

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 08921

TOKH-YIDISHKAYT

Solomon Simon

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ש ל א ה ס י י א ו

תוֹךְ - יִיִדִישְׁקִיִּט

ביי דער „געזױ פּאַר ייִדיש־וועלטלעכע שולן אין אַרגענטינע“

בוענאַס־איירעס, 1954

צוויי הנחות

(א ר י נ פ י ר)

אין די אלע אַרבעטן פון דעם בוך „תוך ייִדישקייט“ האָט דער מחבר אָנגענומען צוויי גרונט־הנחות:

א) די אידייע איז די הויפט־סיבה סיי אין פאַרמירן אַ געזעלשאַפט סיי אין ענדערן זי, אין אויפהאַלטן זי אָדער רעפּאַרמירן. עקאָנאָמישע כוחות, געאָגראַפֿישע ווירקונגען זענען סעקונדאַרע פּאַקטאָרן, וואָס באַ־ איינפלוסן דעם אופן און פּאַרעם פון דער פּאַרווירקלעכונג פון דער אידייע. די סיבה פון אלע סיבות איז די אידייע.

ב) דער מענטש איז דער הערשער איבער דער נאַטור. ער קאַן זי איינשפּאַנען. פאַר זיין טובה וועגן, אָדער פאַר זיין רעה וועגן. די נאַטור אַליין איז רשעותדיק, האָט נישט קיין שום איינזען פאר מענטש אָדער חיה. זי האָט נישט קיין שום באַגריף פון שלימות. דער מענטש קען זי אויס־ בעסערן, פאַרפּאַלקאַמענען, פּורעמען און דערפירן זי צו שלימות. ביידע הנחות זענען געבויט אויף ייִדישע מקורות.

א) זאָגט דער מדרש תנחומא: אין אָנהייב האָט גאָט באַשאַפּן, דאָס זאָגט דער פּסוק: „מיט חכמה האָט גאָט באַשאַפּן די וועלט“ (משלי ג' יט). ווען גאָט האָט באַשאַפּן די וועלט האָט ער זיך פּריער שוואַל בעצה געווען! מיט דער תורה און דערנאָך געשאַפּן די וועלט. ווי עס שטייט געשריבן: „ביי מיר (ביי דער תורה) איז דאָ עצה און אויפטו, ביי מיר איז פאַרשטאַנ־ דיקייט, ביי מיר איז גבורה“ (משלי ו' י"ד). ווי איז די תורה דעמאָלט געווען געשריבן? (ס'איז דאָך געווען פאַר בריאת העולם ש. ס.) שוואַרץ פייער אויף ווייס פייער (תנחומא בראשית א').

אויף אונדזער היינטיקן לשון מיינט עס, אַז איידער די וועלט האָט געקענט באַשאַפּן ווערן האָט ערגעץ־וווּ געדאַרפט אויפקומען אַ מחשבה.

אַן אידיע פון אַ וועלט. דער קאָסמאָס איז נישט אויפגעקומען דורך אַ צוזאַמענשטויס פון קעגנזייטיקע כוחות. ס'איז נישט געווען קיין צופעליקער צוזאַמענשטויס צווישן היפּוכדיקע כוחות און פון זייער געראַנגל איז געקומען צו אַ סינטעז. לויטן יידישן באַגריף איז פריער אויפגעקומען אן אַבסטראַקציע און די וועלט איז די קאָנקרעטיזירונג פון דער אַבסטראַקטער טער אידיע.

די זעלביקע הנחה דארף אַנגעווענדט ווערן אויף דעם אויפקום פון אונדזער געזעלשאַפט. מענטשלעכע חלומות, טרוימען און גאַרונג צו שליימות האַבן זי געשאַפן. די חלומות און גאַרונגען צו שלימות זענען נישט אַ מאַנאַפּאַל פון אַ באַשטימטן קלאַס, אַ באַשטימטע אומה און פון מענטשן אין אַ באַשטימט לאַנד. אַלע מענטשן פון אַלע לענדער פון אַלערליי קליימאטן, און אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, האַבן זיך געריסן צום הימל.

אַבער אין לעבן זענען פאַראַן יחידים, משפּחות און גרופעס, וואָס האַבן באַשטימטע נייגונגען, ספּעציעלע פעיקייטן, וואָס דורך דעם קענען זיי זיך גרינגער צופאַסן צו אומשטענדן און בעסער ווי אַנדערע, נישט אַזוי באַגאַבטע, אויסנוצן תנאים פאַר זייערע צוועקן. אַזוי אויך טרעפט צווישן פעלקער. יידן ווי אַ פאַלק האַבן אַרויסגעוויזן אויסערגעוויינטלעכע פעיקייטן אויפצונעמען התגלות־הבורא און פאַרשטיין זיין רצון. אין מאַדערנער טערמינאָלאָגיע: יידן האַבן שטענדיג און גרינטלעכער דערפילט דעם מענטשנס גייסטיקע פאַטענציאַלן און האַבן מער ווי וועלכע ס'איז אנדערע גרופע פאַרווירקלעכט די העכערע שטרעבונגען פון מענטשן, אין טאַג־טעגלעכן לעבן.

דאָס איז נישט קיין מיסטיק. דאָס איז אַ היסטאָרישער פאַקט, וואָס לויט אונדזערע איצטיקע היסטאָרישע ידיעות און סאַציאַלע קענטשאַפּטן קענען מיר נישט אינגאַנצן אויפדעקן די סיבות פון אַט דער דערשיינונג. עס קען גאַנץ מעגלעך זיין, אַז ווען מיר וועלן האַבן מער היסטאָרישע ידיעות און היסטאָריאַסאַפיע וועט ווערן אַן עקזאַקטע וויסנשאַפט, וועלן מיר קענען אינגאַנצן אַדער אַביסל מער דערקלערן די דערשיינונג פון יידן און יידישקייט. עס וועט מער נישט זיין קיין מיסטרעריע.

(ב) דער מענטש איז הערשער איבער דער נאַטור. דאָס איז דער היפּוך צו דעם גריכישן וועלט־באַנעם, וואָס איז א טייל פון דער פּאָאָניסטישער וועלט. די סיבה איז (מיר רעדן דאָ וועגן דער באַלדיקער סיבה נישט וועגן דער אור־סיבה), ווייל אין דער פּאָאָניסטישער וועלט זענען די געטער א טייל פון דער נאַטור און זיי זענען אונטערגעוואָרפן אירע קאַפּריזן. דער מענטש און די געטער זענען אַ שפּילצייג ביי די נאַטור־כוחות.

לויט דעם יידישן וועלט־באַנעם איז די גאַנצע נאַטור אונטערטעניק צו גאָט. דער מענטש וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין זיין געשטאַלט, אים

איז איבערגעגעבן געוואָרן די גאַנצע ממשלה איבער דער נאַטור. ער קען זי באַצווינגען, באַהערשן און אויסבעסערן לויט זיין געטלעכן פאַרשטאַנד און מאַכן זי אים צו דינען.

עס ווערט דערציילט אין גולגאמעט, אין דער עפישער באבילאנישער פאָעמע, אַז נאַכדעם ווי די געטער האָבן געבראַכט אַ מבול¹ אויף דער וועלט און אָפגעמעקט אַלץ פון דער ערד חוץ דעם צדיק אַוטאָנאָפּיטיש, דעמאָלט „האַבן די הערצער פון די געטער זיך דערשראַקן פאַר דער קאָטאָסטראָפּע און זיי זענען אַנטלאָפן צו די בערג פון גאַט אָנ. איינגעבוירן ווי הינט, האָבן זיי זיך צוגעשפּאַרט צו דער וואַנט פון יערעק“ (עלילות גלגמש, ש. טשרניחובסקי, רושה, תרפ״צ, זייט 96).

די גריכן האָבן געגלויבט, אַז די וועלט איז דורכגעגאַנגען פיר אַדער פינף תקופות: די גאַלדענע צייט, די זילבערנע צייט, די בראַנדזענע צייט, די הערעאַישע עפאָכע און צו לעצט די תקופה פון אַיירן — די איצטיקע תקופה, וואָס איז די ערגסטע. די גאַנצע וועלט איז איצט פאַרדאַרבן און דער מענטש איז דעגענערירט. צעאוס, דער הויפּט־גאַט, וואָלט שוין לאַנג אומגעבראַכט די זינדיקע און שלעכטע וועלט. אָבער ער האָט מורא צו צע־שטערן די וועלט מיט פייער, ווייל די הימעלן קענען זיך נאָך אַנצינדן. (מיטס אָן לענדזשענדס אָו אַל ניישאַנס ביי הערבערט ספּעקטאַר ראַבינסאָן ענד נאַקס ווילסאָן, ניו־יאָרק 1950, זייט 62, עמוד א).

ווי אַנדערש זענען די צוויי מעשיות פון חומש: די מעשה פון מבול און די צעשטערונג פון סדום און עמורה.

גאַט ברענגט אַ מבול אויף דער וועלט צוליב דער מאַראַלישער פאַר־דאַרבנקייט פון דער וועלט. ער באַשטימט פאַראויס ווי לאַנג די קאָטאָ־סטראָפּע וועט געדויערן. ער איז אַלע מאַל דער הערשער איבער די נאָ־טור־כחות. ער עפנט די פענצטער פון הימל און דעם תהום פון אונטער דער ערד. די נאַטור־כחות שטייען גרייט אים צו באַדינען. זיי קענען אים נישט שרעקן. ווען ער צעשטערט סדום און עמורה מיט פייער און שוועבל האָט ער נישט מורא, אַז די הימעלן וועלן זיך אַנצינדן. נאָך בעסער, ער קען צאַמען דאָס פייער. ווען לוט בעט אים איבערלאָזן אַ קליין שטעטל, צוער, טוט עס גאַט גלייך אויפן אָרט.

די ממשלה איבער דער נאַטור האָט גאַט איבערגעגעבן דעם מענטשן. דער מענטש איז די העכסטע בריאה, וואָס גאַט האָט געשאַפן און ער, דער מענטש, געוועלטיקט איבער די פיש פון ים, איבער די פייגל פון הימל און איבער די בהמות און חיות און איבער דער גאַנצער ערד (בראשית א' כ"ו). דער מענטש איז געשאַפן געוואָרן אין גאַטס געשטאַלט. ער קען זיך פאַרמעסטן מיט אַ מלאך און אים בייקומען (התע י"ב, ה; בראשית ל"ג, כט).

**
*

אַט די צוויי הנחות זענען מחייב גאַר אַן אַנדער צוגאַנג. צו דער ייִדיִ-
שער געשיכטע בפרט און צו דער אַלגעמיינער געשיכטע בכלל. עס מיינט
אויך א פאַרלייקענונג פון דעם כמעט־פאַטאַליזם פון מאַרקסיזם און דעם
פעסימיזם פון אונדזער מאַדערנעם מאַטעריאַליסטישן וועלט־באַנעם. דער
מענטש שטייט נישט הילפלאַז פאר זיינע איגענע אנטדעקונגען.
לויט אַט די צוויי ייִדישע הנחות איז געשריבן געוואָרן דאָס בוך. ווען
דער לייענער וועט עס האָבן אין זינען וועט ער פאַרמיידן אַ סך קשיות און
וועט אויפנעמען דאָס געשריבענע ווי אַ פּרוּוו קלאַר צו מאַכן אַ סך דער־
שיינונגען אין ייִדישן לעבן. אפילו ווען דער לייענער וועט נישט מסכים
זיין מיטן מחבר — וועט ער אים פאַרשטיין.

אידייע און גלויבן

א.

דער חילוק צווישן יידישקייט און קריסטנטום קען דערקלערט ווערן אין געציילטע ווערטער:

יידישקייט איז אַ וועלט-באַנעם געבויט אַרום אַן אידייע פון גאָט. קריסטנטום איז אַ וועלט-באַנעם געבויט אַרום אַ פּערזאָן.

די רעליגיע, וואָס די קירך האָט אָנגענומען, איז אינגאַנצן געבויט אַרום דער פּערזאָן ישוע, יעזוס. ער איז נישט נאָר געווען דער אַנטפלעקער און דער לערער פון דער קריסטלעכער רעליגיע, ער איז אויך דער רעטער און דערלייזער. דער גאַנצער נייער טעסטאַמענט איז אַ רעקאָרד נישט אַזוי פון וואָס יעזוס האָט געזאָגט אָדער געטון, אָדער וואָס ער האָט באַפוילן צו טון, נאָר איבערהויפּט אַ ספר פון דער גרויסע בשורה וואָס ער האָט געבראַכט. די בשורה, אַז דער מענטש קען דערלייזט ווערן דורך אמונה אין יעזוסן:

— גלויב אין דעם האָר ישוע און דו אינאיינעם מיט דיין הויז וועלן, ניצול ווערן (די מעשים פון די שליחים, ט"ז, לא). אָט דער פּסוק איז דער הויפּט-מאָטיוו. אָט כמעט נאָר צוליב דער בשורה איז דער נייער טעסטאַ-מענט געשריבן געוואָרן.

די קריסטלעכע רעליגיע איז אין גרונט בלויז דאָס גלויבן אין ישוע, דער עיקר פון אַלע עיקרים אין קריסטנטום איז דאָס גלויבן אין אים. דאָס איז קלאַר פון דעם פאַקט, וואָס כּדי צו ווערן אַ מיטגליד פון קירך האָט מען געמוזט אָננעמען דאָס גלויבן אין ישוע. אָט דער „אַני מאַמין“ איז געוואָרן דער באַנד, וואָס האָט צונויפּגעהאַלטן די קירך אין אַן אייני-

קייט. אמת, די קירך האָט אויך געלערנט אַז מען דאַרף לעבן אַ מאַראַליש לעבן, אַ ריין לעבן, אַ הייליק לעבן. אָבער זי איז נישט באַשטאַנען אויף דעם אַזוי שטאַרק ווי אויף דער ריינקייט און ריכטיקייט פון גלויבן. מען האָט קיינעם נישט פאַרברענט אויף דער אויטאָ-דע-פּע פאַר לעבן אַ זינדיק לעבן. אָבער מען האָט יאָ געברענט אויפן שייטערהויפן פאַר אָפּנייגן פון ריכטיקן גלויבן. אין אַנדערע ווערטער: צו טון דעם ווילן פון גאָט האָט פאַרנומען דעם צווייטן אָרט אין דער לערע פון דער קריסטלעכער קירך. (ר. טראַווערס הערפּארד).

לויט דער קירך נויטיקט זיך נישט דער זינדיקער אין תשובה אָדער מעשים טובים כדי זיינע זינד זאָלן אים פאַרגעבן ווערן. זינד איז אָפּגע-שאַפט געוואָרן דורך דעם טויט פון ישוע, וואָס איז געשטאַרבן אָן זינד. פון דעם טאָג, וואָס ער איז אויפגעשטאַנען תּחית-המתים, געוועלטיקט חסד, גנאָד איבער דער וועלט.

מיר רעכענען דעריבער, אַז אַ מענטש ווערט גערעכטפאַרטיקט דורך אמונה, אָן די מעשים פון דער תורה (רוימער ג' 28). די תורה און מצוות זענען בטל געוואָרן ווען ישוע איז געשטאַרבן אויפן קרייץ. פּאָל דערקלערט עס מיט אַ פּילפּול:

„ווייסט איר נישט ברידער, אַז די תורה האָט די שליטה איבער אַ מענטשן כל-זמן ער לעבט? דאָס ווייב, וואָס האָט אַ מאָן, איז געבונדן דורך דער תורה צום מאָן כל-זמן ער לעבט. דעריבער אויב זי באַהעפט זיך צו אַן אַנדערן מאָן, כל-זמן דער מאָן לעבט, ווערט זי אַנגערופן אַ זונה. אויב דער מאָן שטאַרבט איז זי פריי לויט דער תורה, זי איז נישט קיין זונה, הגם זי באַהעפט זיך צו אַן אַנדערן מאָן. און אַזוי, מיינע ברידער, זענט איר טויט געוואָרן פאַר דער תורה, דורך דעם לייב פון משיח, כדי צו געהערן איינער צום אַנדערן, צו אים, וואָס איז אויפגעשטאַנען תּחית-המתים. כּרי איר זאָלט אַרויסברענגען פירות צו גאָט. אַצינד זענען מיר פריי פון דער תורה, ווייל מיר זענען אָפּגעשטאַרבן פון דעם, מיט וואָס מיר זענען געבונדן געוואָרן, אַזוי אַז מיר דינען אין דער נייקייט פון גייסט, און נישט אין דער אַלטקייט פון דעם אות“ (רוימער, ז' א'ו).

פּאָל האָט אָפּגעשאַפט די ייִדישע תורה און די מצוות-מעשיות. אָבער ס'איז אוממעגלעך פאַר אַ מענטשן צו לעבן אָן מצוות-מעשיות, האָט ער אַנגענומען און פאַרשטאַרקט צוויי אַנדערע מצוות: טבילה-באַפּטיזם און די בשותפותדיקע סעודה. ביידע מצוות צווישן די ווענט פון דער קירך. שפּעטער זענען אויפגעקומען אייגענע יום-טובים. זייערע צוויי גרוי-סע ימים-טובים: פּסחאָ און קאַליידעס — קריסטמעס. ביידע זענען פאַר-

בונדן געוואָרן מיט דעם פּערזאָן יעזוס: זיין געבורט און זיין אויפשטיין תּחית־המתים. זונטיק האָט פּאַרנומען דעם אָרט פון שבת. זונטיק איז אָנגערופן געוואָרן „דעם האָרס טאָג“, דער טאָג אין וועלכן יעזוס איז אויפגעשטאַנען תּחית־המתים.

קריסטנטום האָט אָפּגעוואָרפן די ייִדישע הלכה און אָנגענומען בלויז די ייִדישע אבסטראַקטע עטיק: די אגדה, וואָס איז צו גאַרנישט מחייב, וואָס איז בלויז שייך צום מענטשנס געוויסן אָבער איז נישט קיין טייל פון יוריידישער גערעכטיקייט. די קירך האָט אַלץ אַוועקגעשטעלט אויף אַ גלויבן, אַ גלויבן אין אַ גאָט פון חסד. זי האָט נישט איינגעשטעלט קיין דיסציפּלין פאַרן דורכשניטלעכן מענטשן. הלכה: דינים, מנהגים, סיגים, זענען לויט דעם עוואַנגעליום אַ יאָך וואָס איז נישט נויטיק. ניין, הלכה לויט פּאַול איז שעדלעך, ווייל צו אַקצעפטירן הלכה מיינט אַז דער טויטער בוכשטאַב פון דין פּאַרנעמט דעם אָרט פון לעבעדיקן שעפּערישן גלויבן. דאָס באַפרייען דעם מענטשן פון דער דיסציפּלין פון הלכה האָט גע- מאַכט פון קריסטנטום אַ רעליגיע פון צווישן ווענט בלויז פון קלויסטער, נישט ווי ייִדישקייט, וואָס נעמט אַרום דאָס גאַנצע טאָג-טעגלעכע לעבן. אַוואָדי איז ישוע נישט געווען דער גרינדער פון דער קריסטלעכער קירך. ער און אויך זיינע נאָכפּאָלגער האָבן אָפּגעהיט ייִדישקייט ווי אַלע פרומע יידן. ווי עס ווייזט אויס איז דאָס גלויבן אין משיחן געווען דער איינציקער חילוק צווישן די ערשטע נאָכפּאָלגער פון ישוען און אַנדערע יידן. זיינע נאָכפּאָלגער האָבן געגלויבט, אַז משיח איז שוין געקומען און די יידן האָבן עס נישט געגלויבט.

נאָך דעם צופּלוס פון די געצנדינער האָט די קריסטלעכע קירך אָנגע- הויבן צו באַנעמען, אַז איר רעליגיע איז פונדאַמענטאַל אַנדערש פון ייִדיש- קייט און דערפאַר האָט זי אָנגעהויבן מער און מער זיך צו דערווייטערן פון יידנטום. פּאַול אין זיינע אַטאַקעס נוצט שוין נישט דעם טערמין פּרו- שים. ער באַפּאַלט סתּם יידן.

די אַפּאָסטאָלן-תּלמידים האָבן זיך געהאַלטן פאַר יידן; אָבער ווי באַלד אַז זיי האָבן אָנגענומען דאָס גלויבן אין ישוע, האָבן זיי איבערגעטראָגן דעם צענטער פון געוויכט פון זייער רעליגיע. אַנשטאַט שטעלן דעם טראָפּ אויף הלכה, האָבן זיי געשטעלט דעם טראָפּ אויף אמונה אין ישוע: „און זיי זענען נשתּוּמם געוואָרן, ווייל ער האָט זיי געלערנט ווי איינער וואָס האָט מאַכט, נישט ווי די סופּרים“ (מאַרקוס א' כב). דאָס מיינט, זיי האָבן געזען

אז ער אליין האט אין זיך די געטלעכע אויטאריטעט, נישט ווי די סופרים, פרושים, וואס האלטן אז די געטלעכע אויטאריטעט ליגט אין דער תורה און אין דער טראדיציע.

ווי באלד אז אויך די ערשטע אפאסטאלן-תלמידים האבן צוגעגעבן, אז די געטלעכע אויטאריטעט ליגט אין דער פערזאן ישוע, האט דער יידיש-קריסטלעכער עלעמענט נישט געקענט האבן קיין תקומה אין דער קריסטלעכער קירך. זעען מיר טאקע ווי דער קריסטלעך-יידישער עלעמענט איז געווארן שוואכער און שוואכער ביז ער איז אינגאנצן פארשוונדן פון קריסטנטום.

דער וויכטיקסטער געבאט איז פון אנהייב געווען: גלויב אין דעם האר ישוע און דו וועסט דערלייזט ווערן (די מעשים פון שליחים טז, לא; ב' לח) און דאס האט סוף-כל-סוף גורם געווען אז פאל זאל אינגאנצן אפליי-קענען די תורה און באקעמפן זי, לעסטערן זי און דערקלערן זי שעדלעך:

„און מיר ווייסן, אז אלץ וואס די תורה זאגט, טוט זי ריידן צו די וואס זענען אונטער דעם עול פון דער תורה, כדי איטלעכעס מויל זאל ווערן פארשטומט, און די גאנצע וועלט זאל חייב זיין פאר גאט. מהמת דורך מעשים פון דער תורה וועט קיין פלייש נישט גערעכטיקט ווערן פאר אים, ווארום דורך דער תורה קומט די דערקענטעניש פון די זינד“ (רוימער ג' יט"ב).

קריסטנטום איז געווארן א גרינגע יידישקייט; נישט קיין מילה, נישט קיין שבת, נישט קיין כשרות, נישט קיין הלכה, וואס דיסציפלינירט, און איז מחנך דעם מענטשן. די געצנדינערישע וועלט האט געקענט לייכט אָננעמען אזא יידישקייט. ס'איז צו גארנישט נישט מחייב — בלויז צו אמונה — צו א גלויבן אין באַרעמהאַרציקן גאט, וואס פאָרגיט די ערגסטע זינד אָן מעשים טובים.

די וועלט האט טאקע אָנגענומען דעם קריסטנטום — א יידישקייט פריי פון תורה, מצוות און מעשים טובים און אַן דיסציפלין פון הלכה. זי האט אָנגענומען די אמונה מיטן נייעם אויטאריטעט און אָנגעהויבן פאַר-לוימדן די וואס האבן געוואלט טראַגן דעם יאך פון מלכות שדי.

ב.

תורה און טראַדיציע, מסורה, זענען די זיילן פון יידישקייט. די פרושים, וואס איצט מיינט עס די יידן, האבן אַוועקגעשטעלט גאטס ווילן אין צענ-

טער פון דער ייִדישער אמונה. אָבער דער דורכשניטלעכער מענטש קען גרינג נישט אויספירן גאָטס ווילן. נאָך אַלעמען איז דאָך דער מענטש נישט מער ווי פון פלייש און בלוט. מוז מען דעם מענטשן דערצייען. אָבער בעסער געזאָגט, מוז זיך דער מענטש דערצייען, דיסציפלינירן. ס'איז שווער צו זיין גאָטס קינדער און דורכפירן זיין ווילן אין טאָג-טעגלעכן לעבן. אָבער די תורה, הלכה און מסורה דערצייען און לערנען דעם מענטשן און ווייזן אים אָן דעם ריכטיקן וועג צו גאָט.

הלכה איז די טאָג-טעגלעכע געזעלשאַפטלעכע עטיק און טאָג-טעגלעכ־כע אָנזאָגונגען פֿאַר וועלכע מען באַשטראַפט, אויב מען פֿאַרלעצט זיי, אויב מען איז עובר אויף זיי. הלכה איז נישט דער אַנטיטעז, דער היפּוך, פון עטיק, פון מעשים טובים. הלכה איז בלויז די מינימום־פֿאַדערונג. פֿאַר־שטייט זיך פֿאַר חסידים און פֿאַר אנשי מעשה, פֿאַר אמתע פרומע זענען דאָ העכערע פֿאַדערונגען. די ייִדישע אַגדה איז רייכער מיט אַבסטראַקטן מאַראַל פון דעם עוואַנגעליום.

וויפּל גוטסקייט און הויכע עטישקייט עס זענען דאָ אין ברית־חדשה איז דאָרט נישטאָ אַזאַ הויכע מאַראַלישע מעשה, ווי עס איז דאָ אין מדרש וועגן אליהו הנביא. דער נייער טעסטאַמענט זאָגט טאַקע „ס'איז נישטאָ קיין חילוק צווישן ייִד און גרעק, ווייל דער זעלבער האָר איז דער האָר פון אַלע“ (רוימער ב' יא). אָבער דער ברית־חדשה שטעלט אַ תנאי אויף דערלייזט צו ווערן. יעדער איינער מוז גלויבן אין דעם האָר ישוע אויב ער וויל דערלייזט ווערן. דאָס איז דאָך דער זעלביקער מידת הדין ווי אין דער ייִדישער הלכה. ווען אַ גוי נעמט אָן דעם ייִדישן גלויבן איז ער אַ ייִד ווי אַלע ייִדן. אָבער דער מדרש גייט אַ סך ווייטער. גאָט שפּרייט אויס זיין חסד אויף אַלעמען, אפילו אויף געצנדינער. דערציילט דער מדרש (איך ציטיר לויט „די לעגענדעס פון די ייִדן“, פון לואיס גינזבורג, ענג־ליש, באַנד 4, זייטן 200, 199. „כל אגדות ישראל“ מאת י. ב. לבנר חלק שלישי זייטן 404 און 415. די מקורות וואָס זיי ציטירן האָבן איך נישט אונטער דער האַנט).

„נישט געקוקט אויף אַלע ניסים, וואָס אַליהו האָט באַוויזן אויף דעם באַרג כרמל, האָבן ייִדן זיך אַלץ געהאַלטן ביי זייערע געצנדינערישע וועגן. אפילו די זיבן טויזנט, וואָס האָבן זיך נישט געבוקט צום בעל, זענען געווען

זינדיקע קינדער פון ישראל, ווייל זיי האבן געדינט די גאלדענע קעלבער פון ירבעם בן נבט.

„אפילו דער זכות פון די אבות האט זיי נישט געקענט ביישטיין, ווייל די זינד פון די יידן זענען געווען זייער גרויס, און זייער מאס איז געווען פול. ווען זיי זענען געפאלן אזוי נידעריק, אז זיי האבן אויפגעגעבן דעם צייכן פון בונד (אות-ברית-מילה), האט שוין אליהו נישט געקענט צוריק האלטן זיין צאָרן און האָט זיך געשטעלט מקטרג זיין, פאַר גאָט, אויף יידן. אליהו איז געשטאַנען אין דעם שפּאַלט פּון שטיין, וווּ גאָט האָט זיך אַמאַל באַוווּזן צו משהן און האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר אים ווי „אַ דערבאַר-רעמדיקער און לייטזעליקער גאָט, איינגעהאַלטן אין צאָרן און גרויס אין דערבאַרעמונג און אמת“ (שמות ל"ד, ו). דאָרט האָט ער זיך באַגעגנט מיט אליהו און האָט אים געגעבן צו פאַרשטיין דורך צייכנס, אַז עס איז בעסער צו מלמד זכות זיין אויף יידן, ווי צו מקטרג זיין אויף זיי. אָבער אליהו קנאות פאַר גאָט איז געווען אַן אַ מאָס און אַן אַ גרענעץ. דעמאַלט האָט אים גאָט געהייסן זאָלן אלישען פאַר אַ נביא. גאָט האָט געזאָגט צו אליהו:

— דו קענסט מער נישט זיין מיין נביא, ווייל איך קען נישט טון צו די יידן וואָס דו פאַדערסט פון מיר.
נאָך מער, גאָט האָט אים געמוסרט:

— גיי קיין דמשק וועסטו דאָרט זען ווי אירע איינוווינער דינען צו דריי הונדערט און פינף און זעכציק אָפּגעטער (אַן אָפּגאַט פאַרן יעדן טאָג פון יאָר) און זיי טוען אומווירדיקע און שוידערלעכע זאַכן, וואָס אַזוינס איז נאָך נישט געהערט געוואָרן. פונדעסטוועגן האָט מיין זון נישט אויפּגעהערט צו שיינען דאָרט און מיינע שטערן האָבן נישט אָפּגעטון זייער גלאַנץ. ווייל איך וויל נישט, אַז דער רשע זאָל שטאַרבן, נאָר ער זאָל זיך אומקערן פון זיינע שלעכטע וועגן און ער זאָל לעבן“ (יחזקאל י"ח, כג).

אַט איז אַ פּערל פון תּלמוד:

— עס זענען געווען גולגים אין דעם געסל פון רבי מאירן און זיי האָבן אים שטאַרק מצער געווען. רבי מאיר האָט תּפילה געטון צו גאָט אַז זיי זאָלן שטאַרבן. האָט צו אים געזאָגט ברוריה זיין ווייב: דו מיינסט אַז וויבאַלד אַז עס שטייט יתמו חטאים מן הארץ — זאָלן די זינד-דיקע פאַרלענדן ווערן פון דער ערד, מעגסטו אויף זיי תּפילה טון אַז זיי זאָלן שטאַרבן? אָבער עס שטייט דאָך נישט חוטאים — זינדיקע נאָר חטאים שטייט — זינד; זע אויך וואָס עס שטייט אין סוף פסוק: ורשעים עוד אינם, און קיין רשעים זענען מער נישטאָ. טו תּפילה אַז זיי זאָלן תּשובה טון און קיין רשעים וועלן מער נישט זיין.

האַט ער תפילה געטון פאַר זיי און זיי האָבן תשובה געטון (ברכות י', עמוד א).

מען קען אויך גרינג באַווייזן, אַז די ייִדישע הלכה איז נישט גלאַט אַ טרוקענער קאָדעקס, נאָר איין גרויסע אַרבעט פון קאָנקרעטיזירונג פון עטישע ווערטן. אָבער דאָס איז אַ באַזונדער ענין. איך וויל נאָר דאָ באַ- מערקן, אַז אָפט שטייט די פּאָדערונג פון העכערער עטיק גלייך לעבן דין. אָט זענען דריי קורצע ביישפּילן: על פי דין מעג אַ מענטש אָפשרייבן זיין פאַרמעגן צו פרעמדע מענטשן און אויסלאָזן זיינע קינדער פון דער ירושה. אָבער די גמרא זאָגט: די חכמים קוקן קרום אויף אַזאָ זאָך (בבא בתרא קלג). אָדער דאָס ווערטל „עני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו“ (קדושין נ"ט) — אַן אַרעמאַן וואָס קערט איבער אַ קיכל איבער קוילן און אַן אַנדערער קומט און נעמט עס צו פון אים, זענען די חכמים נישט צופרידן פון אים. דער אינערלעכער מיין איז — שאַרפע קאָנקורענץ אָדער נישט עטישע געשעפט־האַנדלונגען, וואָס זענען אין די ראַמען פון דין — אָבער דאָך קוקן די חכמים קרום אויף דעם; מען וועט דאַרפן אָפּגעבן דין וחשבון צו גאָט. נאָך אַ שאַרפּערער מאַמר: אין אַ שטאַט וווּ די מערהייט איז נישט קיין ייִדישע און אַ ייד האָט דאָרט פאַרלוירן עפעס, אָפּילו ווען דער ייד האָט זיך מיאש געווען פון דער אבידה, אויב ער קומט און גיט אַן סימנים, דאַרף דער געפּינער אומקערן די אבידה (בבא מציעא ל"ט). די אַבסטראַקטע ייִדישע עטיק אין תלמוד און אין מדרש איז זיכער העכער פון דער פון עוואַנגעליום. אָבער דער ייִדישער וועלש־באַנעם האַלט, אַז מיט אַבסטראַקטער עטיק קען מען נישט פירן קיין וועלט. אַן יוריידישער גערעכטיקייט איז די אַבסטראַקטע מאַראַל גאַרנישט נישט ווערט :

„די יוריידישע גערעכטיקייט איז דער יסוד, דאָס הויז וואָס באַשיצט און פאַרהיט פון עוולות און רשעות. די העכערע גערעכטיקייט איז דאָס אויבערשטיבל, וואָס איז אויף דעם הויז. דאָס אויבערשטיבל קען נישט שטיין אויב דאָס הויז וועט אומגעוואָרפן ווערן (מוסר המקרא והתלמוד. מאת שלמה זלמן פינס, מוסד הרב קוק, ירושלים, תש"ח, ז' 10). די פרושים, וואָס איז נישט מער ווי אַן אַנדער נאָמען פאַר יידן, האָבן פאַרשטאַנען אַז אַן אַבסטראַקטע מאַראַל, אָפּילו מיט די העכסטע עטישע פּאָדערונגען, וואָס לאָזט אויס מצוות־מעשיות, און לאָזט איבער אַלץ צום אייגענעם געוויסן, אַזאָ תורה איז צו גאַרנישט מחייב און איז אַ קליינער פאַקטאָר אין לעבן.

מיר געפינען אין תנ"ך, און גאָט האָט געמאַכט אַ בונד מיט ישראל. אַ בונד מיינט, אַז די יידן האָבן אויף זיך גענומען התחייבותן דורכצופירן דעם בונד; דורכצופירן ממשותדיק, אין טאַג-טעגלעכן לעבן, גאָטס גע- באַט. דער בונד איז געווען מיט אונדזער אור-פאָטער אַברהם, דערנאָך לויט דער טראַדיציע איז ער באַנייט געוואָרן אין מעמד באַרג סיני, יהושע האָט עס באַנייט אין שכם, אליהו הנביא אויף דעם באַרג כרמל, דערנאָך אין יאשיהוס צייטן; אין דער צייט פון דער באַלאַגערונג פון ירושלים פאַרן ערשטן חורבן, דורך ירמיהו, און צום לעצט אין דער צייט פון עזראַן. „איינע פון די כאַראַקטעריסטיקעס פון די רעפּאָרמען פון עזראַן איז געווען, וואָס ער האָט באַשטאַנען אַז יעדער יחיד פון יידישן געזעמל האָט אויף זיך דעם חוב אויסצופאַלגן די מצוות פון דער תורה. אין דעם ליגט גאָטס ווילן. וואָס עס איז שייך צו יעדן איינצלנעם יידן איז ער פאַר- אַנטוואָרטלעך אויסצופאַלגן די געבאָטן אַנטשלאָסן, נישט זיך צו וואַקלען. אויב ער טוט עס נישט, וואַרפט ער אַראָפּ פון זיך זיין שייכות צום כלל ישראל און מיט דעם זיין לאַיאַליטעט צו גאָט“ (ר. טראַווערס הערפארד, די פרושים, ענגליש, ז' 71).

„אַבער די תורה, ווי זי איז געשריבן, האָט אַ סך פונקטן און ספּעציע- פישע דירעקציעס. זי האָט נישט געגעבן קיין קלאַרע אַנווייזונגען, אָדער גאַרנישט קיין אַנווייזונגען, וואָס איז גאָטס ווילן אין אַזאַ אָדער אַנדער פאַל. דעריבער האָט די תורה געדאַרפט האָבן אַן אויסטייטשער, וואָס זאָל קענען אַרויסדרינגען פון וואָס זי האָט געזאָגט אין איין טייל, וואָס זי האָט געקענט זאָגן אין אַן אַנדער פאַל, אויב זי וואַלט קלאַר באַהאַנדלט אַט דעם ספּעציפישן פאַל. דאָס קערנדל פון די פרושימשע אויסטייטשונגען איז אַנגעדרייטעט געוואָרן, גלויב איך אין דעם פּסוק: „און דו זאָלסט זיי קלאַר מאַכן די געזעצן און די לערנונגען און זיי באַקענען מיט דעם וועג. וואָס זיי זאָלן אויף אים גיין, און די מעשים וואָס זיי זאָלן טון“ (שמות י"ח, 20). דאָס צייגט אַן קלאַר דעם צוועק, וואָס די פרושים האָבן געשטעלט פאַר זיך אויסצוטייטשן די נישט קלאַרע שטעלן אין דער תורה. דער צוועק איז דערפילט געוואָרן ווען אַ געוויסער רעליגיעזער חוב איז דעפינירט גע- וואָרן פון קאָמפּעטענטע אויטאָריטעטן אין אַ קלאַרע דערקלערונג, וואָס האָט גענוצט ווי אַ דירעקטע אַנווייזונג אויף דעם וועג אויף וועלכן דער פאַראַינטערעסירטער מענטש זאָל גיין. אַזאַ דערקלערונג אַנצווייזן די ריכ- טיקע אויפפירונג ווערט גערופן הלכה, וואָס נעמט זיך פון דעם וואָרט הלך — גיין“ (דאַרט, ז' 71, 12).

די דינים, סיגים און סיגים צו סיגים און מנהגים, וואָס זענען אַנגע- נומען געוואָרן ווי דינים, זענען נישט געשאַפן געוואָרן צוליב קיום האומה ווי אַ סך אונדזערע היסטאָריקער און היסטאָריאָגראַפן מיינען. ניין, די גאַנצע

פּאַרצווייגטע הלכה האָט געהאַט איין צוועק אין זינען — צו שאַפֿן אַ מאַראַלישע און רעליגיעזע דיסציפּלין פֿאַר דעם ייִדישן מענטשן, צו מחנך זיין אים אין גאַטס וועגן און אויסצופאַלגן די געבאַטן ווי גאַט האָט זיי אָנגעזאָגט. פֿאַר דעם ייִדישן יחיד גיט די הלכה דעם ענטפּער צו דער שטענדיקער איבערגעזעצטער פּראָגע: וואָס איז גאַטס ווילן אין אַט דעם מאַמענט? וואָס איז גאַטס רצון אין איצטיקן פּאַל?

דאָס איז דער עסענץ פֿון ייִדישקײט. אָבער עס דאַרף פּאַרשטאַנען ווערן אַז דער אונטערשייד פֿון רעכט און אומרעכט, גוט און שלעכט איז נישט גלאַט אָן אַבסטראַקציע, נאָר דער יסוד פֿון אַ טאַג־טעגלעכן פּראַקטישן לעבן. עס מוז באַווײַזן ווערן דורך מעשים, אַנישט ווערט גאַטס רצון נישט דערפּילט. „דו זאָלסט זיין הייליק, ווייל איך בין הייליק“ (ויקרא י"ט, ב) איז געווען דורך אַלע דורות דער שלאָג־וואָרט פֿון ייִדישקײט. צו זיין הייליק! דאָס איז דער גרעסטער חוב, וואָס דער מענטש האָט גענומען אויף זיך — צו טון גערעכטיקײט! צו זיין ווי גאַט איז.

ג.

ייִדישקײט איז אַ שיטה צו דערקענען און צו אויסטייטשן די פּונדאָ־מענטאַלע גייסטיקע ווערטן. ווי אַזוי צו קאָנקרעטיזירן און רעאַליזירן די ווערטן, און זיי דורכפירן אין טאַג־טעגלעכן לעבן איז דער וועג־ווייזער די תּוֹרַה־שכּתב און שבעל־פה.

ייִדישקײט איז אַ פּרוּוו איינצופירן די גייסטיקע ווערטן אין לעבן, שאַפֿן אַ טיף הייליק טאַג־טעגלעך לעבן און דורך דעם וועג שאַפֿן אַ גליק־לעכע וועלט, אַ וועלט פּול מיט יושר, צדק, אַבסאָלוטע גערעכטיקײט, אַ וועלט וואָס רשעות זאָל פּאַרשווינדן פֿון איר און אַ לעבן פֿון יושר און צדק. די מיטלען זענען געווען די מצוות־מעשיות, די הלכה, די דינים, די סיגים און סיג לסיגים, וואָס זענען מחנך דעם מענטשן, דערצייען אים צו לעבן אַ הייליק לעבן, אַזוי ער זאָל זיין ראוי צו זיין אַ קינד פֿון גאַט, וואָס איז די פּערזאָנאַפּיקאַציע פֿון הייליקײט און גערעכטיקײט. הלכה איז די קאָנקרעט־זירונג פֿון דער אידיש.

קריסטנטום האָט זיך אויך געשטעלט דעם זעלביקן צוועק. נאָר די קירך האָט עס געוואָלט דורכפירן בלויז מיט גלויבן, אָן מצוות־מעשיות פֿאַר דעם מענטשן. די קירך האָט געגלויבט, אַז בלויז דאָס גלויבן אין אַ פּער־

זאן, וואָס זיין טויט, זיין מאַטערניש, זיינע אָפּקומענישן אויף דער וועלט, זענען געווען אומזיסטע און דערפאַר האָט ער אויסגעלייט די וועלט, איז דעם מענטשן גענוג. מעשים טובים זענען נישט דער עיקר.

זיכער האָט קריסטנטום באַרירט די היידענישע וועלט, אָבער קיין מלכות־שדי האָט זי נישט געבראַכט, ווייל מעשים טובים האָבן געפעלט. זייט ביי זייט מיט דער דערהויבענער מאַראַלישער תורה פון נייעם טעס־טאַמענט איז געגאַנגען רציחה, גזילה און שפיכת־דמים־מלחמות.

ייִדישקייט איז אָבער געוואָרן אַ רעליגיע פון טאַג־טעגלעכן לעבן. ייִדישקייט האָט געשאַפן אין גלות אַ הייליק פּאָלק, אַ פּאָלק וואָס פאַר־מיאסט רציחה, גזילה און שפיכת־דמים. גערעכט איז ר' חסדאי בן יהודה קרקש אין זיין דעפינירן פון ייִדישקייט:

„ייִדישקייט נעמט אַרום אַלע אַקטיוויטעטן פון דעם מענטשן און זיינע אויפפירונגען אין לעבן, נישט נאָר אין שול, נאָר ווען ער לייגט זיך, ווען ער שטייט אויף, ווען ער איז אין דער היים, ווען ער איז אונטערוועגס, ווען ער עסט און ווען ער פירט געשעפט. בקיצור אַ ייד לעבט מיט זיין אמונה. נישט אַזוי איז מיט דעם קריסטנטום, וואָס פאַרנעמט זיך בלויז מיט גאָטס זון, מיט טבילה און מיט מתודה זיין זיך פאַרן גלח פאַרן טויט און מער נישט. אַפילו דער פרומסטער קריסט איז בלויז אַ קריסט אין זיין קלויסטער, חוץ דעם לעבט ער ווי איינער אָן דת, אָן אַ רעליגיע, ווייל ביי אים אין שטוב און אויסער זיין שטוב און אין אַלע זיינע מעשים און אַלע זיינע אַקטיוויטעטן איז נישטאָ קיין זכר פון קריסטלעכקייט, און עס איז גאַרנישט קענטיק אַז ער איז אַ קריסט. זיין גאַנצער געזעלשאַפטלעכער לעבן איז אויסער דעם תחום פון זיין אמונה“ (בטול עקרי דת הנוצרים מאת ר' חסדאי בן יהודה קרקש, לויט דעם „אוצר ויכוחים“ מאת יהודה דוד אייזנשטיין, ז' 910*).

(* דאָס איז דער העברעאישער טעקסט:
היחדות מקפת כל פעולות האדם והליכותיו בחייו. לא רק בבית הכנסת אלא גם בשכנו ובקומו ובחליכותיו בביתו ובצאתו לדרך. באבילתו ובמסחריו, בקיצור היהודי חי באמונתו. לא כן הנצרות שכל עמקה רק באמונה בן אלהים, בטבילתו ובדוידו לפני הכומר קודם המיתה, ותו לא. גם הנוצרי האדוק הנה נוצרי רק בבית תפלתו וזולת זאת הוא חי כבן בלי דת. כי בביתו וחוץ לביתו ובכל מעשיו ופעולותיו אין זכר לנצרות, ואינו זוכר כלל שהוא נוצרי, וכל חייו החברתיים יוצאים מתחום אמונתו. ואפילו אם הוא גנב וגזול וכל משחת בו והוא פגע רע לבריות, אם רק נטבל בשם ישו ומאמין שהוא אלוה ונצלם לכפרת עוונות העולם ומתודה ומת, הוא עולה לגן עדן העליון ואין מוחה בידו.

תּוֹךְ-יִיִדִישְׁקײט

אַ מערקווירדיקער דאַקומענט פון אַ רב, וואָס האָט געלעבט מיט פולע
פינף הונדערט יאָר צורײַב.

**
*

יידן איצט, אין תפוצות הגולה, האָבן זיך אין פראַקטישן טאַג־טעגלעכן
לעבן אָפּגעזאָגט פון דער גאַנצער ייִדישער הלכה. ס'איז געבליבן איצט
בלויז אַ גלויבן, אָפט אַ שוואַכער גלויבן, און אַבסטראַקטער גלויבן און קיין
שום התחייבותן. דערפאַר איז ייִדישקײט געוואָרן אַ סינאַגאַגע־ייִדישקײט,
אַ קלוב־ייִדישקײט און אַ געלעגנהייט־ייִדישקײט — אַ צוגאַב צום טאַג־
טעגלעכן לעבן, נישט דער פירנדיקער כוח אין טאַג־טעגלעכן לעבן.
מיט בלויז אַמונה־ייִדישקײט קענען מיר דערווייל לעבן אַ שטיקל
ייִדיש לעבן, ווייל מיר לעבן נאָך אויף שיריים פון שטעטל, אָבער ווי לאַנג
קענען מיר לעבן אויף שיריים־ייִדישקײט?
כדי צו לעבן אַ פּוּל־ייִדיש לעבן דאַרפן מיר ווידער אַקצעפּטירן די
הלכה־ייִדישקײט, וואָס איז און אידייע, נישט בלויז אַ גלויבן.

לאַנד און פּאַרק

א.

ען ייִדישקייט איז געוואָרן אַן אידייע איז זי נישט געווען צוגעבונדן צו לאַנד. אָבער פאַר דעם, אין אָנהייב, ווען דער נאַציאָנאַלער גאַט איז געווען בלויז דער שר פון דער אומה און דאָס ייִדישע פּאַלק איז נאָך געווען באַאיינפלוסט פון דער אַרומיקער סביבה, ווען „ישראל איז נאָך אַ ייִנגל געווען“, איז דער ייִדישער גאַט, ווי די געטער פון די פעלקער אַרום, געווען צוגעבונדן צו דעם שטיקל ערד פון ייִדן-לאַנד.

זאָגט יפתח צו די בני־עמון:

— ירשענסטו דען נישט דאָס וואָס כמוש דיין גאַט גיט דיר צו ירשענען? און אַלע די, וואָס יהוה, אונדזער גאַט, האָט פאַרטריבן פאַר אונדן, זיי וועלן מיר ירשענען (שופטים, י"א, כ"ד).

ס'איז קלאָר אַז יפתח שטעלט אַוועק דעם געץ כמוש אויף דער זעל-ביקער מדרגה ווי דעם ייִדישן גאַט. יעדער איינער פון זיי איז דער האַר פון זיין לאַנד.

אויסער די גרענעצן פון ייִדן-לאַנד, וואָס איז די נחלה פון יהוה, קען מען צו אים נישט דינען. דאָרטן מוז מען דינען דעם גאַט פון דעם לאַנד. זאָגט דוד צו שאולן:

— און איצט, איך בעט דיר, מיין האַר דער מלך, צוהערן זיך צו די ווערטער פון דיין קנעכט: אויב גאַט האָט דיר אָנגערייצט אויף מיר, זאָל ער אַ שמעק טון אַ קרבן. אויב אָבער מענטשן (האָבן דיר אָנגערייצט אויף מיר), זאָלן זיי זיין פאַרשאַלטן פאַר גאַט, ווייל זיי האָבן מיך היינט פאַרטריבן, אַזוי אַז איך האָב נישט קיין חלק אין גאַטס נחלה, אַזוי צו זאָגן: גיי דין פרעמדע געטער (שמואל א', כ"ו, י"ט).

שלמה סיימאן

נעמן פון אַרם נעמט ערד פון ייִדן־לאַנד אַזוי אַז ער זאָל קענען דינען דעם ייִדיש גאָט (מלכים ב', ה', יז). יונה הנביא אַנטלויפט פון גאָט, אין אַ פּרעמד לאַנד. אויסער ארץ־ישראל — וואָס איז יהוהס נחלה, האָט גאָט נישט קיין שליטה, מיינט דער נביא יונה.

הושע האָט שוין אַ העכערן באַגריף וועגן גאָט — צו קיין געצן טאָר מען נישט דינען. דאָך ווען מען פאַרלאָזט ארץ־ישראל, גאָטס נחלה, קען מען צו אים נישט דינען און דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן ווערט אויסגע־לידיקט פון הייליקייט:

— זיי וועלן נישט זיצן אין לאַנד פון גאָט און אפרים וועט זיך אומ־קערן קיין מצרים (און די וואָס זענען פאַרטריבן געוואָרן) אין אשור וועלן עסן אומריין שפיין. זיי וועלן נישט קענען גיסן קיין וויין צו גאָט און נישט אַנגעלייגט וועלן אים זיין זייערע קרבנות. (דערפאַר) אַזוי ווי ברויט פון אבלות וועט עס זיין, אַלע וואָס עסן עס וועלן זיך פאַראומרייניקן, ווייל דאָס ברויט וואָס זיי וועלן עסן וועט נישט קומען אין גאָטס הויז (הושע ט' ג, ד).

נישטאַ קיין במקום קרבן, וואָס קען נאָר געבראַכט ווערן אויף דער הייליקער ערד פון גאָטס נחלה. ערשט שפעטער, גאָר שפעטער אין גלות בבל און נאָך גלות בבל האָט תפילה געקענט פאַרנעמען דעם אָרט פון קרבנות אויסערן לאַנד.

— דו ווילסט דאָך נישט קיין שלאַכט־אַפּפּער (אין גלות), אַ נישט וואָלט איך עס געגעבן — — דער שלאַכט־אַפּפּער פון גאָט איז אַ געבראַכן געמיט (תהילים נ"א, יח, יט).

דער גאָט פון דעם נביא ישעיה איז אַן אוניווערסאַלער גאָט. ער האָט די שליטה נישט נאָר איבער ייִדן־לאַנד, נאָר איבער גאָר דער וועלט.

די זיגן פון שטאַרקע פעלקער, דאָס צעשטערן פון די שוואַכע פעלקער, זענען נישט קיין צופעליקייטן. גאָט האָט עס אַלץ צוגעגרייט. די וועלט־געשיכטע גייט לויט אַ פּלאַן, וואָס ער האָט איינגעשטעלט. ס'איז נישט דער כוח פון די חיילות, וואָס באַהערשן די שוואַכערע פעלקער, נאָר די מעכטיקע פעלקער פירן דורך גאָטס רצון און פּלאַן. אויב דער זיגער, דער דורכפירער פון גאָטס פּלאַן, ווערט חוצפהדיק און ער מיינט אַז ער

האַט עס אַלץ געטון מיטן אייגענעם כוח. מיט זיין אייגענער מאַכט, דעמאָלט שטעלט גאָט אָפּ די זיגן פון דעם חוצפהדיקן מלך.

„און עס וועט זיין ווען גאָט וועט פאַרענדיקן זיין גאַנצע אַרבעט (פון שטראַפן און ייִניקן), דעם באַרג ציון און ירושלים, דעמאָלט וועל איך באַשטראַפן דעם קעניג פון אשור פאַר זיין שטאַלץ האַרץ, פאַר זיין באַרימערִי און זיין גרויסהאַלטן זיך, וואָס מען זעט אין זיינע אויגן, ווייל ער האָט געזאַגט: מיטן כוח פון מייַן האַנט האָב איך עס אויפגעטון און מיט מייַן חכמה, ווייל איך בין קלוג. איך שאַף אָפּ די גרענעצן פון פעלקער און זייערע באַהאַלטענע אוצרות האָב איך צערויבט, און ווי אַ בראַווער העלד האָב איך אַראָפּגענידערט די וואָס זענען געזעסן אויף די טראָנען. און מייַן האַנט האָט געפונען ווי אַ נעסט דעם פאַרמעגן פון די פעלקער. און ווי מען קלייבט צונויף פאַרלאָזענע אייער, האָב איך צונויפגעקליבן די גאַנצע ערד. און ס'איז נישט געווען ווער עס זאָל אַ שאַקל טון מיט אַ פליגל און עפענען אַ מויל און אַ צוויטער טון. קען זיך באַרימען די האַק קעגן דעם וואָס האַקט מיט איר? קען זיך גרויסן די זעג קעגן דעם וואָס ציט זי? ס'איז ווי אַ רוט זאָל פאַכן מיט איר אויפהייבער. אָדער ווי אַ שטעקן זאָל אויפהייבן דעם וואָס איז נישט האַלץ“ (ישעיהו י', יב"ט).

און דער נביא מאַכט ווייטער קלאַר דעם געדאַנק פון גאָטס שליטה אויף דער גאַנצער וועלט און פון זיין איינשטעלן אַ סדר אין די געשעע־נישן פון דער וועלט:

עס האָט געשווירן דער גאָט פון די צבאות אַזוי צו זאַגן: אַט אַזוי ווי איך האָב פאַרטראַכט אַזוי וועט געשען און ווי איך האָב באַשלאָסן אַזוי וועט עס באַשטיין: צו צעברעכן אשור אין מייַן לאַנד און אויף מייַנע בערג וועל איך אים צעטרעטן. און זיין יאָך וועט אָפגעטון ווערן פון זיי (פון די יידן) און זיין לאַסט וועט אַראָפּגענומען ווערן פון זייער אַקסל. דאָס איז דער באַשלוס, וואָס איז באַשלאָסן געוואָרן אויף דער גאַנצער ערד, און דאָס איז די האַנט, וואָס איז אויסגעשטרעקט געוואָרן אויף אַלע פעלקער, דער גאָט פון די צבאות האָט אַזוי באַשטימט און ווער וועט פאַרשטערן? זיין האַנט איז אויסגעשטרעקט און ווער וועט זי אַפהאַלטן? (דאַרט, י"ד, כד"כ) פון לאַנג אָן האָב איך עס צוגעגרייט, פון אַמאָליקע טעג האָב איך עס געפורמעט. איצט האָב איך עס געבראַכט עס זאָל געשען (ל"ו, יט).

אַבער דער אוניווערסאַלער גאָט האָט זיין היים אין ירושלים, „ער רוט אויף דעם באַרג ציון“ (ח' יח), זיין (היים) פייער איז אין ציון און זיין אויוון איז אין ירושלים (ל"א ט).

וויבאלד אָז גאַטס היים איז אין ירושלים אויף דעם באַרג ציון, קען די שטאָט נישט חרוב ווערן. גאַט וועט באַשיצן זיין הויז:
 — קוק אָן ציון, די שטאָט וווּ מיר פאַרזאַמלען זיך אין אונדזערע יום-טובים, דיינע אויגן וועלן זען ירושלים, אַ רואיקע וווינונג, אַ געצעלט וואָס ווערט נישט אַרומגעטראָגן, וואָס זיינע פלעקלעך וועלן אייביק נישט אַרויסגעריסן ווערן, און אַלע זיינע שטריק וועלן נישט צעריסן ווערן (ל"ג, ט). איך וועל באַשיצן די שטאָט צו העלפן איר, צוליב מיינעטוועגן און צוליב מיין קנעכט דוד (ל"ז, לה).

וויבאלד אָז ירושלים איז די שטאָט פון יהוה און דער באַרג ציון איז זיין ווינאַרט, קען ירושלים נישט צעשטערט ווערן און דער בית-המקדש קען נישט חרוב ווערן. דער געדאַנק פון ירושלים אומזיגבאַרקייט האָט געהאַט גאָר אַ גרויסע ווירקונג אויף דעם ייִדישן פּאָלק. עס האָט געשפּילט אַ ראַלע אַפילו אין דער צייט פון צווייטן חורבן, ווי מיר וועלן שפעטער זען.

ב.

דער נביא מיכה, וואָס האָט געלעבט אין די צייטן פון ישעיה, האָט זיך געשטעלט קעגן ישעיהס באַגריף פון דער אומזיגבאַרקייט פון בית-המקדש און ירושלים אָן דעם תנאי פון תשובה. דער נביא מיכה האָט גע-האַלטן אַז אויב ייִדן וועלן בלייבן זינדיק, וועט ירושלים צעשטערט ווערן און דער בית-המקדש וועט חרוב ווערן:

— הערט אַקערשט, איר קעפּ פון דעם הויז פון יעקב און פירער פון דעם הויז פון ישראל. איר וואָס פאַרמיאוסט גערעכטיקייט און פאַר-דרייט אַלץ וואָס איז גלייך. איר בויט ציון מיט בלוט און ירושלים מיט אומרעכט. איר, פירערס, משפט פאַר שוחד און איר, כוהנים, לערנט פאַר געצאַלט. איר שפאַרט זיך אָן אויף גאַט. איר זאָגט גאַט איז דאָך צווישן אונדז און עס קען אונדז נישט געשען קיין ביי:

— דערפאַר איבער אייך,
 וועט ציון ווי אַ פעלד צעאַקערט ווערן,
 און ירושלים וועט ווערן פאַרשאַטענע חרבות,
 און דער באַרג פון גאַטס הויז
 וועט מיט ווילד-וואַלד פאַרוואַקסן ווערן
 (מיכה ג, טי"ב).

אַבער דאָס איז געווען אַן איינמאַליקע נבואה. ישעיהס הבטחות, אַז ירושלים קען נישט פאַלן און דער בית־המקדש קען נישט חרוב ווערן, זענען אַנגענומען געוואָרן פון די ייִדן פאַר אַ לאַנגער צייט. צוליב צוויי טעמים איז עס אַנגענומען געוואָרן: ערשטנס, איז זיין פאַרויסזאָג פון אשורס מפלה מקוים געוואָרן און צווייטנס, איז דער אַלטער באַגריף פון גאַטס צוגעבונדנקייט צום לאַנד געווען טיף איינגעוואַרצלט אין פאַלק, ווייל עס האָט צוגעגעבן ייִדן שטאַלץ און זיכערקייט.

אַבער לויט ווי עס ווערט דערציילט אין ירמיהו (כ״ו, יח, יט) האָבן די רייד פון מיכהן געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אויף דעם קעניג און דער באַפעלקערונג. און דער קעניג חזקיהו האָט טאַקע תשובה געטון און ער האָט איינגעפירט אַ סך רעפּאַרמעס — רעליגיעזע און סאַציאַלע (זע וועגן דעם באַריכות „אין די טעג פון די נביאים“, ז' 87).

עס באַווייזט אַז ביידע אמונות זענען געווען ביים פאַלק. אַבער די אומ־באַזיגבאַרקייט פון ירושלים איז געווען עלטער און טיפּער איינגעוואַרצלט. מיר וועלן זען אַז אַט דאָס גלויבן איז אַפילו נישט פאַרשוונדן אין דער צייט פון צווייטן חורבן. אויך ירמיהו האָט אין זיין יוגנט געהאַלטן אַז מען קען נישט דינען דעם ייִדישן גאַט אין דער פרעמד. יהוה איז צוגע־בונדן צו זיין לאַנד:

— און איך וועל אייך פאַרוואַרפן פון אַט דער ערד אין אַ לאַנד, וואָס נישט איר האָט געקענט און נישט אייערע עלטערן, און דאָרטן וועט איר דינען פרעמדע געטער, טאַג און נאַכט, און איך וועל אויף אייך קיין רחמנות נישט האָבן (ירמיהו ט״ז, י״ג).

„די נבואה איז נישט געזאַגט געוואָרן אויף דעם רעאַלן גלות, ס׳איז געווען אַ נבואה אין נוסח פון ספר דברים“ (תולדות האמונה הישראלית מאת יחזקאל קויפמן, חלק ז', ז' 461), וואָס לויט אים האָבן ייִדן געמוזט דינען פרעמדע געטער אין גלות. ירמיהו האָט אין די איבעריקע נבואות זיינע נישט געהאַלטן אַז דער בית־המקדש אָדער ירושלים זענען באַשיצט דורך דער הייליקייט פון גאַט. פאַרקערט גאָר — אויב ייִדן זינדיקן, פאַר־אומרייניקן זיי דאָס לאַנד;

— און איר זענט געקומען און פאַראומרייניקט מיין לאַנד, און מיין נחלה האָט איר געמאַכט פאַר אַן אומוירדיקייט (ירמיהו ב', ז).

ביי יחזקאלען ווערט דער געדאַנק נאָך מער איבערגעחזרט ווי ביי ירמיהו:

— און גאָטס וואָרט איז געווען צו מיר אַזוי צו זאָגן: מענטשן־קינד, ווען דאָס הויז פון ישראל האָבן געוווינט אויף זייער ערד, האָבן זיי זי פאַראומרייניקט מיט זייער וועג און מיט זייערע מעשים (יחזקאל ל"ו, יז).

— מענטשן־קינד, זאָג צו איר: ביסט אַ לאַנד וואָס איז נישט גע־רייניקט, נישט באַרעגנט געוואָרן אין טאָג פון צאָרן (כ"ב, כד). דעם נביא יחזקאלס משל ווי ער פאַרגלייכט ירושלים צו אַ טאָפּ וואָס איז פול מיט שמוץ, וואָרפט אָן אַ גרויל מיט זיין גרויזאַמקייט:

— וויי צו דער בלוטיקער שטאָט, דער טאָפּ, וואָס זיין שמוץ איז אין אים, און דאָס שמוץ איז נישט אַרויס פון אים. וויי צו דער בלוטיקער שטאָט, איך וועל אויך גרעסער מאַכן דעם פלאַקער, איך וועל מערן דאָס האַלץ און איך וועל אַנצינדן דאָס פייער, איך וועל איינקאַכן דאָס פלייש, איך וועל אויסזידן דאָס געקעכץ ביז די ביינער וועלן פאַרברענט ווערן. און איך וועל לאָזן שטיין דעם ליידיקן טאָפּ אויף די קוילן, כדי ער זאל אַנגעברענט ווערן, אַזוי אַז זיין קופער זאל צעשמאַלצן ווערן און זיין שמוץ און אומרייניקייט זאלן פאַרלענדט ווערן (כ"ד, ה, ט, יא).

פון קיום צוליב קיום האָבן די נביאים נישט געהאַלטן. לאַנד הייליקט נישט דאָס פּאָלק, נאָר פאַרקערט, דאָס פּאָלק דורך זיינע מעשים הייליקט דאָס לאַנד.

אַ מאָדערנער סעקולאַרער דיכטער, שאול טשערניכאָוסקי, האָט נישט געקענט באַנעמען אַזאַ געדאַנק־גאַנג. מלוכה און לאַנד זענען דאָך פּאָלק. וואָס אַ פּאָלק זאל נישט אָפטן בלייבט דאָס פּאָטערלאַנד הייליק, ווייל אַן לאַנד קען קיין פּאָלק נישט זיין. פרעגט פאַרביטערט שאול טשער־ניכאָוסקי:

— איז אַזוינס געשען אויף דער וועלט, איז אַזוינס געהערט געוואָרן זינט מענטש איז אויסגעפורעמט געוואָרן פון ליים? צו אַ זון וואָס האַלט זיך אויף אין זיין לאַנד ווערט געזאָגט: הער אויף אומצורייַן מאַכן דאָס לאַנד (כל שירי טשערניחובסקי, תל אביב, מחזיונות נביאי השקר, רל"ח און ווייטער. איבערגעזעצט אין פּראָזע).

**

אַבער די נביאים ירמיהו און יחזקאל זענען נאָך געגאַנגען ווייטער ווי פאַרויסצוואַגן חורבן ירושלים און בית־המקדש. זיי האָבן געזען אַז

דער רעאַלער גלות איז גאָר אַנדערש ווי די עלטערע נביאים האָבן זיך פאַרגעשטעלט. זיי האָבן פאַרויסגעזאָגט:

— און גאָט וועט דיך צעשפּרייטן צווישן אַלע אומות פון איין עק וועלט ביז דעם אַנדערן עק וועלט, און דאָרט וועסטו דינען פרעמדע גע-טער, וואָס דו און דייןע עלטערן האָבן נישט געקענט — האַלץ און שטיין. און צווישן יענע פעלקער וועסטו נישט האָבן קיין רו, און קיין מנוחה וועט נישט זיין פאַר דייןע טריט. און גאָט וועט דיר דאָרט געבן אַן אומרואיק האַרץ, פאַלשע האַפענונגען, און אַ ווייטיקדיק זעעל. דיין לעבן וועט הענגען אויף אַ האָר און וועסט זיך שרעקן טאָג און נאַכט און קיינמאָל נישט זיין זיכער מיט דיין לעבן. אין דערפרי וועסטו זאָגן הלוואַי ווערט שוין אַוונט און אין אַוונט וועסטו זאָגן הלוואַי ווערט שוין אין דערפרי, צוליב דער שרעק פון דיין האַרץ וואָס שרעקט דיך. און צוליב דעם וואָס דו זעסט מיט דייןע אויגן (דברים כ"ח, סד"סח).

אַבער דער גלות בבל איז געווען אַ רואיקער, אַ זיכערער. יידן זענען דאָרט אין גאָר אַ קורצער צייט געוואָרן רייך און פאַליטיש מעכטיק. ירמיהו לערנט די פאַרטריבענע, אַז מען קען לעבן אַ ייִדיש לעבן אין גלות אַן דעם בית-המקדש-ריטואַל.

ער שרייבט צו די יידן אין בבל:

— אַזוי האָט געזאָגט דער גאָט פון די חיילות, דער גאָט פון ישראל. צו די פאַרטריבענע, וואָס איך האָב פאַרטריבן פון ירושלים קיין בבל: בויט הייזער און וווינט אין זיי, פּלאַנצט גערטנער און עסט זייער פּרוכט. נעמט ווייבער און האָט מיט זיי זין און טעכטער. נעמט ווייבער פאַר אייערע זין און גיט אויס אייערע טעכטער צו מאַנען און זאָלן זיי האָבן זין און טעכטער. מערט אייך דאָרט און זעט איר זאָלט נישט ווייניקער ווערן (ירמיהו כ"ט, ד"ו).

— איך טראַכט וועגן אייך, זאָגט גאָט, מחשבות פון שלום און נישט צו בייזן, כדי אייך צו געבן אַ גוטע צוקונפט און אַ האַפענונג. און איר וועט מיר רופן און גיין (אין מיינע וועגן) און איר וועט מתפלל זיין צו מיר און איך וועל אייך דערהערן. און איר וועט מיך זוכן און איר וועט מיך געפינען (דאָרט, יא, ג).

די פאַרטריבענע, וואָס לעבן נישט אויף גאָטס נחלה, זענען אפילו חשובער אין די אויגן פון גאָט פון די וואָס זענען געבליבן אין ייִדן-לאַנד.

די יידן אין בבל זענען ווי די גוטע פייגן, און דער קעניג און די וואָס זענען געבליבן אין לאַנד זענען ווי די שלעכטע פייגן (כ"ד, אויך כ"ט, יז). יחזקאל האָט געהאַט אַפילו זיינע וויזיעס אין גלות, אויף פרעמדע ערד, צו אים האָט זיך באַוווּן גאָט אויף די ברעגעס פון טייך כּבּר, אין בבל. אין די וויזיעס, אין גלות, האָט ער געזען ווי גאָט אַליין באַפעלט זיין שליח צו פאַראומרייניקן דעם בית-המקדש (יחזקאל ט', ז). דער נביא דער- ציילט אויך ווי ער האָט געזען אין אַ וויזיע ווי גאָט האָט זיך אַפּגעטון פון בית-המקדש:

— און די כּרובים האָבן אויפּגעהויבן זייערע פליגלען און די רעדער (פון דער מרכבה) האָבן זיך אויפּגעהויבן מיט זיי, און די פּראַכט פון דעם גאָט פון ישראל איז געווען איבער זיי פון אויבן. און די פּראַכט פון גאָט האָט זיך אויפּגעהויבן פון איבער דעם מיטן פון שטאָט און האָט זיך גע- שטעלט אויף דעם באַרג, וואָס איז אין מזרח פון שטאָט (י"א, כב, כג). די שכינה האָט זיך אַפּגעטון פון בית-המקדש און דער טעמפל איז געבליבן אַ ליידיקער, כדי דער שונא זאָל אים קענען חרוב מאַכן.

יחזקאל באַטאָנט אַז גאָט וועט רוען צווישן די יידן אין גלות, דערפאַר איז דאָ אַ מעגלעכקייט פאַר אַ יידיש-לעבן אין חוץ פון יידן-לאַנד:

— און עס איז געווען די רייד פון גאָט צו מיר אַזוי צו זאָגן: מענטשן-קינד, דיינע ברידער, דיינע ברידער, וואָס זענען מיט דיר פאַרטריבן גע- וואָרן און דאָס גאַנצע הויז פון ישראל (וואָס איז פאַרטריבן געוואָרן מיט דיר) וואָס אויף זיי זאָגן די איינוווינער פון ירושלים: זיי זענען דערווייטערט געוואָרן פון גאָט, אונדז (וואָס זענען פאַרבליבן אין לאַנד) האָט גאָט געגעבן דאָס לאַנד פאַר אַ נחלה, דערפאַר זאָגן: אַזוי האָט גאָט געזאָגט, גאָט דער האַר; הגם איך האָב זיי דערווייטערט צווישן די פעלקער און איך האָב זיי צעשפּרייט אין די לענדער, בין איך פאַר זיי אַ קליין הייליקטום אין די לענדער, וואָס זיי זענען געקומען אַהין (י"א, טו, טז).

נאָכן חורבן זאָגט ער צו די וואָס זענען פאַרבליבן אין לאַנד און האַלטן זיך פאַר מיוחסים, ווייל זיי מיינען אַז זיי זענען די יורשים פון פּאָלק, זיי פּלעגן טענהן: „אַברּהם איז געווען איינער און ער האָט געירשנט דאָס לאַנד און מיר זענען אַ סך. אונדז איז איבערגעגעבן געוואָרן דאָס לאַנד פאַר אַ ירושה“, זאָגט צו זיי יחזקאל:

— אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער האַר, איך שווער, אַז די, וואָס זענען אין די חרובות וועלן דורך דער שווערד פּאָלן, און דער וואָס אויפן פּרייען

פעלד, אים גיב איך צו חיות צו פאַרצערן (ל"ג, כד און כז) און צו די גולים זאָגט דער נביא, איר טענהט:

„פאַרטריקנט זענען אונדזערע ביינער,
פאַרלוירן איז אונדזער האַפענונג,
פאַרשניטן זענען מיר“.

— זע, איך עפן אייערע קברים און איך וועל אייך אַרויסנעמען פון אייערע קברים, און איך וועל אייך צוריקברענגען אויף דער ערד פון ישראל און איר וועט וויסן אַז איך בין גאַט (ל"ו, יא, יב, יג).
אין אונדזער מאָדערנעם לשון וואָלטן מיר געזאָגט אַז ירמיהו און יחזקאל האָבן געגעבן אַ טעאָרעטישע באַגרינדונג פון גלות.

ג.

אַבער די טעאָרעטישע באַגרינדונג אַליין האָט נישט געקענט ליידן די טאָג־טעגלעכע גייסטיקע נויטן פון גלות. ווען יידן זענען פאַרטריבן געוואָרן אין בבל איז דאָך דער גאַנצער רעליגיעזער ריטואַל געווען פאַר־בונדן מיטן בית־המקדש. אין טאָג־טעגלעכן לעבן האָבן יידן זיך ווייניק אָפגעשיידט פון די שכנים אַרום. קיין כשר און טריפה איז נאָך נישט אינגאַנצן איינגעשטעלט געוואָרן. אפשר בלויז פאַר כוהנים איז געווען פאַרבאָטן צו עסן נבלה און טריפה. שבת איז נאָך נישט אָפגעהיט געוואָרן אויף דעם שפּעטערדיקן אופן. אויף קיין געמישטע חתונות האָט מען צו שטאַרק נישט מקפיד געווען. יידן אין זייער אַלטאַג האָבן געלעבט ווי אַלע פעלקער אַרום זיי. בלויז צוויי זאַכן האָבן זיי אָפגעטיילט פון די שכנים: דער שטרענגער פאַרבאָט קעגן געצנדינסט, און דער איסור אויף קרבנות אויסער ירושלים.

דער ייִדישער ישוב פון מצרים האָט זיך מתיר געמאַכט צו מקריב זיין קרבנות אויסער ירושלים. זיי האָבן אַפילו אויפגעשטעלט אַן אייגענעם בית־המקדש. דערפאַר טאַקע האָט דער ייִדישער ישוב פון מצרים נישט געשפילט קיין שום ראַלע אין שיבת ציון.

דער ייִדישער ישוב פון גלות בבל האָט נישט מוותר געווען אויף דער חשיבות פון ירושלים. די פאַרטריבענע כוהנים, אונטער דער אָנפיר פון נביא יחזקאל, האָבן נישט דערלאָזן איינצופירן קיין קרבנות אין בבל. אין גלות בבל איז ייִדיש לעבן איבערגעבויט געוואָרן אויף גאַר אַנדערע

יסודות. (וועגן דעם ענין זע באריכות אין מבוא לכתבי הקודש פון שמעון ברנפלד כרך רביעי, ספר שביעי ז"ו, קל"ג ביז ק"מ און „אין די טעג פון די נביאים“ פון שלמה סיימאן, ז"ו 160, 162 ביז 166).

אין גלות בבל איז אויפגעקומען דער בית-מדרש — דער בית-מקדש מעט — ווו די גולים פלעגן זיך צוזאמענקלייבן אין די שבתים און יום-טובים און אפשר אויך אין די טעג פון ראש-חודש, דארט פלעגט מען פאר זיי לייענען טילן פון דער תורה פון די נביאים: ישעיה, הושע, עמוס און מסתמא אויך פון ירמיהו. דארט האט ווארשיינלעך אויך יחזקאל גע-האלטן זיינע נבואות. און אנטשטאט קרבנות איז איינגעפירט געווארן תפילה. דינען גאט מיט תפילה אויפן ארט פון קרבן איז געווען אפשר די גרעסטע רעוואלוציע אין דער געשיכטע פון רעליגיע. אזוינס איז נאך דעמאלט נישט געווען אויף דער וועלט.

„זינט דער צייט פון גלות בבל האט תפילה פארנומען א צענטראלן ארט אין רעליגיעזן לעבן פון פאלק. צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע האבן יידן געשאפן א ריין גייסטיקע פארם פון רעליגיעזער עבודה, אן קרבנות, אן א בית-המקדש און אן כהנים — — — די שול, דאס הויז פאר תפילה, האט דא פארביטן נישט נאר דעם בית-המקדש, נאר אויך דאס לאַנד און די מלוכה. דער בית-הכנסת איז געווארן דער מיטלפונקט פון גייסטיקן, סאציאלן און נאציאנאלן לעבן אין א סך גרעסערער מאָס, ווי דאָס איז געווען דער מזבח, דער בית-המקדש, אין דער צייט פון בית-ראשון“ (אלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, יידן, באַנד ד, אברהם מענעס: „די מזרח-אייראָפּ פּעאישע תקופה אין דער יידישער געשיכטע“, ז' 254 — מיין קורסיוו).

מען האט אויך אין יענער צייט אָנגעהויבן מער אָפּצוהיטן שבת, מילה און מסתמא א געוויסע מאָס פון כשרות. „אין צייט פון גלות האט מען אָפּגעהויבן מדקדק צו זיין מער אויף מצוות-מעשיות („דור דור ודורשיו“, חלק ראשון, ז' 48).

אין גלות האט זיך קריסטאָליזירט און אויסגעשטאַלט געוואָרן דאָס גייסטיקע יידישקייט. די געמיינשאַפטלעכע נאַציאָנאַלע האַפּענונגען, דער נייער צערעמאָניאַל, וואָס איז נישט געוואָרן פאַרבונדן מיטן בית-המקדש, די מצוות-מעשיות; ווי שוואַך זיי זענען נישט געווען, האָבן צונויפּגעהאַלטן און צעמענטירט דעם יידישן קיבוץ אין גלות. אויפן אַרט פון נאַציאָנאַלער אַחדות, וואָס ווערט געשאַפן דורך מלוכה און לאַנד, איז אויפגעקומען אַ נאַציאָנאַלע אַחדות דורך בשותפותדיקע גייסטיקע ווערטן. דאָס יידישע פּאַלק איז געוואָרן אין בבל אַ גייסטיקער באַגריף. יידישקייט איז געוואָרן

אַן אידייע. דער פונדאמענט איז געלייגט געוואָרן פאַר אַ פּוֹלן גייסטיק־מלוכהשן לעבן אויסער די גרענעצן פון מדינה און לאַנד.

יִידן האָבן זיך צוריקגעקערט קיין יִידן־לאַנד. זיי האָבן זיך צוריק־געקערט אַ היים צו גרינדן גאָטס מלוכה, וואָס דער צענטער אירער האָט געדאַרפט זיין דער בית־המקדש און די עבודה פון בית־המקדש. אָבער די נייע קאָנקרעטיזירונג פון דער אידייע פון יִידישקייט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין גלות בבל, האָט געגעבן גאָר אַ נייע ווענדונג צו יִידישן לעבן. די אַנטוויקלונג פון דער טענדענץ האָט געמאַכט דעם בית־המקדש פאַר אַן איבעריקן אין יִידישן ריטואַל, און לאַנד און מלוכה נישט קיין מוה. נישט קיין נויטווענדיקייט פאַר אויספירן גאָטס רצון.

די טאָן־געבער אין ישוב זענען געווען די עולי־בבל. דער שארית־הפליטה, וואָס איז געבליבן אין לאַנד, איז געווען צו אַרעם מאַטעריעל און גייסטיק. דער נייער אויפשטייג פון יִידישקייט איז געקומען פון גלות בבל. דאָרט האָבן יִידן זיך אינגאַנצן אָפּגעריסן פון געצנדינסט. די גולים האָבן אין דער פרעמד אָנגעהויבן פאַרוואַנדלען די הויכע פּאָדערונגען פון דער תורה און די נביאים אין מעשים.

יחזקאל און די כוהנים אַרום אים, אין בבל, זענען געווען די ערשטע, וואָס האָבן אָנגעהויבן קאָנקרעטיזירן די יִידישע תורה. אין ארץ־ישׂראל האָבן עס פאַרגעזעצט עזרא און נחמיה. שפעטער די סופרים, די אַנשי־כנסת הגדולה און נאָך שפעטער די חסידים ואנשי מעשה און דערנאָך זייערע יורשים — די פרושים. זיי האָבן אָנגעהויבן פאַרברייטערן די תורה־שבעל־פה, די טראַדיציע, וואָס האָט עקזיסטירט פון קדמונים אָן אין פאַלק פאַראַלעל מיט דער תורה־שבכתב (ווי מיר וועלן עס שפעטער זען). די תורה־שבעל־פה האָט זיך פאַרברייטערט, פאַרצווייגט און דערפון איז אַרויסגעקומען די געשריבענע הלכה.

דער בית־המדרש, וואָס איז לכתחילה געווען בלויז אַ מקדש־מעט אין גלות, איז געוואָרן דער צענטער פון יִידישן קהלשן און יחידישן לעבן פון יעדן יִידישן דאָרף און שטעטל. דאָס פאַרוואַנדלען פון אַלט כתב עברי אין כתב אשורי האָט געעפנט די תורה פאַרן פּראָסטן יִידן. איינגעשטעלטע תפילות האָבן פאַרנומען דעם אַרט פון קרבנות. דאָס אָפהיטן פון כשרות, טבילה, וואַשן די הענט פאַרן עסן (טיילווייזע טבילה), טומאה און טהרה האָבן געמאַכט ריין דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן. דער יִיד האָט זיך באמת נישט גענייטיקט אין אַ בית־המקדש כדי צו דערפילן גאָטס ווילן.

עס זענען אויפגעקומען נייע מצוות, סיגים און סיגים צו סיגים דורך אויסטייטשן די תורה, איך וויל באטאָנען וואָס איך וועל איבערהערן עטלעכע מאָל, אַז די פאַרמערונג פון די אַלע מצוות איז נישט אויפגעקומען כדי צו פאַרזיכערן ייִדישן קיום. דאָס אַלץ איז איינגעשטעלט געוואָרן כדי צו הייליקן דאָס לעבן דורך דער הייליקייט פון דת.

עס דאַרף אויך פאַרשטאַנען ווערן, אַז די סופרים, די אַנשי כנסת הגדולה און דערנאָך די פרושים האָבן מיט זייער אויסטייטשן די תורה נישט געהאַלטן אַז זיי ברענגען אַריין עפעס נייע, שאַפן נייע מצוות, וואָס זענען נישטאַ אין דער תורה. ביי זיי איז די מינדלעכע טראַדיציע און שפעטער די אויסטייטשונג פון דער תורה, וואָס האָט געשאַפן די הלכה, געווען אַן אינטערגראַלער טייל פון דער תורה — דער ווילן פון גאָט.

„מען מוז אָננעמען אַז טראַדיציע האָט געהאַט אַן אייגענע אויטאָריטעט, און אַזוי ווי עס קענען נישט זיין קיין צוויי אויטאָריטעטן (די תורה און די טראַדיציע — ש. ס.), מיינט עס אַז די תורה האָט אין זיך מער ווי עס איז פאַרשריבן אין טעקסט. אין אַנדערע ווערטער, ס'איז אַלע מאָל געווען, ס'האַט געמוזט זיין, אַ נישט געשריבענע תורה, אַ מינדלעכע, אַ תורה־שבעל־פה, וואָס איז געווען נישט אין קאָנקורענץ, אויך אַפילו נישט קיין פירוש צו דער תורה־שכתב. די תורה־שבעל־פה און די תורה־שכתב זענען אינאיינעם געווען די גאַנצע תורה“ (ר. טראַווערס הערפאָרד, דער תלמוד און אַפאָקריפן, ז' 67).

„יעדע וואַכנדיקע פונקציע, וואָס דער ייד האָט אויסגעפירט, איז גע׳הייליקט געוואָרן מיט דער קדושה פון גאָט דינסט. אַזוי, אַז יעדער ייד איז געוואָרן אַ כוהן, וואָס איז אין דינסט אין הייליקטום“ (דאַרט).

ד.

די יידן פון דעם קליינעם אַרעמען ישוב, אין אַ ווינקל פון נאַענטן מזרח, האָבן געפילט אַז זיי האָבן עפעס וואָס צו זאָגן צו דער גרויסער וועלט. זיי האָבן געוויסט אַז זיי ברענגען צו דער וועלט עפעס, וואָס די גאַנצע מענטשהייט נייטיקט זיך. דער נביא פון יענער צייט זאָגט:

„עס וועט קומען אַ צייט ווען עס וועלן צען מענטשן פון אַלערליי לשונות פון די פעלקער אַנכאַפן דעם ברעג קלייד פון אַ יידן און זאָגן: לאַמיר גיין מיט אייך, ווייל מיר האָבן געהערט אַז גאָט איז מיט אייך“ (זכריה ח', כג).

יידן האָבן ביז נישט לאַנג צוריק געגלייבט, אַז זיי זענען נישט גלאַט אַ פאַלק צוגלייך מיט אַלע אַנדערע פעלקער. זיי האָבן וואָס צו געבן דער

תּוֹךְ-יִיִּדִישְׁקײט

וועלט. זיי האָבן קאָנקרעטיזירט גאָטס מלוכה אין טאָג-טעגלעכן לעבן. ווען די פרשה „ואהבת“ איז אַרײַנגעלייגט געוואָרן אין דעם קעסטעלע פון תפילין, איז עס געווען נישט ווייל מען האָט פאַרגעסן אָן דעם „ואהבת“, נאָר דאָס איז געווען אַ סימן אַז דאָס געבאָט פון ליבהאָבן איז אַן אָנגע-נומענער און ס'איז נישטאָ וואָס צו פירן קיין וויכוחים וועגן דעם. די תפילין זענען דער סימבאָל וואָס דורך זיי דאַרף מען געדענקען דעם גרויסן נדר, וואָס מען האָט גענומען אויף זיך (העתיך כרך ד', ז' 175. א. קא-מינקא).

יאָרן און יאָרן פאַרן צווייטן חורבן האָבן שוין יידן געקאָנט פירן אַ פול ייִדיש לעבן אויסער די גרענעצן פון ארץ-ישראל. פאַר גאַר פרומע האָט ארץ-ישראל געהאַט אַ צוציאַונגס כוח צוליב די מצוות התלויות בארץ — די מצוות וואָס מען קען אָפּהיטן בלויז אין ארץ-ישראל: לקט, שכחה, פאה, תרומה, מעשר ראשון, מעשר שני, מעשר עני, טומאה און טהרה. אָבער דאָס פאַלק ישראל וואָס האָט געווינט אויסער די גרענעצן פון ארץ-ישראל, דריי פערטל פון גאַנצן פאַלק, האָט קיינמאַל נישט געטראַכט אַז זיי לעבן נישט קיין פולבלוטיקן ייִדישן לעבן.

אמת טאַקע, מען האָט געשיקט מתנות צום בית-המקדש פון די קהילות פון אלע עקן וועלט, אָבער דאָס איז נישט געווען דער עיקר פון ייִדישקײט. דער בית-המקדש איז געווען דער סימבאָל פון ייִדישן שטאַלץ און געהאַט אַ געוויסן פאַראייניקונגס-כוח. מען האָט נישט געקוקט אויף דעם בית-המקדש ווי אַן אַבסאָלוטע נויטווענדיקייט פאַר דער קאָנטינענטיעלע פון ייִדישן פאַלק און קאָנקרעטיזירונג פון ייִדישער אמונה. ס'איז דאָ אַ קליי-נער מאמר אין גמרא וואָס וואַרפט אַ גרויס ליכט אויף דער באַציאָונג, אַפילו פון די ארץ-ישראלדיקע יידן, צום בית-המקדש:

אַ פּערציק יאָר פאַרן חורבן פון צווייטן בית-המקדש איז דער גורל (פון שער לעזאול) קיינמאַל נישט אַרויסגעקומען אין דער רעכטער האַנט, די צונג פון רויטן וואָל (וואָס איז געווען אָנגעבונדן אויף דעם שער לעזאול) איז נישט ווייס געוואָרן, דער גר-תמיד פלעגט זיך פלוצים אויסלעשן און די טירן פון היכל פלעגן זיך פון זיך אַליין עפענען (מאַכט רש"י: אַ סימן פאַר דעם פיינט ער זאָל אַרײַן), ביז רבן יוחנן בן זכאי האָט אויף זיי אָנגעשריגן: היכל, היכל, טעמפל, טעמפל, וואָס שרעקסטו זיך אַליין? (וואָס דו זאָגסט פאַרויס חורבן) איך ווייס אַז דו וועסט סוף-כלי-סוף

חרוב ווערן. שוין זכריה בן עדו האָט אויף דעם נביאות געזאָגט (זכריה י"א, א): עפן אויף, לבנון! דיינע טויערן (דער בית-המקדש איז געווען געבויט פון צעדערן פון לבנון) און זאָל אַ פּייער פאַרצערן דיינע צעדערן (יומא ל"ט, ע"ב).

רבי יוחנן האָט נישט אויסגערופן קיין תענית צו מבטל מאַכן די גזירה, ווען ער האָט געזען די סימנים וואָס האָבן פאַרויסגעזאָגט חורבן. ס'איז נישט קענטיק אַז ער האָט זיך צו שטאַרק מצער געווען אויף אַנקור-מענדיקן פּורעניות. די תורה בלייבט דאָך, דורך מקיים זיין די תורה קע-נען יידן געפינען דעם וועג צו גאָט און דעם בית-המקדש. ייִדישקייט איז אַן אידיע וואָס איז נישט צוגעבונדן צו לאַנד.

אַבער אַפילו אין דער צייט פון רבן יוחנן בן זכאי האָבן נאָך אַ סך יידן זיך געהאַלטן אַן דעם אַלטן גלויבן, אַז ירושלים איז דער וווינארט פון גאָט און דער בית-המקדש איז זיין הויז. די קנאים, וואָס זענען געווען אַן אַפצווייג פון די פרושים, האָבן אויפגעהויבן דעם קאַמף קעגן די רוי-מער, ווייל זיי, די קנאים, האָבן טיף געגלויבט אַז ווען די רוימער וועלן אַריינגעדרינגען אין ירושלים וועט גאָט אַליין פאַרניכטן, ווי ער האָט עס אַמאָל געטון מיט די חיילות פון סנחריב, דעם קעניג פון אשור.

„זיי, די עקסטרעמע קנאים, האָבן געהאַט אַ מיסטישן גלויבן אַז די שטאָט איז אונטער דער שוץ פון גאָטס האַנט. איבערהויפט איז גאָט אַ שוץ פאַרן בית-המקדש און אין דער לעצטער רגע וועט ער מציל זיין דעם בית-המקדש און זיין הייליקע שטאָט פון דער האַנט פון דעם שונא. אין דעם גלויבן האָבן זיך געהאַלטן אַ סך פון די פאַלקס-נביאים אַט ווי די מחברים פון די ספרים היצוניים, אַפאַקריפן, און בפרט די מחברים פון די אַפאַקאַ-ליסטישע ספרים. יוסף מתתיהו פרוווט אַפצולייקענען די רייד פון אַט די היינטיקע נביאים מיט די רייד פון אַמאָליקע נביאים, אַבער יוחנן דער קנאי און זיינע נאָכפאַלגער לאַכן פון אים“ (יוסף קלוזנער, היסטוריה של הבית השני, כרך ה' ז' 255).

יוסף פלאַוויאוס דערציילט: ווען די יידן האָבן דערזען ווי דאָס פייער כאַפט אַרום די לשכות און די עזרה, זענען זיי געבליבן שטיין אַפהענטיק. פון אויפצויערן האָט קיינער נישט געוואָגט זיך שטעלן קעגן די רוימער אָדער פאַרלעשן דאָס פייער. פאַרשטומטע זענען זיי געשטאַנען און גע-קוקט, וואָס איז געווען די סיבה פון דער פּלוצימדיקער פאַרשטומקייט און פאַסיוויטעט פון די יידן, וואָס מיט איין טאַג פּרזער האָבן זיי מלחמה געהאַלטן ווי די לייבן און האָבן צוריקגעשטויסן דעם רוימישן חייל און

אפילו ביי זיי צוגענומען די לעגיאָן־פּאַנען? דער ענטפּער איז געגעבן גע-
וואָרן פּריער. די יידן האָבן געגלויבט, אַז אין דער רגע וואָס דאָס פּייער
וועט אַנרירן זיעם בית־המקדש וועט גאָט אַליין קומען צו זיין הילף.
אַנדערש קען נישט זיין (דאָרט, ז' 261).

רבן יוחנן בן זכאי און זיינע נאָכפּאָלגער און זיינע תּלמידים האָבן
אַנדערש געגלויבט. זיי האָבן נישט געוואָלט שטאַרבן אינאיינעם מיטן
בית־המקדש. זיי האָבן געהאַלטן אַז ייִדישקייט איז נישט צוגעבונדן נישט
צום בית־המקדש, נישט צו ירושלים און אפילו נישט צו ארץ־ישראל.
די אומה איז גרעסער און וויכטיקער פון לאַנד.

נאָך איינמאַל האָט אויפגעפּלאַקערט דער אַלטער גלויבן, אין דער
צייט פון דעם אויפשטאַנד פון בר כּוכבא. נאָך דעם האָט געזיגט די אידייע
פון ייִדישקייט — די אידייע וואָס איז נישט צוגעבונדן צו לאַנד און
הייליקטום.

ד.

יידן זענען אַוועק אין גלות מיט דער אידייע פון ייִדישקייט — די
אידייע צו פאַרווירקלעכן גאָטס קעניגרייך, ווערט צו זיין צו ווערן די
קינדער פון גאָט. די אידייע האָט זיך קאָנקרעטיזירט אין הלכה, וואָס איז
פונקט אַזאַ וויכטיקער טייל פון ייִדישקייט ווי די אבסטראַקטע עטישקייט,
אפּשר נאָך גרעסער, ווייל „אבסטראַקטע עטיק איז אַן אויבערשטיבל אַן
אַ פונדאַמענט“. מיט דעם כּוח פון הלכה, וואָס דער פּרינציפּ בלייבט אַלע-
מאַל דער זעלביקער אַבער די פאַרמע בייט זיך, האָבן זיי געשאַפּן גאָר
אַן אַנדער מלוכה ווי די מלוכות אַרום. זיי האָבן געשאַפּן אַ מלוכה אין
אַ מלוכה. ד״ר יעקב קלעצקין, דער שטאַרקסטער פאַרלייקענער פון גלות,
שרייבט צו דאָס שאַפּן פון דער מלוכה צו אמונה, וואָס איז נישט ריכטיק.
אַבער דאָס בילד וואָס ער גיט פון ייִדישער מלוכה אין גלות איז אמתדיק:
„די גרויסע מחיצות פון די חוקים פון אונדזער דת האָבן אונדז
אויפּגעהאַלטן אין אונדזער צעשפּרייטונג. די אינעווייניקסטע ווענט האָבן
געשאַפּן די געטאָ, נישט די הענט, וואָס עס האָבן אויפּגעשטעלט, אונדזערע
שונאים פון דרויסן. די חוקים האָבן פאַראייניקט די ייִדישע אומה קעגן
אַלע אומות פון דער וועלט און פאַראייניקט די אומה אין אירע תּפוצות.
איר תּרבות, קולטור, איז נישט געווען אונטערעניק אונטער פרעמדע
קולטורן. אויך אין גלות האָבן מיר געלעבט אַ מלוכה־לעבן. אַ מלוכה אין
אַ מלוכה. אין זייערע געריכט־הייער זענען מיר נישט געגאַנגען, מיט

זייערע געזעצן האָבן מיר זיך נישט גערעכנט און ווען מען פלעגט אונדז נייען אויסצופאַלגן געוויסע געזעצן, האָבן מיר עס געהאַלטן פאַר שלעכטע גזירות פון שונאים. אָדער מיר האָבן זיך משתדל געווען מען זאל זיי אָפֿ-שאַפן, אָדער מיר האָבן זיך אויסגעדרייט פון זיי מיט אַלערליי דריידלעך. מיר האָבן געהאַט אַן אייגענעם בית־דין און אַט דער בית־דין האָט אונדז געמשפּט ווען עס איז געווען נייטיק און אונדז באַשטראַפּט ווען מען האָט געדאַרפּט און מיר האָבן געפאַלגט! דער יידישער געריכט האָט געהאַט פאַק־טישע מדינה־מאַכט צו אויספירן און אַרױפצווױנגען זיינע באַשלוסן. און נישט נאָר איין אמונה האָבן מיר געהאַט, נאָר אויך איין געזעצן־קאַרקס (שולחן ערוך — ש. ס.) איז געווען איינגעשטעלט פאַר אַלע יידישע קהילות און מיר האָבן זיך אונטערגעוואָרפן נאָר אונטער דעם אויטאָריטעט פון אונדזערע רבנים און פּרנסים. די פרעמדע מאַכט האָט קיינמאָל נישט געהאַט די שליטה איבער אונדזער אינערלעכן לעבן. ס'איז איר קיינמאָל נישט געלונגען אַרױפצווױנגען אויף אונדז אירע איינאַרדענונגען און איר שטייגער לעבן. אָדער אַוועקנעמען פון אונדז די אינערלעכע אויטאָנאָמיע כל־זמן אונדזער אמונה איז געווען שטאַרק. מיר האָבן נישט גערוט אין זייער יובת. מיר האָבן נישט געפייערט זייערע יום־טובים. מיר האָבן זיך נישט פאַרנומען מיט זייערע קהלשע ענינים און מיר זענען נישט געווען פאַראינטערעסירט מיט די פאַראַנדקעס פון דער פרעמדער מדינה. אַ שטאַרקע פעסטונג־וואַנט איז געשטאַנען צווישן זיי און אונדז. אינעווייניק אין דעם מויער איז גער שטאַנען די יידישע מדינה" (ד"ר יעקב קלעצקין, גלות וארץ! "המקלט", כרך ראשון, ז' 18).

ד"ר יעקב קלעצקין איז אַנגענומען ווי דער בעסטער און שאַרפּסטער פאַרשטייער פון גלות־פאַרלייקענער. ער זעט אין יידישקייט בלויז צוויי זאַכן: אַבסטראַקטע יידישע עטיק, וואָס איז געוואָרן דער קנין פון דער גאַנצער וועלט און האָט קיין שום נאַציאָנאַלן כוח אויפצוהאַלטן יידן ווי אַ פּאַלק אין גלות. און די אויסערלעכע פאַרמע פון יידישקייט, די דינים, די מנהגים, דעם גאַנצן איינשטעל פון יידישקייט, וואָס איז נישט מער ווי די שאַלעכץ, די פאַרמע, האָט טאַקע אַ נאַציאָנאַלן אויפהאַלטנדיקן כוח. אָבער פאַר אונדז מאַדערנע יידן איז די חיצונית גאַרנישט ווערט.

„דער כוח פון דער שאַלעכץ איז שטאַרקער פון קערנדל. ס'איז דאָ אַ נאַציאָנאַלער אָנהאַלט אין די חוקים, דינים, פון אונדזער אמונה. זיי האָבן אונדז געגעבן אַ נאַציאָנאַלע געשטאַלט און כמעט אַ מדינה אין גלות. אָבער ס'איז נישטאָ קיין נאַציאָנאַלער אינהאַלט אין עטיק, אין אַ וועלט־פאַרנעם, אין געדאַנקען און רעיונות" (דאַרט, ז' 16). ווי באלד אַז אַט דער כוח (פון דער אויסערלעכער פאַרמע פון יידישקייט) ווערט אַלץ שוואַכער און שוואַכער, איז גוזר געוואָרן אונטערגאַנג אויף דעם פּאַלק ישראל אין גלות (דאַרט, ז' 19).

„דער חורבן פון אונדזער דת איז דער חורבן פון אונדזער מדינה אין גלות, דער חורבן פון בית שלישי, פון דריטן בית-המקדש, דער בית-המקדש אויף פרעמדער ערד“ (דאָרט, ספר ראשון, ז' 21).

ד"ר יעקב קלעצקין, ווי אַלע עקסטרעמע ציוניסטן, אָדער בעסער גע- זאָגט, ווי אַלע אמתע סעקולאַריסטן, טיילט אָפּ ייִדישע עטישע שאַפונגען פון הלכה. ער זעט נישט קיין שום עטישע ווערטן און קיין ספעציפישן וועלט- באַנעם אין ייִדישן לעבן-שטייגער, אין ייִדישן נוסח, אין ייִדישער גרויסער שאַפונג פון קענען לעבן ווי אַ מינאַריטעט, וואָס דאָס אַלץ איז געשאַפן געוואָרן דורך הלכה. ער מיינט אַז דאָס אַלץ איז געווען בלויז אַ שאַלעכץ צו דער אמתער נביאישער ייִדישקייט. די שאַלעכץ האָט איצט פאַרלוירן איר אויפהאַלט-ווירקונג און דערפאַר איז נישטאָ קיין האַפענונג פאַר אַ ייִדיש לעבן אין גלות. נאָכדעם ווי ער אַנאַליזירט אחד-העמס געדאַנק פון מרכז רחני, פון גייסטיקן צענטער, און באַווייזט אַז דער צענטער וועט נישט ווירקן אויפן גלות, זאָגט ער ברוטאַל:

— אַרץ-ישראל וועט פאַרקירצן די טעג פון גלות. אָבער דאָס הרגעט מען בלויז אַ טויטן מענטשן (גברא קטילא). דער גלות לעבט נישט און האָט קיין רעכט נישט פון קיום (דאָרט, ספר שני, ז' 201).

— דער גלות פון די תפוצות האָט זיך אָנגעהויבן פון דער שעה ווען די רעליגיעזע מלוכה איז חרוב געוואָרן — אַט דער גלות איז נאָך יונג און ער שטינקט שוין (דאָרט, ז' 200).

— מיר וועלן אויסליידיקן דעם גלות ווי אונדזערע עלטערן האָבן אויסגעליידיקט מצרים ווען זיי זענען אַרויס פון דאָרט (ספר שלי-שי, ז' 381).

דער ציקל איז איצט פאַרגאַנצט. אין אָנהייב, ווען דאָס פּאָלק ישראל איז געווען אַ פּאָלק ווי אַלע אַנדערע פעלקער, ווי מאוב, ווי עמון, ווי אדום, איז ייִדישקייט געווען צוגעבונדן צו לאַנד. שפעטער, דורך איבער טויזנט יאָרן פון ראַנגלעניש מיט זיך און מיט דער וועלט, האָבן ייִדן געשאַפן די אידייע פון ייִדישקייט. ווי אַן אידייע איז עס מער נישט געווען צוגע- בונדן צו לאַנד. איצט, אַז דער גרעסטער טייל פון פּאָלק האָט זיך גוויזירט, אַראַפגעוואָרפן פון זיך די גאַנצע ירושה, צוריק געוואָרן אַ פּאָלק ווי אַלע אַנדערע פעלקער, אָדער וויל עס ווערן — מוז ייִדישקייט ווערן ווידער צוגעבונדן צו אַ שטיקל ערד.

דער געדאנק, אז יידישקייט קען נישט עקסיסטרירן אויסער אן אייגן לאַנד, איז נישט דער מאַנאָפּאַל פון די עקסטרעמע ציוניסטן. די טעריי-טאָריאַליסטן פון אַלע שאַטירונגען האַלטן אויך אַזוי.

מיר, די סעקולאַרע קיומיסטן, וואָס מיינען אז ייִדישע קולטור, שפּראַך, ליטעראַטור, געזאַנג, טעאַטער און קונסט — קען אויפהאַלטן און וועט אויפהאַלטן דאָס ייִדישע פּאָלק אין גלות, זענען דאָך קיומיסטן צוליב קיום. מיר האַלטן אז מיר זענען אין תּוך אַ פּאָלק ווי אַלע אַנדערע פעלקער אָן אַ ספּעציפּישן וועלט-באַנעם. אונדזער אַבסטראַקטע עטיק איז געוואָרן דער קנין פון דער גאַנצער וועלט און הלכה-ייִדישקייט איז נישט מער ווי אַ שאַלעכץ, וואָס איז נישט כּדאַי אויפצוהאַלטן. נאָר איצט פּאַר-נעמט קולטור דאָס אָרט פון הלכה-ייִדישקייט.

אַבער קיום צוליב קיום אָן אַ ספּעציפּישן וועלט-באַנעם גיט נישט קיין פּאַרוואָס פּאַר אונדזערע מאַטערנישן און גיט נישט קיין זין פּאַר אונדזערע ליידן, אַפּילו ווען עס וואַלט געקענט געמאַלט זיין אַ ייִדיש לעבן געבויט אויף ייִדישער שפּראַך אין גלות.

ס'איז נישטאָ קיין זין אַדער באַרעכטיקונג פּאַר אונדזער גייסטיקן קיום אין גלות און נישטאָ קיין מעגלעכקייט פּאַר אונדזער אויפהאַלטן אונדזער ייִדישקייט אין די תּפוצות ישראל, סיידן מיר זאָלן אָננעמען אז הלכה-ייִדישקייט האָט וואָס צו געבן אונדז און אויך דער וועלט איצט, אין דער ראַציאָנעלער מאַטעריאַליסטישער תּקופּה. קען די אַלטע הלכה-ייִדישקייט צוגעפּאַסט ווערן אַדער קען נישט צוגעפּאַסט ווערן צו אונ-דזער מאַדערנעם וועלט-באַנעם? דאָס איז די קאַרדינאַלע פּראַגע.

וויילן מיר עס טון? קענען מיר עס טון? וועלן מיר עס טון? איך גלייב אַז יאָ. מיר וועלן ווערן צוריק אַ גרויס פּאָלק אין איכות. ווייל באמת האָבן מיר וואָס צו געבן דער וועלט. וועלן מיר דאָס טון. דעמאַלט וועלן אַנכאַפּן צען מענטשן פון אַלערליי לשונות פון די פעלקער, אַנכאַפּן דעם ברעג קלייד פון אַ יידן און זאָגן צו אים: לאַמיר גיין מיט איך, ווייל מיר האָבן געהערט אַז — איר האָט דעם וועג צו דער וועלט גאולה.

אהבת-ישראל

א.

אלעמאל און אומעטום זענען דא צדיקים און רשעים. עס זענען אמת ביידע פסוקים: כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ה, כא), דאס הארץ פון דעם מענטשן איז שלעכט פון יוגנט אָן, און ותחסרהו מעט מאלהים (תהילים ה, ו), און דו האסט דעם מענטשן געמאכט עטוואָס ווייניקער פון גאט. שלעכט און געמיין קען ווערן אַ מענטש, נידעריקער פון תהום קען ער פאלן; אָבער דער מענטש קען אויך זיין גוט און פרום און קען זיך אויפהייבן צו דער העכסטער הייד, צום זיבעטן הימל, ווו דער כסא הכבוד שטייט.

אין דער בעסטער, אין דער אידעאלסטער, פרומסטער, עטישסטער געזעלשאפט געפינען זיך יחידים, וואָס זענען פארדארבן און פול מיט אומרעכט; אויב נויטיק, שפילן זיי די ראַלע פון צדיקים און זייער האַרץ איז פול מיט שנאה, רשעות און זעלבסט־נוצן. אין דער ערגסטער, פאַר־דאַרבנסטער געזעלשאַפט וועלן זיך שטענדיק געפינען נסתרים, פאַרבאַר־גענע צדיקים, וואָס זייער האַרץ איז פול מיט ליבשאַפט און רחמים צו דעם מענטשן און בענקען און גלוסטן צו טון מעשים טובים.

אָבער אַ געזעלשאַפט משפט מען נישט לויט די פאַרבאַרגענע, גע־צײלטע יחידים, סײ רשעים און סײ צדיקים. אויסנאָמען זענען פאַראַן אַלעמאַל, אינמיטן אַ וואַלד פון נישט פרוכט־טראַגנדיקע ביימער קען אַמאַל שטיין אַן איבערגעלאַדענער עפֿל־בוים. אינמיטן אַ גאַרטן פון רויון קען זיך שפאַרן חצופּהדיק צום הימל אַ הויכער דאַרן־קוסט. ווער ווייסט פון וואַנען אַ ווינט ברענגט די זאַמדן פון אַ פלאַנץ און ווער ווייסט די וועגן פון מענטשלעכן גײסט?

א געזעלשאפט משפט מען בלויז לויט דער צאל עפנטלעכע צדיקים, און נישט אלעמאל קענען זיין עפנטלעכע צדיקים אין א רשעותדיקער געזעלשאפט. גרויסע און שטארקע עטישע פערזענלעכקייטן זענען פול מיט מוט און וואגן זיך צו שטעלן אנטקעגן טיראנישע פירער און איינגעשטעלטע גארמעס. אבער דער רעבעל, דעם צאם-ברעכער קען ארויסטרעטן עפנטלעך כל זמן דער רעגירער, דער מאכט-האבער איז באגרע-נעצט ביז א געוויסער מאס — באגרענעצט אין מאכט דורך א שיכט פון דער געזעלשאפט, וואס האט כאטש א נאמינאלן פירער. אדער דער מאכט-האבער איז געהאמעוועט דורך דער עטישער ניווא, וואס די געזעלשאפט איז אונטערגעווארפן אונטער איר. אבער ווען עס שטייט אויף אן אמתער מושל בכיפה, וואס נעמט אן רשעות ווי זיין מאס, דעמאלט קענען נישט געמאלט זיין קיין מוטיקע מענטשן, עס קענען נישט געדייען קיין פרא-טעסטירער אדער צאם-ברעכערס. זיי ווערן אויסגעהרגעט איידער זייער פראטעסט קען ווירקן.

ירמיהו האט זיך געשטעלט קעגן יהויקים, דעם מלך פון יהודה, נאכדעם ווי דער קעניג האט דערהרגעט דעם נביא אוריהו, ווען ער האט נביאות געזאגט, אז דער בית-המקדש און ירושלים וועלן חרוב ווערן, ווי שילה און איר הייליקטום. ירמיהו האט געהאלטן די זעלביקע נבואה אין עזרה פון בית-המקדש, אפשר פון דעם זעלביקן ארט, ווו אוריהו האט נביאות געזאגט. אודאי האט ירמיהו איינגעשטעלט זיין לעבן, אבער אין איינשטעלן זיין לעבן איז געווען א ווארשיינלעכקייט, אז ער וועט זיך אויסדרייען פון טויט-שטראף, אזוי האט טאקע פאסירט. וויכטיקער נאך איז געווען, וואס ירמיהו האט געוואוסט, אז אויב ער וועט געטויט ווערן וועלן זיינע רייד נישט נאך געהערט ווערן, נאך אויך ווירקן. ער איז גע-ווען זיכער אין דעם ווייל ער האט גוט געקענט די עטישע ניווא פון ירושלים פון זיין צייט. און עס האבן זיך טאקע געפונען מענטשן, וואס האבן אים באהאלטן. ס'איז נישט פארשריבן, אז יהוקים האט אויסגעהרגעט די, וואס ער האט חושד געווען, אז זיי האלטן מיטן נביא ירמיהו. ער האט אויך נישט אנגעריירט די, וואס האבן באהאלטן ירמיהו. (אוריהו האט נביאות געזאגט פאר ירמיהו, זע ירמיהו כו ביון סוף און וואס רש"י מאכט אויף דעם פסוק כ').

ווען אין יהודה איז אויפגעשטאנען א רשע א קעניג, וואס האט נישט גע-האט קיין גאט אין הארצן, און האט זיך נישט אפגעשטעלט פאר קיין שפיכת

דמים, האָט זיך די נבואה אָפגעטון פון ייִדן און עס זענען נישט געווען קיין נביאים איינשטעלער. אין דער צייט פון קעניג מנשה האָבן קיין נביאים נישט נביאות געזאָגט. אַמווייניקסטן איז נישט געבליבן קיין פאַר־צייכענונג (רעקאָרד) פון נבואות אָדער נביאים פון יענער צייט. דער מדרש דערציילט, אַז מנשה האָט דערהרגעט אָפילו זיין זיידן דעם נביא ישעיה. אין ספר מלכים ווערט דערציילט קורץ און לאַקאָניש: „און מנשה האָט פאַרגאַסן זייער אַ סך אומשולדיק בלוט, וואָס האָט אָנגעפילט ירושלים פון עק צו עק; אַ חוץ די זינד, וואָס ער האָט געמאַכט זינדיקן יהודה צו טון שלעכטס אין די אויגן פון גאָט“ (מלכים ב', כא, טז). דאָס מיינט אַ חוץ די זינד קעגן גאָט, ריטואַלע זינד, האָט מנשה אויך אונטערגעדריקט מיט אַ שווערער האַנט אַלע אָנהענגער פון יהוה. ירמיהו זאָגט אויף יענער צייט: „איינער שווערד האָט פאַרשניטן אייערע נביאים ווי אַ פאַרדאָרבֿן דיקער לייב“ (ירמיהו ב', ל). די רעאַקציע האָט פאַסירט שוין נאָכדעם ווי ביי ייִדן האָבן נביאות געזאָגט די דריי גרויסע נביאים: עמוס, הושע און ישעיה.

דער נביאישער געדאַנקען־גאַנג איז געווען, אַז ווען אַ קהילה אַ געמיינדע, אַ געזעמל פּאַלט צו אַזאַ נידעריקער עטישער ניוואַ, וואָס אין איר קענען נישט געמאַלט זיין קיין עפנטלעכע צדיקים, מוז אַזאַ שטאַט, קהילה, געזעמל אונטערגיין, אויב עס טוט נישט קיין תשובה. סדרם און עמורה זענען אין תנ"ך דער סימבאָל פון טאַטאַלער רשעות און פאַר־דאַרבנקייט. סדרם און עמורה האָבן קיין תשובה נישט געטון — זענען זיי אונטערגעגאַנגען.

ב.

אין תנ"ך זענען דאָ צוויי וואַריאַנטן פון דער מעשה־סדרם: איין מעשה אין חומש בראשית (בראשית יח'־יט') וועגן די צוויי שטעט סדרם און עמורה און די זעלביקע מעשה וואַריאירט ווערט דערציילט אין שופטים (שופטים י"ט) וועגן גבעה. אין ביידע שטעלן ווערט אָנגעגעבן אַז די זינד פון די שטעט איז געווען די פאַרשוועכונג פון דער גרויסער מצווה פון הכנסת אורחים. אין ביידע פאַלן האָט אַ פרעמדער, וואָס האָט זיך באַזעצט אין שטאַט, געוואַלט אַרייננעמען אַן אורח און די שטאַט האָט עס נישט דערלאָזט. אין ביידע ערטער פון תנ"ך איז קלאַר, אַז די עטישע ניוואַ פון די איינוווינער איז געווען אַזאַ נידעריקע, אַז עס איז געווען אוממעג־

לעך אפילו פאר א פרעמדן צו זיין אן עפנטלעכער גערעכטער און פרומער מענטש.

דער חומש דערציילט נישט וואס די זינד פון סדום און עמורה איז געווען. נאך איידער סדום האט פארשוועכט די הייליקייט פון הכנסת אורחים זאגט גאט צו אברהמען: דאס געשריי וועגן סדום און עמורה איז באמת זייער גרויס און זייער זינד איז גאר שווער (בראשית י"ח, כ). וואס פאר א שווערע זינד די שטעט זענען באגאנגען דערציילט נישט דער פסוק. אבער דער מדרש דערציילט שוין גאר א סך וועגן סדום און עמורה. ער דערציילט וועגן זייערע געריכטן און וועגן זייערע ריכטער, וועגן זייער שנאה צום פרעמדן און וועגן זייערע רשעותדיקע מנהגים. ער דערציילט אפילו גענוי וואס פאר א געשריי עס איז ארויף צו גאט. דריי גערשענישן דערציילט דער מדרש האבן פארפילט די מאס פון סדום און עמורהס זינד. ס'איז קענטיק, אז די מעשיות זענען אפשר אזוי אלט ווי די פסוקים פון חומש.

די דריי מעשיות זענען באמת איין מעשה אין דריי וואריאציעס. און די עצם וואריאציע איז א סימן פון אלטקייט און פארשפרייטקייט פון דער מעשה.

די ערשטע מעשה:

צוויי מיידלעך זענען אראפ צום ברונעם צו שעפן וואסער, האט איינע געזאגט צו דער אנדערער:

— פארוואס ביסטו אזוי בלייד?

האט די אנדערע געענטפערט:

— ס'איז שוין דריי טעג, אז ביי אונדז אין שטוב איז נישטא קיין ברויט און ס'איז צוויי טעג, אז איך האב נישט געגעסן.

האט דאס ערשטע מיידל געזאגט:

— ווארט דא ביז איך וועל צוריקקומען.

א פאר רגעס זענען אוועק און דאס מיידל האט זיך צוריקגעקערט און געזאגט צו איר חברטע:

— לאמיר זיך בייטן מיט די וואסער-קרונגן.

דאס הונגעריקע מיידל האט געפאלגט. ווען זי איז געקומען אהיים — ערשט איר קרוג איז פול מיט מעל. ווען די מענטשן פון סדום האבן זיך דערווייט דערפון, האבן זיי ארויסגענומען דאס מיידל וואס האט

רחמנות געהאט אויף איר אַרעמער חברטע און זי פאַרברענט. (מדרש רבה, פרשה וירא, מט, י').

די צווייטע מעשה:

פלוטית, די טאכטער פון לוט, האָט געזען ווי אַן אַרעמאַן גייט־אויס פון הונגער אינמיטן גאַס, האָט זי רחמנות געהאַט אויף אים. וואָס האָט זי געטון? יעדן טאָג ווען זי איז געגאַנגען צום ברונעם צו שעפן וואַסער האָט זי אַריינגעלייגט אין קרוג אַ שטיקל ברויט און עס שטילערהייט געגעבן דעם אַרעמאַן. ווען די סדומים האָבן דערזען אַז דער אַרעמאַן לעבט עפעס צו לאַנג, האָבן זיי אַנגעהויבן נאַכזוכן און נאַכפאַרשן און זיי האָבן אויסגעפונען אַז פלוטית שפייזט דעם אַרעמאַן. זיי האָבן זי אַרויס־גענומען און זי פאַרברענט (פרקי דרבי אליעזר כ"ה).

די דריטע מעשה:

עס איז געווען אַ מיידל וואָס האָט אַרויסגעטראָגן אַ שטיקל ברויט צו אַן אַרעמאַן אין אַ קרוג. האָט מען זי אויסגעפונען, מען האָט זי אויס־געטון נאַקעט און זי אויסגעשמירט מיט האָניק און זי אוועקגעשטעלט אויף אַ דאַך פון אַ מויער, זענען געקומען די בינען און זי אויפגעגעסן (סנהדרין קט, עמוד ב).

און נאָך און נאָך מעשיות ווערן דערציילט וועגן סדום און עמורה. ס'איז קלאַר, אַז אין די צוויי שטעט איז געווען אַזאַ נידעריקע עטישע ניוואַ אַז עס האָבן נישט געקענט געמאַלט זיין קיין עפנטלעכע צדיקים. קלאַר מאַכט עס דער מדרש: „ואנשי העיר אנשי סדום נסבו על הבית (בראשית יט, ד). און די מענטשן פון שטאָט, די מענטשן פון סדום, האָבן אַרומגע־רינגלט דאָס הויז, דאָס מיינט, אַז קיין איינער איז נישט געווען וואָס האָט זיי צוריקגעהאַלטן“ (מדרש רבה, סדרה וירא, פרשה נ', ט).

אַזאַ געזעלשאַפט האָבן מיר געזען מיט אונדזערע אויגן אין נאַצי־דייטשלאַנד. עס זענען נישט געווען קיין צדיקים אונטער היטלערס ממשלה. עס האָבן נישט געקענט זיין קיין צדיקים, ווייל דאָס דייטשע פּאָלק האָט אַנגענומען רשעות ווי אַ פאַרמע פון לעבן. די וואָס האָבן נישט געוואָלט אַננעמען דעם רשעות זענען אונטערגעגאַנגען. די וואָס האָבן געהאַט בלוז פונקען פון מענטשלעכקייט האָבן זיי עס דערשטיקט אין זיך. אָפט האָט זיך ביי אַ דייטש דערוועקט עפעס אַ זכר פון רחמנות און ער האָט אַרויס־געהאַלפן אַ יידן אין געהיים, ווי עס האָבן מיר דערציילט אַ סך פון די

געראטעוועטע יידן. אבער דאס מענטשלעכקייט האט נישט געקענט געטון ווערן עפנטלעך. עס האט געמוזט זיין אינגעוויקלט אין רשעות.

מרדכי שטריגלער באשרייבט אזעלכע דייטשן אין זיין דערציילונג „ווער זענען זיי געווען“ (זאמליכער רעדאקטירט פון יוסף אפאטאשו און ה. לייזיק, ניו-יארק, 1948). ער דערציילט אז עס זענען געווען דייטשן וואס האבן אים געטון טובות, אדער טובהלעך, אים און אנדערע יידן. אבער זייערע טובות זענען געווען אינגעוויקלט אין אזויפיל רשעות, אז מען קען עס גארנישט פארשטיין פון וואנען עס האט זיך צו זיי גענומען דאס פיצעלע מענטשלעכקייט. ער דערקלערט די רעטעניש מיט דעם וואס ער איז זיך משער אז די „גוטע“ דייטשן האבן געשטאמט פון יידן און זיי האבן בעל כרחם נישט געקענט דערשטיקן דאס מענטשלעכע אין זיך. — ווער זענען עס אט די סאדיסטן, מיט אזא אומעטיקן יידישן אויס-זען און נישט אויסגעלאשענער אויגן-מעלאנכאליע? און ווער האט אים אראפגעבויגן אזוי פלוצעם איבער אונדז? (דארט, ז' 195).

ער מעדיטירט:

— אפשר זענען זיי געווען פון יענע וואס האבן געקריציקט זייער יידיש בלוט, אפגעווישט דעם שטאם זייערן פון דער מעטריקאציע... אומ-באוויסטזיניק פאר זיך אליין האבן זיי עס געוואלט פארשרייען, פארטויבן עס מיט איבערגעטריבענעם סאדיזם. פונקט ווי זיי וואלטן מיט זייער צארן זיך אויך פארמאסטן אויף דעם ייד אין זיך אליין (דארט, 208).

אפשר איז עס א דערקלערונג און אפשר נישט. ס'קען דאך פשוטער זיין. אין די צען יארן פון היטלעריזם איז געווען אוממעגלעך אפצווישן די גאנצע מענטשלעכקייט פון מיליאנען מענטשן. ערגעץ ווו האט נאך געגליט א פונק מענטשלעכקייט ביי א דייטש. די אטמאספערע אבער איז געווען אזא, וואס דער פונק האט זיך נישט געקענט צעברענען. געווען מסתמא דייטשן וואס האבן געוואלט פארשרייען זייער מענטשלעכקייט. און אפשר האבן זיי מיט זייער סאדיזם געוואלט צודעקן פאר זייערע חברימס אויגן די מענטשלעכקייט אין זיך. ווייל עפנטלעכע רחמנות האט גע-שמעקט מיט טויט. דאס איז די גרעסטע פארדאמונג פון היטלעריזם: דאס דייטשע פאלק האט זיך געשאפן אזא רשעותדיקע אטמאספערע, אז עס האבן נישט געקענט געדייען אין היטלער-לאנד קיין מענטשן מיט א ניצן מענטשלעכקייט.

יִידן הָאָבן געהאַלטן, אַז אַ געזעלשאַפֿט וווּ עס איז נישט מעגלעך קיין עפנטלעכע צדקות מוז אונטערגיין. גאַר באַלערנדיק איז אַברהם איינטענהן זיך מיט גאַט:

— וועסטו אויך אומברענגען דעם צדיק מיט דעם רשע? טאַמער זענען פאַראַן פּופציק צדיקים אין שטאָט, וועסטו אויך אומברענגען און וועסט נישט מוחל זיין צוליב די פּופציק צדיקים, וואָס זענען אין איר? חלילה, אַז דו זאָלסט טון אַזאַ זאַך צו טויטן דעם צדיק מיט דעם רשע און דער צדיק וועט זיין ווי דער רשע. חלילה, אַז דער וואָס משפט די גאַנצע וועלט זאָל נישט טון קיין גערעכטיקייט. און גאַט האָט געזאָגט: אויב איך וועל געפינען פּופציק צדיקים אין שטאָט וועל איך מוחל זיין די גאַנצע שטאָט צוליב זיי (בראשית י"ח, כ"ג-כ"ו).

אַברהם האָט, מיין איך, נישט געטענהט אַז צוליב די צדיקים דאַרף מען מוחל זיין די גאַנצע שטאָט, ווייל אַז נישט וועלן די צדיקים געטויט ווערן אינאיינעם מיט די רשעים. גאַט האָט דאָך אים געקענט באַרואיקן, אַז אַזאַ זאַך וועט נישט געשען ווייל ער וועט אַרויסנעמען די צדיקים פון שטאָט, אַט ווי ער האָט שפּעטער אַרויסגענומען לוטן און זיינע טעכטער. אַברהם האָט אַבער געמיינט, אַז אויב עס זענען דאָ אַפילו צען עפנטלעכע צדיקים אין סדום קען די שטאָט נישט זיין אַזוי רשעותדיק ווי דער קלאַנג וואָס האָט זיך דערטראַגן צו גאַט. אַבער גאַט פאַרזיכערט אַברהמען אַז די ירידה אין סדום און עמורה איז אַזוי טיף אַז עס זענען דאַרט נישטאַ קיין עפנטלעכע צדיקים. ווי אַ באַווייזן קומט נאָך גאַטס געשפרעך דער אינצידענט מיט די מלאכים אין לוטס הויז. גאַנץ סדום יונג און אַלט האָבן אַרומגערינגלט דאָס הויז פון לוט אים צו באַשטראַפן פאַר זיין גאַסט־פריינטלעכקייט און דער מדרש גיט צו: „און עס איז נישט געווען קיין איינער וואָס האָט זיי צוריקגעהאַלטן“.

ווי עס ווייזט אויס, האָט דער ענין טאַטאַלע רשעות שטאַרק באַאומט־רואיקט דעם ייִדישן געדאַנק. די מעשה־סדום ווערט איבערגעזחזרט אין שופטים. די פלגש בנבעה. דאַרט איז פאַראַן אַ פסוק פון גרויס באַדייט. אויף דער מלחמה אויף די בני בנימין צו באַשטראַפן זיי פאַר דעם מיאוסן פאַרברעכן זאָגט דאָר פסוק: „און אַלע מענער פון ישראל האָבן זיך איינגעזאַמלט אויף דער שטאָט פאַראייניקט ווי איין מענטש“ (שופטים כ, יא). אין אַלע מלחמות, וואָס ווערן באַשריבן אין שופטים, איז אין קיין איינער נישט פאַרצייכנט אַז אַלע ייִדן האָבן זיך פאַראייניקט קעגן שונא.

אפילו אין דער גרעסטער מלחמה מיט די כנענים, דערמאנט נישט דבורה הנביאה די שבטים יהודה און שמעון. ראובן, גד, זן און אשר ווערן פון איר געטאדלט וואס זיי זענען נישט געקומען. אבער אין דעם פלגש בגבעה פאל האבן זיך אלע פאראייניקט אויסצוראטן די רשעות. עס איז ווערט צו באמערקן, אז די זינד פון סדום און עמורה און אויך די נבלה אין גבעה איז א זינד, וואס איז באגאנגען געווארן פון מענטש צו מענטש, בין אדם לחברו, נישט קיין ריטואלע אדער צערע-מאניאלע זינד — בין אדם למקום. ס'איז א סאציאלער פארברעכן נישט קיין טעאלאגישער אפניג.

יידן האבן אויך געספעקולירט, אז עס קען געמאלט זיין א שטאט וואס קען אויך באגיין א טאטאלן ריטואלן פארברעכן. זינדיקן קעגן גאט, דאס איז דער ענין פון אן עיר הנדחת, א פארפירטע שטאט (דברים י"ג ביז י"ט), א שטאט וואס וועט אנהייבן דינען צו א געזין. אזא שטאט דארף מען אויך פארוויסטן. אבער עס ווערט נישט דערציילט אין תנ"ך אז אזא שטאט איז געווען און לויט די חומרות פון גמרא האט אזא שטאט כמעט נישט געקענט זיין, אט ווי עס האט נישט געקענט זיין קיין בן סורר ומורה. אבער שטעט פון טאטאלער סאציאלער רשעות דאס איז נישט נאָר קיין ווארשיינלעכקייט, נאָר דער תנ"ך דערציילט אז אזא זאך האט פא-סירט צוויי מאָל; און איין מאָל האט גאט פארוויסט די שטאט און דעם צווייטן מאָל האבן יידן אליין אויסגעראַמט דאָס ביז פון צווישן זיך.

ג.

די נביאים, וואס האבן אוועקגעלייגט זייער שטעמפל אויף דעם גאנצן יידישן לעבן, האבן זיך נישט נאָר געשראָקן פאַר סדום און עמורהס טאָ-טאלער רשעות, נאָר זיי האבן בכלל מורא געהאט פאַר אן איינגעשטעלטער פאַרגליווערטער געזעלשאַפט. זיי האבן אלעמאל באַקעמפט דאָס אָנגענו-מענע, דאָס פאַרגליווערטע. דער נביא איז אלעמאל געווען אַ צאָם-ברע-כער, אַ צעשטערער, פון נוסח. ער האט געהאט גאָטס וואָרט אין מויל, וואָס קען ברעכן און בויען, צעשטערן און שאַפן. דער נביא איז נישט געווען געבונדן מיט שטריק פון טראַדיציע, ווייל ער איז געשטאַנען איר בער טראַדיציע. ער איז געווען אין דירעקטער פאַרבינדונג, קאָמוניקאַציע, מיט דעם שפּעטער פון אַלע וועלטן, וואָס שטעלט איין די נאַרמע פאַר דער ערד און אַלע פעלקער.

די אויפהאלטער און אָפהיטער פון ייִדישער אינסטיטוציע־ייִדישקייט זענען געווען די כוהנים און די חכמים (חכמים מיין איך די שעפער פון דער חכמה־ליטעראַטור, וואָס פון זיי זענען געבליבן אין תנ״ך די דריי ספרים: משלי, קהלת און איוב און אַ סך קאַפּיטלעך אין תהילים). די כוהנים און חכמים האָבן געצויגן זייער חיונה פון זייער פירערשאַפט. כהונה איז אַלעמאַל אַריבער בירושה, און חכמה, פירערשאַפט, איז אויך טיילווייז געווען אַ משפּחה ענין. אָבער די נביאים האָבן בדרך כלל נישט געצויגן קיין חיונה פון זייער נביאות זאָגן. זיי זענען נישט געווען פאַרבונדן מיט קיין אינסטיטוציע, דערפאַר האָבן זיי געקענט זיין זעלבסטשטענדיק. זיי זענען אַלעמאַל געווען אין אַפּאָזיציע צו אַלץ און צו אַלעמען.

ס'איז אַ גרויסער ספק צי דער נביא האָט פאַר זיך געהאַט אַ גאַנצן אויסגערונדעטן, דעטאַליזירטן טאַג־טעגלעכן לעבנס־וועג פאַרן פּאָלק. עס איז אַ גרויסע פּראָגע נאָך צי זיי זענען געווען קעגנער פון קרבנות, תפילות, מצוות און סיגים צו מצוות. זיי זענען בכלל נישט געווען קיין פּראַקטישע וועג־ווייזערס. זייער וויכטיקייט ליגט אין דעם, וואָס זיי זענען געווען שטענדיקע אַפּאָזיציאַנערן. זאָגט אַחד־העם:

„דער נביא איז אַן „איינזייטיקער“. דער עטישער געדאַנק פילט אויס זיין גאַנץ האַרץ און שלינגט איין זיינע חושים און עמאַציעס, אַזוי אַז ער קען זיך נישט אַפּקערן פון אים אַפילו אויף אַ רגע. ער קען זען די וועלט נאַר דורך דער אַפּשפּיגלונג פון זיין געדאַנק; און זיין גאַנצער ווילן און מי זענען נאַר צו פאַרקערפערן זיין געדאַנק אין זיין גאַנצער שלימות און אין אַלע דערשיינונגען פון לעבן. ווי באַלד אַז ער קען קיינמאַל נישט דער־גרייכן זיין ציל בשלימות, איז ער שטענדיק פול מיט ווייטיק און צאַרן. ער בלייבט אַ גאַנץ לעבן אַ מאַן פון קריג און שטרייט צום גאַנצן לאַנד“ (אחד העם, „כהן ונביא“, על פרשת דרכים, חלק ראשון, ז' קפ"א).

דער נביא איז קיינמאַל נישט געווען צופרידן. ער האָט נישט אָנגע־געבן קיין נאַרמע, קיין צאָל דינים און חוקים, וואָס אַז ווען מען פּאָלגט זיי אויס פילט דער מענטש אויס גאַטס רצון און איז דעמאַלט אַ גערעכ־טער און פרומער און גאַט איז אים מחויב צו העלפן, צו באַגליקן, ניין, דער נביא האָט קיינמאַל נישט געקענט קומען מיט טענות צו גאַט. ביי אים, ביים נביא, איז געווען אַ פּריאַרי, אַז ווי באַלד עס קומט אַן אומגליק אויף דער וועלט, ווי באַלד אַז אַ מענטש ליידט — מסתמא איז דאָ אַ סיבה דערפאַר. גאַט, דער מקור פון גוטסקייט און דער איינשטעלער פון דעם סדר פון דער וועלט, וועט נישט באַגיין קיין עוולה. דערפאַר האָט קיין

נביא נישט געהאט די רעזיגנאציע פון קהלת אדער די ביטערקייט קעגן השגחה פון איוב. דאס שטארקסטע וואס דער נביא האט געקענט זאגן זענען ירמיהוס רייד:

— גערעכט וועסטו בלייבן, גאט, ווען איך וועל זיך קריגן מיט דיר. אבער וועגן משפטן זיך וועל איך ריידן צו דיר: פארוואס איז דער וועג פון רשעים מצליח? פארוואס לעבן רואיק אלע פעלשער? (ירמיהו י"ב, א). דער נביא האט פאר זיך געהאט אן אבסטראקטע גערעכטיקייט וואס קיינער קען קיינמאל נישט רעאליזירן. אין נאמען פון דעם גערעכטן גאט האט ער געשטראפט, געפאדערט פון מענטשן אז ער, דער מענטש, זאל דערגרייכן די מדרגה פון דעם גערעכטן גאט. מיט דעם לעבן ארום האט דער נביא זיך נישט גערעכנט, ווייל אלץ איז געווען א טפל צו גאט.

ד.

ווען נבואה איז געשלאסן געווארן זענען די „חסידים און די אנשי מעשה“ געווען די יורשים פון נביאים. די חסידים זענען געווען דווקא פארזיכטיקע אפהיטער פון ריטואל. אבער דאס איז נישט געווען קיין אפנייג פון נבואה, ווייל:

„ביי די נביאים פון די ערשטע דורות ביזן סוף פון ערשטן בית המקדש איז געווען אן אנדער צוגאנג ווי עס איז געווען פון דער צייט (פון סוף בית ראשון) און ווייטער. אין דער צייט פון גלות האט מען אגעהויבן צו זיין מער פארזיכטיק אין אפהיטן מצוות, דאס איז געווען אן איבערגאנגרציט. און פון נאך דער צייט האט זיך דערהויבן די פארשונג פון דער תורה צו א נייער מדרגה און דאס פארשן פון די פרטים פון די מצוות און דאס נאכזוכן האבן זיך פארמערט פון טאג צו טאג און אין יעדן דור. דער נייער צוגאנג האט זיך אנגעהויבן פון ווען זיי האבן זיך אומגעקערט פון גלות צו זייער רון און נחלה“ („דור דור ודורשיו“, אייזיק הערש ווייס, חלק ראשון, ז' 48).

אויך האבן די חסידים נישט אפגעהיט בלויז ריטואל, ביי זיי איז געווען דער ריטואל פארבונדן מיט א וועג פון סאציאלער גערעכטיקייט. און אזוי ווי די נביאים אזוי האבן זיי אויך נישט געהאלטן פון פשרות. פאר זיי איז געווען קלאר אז דאס פארזיכטיקע אפהיטן פון ריטואל אינאיינעם מיט סאציאלער גערעכטיקייט איז דער וועג צו גאט און צו א גערעכטן ערלעכן לעבן אויף דער וועלט.

מיר האָבן נישט קיין אויספירלעכע ידיעות וועגן די חסידים. אָבער פון די אַרעמע ידיעות, וואָס מיר האָבן וועגן זיי און פון דעם אויפפיר פון די אסיים, ווייסן מיר אַז זיי האָבן געמיינט צו ברענגען גאָטס קעניגרייך אויף דער ערד דורך מעשים. אַן אָפּקלאַנג פון זייער וועלט־באַנעם האָבן מיר אין חשמונאים א'. דאָרט ווערט דערציילט ווי אַ קהל חסידים האָט זיך באַהאַלטן אין אַ הייל. די זעלנער פון אַנטיוכוס עפיפאַנאַס זענען זיי באַפאַלן אום שבת. די חסידים האָבן זיך נישט געשטעלט אַנטקעגן ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט מחלל שבת זיין. וויכטיק איז זייער אויפרוף צו די אַנפאַ־ לער: „מיר וועלן שטאַרבן אין אונדזער אומשולד. הימל און ערד זענט עדות אַז איר הרגעט אונדז אויס אַן אַ משפּט!“ דורך אימפּליקאַציע קענען מיר זען, וואָס עס האָט געמיינט ביי זיי גערעכטיקייט און ווי זיי האָבן געקוקט אויף שפיכת דמים און ווי שרעקלעך עס איז ביי זיי געווען צו טויטן אַן אַ משפּט אַפילו צוליב מיליטערישע צוועקן.

נאָך די חסידים זענען אויפגעקומען צוויי נייע פאַרטייען, אָדער חברותות: די אסיים און די פרושים. ביידע זענען געווען כשרע ירשים פון די חסידים, וואָס זענען געווען די ירשים פון די נביאים.

די אסיים האָבן איבערגענומען די עקסטרעמקייט און אומקאָמפּראַמיס־ לעכקייט פון נבואה און זייער באַגריף פון סאַציאַלן יושר. צוליב דעם האָבן די אסיים פאַקטיש זיך צוריקגעצויגן פון אַלגעמיינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן. כדי צו לעבן אַ הייליק לעבן האָבן זיי געגרינדעט אייגענע קהילות, וווּ זיי האָבן געלעבט אַ בשותפותדיקן, אַ קאָמונאַלן לעבן. עס זענען געווען ספּעציעלע גבאים וואָס האָבן אַכטונג געגעבן אויף דעם געזעלשאַפטלעכן פאַרמעגן. קיינער האָט נישט געטאַרט האָבן קיין פּריוואַטן אייגנטום. נישט נאָר האָבן זיי געגעסן ביי אַ בשותפותדיקן טיש, נאָר אַפילו זייערע קליידער האָבן זיי געהאַט בשותפות און זיך געביטן מיט זיי. געוויינלעך האָבן זיי זיך פאַרנומען מיט ערד־אַרבעט, אָבער זיי האָבן געהאַט צווישן זיך אויך בעלי־מלאכות, אָבער זיי האָבן זיך נישט באַשעפּטיקט מיט פּראָדוצירן געווער. זיי האָבן נישט געהאַט קיין קנעכט און קיינמאַל אַליין נישט געווען קיין קנעכט. זיי האָבן קיינמאַל נישט גענומען קיין שבועה. ווייניק פון זיי האָבן חתונה געהאַט. די וואָס האָבן חתונה געהאַט האָבן קיינמאַל נישט געהאַט קיין געשלעכטלעכן פאַרקער מיט זייערע פּרויען, ווען זיי זענען געווען טראַגעדיקן, ווייל זיי האָבן נישט חתונה געהאַט צו צופּרידנשטעלן זייער געשלעכט־באַגער, נאָר בלויז צוליב אויפשטעלן אַ נייעם דור. אַזוי

ווי די מיינסטע פון זיי זענען נישט געווען פארהייראט, פלעגן זיי האָדעווען אַ סך יתומים און זיי דערצייען ווי אַסיים. קיין «בלוט קרבנות», חיות און עופות, האָבן זיי נישט געבראַכט. זיי פלעגן ברענגען מנחות — קרבנות פון זעמל־מעל געמישט מיט בוימל.

זייער עקסטרעמקייט איז געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז שבת האָבן זיי נישט געטון קיין «מענטשלעכע באַדערפענישן», ווייל זיי האָבן נישט גע־קענט נאַכקומען דעם געבאַט פון דער תורה צו צודעקן די צואה ווי עס איז אַנגעזאָגט אין ספר דברים: «און אַ פלעקל זאָלסטו האָבן ביי דיין וואָפּן; און עס וועט זיין, אַז דו זיצסט אין דרויסן (פאַר דיין באַדערפער־נישן), זאָלסטו דערמיט אויפגראַבן און פאַרדעקן דיין צואה» (דברים כ"ג, יג, יד).

פאַרן עסן פלעגן זיי זיך טובלען בציבור. נאָכן טובל־זיין פלעגן זיי האָבן אַ בשותפותדיקע סעודה, וואָס פלעגט צוגעגרייט ווערן דורך אויס־געקליבענע כוהנים. קיין פרעמדער האָט קיינמאַל נישט אַנטייל גענומען אין זייערע מאַלצייטן. דער כוהן פלעגט מאַכן אַ ברכה אויפן ברויט. פאַר יעדן אַסיי איז געלעגן אַ קליין ברויטל און איין וואַרעם געקעכץ. דאָס עסן פלעגט אַנגיין שווייגנדיק. נאָכן עסן פלעגט דער כוהן בענטשן און די אַסיים פלעגן אוועקגיין צו דער אַרבעט. אין אַוונט האָבן זיי געגעסן דעם צווייטן מאַלצייט. מער ווי צוויי מאַלצייטן אַ טאָג האָבן זיי נישט גע־געסן (לויט פראַפ' יוסף קלויזנערס היסטוריה של הבית השני, חלק ג', ז' 110 ביז 118). דאָס איז די בעסטע זאַמלונג פון מאַטעריאַלן וועגן די אַסיים).

זייער באַציאונג צום אַלגעמיינעם ייִדישן לעבן בכלל און צו דער ייִדי־שער מלוכה בפרט איז געווען אַ נעגאַטיווע, אַדער אפשר בעסער עס אַנרופן — אַ פאַסיווע. זיי האָבן גאָר ווייניק זיך געמישט אין דעם געזעל־שאַפטלעכן לעבן און כמעט גאַרנישט קאָאָפּערירט מיט דער מלוכה. ווי עס ווייזט אויס האָבן זיי נישט אַנטייל גענומען אין דער מלחמה קעגן די רוימער. אמת, איינער פון די הויפט־קאָמאַנדירן פון דער ייִדישער אַרמיי, וואָס האָט געקעמפט קעגן די רוימער, איז געווען אַן אַסיי. יוחנן דער אַסיי איז געווען דער קאָמאַנדיר וואָס האָט באַשיצט די שליסל־שטעט וואָס האָבן געפירט צו ירושלים. אָבער דאָס מיינט נישט «אָפילו צו פאַר־גיסן בלוט אין מלחמה זענען די אַסיים געווען גרייט פאַר זייער פּאָלק, לאַנד און אמונה, ווען די צייט האָט געפאַדערט» ווי יוסף קלויזנער האַלט

(היסטוריה של הבית השני, כרך ג', ז' 117, 118). יוסף קלוזנער טייטשט אויס די גאַנצע געשיכטע פון דער תקופה פון צווייטן בית-המקדש פון נאַציאָנאַלן און מלוכה שטאַנדפונקט און ווו ער געפינט אַ רמו פון נאַציאָנאַל-נאַליזם צעבלאַזט ער עס און פאַרגרעסערט עס. עס איז קיין ראייה נישט פון איין איסיישן הייל-פירער, אַז די איסיים האָבן אַנטיילגענומען אין דער מלחמה. וואַרשיינלעך איז יוחנן דער איסיי געווען אַן אויסנאַם. איך מיין, אַז גערעכט איז אחד העם, וואָס זאָגט:

„די איסיים האָבן געזען ווי די יידישע מדינה ווערט אַלץ מער און

מער פאַרדאַרבן; זיי האָבן געזען ווי אירע הערשער, פונקט ווי אין די צייטן פון ערשטן בית-המקדש, פאַרשטאַרקן די הערשאַפט פון חומר און האָבן אין זינען נאָר די מאַכט פון פּויסט — זיי האָבן דאָס אַלץ געזען און אין זייער האַרצן האָט זיך פאַרשטאַרקט דער יאוש און זיי האָבן זיך אָפגעקערט אינגאַנצן פון מדינהשן לעבן. זיי זענען אַוועק אין די מדבריות דאָרט זיך אויסצולעבן אין קדושה און טהרה. זיי האָבן זיך אָפגעטיילט פון דער גאַנצער פאַרדאַרבענער געזעלשאַפט, וואָס מען קען שוין מער נישט אויסבעסערן. אין זייער איינזאַמקייט, ווייט פון קאַכעדיקן געזעלשאַפטלעכן לעבן, האָט זיך אין זייער האַרצן נאָך מער צעפלאַקערט די שנאה צו דער מדינה, אַזוי אַז אין די לעצטע מינוטן אירע, ווען זי האָט זיך געראַנגלט צווישן לעבן און טויט, האָבן אַ סך צווישן די איסיים נישט פאַרבאָרגן זייער פרייד, וואָס זי גייט אונטער“ (אחד העם: „על פרשת דרכים“, חלק ג', בשר ורוח, ר"ל און רל"א).

אַזאַ גרופע האָט נישט געקענט קאָנקרעטיזירן די נביאישע יידישקייט און זי פאַרווירקלעכן אַזוי, אַז יידישקייט זאָל זיין פאַסיק אויפגענומען צו ווערן פון די ברייטע פאַלקס-שיכטן. אַזאַ גרופע איז פאַרמשפט צו בלייבן בלויז אַ סעקטע, אַדער צו ווערן די פאַרלויפערן פון אַ נייער באַוועגונג, וואָס וועט אויסנוצן בלויז איר פּילאָסאָפיע פאַר דער גרינדונג פון אַ רעליגיע, וואָס זאָל, אין אַבסטראַקציע, האָבן הויכע אידעאַלן און אין דער ווירקלעכקייט לאָזן דאָס לעבן מיט אַלע מיאוסקייטן. אַזוי איז טאַקע געווען. די איסיים זענען די פאַרלויפער פון קריסטנטום.

די יורשים, וואָס האָבן קאָנקרעטיזירט די נביאישע יידישקייט פאַרן פאַלק, זענען געווען די פרושים. זיי האָבן איבערגענומען פון די „חסידים וּאנשי מעשה“ די אַפשיידונג פון דער אַרומיקער נישט-יידישער באַפעל-קערונג. צו זיין פרושים, אָפגעטיילטע, אָפגעזונדערטע פון דער אַרומיקער נישט-יידישער וועלט, איז געווען זייער הויפט-פרינציפ, ווי די איסיים זענען אויך די פרושים געווען איבערגעגעבן צו אַלע פאַלקס-הייליקטימער.

אָבער זיי האָבן נישט איבערגעכאַפט די מאָס. זיי האָבן אַפילו אונטערגע-
שטיצט די חשמונאים לאַנג נאַכדעם ווי עס איז אויסגעקעמפט געוואָרן
פרייהייט פון גלויבן. און אזוי אפילו, ווען די חשמונאים האָבן געמאַכט
דת, אמונה, טפל צו מלוכה און די פרושים פאַרקערט (האָבן געהאַלטן
מדינה טפל צו אמונה), דאָך האָבן זיי געקענט גיין אויף דעם זעלביקן
וועג אויף אַ געוויסער ווייטקייט" (יוסף קלויזנער, "היסטוריה הבית השני",
כרך ג', ז' 118).

ה.

די פרושים האָבן אָנגענומען דעם קוק פון די נביאים אויף מלוכה.
די נביאים האָבן נישט פאַרלייקנט מדינה און מלוכה. זיי האָבן זיך אַלעמאַל
געמישט אין די ענינים פון מלוכה. אָבער זיי האָבן נישט געוואָלט קיין
סעקולאַרע מלוכה, מלוכה לשם מאַכט, מדינה ווי אַ צוועק פאַר זיך. זיי
האָבן געוואָלט מלוכה און נאָך עפעס: גאָטס קעניגרייך, אַבסטראַקטן יושר
און אומקאָמפּראַמיסלעכן צדק, גערעכטיקייט. דאָס האָט סוף-כל-סוף אונ-
טערגעגראָבן די מלוכה, ווייל מלוכה האָט אירע אייגענע אינטערעסן, וואָס
גאָר אַפט האָבן זיי ווייניק וואָס צו טון מיט יושר און צדק.

די פרושים זענען נישט געווען באַגייסטערט ווען ינאי המלך, דער
אייניקל פון מתתיהו, איז געוואָרן אַ קעניג אַ זיגער און האָט פאַרברייטערט
די גרענעצן פון יהודה. זיי האָבן זיך געשטעלט אַנטקעגן אים. זיי האָבן
נישט געוואָלט קיין קעניג, וואָס זיינע הענט זענען אויסגעשמירט פון בלוט,
זאָל זיין אַ כוהן גדול. זיי האָבן בכלל פיינט געהאַט די רעליגיעזע מדיניש-
קייט (זע קלויזנער, דאָרט, ז' 152). שוין אין ינאי המלכס צייטן האָבן
די פרושים זיך געווענדט צו אַ גוישן מלך, ער זאָל זיי אַרויסהעלפן קעגן
זייער אייגענעם יידישן מלך. יוסף קלויזנער דער נאַציאָנאַליסט זאָגט מיט
כעס: "כשרע יידן רופן איינעם פון די אור יורשים פון אַנטייוכוס עפאָ-
פאַנוס צו הילף קעגן איינעם פון די אייניקלעך פון דעם חשמונאי. דאָס
איז דאָך פעלשוניג און פאַרראַט קעגן אייגענעם פאַטערלאַנד!" (דאָרט).
דאָס האָבן די פרושים געטון אין יאָר 88 פאַר אונדזער צייט-רעכע-
נונג. אַ צווייטן מאל האָבן זיי עס געטון זיבן און צוואַנציק יאָר שפּעטער.
דעמאָלט האָבן זיי זיך געווענדט צו פאַמפיי פון רוים און אים פאַרגעלאָגן
"צו בטל מאַכן די מלוכה און אומקערן (צו יהודה) איר איבערלעכע

אויטאָנאָמיע, וואָס זי האָט געהאַט אין די צייטן פון דער פּטאַלאַמיער די-
נאַסטיע און אין די צייטן פון די סעלוקוסן" (דאַרט).

פּאַמפּיי האָט זיך נישט געלאָזט לאַנג בעטן. צוליב די קריגערייען
פון די ברידער אַריסטובלוס און הורקנוס און דעם פּאַציפּיזם פון די פּרו-
שים, האָט פּאַמפּיי איינגענומען גרינג גאַנץ יהודה. יוסף קלויזנער, ווי אויך
האַב פּריער באַמערקט, טייטשט אויס אַלע געשעענישן לטובת די חשמו-
נאים און זוכט אַפילו נאַציאָנאַלן מלוכהשן הינטערגרונט אין אַלע האַנד-
לונגען פון די פּרושים, גיט דאָך צו, אַז די פּרושים האָבן געהאַט אַ חלק
אין גרינג און גרינטלעכן, טאַטאַלן, זיג פון פּאַמפּיי. זאָגט יוסף קלויזנער:
„נישט הורקנוס און אַריסטובול, אויך נישט די פּרושים זענען שול-
דיק אין דעם וואָס ארץ-ישראל איז איינגענומען געוואָרן פון רוים. אָבער
שולדיק זענען די צוויי ברידער און שולדיק זענען די פּרושים און אַנט-
פּאַטער, וואָס איז געשטאַנען הינטער הורקנוס, וואָס דער נייבוש האָט
געבראַכט צו אַזאַ טרויעריקן מצב. (אַן זיי) איז גאַנץ מעגלעך אַז זיי רוימער
וואַלטן איבערגעלאָזט ארץ-ישראל ווי זיי איז: איבערגעלאָזט די מלוכה
און אירע פּראָווינצן וואָס זיי האָט באַזיגט און בלויז געפּאַדערט אַ בוגד
וואָס זאָל זיי, יהודה, מחייב זיין צו צושטעלן זעלנער און שפּייז אין אירע
(רוימישע) מלחמות מיט די פּערסער. אַזעלכע מדינות, דאָס מיינט פּרייע
מער ווייניקער און נאָר געבונדן צו איר אין מיליטערישן זין, האָט רוים
געהאַט אין די צענדליקער" (דאַרט, ז' 227).

די פּרושים איז נישט אָנגעגאַנגען צו שטאַרק דאָס מלוכהשע לעבן,
אָבער זיי האָבן איבערגענומען דעם גאַנצן אינערלעכן יידישן לעבן. זיי
האַבן געוואַלט רעאַליזירן אַ הייליק לעבן דורך דער הייליקייט פון דער
אַמונה. קלויזנער וויל האָבן, ווי אַ סך וואָס ווילן אויסטייטשן יידישע גע-
שיכטע לויט מאַטעריאַליסטישן קוק, אַז וויל די שעפּער פון פּאַלק זענען
אָפּגעריסן געוואָרן פון מלוכה-לעבן מיט געוואַלד, האָבן זיי אַריינגעטון
זייערע גרויסע פעאַיקייטן אין דעם איין און איינציקן געביט וואָס איז זיי
דערלויבט געוואָרן (דאַרט, כרך ד', ז' 112).

שווימט דאָך אַרויף די אַלטע פּראָגע: יידן זענען נישט געווען דאָס
איינציקע פּאַלק וואָס האָט פּאַרלאָרן זיין פּאַליטישע פּרייהייט און זיינע
שעפּער האָבן זיך נישט געקענט אָפּגעבן מיט מלוכה-לעבן, איז פּאַרוואָס
האַבן אַנדערע פעלקער נישט געשאַפּן אַזאַ אייגנאַרטיקן וועלט-קוק ווי די
יידן? אָבער וואָס די סיבה איז געווען, די פּרושים האָבן שוין אין זייער
אייגן לאַנד אַנטוויקלט אַ מלוכה אין אַ מלוכה. פּרעמדע — די רוימער,
און פּרעמדע-אייגענע — הורדוס מיט זיין קליקע זענען געווען די פּאַלי-

טישע הערשער און עקאנאמישע באַלעבאַטים פון לאַנד און די פרושים זענען געווען די גייסטיקע באַלעבאַטים. דאָס איז געווען אַ מין צוגרייטונג פאַר גלות.

הייליקן דאָס לעבן דורך דער הייליקייט פון אמונה אַזוי אַז יעדע וואַכעדיקע עובדא, וואָס דער ייד טוט, זאָל געהייליקט ווערן מיט דער קדושה פון דינען גאָט, דאָס איז געווען דער ציל פון די פרושים. אָבער דאָס איז נישט געווען מעגלעך איינצופירן דורך דעם טויטן בוכשטאַב פון ספר. די תורה איז טאַקע געבליבן הייליק, אָבער עס האָט געדאַרפט איינ-געשטעלט ווערן אַ פרינציפ פון אַנטוויקלונג אַזוי, אַז מען זאָל די תורה קענען צופאַסן לויט דער פּאָדערונג פון צייט און אַרט און דאָך בלייבן די זעלבע אין תוך.

סיי ביי די פרושים און סיי ביי די צדוקים איז די תורה געווען הייליק, און אַלע ענינים פון טאַג-טעגלעכן לעבן האָבן געמוזט באַשטימט ווערן דורך איר, דורך דער תורה. אָבער בעת די צדוקים האָבן זיך געהאַלטן אַן דער תורה, ווערטלעך, האָבן די פרושים זיך דערלויבט צו דרשהנען די תורה, צו פאַרטייטשן זי און אויסטייטשן זי לויט דער פּאָדערונג פון דער צייט. זיי האָבן דאָס געטון נישט ווייל זיי האָבן געמיינט צו זיין רעפּאַר-מאַטאַרן, נאָר ווייל זיי האָבן געגלייבט מיט אַ טיפּן הייליקן גלויבן, אַז עס איז אוממעגלעך פאַר גאָט, וואָס איז דער קוואַל פון גוטס, צו געבן אַ תורה, צו פאַרשרייבן אין געטלעכער אַנטפלעקונג, עפעס וואָס, וואָס איז נישט גוט און נישט לאַגיש און וואָס עס איז נישט צוגעפאַסט צו דער צייט און צו די תנאים פון דער תקופה. מיט דעם האָבן די פרושים געהאַט די אויבערהאַנט איבער די צדוקים, וואָס זיי, די פרושים, האָבן אַריינגע-בראַכט נישט ווילנדיק אַ גייסט פון אַנטוויקלונג אין דער יידישער רעליגיע (דאָרט, כרך ג, ז' 136).

פון דעם גייסט האָט זיך שפעטער אַנטוויקלט אַ יידישקייט, וואָס איז אַן אינסטיטוציע יידישקייט אַן אינסטיטוציע אויטאָריטעט. מיט דעם חורבן פון בית שני און שפעטערדיקער צעשפרייטונג איז דער אַמאָליקער סנהדרין, ווי די העכסטע אויטאָריטעטישע אינסטיטוציע פאַרשווונדן געוואָרן טוב. עס איז געבליבן די אויטאָריטעט פון דין, וואָס איז אַנגענומען געוואָרן פון דער מערהייט פון די חכמים. דער דין ווערט ברייט און גרינטלעך דיסקוטירט און יעדע מיינונג ווערט פאַרנאָטירט. עס ווערט נישט אונ-טערגעדריקט קיין מינאָריטעט-מיינונג, נישט נאָר ווען דער דין איז דיס-

קוטירט געוואָרן נאָר אויך נאָכדעם ווען ער איז פאַרשריבן געוואָרן. נאָך דער דיסקוסיע בלייבט ווי די מערהייט פון די חכמים האָבן באַשטימט און אַלע פּאָלגן אויס פּריוויליק די באַשטימונג פון דער מערהייט.

1.

די גרויסע מעלה פון אַזאַ פּריוויליקן אָננעם איז וואָס ס'איז נישטאָ קיין פאַרמעלע אינסטיטוציע און במילא איז נישטאָ קיין פאַרמעלע סעקור-לאַרע מאַכט, וואָס צווינגט אָנצונעמען די אינסטיטוציע רעליגיע (וועגן דער ענין באַריכות זע, אין ענגליש, „די פּרושים פון פינקלשטיין, באַנד 2, זײ 622-623).

ביי יידן איז דאָ דער אויטאָריטעט פון דין, נישט פון דעם גייסטלעכן פירער. דער ייִדישער רב איז נישט מער ווי אַ מומחה, אַ ייד אַ תּלמיד־חכם, וואָס קען לערנען און איז באַהאָונט אין דין. ער האָט נישט קיין ספּעציעלע אויטאָריטעט ווי להבדיל דער גלח אין דער קאָטוילישער קירך. מען דאַרף נישט קיין רב דורכצופירן אַ ברית, אַ חתונה, אַ גט אָדער זאָגן ווידוי מיט אַ קראַנקן. יעדער ייד קען דורכפירן די ריטואַלן, אויב ער ווייסט ווי אַזוי, ער דאַרף נאָר האָבן עדות, ווי למשל בעת געבן חופּה־וקידושין אָדער גט.

נאָך מער, אַפילו די אויטאָריטעט פון די רבנים איז דעצענטראַליזירט. יעדער רב איז אויטאָריטעט בלויז אין זיין קהילה. יעדע קהילה איז באַלע־באַס איבער זיך. נישטאָ קיין העכערע אויטאָריטעט וואָס זאָל אַרײַנשיקן אַ רב אין אַ קהילה. נאָך מער, יעדער מנין יידן מעג מאַכן אַ קהילה פאַר זיך מיט איר אייגענעם רב, וואָס זי קלייבט אויס.

אַט דאָס וואָס ייִדישקייט איז דורך דער גאַנצער צײַט פון גלות נישט געבליבן קיין פאַרגליווערטער ריטואַל און פאַרשטיינערטע פאַרמאָליטעט, נאָר האָט געשאַפן אַ רייכן, טיפן שיינעם עטיש־רעליגיעז לעבן איז דאָס געווען ווייל לויט דער תּלמודישער טראַדיציע איז שטענדיק געווען אַן אַפּאָזיציע. מער נאָך — געהאַלטן, אַז אַן אַפּאָזיציע איז אַ מעלה.

„דער פּאַקט, אינאיינעם מיט דעם איינשטעל פון אַ צוויי גרופיקע קאָנטראַל, וואָס איז געווען די טראַדיציע ביי די פּרושים פון אָנהייב אָן, האָט עווענטועל געפירט צו פּונאַדערטיילונג אין דער חברותא. די פּראָווינ-ציעלע גרופע, און אירע חכמים־פאַרשטייער זענען געוואָרן די בית שמאים; די שטאַטישע גרופע און אירע פאַרשטייער זענען געוואָרן די בית הללס.

אבער נישט געקוקט, וואָס די קעגנערשאַפט פון די גרופעס איז געווען אַ פערמאַנענטע, אַ שטענדיקע, און גאַנץ אַפט אַ ביטערע, האָט עס נישט געפירט צו סעקטאַנטיזם. הלל און שמאי ווי זייערע תלמידים, גמליאל דער ערשטער און עקביה בן מהלל, רבי שמעון בן גמליאל און רבי יוחנן בן זכאי, רבי אליעזר; בן הורקנוס און רבי יהושע בן חנינה, רבי ישמעאל און רבי עקיבא, אַלע האָבן איינער דעם אַנדערן באַטראַכט יי אמהע פרושים, איבערגעגעבן צו די פונדאַמענטאַלע פרינציפן פון דער הברוּהאָ און אינגאַנצן לאַיאַל צו איר" (דאָרט, ז' 620).

דער אויפטו אויפצוהאַלטן אייניקייט אין דער צייט, וואָס ס'איז דאָ אַזאַ פאַרשיידנקייט פון פערזענלעכע מיינונגען און לאַקאַלע אומשטענדן, איז דורכגעפירט געוואָרן דורך עטאַבלירן אַן אינסטיטוציע, וואָס האָט פאַר-נומען דעם אַרט פון דעם סנהדרין: אַ צושטימונג צו דער אויטאָריטעט פון געלערנטקייט. עס זענען דורך אַזאַ וועג פון אַלגעמיינער צושטימונג נישט דורך אַ פאַרמעלן שטימען אַדער פלעביסציט, נאָר בלויז דורך אַלגעמיינער צושטימונג זענען אויפגעקומען אויטאָריטעטן. אַזוי איז פאַרשפרייט גע-וואָרן צווישן די יידישע חכמים און צווישן יידישן פּאָלק בכלל, וואָס דער תלמוד בבלי איז אַנגענומען געוואָרן ווי אַ גרעסערער אויטאָריטעט; ווי דער תלמוד ירושלמי און אַז אַזעלכע רבנים ווי רבי גרשם, רש"י, אלפס, רמב"ם, יוסף קארו, זענען געוואָרן די אויטאָריטעטן פון אויסטייטשן די רבישע יידישקייט" (דאָרט, 622—623).

יידישקייט איז נישט געבליבן אינגאַנצן מעור אחד. יידישקייט האָט אַנגעהאַלטן אַ געוויסע וואַריאַציע צווישן פאַרשיידענע וועלט-טיילן. עס זענען דאָ אַרום צוואַנציקערליי נוסחאות פון דאָוונען. פאַראַן נאָך מער פונדאַמענטאַלע אונטערשיידן ווי נוסחאות פון דאָוונען, למשל די איינוווי-נער פון ארץ-ישראל האַלטן נאָר איין טאַג יום-טוב, די אין גלות — צוויי טעג. אויך וועגן פסחדיקע מאכלים, וועגן מילכיק און פליישיק זענען דאָ אונטערשיידן. אַפילו שבת ווערט אומעטום נישט אַפּגעהיט גלייך. די אַלע אונטערשיידן זענען על פי דין. קיינער פּרעגט זיי נישט אָפּ און אין גרופע ווערט נישט אַפּגעטיילט פון דער אַנדערער. (דאָרט).

יידישקייט האָט אויפּגעהאַלטן דאָס לעבעדיקע וואָרט פון די נביאים דורך אָפהיטן פאַר דעם אייגענעם קרייז, גאָר אַ הויכע מאָס פון דער טאַ-לעראַנץ פון די פרושים. דערפאַר, נישט געקוקט וואָס יידישקייט איז רע-גולירט געוואָרן פון אַ שטרענגן קאָדעקס, איז עס דאָך נישט געוואָרן פאַרגליווערט און פאַרשטיינערט. יידישקייט איז געבליבן שעפּעריש, און צו אַ געוויסער מאָס וואַריאירט, ווייל דאָס לערנען פון דער תורה מיט די פאַרשיידענע מינאַריטעטן-מיינונגען האָבן דערלויבט מיינונגס-פאַר-

שיידנקייט; בלינדער גלויבן און פילאָסאָפֿישע באַגרינדונגען, קבלה און נסתֿר, שטרענגע פרומקייט און פרישות, מחמירים, און שטרענגע פרומקייט בין אדם למקום און מקילים בין אדם לחברו.

דערפֿאַר האָבן אין די שטעט און שטעטלעך געקענט זיין אַזוי פיל שיינע יידן. שיינע יידן מיינט, ווי אברהם יהושוע העשעלעס זאָגט: יידן פון גרוי־סע עטישע מידות און זהירות פון בין אדם לחברו און בין אדם למקום. עס זענען געווען יידן וואָס האָבן געשטעלט גאָר אַ סך אויף גמילת חסדים, אויף צדקה, אויף ליבשאַפט צו דער תורה, אויף יושר צום געדריקטן, אויף הכנסת כלה, אויף לערנען אַרעמע קינדער, אויף אָפהיטן שבת, אויף פדיון שבויים און בכלל טון טובות צו יידן.

עס איז געווען גרינג צו זיין אַ צדיק אין אַ יידיש שטעטל. מען קען זאָגן, אַז דאָס איז געווען די נאַרמע. אַלע האָבן עס אָנגענומען ווי אַ פֿאַר־שטענדלעכע זאַך און מען האָט מקנא געווען דעם צדיק, וואָס האָט כוח געהאַט דורך זיינע מעשים טובים זיך צו דערנענטערן צו גאָט.

עס גייט אין לעבן אַ סך פון אונדזערע שרייבער צו באַווייזן אַז אין די פרומע שטעטלעך זענען געווען געמיינע און רשעותדיקע יידן ווי אין דער גאַנצער נישט־יידישער וועלט. ווען מען קומט און מען ווייזט זיי אָן אויף דער גרויסער צאָל ערלעכע, פרומע עטישע פערזענלעכקייטן, וואָס זענען געווען אין שטעטל, נישט נאָר צווישן די למדנים און וויל־קענער נאָר אויך צווישן פּראָסטן פּאָלק, דערציילן זיי אייך פון קלאַסן־צעטיילונג, פון עוולות, רשעות פון יחידים און פון כלל.

אַבער די מרשיעים באַנעמען נישט, אַז דאָס וואָס יידן זענען, ביז אַ געוויסער מאָס, געווען ווי אַלע מענטשן איז אַ גאַנץ פֿאַרשטענדלעכע זאַך. ס'איז גאָר קיין ווונדער נישט. יידן עסן, שלאָפֿן און פֿאַרמערן זיך ווי אַלע מענטשן. די וויכטיקייט איז מיט וויפל איז דאָס יידיש שטעטל געווען אַנדערש פון די אַרומיקע נישט־יידישע ישובים. קיינער, דאָכט זיך מיר, וועט נישט אָפֿלייקענען אַז די יידישע קהילות פון פּוילן, ליטע, רייסין און גאַליציע זענען געשטאַנען אָפֿילו נאָך אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט אויף אַ סך גרעסערער עטישער הויך פון די נישט־יידישע ישובים אַרום זיי. שלום אָשס „שטעטל“, פּרעס „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן“ און זיינע חסידישע דערציילונגען, יהודה שטיינבערגס „חסידישע מעשיות“, מענ־דעלעס „שלמה רב חיימס“, אברהם יהושוע העשלס „דער מורח־איי־אַ־פּעאישער ייד“, גיבן אַ בעסער בילד און מער אינערלעכן אמת פון שטעטל

פון אלע וויסנשאפטלעכע פארשונגען, וואָס דערציילן כלומרשט דעם אמתן אמת פון דעם לעבן פון די יידישע קהילות.

יידן זענען טאקע ווי אלע מענטשן. אַוודאַי. אָבער אַ מנין יידן, אַפילו איצט, איז מער ווי אַ גרופע פון בלויז צען מענטשן. אַ מנין האָט אַ ניצוץ אין זיך פון דער אידייע צו ווערן אַ הייליק פּאַלק און פירן אַ הייליק לעבן. אַמווייניקסטן אַזוי איז עס געווען ביז נישט-לאַנג צוריק. דאָס וואָס עס זענען געווען אַזויפיל עפנטלעכע צדיקים אין די יידישע קהילות איז דער בעסטער באַווייזן פאַר דער הויכער עטישער ניוואָ פון דער תפוצות ישׂ-ראל — די ווירקזאַמקייט פון אַ מנין!

פאַר אונדז איצט מיינט עס — אַז אויב מיר ווילן פאַרוואַנדלען אונדז דער מאַטעריאַליסטישן סעקולאַרן לעבן צוריק אין אַ יידיש הייליק לעבן, דאַרפן מיר זיך גריבלען מער און מער אין די מעלות טובות פון אַמאָליקער יידישקייט. מיר דאַרפן זען אַרויסברענגען דעם גאַנצן מאור היהדות. דאָס מיינט נישט אַז צוליב דעם דאַרפן מיר פאַרלייקענען און פאַרטושן די שלעכטע זאַכן וואָס זענען געווען אין יידישן לעבן. עס מיינט נאָר אַז מיר דאַרפן האָבן גענוג אהבת ישראל און אהבת היהדות אַנצונעמען אַז דאָס מענטשלעכע ביי יידן, דער „אוצר לב האדם רע מנעוריו“, איז אַ גאַנץ פאַרשטענדלעכע זאַך. אָבער דאָס וואָס יידן האָבן געהאַט אַזויפיל „ותחסרהו מעט מאלהים“ איז פאַר אונדז גאַרנישט אַזוי פאַרשטענדלעך. דאָס דאַרף אונדז סטימולירן און טרייבן צוריק אויפבויען אַ גאַנץ יידיש לעבן.

פארוואס און צוליב וואס יידישקייט

א.

ו זענען דא יידישע היסטאריקער, וואס האלטן אז צוליב דער ספעציע-
פישער גלות-לאגע האבן יידן אויסגעקליבן פאר זיך בלויז איין פאזע
פון דער וועלט-ציוויליזאציע — פארווירקלעכן די געטלעך-עטישע געבאטן
אין טאג-טעגלעכן לעבן. אבער אמתער זענען די וואס האלטן, אז וויל יידן
האבן אוועקגעשטעלט די מצוות בין אדם לחברו און די מצוות בין אדם
למקום אין צענטער פון לעבן, האבן זיי דערפאר אויסגעקליבן גלות, אדער
האבן שלום געמאכט מיט גלות און עס האט זיי נישט געארט צו פירן א
נאציאנאל לעבן, וואס ביי אן אנדער פאלק וואלט עס פאררעכנט געווארן
ווי אן אומגעלעכקייט, אן אומזין.

יידן האבן איבערגעלאזט צו זייערע שכנים אלע אנדערע פאזן פון
מענטשלעכער קולטור, אדער ציוויליזאציע: וויסנשאפט, אדמיניסטראטיווע
ענינים, אינדוסטריעלע פראבלעמען, מיליטערישע לימודים און קרימינאל-
לאגיע. יידן, ווי א פאלק, האבן זיך נישט פארנומען מיטן גאנצן קאמפלעקס
פון שטאט-געבוי און פירערשאפט, מוניציפאלע אדמיניסטראציע, דיפלא-
מאטישע חכמה און קאמף קעגן דער פיזישער אכזריות פון דער נאטור —
נאוויגאציע, טראנספארטאציע, אגריקולטור און ענלעכע ענינים.

יידן האבן פאקטיש געזאגט צו זייערע שכנים: מיר פארלאזן זיך אויף
איך אז איר זאלט אונדו באשיצן לויט דער איצטיקער איינגעשטעלטער
רשעותדיקער מאראל. לויט דעם מצב פון מאראל אין דער איצטיקער וועלט
קענען מיר נישט איינשטעלן א נאציאנאל לעבן וואס אונדו זאל געפעלן.
מיר וועלן זיך, ווי א פאלק, צוריקהאלטן פון דער וועלט. מיר לאזן אויס

פון אונדזער נאציאנאלן לעבן די גאנצע חומרישע מלוכה. אודאי ווייסן מיר אז אן דער מורא פון מלכות וואלט איין מענטש איינגעשלאנגען דעם אנדערן לעבעדיקערהייט. נאך מיר וועלן מלכות איבערלאזן פאר אייך, מיר וועלן זיך מאטערן און פירן מיט אייער חסד א באגרענעצטן און איינגעשרומפטן נאציאנאלן לעבן!*

היסטאריש קען מען זאגן, אז די יידישע ישובים אין די תפוצות האבן נאכן חורבן בית שני איבערגענומען פון די איסיים די אידייע צו אינגאָרירן מדינה און דערווייטערן זיך פון איר און נעמען וואָס ווייניקער אָן אַנטייל אין דער חומרישער וועלט, אָדער ווי מיר וואָלטן איצט געזאָגט, אינגאָרירן ביז אַ געוויסער מאָס די וועלט־ציוויליזאַציע. די יידן אין גלות זענען נישט אַוועק אַזוי עקסטרעם ווי צו גרינדן קאָמונאַלע קהילות. אָבער אין תוך איז דער גאַנג פֿון איסיים, צו אינגאָרירן דעם אַלגעמיינעם נישט ייִדישן געזעלשאַפטלעכן לעבן, געוואָרן דער דרך פֿון די תפוצות. די איסיים האָבן זיך פֿאַרלאָזט אויף די פרושים און צדוקים זיי זאָלן אָנפירן מיט דעם דעמאָליטיקן מלוכה־לעבן און אויפהאַלטן די דעמאָליטיקע ציוויליזאַציע — בויען וועגן, אויסהאַלטן דעם בית־המקדש, אָנפירן מיט די געריכט־הייזער, באַשטראַפֿן די זינדיקע, אויך די יידן אין די גלות־לענדער האָבן איבערגע־לאָזט דעם אָנפיר פֿון מלוכה און אויפהאַלטן די חומרישע ציוויליזאַציע, ביז אַ באַשטימטן פונקט, צו די נישט־ייִדישע שכנים.

דער איסור, וואָס יידן האָבן אַרויפגעלייגט אויפֿן לימוד פֿון ספרים חיצונים, האָט אויטאָמאַטיש געמאַכט דאָס ייִדישע פֿאַלק אַנדערש פֿון אַנ־דערע פעלקער. מען קען זאָגן אז דער איסור האָט אוממעגלעך געמאַכט אַז יידן זאָלן פירן אַ מלוכה־לעבן און אַנטיילנעמען אין דער גאַנצער וועלט — ציוויליזאַציע. צוליב דעם איסור אויף חכמת יונית איז תורה־לערנען גע־וואָרן דער עיקר פֿון לעבן, און דער פסוק: „און דער ספר פֿון דער תורה זאָל זיך נישט אָפטן פֿון דיין מויל, און דו זאָלסט טראַכטן דערפֿון טאָג און נאַכט“ (יהושע א, ה.) איז געוואָרן דער וועג־ווייזער פֿון יידן. אַודאי קען מען ברענגען מאַמרי חז"ל און אויפווייזן אַז על פי דין

* טרעווערס ר. הערפארד מיינט אַז דער מאַמר אין אַבות „שאלמלאַ מוראָה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו“ איז אַנגעווענדט געוואָרן אויף די ריימער. ס'מיינט: אַז די חז"ל האָבן געהאַלטן אַז אַפילו די רשעותדיקע מלכות פֿון רוים איז אין דער ווירקלעכקייט אַ גויטווענדיקייט.

מעגן יִדן לערנען וויסנשאַפטן און אַ סך גדולי-הדור זענען געווען אויך גרויסע פּילאָסאָפּן, מאַטעמאַטיקער, און עטלעכע געציילטע וויסנשאַפטלע-כע פּאַרשער. אָבער דער אמת איז, אַז אין פּראַקטישן טאַג-טעגלעכן פּאַלקס לעבן איז דער איסור אויף חכמה חיצונית אויסגעפּאַלגט געוואָרן אָן רע-זערוואַציעס. ס'איז פּאַררעכנט געוואָרן ווי ביטול תורה.

די מאמרים וועגן חכמה חיצונית, וואָס זענען לכתחילה אפשר נישט געווען קיין פּאַרפיקסירטע דינים, זענען געוואָרן די מושלים אין ייִדישן לעבן.

„דער וואָס ברענגט אַרײַן אין זײַן הויז מער ווי די פיר און צוואַנציג ספרים, ברענגט אַרײַן אַ צעטומלעניש אין זײַן שטוב“ (קהלת רבה יב, יג). „האַט מען געלערנט אין נאַמען פון רבי אליעזר: דער ספר און די שווערד זענען געגעבן געוואָרן פון הימל צוזאַמענגעוויקלט. האָט ער געזאָגט צו זײ: אויב איר וועט אָפּהיטן וואָס עס איז פּאַרשריבן אין דעם ספר, וועט איר געראַטעוועט ווערן פון דער שווערד, אויב נישט, וועט די שווערד אייך הרגענען“ (מדרש רבה, ויקרא, פרשה ל"ה, ה).

אויף חכמה יונית און די ספרים פון האַמער איז טאַקע נישטאַ קיין פּאַרבאַט, אָבער להגיון נתנו — זיי זענען געגעבן געוואָרן בלויז אויף אַרײַנקוקן אין זיי, נישט צום לערנען (ירושלמי סנהדרין, פרק א). צו לער-נען חכמה חיצונית דאַרף מען געפינען אַ שעה, וואָס איז נישט טאַג און נישט נאַכט (מנחות צט).

ייִדישע ייִדישן האָבן אַ סך אויפגעטון אויף די געביטן פון וויסנשאַפט, מלוכה-אַרמיניסטראַציע און אַוודאי אין אינדוסטריע און פינאַנץ. אָבער די אַלע וויסנשאַפטלער זענען דערצויגן געוואָרן אין דער נישט-ייִדישער וויסנשאַפטלעכער וועלט. דער ייִדישער שול-וועזן האָט זיי נישט דערצויגן. ברוך שפינאָזאַ און אַלבערט איינשטיין וואַלטן נישט געקענט אויפבויען זייערע שיטות אָן מאַטעמאַטיק, אַ וויסנשאַפט וואָס די יִדן ווי אַ פּאַלק האָבן זיך מיט איר נישט פּאַרנומען. מען האָט נישט געלערנט קיין מאַטע-מאַטיק אין די ייִדישע העכערע אַקאַדעמיעס — ישיבות. אויך אָן סאַציאַלאַ-גיע און קולטור היסטאָרישן קוק אויף דער מענטשלעכער געשיכטע, וואָס מען האָט נישט געלערנט אין די ייִדישע ישיבות, וואַלט קאַרל מאַרקס נישט געקענט פּאַרמולירן זײַן היסטאָרישן מאַטעריאַליזם. דאָס זעלביקע קען אַנגעוויזן ווערן אויף אַלע ייִדישע מוזיקערס, מאַלערס און דערצײ-לערס. קיינער פון זיי האָט נישט געקראָגן זײַן קינסטלערישע אויסבילדונג אין חדר אָדער ישיבה. לײענען נאַטן, דאָס געבוי פון ליד, מישן פּאַרבן,

דאס האבן די קינסטלער געלערנט אין די נישט-יידישע אקאדעמיעס. מען קען בלויז זאגן וועגן א סך יידישע וועלט-בארימטקייטן, אז זייער כאראקטער האט זיך פארמירט אין חדר אדער ישיבה, אדער אין דער יידישער שטוב-סביבה. זייער סעקולארן וויסן האבן זיי געקראגן אין דער נישט-יידישער וועלט.

דער חדר האט זיך נישט געשטעלט פאר א ציל צו צוגרייטן דאס יידישע קינד פאר וועלכער ס'איז קאריערע אין לעבן, אדער מאכן אים פאר א פונקציאנער אין מלוכה-לעבן, אדער אפילו אין יידישן קהילה-לעבן. דער חדר האט געהאט איין צוועק — געבן יידישע קינדער אועלכע ידיעות, אז זיי זאלן קענען זיין אקטיווע יידן. א יידיש קינד האט געדארפט קענען דאווענען, וויסן דעם סדר התפילות פון וואך, פון שבת און פון יום-טובים. א יידיש קינד האט געדארפט קענען מאכן א ברכה אויף אלץ פון וואס ער האט גענאסן. ער האט געמוזט זיין באקאנט מיט דער מעכאניק פון די מצוות: לייגן תפילין, שפעטער ווי אַנצוטון א טלית, ווען צו קושן יציות, ווי אזוי צו שטיין שמונה עשרה, ווען מען מעג עסן מילכיקס, מעביר זיין די סדרה, אאז"וו. נישט געקוקט אויף אלע פרימיטיווע מעטאדעס און נישט קיין אקאדעמיש-צוגעגרייטע מלמדים, האט דער חדר בכלל דורכגעפירט זיין שליחות בשלימות.

די ישיבה איז געווען א העכערע דערציאונגס-אינסטיטוציע — אבער אלץ אין די ראמען פון ספעציפישע יידישע לימודים. די ישיבות זענען אפילו נישט געווען קיין סעמינארן ווו מען האט צוגעגרייט רבנים. מען האט נישט געלערנט קיין באשטימטע קורסן כדי צו ווערן א רב. מען איז געווארן א למדן און די וואס האבן געוואלט האבן געקראגן סמיכה. אבער דער עיקר איז די ישיבה געווען א מקום-תורה — מען האט געלערנט לשמה.

אין פלוג זענען אויך ביי די אומות העולם, ביז נישט לאנג צוריק, געווען די געציילטע העכערע לערן-אינסטיטוציעס ריין טעאלאגישע. אבער חוץ טעאלאגיע האט מען אויך געלערנט (אמת, טעאלאגיש באפארבט) פילאסאפיע, רעטאריק, לאגיק, מאטעמאטיק, אסטראנאמיע, מוזיק און פיזישע וויסנשאפט. צי די קירך האט געוואלט, צי נישט, צי זי האט לכתחילה דערלויבט, צי נישט, האבן אט די טעאלאגישע אוניווערסיטעטן געדארפט צושטעלן אדמיניסטראטארן, מעדיקער, מיליטער-לייט, וויסנשאפטלער, פערסאנאל פאר דער אינדוסטריע און מלוכה-אפאראט. ביס-

לעכוויין, ביסלעכוויין האָבן די טעאַלאַגישע אינסטיטוציעס אַנטוויקלט וויסנשאַפֿטלעכע סקעפטיקער, וואָס האָבן איבערגענומען די אַדמיניסטראַציע פֿון די אינסטיטוציעס און זיי געמאַכט פֿאַר סעקולאַרע דערציאונג-אַנ-שטאַלטן וווּ מען לערנט אויך טעאַלאַגיע. גוטע ביישפּילן זענען געווען די אוניווערסיטעטן אַקספּאַרד און קעמברידזש אין ענגלאַנד און טיילווייז האַרוואַרד און קאַרנעל ביי אונדז אין אַמעריקע. מיט די ישיבות האָט אַזוינס נישט פּאַסירט. אויך אין זיי זענען אויפגעקומען סקעפטיקערס און אַפיקורסים, אָבער זיי האָבן נישט פאַרוואַנדלט די ישיבות אין סעקולאַרע אינסטיטוציעס. די סעקולאַרע לימודים זענען קיינמאַל נישט געוואָרן קיין אינטערגראַלער טייל פֿון ייִדישע לימודים. די סקעפטיקערס האָבן פאַרלאָזט די ישיבות און זענען אַוועק אין דער נישט-ייִדישער וועלט. די ישיבות פֿון ראָדון, סלאָבאָדקע, טעלז און די אַנדערע אין פּוילן, ליטע און רייסן מיט פּופציק יאָר צוריק, זענען געווען די זעלביקע ווי די ישיבות פֿון נהרדעא פֿון פּומפּדיתא מיט אַנדערהאַלבן טויזנט יאָר צוריק.

יידן האָבן אָנגענומען זייער אַנדערשקייט, אָדער בעסער אפשר, זייער ספּעציפּישן אַרט אין דער וועלט. ווי אַ נאַטירלעכע דערשיינונג. זיי האָבן געהאַלטן, אַז דאָס ייִדישע פּאַלק איז דער הויפּט-צוועק פֿון דער יצירה. אַט דער באַגריף איז געווען אַ המשך פֿון דעם נביאישן וועלט-באַנעם. די נביאים האָבן געהאַלטן אַז די גאַנצע וועלט דרייט זיך אַרום דער ייִדישער וועלט. אַזוי האָבן אויך געהאַלטן די חכמי התלמוד. דער ייִדישער מענטש, ביז נישט-לאַנג צוריק, האָט אָנגענומען ווי אַ נישט-אַפּגעפּרעגטן פּאַקט וואָס די גמרא זאָגט: אַזוי ווי עס קען נישט זיין קיין וועלט אָן פיר זייטן, אַזוי קען נישט זיין קיין וועלט אָן יידן (עבודה זרה, י'). דאָס ייִדישע ייִנגל אין שטעטל האָט זיך געקענט פאַרשטעלן, אַז עס קען זיין אַ וועלט בלויז מיט אַ ייִדיש פּאַלק אָן גויישע פעלקער, אָבער ער האָט נישט געקענט משיג זיין, אַז עס קען זיין אַ וועלט אָן יידן. אַלץ איז דאָ צייטווייליק, אָבער נישט דאָס ייִדישע פּאַלק: „אַ דור פאַרגייט און אַ דור קומט און די ערד איז אייביק“ (קהלת א, ד). שלמה המלך האָט געזאָגט: אמת, אַ דור פאַרגייט און אַ דור קומט, אַ מלוכה פאַרגייט און אַן אַנדערע קומט אויף, אַ גזירה ווערט אַפּגעשאַפּט און אַן אַנדערע קומט אָן, אָבער די ערד איז אייביק, אַזוי זענען אויך יידן אייביק. זיי זענען נישט פאַרלאָזט געוואָרן און וועלן נישט פאַרלאָזט ווערן. זיי זענען נישט פאַרלענדט געוואָרן און וועלן נישט פאַרלענדט ווערן. עס שטייט דאָך געשריבן: „ווייל איך, גאָט, ענדער זיך

נישט און איר, בני יעקב, וועלן נישט פארלענדט ווערן (מלאכי ג. ו.). אזוי ווי איך האב זיך נישט געענדערט און וועל זיך נישט ענדערן אזוי איר, בני יעקב, קענען נישט פארלענדט ווערן און וועלן נישט פארלענדט ווערן (ברייתא דפרק השלום, לויט די אגדות פון ביאליק און רבניצקי, ספר שלישי, ז' 18).

די יידישע אוטאפיע איז געווען צו זיצן רואיק אויפן לאַנד, די שטעט נישט באפעסטיקט, אָן אַ מויער אַרומגערינגלט, אָן טויער און ריגל. קיי־נער וועט נישט קומען צו רויבן און פלינדערן. אַ רואיק פּאַלק איינגעזאַמלט געוואָרן פון צווישן די פעלקער. אַ פּאַלק וואָס האַדעוועט פּי און שעפּסן און זיצט אין דער מיט פון דער וועלט (יחזקאל לח' יא־יג). ווי קען מען פירן אין איצטיקער רשעותדיקער וועלט אַזאַ מדינה? אָבער יידן האָבן נישט גע־זאַלט אָפּלייגן אינגאַנצן אַט די אוטאָפּיע אויף לעתיד לבוא. זיי האָבן געוואָסט אַז אויב „אויף דערווייל“ וועלן זיי זיך אויפפירן ווי אַלע פעלקער, וועלן זיי קיינמאַל נישט ווערן ראוי אויסגעלייזט צו ווערן. האָבן זיי געזאָגט (ס'איז נישט וויכטיק צי זיי האָבן עס געזאָגט בפה מלא צי נישט. זייערע מעשים האָבן עס געזאָגט), מיר וועלן דערווייל אויפגעבן אינגאַנצן דעם באַגריף פון מדינה. מיר וועלן ווערן אַזאַ פּאַלק וואָס וועט קענען לעבן ווי אַ פּאַלק אין אַ פּאַלק. מיר וועלן זיך פאַרלאָזן אויף דעם יושר פון דער רשעותדיקער וועלט זי זאָל אונדז באַשיצן. אַוודאי וועלן מיר דאַרפן לעבן אַ נישט־נאַרמאַל לעבן. אָבער זייער נאַרמאַל לעבן איז נאָך ווייניקער נאַר־מאַל פאַר אונדזער. ווייל ווי קען זיין רשעות נאַרמאַל? אַוודאי ווייסן מיר אויך אַז מיר וועלן דאַרפן צאָלן אַ הויכן מקח פאַר אונדזער שטעלן זיך קעגן דער וועלט. אָבער עס איז כדאי און מיר זענען גרייט אויף דעם. דער חדר און די ישיבה האָבן צוגעגרייט בירגער פאַר אַזאַ יידן־לאַנד. דאָס לעבן איז געווען אַן אייגנאַרטיקער און די דערציאונג איז געווען אַן אייגנאַרטיקע. די אייגנאַרטיקייט איז אויפגעהאַלטן געוואָרן דורך דעם לימוד פון תורה. גאָר באַלערנט זענען די דריי מאַמרים פון מדרש:

„איך וועל זיי נישט פאַרמיאָסן און נישט פאַראַכטן (ויקרא כ"ו, מד). וואָס איז איבערגעבליבן די יידן וואָס זיי זענען נישט פאַרמיאָסט געוואָרן? אַלע גוטע מתנות וואָס זענען געגעבן געוואָרן צו זיי, האָט מען פון זיי צוגענומען אין גלות. וואָס איז זיי איבערגעבליבן? דאָס איז די ספר תורה, ווען דאָס בלייבט נישט ביי יידן, וואָלטן זיי מיט גאַרנישט געווען אַנדערש פון אַנדערע אומות פון דער וועלט“ (תורת כהנים).

„אויב אַ מענטש וועט דיר זאָגן אַז עס איז פאַראַן חכמה בײַ די גוים זאַלסטו גלייבן. אָבער אַז ס׳איז פאַראַן תּוֹרָה בײַ די גוים זאַלסטו נישט גלייבן“ („איכה רבתי“).

„אלה הדברים — דאָס זענען די ווערטער (דברים א, א). אַזוי ווי די בין (דבורה) איר האַניק איז פאַר איר באַלעבאַס און איר שטאַך איז פאַרן פרעמדן, אַזוי זענען די רײד פון דער תּוֹרָה (דברי תּוֹרָה) אַ סם החיים (אַ געווירץ פון לעבן) פאַר ישראל און סם המות פאַר די אומות העולם“ („דברים רבה“, פרק א).

אין אונדזער היינטיקן לשון, אַן דעם רעליגיעזן לבוש, איז דער מיין פון די מאמרים אַזאַ:

(א) ייִדישע אייגנאַרטיקייט קומט פון קאַנקרעטיזירן תּוֹרָה אין טאַג-טעגלעכן לעבן. אַן תּוֹרָה ווי די וועג-ווייזערין זענען ייִדן אַ פּאַלק ווי אַלע פעלקער.

(ב) גוים זענען פונקט אַזוי קלוג ווי ייִדן. חכמה האָבן זיי, תּוֹרָה קענען זיי פאַרשטיין, אָבער אַננעמען דעם באַגריף תּוֹרָה קענען זיי נישט. וואָלטן זיי אַנגענומען די תּוֹרָה, ווערן זיי אויס גוים.

(ג) דערפאַר איז תּוֹרָה פאַר ייִדן אַ סם החיים — זי האַלט אויף זייער אייגנאַרטיקייט. פאַר אַ גוים פּאַלק איז תּוֹרָה סם המות — תּוֹרָה וואָלט זיי געמאַכט אויס גוים פּאַלק, אויס נאַרמאַל פּאַלק. מיט דער תּוֹרָה וואָלטן די גוים געוואָרן ייִדן.

ב.

דעם 27סטן סעפטעמבער 1791 האָט זיך געווענדט דער פרנס פון נאַנסי, פּראַנקרייך, בער-יצחק בער, צו די אַשכנזישע ייִדן מיט אַן אויפרוף: ענד-לעך איז געקומען דער טאַג פון אונדזער באַפרייאונג און דערפאַר דאַרפן זיך ייִדן אַפּזאָגן „פונעם גייסט פון אַפגעשלאַסנדיקייט, ווערן פּראַנצויזן און דערביי בלייבן ייִדן“ (ייִדן פון פּראַנקרייך, אונטער דער רעדאַקציע פון א. טשעריקאָווער, ניו-יאָרק, 1942, זײט 63). פון יענעם טאַג אַן האָט זיך אַנגעהויבן אַ נייע תקופה אין ייִדישן וועלט-באַנעם — „שאַפן אַ נייעם ייִדישן לעבנס-שטייגער לויט דעם נוסח פון די מערב-אײראָפּעאישע פעל-קער, כדי צו באַהעפטן זיך מיט זיי און זייער קולטור“ (זע: צבי שאַרפֿ-שטיין, תּולדות החנוך בישראל בדורות האַחרונים, כרך א, זײט 1). די תקופה האָט זיך איצט געשלאָסן מיט דער עטאַבילירונג פון מדינת ישראל.

בער-יצחק בער איז נישט געווען קיין אַסימילאַטאָר, פאַרקערט, ער איז געווען אַ טיף-פאַרוואַרצלטער ייד, וואָס האָט געקענט גוט העברעאיש. ער, איינעם מיט ישעיה-בער-בינג, האָבן לכתחילה געקעמפט קעגן דער פּאָדערונג, אַז יידן זאָלן זיך אָפּזאָגן פון זייערע אויטאָנאָמישע קהילות און זיך אונטערוואַרפן אינגאַנצן דעם בירגערלעכן מלוכה-געזעץ. אָבער נאָך דעם עמאַנציפּאַציע-אַקט, איז ער אַרויס מיטן רוף צו די אַשכּנזישע יידן פון עלזאַס לאַטרינגען.

ווען מען זאָל געווען זאָגן צו אַט דעם מעסיקן משכיל, וואָס האָט געזוכט אַ וועג צווישן וועלטלעכקייט און טראַדיציאָנעלער יידישקייט, אַז ער איז דער אָנהייבער, דער ערשטער פון אַ שיטה, וואָס וועט ענדערן דעם גאַנצן פנים פון יידישקייט, און תורה וועט נישט זיין דער הויפט-פאַקטאָר אין יידישן לעבן, און סוף-כל-סוף וועלן יידן אַריענטירן זיך אויף לאַנד, ווי אַלע אומות פון דער וועלט, וואָלט ער מסתמא זיך אויסגעלאַכט. ער וואָלט אָנגעוויזן אַז ער איז אַ זהיר במצוות און ער גלייבט אין תורה מן השמים און זיין פּאָדערונג איז נישט קעגן דעם יידישן גייסט.

גערעכט איז א. טשעריקאָווער, וואָס ער פרעגט דאָרט: „איז די יידישע מאַסע אין פּראַנקרייך (וואָס עס מיינט — די יידישע באַפעלקערונג אין עלזאַס לאַטרינגען) אויך געווען גרייט בשכר פון עמאַנציפּאַציע זיך אָפּזאָגן פון איר אָפּגעשלאַסנקייט „פאַרדאַרבענער שפּראַך“, פון איר קהילה שטיי-גער און אַלטן שטייגער לעבן בכלל? מסתמא נישט. אָבער מיט הונדערט און זעכציק יאָר שפּעטער, איז שוין די גאַנצע יידישע מאַסע אין אַמעריקע געווען גרייט אויף דעם. אין 1950 אין וויליאַמסבורג, ברוקלין, האָבן זיך געפונען צוויי יידן (געדענקט, בלויז צוויי יידן אין אַ יידישער קהילה פון ניו-יאָרק פון איבער צוויי מיליאָן יידן), וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו לערנען מיט זייערע קינדער סעקולאַרע לימודים. די צוויי האָבן געהאַלטן, אַז אַפילו לערנען ענגליש איז ביטול תורה. די רעגירונג האָט זיי פאַר-פּאַלגט אין געריכט. די גאַנצע יידישע פרעסע, אַריינגערעכנט די אַרטאָ-דאָקסישע, האָט זיי אויסגעלאַכט. עס האָט זיך נישט געפונען קיין איין רב, וואָס האָט זיך איינגעשטעלט פאַר זיי. די אַרטאָדאָקסיע האָלט איצט, אַז דער צוואַנג-לימוד פון סעקולאַרע לימודים איז אַ בירגערלעך געזעץ און נישט קיין גזירה פון מלכות; דינא דמלכותא דינא. מען טאָר זיך נישט שטעלן אַנטקעגן דעם.

די יידישע משכילים, וואָס האָבן געפאָדערט רעפאָרמעס אין יידישן לעבן און יידישער דערציאונג, זענען נישט געווען קיין אַסימילאטאָרן. אַ סך פון זיי זענען געווען פרום און אַלע, כמעט אָן אַ יוצא מן הכלל, זענען געווען טראַדיציאָנעלע יידן. אין אונדזער צייט וואָלטן זיי מסתמא פאָר־רעכנט געוואָרן ווי אמתע יראי־שמים. ס'איז דאָ אַ סך אמת אין אַברהם מאפוס אַ ווערטל: „ס'וועט נאָך קומען אַ צייט ווען מען וועט אָנווייזן אויף מיין קבר און זאָגן: דאָ ליגט באַהאַלטן דער צדיק אַברהם מאָפּוֹ". דאָך זענען די מעסיקסטע רעפאָרמערס פון די משכילים געווען אין תוך טיף רעוואָלוציאָנערע. למשל, די חינוך־פראַגראַם וואָס ריב"ל — יצחק בער לעווינזאָן — האָט אויסגעשטעלט, וואָלט געווען פאַסיק אין אונדזער דור פאָר דער פרומסטער ישיבה, אָבער ווי באַלד אַז ריב"ל האָלט אַז „די שפראַך פון דער מדינה איז אַ גרויסע נויטווענדיקייט און אַן אַבסאָלוטער חוב צו קענען זי גרינטלעך". אויך דאָרף מען לערנען די נויטיקע חכמות — נאַטור־וויסנשאַפט, אַסטראָנאָמיע, מאַטעמאַטיק און פילאָסאָפיע (זע: צבי שאַרפּשטיין, תולדות החינוך בישראל בדורות האחרונים, חלק א', ז' 225, 252), האָט ער אָפגעלייקנט די הנחה, אַז יידישער חינוך האָט איין צוועק — צוגרייטן דאָס יידישע קינד בלויז צו זיין אַן אַקטיווער ייד און תורה איז דער הויפּט־תכלית פון לעבן. ער האָט איבערגעשטעלט דעם צענטער פון געוויכט. דער טראַפּ איז מער נישט געשטעלט געוואָרן אויף יידישער אָפגעזונדערטקייט און נישט צוגעבונדנקייט צו מלוכה, נאָר אויף בשותפותדיקייט פון יידן מיטן הערשנדיקן פאַלק, און צובונד פון פאַלקס־לעבן צו לאַנד און מלוכה. די תיקונים פון מהרי"ל און גר"א זענען געווען ריין מעטאָדישע. אָבער די תיקונים, וואָס די משכילים האָבן גע־פרעדיקט, זענען געווען רעוואָלוציאָנערע פאָדערונגען. ווי נאָר איין פונקט איז נאָכגעגעבן געוואָרן, האָבן זיי אַרויסגעשטעלט נאָך אַ ווייטערגייענדיקן פונקט. זיי האָבן דאָך אָפגעלייקנט יידישע אַנדערשקייט, האָבן זיי זיך נישט געקענט צופרידנשטעלן ביז דער גאַנצער יידישער חינוך און מיט אים יידיש לעבן האָבן זיך סעקולאַריזירט.

לויט די משכילים האָבן אי דער חדר, אי די ישיבה פאַרלוירן זייערע געזעלשאַפּטלעכע פונקציעס. אין ביידע איז דער לימוד פון תורה געווען דער עיקר. ביידע האָבן נעגירט מלוכה־לעבן און עקאָנאָמישע פאַקטאָרן. ביידע האָבן נישט געהאַט קיין אוטיליטאַרישן ציל.

וואָס איז געווען דער ענדציל פון חדר און ישיבה?

„איין שטרעבונג, אן איינציקע, איז ביי זיי (ביי יידן) געווען אין דער דערציאונג פון זייערע קינדער — מאַכן זיי פאַר כשרע יידן, קענער פון דער תורה און יראי שמים, אָפּגעהיטענע אין מצוות — אין די קלענסטע ווי אין די גרעסטע, באַליבט צו מאַכן ביי זיי גאַטס נאַמען אויף אַזוי פיל, אַז ווען מען וועט באַדאַרפֿן, זאַלן זיי זיין גרייט צו גיין אויף קידוש־השם“ (ש. אספּ, „מקורות לתולדות החינוך בישראל“, כרך ראשון, תל־אביב, תרפ״ח, ז' 8, אַריינפיר).

„די ראַלע פון דער ישיבה אין דעם לעבן פון אונדזער פּאַלק איז געווען איבערוויגנדיק. זי איז געווען די שאַפּונגס־הויז (בית היוצר), פאַר די גייסטיקע אַריסטאָקראַטן פון ישראל, פאַר אונדזערע אַלע גדולים און גאונים, וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון דער חומרישער וועלט און אויך געגעבן, געהייליקט און געוויימעט זייער גאַנצן לעבן צו שטאַרקן און פאַר־גרעסערן די תורה“ (תולדות החינוך בישראל בדורות האחרונים מאת צבי שאַרפּשטיין, כרך א, ז' 323).

די משכילים האָבן אין תוך נישט געדאַרפט קיין חדרים, און זיך נישט גענויטיקט אין ישיבות. די משכילים, די טאַטעס פון איצטיקע סע־קולאַריסטן, האָבן זיך גענויטיקט אין מאַדערנע שולעס, וווּ ייִדישקייט, תורה, זאַל אויך זיין אַ לימוד. זיי האָבן אויך געדאַרפט ענדערן דעם כאַראַקטער פון די ישיבות: פאַרוואַנדלען זיי אין ראַבינער־סעמינאַרן, אינס־טיטוציעס וווּ עס ווערן צוגעגרייט פונקציאָנאַרן. לויט די השגות פון די סעקולאַריסטן האָט דאָס פּאַלק זיך נישט גענויטיקט אין אַזאַ אינטעליגענץ, וואָס די ישיבה האָט צוגעגרייט.

אין רעטראַספעקטיוו קען מען באַהויפטן: ביז דער עמאַנציפּאַציע האָבן יידן געהאַלטן אַז ס'איז דאָ אַ מעגלעכקייט פאַר אַ פּאַלק צו לעבן אין גלות. נאָך דער עמאַנציפּאַציע האָבן יידן געלייקנט די מעגלעכקייט פון דער עקזיסטענץ פון אַ פּאַלק אין אַ פּאַלק.

פאַרשטייט זיך אַז עס איז אין אָנהייב נישט געווען קיין קלאַרע פאַר־מולירונג. ערשט הונדערט און צוואַנציק יאָר נאָך דעם עמאַנציפּאַציע איז אויפגעקומען די טעאָריע פון שלילת הגלות — פאַרלייקענונג פון גלות. דורך דער צייט פון השכלה ביז אָנהייב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט האָבן געווירקט אַ סך סטיכישע פּאַקטאַרן: רעליגיעזע צופאַסונגען, עקאָ־נאָמישע און פּאָליטישע באַגרענעצונגען, קולטורעלע איינפלוסן, לכתחילה אַן אָפּשוואַכונג פון אַנטיסעמיטיזם ביי דער גויישער אינטעליגענץ, דער־נאָך די פאַרשטאַרקונג פון שנאה צו יידן. קולטורעלע השפעות פון דרויסן־דיקן נאַציאָנאַליזם און אַ היפשע מאָס פון קאַריעריזם. פון דער יורונג

האָבן זיך סוף-כל-סוף אויסגעקריסטאָליזירט צוויי הויפט-באָוועגונגען:
טעריטאָריאַליזם און דאָאיקייט — ביידע אַריענטירט אויף מלוכה.
טעריטאָריאַליזם איז געווען צעטיילט אויף צוויי באָוועגונגען: ציוניזם
און טעריטאָריאַליזם. ציוניזם האָט אויסגענוצט די רעליגיעז-מיסטישע
בענקשאַפט צו ארץ-ישראל, און ייִדישע גלוסטעניש צו משיחן. די ציוניסטן
האָבן געהאַלטן אַז בלוזי אין איין טעריטאָריע קען דאָס ייִדישע פּאָלק זיך
נאַרמאַליזירן — ארץ-ישראל. די טעריטאָריאַליסטן האָבן געהאַלטן אַז אין
וועלכן ס'איז לאַנד, וווּ יידן וועלן זיך באַזעצן און ווערן דאָרטן די מער-
הייט, קען זיך דאָס ייִדישע פּאָלק נאַרמאַליזירן. ביידע — טעריטאָריאַ-
ליסטן און ציוניסטן האָבן אָבער געהאַלטן, אַז דאָס ייִדישע פּאָלק קען
נישט עקזיסטירן ווי אַ פּאָלק אין גלות, ווייל לעבנדיק ווי אַ פּאָלק אין
אַ פּאָלק קען מען נישט אַנטוויקלען קיין נאַרמאַלע קולטור. נאַרמאַליטעט
איז אַ נויטווענדיקייט.

דאָאיקייט. די אָנהענגער פון דאָאיקייט זענען געווען צעטיילט אויף דריי
הויפט-פּאַרטייען: א) קאָסמאָפּאָליטן, וואָס האָבן אינגאַנצן אָפּגעלייקנט די
מעגלעכקייט און אויך די נויטווענדיקייט, אָדער ראַטזאַמקייט פון דער
עקזיסטענץ פון אַ ייִדיש פּאָלק. יידן האָבן נישט די סימנים פון אַ נאַרמאַל
פּאָלק. זיי האָבן געליטן צוליב זייער נאַרישקייט און איינגעשפּאַרטקייט און
צוליב דער אומוויסנקייט און עקאָנאָמישע אונטערדריקונג פון דער אַר-
מיקער באַפעלקערונג. די דערלייזונג פון דעם ייִדישן פּאָלק וועט קומען
מיט דער רעאַליזירונג פון סאָציאַליזם, אָדער מיט דער פאַרשפּרייטונג פון
אַלגעמיינער אויפקלערונג. ב) אַוטאָנאָמיזם: אַרטיקע טעריטאָריאַליסטן.
די אויטאָנאָמיסטן האָבן געגלויבט, אַז דאָס הערשנדיקע פּאָלק וועט מיט
דעם אויפקום פון דער נייער צייט דערלויבן יידן צו לעבן ווי אַ נאַרמאַל
פּאָלק אין אַ נאַרמאַל פּאָלק. די ווינערטער זענען די טעריטאָריעס. ג) נאַ-
ציאָנאַלע סאָציאַליסטן, בונדיזם. די בונדיסטן האָבן געמאַכט אַ מין קאָמ-
פּראַמיס צווישן קאָסמאָפּאָליטיזם און אויטאָנאָמיזם. אין רעטראַספּעקט קען
מען באַהויפטן אַז די בונדיסטן זענען געווען קאָסמאָפּאָליטישע סאָציאַ-
ליסטן, וואָס האָבן אָנגענומען דעם פּאַקט פון עקזיסטירנדיקן ייִדישן פּאָלק
און אויסגענוצט די ייִדישע אייגנאַרטיקייט אי צו פאַרשפּרייטן סאָציאַליזם,
אי פאַר אַ קאַמף פאַר גלייכבאַרעכטיקונג, אי פאַר דער אידייע פון אויס-
גלייכן דאָס ייִדישע פּאָלק מיט דעם הערשנדיקן פּאָלק. קיין פולע פּראָגראַם
אויף דער צייט פון נאָך דער סאָציאַלער רעוואָלוציע האָט בונדיזם נישט

געהאט. אבער ס'איז געווען אַ מין נעפלדיקע פּאַרשטעלונג, און דעמאלט וועלן ייִדן קריגן פּולע טעריטאָריעלע רעכט, וווּ מען וועט זיך נייטיקן אין דעם.

דער צד השווה פון די אַלע סעקולאַרע באַוועגונגען אין, וואָס זיי האָבן געלייקנט און אַ פּאַלק קען לעבן און אַ באַשטימטער טעריטאָריע. זיי האָבן אויך אַלע געהאַלטן און דאָס לעבן וואָס ייִדן האָבן געפירט אין גלות אין אַ בזוי לעבן, ס'איז נישט ווערט צו פירן אונז באַגרענעצט לעבן. אַ פּאַלק טאָר זיך נישט צופרידנשטעלן מיט פּאַרנעמען זיך מיט איין אידייע בלויז, מיט איין טייל פון דער ציוויליזאַציע וואָס עס קלייבט אויס. אויך האָבן די סעקולאַריסטן אַקצעפּטירט די נאַרמאַליטעט פון די אַרומיקע פעלקער, ווי דער אידעאַל צו וועלכן דאָס ייִדישע פּאַלק דאַרף שטרעבן. אין תּוך האָבן די סעקולאַריסטן אָפּגעלייקנט נישט נאָר דעם ייִדישן אתה בחרתה, נאָר אויך די ייִדישע ספּעציפישע אייגנאַרטיקייט. ייִדן זענען אַ פּאַלק ווי אַלע אַנדערע פעלקער, אפילו מיט זייער אַנדערשקייט.

די אויסקריסטאַליזירונג פון די ייִדישע וועלט־באַנעמען האָט זיך קלאַר אָפּגעשפּיגלט אין די פּאַרשיידענע דערציאונג־סיסטעמען, אין דעם אומאַפּהעניקן פּוילן. אין פּוילן פאַר דער לעצטער מלחמה איז געווען דער גרעסטער איינגעוואַרצלטער ייִדישער צענטער. די רעגירונג איז געווען אַ האַלב־פּאַשיסטישע, די באַפעלקערונג און אַנטיסעמיטישע. ייִדן האָבן גע־ליטן עקאָנאָמיש און קולטורעל, דאָך איז געווען אַ געוויסע מאָס פּאַלי־טישע פּרייהייט און דערפאַר ביז אַ געוויסער מאָס אַ פּרייע עפנטלעכע מיינונג, און ייִדן האָבן געקענט אָנפירן און עפנטלעכן קאַמף פאַר קולטור־רעלע, רעליגיעזע און עקאָנאָמישע רעכט*).

די דריי שול־וועזנס אין פּוילן האָבן מיט זיך פּאַרגעשטעלט די דריי ייִדישע וועלט־באַנעמען: גלות־טעריטאָריאַליסטישער — די ציש״א־שולן; דער ציוניסטיש־טעריטאָריאַליסטישער — תּרבות־שולן; דער אַלט אַרטאָ־דאָקסישער — די ישיבות, חדרים, חורב־שולן, בית־יעקב און יבנה־שולן.

* די אינפּאַרמאַציע וועגן דעם ייִדישן שול־וועזן אין אומאַפּהענגיקן פּוילן האָב איך גענומען פון „די געשיכטע פון ייִדישן שול־וועזן אין אומאַפּהענגיקן פּוילן“ פון ח. ש. קאַזדאַן, וואָס איז געווען איינער פון די בויער פון די ציש״א־שולן. דאָך איז עס באמת און אומפאַרטייאישע און גרינטלעכע געשיכטע פון דעם גאַנצן שול־וועזן, אַריינגערעכנט דעם רעליגיעזן, קרוב אַ פּערטל פונעם בוך ווערט אוועקגעגעבן צו די אַנדערע ריכטונגען, אויסער די ציש״א־שולן.

די צישׁ-אַשולן זענען געווען אין תוך יידיש נאַציאָנאַל בלוין ווייל זיי האָבן זיך באַנוצט מיט דעם ייִדישן לשון. די טוער האָבן אָנגענומען אַז די יידן זענען אַ פּאָלק ווי די אַלע פעלקער, וואָס וווינען אויף דער טעריטאָריע פון פּוילן. יידן זענען אַ טייל פון דער פּוילישער מלוכה. יידן דאַרפן נישט וואַרטן אויף גאולה — אויף אַ וועלט־גאולה, וואָס וועט מעגלעך מאַכן אַ קיבוץ־גלויות און אַ ייִדישע מלוכה, וואָס וועט פאַרווירקלעכן מלכות שדי. אַ מלוכה, וואָס וועט זיך נישט נייטיקן אין דער רשעות פון דער וועלט. די פירער פון די צישׁ-אַשולן האָבן געהאַלטן אַז די פּאָליטישע און קולטורעלע האַפענונגען, פון די יידן אין פּוילן, זענען פאַרבונדן מיט דער צוקונפט פון דעם פּוילישן פּאָלק:

„דאָס אַנווענדן די אַלגעמיינע פּרינציפּן פון מוטער־שפּראַך און אַרבעט־שול אויף דעם ייִדישן באַדן, דאָס פּראַקטישע צונויפבינדן זיי מיט די פּאָליטישע און קולטורעל־נאַציאָנאַלע באַוועגונגען אין פּוילן, האָט געפּאָדערט אַן אייגענע אידעאָלאָגיע“ („די געשיכטע פון ייִדישן שולוועזן אין אומ־אומאָפּהענגיקן פּוילן“, ח. ש. קאַזדאַן, ז' 337).

„איז געקומען אַן ערשטער מאַי, אַן אַנדער אַרבעטער יום־טוב, וואָלן צום פּאַרלאַמענט וכד' — האָבן עס די קינדער אין סאַנאַטאָריע אַדורכגע־מאַכט אויף זייער אייגענעם אופן. איז געקומען אַ פּאָליטישער שטרייק קעגן דער רעגירונג, פאַר איר פּאַגראַם־פּאָליטיק לגבי דער ייִדישער באַ־פעלקערונג; איז אין שפּאַניע אָנגעגאַנגען אַ מלחמה פאַרן קיום פון דער רעפּובליק; אין אַ פּוילישן קוילן־ראַיאָן איז פּאַרגעקומען אַ פּאַרביטערטער קוילן־שטרייק — האָבן דאָס די קינדער פון סאַנאַטאָריע שאַרף איבערגע־לעבט, אַרויסגעוויזן צו דעם אַלעם אַ בלוטיקן אינטערעס, זיך „מיטבאַ־טייליקט“ (דאָרט, ז' 395).

„מען האָט נישט געהאַט קיין כשרות, מען האָט נישט געדאַונט, מען האָט נישט אָפּגעהיט קיין ייִדישע יום־טובים און דאָך איז דער אַנשטאַלט געווען דורכויס ייִדיש“ (דאָרט, ז' 396 — מיין קורסיוו).

„דאָס איז אַלץ אויף אַ ווונדערלעכן אופן באַהויכט געוואָרן מיטן גייסט פון אַרבעט און יראת הכבוד פאַר דער רויטער פּאַן און אַרבעטער־קלאַס. דער רעזולטאַט איז געווען — סאַציאַלע קאָלעקטיווע דערציאונג, סאַ־ציאַליסטישע דערציאונג“ (דאָרט, ז' 362 — מיין קורסיוו).

„תורה, אַפילו אויף אַ באַגרענעצטן אופן, איז נישט געווען קיין טייל פון די לימודים. מען האָט אַפילו נישט געלערנט קיין תנ"ך. אַט זענען די ספעציעלע ייִדישע קעגנשטאַנדן; ייִדישע שפּראַך, ליטעראַטור, געשיכטע, פּאָלקס־קענטעניש און דעמאָגראַפיע, געשיכטע און קולטור“ (דאָרט, ז' 356).

אין דער האַלב־פּאַסיסטישער פּוילן, אין די שרעקלעכע עקאָנאָמישע רעפּרעסיעס, האָט זיכער די שול „געשטאַרקט דעם גייסט פון דור און

אים פארהיט פון מינדערווערטיקייט־שטימונגען. האבן אים אבער די לימודים „באשיצט קעגן דער פרייוויליקער און צוואנג אסימילאציע“, ווי די אידעאלאגן האבן געמיינט? אין תוך זענען די לימודים געווען בלויז איבערזעצונגען פון דער אלגעמיינער פוילישער קולטור. די וועלטלעכע קולטור אין אלע פארמען איז אין איר עצם נישט יידיש. די יידישע שול האט געקענט טראגן א באשטימטן יידישן קאלאריט און האט געהאט אן עקזיסטענץ־בארעכטיקונג כל־זמן די ארומיקע סביבה איז געווען א פיינט־לעכע און האט זיך געשטעלט פאר א ציל „פאלאגניזירן די פרעמדע בא־פעלקערונג נאר ביז א געוויסן גראד, אויף אזוי פיל אז די דאזיקע פרעמדע מאסע זאל ווערן א געברויכער פון פוילישע קולטור־ווערטן, אבער נישט קענען אקטיוו זיך באטייליקן, דורך איר העכערער אינטעליגענץ, און שאפן די דאזיקע וורטן“ (ז' 338). אבער ווי אזעלכע באגרענעצונגען וואלטן אראפגענומען געווארן, ווי עס האט פאקטיש פאסירט ביי אונדז אין אמע־ריקע? וואס וואלט געווען די בארעכטיקונג פאר אזא יידישער שול? קיין אייגנארטיקע יידישע שול איז זי נישט געווען. איר סאציאליוזם, דער הויפט־יסוד פון שול, איז געווען א פרעמדער, נישט קיין יידישער. די גאנצע שול־פראגראם האט געקענט איבערגעביטן ווערן אויף פויליש און עס זאל נישט בלייבן קיין ריס אין דעם קינדס נשמה. דער ציל פון די ציש״א־שולן איז דאך געווען צו שאפן א יידישן דור אין דעם געשטאלט פון דעם דור פון אלע אנדערע פעלקער. אזא דור קען נישט קריגן זיין גאנצע באפרידיעקונג אין דעם לעבן פון א מינאריטעט־פאלק, וואס מוז זיין אונטערגעווארפן דעם אלגעמיינעם מלוכה־לעבן. סוף־כל־סוף דארף דאך זיין אן אידייאישע בארעכטיקונג פאר זעלבסט־איזאלאציע אין אן אייגענעם גאנצן שול־וועזן, אפילו ווען דאס הערשנדיקע פאלק זאל עס טאלערירן. פון דערפארונג ווייסן מיר אז דאס הערשנדיקע פאלק טאלערירט עס נישט, ווייל נאציאנאליזם איז ענג־הארציק, אייפערזיכטיק און דערלויבט נישט קיין פאלק אין א פאלק. דארף מען פאר אפילו א געוויסער מאס אפ־געזונדערטקייט קעמפן. וואס איז דער פארוואס פאר אזא קאמף? נאציא־נאליזם, וואס איז בעצם פארהערלעכונג פון טעריטאריע און מלוכה? שפראך? אין תוך איז זי דער פועל־יוצא פון א פאלקס־לעבן און נישט דער גורם.

די פירער פון ציש״א, ווי דער בונד, האבן אנגענומען דעם פאקט פון דער עקזיסטענץ פון א יידיש פאלק, אבער זיי האבן נישט דערקענט זיין

ספעציפישע אייגנארטיקייט און זיין אידיאלאָגישן איינשטעל פון אַ פּאָלק אין אַ פּאָלק. זיי האָבן אָנגענומען די הנחה פון גויישן נאַציאָנאַליזם. זייער געזעלשאַפטלעכער אידעאַל איז געווען דער מאַטעריאַליסטישער סאַציאַ-ליזם, וואָס איז נישט ספעציפיש ייִדיש. אַלץ איז אין פּלוג געווען בסדר: „אויפן פּעדאַגאָגישן געביט איז דער וועג געווען: פון אַבסטראַקטן אי-דעאַליזם און ראַמאַנטיק — צו פּראַקטיציזם און סאַציאַליסטישן רעאַליזם, פון סטיכישער עקספּערמענטירונג צו באַוווּסטיזניקער פּעדאַגאָגישער שאַ-פּונג“ (זייט 364). אָבער אויב מען נעמט אָן אַז ייִדן זענען נישט קיין נאַרמאַל פּאָלק, אַ ספעציפיש פּאָלק, איז עיקר חסר מן הספר — אַ ספּע-ציעלער ייִדישער וועלט-באַנעם.

די צייש-אַ-שולן האָבן געקענט טראַגן אַ ייִדישן קאַלאַריט כל-זמן עס איז געווען אַן אַרומיקער רעליגיעזער לעבנס-שטייגער מיט באַשטימטע מנהגים. אָן אַן אַרומיקן ייִדיש לעבן וואָלטן די צייש-אַ-שולן אַפילו מיט זייער ייִדיש לשון אינגאַנצן פאַרגוישט געוואָרן.

פון נאַציאָנאַלן שטאַנדפּונקט זענען די תּרבות-שולן געווען מער אויס-געהאַלטן. נישט געקוקט וואָס די לימוד-שפּראַך איז געווען העברעאיש, און מען האָט געלערנט תּנ"ך און אַפילו גמרא, זענען די שולן געווען כּולו סעקולאַרע שולן, וואָס האָבן זיך אַריענטירט אויף נאַציאָנאַליזם. „ייִדן זע-נען אַ פּאָלק ווי אַלע אַנדערע פעלקער און זיי דאַרפן שטרעבן צו אַריינ-קריגן אַן אייגן לאַנד, וווּ זיי זאָלן זיין פּולקאַמענע בעלי-בתים און נישט דאַרפן וווינען אין שכנות. די קאַמפּראַמיסן, וואָס זיי האָבן געמאַכט בנוגע טראַדיציע, זענען געווען טיילווייז, צוליב נאַציאָנאַלע טעבים, טאַקטישע, און אויך ווייל זייער אַריענטאַציע אויף העברעאיש האָט זיי צוגעבונדן צו פאַרמעלער טראַדיציע. אין תּוך האָבן זיי אַפּגעלייקנט די קעגנוואַרט, גע-האַלטן זי פאַר שעדלעך און אַריענטירט זיך אויף די סעקולאַרע עלעמענטן אין ייִדישן וועלט-באַנעם“. זייער גוט כּאַראַקטעריזירט די שולן ח. קאזדאן, נאָר דאָס וואָס ער פאַררעכט לגנאי קען פאַררעכנט ווערן לשבח — אויס-געהאַלטענער וועלטלעכער ייִדישער נאַציאָנאַליזם.

„עס איז אַ וועלטלעכע שול, אָבער מיט פּאַקטישע קאַמפּראַמיסן בנוגע טראַדיציע און רעליגיע; אַן אויסגעהאַלטענע העברעאישע שול מיט פּול-שטענדיקער איגנאַרירונג און אַפילו קעגנשטעלן זיך קעגן ייִדישער שפּראַך און קולטור-שאַפּונג. אַ פאַרטייאישע שול מיט אַפּענע טענדענצן צו דינען דער ציוניסטישער באַוועגונג און די ארץ-ישראל-אויפגאַבן; אַ מאַדערנע,

פרייע שול, אבער אן צוזאמענבונד מיטן לעבנסשטייגער און קולטור פון א דאָאיק פּאָלק. שפּראַכלעך, געזעלשאַפּטלעך, אידעאָלאָגיש — איז פּאַראַן אַן אָפּפּרעמדונג פון דאָ, פון היינט, פון אַרום, פון פּאָלק. עס איז געווען אַ שול פון דאָרט, פון אַבסטראַקט פּאָלק" (דאָרט, ז' 426).

אפּשר האָט מען געדאַרפּט צוגעבן: אַ שול וואָס האָט געוואַלט אויס- פּורעמען אַ יידיש פּאָלק אין לאַנד פון די אַבות, אין דעם געשטאַלט פון די פעלקער אַרום.

ד"ר שטענדיקס כאַראַקטעריסטיק פון די תּרבות-שולן איז אפּשר נאָך בולטער, און אָפּנהאַרציקער פון ח. ש. קאַזדאַנס. עס קען זיין ווייל ד"ר שטענדיק איז אַ ציוניסט.

„עס איז אַן אויסדריקלעך וועלטלעכע שול, דערביי ווערן די רעלי- גיעזע טראַדיציעס און יסודות געפּלעגט אין איר אַלס באַשטאַנדטייל פון דער נאַציאָנאַלער קולטור (מיין קורסיוו — ש. ש.). ענדלעך איז עס אַ שול- וועזן וועלכער באַטראַכט פאַר זיין אויפּגאַבע צו דערציען די יידישע יוגנט אין גייסט פון הכשרה פאַרן אויפּבוי פון לאַנד און אומשיכטונג פון יידישן פּאָלק" (דאָרט, ז' 426, 427).

צי אַזאָ שול קען פּאַרכאַפּן די יידישע מאַסן, ווען די גוי'שע סביבה איז נישט קיין פּיינטילעכע און די יידן פּילן זיך נישט ווי אין גלות נאָר ווי אין אַ היים, אַט ווי ביי אונדז אין אַמעריקע, איז אַ באַזונדער ענין. דער עיקר אָבער איז וואָס דער תּרבות-שול-וועזן איז געווען אידעאָלאָגיש אויס- געהאַלטן — האָט פּאַרלייקנט דעם גלות, נישט באַרעכטיקט די עקזיס- טענץ פון אַ פּאָלק אין אַ פּאָלק, און ווי די רעפּרעזענטאַנטן פון יידישן נאַציאָנאַליזם, האָבן די טוער געפּאָדערט און געשטרעבט צו אַן אייגענער טעריטאָריע.

די רעליגיעזע יידן אין פּוילן זענען געווען קעגנער פון ביידע שול- וועזנס. די אַרטאָדאָקסיע האָט אַנגעהאַלטן דעם אַלטן יידישן אתה-בחרתנו און די אַלטע יידישע טראַדיציע, אַז יידן זענען אַן אייגנאַרטיק פּאָלק, וואָס זיין עיקר קיום איז צוליב שאַפּן אַ הייליק טאַג-טעגלעך לעבן, אין וועלכן תורה שפּילט די הויפּט-ראַלע.

די אַרטאָדאָקסן האָבן זייער טרעפּלעך כאַראַקטעריזירט די תּרבות- שולן און די צישאַ-שולן:

וועגן די תּרבות-שולן.

„די רייד פון די הייליקע נביאים איז ביי די תּרבות-לערער טרעפּעריי, פּאַליטיק, אָדער אין בעסטן פּאַל פּאַעזיע — — פאַר אונדז רעליגיעזע

יידן איז די „תרבות“ מער מסוכנדיקער ווי די אַנדערע פרייע שולן, טאַקע דערפאַר וואָס מען לערנט נאָך דעם תנ״ך, טאַקע דערפאַר, וואָס אין אַ טייל תרבות־שולן ווערט געלערנט אַפילו גמרא פערציק מינוט אַ טאָג. מחמת אַדאַנק דעם, פאַרבלענדן זיי די אויגן פון די פשוטע יידן און האָבן די מעגלעכקייט צו קאַרמען די קינדער מיט פרייעסטע אפיקורסיע דעות“ (דאַרט, ז' 448).

וועגן די צישאַ־שולן.

„אונדזערע היגע יידישיסטישע שולן זענען אַ געמיש פון אַסימילאַציע און בונדזים. עס הערשט דאַרט דער גייסט פון די לינקע פאַרטייען און איר שול־פאַן איז אַ רויטע. — — — די תרבות־שולן טרייבט אַסימילאַציע אויף העברעאיש, די צישאַ־שולן אויף יידיש און די פאַושעכענע, אַלגעמיינע שול, אויף פויליש; און דער סך־הכל דערפון איז אַ טרויעריקער, זייער אַ טרויעריקער“ (דאַרט, ז' 449).

די רעליגיעזע יידן זענען געווען געצווונגען אַריינצונעמען סעקולאַרע לימודים אין דעם קוריקולום פון זייערע שולן. אָבער זיי האָבן עס נישט געטון ברצון. וואָס פאַר אַ האַפט די סעקולאַרע לימודים האָבן ביי זיי געהאַט ווערן מיר געוויר פון דעם חשובן ח. ש. קאַדאַנס באַשרייבן די נעגאַטיווע זייט פון די שולן:

„די אַלגעמיינע לימודים וואָס זענען אַריינגענומען געוואָרן אין אַ נישטיקער מאַס אינעם לערן־פראַגראַם נישט צוליב אינערלעכן באַוווּסטזיין, נאָר אונטערן דראַנג פון די פאַדערונגען פון דער מלוכה, זענען נישט געווען מסוגל אויסצוברייטערן דעם אידעאישן האַריואַנט און דעם וויסן אוצר פון קינד“ (דאַרט, ז' 472).

די אַרטאָדאָקסיע האָט דאָך געהאַלטן אַז דער לימוד פון תורה איז גענוג פאַר יידן — והגית בה יומם ולילה. יידן ווי אַ פאַלק, דאַרפן נישט אַרייננעמען די סעקולאַרע מלוכה. ווען אַ רשעותדיקע מלכות קומט און איז גוזר אַ גזירה, דאַרף מען זעען גיין אַרום דער גזירה בעקיפּין — אויספאַלגן זי, אָבער דאָך נישט אויספאַלגן זי.

די רעליגיעזע יידישע שול איז געווען טריי צו דער יידישער טראַ־דיציע, וואָס האָט געהאַלטן אַז לימוד־חול, אין וועלכער פאַרמע, איז קעגן גייסט פון יידישקייט:

„מען מוז דעריבער אָנהויבן אַן אויסראַטונג־אַקציע פון דער מאַדערנער עבודה־זורה. „הסירו אלהי הנכר מקרבכם“ — מוז ווערן די לאַזונג פון אונדזערע חינוך־עסקנים. אין אונדזערע אגודיסטישע קרייזן קודם, מוז דערפילט ווערן מיט דער גאַנצער שאַרפּקייט די צוועקלאַזיקייט, שעדלעכ־קייט און פחיתות פון גימנאַזיע־בילדונג. ס'מוז צוגעגרייט ווערן די יידישע

היים אויפצונעמען דעם רוף פון אמתער יידישער דערציאונג, פון אמתער יידישער בילדונג" (1' 490, 491).

ס'איז אַ קלאַרע חינוך-פּראָגראַם אויף די אַלטע יידישע יסודות. אַ רעליגיעזע יידישקייט, וואָס האַלט זיך ביי דעם אַלטן יידישן וועלט-באַנעם פון עם לבדד ישכון, האָט געמוזט זיין אַנטי-ציוניסטיש, ווייל בעצם איז זי אַנטי-מלוכיש, פון פּראַקטישן שטאַנדפּונקט אַפילו. ווי קען מען פירן אַ מלוכה בלויז מיט תורה? ווי קען מען איינשטעלן און אויפהאַלטן אַ שטאַט אָן סעקולאַרע לימודים?

אַבער אַפילו אין פּוילן זענען די טרעגער פון אַט דעם אַלטן יידישן וועלט-באַנעם געווען בלויז אַ קליינע גרופע אין פּאַרגלייך מיטן גאַנצן פּאָלק. דער גרעסטער טייל פון דער יידישער אַרטאָדאָקסיע האָט טיילווייזן שלום געמאַכט מיט דער סעקולאַרער וועלט. וואָס מער סעקולאַר גענויגט די יידישע מאַסע איז געוואָרן, אַלץ מער ציוניסטיש-טעריטאָריאַליסטיש זענען די רעליגיעזע פירער געוואָרן. מיט דער פּראַקלאַמירונג פון מדינת-ישראל האָבן די יידישע סעקולאַריסטן געקראָגן זייער תיקון — דאָס יידי-שע פּאָלק קען זיין אַ פּאָלק ווי אַלע אַנדערע פעלקער און דאָך פּאַרמעל בלייבן יידיש. יידישער חינוך וועט זיך פולקאם סעקולאַריזירן און נישט מורא האָבן פאַר יידישן קיום. די אַרטאָדאָקסיע, מיט גאַר קליינע אויס-נאַמען, האָט זיך אויך סעקולאַריזירט. דער ציקל פון סעקולאַריזאַציע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער עמאַנציפּאַציע, האָט זיך איצט פּאַרענדיקט. אַ נייע תקופה הויבט זיך אָן.

ג.

די גרינדונג פון מדינת-ישראל האָט פּאָליטיש נאַרמאַליזירט דאָס יידישע פּאָלק. דער חלום פון די סעקולאַריסטן איז פּאַרווירקלעכט געוואָרן. דוכט זיך אַז אַלץ דאַרף זיין בסדר, ווי די ישראלים זאָגן. אַבער ס'איז נישט אַזוי וויל און ס'איז נישט אַזוי גוט, סיי אין די תפוצות און סיי אין מדינת-ישראל צוליב צוויי טעמים: א) יידישער עבר. די לאַנגע יידישע געשיכטע קען נישט אָפּגעמעקט ווערן אַזוי גרינג. ב) עס איז נישט געקו-מען צו קיין קיבוץ-גלויות.

א) יידישער עבר. עס רודערט זיך און עס קאַכט אין מדינת-ישראל. נישט נאָר זענען די אַרטאָדאָקסן נישט צופרידן מיטן איינשטעל פון יידי-שער מדינה און יידישן חינוך, נאָר אויך אַ סך סעקולאַריסטן.

איך וועל דא ברענגען בלויז אויסצוגן פון דריי מאמרים פון דריי גייסטיקע פאָרשטייער פון ישוב. די אויסצוגן וועלן אַנדייטן אויף די ראַנגלענישן וואָס גייען אָן אין מדינת־ישׂראל.

„אין דעם צוזאַמענגיסן זיך (בהתמזגות) מיט דער לערע פון תנ"ך און זיין גייסט איז אָפּהענגיק די גייסטיקע און עטישע צוקונפט פון אונדז דזער יוגנט. אין דעם סינטעז ווענדט זיך דער אויפקום פון דער אומה און איר צוזאַמענהעפטן זיך ווי אַ פּאַלק, אַ פּאַלק שטייט נישט אויף צום לעבן דורך אַ מדינה־דעקלאַראַציע און מיט אויפשטעלן רעגירונגס־אַג־שטאַלטן. דאָס פּאַלק בלייבט נאָך אַלץ צעזיט און צעשפּרייט, צעברעקלט און צעפּיצלט סיי אין לאַנד און סיי אין די תּפּוצות. אַזאַ אַגאַרמאַלער מצב איז גענוג גוט געווען פאַרן פּאַלק, אמת אין גרויסע שוועריקייטן, צו עקזיסט־טירן אין גלות, אַ מיאוסער קיום פון אַ לעבן אויף דערווייל, מיט אַ האַר־פענונג, אַן סוף־כלי־סוף וועט קומען די גאולה. איצט, אַז די מדינישע גאולה איז געקומען איז ווייניק פאַרן פּאַלק דער קרענקלעכער מצב פון גלות. — — אין דער תקופה פון אַ נאַציאָנאַלער מדינה קען די מדינה גישט עקזיסטירן אויב זי איז נישט באַזירט אויף געזונטע גייסטיקע און מאַטעריעלע יסודות פון אַ געזונט צוזאַמענגעבונדענעם פּאַלק. אַזאַ מין פּאַלק קען נישט געשאַפן ווערן אויף אַ באַשטעלונג, אויף אַ געקניצלטן אופן דורך אַ רעגירונג־דעקלאַראַציע. — — אין אונדזער נייער מדינה קענען מיר דאָך נישט אָנהויבן צו שאַפן אַ ניי פּאַלק ווי מיר ווילן, נאָך דעם מוסטער וואָס געפעלט אונדז איצט. מיר קענען נישט אַראַפּוואַרפן פון אונדזערע אַקסלען די לאַסט פון אונדזער טויזנט־יאַריקע ירושה און אַנלאַדן אויף אונדזערע פּלייצעס אַ נייע קולטור פון ברעקלעך־ברעקלעך צוזאַמענ־געקליבענע פון אונטער די טישן פון די פעלקער, צווישן וועלכע מיר האָבן אין זייערע לענדער געוויינט. מיר קענען עס נישט טון, אַפילו מיר זאָלן וועלן זיך אַפּרייסן פון אונדזער לאַנגן עבר (און וואָס פאַר אַ הערלעכע און שיינע פאַרגאַנגענהייט) — און שאַפן אַ נייעם נאַציאָנאַלן כאַראַקטער און אַ נייע נאַציאָנאַלע קולטור און אָנהויבן אַלץ פון דאָסניי, ווי מיר וואַלטן היינט געבוירן געוואָרן, און נישט מיט קיין נאַטירלעכן געבורט פון טאַטע־מאַמע, וואָס גיבן איבער בירושה, ווילנדיק צי נישט ווילנדיק, זייערע אייגנשאַפטן און כאַראַקטער, נאָר אַ געבורט ווי דורך אַ נס, געבוירן פון שטייער. ווי עס ווערט דערציילט אין דער גריכישער מיטאַלאָגיע“ (מ. צ. סגל, „שוב על לימוד המקרא“, הארץ יום ו, ג' אב תשי"ב).

מיר וועלן זיך דאָ נישט אַריינלאַזן אין אַ פּאַלעמיק און אַנווייזן ווי דער חשובער פּראָפּעסאָר ווידערשפרעכט זיך וועגן גלות. מיר וועלן ציטירן נאָך אַן אויסצוג פון אַן אַנדער מאמר, וואָס ווייזט אָן אויף דער ראַנגלע־ניש וואָס ייִדישע רעליגיע האָט מיטן שטאַט.

„צוויי טויזנט יאָר האָבן מיר געהאַפּט אויף אַ ייִדישער מדינה. מיר זענען געווען זיכער, אַז עס וועלן מקוים ווערן אַלע הבטחות פון די נביאים און די חז"ל. פונדעסטוועגן איז דער אויפקום פון דער מדינה געקומען ווי אַן אמתע איבערראַשונג און מיר זענען נישט געווען גרייט זי אויפצו־נעמען. אין רעליגיעזן זין זענען מיר געווען אינגאַנצן פאַרלוירענע (במובן הדת היינו אובדי עצות). נישט נאָר דער אויפקום פון דער מדינה האָט גורם געווען און איז גורם דעם אויפקום פון נייע פּראָבלעמען, נאָר אויך דער ווונדערבאַרער פּראָגרעס אין טעכניק, איבערהויפּט אין צוגרייטן שפּייז, און שאַפּן פון פּלאַסטיקס, וואָס לעת־עתה שטייען מיר ערשט ביים אָנהויב פון זייער וויכטיקייט — די אַלע זאַכן ברענגען אַרויף רעליגיעזע פּראָב־לעמען, וואָס אַ שומר־תורה און־מצוות וועט זוכן אַ לייזונג צו זיי און פאַרשטייט זיך ער וועט עס נישט קענען געפינען אין דער ראַם פון איצטיקן רבנישן רעליגיעזן וועלט־באַנעם — — — אומזיסט וועט זיין דאָס ווענדן זיך צום הויפּט־ראַבינאַט — לויט זיין דערציאונג און וועלט־באַנעם איז ער נישט מסוגל צו לייזן די פּראָבלעמען“ (ד"ר יהושע בראַנר, „לבעית במדינה“ דאַרט, האַרץ).

אין דעם זעלביקן נומער „הארץ“ איז דאָ אַ דריטער מאמר וואָס באַ־האַנדלט די זעלביקע פּראָבלעמען פון אַן אויסשליסלעכן סעקולאַרן שטאַנד־פּונקט:

„זאל פּראָפעסאָר סגל און זיינע חברים, וואָס זענען מסכים מיט אים, נישט פאַרגעסן, אַז בעיקר די פּרייגייסטער (החפשיים), זיי זענען דאָס די וואָס האָבן רעאַליזירט די מדינה מיט דעם כוח פון זייער סעקולאַרן גלויבן דווקא, אין נצח ישראל, דעם ווונדער פון דעם אויפלעב פון ישראל און זיין לאַנד, אַ גרויסע אמונה איז עס געווען, אַן אמונה, וואָס האָט געזיגט, להיפּוך די אַן אַ צאָל שטרויכלונגען, וואָס זענען אויפגעקומען אין די לעצטע דורות צוליב די קרייזן, וואָס האָבן אָפּגעהיט די מסורה — — — אונדזער יוגנט, ווי עס קענען זי אַלע וואָס קומען מיט איר אין באַרירונג, איז בכלל נישט גענויגט צו אַ רעליגיעזן מסורה־צוגאַנג צום לעבן. נישט ביי אונדז און נישט ביי די אַנדערע ציוויליזירטע פעלקער. ביי אונדז אפשר נאָך מער, ווייל דאָס וואָס מיר רופן רעליגיעזע טראַדיציע איז פאַרבונדן מיט אַ באַשטימטער גלות־ישישער מענטאַליטעט“ („לאוריה ימי בניימית לא תחזירונו“ מתו מו"ש, דאַרט).

(ב) קיבוץ־גלויות. ווען די גרעסטע מערהייט פון דעם ייִדישן פּאָלק וואַלט איצט געוווינט אין מדינת־ישראל, וואַלטן די תּפוצות נישט גע־האַט קיין פּראָבלעמען פון קיום. פשוט יעדעס פּאָלק זאָגט זיך אָפּ פון אירע בירגער וואָס עמיגרירן.

ווען אַ בירגער פון אַ נאַרמאַל פּאָלק באַשטימט צו פאַרלאָזן זיין היים־לאַנד איז פאַר אים קלאַר, אַז ער זאָגט זיך אָפּ פון זיין אייגן פּאַ־

טערלאַנד און זיין קולטור. אַוודאי אַסימילירט זיך נישט אַט דער אימי-
 גראַנט באַלד ווי ער טרעט אַריבער די שוועל פון זיין אַדאַפּטירט לאַנד.
 עס איז אַפּט אַ פּראַצעס פון דורות, אָבער ביז איצט האָט נאָך קיין מינ-
 דערהייט נישט באַוווּזן אויפצוהאַלטן איר אידענטיטעט אין אַ פּרעמד
 לאַנד. ייִדן האָבן אָבער יאָ אויפגעהאַלטן זייער פּאָלקס-כאַראַקטער אין
 דער פּרעמד אין משך פון טויזנטער יאָרן, ווייל זיי האָבן זיך געפונען
 אין אַן אַנדער לאַגע ווי אַלע אַנדערע פעלקער-אימיגראַנטן. ייִדן ווי אַ באַ-
 זונדער פּאָלק זענען נישט געווען צוגעבונדן צו אַ פּאָליטישער מלוכה, צו
 אַ באַשטימט לאַנד, אָדער אַפילו שפּראַך. זייער לאַנד איז געווען ווי דער
 משכן, אַ הייליקטום, וואָס קען געטראָגן ווערן פון אַרט צו אַרט.
 אָבער אַזוי באַלד ווי מען נעמט אַן דעם טעזיס, אַז ייִדישקייט און
 דאָס ייִדישע פּאָלק איז צוגעבונדן צום לאַנד, זענען די תּפוצות פּאַרמשפּט
 צו אַסימילאַציע. פּאַראַן אַזעלכע ייִדן אין די תּפוצות, וואָס נעמען אויף
 דעם געדאַנק באַהבה. די שוללי הגלות, די וואָס פּאַרלייקענען דעם גלות,
 זענען בדרך כלל סעקולאַריסטן. די טבע איז מחייב אַז אַ סעקולאַריסט,
 ווי מיר האָבן פּרזער באַוווּזן, מוז פּאַרלייקענען דעם גלות. די מערסטע
 טעאָרעטיקער פון מדינת-ישראל און אויך די פירער פון מדינת-ישראל
 זענען גלות-פּאַרלייקענער, אַזוי ווי די גרינדער פון ציוניזם זענען עס
 געווען. אַט איז אַ קורצער אויסצוג פון אַ מאַמר געשריבן פון איינעם פון
 די סעקולאַריסטן אין מדינת-ישראל. ער האַלט, אַז נישט נאָר קענען ייִדן
 נישט זיין קיין ייִדן אין גלות, נאָר אַ ייִדישער סאַציאַליסט קען זיך נישט
 רופן קיין ייִדישער סאַציאַליסט, סיידן ער איז פּאַרבונדן מיט אַ ציוניס-
 טישער סאַציאַליסטישער פּאַרטיי, וואָס איר ענדציל, פּאַרשטייט זיך, איז
 עליה, אָדער ער איז פּאַרבונדן מיט אַ ישראלישער סאַציאַליסטישער
 פּאַרטיי.

„דער אויפקום פון מדינת-ישראל האָט געשאַפן אַ גרונטלעכע איבער-
 קערונג אין דער לאַגע פון דעם ייִדישן פּאָלק אין דער וועלט. דאָס איז
 מחייב אַן איבערקערעניש אין דעם קוק אויף דעם ייִדישן סאַציאַליזם.
 ייִדישע סאַציאַליסטן (לויט זייער אַפּשטאַם און לויט זייערע געפילן) אין חוץ-
 לאַרץ, וואָס זענען אַקטיוו אין פּאַרטייען און סאַציאַליסטישע באַוועגונגען,
 אָבער וואָס געהערן נישט צו קיין ציוניסטיש-סאַציאַליסטישע פּאַרטייען אָדער
 ישראלישע — קענען זיך זיין סאַציאַליסטן אָבער נישט קיין ייִדישע סאַציאַ-
 ליסטן. דאָס איז אַן אַלף-בית, וואָס ציוניסטישע סאַציאַליסטן האָבן געדאַרפּט
 וויסן און איבערחזרן עס פאַר זיך און פאַר אַנדערע“ („שיחה על סוציאליזם
 יהודי“ מאת דן פינס, דבר, יום ו', ג' אב תשי"ב, תל-אביב).

לאָגיש קענען די סעקולאַריסטן זיך נישט שטעלן קעגן אזא געדאַנקען־גאַנג. זיי קענען נישט האַלטן, אַז טעאַרעטיש מוז אַ פּאַלק זיין צוגעבונדן צו מלוכה און לאַנד און אין דער פּראַקטיק זיך אויפפירן ווי אַן אייגנ־אַרטיק פּאַלק, וואָס איז צוגעבונדן צו אַן אידעע. אָבער יידן האָבן אַ לאַנגע דערפאַרונג פון לעבן אין עקזיסטירן און אויפהאַלטן זייער אייגנאַרטיקייט אין גלות. זיי ווילן נישט אָננעמען אַפילו קיין באַרעכטיקטן און לאַגישן טויט־אורטייל.

די אַרטאָדאָקסיע אין די תּפוצות איז אין אַ בעסערער לאַגע ווי די סעקולאַריסטן. פרומע יידן האָבן אַן אויטאָריטעט, וואָס איז העכער פון מלוכה און לאַנד — דעם „שולחן ערוך“. אין דער פּראַקטיק, אין די תּפוצות, קענען זיי זיך שטעלן קעגן דער העגעמאָניע פון מלוכה און מדינה און אָנגיין מיט אַ לעבן וואָס איז צוגעבונדן צו אַן אַבסטראַקציע.

דאָך אַפילו די אַרטאָדאָקסיע וועט סוף־כל־סוף באַווירקט ווערן פון איר באַציאונג און צובונד צו מלוכה. אַרטאָדאָקסיע, ווי אַ פּאַליטישע פּאַרטיי, נעמט איצט אַן אַנטײל נישט נאָר אין די וואַל־קאַמפּאַניעס אין מדינת־ישׂראל, נאָר זי האָט טאַקע מיטגלידער אין כנסת און איז אַ טייל פון דער מלוכה־פירונג — האַלט אַן קאַבינעט־אַמטן. דאָס איז אַ גרינט־לעכער אָפּנויג פון דעם ביז איצט איינגעשטעלטן רבנישן וועלט־באַנעם. די רעליגיעזע פירער פון די פעלקער אַרום אונדז האָבן שטענדיק שלום געמאַכט מיט דער רעאַלער פּאַליטישער וועלט. די אָפיציעלע קריסטלעכע קירך האָט קיינמאָל נישט גרינגעשעצט מאַכט. עס איז דאָ אַ געמעל ווי די שפּאַניער לאַנדן אויף דעם ניי אַנטדעקטן קאָנטינענט: שטייט אַ באַ־וואַפנטער ריטער אַרומגערינגלט מיט אַ מחנה זעלנער און לעבן דעם ריטער שטייט אַ גלח, וואָס גראַבט איין אַ צלם אין דער ערד. דעראַבערונג, מלחמה איז געגאַנגען אינאיינעם מיטן צלם. בישאָפּן זענען נישט זעלטן געווען אויך פירער פון אַרמייען. אָבער שוין אין די חשמונאים־צייטן האָבן זיך די פרושים געשטעלט קעגן דעם אומרעכט פון מלוכה און נישט גע־וואַלט אַנטײל נעמען אין איר און סוף־כל־סוף זי אומגעבראַכט. (זע יוסף קלויזנער, „היסטוריה של הבית השני“, כרך שלישי, דאָס קאַפיטל כיבוש פומפּיוס ואבדן חירות יהודה, איבערהויפט זייט 227; אויך רב צעיר, „תולדות ההלכה“, חלק רביעי, זייט 132). פון דעמאָלט אַן האָט יידישקייט, ווי אַן אמונה, נישט געוואַלט שלום מאַכן מיט דער רעאַלער פּאַליטישער וועלט. אָבער אַ ראַבינאַט, וואָס איז אַ טייל פון אַ רעגירונג, איז שוין

אויף דעם וועג פון קאמפראמיס. דאָס וואָס אַ רעליגיעזער מיניסטער איז מתיר צו מחלל שבת זיין, צוליב פּאָליטישע טעמים, מוז סוף-כל-סוף פירן דערצו, אַז די ייִדישע אמונה זאָל ווערן בלויז אַ פּאַרמעלע רעליגיע. דער טראָפּ ווערט שוין געשטעלט אויף דעם גליק פון שטאַט, נישט אויף דעם וועג צו גאָט. ווען עס וואָלט געווען אַ סנהדרין, וואָס דערקלערט אַז פּאַרן אין טאַקסיס אום שבת איז נישט קיין מלאכה און ס'איז נישט קיין חילול-שבת, וואָלט עס געמיינט אַ נייע אינטערפּרעטאַציע פון דין און ס'וואָלט אפשר נישט פּאַררעכנט געוואָרן ווי אַ קאָמפּראָמיס. אָבער דער-לויבן חילול-שבת און ווי מען וויצלט זיך אין מדינת-ישראל, אַז אויף יעדער טאַקסי איז אַ שילדל „בעזרת השם“*, מען מעג שוין מחלל-שבת זיין, דאָס איז דער וועג פון אַלע רעליגיעס, וואָס זענען מבטל זייערע עיקרים ווען די מדינה-אינטערעסן פּאַדערן עס. פון דער ייִדישער אמונה ווערט אַ רעגירונג-אמונה. ייִדישע אַרטאָדאָקסיע קען ווערן ווי די צדוקים-פּאַרטיי אַמאָל — אַ פּאַרטיי פון אַ פּאַרמעלער אמונה. געשיכטע קען זיך איבערחזרן:

„אין גרונט איז דאָס געווען אַ צוזאַמענשטויס צווישן דער מלוכה-רעליגיע און דער פּאַלקס-אמונה, אָדער צווישן דער רעליגיע-אמונה (דת האמונה) און נאַציאָנאַלע רעליגיע. די רעליגיע פון גלויבן איז געווען די אָפיציעלע רעליגיע, וואָס עס האָט געמיינט אָפּצוהיטן די חוקים, תורה-שבכתב און אירע מצוות. די נאַציאָנאַלע רעליגיע (פון די פּרושים — ש. ס.) איז געווען די רעליגיע פון האַרץ און ליבשאַפט. די העלעניסטן האָבן אָפּגעהיט אין זייער פּריוואַטן לעבן די אָפיציעלע רעליגיע, די רעליגיע פון דער תורה. אָבער אין זייער אַלגעמיינעם מדינה-לעבן זענען זיי געווען סעקולאַריסטן און געגאַנגען אין די וועגן פון אַלע פעלקער, וואָס עס מיינט אַסימילאַטאָרישע וועגן“ (מיין קורסיוו. רב צעיר, „תולדות ההלכה“, חלק רביעי, ז' 120).

ווען אַזאַ אָפיציעלע רעליגיע זאָל זיך שאַפן אין מדינת-ישראל, מוז זי באַווירקן די אַרטאָדאָקסיע, די תּפוצות, אַז זי זאָל ווערן אָפּאַרטור-ניסטיש, פּאַרמעל און פּאַרלירן איר שעפּערישקייט. עס דאַרף זיין קלאָר, אַז עס מיינט נישט אַז ווען נישט דער אויפקום פון מדינת-ישראל וואָלט געווען אַלץ כּשר וישר אין די תּפוצות און דאָס

* ב"ה, ס'מיינט אַז די צוויי צוואַנג ריטעג זענען מאַגניק און דאַנערשטיק. שבת איז נישט קיין צוואַנג ריטאָג. ב"ה קען אויך מיינען בעזרת-השם — מיט גאָטס הילף.

יידישע לעבן וואלט געווען איצט אזוי שעפערניש ווי אין די „אמאליקע גוטע צייטן“. דער איבערבראך האט זיך אנגעהויבן, ווי מיר האבן פריער געזען, מיט דער עמאנציפאציע-דערקלערונג און נאך פריער. דער אויפ-קום פון מדינת-ישראל איז דער קולמינאציע-פונקט פון יידישן סעקולא-ריוזם. די צעפאלונג אין די תפוצות איז דער רעזולטאט פון דער איבער-געוועלטליקונג פון סעקולאריזם אין אונדזער טאג-טעגלעך לעבן. מען דארף נאך באטאנען אז די גרינדונג פון מדינת-ישראל קען גאנץ גריילעך פארשנעלערן דעם פראצעס פון סעקולאריזאציע אין יידישן לעבן און צוויילן די צעפאלונג. די סכנה איז דא. אבער מען קען זי פארהיטן, אויב מען זעט זי.

ד.

די הויפט-פראבלעם וואס עס שטייט פאר דעם מאדערנעם יידן איז פארוואס און צוליב וואס יידישקייט אין די תפוצות? אויף דעם גיט נישט קיין ענטפער די ארטאדאקסיע, אדער רעפארם-יידישקייט און אוודאי נישט די סעקולאריסטן.

די ארטאדאקסיע געפינט זיך טעאָרעטיש אין אַ שלעכטן מצב, ווייל אין תוך האָט זי אויפגעהערט צו זיין שעפערניש. זי ווענדט נישט אָן די שיטה, פון די פרושים און די טאטעס פון די פרושים — די סופרים, צופאסן יידישע הלכה צום לעבן. די היינטיקע פרומע גייסטיקע פירער ווילן נישט מוותר זיין אויף קיין קוצו של יוד, ווייל זיי וואָגן נישט צו פסקענען אַ דין לויט אָן אויסטייטש פון אַ פסוק. זיי באַנוצן נישט אַפילו די מדרשים און משנה ווי גרונט-פרינציפן פאַר נייע הלכות. זיי פאַרלאָזן זיך אויף פאַרפיקסירטע קאָדעקסן, וואָס האָבן פאַרגליווערט דעם עצם-הלכה. אין די לעצטע הונדערט יאָר האָט בלויז איינער געוואָגט צו זיין אָן אינאָואַטאָר אין הלכה, ר' ישראל סאַלאַנטער. אָבער זיין מעטאָדע איז נישט אַנגענומען געוואָרן פון די רבנים.

זעען מיר איצט אַ צעטומלעניש אין די פרומע קרייזן. טעאָרעטיש זענען זיי פאַר אַלע תרי"ג מצוות. אָבער פאַקטיש איגנאָרירן זיי אַ סך מנהגים, דינים און מצוות. למשל, שעטנו ווערט כמעט פון קיינעם נישט אַפגעהיט. אַראָפּנעמען באַרד און פיאות ווערט נישט פאַררעכנט פאַר אַ חטא. גוי'יש ברויט ווערט געגעסן פון אַלעמען. אויך אַלע לערנען ספרים חיצונים, דאָס זעלביקע וועגן ענינים פון מלוכה. די אַרטאָדאָקסיע האָט נישט געמאַכט דעם קלענסטן פרוווי צוצופאַסן הלכה צו מלוכה. אַרטאָ-

דאָקסיע איז איצט מיט קליינע אויסנאַמען פאַרמאַליסטיש, נישט שעפע-ריש און קען בעצם נישט פאַרכאַפן דאָס פּאַלק. אַוודאי האָט נאָך די אַלטע טראַדיציע גענוג כוח צוצוציען אַ טייל יוגנט און נאָך מער קען זי אַפע-לירן פאַר שטיצע צו ראַנדייִדן. אָבער עס איז די ליכטיקייט פון בין-השמשות נישט פון פאַרטאַג.

רעפּאַרם-יִיִדִישְׁקײט האָט אויפגעטון גאָר אַ סך סיי טעאַרעטיש און סיי פּראַקטיש. דער ראַבינאַט פון רעכטן פּליגל פון רעפּאַרם-יִיִדִישְׁקײט — די קאַנסערוואַטיוון — איז טעאַרעטיש באמת געוואָגט און שרעקט זיך נישט פאַר אינאַוואַציע. אָבער דער הויפּט-חסרון פון אַלע זייערע מינים רעפּאַרמעס איז וואָס דער מקור, די טרייב-קראַפט, ביי די פירער איז נישט געווען, און איז איצט אויך נישט, קיין גאַט-זוכעניש, נאָר אַ פאַר-לאַנג צו פאַרגרינגערן דעם יאָך פון יִיִדִישְׁקײט. די רעפּאַרמעס ווילן יִיִדִישְׁקײט מאַכן באַקוועם, לייטיש און אַננעמבאַר פאַר די נישט-יִיִדִישֶׁ שַׁכְנִים. ס'איז נישט קיין צופאַל, וואָס עד-היום איז רעפּאַרם-יִיִדִישְׁקײט אין אַלע אירע שאַטירונגען געבליבן די רעליגיע פון די רייכע ייִדן, וואָס צוליב זייער שטעלונג אין דער געזעלשאַפט דאַרפן זיי האָבן אַ סטאַטעטשנע יִיִדִישְׁקײט, וואָס זאָל זיי נישט שטערן אין טאַג-טעגלעכע לעבן.

די יִיִדִישִׁסטישע אינטעליגענץ איז אַזוי פאַרכאַפט געוואָרן פון די נייע פּערסעקוטיוון און נייע פאַרמעס פון אויסדרוק, וואָס זי האָט אַנט-דעקט אין לבוש פון פּאַלקס-לשון, אַז זי האָט לכתחילה נישט געהאַט קיין צייט צו טראַכטן וועגן תּוֹךְ-יִיִדִישְׁקײט. הוּץ דעם האָט זי געלעבט אין פּאַלק ווי אַן אינטעגראַלער טייל פון אים, האָט זי אינסטינקטיוו גע-פילט, אַז איר אפיקורסישקייט איז אַ קאַנסטרוקטיווע. די אַלע נישט-יִיִדִישֶׁ עלעמענטן, וואָס זי האָט זיך פון זיי באַגייסטערט, האָט זי אַרייַן-געבראַכט אין פּאַלק און ברייטער געמאַכט, שענער געמאַכט דאָס טאַג-טעגלעכע לעבן.

די יִיִדִישִׁסטישע וועלטלעכע אינטעליגענץ פון פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה ביז היינט האָט געמאַכט איין גרויסן טעות נאָכן אַנדערן: זי האָט זיך נישט פאַרמאַסטן איבערצונעמען גאַנץ יִיִדִישְׁקײט, זי האָט זיך באַנוגנט מיט אַ צוגאַב-יִיִדִישְׁקײט. זי האָט אינגאַרירט הלכה. זי האָט זיך אַפּגעזאָגט פון דער סינאַגאָגע — די וויכטיקסטע אינסטיטוציע אין יִיִדִישֶׁן לעבן זינט גלות-בבל. זי האָט גענומען דעם סאַציאַלן קאַמף, ווי ער שטייט און גייט, פון דער פרעמד און נישט געמאַכט די קלענסטע

אַנשטרענגונג אים אַריינצופאַסן אין יידישן וועלט-באַנעם, וואָס האָט זיך קאַנקרעטירט אין הלכה.

צו איר שבח — זי האָט געקעמפט פאַר דער רעכט פון אפיקורסיש-קייט, זי האָט געקעמפט, אַז יחיד זאָל זאָל מעגן פאַרלייקענען גרונט-יסודות פון יידישקייט און דאָך בלייבן אַ ייד. דער סאַציאַלער קאַמף און איר קאַמף פאַר אפיקורסישקייט האָט געגעבן דער אינטעליגענץ קאַלאַריט און פאַ-טאַס, שעפּערישקייט, שוונג און דינאַמישקייט. דאָס ברעכט פון צאַמען און זיך שטעלן קעגן מסורה, נוצנדיק יידיש לשון, ווי אַן אינסטרומענט פאַר די אַלע טעטיקייטן, האָבן געבראַכט פרישקייט און באַנייאונג צו די יידישע פּאָלקס-מאַסן.

אַבער דאָס האָט געקענט אָנהאַלטן כל-זמן עס האָט עקזיסטירט אַ גאַנץ יידיש פרום לעבן, וואָס איז געווען דער רעזערוואַר פאַר דער נייער אינטעליגענץ. ווי נאָר דער סעקולאַריזם האָט זיך אָנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן צווישן די ברייטע שיכטן פון פּאָלק, האָט די יידישיסטישע אינטעליגענץ שוין פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה דערפילט אַז סעקולאַריזם פאַרט זיך נישט גוט מיט יידישקייט.

פּרץ, אויב איך מאַך נישט קיין טעות, איז געווען דער ערשטער וואָס האָט אָנגעהויבן זוכן אַ סינטעז צווישן הלכה און וועלטלעכקייט-סעקולאַ-ריזם. ער האָט געהאַלטן, אַז יידישער רענעסאַנס מיינט אויך אַ באַנייאונג און אַן איבערשאַפונג פון הלכה-יידישקייט. ער האָט עס נישט געטון אויף אַ פאַרשערישן אופן. ער איז בעצם געווען אַ בעלעטריסט-קינסטלער, אַבער ער האָט אינטואַיטיוו דערפילט די גרויסע וויכטיקייט פון הלכה. זיינע קורצע עסייען פון „אין מיין ווינקל“ קענען ווערן אַ וועג-ווייזער פאַר דעם איבערשאַפן פון הלכה-יידישקייט (זע „פּרץ דער זוכער“ פון שלמה סיימאן, אין „קולטור און דערציאונג“, נאָוועמבער 1951, וווּ דער ענין ווערט באַ-האַנדלט באַריכות), דוד איינהאַרנס און מנחם רעליגיעז-בענקענדיקע ליי-דער זענען געווען די אַנזאַגער פאַר די גאַט-זוכער צווישן די סעקולאַריסטן.

אַבער ערשט פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה האָבן זיך אָנגעהויבן ווייזן אין די יידישיסטישע סעקולאַרע קרייזן און צווישן יידישע סעקולאַ-ריסטן בכלל, פרווון פון טעאַרעטישע באַגרינדונגען פאַר אַ נייעם צוגאַנג צו יידישקייט. ס'איז אוממעגלעך אויסצורעכענען אַלעמען. דער וויכטיק-סטער איז הרב פּראָפּעסאָר ר' מרדכי קאַפּלאַן. זיין רעוויזיע איז אַ תּוּכיקע. זיין הויפט-פּאַרדינסט איז, וואָס ער האָט אויסגעאַרבעט אַ גאַנצע סיסטעם

און געשאפן אַ נייעם טערמין פאַר ייִדישקײט: „רעליגיעזע ציוויליזאַציע“, אויך איז ער געבליבן אין דער סינאָגאָגע, אָדער בעסער קיינמאַל נישט אַוועק פון בית-מדרש, קען ער עקספּערײַמענטירן. אָבער די חסרונות זײַנע זענען גרעסער פון די מעלות. זײַן רעקאָנסטרוקצײַאָניזם איז נישט מער ווי אַ שטראַם אין רעפּאַרם-ייִדישקײט. ער איז געבליבן מיט די רײַכע שײַכטן; אין תּוך שאַפט ער אויך נישט מער ווי אַ באַקוועמע ייִדישקײט פאַר דעם העכערן מיטל-קלאַס. נאָך אַ גרעסערן חסרון האָט ער, וואָס ער האָט אויף זיך גענומען די עובדא צו באַווייזן אַז ייִדישקײט איז נישט בעסער פון אַלע אַנדערע אמונות און מיר ייִדן האָבן זיך נישט מיט וואָס איבערצונעמען. ייִדישקײט האָט נישט קײן ספּעציפּישן וועג פון וועלט-דערלייזונג. לױט זײַן אויסטייטשן די שיטה פון ייִדישקײט איז זי נישט בעסער און נישט ערגער פון אַלע אַנדערע שיטות פון אַנדערע אמונות. ער ציטערט אויך פאַר אַ געוויסער מאָס פון איזאַלאַציע. זײַן אידעאַל איז, ייִדן זאָלן זיך אויסגלייכן מיט דער אַלגעמײַנער באַפעלקערונג. אויך לײַקנט ער די נױטווענדיקײט פון אַן אייגענעם טאַג-טעגלעכן לשון. דאָך איז זײַן צושטייער פון אויסטייטשן הלכה פון גרויס וויכטיקײט און מוז אויסגע-נוצט ווערן פון טעאַרעטיקער, וואָל ווילן איבערשאַצן ייִדישקײט.

אויף ייִדיש האָבן מיר אַ היפשע צאַל פּובליציסטן וואָס זוכן אַ סינ-טעז צווישן ייִדישקײט און סעקולאַריזם: דוד איינהאַרן, י. באַבינסקי, אבא גאַרדין, ב. ריווקין, א. גאַלאַמב, חיים ליבערמאַן, לײבוש לעהרער, אברהם מענעס און ישראל עפרויקין. אַלע פון זײ האָבן געטון וויכטיקע און נוצ-לעכע אַרבעט פון צוגרייטן דעם באַדן פאַר די וועלטלעכע ייִדן, אַז זײ זאָלן טײלווייז זײַן גרײט אויפצונעמען אַ טעאַרעטישע איבערשאַצונג פון ייִדישע ווערטן און איבערהויפּט זײ זאָלן זיך אויפהערן צו שרעקן פאַר דער ייִדישער טערמינאָלאָגיע און סימבאָליק.

חיים ליבערמאַן און ישראל עפרויקין, און טײלווייז י. באַבינסקי נעמען אַן די אַרטאָדאָקסישע ייִדישקײט אַן רעזערוואַציעס. לױט זײער איצטיקן גלױבן איז נישט נױטיק קײן אויסטייטשונג און צופאַסונג פון וועלכע ס'איז ייִדישע באַגריפן און אמונה צום נייעם וועלט-באַנעם. און אַוודאי טאָר נישט זײַן קײן סעלעקציע פון מצוות-מעשיות. אַלץ איז הײ-ליק און אומבאַרירבאַר. חיים ליבערמאַן האָט באמת תשובה געטון און איז געוואָרן פרום און זיך צוגעטוליעט צו דער אַרטאָדאָקסיע. אבא גאַרדין פאָדערט די באַטאָנונג פון ייִדישער עטיק אין טאַג-טעג-

לעד לעבן. אבער לויט זיין שיטה זענען מצוות-מעשיות א שטער צו עטיק. טעאָרעטיש איז ער טיף יידיש. למעשה שטעקט אין זיין שיטה א גרויסע סכנה — זיינע פאָדערונגען און זיינע תביעות דערמאָנען גאָר שטאַרק דעם ברית החדשה.

א. גאַלאַמב באַטאַנט אינטעגראַלע יידישקייט. ביי אים ווי די אַר-טאָדאַקסן איז עס אַן אַפּריאָרי, אינטעגראַלע יידישקייט איז נישטאָ וואָס אַפּ-צופּרעגן. ס'איז נישט נויטיק קיין פאַרוואָס, אין תּוך איז ער מסכים מיט די פּרום-געוואָרענע סעקולאַריסטן, נאָר ער לאַזט אויס יראת-שמים.

לייבּוש לעהרער ווייזט אָן אַז אויף יידישקייט איז בכלל נישט חל קיין סעקולאַריזם. יידישקייט שליסט נישט אויס קיין וועלטלעכקייט, וואָס איז נישט דאָס זעלביקע ווי סעקולאַריזם. יידישקייט איז געווען אייגנאַרטיק מיט דעם וואָס עס האָט כולל געווען דאָס גאַנצע לעבן. די מאַטיווירונג דאַרף זיין טראַדיציע. אַזאָ מאַטיווירונג שליסט נישט אויס קיין סעלעקציע פון מצוות. אָבער אַז מיר וועלן האַלטן טראַדיציע ווי די וועג-ווייזערין, וועט די סעלעקציע קיינמאַל נישט זיין קיין צו האַסטיקע און צו ראַדיקאַלע. דוד איינהאַרן ווייזט אָן שטענדיק די סופּעריאָריטעט, דעם יתרון פון אַלטער יידישקייט איבער אַלע מאַדערנע באַוועגונגען און איינפירונגען. אָבער קיין אייגענע שיטה האָט ער נישט.

ב. ריווקין האָט געוואַלט אַז די יידישע ליטעראַטור, וואָס איז בעצם אגדה, בלויז פאַרוויילונג, זאָל ווערן די יורשטע פון הלכה-יידישקייט. ער האָט זיך געשראַקן ווי אַלע סעקולאַריסטן פאַר קאַנקרעטיזאַציע, פאַר מצוות-מעשיות.

דער צד-השוה פון אַלע חשוּבע מחברים איז, וואָס קיינער פון זיי, חוץ טיילווייז אברהם מענעס (זע זיין אַרבעט „יידישער גלויבן אין אונדזער צייט“, יידישער קעמפּער, ראש-השנה-נומער, תשי"א) האָט נישט גענוג באַטאַנט אַז די שיטה פון די פּרושים, וואָס האָט געלייגט דעם גאַנצן געוויכט פון יידישער אמונה אויף הלכה, איז פּונקט אַזאָ גרויסער צושטייער צו דער וועלט-קולטור, און טראַגט אין זיך אייביקע ווערטן פאַר דער וועלט, ווי דער נביאישער מאַנאַטעאיזם און זיינע עטישע פאָדערונגען. קיין איינער פון זיי, און איך וויל באַטאַנען ווידער חוץ טיילווייז אברהם מענעס, האָט נישט געזעען אַז הלכה-יידישקייט קען אונדז געבן אויך היינט אַ פאַרוואָס פאַר יידישקייט און קען באַרעכטיקן פאַר אונדז אַ גע-וויסע מאָס פון סעפּעראַטיזם.

דער הויפט־פּרינציפ פון הלכה איז: אַבסטראַקטע עטישע פּאָדערונגען אַליין פאַר זיך זענען נישט גורם צו קיין שינוי אין מענטשלעכן טאַג־טעגלעכן לעבן. יעדער עטישער געבאַט פּאָדערט צוערשט דיסציפּלין, דערציאונג, און זעלבסט־קאָנטראָל, וואָס זאָלן דערוועקן אַ ווילן צו איינשטעלן אַ געווינהייט דורכצופירן דעם געבאַט אין לעבן. אָן קאַנ־קרעטיזירונג בלייבן די געהויבנסטע עטישע פּאָדערונגען נישט מער ווי שייך פאַרשריבענע שיינע רייד.

הלכה־ייִדישקייט קען מען זאָגן האָט צוויי פונקציעס פאַרן מענטשן: (א) זעלבסט־דיסציפּלין, (ב) אַ מעכאַניזם צו געפינען דעם וועג צו שלימות. (א) זעלבסט־דיסציפּלין. אַן אַנזאָג פאַרשריבן אין אַ געטלעך בוך איז נישט מער ווי אַ גוטער ווונטש. ס'איז אַ טויטער פאַרשריפט אויב ער ווערט נישט קאָנקרעטיזירט אין מעשים. אויסצופאַלגן אַ געבאַט פּאָדערט הויך אמונה און איבערציגונג אויך איבונג, רגילות און זעלבסט־דיסציפּלין.

„ס'איז דאָ אַ טיפּער זין אין דער מעשה־עגל. אַט זענען יידן גע־שטאַנען ביים באַרג סיני און געזען מיט די אייגענע אויגן די בליצן און דונערן, דעם רויך און דעם ציטער פון דעם באַרג און די פּראַכט פון גאָט און געהערט מיט די אייגענע אויערן דאָס געבאַט: לא תעשה לך פסל — דו זאלסט נישט מאַכן קיין אויסגעגאַסן בילד, קיין אָפּגאַט. פּערציט טעג שפּעטער מאַכן זיי אַן אויסגעגאַסן קאַלב און בוקן זיך צו אים. ס'איז גרינג צו דערהויבן זיך אויף געוויסע מאַמענטן. די שוועריקייט איז צו בלייבן אויף דעם זעלביקן הויך. דאָס איז די עובדה פון מצוות־מעשיות.“

„מען דאַרף אונטערשטרייכן און באַטאַנען, אַז די ייִדישע תורה איז אַ תורה פון פּראַקטיק. געדאַנקען און גלאַט רעיונות זענען ביי איר נישט דער עיקר — — דער גרונט־אונטערשייד צווישן דער ייִדישער תורה און אַנדערע תורות איז וואָס אַלע אַנדערע האָבן געשאַפן נאָר ווערטן און אידעאַלן, וואָס אַפּילו ווען מיר זאָלן צוגעבן, אַז זיי זענען שיינע און דערהויבענע, זענען זיי אָפּגעריסן פון דער פּראַקטישער וועלט און זיי האָבן נישט קיין קאָנקרעטיזירונג אין לעבן. אָבער די ייִדישע תורה קאָנקרעטי־זירט יעדן רעיון און טאַט און קליידט אַן יעדן געדאַנק אין קלייד פון מעשים — — דער צוועק פון מענטשנס לעבן — לויט דעם ייִדישן באַנעם — איז מענטשלעכע שלימות — — די מעשים זענען אַ מיטל צו שלימות — — די מעשים, צוליב דער ספּעציעלער אייגנשאַפט וואָס זיי באַזינן, זענען די דערציערישע גורמים און די מעלות און גייסטיקע שטעמפּלט אָפּ דעם מהות פון דעם מענטשן די מעלות און גייסטיקע מידות, וואָס שאַפן די שלימות. זייער שייך האָט זיך אויסגעדריקט איינער אַ דענקער: אַזוי ווי אייזן אַנגעברענט אין פייער ווערט פאַרהאַרטעוועט

אין קאלט וואָסער, אַזוי איז דער טאָט צום געדאַנק. דורך טאָט, עצם טאָן, דרינגט דורך דער געדאַנק, אָדער די מיינונג, צום האַרצן און ווערט פאַרפיק־סירט אין מענטשלעכן באַוווסטזיין. אָבער סוף־כל־סוף איז דער ענדציל פון די מעשים — שלימות" (הרב דב כץ, "תנועת המוסר", חלק א, ז' 25).

אַט דער באַגריף פון מצוות־מעשיות, פון הלכה, איז דער אַלטער פרושימער טעם פאַר דער אַנטוויקלונג פון הלכה, נישט קיום פון אומה, ווייל ביי יידן איז שטענדיק געווען די פראַגע „וואָס פאַר אַן אומה". הלכה איז אַ וועג וואָס פירט צו גאָט, לייטערט דעם מענטשן און שאַפט אים איבער און די וועלט אַרום אים. אַט דער וועג שליסט נישט אויס קיין אַפּקלייב פון מצוות. אָבער ער פאַרהיט פון צו־האַסטיקער און ראַדיקאַלער ענדערונג. יעדע מצווה דאַרף געווייגן און געמאַסטן ווערן.

(ב) מעכאַניזם פון מצוות־מעשיות: ס'איז אָנגענומען, אַז ביז איצט האָט די מענטשהייט אַנטוויקלט אַ גאָר הויכע חומרישע ציוויליזאַציע. אין דער נאַטור־וויסנשאַפט האָט דער מענטש דערגרייכט אַזאַ הויכע מדרגה אַז באַלד וועט זי אינגאַנצן איבערוועלטיקן די נאַטור. אָבער אין הומאַניזם, אין עטיק איז דער מענטש געבליבן הינטערשטעליק. מיר זענען נאָך אַפילו הינטערשטעליק לגבי די נביאישע פאַדערונגען. אָבער ס'איז נישט אמת. ווען מען זאָל צונויפנעמען אַלע סאַציאַל־עטישע טעאַריעס, אַלע פילאָסאָ־פיעס און די הויך־פונקטן פון אַלע רעליגיעס, וואָלטן מיר געזען אַז די עטיק פון דעם מענטשן האָט זיך פונקט אַזוי אַנטוויקלט ווי די מאַטעריעלע ציוויליזאַציע. דער חילוק איז נאָר וואָס די אינזשיניערן פון דער מעכאַ־נישער ציוויליזאַציע האָבן געפונען אַ מיטל ווי אַזוי צוטריטלעך צו מאַכן די קאָמפליצירטסטע מאַשין פאַר דעם דורכשניטלעכן מענטשן. די פּרע־דיקער פון עטיק איז עס אָבער נישט געלונגען.

דער דורכשניטלעכער מענטש ווייסט נישט לויט וועלכער טעאָריע פון פיזיק אַ ראַדיאָ איז צונויפגעשטעלט. ער ווייסט נישט אַפילו די עלע־מענטאַרסטע מעכאַניק, ער זאָל זי קענען פאַרריכטן. נישט נאָר אַ ראַדיאָ נאָר אַלע מאַשינען, מיט וועלכע דער מענטש באַנוצט זיך, זענען פאַר דעם געברויכער אַ פאַרשלאָסן ווונדער־קעסטעלע. ער ווייסט נאָר אַז ווען ער טוט אַ קוועטש אַ קנעפל, אָדער אַ דריי אַ רעדל, אַ שלעפּ אַ הענטל, אַ צי אַ קייטעלע, פאַלגט די מאַשין און ער, דער מענטש, האָט זיינע גוצן.

אַנדערש איז אָבער מיט עטישע געבאַטן אָדער מיט אידעען. דער מענטש דאַרף מער אָדער ווייניקער ווערן איבערצייגט, מוז זיך אַליין דער־

ווייזן, אן די עטישע געבאָטן זענען נויטיק און וויכטיק. ער דאַרף ביז אַ געוויסער מאָס פאַר זיך אַליין זיי באַגרינדן. נאָכדעם ערשט דאַרף ער זיך איבערדערצייען. דער דורכשניטלעכער מענטש איז עס נישט ביכולת צו טון. ער קען זיך נישט פאַרטיפן טעאַרעטיש. ער וויל אַ גלויבן, אַ פאַר-טיקע פאַרמולע, וואָס זאָל האָבן אין זיך דעם אויסגעשריי פון דער פריינד-ציפיעלער באַגרינדונג. דער סלאָגאַן, דער גלויבן, זענען ביז צו אַ געוויסן גראַד דאָס קנעפל, דאָס קייטעלע, דאָס הענטל, וואָס לאַזט די מאַשין גיין.

מצוות-מעשיות, הלכה-ייִדישקייט, זענען אין דעם פאַל פון גייסטיקע ווערטן דער מעכאַנישער מיטל פאַר דעם געוויינלעכן מענטשן צו דערנעבן-טערן זיך צו גאָט. צו דערגרייכן שלימות. די מצוות זענען אַ גאַנג (סעט), אין ענגליש) פון נאַרמעס, כללים, פאַר דעם מענטשן, וואָס קען נישט נאָכזוכן, וואָס קען נישט אַליין אויספאַרשן, וואָס מוז נאָכפאַלגן אַנדערע, פריערדיקע פון אים. ייִדישע תרי"ג מצוות האָבן באַוויזן, אַז אין משך פון טויזנטער יאָרן האָבן זיי געשאַפן אַ שיינעם מענטשן און אויפגעשטעלט קהילות וואָס האָבן געקענט זיין אַ מוסטער פאַר דער וועלט.

דערפאַר דאַרפן מיר האָבן פאַר אונדזערע אויגן צוויי צילן: א) הייליקן דאָס לעבן דורך קאַנקרעטיזירונג פון נביאימשע ייִדישקייט און הלכה, און ב) די זכיה אויסצופאַלגן די געבאָטן און טראָגן דעם יאָך פון ייִדיש-קייט.

א) הייליקן דאָס לעבן דורך קאַנקרעטיזירונג פון נביאימשע ייִדיש-קייט און הלכה. אפילו יוסף קלוזנער, דער סעקולאַריסט, גיט צו, אַז הלכה איז נישט אויפגעקומען צוליב קיום-האומה, נאָר כדי צו הייליקן דאָס לעבן דורך דער הייליקייט פון דת («היסטוריה של הבית השני», חלק ד', זייט 113). טראווערס ר. הערפארד באַהויפטעט: די פרושימשע ייִדישקייט איז נישט קיין איבערבאָך פון נביאימשע ייִדישקייט נאָר אַ פאַרזעצונג, אַ קאָנטינואיטעט. דער צוועק פון דער פרושימשע אויסטייטשונג פון דער תורה האָט געהאַט בעצם אַ פראַקטישן צוועק, נעמלעך צו מאַכן די געטלעכע לערע, וואָס איז געגעבן געוואָרן צו ישראל אַזא, אַז ישראל זאָל זי קענען פאַרדייען («די פרושים», זייט 69, ענגליש). דאָס זענען דאָך כמעט ווערטלעך די זעלביקע רייד פון דעם מוסרניק הרב דב כץ. מצוות צוליב דער דערציאונג פון יחיד. מצוות וואָס גיבן אַן ענטפער

אויף די פראגעס: וואָס איז גאָטס ווילן אין דעם מאַמענט? וואָס איז גאָטס רצון אין דעם פּאַל?
 די צדוקים האָבן אָנגענומען די אויסערלעכע פּאַרמע פון דער מצווה, דעם ווערטלעכן מיין פון געבאָט, די פרושים האָבן אָבער געזוכט דעם גייסט פון דעם געבאָט, דעם אינערלעכן מיין פון וואָרט. שוין די סופרים, די פּאַטערס פון די פרושים, האָבן זיך באַנוצט מיט דער שיטה פון דרשהגען אַ פסוק. דרשה נעמט זיך פון וואָרט דרום, פּאַרשן, זוכן; פּאַרשן און זוכן וואָס פּאַדערט דער פסוק, וואָס איז דער תכלית, וואָס דער פסוק פּאַרלאָנגט? די סופרים זענען געווען די ערשטע, וואָס האָבן גע-זוכט דעם טעם פון די מצוות. זיי האָבן געוואָלט וויסן, וואָס מיינט דער פסוק און ווי אַזוי דורכצופירן דעם פסוקס אָנזאָג. זיי האָבן נישט געוואָלט פרעגן, פּאַרוואָס און צוליב וואָס איז געגעבן געוואָרן די מצווה. ביי זיי איז דאָס געווען אַ זעלבסט פּאַרשטענדלעכע זאָך. זיי האָבן נאָר געזוכט דעם „וואָס“ און דעם „ווי אַזוי“ (זע רב צעיר, „תולדות ההלכה“, חלק רביעי, זייט 54).

מיר אין אונדזער דור מעגן גיין ווייטער און שטעלן די פּראָגעס, פּאַרוואָס און צוליב וואָס דווקא די מצוות? די שיטה פון אויסטייטשן דעם זין פון פסוק, וואָס די סופרים און פרושים האָבן אָנגענומען להיפוך צו דער שיטה פון די צדוקים, האָט געעפנט נייע האַריזאָנטן פאַר יידיש-קייט און זי געמאַכט שעפּעריש און דויערהאַפט און מעגלעך געמאַכט די צופאַסונג פון הלכה צו נייע אומשטענדן. ווען מיר וועלן נאָכפּאַלגן איצט דער זעלביקע שיטה און נאָך פּאַרשטיין צוליב וואָס און פּאַרוואָס, וועט עס אַריינבלאָזן אַ נייעם רוח-החיים אין אונדזער אָפּגעצערטער און פּאַרגליווערטער יידישקייט.

(ב) די זכיה פון אויסצופאַלגן די געבאָטן און טראָגן דעם יאָך פון יידישקייט.

די הויפט קעגנערשאַפט צום מהות פון הלכה נעמט זיך דערפון, וואָס מען מיינט, אַז די הויפט-קראַפט פון אמונה בכלל און פון אויספאַלגן די מצוות בפרט ליגט אין דער שרעק פאַר אַ ביזן, שטאַרקן אַלמעכטיקן גאָט, אין דעם אויסקוק פון שכר און מורא פאַר שטראַף. אַוודאי איז פּאַראַן אַן אמת אין דער דאָזיקער הנחה, אָבער ס'איז נישט דער גאַנ-צער אמת. די פּאַלקס-רעליגיע איז טאַקע געבויט בעיקר אויף שרעק, אָבער די העכערע רעליגיע, די אמתע טרייב-קראַפט שטיצט זיך מער

אויף ליבשאפט און זכיה ווי אויף שכר ועונש. אין פרקי אבות ווערן אַנ-
געצייכנט די דריי מדרגות פון דינען גאַט: שכר ועונש, ליבשאפט און
זכיה.

„אַנטיגנוס, דער מאַן פון דער שטאַט סוכו, האָט איבערגענומען פון
שמעון הצדיק. אַנטיגנוס פלעגט זאָגן: איר זאָלט נישט זיין ווי די קנעכט
וואָס באַדינען דעם באַלעבאַס כדי צו באַקומען אַ באַלוינונג, נאָר ווי
קנעכט, וואָס באַדינען דעם באַלעבאַס נישט צו באַקומען קיין באַלוינונג,
און גאָטס מורא זאָל זיין אויף אייך“ (אבות א, ג). ליבשאפט איז אַ גרע-
סערע מדרגה ווי זוכן באַלוינונג, דאָך צו דער ליבשאפט דאַרף אויך זיין
מורא, האָלט נאָך אַנטיגנוס. אין געוויסע פּאַלן ווירקט שרעק מער פון
ליבשאפט (זע דעם ברטנורה צו דער משנה). אָבער צו יעדן פרק איז
אין די סיפורים צוגעשטעלט געוואָרן אַ מאמר פון עקביה, דעם זון פון
מהלל: גאָט האָט געוואָלט מוכה זיין די ייִדן, דערפאַר האָט ער פאַרמערט
די תורה און די מצוות. אין דער מדרגה איז כמעט נישטאָ קיין שמץ פון
שרעק און קיין ברעקל דערוואַרטונג אויף שכר ועונש. ס'איז אַ זכיה
צו זיין אַ ייִד. דאָס איז דער אַלטער באַגריף פון דעם אתה-בחרתנו —
אויסדערווילטקייט צו טראָגן אַ יאָך, וואָס איז דער אמתער זין פון דער
גאַנצער ייִדישקייט.

אָודאי קען מען אַנווייזן אַז אין פּאַלקישער ייִדישקייט האָט שרעק,
יראה געשפּילט גאָר אַ גרויסע ראָלע. אָבער דער רעליגיעזער באַנעם —
ווי דער אויפנאַם פון אַן אידעאַל בכלל — איז קיינמאָל נישט מעור-אחד.
עס זענען פאַראַן אַלערליי קאַנצעפּציעס פון רעליגיע אין אַ פּאַלק. אמונות
שטאַרבן קיינמאָל נישט אַפ. די פּראָסטטע גלויבנס לעבן זייט ביי זייט
מיט די דערהויבנסטע. אָבער די טרייב-קראַפט, די שעפּערשישקייט פון
אַ גלויבן, פון אַן אידעאַל קומט פון די העכערע מדרגות פון דער אמונה.
דאָס פּאַלק האָט זיינע אייגענע דרכים. טויזנטער יאָרן נאָכדעם ווי יחזקאל
האָט איינגעשטעלט דעם פּרינציפּ, אַז קינדער ליידן נישט צוליב די זינד
פון זייערע עלטערן, נאָר יעדער איינער שטאַרבט פאַר זיינע אייגענע זינד
(יחזקאל יח), האָט מען נאָך אַלץ געגלויבט אין ייִדישע שטעטלעך, אַז
קליינע קינדער שטאַרבן צוליב די זינד פון עפעס אַ צעלאָזענער אשה.
אין תנ"ך גופא זענען דאָ מדרגות און מדרגות. אָבער ווען מען רעדט
וועגן דעם נביאישן וועלט-באַנעם און זיינע עטישע פּאָדערונגען, איגנאַ-
דירט מען, און מיט רעכט, די נביאימשע צייטלעכע און אַפט נישט דער-

הויבענע מעשים און רייד. אליהו הנביא איז נישט גרויס, ווייל ער האָט אויסגעהרגעט די נביאי הבעל, אָדער ווייל ער האָט לעבעדיק געמאַכט דער אלמנהס זון. אליהו הנביא איז דער גרויסער נביא, ווייל ער האָט אויסגעשרייען צו אחאבן: „הרצחת וגם ירשת?“ האָסט געמאַרדעט און אויך געירשנט? נתן הנביאס שטראָף, וואָס ער האָט פאַרויסגעזאָגט דודן פאַר זיין זינדיקן מיט בת־שבען, איז נישט וויכטיק. אָבער וויכטיק איז נתן הנביאס משל מיטן אַרעמאַנס שעפּסעלע, און דעם נביאס אויסגעשריי אתה האיש — דו ביסט עס דער מענטש — קלינגט אָפּ ביז היינט. איז וויכ־טיק ישעיהו דער רופא און דער בעל־מופת וואָס האָט איבערגערוקט דעם זון־זיגער צען טרעפּ? ניין, דער ישעיה פון באחרית־הימים איז דער, וואָס האָט געווירקט.

די גרויסקייט פון יידישקייט ליגט אין אירע גרויסע אידעען און באַ־גריפן פון הייליקייט, וואָס האָבן באַרייכערט און באַפּרוכפּערט יידיש לעבן און אים געמאַכט שעפּעריש.

אָבער דאָ קומט ווידער אַ פּראָבלעם פאַר דעם מאַדערנעם מענטשן — דער יידישער אתה־בחרתנו־געדאַנק. די בעסטע פון אונדזערע סעקולאַ־ריסטן האַלטן, אַז עס איז אַ געדאַנקען־גאַנג, וואָס געהער צו דער פאַר־גאַנגענהייט. ס'איז אַ שעדלעכער געדאַנק — ס'איז רעליגיעזער אימפע־ריאַליזם און פירט צו אומטאַלעראַנץ. (זע דאָס קאַפיטל „אַן אַנאַכראַניזם“ אין „דחי פיוטור אָו אמעריקאן דזשו“, פון מרדכי קאַפּלאַן).

אָבער אַן דעם אתה־בחרתנו־געדאַנק קען נישט עקזיסטירן קיין יידי־שער מיעוט צווישן פעלקער. מרדכי מ. קאַפּלאַן מיינט, און ער שטרענגט זיך אַן עס צו באַווייזן אין אַלע זיינע ביכער, אַז יידישקייט טראָגט אין זיך נישט קיין העכערע אידעע ווי וועלכער ס'איז אַנדער גלויבן, און ער גלויבט נישט אין השגחה־פּרטית און התגלות. אויב אַזוי, איז צו וואָס דאָס מאַטערן זיך און צוליב וואָס זאָל דער אינטעלעקטואַל, וואָס האָט די מעגלעכקייט אַראַפּוואַרפן פון זיך דעם יאָך, בלייבן אַ יידי? אַנדערש איז ווען מען זעט אין יידישקייט דעם בעסטן וועג פאַר זעלבסט־דערלייזונג און וועלט־דערלייזונג, און ווען מען איז איבערצייגט, אַז די ווערטן פון יידישקייט זענען די איינציקע פּאַסיקע צו ברענגען די וועלט צו שלימות. דעם טעות, וואָס אונדזערע אינטעלעקטואַלן מאַכן און פאַרגלייכן דעם יידישן אתה־בחרתנו מיט דעם אַגרעסיוון אתה־בחרתנו פון אַנדערע פעל־קער, איז וואָס זיי נעמען די האַמעטנע יידישע פּאַלקס־רעליגיע און פאַר־

גלייכן זיי מיט דער העכסטער מדרגה פון אַנדערע אידייען. אָבער דאָס איז נישט קיין פאַרגלייכן גלייכס „מיט גלייך“. דער איינציקער אמת זין פון ייִדישן אַת־בַּחַרְתֵּנוּ איז אַלץ דער זעלביקער ווי עמוס האָט אים פאַרמוֹ- לירט: „ווייל נאָרר אייך האָב איך דערקענט פון אַלע משפּחות (פעלקער) פון דער ערד. דערפאַר וועל איך זיך אַפּרעכענען מיט אייך פאַר אַלע זינד“ (עמוס, ג"ב). מרדכי מ. קאַפּלאַן האָט אַרויסגעוואָרפּן פון פּסחדיקן קידוש „אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון“, וואָס ער האָט אונדז אויסדערוויילט פון אַלע פעלקער און דערהויבן פון אַלע אומות. אָבער וואָס שטייט נאָך דעם? וקדשנו במצוותיו — און ער האָט אונדז געהייליקט מיט זיינע מצוות. האָט ער איבערגעלאָזן דעם וקדשנו במצוותיו — פאַרוואָס? וואָס עפעס האָט ער בלויז אונדז געהייליקט מיט מצוות? דאָס איז דאָך ווידער אַת־בַּחַרְתֵּנוּ.

ייִדישער אַת־בַּחַרְתֵּנוּ און „ייִדישער פאַרטיקולאַריזם“ איז אַ סך אונז- ווערסאַלער ווי דער כלומרשט קריסטלעכער אוניווערסאַליזם. דער נייער טעסטאַמענט זאָגט טאַקע: „ס'איז נישטאָ קיין חילוק צווישן ייִד און גרין“ (רוימער I—יא). אָבער דאָס איז נישט מער ווי אַ האַלבער פּסוק אַרויס- גענומען פון אינהאַלט. מען דאַרף לייענען וואָס עס שטייט אַ פאַר פּסוקים פריער און דעם אַנדער האַלבן פּסוק נאָך דעם.

„וואָרום אויב דו וועסט מודה זיין מיט דיין מויל, אָז ישוע איז דער האַר און גלויבן אין דיין האַרצן, אָז גאָט האָט אים מחיהמתים געווען, וועסטו געראַטעוועט ווערן. וואָרום מיט דעם האַרץ גלויבט מען. כדי גער- רעכט צו ווערן, און מיט דעם מויל איז מען מודה כדי געראַטעוועט צו ווערן. וואָרום דער פּסוק זאָגט: ווער עס גלויבט אין אים וועט נישט ווערן צו שאַנד (ישעיה כח—טז)“. וואָרום ס'איז נישטאָ קיין חילוק צווישן ייִד און גרין, ווייל דער זעלביקער האַר איז האַר פון אַלע, און איז רייך פאַר אַלע, וואָס רופּן צו אים“ (רוימער, ט, פּסוקים 10, 11, 12).

דאָס מיינט אָז מען קען נישט דערלייזט ווערן סיידן מען דערפילט דעם תנאי פון זאָגן אָפּן, דערקלערן אָז מען גלויבט אין ישוע. וווּ איז דאָ דער אוניווערסאַליזם? דאָס איז דאָך דער זעלביקער פאַרטיקולאַריזם וואָס די ייִדישע אָפיציעלע אמונה — ווער עס וויל זיך מגייר זיין קען זיך מגייר זיין און ווערט באַלד פאַררעכנט פאַר אַ ייִד. ס'איז קיין חילוק נישט פון וועמען ער שטאַמט.

אָבער אין תּוֹך איז קריסטנטום אַ סך אַ נידעריקער מדרגה פון ייִדיש- קייט. קריסטנטום האַלט אָז אויסער דער קריסטלעכער אמונה איז נישטאָ

פאר קיינעם קיין דערלייזונג. דער ערשטער תנאי איז גלויבן אין ישוען. אבער יידישקייט האלט אן פאר נישט-יידן איז יא דא דערלייזונג אפילו ווען זיי ווערן נישט קיין יידן.

„די טויערן ווערן געעפנט יעדע שעה און ווער עס וויל קען אריינגיין. אזוי ווערט געזאגט: עפנט די טויערן און זאל אריין דאס גערעכטע פאלק, וואס היט אפ דעם אמת (ישעיה כו' ב). עס שטייט נישט געשריבן און זאלן אריין כוהנים, לויים און ישראלים נאר זאל אריין דאס גערעכטע פאלק“ (שמות רבה, פרשה יז).

„איך נעם ווי עדות הימל און ערד אז סיי א גוי, סיי א ייד, סיי א מאן, סיי א פרוי, סיי א קנעכט, סיי א דינסט, יעדער איינער לויט זיינע מעשים וואס ער טוט אזוי רוט אויף אים דער רוח הקודש“ (תנא אליהו רבה). יידן זענען טאקע אויסדערוויילטע, אן עם לבדד ישכון, אבער זיי זענען געקניפט און געבונדן מיט דער וועלט. עס קען נישט זיין בלויז א יידישע צרה. אויב די וועלט ווערט נישט אָנגערירט פון דער צרה איז עס קיין צרה נישט.

„יעדע צרה, יעדער אומגליק, וואס די אומות העולם און די יידן זען נען שותפים צו איר איז עס א צרה. אבער א צרה פון וועלכער יידן אליין ליידן איז קיין צרה נישט“ (דברים רבה, פרשה ב). אזא אתה-בחרתנו איז נישט קיין אומגליק פאר דער וועלט. אזא אתה-בחרתנו האט קיין אומה ולשון, און פאר אזא אתה-בחרתנו איז זיך נישטא וואס צו שרעקן.

אודאי ווערט עס ביים פאלק קיינמאל נישט אָנגענומען אויף אזא הויכער מדרגה. אבער ווי מיר האבן אויבן באַמערקט, זענען דא מדרגות נישט נאר אין רעליגיעזן באַנעם, נאר אין דעם אויפנעם פון אלע אידעען. די עיקר-פראַגע איז צי הלכה האט אין זיך געטראָגן אייביקע ווערטן און צי עס איז כדאי צו ליידן פאר אזא יידישקייט צי נישט. אויב הלכה איז נאר געווען אן ענין פון בלויז קיום און דאס נאַרישע פאלק איז אין תוך פאַרפירט געוואָרן מיט אַ גייסטיקער אונטערדריקונג-פאַליציי און אין תוך איז נישטאָ קיין חילוק צווישן אלע אַמונות און רעליגיעס, איז די ביז איצטיקע יידישע געשיכטע געווען אַ פאַטאַלער טעות און די צוויי טויזנט-יאָריקע ליידן זענען געווען אן אומזין. ס'איז נישטאָ קיין זין אויפצוהאלטן אַ מינאַריטעט אין די תפוצות אויב יידישקייט איז בלויז נאָך אן אַמונה מיט די דערהויבנקייטן און נאַרישקייטן פון אלע אַמונות און טראַגט אין זיך נישט די ספּעציפישע אייביקע ווערטן, וואָס קענען דער-לייזן דעם יחיד, דאָס פאלק און די וועלט.

איך מיינן אז צוליב דער השפעה פון די קריסטלעכע טעאלאגן האבן מיר יידן אויפגעהערט צו פארשטיין דעם זין פון הלכה. מיר דארפן איצט נאך מער באטאנען אז הלכה איז נישט קעגנעריש צו נביאישקייט, הלכה איז בעצם דער פרוווי איינצופירן די נביאישע פאדערונגען אין לעבן. הלכה איז די קאנקרעטיזירונג און טיילווייז פארפיקסירונג פון די הויכע אבסטראקטע פאדערונגען פון דער תורה. דער צוועק פון הלכה איז הייליקן דאס טעגלעכע לעבן און צו רעאליזירן גאטס קעניגרייך אויף דער ערד. דער גאנצער יידישער גלות, די שיטה פון יידן צו גרינדן ישר-בים אין שכנות פון אנדערע פעלקער, להיפוך דעם גריכישן וועג פון קאלאניזאציע, וואס איז אין תוך געווען מלוכיש סעקולאריסטיש, האט געהאט איין צוועק — רעאליזירן גאטס קעניגרייך אין טאג-טעגלעך לעבן דורך דעם מיטל פון מצוות-מעשיות.

איז אונדזער היינטיקן לשון מיינט עס, אז יידן האבן אן אנדער באגריף פון מענטשלעכער חשיבות און דערפאר אן אייגנארטיקן באגריף וועגן די יסודות פון געזעלשאפטלעכן לעבן. דער יידישער ענדציל איז געווען פולע קאאפעראציע צווישן מענטשן און פעלקער, פולקאמענע באהערשונג פון דער נאטור און אבסאלוטע הערשאפט אויף זיך אליין.

„פארגעסן וועלן ווערן אלע פריערדיקע צרות — — ווארום איך וועל באשאפן נייע הימלען און א נייע ערד, און דאס פריערדיקע וועט נישט דערמאנט ווערן און נישט אויפקומען אויפן זינען“ (ישעיה ס"ה, טז—יז).

אבער יידן האבן אויך איינגעשטעלט דעם פעסטן כלל אז די האפענונג אויף דער ווייטער צוקונפט באפרייט נישט דעם מענטשן פון איצט. יעדער איינער דארף זען שוין באלד, אין אייגענעם לעבן, רעאליזירן די הויכע פאדערונגען, וואס גאט האט אוועקגעשטעלט פארן מענטשן. דער-פאר דארף דער מענטש זיך אליין דיסציפלינירן און דערצייען כדי ער זאל קענען מיט זיינע אייגענע כוחות עפעס צוטראגן צום תיקון פון דער וועלט

ווען מיר נעמען אן אט דעם קוק אויף יידישער תורה, האט דער לאנגער גלות א זין און ער איז נישט געווען גלאט קיין צופעליקער אומ-גליק פארן פאלק. ס'איז געווען א באווסטזיניקער יאָר, גענומען אויף זיך פרייוויליק צוליב אן ענדציל. ווען יידן וואלטן זיך געווען אויך אפזאגן פון א גלות-לעבן, ווי אלע פעלקער האבן עס געטון, דעמאלט וואלט געפעלט אין דער וועלט-ציוויליזאציע דער עלעמענט פון קדושה.

ווען מיר נעמען אן אַט די הנחה, איז פאַראַן אַ פאַרוואַס און אַ צוליב-וואַס פאַר יידישקייט אין די תפוצות. מיר קענען אויפהאַלטן יידישקייט, אַ פּאַלקס-לעבן, אָן די אַטריבוטן, וואָס אַלע אַנדערע פעלקער האַלטן אַז זיי זענען אַ נויטווענדיקייט פאַר דעם לעבן פון פּאַלק. מיר זענען אַן אויסנאַם. יידישקייט איז רעליגיע, פּאַלק און פּאַלקס-לעבן געקניפט און געבונדן, נישט אַפּצוטיילן. דער באַגריף איז שוין אויפגעקומען אין דער צייט פון פאַר חורבן בית שני.

דער עיקר פון אַלע עיקרים דאַרף איצט זיין פאַר אונדז אַז יידישקייט איז אַ וועלט-באַנעם, וואָס אירע אַבסטראַקטע אידעען זענען טאַקע געוואָרן דער קנין פון דער גאַנצער וועלט, אָבער דער אייגנאַרטיקער וועג פון יידן איז וואָס די אַבסטראַקציע איז קאָנקרעטיזירט אין מצוות-מעשיות. דאָס איז דער קנין פון יידן בלויז. די קאָנקרעטיזירונג פון די אַבסטראַקטע אידעעס און מצוות-מעשיות האָט יידן געמאַכט פאַר אַן אייגנאַרטיק פּאַלק. די הלכה האָט געמאַכט פון יידישקייט „אַ רעליגיעזע ציוויליזאַציע“.

אַט דער געדאַנקען-גאַנג איז אונדז מחייב צו סובאַרדינירן, מאַכן אַ טפל פון אַלץ אין יידישן לעבן צוליב דער דערגרייכונג פון הויפט-ציל — רעסטאָורירן צוריק אַ פול יידיש לעבן אין די תפוצות.

פאַר יעדער יידישער גרופע, פאַר יעדן יידישן יחיד איז איצט אַ צייט פון חשבון-הנפש; וואָס מיינט פאַר אונדז יידישקייט אין טאַג-טעגלעך לעבן? ווי אַזוי קען איך לעבן ווי אַ ייד? וואָס זענען די וועגן צו מאַכן פון דער אַבסטראַקציע-יידישקייט אַ קאָנקרעטן יש?

יידיש לעבן איז צעבראַכן געוואָרן, צעפּאַלן געוואָרן, יידישע אַנגע-העריקייט איז געוואָרן נישט מער ווי אַ באַוווּסטזיין פון זיין אַ ייד. אַמאָל נאָך ערגערס — מען איז יידן ווייל אַנדערע האַלטן אונדז פאַר יידן. מיר האָבן אין תוך אַנגענומען דעם אַפּאַסטאַליש-פּאַאָלישן פּרינציפּ פון ביטול מצוות-מעשיות. מיר באַנוגענען זיך בלויז מיט אַבסטראַקטער אמונה, ווי ער האָט געפּרעדיקט:

„מיר רעכענען דעריבער, אַז דער מענטש ווערט גערעכטפאַרטיקט דורך אמונה אָן די מעשים פון דער תורה“ (רוימער, ג, 28).

מיר רעדן ווי יידן און לעבן ווי קריסטן, להיפּוך צו די אַמאָליקע משכילים, וואָס האָבן גערעדט ווי נישט-יידן און געלעבט ווי יידן. אַט ווי מיט דורות צוריק איז געווען אַ נויטווענדיקייט צו שטעלן זיך קעגן פאַרגליווערטער הלכה, אַזוי איז איצט געקומען די צייט זיך צוריק-

קערן צו הלכה. מיר דאַרפן זיך שטעלן קעגן אונדזער אויסגעליידיקט ייִדיש לעבן און זאָגן צו זיך און פרעגן זיך אַליין: מיט וואָס בין איך אַ ייד? וואָס טיילט מיך אָפּ פון נישט-יידן? וואָס איז מיין ייִדישקייט מיך מחייב עקאָנאָמיש, סאָציאַל און אין די דלד אמות פון מיין שטוב? מיר דאַרפן האָבן אַ קלאָרע פאַרשטעלונג, וואָס מיינט עס צו זיין אַ ייד. אין דעם געשטאַלט פון דעם ייד, וואָס מיר ווילן ווערן און זיין, דאַרפן מיר בויען אונדזערע אַנשטאַלטן. מיר דאַרפן שאַפן פראַגראַמען פאַר אונדזערע שולן, אַז דער קומענדיקער דור זאָל האָבן אַ פּרצוף, אַ ייִדישן פנים.

ייִדישע געלערנטע האָבן שוין לאַנג באַוווּזן אַז הלכה איז נישט פאַר-מאַלזים, אַז דער ייִדישער ריטואַל און צערעמאָניאַל, די פּרושימשע ייִדיש-קייט איז נישט קיין איבערבאַך אין דער נביאישער ייִדישקייט נאָר אַ פאַר-זעצונג, אַ קאָנטינואַטעט, אַ רעליגיעזע דיסציפּלין צו דערפילן די פּאָדע-רונגען פון די נביאים. הלכה, מצוות-מעשיות — איז דער מינימום פון דער קאָנקרעטיזירונג פון דעם מלכות שמים פון די נביאים. הלכה איז נישט קיין פאַרגליווערונג פון דער נביאישער ייִדישקייט, נאָר פאַרקערט, עס פאַרבייט דעם טויטן בוכשטאַב פון וואָרט אויף דער דערהויבענער תורה פון די נביאים.

דאָס קאָנצענטרירן זיך איצט אויף שאַפן אַ פּולבלוטיק ייִדיש לעבן אין די ראַמען פון הלכה איז חל אױך אויף מדינת-ישראל. ס'איז דאָך קלאָר אַז מדינת-ישראל איז נישט אויפגעקומען בלויז צוליב דעם זכות פון דעם האַלבן מיליאָן יידן, וואָס האָבן דעמאָלט געלעבט אין לאַנד. מדינת-ישראל איז אויך אויפגעקומען צוליב אונדז, וואָס האָבן געטראָגן און טראָגן דעם טרוים פון ייִדישן עתיד. מדינת-ישראל איז נאָך אַליך ארץ-ישראל. פאַרוואַנדלען ארץ-ישראל אין בלויז מדינת-ישראל איז אַן אומזין. אָבער ס'איז דאָרטן דאָ אַזאַ טענדענץ און גאָר אַ שטאַרקע. דערפאַר איז ביי זיי דאָרט די סכנה פון אַסימילאַציע אַזוי גרויס ווי ביי אונדז דאָ. ס'איז גאַרנישט אויסגעשלאָסן אַז דאָרטן זאָלן יידן פאַרגויישט ווערן נאָך שנעלער ווי מיר דאָ אין די תּפוצות. זיי האָבן גינסטיקערע באַדינגונגען. אונדז וועלן אונדזערע שכנים נישט דערלאָזן דערצו. פאַר אַ פאַרגויישטער מדינת-ישראל ציטערן אַ סך יידן. ס'איז כּדאי צו ציטירן וואָס אַן אַלטער ציוניסט און העברעער זאָגט וועגן דעם ענין:

„איך פּערזענלעך בין זיך מודה, אַז איך געפין נישט קיין שום ווונדער אין אַ קיבוץ פון אַ מיליאָן אַדער צוויי פון גלאַט מענטשן, וואָס

שלמה סיימאן

האבן זיך אריינגעקוועטשט אויף א שטיקל לאַנד ערגעץ דאָרטן אין נאַענטן מזרח, און וואָס זיי פּלאַנצן פרדסים, בויען וועגן און שטימען פאַר אַ פאַר-לאַמענט. דאָס פאַר זיך איז נישט קיין אויסערגעוויינלעכע דערשיינונג אין דער וועלט און אין איר געשיכטע, הגם די בירגער פון דער מדינה וועלן רעדן אויף אַ לשון וואָס האָט אַ ביסל ענלעכקייט צום לשון פון ישעיהו און יהודה הלוי. אָבער ס'איז שוין גאָר אַן אַנדער ענין אויב אַט דער מיליאָן אָדער צוויי מענטשן זענען אַ היסטאָרישע גרופּע, וואָס איז ממשיך נישט נאָר די שפּראַך, נאָר אויך די גייסטיקע ירושה אירע און קוקט אויף זיך — און אַזוי קוקט אויף איר די וועלט — ווי דאָס אויסדערוויילטע פּאַלק, וואָס האָט געקראָגן די תורה אויפן סיני, און איז אויסגעקליבן געוואָרן צו טראָגן דעם פּאַקל, וואָס זאָל באַלויכטן דעם וועג צו דער נבואה פון אחרית הימים" (ספר היובל של הדואר, תשי"ב, „על הגאולה ועל התמורה" ה. סקלר).

אַנווענדן הלכה איצט אין טאַג-טעגלעך לעבן מיינט אַ רעוואָלוציע אין ייִדישן לעבן און עס דאַרף קומען צו ערשט אַן איבערדערציאונג פון אונדזער אינטעליגענץ, וואָס איז דערצויגן געוואָרן אין אַ סעקולאַרער אַטמאָספּערע. מען וועט דאַרפן אויך טון אַ סך פאַרשוונגס-אַרבעט: אויפ-דעקן כללים, ספּעציפישע אַנווייזונגען וואָס געפינען זיך אין דער אַלטער ייִדישער גרויסער ליטעראַטור אויף העברעאיש און אַראַמעאיש. אויך דאַרף קומען אַן אויפקלערונג פון ייִדישן תּוך וואָס איז פאַרהוילן אין ייִדישן ריטואַל.

דער וועג איז אַ לאַנגער, אַ שווערער און אַ פאַרפלאַנטערטער. סכנות זענען דאָ גרויסע. די הויפט-שוועריקייטן זענען: דער מאַדערנער מענטש וויל אויף זיך נישט נעמען קיין דיסציפּלין. צערעמאָניאַל בכלל, ווערט געוויינלעך אויסגעטייטשט, איז נישט מער ווי די שאַלעכץ און האָט נישט קיין תּוכיחן אינהאַלט. אויך קענען ריטואַל און צערעמאָניאַל פאַרשטעלן דעם עיקר, דעם גייסטיקן און עטישן באַנעם פון ייִדישער תורה. אָבער קיין שום איבערבאַך קומט נישט אַן גרינג. ווען מיר דערזעען דעם אמת, טאָר אונדז נישט אַפשרעקן דער קאַמף.

אינו לשון און רעדן יידיש

א.

פאַר אונדזערע אויגן ממש זעען מיר ווי דאָס יידיש לשון שטאַרבט אָפּ פון טאָג צו טאָג, ווי אַ גערעדטע שפּראַך. אמת, ווען מיר זאָלן מאַכן אַ חשבון פון אונדזער איצטיקער באַלעבאַטישקייט אויף יידיש, האָבן מיר נאָך אַלץ אַ גאַנץ היפּשן יידישן פאַרמעגן. בלויז אין די פאַראייניקטע שטאַטן זענען דאָ קרוב אַ פערטל מיליאָן יידן, וואָס קויפן, טאָג-איין טאָג-אויס, אַ יידישע צייטונג. איך וויל באַטאָנען, אַז עס איז דאָ ביי אונדז אין צפון-אַמעריקע קרוב אַ פערטל מיליאָן קויפער פון אַ יידישער צייטונג. לייענער מסתמא אַ סך מער. אויך אין קאַנאַדע גייט אַרויס אַ טאָג-צייטונג. די צאָל טאָג-צייטונגען אין דרום-אַמעריקע און די צאָל פון זייערע לייענער זענען מיר גענוי נישט באַקאַנט. נאָר מסתמא דערגרייכט זייערע צירקולאַציע אין די הויכע צען טויזנטער.

חוץ טאָג-צייטונגען דערשיינען ביי אונדז אין צפון-אַמעריקע צוויי חודש-זשורנאַלן, איין וואַכנבלאַט, וואָס קומט אַרויס רעגלמעסיק אַלע וואָך, און נאָך אַ וואַכנבלאַט, וואָס דערשיינט כמעט רעגלמעסיק. אויך האָבן מיר אַ צוויי-וואַכיק-בלאַט, דריי קינדער זשורנאַלן, צוויי פעדאָגאָ-גישע זשורנאַלן, איינער אַ חודשלעכער, דער צווייטער קומט אַרויס דריי מאל אַ יאָר, אַבער דערפאַר אין מער ווי הונדערט זייטן. עס זענען דאָ אַ צאָל פראַטערנאַלע זשורנאַלן און פאַך-שריפטן און פּעריאָדישע אויס-גאַבעס.

עס ווערן אויך געדרוקט אַ יאָר אַ פאַר הונדערט ביכער אויף יידיש. פון זיי אַ סך וויכטיקע ביכער. מיר האָבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן הונדערטער יידישע שרייבער. איבער צען טויזנט קינדער באַזוכן די

יידישטישע שולן; פאלק־שולן, מיטל־שולן און העכערע קורסן. עס זענען דא דריי פראטערנאלע ארגאניזאציעס מיט א הונדערט און פופציק טויזנט מיטגלידער, און אפשר נאך מער, וואָס לפנים איז זייער אפיציעלע שפראך יידיש.

ווער וואָלט געחלומט מיט פופציק יאָר צוריק פון אַזאָ רייכקייט און אַזאָ פאַרמעגן?

דאָך, דער וואָס וויל זיך נישט נאָרן, זעט ממש ווי פאַר זיינע אויגן שטאַרבט אָפּ יידיש, ווי אַ גערעדטע שפראַך. די ליכטיקייט, וואָס ער זעט, איז דאָס ליכט פון בין־השמות, נישט דאָס טונקעלע ליכט פון פאַרטאָג. איינער פון די הויפט־סימנים פון אונטערגאַנג פון יידיש, איז די שטומקייט פון יונגן דור און זיין גלייכגילטיקייט צו שעפּערישער יידיש־קייט. עס זענען דאָ צענדליקער טויזנטער יידישע קינדער, וואָס קענען ריידן, שרייבן און לייענען יידיש. עס זענען דאָ הונדערטער טויזנטער פון דער יידישער יוגנט, וואָס פאַרשטייען יידיש גאָר נישט שלעכט. דאָך איז דער יונגער דור, כמעט אַן אַ יוצא מן הכלל, נישט קיין קאָנסומענט פון יידיש; ער קויפט נישט קיין צייטונג, קיין בוך, נוצט נישט קיין יידיש, ווי זיין אומגאַנג־שפראַך, אפילו נישט אין דעם ענגן קרייז פון זיין משפּחה; און נאָך עפעס ערגערס — אים איז אינגאַנצן פרעמד אַט דער קאָמפּלעקס, וואָס מיר רופן יידישקייט; די ייִדן־פּראָגע, יידישקייט־פּראָגע, יידישע פּראָבלעמאַטיק און יידיש פּרייד און יידיש וויי. מאַדנע איז, וואָס מיט זיין גאַנצער אָפּגעפרעמדקייט, פאַרלייקנט נישט דער יונגער דור זיין יידישקייט.

דער יידישער שרייבער, דער יידישער לעקטאָר שרייבט און רעדט בלויז פאַר און צו אַ מיטליאַריקן עולם. על־פי־רוב האָט ער פאַר זיך אַן עלטערן עולם; מענטשן אין די הויכע פופציקער אָדער זעכציקער. אַזאָ עולם איז נישט מסוגל אויפצונעמען נייע געדאַנקען און אַודאי איז ער נישט בכוח איבערצוברעכן זיין לעבן. ער קען זיך אפילו נישט פאַרטיפּן אין אַ בוך. ער איז דאָך דערצויגן געוואָרן נישט אויף תורה, נאָר אויף ליטעראַטור, וואָס איז אין תוך נישט מער ווי אַ צייט־פאַרטרייב, נישט קיין לעבנס־נויטווענדיקייט. לייענט ער לייכטע ליטעראַטור. אַן עלטערער מענטש קען דאָך נישט פאַרדייען קיין שווערע זאַכן. אַט דער קרייז לייע־נער, ווי ביי אַלע פעלקער, שטעלט זיך צופרידן מיט זיין טאַג־צייטונג, וווּ עס ווערן פאַרהאַנדלט פּראָבלעמען צייטונג־מעסיק. זעלטן ווען ער

פּאַרטיפּט זיך אין אַ זשורנאַל אַפּילו. אַ בוך איז, געוויינלעך, אַ צו שווער-
רער ענין פאַר אים.

דער ייִדישער שרייבער איז על-פּירוב שוין אין דעם עלטער פון
איבער פּופציק. און ווי אַ כּלל אַן אימיגראַנט, וואָס האָט געקראָגן זיין
דערציאונג אין מזרח-אייראָפּע. ייִדישע שרייבער, וואָס זענען געבוירן גע-
וואָרן אין אַמעריקע, אָדער וואָס זענען געקומען אַהער, ווי קינדער ייִנגער
פון צען יאָר, גילט אויף זיי דאָס אַלטע מליצה-ווערטל, וואָס איז צום
באָדויערן דער ריינער אמת אין דעם פּאַל, „מען קען זיי אויסרעכענען
אויף די פינגער פון איין האַנט און עס וועלען נאָך איבערבלייבן פינגער“.

נאָר סימפּטאָמאַטיש איז, וואָס אי דער ייִדישער שרייבער, אי זיין
מיטליאָריקער עולם, וואָס בעצם, איז ייִדיש זייער לעבעדיק לשון, זענען
אויך אַ היפש ביסל שפּראַכלעך אַסימילירט. ס'איז גאָל נישט קיין זעלטנ-
קייט, אַז אַ ייִדישער לעקטאָר זאָל האַלטן אַ רעפּעראַט אויף אַ פינגעם
ליטעראַרישן קאַרעקטן ייִדיש, און ווען ער גייט אַראָפּ פון דער פּלאַט-
פאַרמע זאָל ער זיך אַ ווענד טון צו זיין באַגלייטער אָדער באַגלייטערין
אויף אַ נישט-ייִדישער שפּראַך; ענגליש, רוסיש, פּויליש אָדער רומעניש.
ייִדישע טעאַטער-אַרטיסטן און קינסטלער מכל המינים ריידן צווישן זיך
זעלטן ייִדיש, גאָר זעלטן. דער עולם, וואָס קומט צו ייִדישע לעקציעס, אויף
ייִדישע אסיפות, אין ייִדישן טעאַטער, רעדט צווישן זיך על-פּירוב ענגליש.
ייִדישע טאַטע-מאַמע, וואָס געוויינלעך ריידן זיי צווישן זיך ייִדיש — ווענדן
זיי זיך צו אַ קינד אַלעמאַל אויף ענגליש. אַפּילו צו די עופּהלעך-אַייניקלעך,
וואָס קענען נאָך נישט קיין ייִדיש און נישט קיין ענגליש, קענען נאָך
נישט ריידן בכלל, ריידן צו זיי ייִדישע באַבע-זיידע נאָר ענגליש.

עס גייט ביי אונדז אַן אַ ריב-הלשונות, אַ שפּראַך שטרייטעריי, צווישן
ייִדיש און העברעאיש. באמת איז עס די אומזיניקסטע מלחמה. יידן אין
תּפּוצות-ישראל בייטן נישט אויס ייִדיש אויף העברעאיש, אָדער העברע-
איש אויף ייִדיש. זיי בייטן זייער אייגן לשון אויף דעם לשון פון דער לאַנד.
עס איז שוין אַ פאַרענדיקטער פּראָצעס ביי די ייִדישע תּושבים אין פּראַנק-
רייך, ענגלאַנד און איטאַליע. קענטיק אַז עס איז שוין לאַחר המעשה, אין
ענין שפּראַך, אין סאָוועט-רוסלאַנד. גאַנץ קענטיקע שפּורן פון איבערגיין
פון ייִדיש אויף דעם לאַנד-שפּראַך האָבן זיך באַוויזן אין פּוילן, פאַר דעם
חורבן-היטלער, ימח שמו וזכרו. מיר דוכט זיך, אַז אַפּילו לויט די אַפּטי-
מיסטישסטע באַריכטן פון דרום-אַמעריקע, גייט אויך אַן דאָרטן דער

פראצעס פון שפראך־אסימילאציע. עס קען זיין, אז דער באַרג אַראָפּ איז לאַנגזאַמער אין אַרגענטינע ווי דאָ ביי אונדז אין צפון־אַמעריקע, אָבער לויט אונדזערע הנחות וועגן סעקולאַרן יידיש לעבן קען קיין יידישער ישוב נישט זיין קיין אויסנאַם.

נאָך איין דערשיינונג איז בולט אין דעם יידיש־סעקולאַרן לעבן: אַלע אַקטיוויטעטן לטובת יידיש זענען אויפגעקומען סטיכיש. עס איז קיינמאַל נישט געווען קיין גרופע אפילו, וואָס האָט געהאַט אַ נאַציאָנאַלן פלאַן און געהאַט די אַמביציע אַרומנעמען אָדער איבערנעמען דאָס גאַנצע יידישע לעבן, אין אַלע זיינע פּאַזן.

יידן האָבן זייער פּלאַנמעסיק אַרגאַניזירט די צדקה־אינסטיטוציע, זיי האָבן דערפאַלגרייך אַרגאַניזירט הילף פאַר ארץ־ישׂראל. אַלערליי שאַטי־רונגען פון רעפּאַרם־יידישקייט און אַרטאָדאָקסיע מכל המינים האָבן גע־שאַפן צענטראַלע לערן־אינסטיטוציעס פאַר זיך, אַרגאַניזירט זייערע קהילות און פאַרזאָרגט זייערע גייסטיקע נויטן. אפילו אויפן עקאָנאָמישן געביט האָבן יידן זיך אַרגאַניזירט זייער גוט. זיי האָבן געשאַפן פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען און אַ צענטראַלע אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיך פאַראיינטערע־סירט מיט די ספּעציפישע נויטן פון די פאַראיינען. אָבער יידן, אין צפון־אַמעריקע, האָבן נישט געשאַפן קיין צענטראַלע יידיש־טישע שול־אַרגאַ־ניזאַציע, אַ צענטראַלן פאַרלאַג אָדער אַ צענטראַלע קולטור־אַרגאַניזאַציע, וואָס זאָל זיך האָבן פאַרמאַסטן צו פאַרנעמען די יידישע קהילות אָדער שאַפן קאָנקרעט־קהילות, וואָס זאָלן כולל זיין דאָס גאַנצע יידיש לעבן.

דאָך איז דער יידישיזם געווען דער שעפּערישסטער כוח אין יידישן לעבן, אפילו ווען ער האָט נישט געמאַכט דעם מינדסטן פרוווי צו פאַרזאָרגן דעם מאָרגן. דער יידישיזם איז געווען שעפּעריש, ווייל ער האָט געצויגן זיין יניקה פון פּאַלקס לעבן, וואָס האָט זיך געפאַרמירט אין שטעטל. אַ מטמון מיט גייסטיקע און קולטורעלע ווערטן האָט זיך אָנגעקליבן אין שטעטל. יידישיזם האָט זיך געשפּייזט פון דער עשירות און האָט נישט געדאָגהט פאַרן מאָרגן. די יידישיסטן האָבן געמיינט אַז דער רעזערוו וועט געדויערן אייביק.

עס וועט זיין גענוג בלוזי צוויי ביישפּילן, ווי די יידישיסטן האָבן געלעבט פון גרייטן: די פרעסע און די שול־באַוועגונג.

די יידישע פרעסע האָט קיינמאַל נישט געזאָרגט פאַר דעם יונגן לייענער. אַלע אַמעריקאַנער צייטונגען מיט איין אויסנאַם, „דהי ניו־יאָרק

טיימס", האָבן אָפטיילונגען פֿאַר קינדער און יוגנט. איינע פון די גרעסטע און וויכטיקסטע און ערנסטע צייטונגען אין ניו-יאָרק, "דהי העראָלד טריביון", האָט אַ טאָגלעכן עמוד פֿאַר נאָר יונגע קינדער, אַ חוץ די "פאנסי" און זונטיק-פיטשורס פֿאַר יוגנטלעכע. אין מדינת-ישראל האָבן אַלע צייטונגען, אַן אויסנאַם, וועכנטלעכע ביילאָגעס, גאַנצע קינדער-זשורנאַלן. דער חשובון איז אַ פשוטער, ווען טאַטע-מאַמע ברענגען אַריין די צייטונג אין שטוב וועט אויך דאָס קינד זיך צוגעוויינען צו דער צייטונג. די ייִדישע פרעסע האָט נישט געטראַכט וועגן אַ יוגנט-לייענער. עס איז דאָך געווען אַ צייט ווען די ייִדישע יוגנטלעכע האָבן גערעדט ייִדיש ווי וואָסער. איצט איז דאָ איין אויסנאַם: דער "טאַג-מאַרגן-זשורנאַל" האָט אַלע פרייטיק אַ קאַרגע זייט פֿאַר יוגנטלעכע לייענער, אָבער ס'איז מער פֿאַר דערוואַקסענע לייענער ווי פֿאַר דער יוגנט.

די ייִדישע פרעסע האָט אויך נישט געזאָרגט פֿאַר די ייִדישע שולן. די פרעסע האָט דאָך געדאַרפט זיין די פֿאַראינטערעסירטסטע אין דער שול. די ייִדישע שולן זענען דאָך אַמווייניקסטן טעאַרעטיש — דער קוואַל פון צוקונפטיקן לייענער.

גאַר ווייניק, כמעט גאַרנישט, האָט די פרעסע געזאָרגט פֿאַר נייע פובליציסטן, דערציילער, אַנטוויקלען נייע טאַלאַנטן אין דער ייִדישער ליטעראַטור. גאַר ווייניק ייִדישע רעדאַקטאָרן האָבן דערמוטיקט נייע שריי-בער, זיי דערצויגן און געלערנט. פֿאַרקערט, אַפילו אַמאָליקע יונגע טאַ-לאַנטן דערציילן ווי די רעדאַקטאָרן האָבן זיי געעצהט נישט צו שרייבן אויף ייִדיש, לערנען זיך אַ בכבודיקע פראַפעסיע און נישט פטרן קיין צייט אויף נאַרישקייטן.

די וואָס זענען געשטאַנען אין דער שפיץ פון דער ייִדישער פרעסע האָבן נישט געגלויבט אין דער צוקונפֿט פון ייִדיש, האָבן נישט געגלויבט אין דער צוקונפֿט פון פֿאַלק. זיי האָבן גענוצט די פרעסע און דעם ייִדישן לשון בלויז ווי מיטלען צו פרעדיקן איזמען. דאָס, וואָס עס זענען אויפֿ-געקומען, אין די לעצטע פופציק יאָר, גוטע פובליציסטן, דערציילער און בכלל שרייבער פון אַלע זשאַנערס איז געווען אַ סטיכישער פראַצעס, וואָס קיינער האָט נישט געהאַלפֿן און סטימולירט. עס האָט זיך אָנגעקליבן אַ גרויסע גייסטיקע רייכקייט אין די ישיבות און די בתי-מדרשים. די פֿאַלקס-אינטעליגענץ האָט געמוזט קומען צום אויסדרוק, האָט די אינטע-ליגענץ געבראַכן צאַמען און געשאַפֿן פֿאַר זיך ווי עס איז אַן אַרט. אָבער

קיין יורשים נאך זיך לאזט מען נישט איבער. שוין איצט, ווען די פרעסע איז נאך אַ חי הנושא את עצמו, איז קענטיק די גרויסע ירידה. היינט, אין 1950 למנין העמים און אין יאר תש"י לבריאת העולם, איז אין גאנץ צפון-אמעריקע נישטאָ קיין יידישער אַרגאָן, אין וועלכן אַ שרייבער קען פאַרעפנטלעכן אַ וויכטיקע, לענגערע אַרבעט, וואָס איז נישט אין הסכם מיט דער הערשנדיקער שטימונג פון דער יידישער גאַס. די „אינעווייניקסטע“ שרייבער האָבן נאָך אַ געוויסע מאָס פרייהייט, דער זייטיקער שרייבער האָט בכלל נישט וווּ צו שרייבן. ס'איז אין אַלגעמיין געוואָרן אַזאָ לאַגע אַז דער שרייבער האָט נישט וווּ צו עקספערמענטירן און וואַקסן. די ציי-טונגען זענען פאַרנומען מיט „הענט“, וואָס זענען אייפערזיכטיק אויף זייער רום און פרנסה. די געציילטע זשורנאַלן דינען פאַרטייען. דער ליענער איז אַלט געוואָרן און וויל נישט באַאומראַויקט ווערן; און די אינטעליגענץ איז געבליבן אַן אַ פאַלק.

די רייכע ירושה, וואָס איז געבליבן פון שטעטל ווערט ביסלעכווייז אויפגעגעסן און מיר ווערן וויסטע קבצנים.

דאָס זעלביקע עסן פון גרייטן איז אַנגעגאַנגען אויף דעם פעלד פון יידישער דערציאונג אין אַמעריקע.

אין אַנהויב איז גלאַט גאַרנישט געווען. יידישע ראַדיקאַלן, וואָס האָבן גערעדט יידיש, האָבן נישט געהאַלטן פון אַ יידישער דערציאונג פאַר זייערע קינדער:

„די מזרח-איראָפּעאישע משכילים, די, וועלכע האָבן געשפילט אַ ראַ-לע אינעם אַמעריקאַנער יידישן לעבן, זענען צום גרעסטן טייל געווען סאַציאַליסטן אָדער אַנאַרכיסטן, און זיי איז אין אַנהויב גאַרנישט איינגעפאַלן אַפילו צו טראַכטן וועגן אַזאָ זאָך, ווי יידישע שולן“ (מיין קורסיוו — ש. ס.). (שמואל ניגער, „אין קאַמף פאַר אַ נייער דערציאונג“, ניו-יאָרק, 1940, ז' 23).

ס'איז אוממעגלעך זיך צו פאַרשטעלן, אַז דער דינאַמישסטער און שעפּערישסטער טייל פון יידישן פאַלק האָט בכלל נישט געפילט די נויט-ווענדיקייט פון יידישער דערציאונג. דער דור, וואָס האָט גערעדט יידיש, געלעבט יידיש און געקראָגן זיין גאַנצע יניקה פון יידישע מקורות, האָט נישט געגלויבט אין צוקונפט פון פאַלק.

פאַנטאַסטיש? אַבער אַזוי איז עס געווען.

אַבער סטיכיש האָט די פאַלקס-אינטעליגענץ דערפילט דעם אומזין פון דער לאַגע און אַנגעהויבן בויען אַ שול-וועזן.

אַבער וואָס פאַר אַ פנים האָט דער שול-וועזן געהאַט! דער אַלטער חדר, וואָס האָט געהאַט נאָר איין מלמד, איז צוריק אויפגעשטאַנען תּחית-המתים. און די פיזישע אומגעבונג איז נישט געווען בעסער. מען האָט געעפנט שולן אין קראָמען, אין קעלערס און אויבערשטיבלעך.

און די העכערע אינטעליגענץ ווי אַ כלל האָט געווייכט און ווייכט נאָך איצט פון די שולן. אמת, „צווישן די אַקטיווע טוערס (פון דער ער-שטער נאַציאָנאַלער ראַדיקאַלער שול) זענען געווען ברוך צוקערמאַן, ה. עהרנרייך, ד״ר חיים זשיטלאָווסקי, ד״ר גלאבוס און ד״ר ש. עלטבערג. איר דירעקטאָר איז געווען פריער ד״ר גלאבוס און דערנאָך יואל ענטיין“ (ש. ניגער, „אין קאַמף פאַר אַ נייער דערציאונג“, זייט 39). אָבער פון די אַלע אויסגערעכנטע נעמען איז בלויז יואל ענטיין געבליבן טיילווייז מיט די שולן, די איבעריקע זענען אַוועק אויף „ברייטערע פעלדער פון אַרבעט“.

אַבער די פיזישע אַרעמקייט פון די שולן וואָלט נישט געווען דאָס ערנסטע. אַפט איז אין אַרעמקייט פאַראַן מער שיינקייט, מער איבער-לעכער אינהאַלט ווי אין רחבות, רייכקייט און פּוץ. זיכער איז געווען אַ סך מער אינהאַלט אין די ישיבות פון ראדון, לידע, טעלז און סלא-באָדקע. ווי אין אַ סך פון די „טעמפלען פון ייִדישער וויסנשאַפט“ אין אַמעריקע. אָבער דאָס איז נישט געווען דער פאַל מיט די ייִדישיסטישע שולן. די שולן האָבן נישט געהאַט קיין נאַציאָנאַלן פלאַן, קיין צוקונפט וויזיע. די טוער אַרום די שולן האָבן נישט געהאַט אין זינען איבערצו-בויען ייִדיש לעבן און געבן אים אַ גייסטיקן אינהאַלט. די שול-טוער האָבן פאַר זיך נישט געשטעלט דעם ציל פון פאַרזיכערן נאַציאָנאַלע עקזיסטענץ אין די ניי-געשאַפענע אומשטענדן. מען האָט בלויז געוואָלט איבערגעבן די קינדער דאָס ביסל לחלוּחית פון ייִדישקייט וואָס מען האָט געהאַט. מען האָט געוואָלט דאָס קינד זאָל קענען לייענען און שרייבן ייִדיש (ריידן האָט נאָך דעמאָלט דאָס קינד גערעדט דאָס אייגענע לשון). אַרעם איז געווען די וויזיע פון דער אינטעליגענץ:

„מיר מוזן לערנען מיט אונזערע קינדער ייִדישע געשיכטע, ייִדישע ליטעראַטור, דאָן וועלן מיר האָבן פאַרפלאַנצט אין זייערע יונגע נשמות עפעס פון אונדזער אייגענער נשמה, דאָן וועלן זיי בלייבן יידן, וועלן פילן אַלס יידן און וועלן אַפילו זיך אינטערעסירן מיט אַ ייִדישער טעריטאָריע אויך“...

„איך גלויב אין דער מעגלעכקייט פון אַ ייִדישער קולטור אין גלות-לענדער — האָט זיך רייכמאַן אַנגערופן און איך בין איבערצייגט, אַז עס

איז יא מעגלעך — האָט מאַסעי זיך געהיצט — און נישט נאָר מעגלעך, ער איז אפילו שוין דאָ אויך! די אַלע יידישע צייטונגען מיט זייער גוואַלדיג קער צאָל לעזער... די יידישע טעאַטערס — דאָס אַלעס איז יידישע קול-טורן" (ש. ניגער, דאָרט, ז' 36).

אברהם ליעסין האָט געוואָלט אַ יידישע דערציאונג ווייל:

„און ווי ווונדערבאַר דאָס זאָל נישט קלינגען — עס איז אַבער אַווי ווען אונדזערע קינדער וואָלטן באַקומען אַ גוטע יידישע דערציאונג, דאָן וואָלט אויך די יידישע אַרבעטער-באַוועגונג, אפילו די יידישע סאָציאַליסטישע באַוועגונג, נישט געפילט אַזאַ ברענעדיקן הונגער אין אינטעליגענטע קרעפטן" (דאָרט, ז' 37).

די עלטערן פון די קינדער האָבן געהאַט דעם זעלביקן באַגרענעצטן קוק אויף יידישער דערציאונג ווי די פירער. אַלע, אין די יידיש-וועלטלעכע קרייזן, האָבן געהאַלטן, אַז עס איז אוממעגלעך אויפצושטעלן אַן אמתן יידישן דור אין אַמעריקע. מען האָט זיך פאַקטיש באַנוגנט מיט דעם, וואָס דאָס קינד האָט זיך אויסגעלערנט אַנצושרייבן אַ בריוויל צו דער באַבען אָדער זיידן אויף יענער זייט ים. עס האָבן נאָך דעמאָלט געלעבט זיידעס און באַבעס אויף יענער זייט ים.

דאָס איז נישט קיין סימפליפירונג פון דער יידישער וועלטלעכער דערציאונג, אין תוך איז אַלץ, וואָס עס איז דאָ געזאָגט געוואָרן אמת. דער יידיש-וועלטלעכער ייד האָט זיך גענויטיקט בלויז אין צוגאַב-שולן. ער האָט נישט געהאַט קיין קהילה-לעבן, ער האָט נישט אויפגעבויט קיין סינאַגאָגע לויט זיין גוסט, ער האָט נישט געגלויבט אין אויפשטעלן אַ לעבנס-שטייגער ביי זיך אין דער היים און ער האָט געליקנט אין טראַג-דיציעס. בעצם האָט ער נישט געהאַט קיין יידיש לעבן, צו וועלכן ער האָט געדאַרפט צוגרייטן דאָס קינד ווי אַ מיטגליד. די יידישע שול האָט גע-וואָלט, ווי לעאָן קאַברין האָט זיך אויסגעדריקט אין זיין ראַמאַן „אימי-גראַנטן“, וואָס ש. ניגער האָט פרעגן ציטירט:

„דאָן וועלן מיר האָבן פאַרפלאַנצט אין זייערע יונגע נשמות עפעס פון אונדזער אייגענער נשמה, דאָן וועלן זיי בלייבן יידן, וועלן פילן אַלס יידן און וועלן זיך אפילו אינטערעסירן מיט אַ יידישער טעריטאָריע אויך.“ פאַר איבערגעבן עפעס פון אונדזער אייגענער נשמה און לערנען אַ

ביסעלע געשיכטע און יידישע ליטעראַטור איז גענוג אַ צוגאַב-שול.

אין פראַקטיק האָבן די וועלטלעכע יידן געלעבט פון שיריים פון יידישקייט און אויף שיריים פון יידישן לעבן. אַלע זייערע רעליגיעז-סאָציאַלע הצטרכותן ווי בריתן, חתונות, גטן, לויות און שמחות, יום-

תוך-יידישקייט

טובים און טרויער־טעג, האָבן זיי געפראָוועט אין שכנות: ביי די אַרטאָ-דאָקסן אָדער רעפּאָרמער־יידן. אין זעלטענע פּאַלן האָבן זיי זיך טאַטאַל אָפּגעזאָגט פון ייִדישן צערעמאָניאַל. קיינער פון די וועלטלעכע יידן האָט קיין טראַכט נישט געטון, וואָס פאַר אַ פנים ייִדישקייט וואָלט געהאַט, ווען די ייִדיש־ריידנדיקע סעקולאַרע יידן וואָלטן געוואָרן די איינציקע יורשים פון ייִדנטום.

ייִדיש־וועלטלעכע יידן האָבן איינגעשטעלט צוויי נייע עיקרים אין ייִדיש לעבן: ייִדיש לשון און ייִדישע ליטעראַטור. אָבער זיי האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין קנאות און עקשנות אָנצוהאַלטן אַט די צוויי מצוות. פאַרוואָס איז אַזוינס געשען? פאַרוואָס האָט אַט דער טייל יידן, וואָס האָט זיך געהאַלטן פאַר דעם אמתן יורש פון ייִדישקייט, געוואָלט האָבן אַ גרינגע ייִדישקייט, וואָס זאָל נישט שטערן זיין טאַג־טעגלעך לעבן? דער אמת איז אַז דער גאַנג פון די ייִדיש־ריידנדיקע וועלטלעכע יידן איז געווען נישט מער ווי די עקסטרעמע קאָנקרעטיזירונג פון ייִדישער סעקולאַריזאַציע. אַלע שיכטן פון ייִדישן פּאָלק האָבן אָנגעהויבן צו זוכן אַ גרינגע ייִדישקייט. ייִדיש לעבן האָט זיך אָנגעהויבן צו צעפּאַלן. אַפילו ביי די יידן, וואָס האָבן לפנים פּראַקטיצירט ייִדישע אמונה, האָט ייִדישקייט אָנגעהויבן קריגן די פאַרמע פון בלוז רעליגיע. ייִדישקייט האָט אויפֿ־געהערט צו זיין אַ לעבנס־שטייגער, וואָס נעמט אַרום אַלע פּאַזן פון טאַג־טעגלעך לעבן. ייִדישע אמונה איז, אין פּראַקטיק, געוואָרן בלוז אַ רעלי־גיע ווי אַלע אַנדערע רעליגיעס, וואָס פּאָדערט נאָר געוויסע באַשטימטע שעהן פון קדושה, און די איבעריקע צייט פון טאַג לאָזט זי איבער פאַר דעם סעקולאַרן לעבן. אין תוך האָבן יידן אויפּגעהערט צו זיין אַ פּאָלק און געוואָרן אַ רעליגיעזע געמיינדע, וואָס נויטיקט זיך נישט אין אַן אייגענעם לשון, דאַרף נישט קיין אייגענעם לעבנס־שטייגער און קען דער־פאַר נישט האָבן קיין אייגענע ליטעראַטור, וואָס נעמט אַרום דאָס גאַנצע לעבן, וואָס איז בעצם נישט אייגנס.

ב.

לעצטנס איז זייער אַ סך געשריבן געוואָרן וועגן דעם מהות פון ייִדישקייט, ווי אַ ציוויליזאַציע. מיר דוכט זיך אַז די בעסטע, קורצע כאַ-ראַקטעריזאַציע פון ייִדישקייט אין קאָנטראַסט צום קריסטנטום, האָט

געגעבן ר' חסדאי בן יהודה קרקש אין אנהויב דעם פופצנטן יארהונדערט.
און זאל מיר דער ליינער עס דערלויבן צו ציטירן נאך אמאל:

„ידישקייט נעמט ארום אלע אקטיוויטעטן פון דעם מענטשן און זיינע אויפפירעכצן אין לעבן. נישט נאר אין שול, נאר אויך ווען ער לייגט זיך, ווען ער שטייט אויף, ווען ער איז אין דער היים, ווען ער איז אויף וועגס, ווען ער עסט און ווען ער פירט געשעפט. בקיצור, א ייד לעבט מיט זיין אמונה. נישט אזוי איז מיט דעם קריסטנטום, וואס פארנעמט זיך בלויז מיט גלויבן אין גאטס זון, מיט טבילה (באפטיום) און מתודה זיין זיך פארן גלח פארן טויט און מער נישט. אפילו דער פרומער קריסט איז בלויז א קריסט אין זיין קלויסטער, חוץ דעם לעבט ער ווי איינער אן דת, אן א רעליגיע, ווייל ביי אים אין שטוב און אויסערן שטוב און אין אלע זיינע מעשים און אין אלע זיינע אקטיוויטעטן איז נישטא קיין זכר פון קריסטלעכקייט, און עס איז גאר נישט קענטיק אן ער איז א קריסט, און זיין גאנצער געזעלשאפטלעכער לעבן איז אויסער דעם תחום פון זיין אמונה. און אויב ער איז אפילו א גנב, א גזלן, און אלץ וואס עס איז פארדארבן איז אין אים, און ער איז א פגעריע פאר לייטן, אויב נאר ער האט זיך טובל געווען אין נאמען פון יעזוסן און ער גלויבט אן ער, יעזוס, איז א גאט און ער איז געקרייצט געווארן כדי די זינד פון דער וועלט זאלן פארגעבן ווערן, און ער האט זיך מתודה געווען פארן טויט, גייט ער ארויף אין גרעדן און קיינער שטערט אים נישט“ (בטול עקרי דת הנוצרים” מאת ר' חסדאי בן יהודה קרקש, לויט דעם „אוצר וויכוחים” פון יהודה דוד אייזנשטיין, ז' 310, ניריארק, תרפ”ח).

ר' חסדאי איז געווען אומגערעכט צו געוויסע קריסטלעכע יחידים. זיכער זענען געווען א סך יחידים קריסטן, וואס האבן געלעבט ווי קריסטן פולע פיר און צוואנציק שעה אין מעת-לעת. און עס זענען געווען יידן, וואס האבן אויסגעפירט זייער יידישקייט בלויז פארמעל. אבער ער איז זיכער געווען גערעכט וועגן יידישן כלל און וועגן קריסטלעכן כלל. דער קריסטלעכער כלל האט געהאט א סעקולארן טאג-טעגלעכן לעבן, וואס האט ווייניק געהאט צו טון מיט דער קירך. דער יידישער כלל האט געלעבט כמעט אויסשליסלעך מיט זיין אמונה און זיין גאט. דער ייד האט געדינט גאט, און דאס דינען גאט האט ביי אים פארנומען אלע וואכיקע שעהן. דערצו, ווי א טפל, האט ער אויך געדארפט פארדינען אויף חיבונה.

יידישקייט איז נישט געווען קיין צוגאב צום טאג-טעגלעכן לעבן. די יידישע אמונה האט אלץ כולל געווען.

איצט, דא אין אמעריקע, קענען יידן נישט זאגן, ווי אַ כלל (פאר- שטייט זיך, אָז עס זענען דאָ אויסנאַמען), אָז ייִדישקײט נעמט אַרום אַלע אַקטיוויטעטן פון זייער לעבן. ייִדישקײט איז געוואָרן אַ צוגאַב, אָפט זייער אַ קליינער צוגאַב צום טאַג־טעגלעכן לעבן, זעלטן ווען אַ ייד לאַזט צו, אָז זיין ייִדישקײט זאָל אים שטערן די געוויינלעכע באַקוועמלעכקײטן זיינע. די וועלטלעכע ייִדן, די רעפּאַרמער ייִדן, פון אַלע שאַטירונגען, האָבן עס געטון, באַוווּסטיניק, די אַרטאָדאָקסיע גיט עס נישט צו. די אַרטאָדאָקסיע האַלט זיך דאָך אַפיציעל ביי אַלע דינים פון „שולחן ערוך“, אָבער פאַקטיש פירן זיך אויף די אַרטאָדאָקסישע ייִדן פּונקט ווי די נישט פּרומע. פאַרשטייט זיך, דער יוצא־מן־הכלל זענען וואָס מיר רופן די פּרומאַקעס, וואָס זייער זאַל איז נישטיק.

זען מיר אָז סיי די ייִדישע וועלטלעכע ייִדן, סיי די אַרטאָדאָקסן האָבן זיך אָנגעהויבן נוצן מער און מער מיט ענגליש. אַלע הייזער אָן אויסנאַם זענען ענגליש־ריינדדיקע און עפּנטלעך פּאַרנעמט ענגליש מער און מער ייִדישע קרייזן. די „יאַנג איזראַעל“ נוצט העברעאיש אין אירע תּפילות, אָבער אַלע אירע איבעריקע אַקטיוויטעטן ווערן אָנגעפירט אויף ענגליש.

דער אויבערפלעכלעכער אָנגענומענער תּירוץ פאַרוואָס די ייִדן נוצן נישט קיין אייגן לשון איז ווייל די ענגלישע קולטור איז אזוי שטאַרק, אָז עס איז שווער צו קעמפּן קעגן איר. דאָס וואָלט געווען אַ גוטער תּירוץ ווען אַלע ייִדן וואָלטן צוגעגעבן, אָז עס איז נישט כּדאי צו זיין ייִדן און די ענגלישע קולטור איז שענער, עטישער און גרעסער פון ייִדישן וועלט־ באַנעם. אָבער ס'איז דאָך נישט אזוי. די גרעסטע טייל פון די ייִדן האַלטן אָז ייִדישקײט האָט ווערטן, וואָס איז ווערט זיי אַנצוהאַלטן. חוץ דעם רייזן ענגליש אַפילו די ייִדן, וואָס קענען ייִדיש בעסער ווי ענגליש.

דער אמת איז, אָז ייִדיש ווערט אויס גערעדטע שפּראַך, ווייל ייִדן נויטיקן זיך מער נישט אין קיין אייגן לשון פאַר זייער אויסגעצערטן ייִדיש לעבן. ווען ייִדן האָבן געלעבט אָן אייגענעם פּולן ייִדישן לעבן, האָבן זיי נישט געקענט אויסקומען אָן אייגענעם לשון. זיי האָבן, ווי פאַרשער זאָגן, פאַריידישט אַכצן פרעמדע שפּראַכן, אָבער איצט איז דער זאַפטיקער, רייִ- כער, שיינער ייִדיש געוואָרן איבעריק.

ווען ייִדן האָבן געלעבט אָן אינטענסיוון ייִדיש לעבן, האָבן זיי נישט געקענט אויסקומען אָן אַן אייגן לשון, ווייל קיין פרעמדע שפּראַך האָט

נישט געקענט שאפן די אויסדרוקן פאר די יידישע גייסטיקע באדערפע-
נישן, וואס זענען געווען דאס טעגלעכע ברויט פון יידישן פאלק.

יידן האבן געהאט אן עקסטרעמער אריאלע טעריטאריע, וואס איז געווען
יידן-לאנד. יידן האבן געהאט נישט נאר אן אנדער צייטרעכענונג, נאר
אפילו די סעזאנען פון יאר זענען ביי זיי געווען אנדערע ווי ביי די שכנים.
יידן האבן געלעבט אין צפון-לענדער און געבענטשט גשם ווען די קעלטן
און שנייען האבן זיך אנגעהויבן. זיי האבן געשניטן די תבואה, אין סידור,
אין אנהויב פריילינג, ווען מען האט ערשט אנגעהויבן פארזייען די פעל-
דער. זיי האבן געהארבסט וויינטרויבן אין לענדער, ווו בלויז עפל האבן
געקענט וואקסן. די ארומיקע שפראך האט געהאט אן אנדער לאנדשאפט,
אנדערע גאט-באגריפן און אנדערע קדושה-השגות. יידן האבן גענומען פריי,
מיט דער פולער האנט, ווערטער, אויסדרוקן, גאנצע זאצן פאר טאג-
טעגלעכע באגריפן, אדער פאר שטוביקע נוי-ארטיקלען. אבער זייער איי-
נערלעכע וועלט האט זיך גענויטיקט אין אן אייגענעם לשון.

א ייד איז געגאנגען זאגן תהילים, אויפגעשטאנען צו חצות, גערעדט
אין לערנען, געזאגט א פילפול, געהערט א מגיד, געשיקט די קינדער אין
חדר, שבת געמאכט א ברכה אויף א גלעזל בראָנפן. פאר די אלע באגריפן
האט ער געדארפט האבן אן אייגן לשון. די שכנים ארום האבן נישט גע-
זאגט קיין תהילים. אודאי, אין זייערע געבעט-הייער האבן זיי געזונגען
פסאלמען, אבער נישט געזאגט קיין תהילים. זיי האבן אפט געהאט א ״מיד-
נאכטיקע״ מעסע, אבער זיי זענען נישט אויפגעשטאנען צו חצות; זיי האבן
אפט געהאט טעאלאגישע דיסקוסיעס, אבער נישט גערעדט אין לערנען
אדער געזאגט א פילפול. זיי האבן זונטיק נישט געמאכט א ברכה אויף
א גלעזל בראָנפן. זיי האבן געטרונקען בראָנפן און פארן טרינקען האבן
זיי זיך איבערגעצלמט.

וואס אינטענסיווער יידן האבן געלעבט יידיש לעבן, אלץ מער יידיש
איז געווארן זייער איבערגענומענע שפראך.

און ס'איז נישט געווען בלויז א פראגע פון העברעאישע עלעמענטן
אין פרעמדן לשון. עס קען זיין אז לכתחילה האט זיך אנגעהויבן די פאר-
יידישונג פון דער שפראך מיט ארייננעמען העברעאישע, רעליגיעזע ווער-
טער. אבער שפעטער איז די אדאפטירטע שפראך געווארן יידיש, ווייל
נישט געקוקט וואס יידן האבן געלעבט אין דער פרעמד, האבן זיי דאך

געהאַט אַן אייגן לאַנד מיט אַן אייגענער טאַפּאַגראַפֿיע און אייגענער פּאַנאָ-
אַ טל-מטרל אין אַ קליין סידורל אין אַ טאַפּאַגראַפֿישער באַגריף. אַ
שוועבל, אַ פיפּערנאָטער, לויטן, שור-הבר, ר' וועלוול, ר' בערל, משה-
רבינוס בהמלע; דאָס זענען חיות, פייגל און אינועקטן פון ייִדן-לאַנד —
אַ ייִדן-לאַנד פּאַנאָ.

מען קען ברענגען אַ סך ווערטלעך און אויסדרוקן, וואָס באַצייכענען
די זעלביקע סיטואַציעס, ביי ייִדן און נישט-ייִדן, און עס ליגט ממש אַ תּהום
צווישן די גייסטיקע באַגריפּן פון די ייִדן און פון די שכנישע פעלקער.
מיט וועלכע מען האָט געלעבט אַ גאָס לעבן אַ גאָס, איבער טויזנטער יאָר.
דער ייִד נוצט נישט נאָר אַן אַנדער ווערטער-שאַץ, נאָר ער שעפט זיין
בילדלעכקייט נישט פון דער אַרומיקער סביבה און לאַנדשאַפט, נאָר פון
זיין אַבסטראַקטער היים-לאַנד. אַט זענען בלויז דריי אַזוינע ווערטלעך:
„אים האָט געפּעלט צרות, האָט ער זיך געקויפט מפּטיר יונה“, „עס גייט
ביי אים ווי אַ מזמור“, „מען קען זיך דערוואַרטן אויף אים ווי אויף
משיח“.

דאָס שטעטל איז געווען די ייִדישע טעריטאָריע, די ייִדישע מלוכה אַן
דערלויבעניש פון מלוכות, אַן דעם חסד פון גוים. ייִדן האָבן געהאַט אַן
אינערלעכע גאַנצע גייסטיקע וועלט, האָבן זיי פאַר איר געשאַפּן אַ טערי-
טאָריע, טאַקע נישט מער ווי דלד על דלד, אָבער אין אַט דער אייגענער
היים איז ער געווען דער אייגענער באַלעבאַס. קיינער האָט זיי ביי אים
נישט געקענט צונעמען. זי האָט געקענט שטיין אייביק, אָבער ער אַליין
האַט זי חרוב געמאַכט, ווייל ער האָט פאַרלוירן דעם רצון צו וויין אַ ייִד.

אין אַן אייגן לאַנד, אין אַן אייגענער היים מיט אַ באַזונדער לעבנס-
שטייגער דאַרף מען האָבן אַן אייגן לשון, מען קען נישט אויסקומען מיט
אַ פרעמדער שפּראַך. און אויב, צוליב עקאָנאָמישע און געאָגראַפֿישע סי-
בות, נעמט מען איבער אַ פרעמדע שפּראַך, מאַכט מען זי פאַר אַן אייגן
לשון.

נאָר אינטערעסאַנט איז וואָס אַ מאַדערנער שרייבער דערציילט, אַז
אַ חסידישער ייִד האָט זיך געפּילט אויסער זיין שטעטל ווי אין אויסלאַנד.
דאַרט האָט ער זיך אויפגעפירט ווי די אויסלענדער. אָבער ווי ער איז
געקומען צוריק אין שטעטל, קומט ער צוריק אין ייִדן-לאַנד און נישט

נאָר רעדט ער צוריק ייִדיש, נאָר ער קערט זיך אום צו זיין ייִדישער
הלבשה:

„אז שבת נחומס קומט אהיים, משוט בארץ, פון זיינע ווייטע רייזע
מסחרים (אין טיף רוסלאַנד — ש. ס.), פון זיין נישט קענען תמיד דאָווענען
בציבור, פון נישט קענען אָפהיטן ייִדישקייט כנהוג, פון זיין אין גויאישער
וואַכעדיקייט — אזוי באַלד ווי ער טרעט נאָר איבער דעם גבול פון
מיטעלאָן, פירט ער זיך ווידער ווי אַ ייִדישער ייד, מיט ייִדישער הלבשה,
ייִדישע רייד. תיכף־ומיד וואַרפט ער פון זיך אַראָפּ דעם גויאישן נאָמען;
מאַנדלבוים — דער מסחר־נאָמען. דער ריכטיקער נאָמען איז דעם טאַטנס ע"ה,
שבת נחומס מיט דער זיידענער זשיפיצע, מיט די זיידענע מחשבות“
(פנחס ביזבערג, „שבת יום־טובדיקע יידן“, ז' 95).

אַבער ווען דאָס פרעמד ווערט בלויז אַ געוויסע פּיזישע אומבאַ־
קוועמלעכקייטן און גייסטיק ווערט עס הייס, און מען נעמט איבער דעם
גאַנצן וועלט־באַגריף פון דער אַרומיקער סביבה, איז נישט נויטיק קיין
אייגן לשון, וואָס מער אויסגעליידיקט עס ווערט דאָס אייגענע לעבן, אַלץ
ווייניקער נויטיקט מען זיך אין אַן אייגענער שפּראַך. אַ סך פון אונדזערע
ייִדישע שרייבער זענען בלויז שפּראַכלעך נישט אַסימילירט, אַבער לעבן
לעבן זיי אַ נישט־ייִדיש לעבן. ווען זיי שרייבן איז דער ייִדיש טאַקע אַ קאָ־
רעקטער, אַ רייכער, אַבער נישט מיט ייִדישער בילדלעכקייט און פאַרגליי־
כונגען. מעכאַניש דאַרף אַזאַ שרייבער האָבן ייִדיש, אַבער אינערלעך נישט.
זיין לאַנדשאַפט איז נישט קיין ייִדישע. ער האָט נישט קיין ייִדישע פּאָנאַ
און קיין ייִדן־לאַנד טאַפּאַגראַפיע און אים פעלט ייִדישער דענקען און
אַ ייִדישער וועלט־באַנעם.

דאָ איז נישט די פּראַגע וועגן ייִדישע טעמעס און נישט ייִדישע־
טעמעס. אַ ייד, וואָס זיין מיליע, זיין אופן טראַכטן און אויפנעמען זאַכן
איז ייִדיש קען שרייבן וועגן נישט־ייִדישע ענינים, אַדער וועגן נייטראַלע
זאַכן, און דאָך וועט אין זיין שרייבן זיין קענטיק זיין ייִדישקייט. דער
משורר פון תהילים אין קאַפּיטל ק"ד. ברכי נפשי, באַשרייבט די נאַטור.
אַבער אין יעדן בילד, אין יעדער פאַרגלייכונג איז קענטיק זיין טיפּער
גלויבן אין איין גאָט, און אין יעדער מחשבה און יעדן אימאַזש איז קלאַר
זיין טיפּע אמונה אין גערעכטן איינשטעל פון דער וועלט.
מען דאַרף נישט גיין אזוי ווייט ווי צום משורר פון תהילים. מען־
דעלע באַשרייבט די נאַטור אויף אַן עכט ייִדישן אופן:

„אויף אַ צווייגל אין דער הויך וויגט זיך אַ סאַראַקע, אויסזעענדיק
פונדערווייטנס ווי אַנגעטון אין אַ קליין טליחל, מיט פאַסן תכלת פון

פּאַרנט, און דאַוונט שאַקלענדיק זיך. זי בוקט זיך, פּאַלט תּחנּוּן מיטן קעפּל, שפּרינגט אַ ביסל אונטער, אַ קליין קראַקעלע געבנדיק אַ פּאַר מאָל... מען זאַל דאָס זעען פּליענדיק ערגעץ אַ פּויגל, נאָר קאַמאַרן, מוקן טראַגן ווי די רוחות זיך אין דער לופט אַרום" (פּישקע דער קרומער", ז' 17, פּאַרלאַג מענדעלע, וואַרשע, 1928).

ביאַליק אין זיינע "ווינטער-לידער" נוצט אַ בילדלעכקייט פון ייִדיש לעבן. אין ערשטן פּערז האָט ער דעם אויסדרוק: „און איד ווייס נישט פּאַרוואָס פּלוצלינג אַזאַ יום־טובדיקע פּרייד איז אויף מיר אַרויפגע-קומען". אין דריטן פּערז: „זע, מיין שויב ווי פּאַרענדערט, האָט זיך צעבליט איבער נאָכט ווי אהרנס שטעקן". אין פינפטן פּערז זאָגט ער: „ווי איבער נאָכט, לכּבוד יום־טוב, איז אַראָפּ אַ מלאך און עס אויסגעקאַלכט, אַדער אויסגעווייסט".

גאַר טשיקאַווע און באַלערנט איז די ייִדישע איבערזעצונג פון דעם ליד. ווען עס וואַלט נישט געווען אַנגעשריבן שוואַרץ אויף ווייס ווער די איבערזעצער זענען, וואַלט מען געזאָגט: נו, דער איבערזעצער האָט נישט פּאַרשטאַנען דעם העברעאישן טעקסט. אָבער דאָס ליד האָבן איבערגעזעצט י. י. שוואַרץ און זלמן שניאור; צוויי גרויסע דיכטער און גרויסע קענער פון העברעאיש. אין דעם פּאַל קענען מיר נישט זאָגן, אַז זיי קענען נישט קיין העברעאיש אַדער זיי האָבן נישט פּאַרשטאַנען די אימאַזשן. מען מוז גיין טיפּער: די איבערזעצער זענען אַזוי סעקולאַר־ריזירט, אַז זיי האָבן אין זייער איבערשאַפונג פון ליד נישט געדאַרפּט אַנקומען צו ייִדישע אימאַזשן. פון „שמחת חג עלי קפּצה" — אַ פּרייד פון יום־טוב איז אויף מיר אַראָפּ אַדער אַרויפגעשפּרונגען, איז געוואָרן דער וואַכעדיקער אויסדרוק „אזאַ פּרייד איז אויף מיר אַראָפּ"; „צץ בין לילה כּמטה אהרן" — „האָט איבערנאָכט אויפגעבליט ווי אהרנס שטעקן", ווערט פון דעם „אויפגעבליט ווי דורך אַ כּישוף". פון „כאלו לילה, לכּבוד יום־טוב, ירד מלאך ויסידהו" — „ווי דורך דער נאָכט, לכּבוד יום־טוב, איז אַראָפּ אַ מלאך און עס אויסגעווייסט, אַדער אויסגעקאַלכט", איז גע-וואָרן „ווי עס וואַלט אַראָפּ אַ מלאך און עס אויסגעווייסט די נאָכט". פון טיפּיש ייִדישע אימאַזשן זענען געוואָרן „קאַסמאַפּאַליטישע" אימאַזשן.

אַזעלכע ביישפּילן קען מען ברענגען פון דער ייִדישער און העברע-אישער ליטעראַטור אין די צענדליקער. איך וויל דאָ דערמאַנען איין דער-ציילונג פון אַ ייִדישן שרייבער. דער שרייבער איז אַן ערשטראַנגיקער קינסטלער און מען קען נישט צושרייבן זיין נישט־ייִדישן צוגאַנג און זיין

אויסגעליידיקטייט פון יידישן אימאזש, צו זיין שלעכט שרייבן. די דער-
 ציילונג איז אויסערגעוויינלעך גוט געשריבן און איז באמת אַ קונסטווערק.
 די דערציילונג איז פון לאַמעד שאַפיראַ: „ניו-יאַרקיש“. ס'איז די
 ערשטע דערציילונג פון זיין בוך מיט דעם זעלביקן נאָמען, געדרוקט
 אין 1931. קיינער וואָלט נישט דערקענט, אַז דער העלד פון דער דער-
 ציילונג איז אַ ייד, ווען נישט די עטלעכע צופעליקע באַמערקונגען, ווי
 למשל: „זי איז געגאַנגען סטאַטעטשענע, לייטיש און אויפן ערשטן קוק
 האָט מען זי געקענט אָננעמען פאַר אַ יידיש וויבעלע פון פאַראַרעמט-
 באַלעבאַטישן גראַד“. „מיינ נאָמען וועסטו נישט קענען נאַכזאָגן, אַזוי זאָג:
 לאַקריצפּלעצל“. „מאַני האָט אַריינגענומען די מילך פון קאַרידאָר, און
 דער ריח פון אַ גויאישן אָנבייסן האָט זיך פאַרשפּרייט איבער דער
 ווינונג“.

און נישט נאָר האָט נישט די דערציילונג קיין יידישע בילדלעכקייט
 און פאַרגלייכונגען. זי איז אינגאַנצן אַמאָראַליש. דער שרייבער נעמט
 אָן די אַמאָראַלישקייט ווי אַ טייל פון זיך. ער איז מזנה, ער עסט טריפה
 ער פאַסמאַקעוועט זיך מיט דער זונה און מיט דעם חזיר און נישט נאָר
 איז ער נישט אויפגעבראַכט אויף זיין העלד, נאָר דער שרייבער שאַ-
 פיראַ אידענטיפיצירט זיך אינגאַנצן מיט זיין העלד, אַזוי אַז די דערצי-
 לונג קלינגט אויטאָביאָגראַפיש.

אודאי, ווען לאַמעד שאַפיראַ שרייבט פון שטעטלשן לעבן, טאַקע
 אין זעלבן בוך, אין זיין לשון גאָר אַנדערש: טיף יידיש און פול מיט
 יידישן אינהאַלט. אָבער דאָס איז דאָך די טעמע מחיב. נישט שאַפיראַס
 טאַג-טעגלעכער לעבן גיט די בילדלעכקייט און פאַרגלייכונגען, נאָר זיין
 זכרון.

5

נאָך ווייניקער פון דער אינטעליגענץ דאַרף דאָס פראַסטע פאַלק האָבן
 אַן אייגן יידישן לשון, דאָס פאַלק, נאָך מער פון דער אינטעליגענץ, איז
 אונטערגעוואָרפן אונטערן פרעמדן איינפלוס פון טאַג-טעגלעכער קולטור
 און ציוויליזאַציע. עס זענען געקומען יידן קיין אַמעריקע פון הינטער-
 לאַנד פון ייִדן-לאַנד, וווּ עס איז געווען גאָר ווייניק איינפלוס פון דער
 אַרומיקער קולטור. זייער גייסטיק לעבן איז דאָרט געווען קאַנצענטרירט
 אַרום בית-מדרש, און דאָס טעגלעכע אַרום וואַרשטאַט און קרעמל, וואָס

זענען געווען א טייל פון ייִדישער עקאָנאָמיק; זענען דערפאַר יידן געקומען מען אָהער מיט אַ ייִדיש לשון און אַ ייִדיש ליד. אָבער דער בית-המדרש, דאָ, פאַרנעמט גאַר אַ קנאַפן אַרט אין ייִדישן לעבן. דער געשעפט אָדער שאַפּ איז נישט אַריינגעוועבט אין ייִדישער עקאָנאָמיק. די קינדער פון די ייִדישע אימיגראַנטן זענען אינגאַנצן אין אַ פּרעמדער וועלט. זיצן יידן און ריידן וועגן געשעפט, וועגן שאַפּ, וועגן שטוב־ענינים, וועגן קינ־דער, וועגן פאַרוויילונג און וועגן אייניקלעך. די אַלע ענינים פאַדערן נישט נאָר נייע ווערטער, נאָר אויך אַ נייע טערמינאָלאָגיע און גאַר אַנדערע אופנים פון אויסדרוק ווי זייער אייגן ייִדיש לשון האָט. אַפט שטערט זיי דאָס ייִדיש לשון זיך אויסצודריקן פינקטלעך, ווייל זייערע נייע-צוגעקראָ-גענע שטוביקע באַקוועמלעכקייטן, זייער אופן פון פאַרדינען דאָס טעגלעכע ברויט, זייערע פאַרוויילונגען זענען אַמעריקאַניש נישט ייִדיש, און האָבן נישט קיין וואָרצלען אין זייער פּריערדיק לעבן. זייער ייִדישע וועלט, זייער אינערלעך לעבן, איז אַן אַפגעצערטער, אַן אַרעמער און דאַרף נישט קיין ייִדישן ווערטער-שאַץ. דערפאַר רעדט אפילו דער פּראָסטטער ייד ענגליש, נישט ווייל ער איז שפּראַכלעך אַסימילירט, זיין שפּראַך-אַסימילאַציע קען זיין אַ גאַנץ באַגרענעצטע. אָבער די אינערלעכע גייסטיקע און דרויסנדיקע עקאָנאָמישע אַסימילאַציע זענען טיף און ווייטגייענדיק. דערפאַר איז אַפט באַקוועמער פאַר דעם יידן צו ריידן אויף דעם פּרעמדן, שווערן לשון ווי אויף זיין אייגענער גרינגער שפּראַך — ייִדיש.

עס גייט אָן אַ פאַרקערטער פּראָצעס פון דעם אַמאָל, ווען יידן האָבן פאַריידישט פּרעמדע שפּראַכן. דעמאָלט איז זייער לעבן געווען אַזוי גאַנץ און אַלץ אַרומנעמענדיק, אַז זיי האָבן נישט געקענט אויסקומען אַן אַן אייגן לשון. די פּרעמדע שפּראַך האָט געמוזט איבערגעשאַפט ווערן אויף אייגנס. איצט איז דאָס לעבן, ביים יידן, אַזוי אויסגעליידיקט געוואָרן, אַז דאָס ייִדיש לשון איז געוואָרן אַ שווערער איבעריקער באַלאַסט.

דער היוצא מדברינו איז: אויב ייִדיש לעבן זאָל גיין אויף איצטיקן דרך, זיך אַריענטירן אויפן סעקולאַרן נאַציאָנאַליזם, אַרויפקוקן צום ייִדיש לשון ווי דער אינסטרומענט פאַר קיום-האומה און האַלטן אַז ייִדישע ליי-טעראַטור איז די סיבה פאַר קיום-האומה — מיינט עס דער סוף פון אַ גאַנצן ייִדיש לעבן אין תּפוצות-ישראל און במילא דער סוף פון ייִדיש ווי אַ גערעדטע שפּראַך. דאָס מיינט נישט, אַז מאַרגן, איבערמאַרגן, אין אַ יאָר אַרום, אין צען יאָר אַרום אָדער אַפילו אין פּופציק יאָר אַרום

וועט נישט בלייבן קיין זכר פון יידיש. ניין. עס קענען נאך געדייען, גאר לאנגע יארן, גרופעס אין פאלק, וואס וועלן זיך האלטן אן יידיש לשון. ביי געציילטע גרופעס פון חובבי-שפת-יידיש קען זיין יידיש א גערעדטע שפראך אפילו הונדערטער יארן שפעטער. א סך ביכער און גוטע ביכער וועלן געדרוקט ווערן אויף יידיש נאך לאנגע, לאנגע יארן. אבער יידיש ווי א פאלקס-שפראך, ווי א לעבעדיק לשון פון גרויסע מאסן, וואס בא-רייכערן די שפראך מיט אידיאמאטישע אויסדרוקן און נייע ניואנסן און פאלקס-חכמה, קען לאנג נישט געדייען אונטער איצטיקע אומשטענדן. ווייל געדענקען דארף מען געדענקען, און א שפראך איז א רעזולטאט פון א לעבנס-שטייגער, און אויסדרוק-אינסטרומענט פון אן אופן לעבן, אדער פון א קיבוץ, וואס איז קאנצענטרירט אויף א באשטימטן געאגראפישן שטח. פארשווינדן די פאקטארן, גייט אונטער די שפראך. דער כוח פון א לשון אויפצוהאלטן א לעבנס-שטייגער אדער א גרופע, איז זייער און זייער א באגרענעצטער.

אבער מיר דארפן פארשטיין, אז דאס אונטערגיין פון יידיש ווי א גע-רעדטע שפראך אין תפוצות-ישראל מיינט דאס אפלייקענען פון יידישן וועלט-באנעם. עס מיינט אז יידן נעמען אן די הנחה אז זיי זענען איצט, נאך דער אפשוואכונג פון יידישער אמונה, א פאלק ווי אלע אנדערע פעל-קער, וואס זייער קיום איז פארבונדן מיט לאַנד, שפראך און פאן. אויב מען זאל צוגעבן און אין תפוצות-ישראל איז איצט נישט מעגלעך קיין גאנץ-יידיש לעבן, וואס פאדערט אן אייגן לשון, מיינט עס, אז די פרושימ-שע יידישקייט האט פארלוירן נישט נאר איר גייסטיקן צופאסונג-כוח נאר אויך אירע עטישע און געזעלשאפטלעכע ווערטן פאר דער וועלט, און עס איז מער נישט מעגלעך, און אין טיפערן זין, מער נישט נויטיק, קיין קאנקרעטיזירונג פון יידישן וועלט-באנעם, ווייל עס איז געווארן דער קנין פון דער גאנצער וועלט. ווען מיר מאכן שלום מיטן געדאנק, אז יידן אין תפוצות-ישראל קענען נישט שאפן קיין גאנץ יידיש לעבן און דערפאר נויטיקן זיי זיך נישט אין קיין אייגענער שפראך, גיבן מיר צו, אז יידן זענען נישט מער ווי א נאציע, וואס מוז האבן לאַנד און מלוכה כדי צו עקזיסטירן ווי א פאלק. אויך מיינט עס אַנצונעמען די הנחה אז יידישקייט איז בלויז א רעליגיע, וואס איז נישט מחייב צו קיין פאלקס-לעבן און יידן ווי אלע פעלקער דארפן זיין מחטיבה אחת, פון איין גוס, אגישט איז מען נישט קיין ייד.

דאָס איז איצט כמעט די אָנגענומענע מיינונג. נישט נאָר ציוניסטן־ סעקולאָריסטן האַלטן אַזוי, נאָר אַפילו אַ סך טיף־רעליגיעזע דענקער, ווי למשל הרב צבי פעדערבוש מיינט, און איצט דאַרפן יידן אויס־ שמידן פון אַלע באַזונדערע ייִדישע שבטים איין פּאָלק מיט איין שפּראַך, מיט איין לאַיאַליטעט — מדינת־ישראל. (זע זיין מאמר „המפגן והפעל“, הדואר, א' מנחם אב, תש"י).

אַבער איך מייך, אַז דער סך־הכל פון ייִדישקייט איז נאָך נישט אונ־ טערגעצויגן געוואָרן. נישט אַלע יידן זענען מסכים אַז יידן זענען אַ נאַציע, ווי אַלע אַנדערע נאַציעס, וואָס קען עקזיסטירן בלויז אין ראַם פון לאַנד, שפּראַך און פּאָן. אויך זענען דאָ נאָך אַ סך יידן, וואָס גלויבן נישט, אַז די ייִדישקייט האָט פּאַרלויירן איר עטישע עקזיסטענץ־באַרעכטיקונג און די פּרושימשע ייִדישקייט האָט פּאַרלויירן איר שאַפּונג־כוח און צופּאַסונג־ פעאַיקייט.

די איצטיקע צעטומלעניש איז אַ צייטווייליקע. עס וועט קומען די אויסניכטערונג. עס וועט אויפקומען אַ רייכער אַלץ־כולדיקער ייִדיש לעבן, נישט נאָר אין אַמעריקע נאָר איבער גאַר דער וועלט. אַן עכטע ייִדישקייט, וואָס לויט דער כאַראַקטעריזירונג פון ר' חסדאי בן יהודה קרקוש, נעמט אַרום „אַלע אַקטיוויטעטן פון דעם מענטשן און זיינע אויפפירעכצן אין לעבן. נישט נאָר אין שול, נאָר אויך ווען ער לייגט זיך, ווען ער שטייט אויף, ווען ער איז אינדערהיים, ווען ער איז אויף וועגנס, ווען ער עסט און ווען ער פירט געשעפט“. אַזאַ ייִדישקייט מוז האָבן אַן אייגן לשון, און אויב נויטיק שאַפט ער אַן אייגן לשון.

**

וועט ייִדיש בלייבן די גערעדטע שפּראַך פון תּפוצות־ישראל? אויב די צעטומלעניש פון איצטיקער איבערגאַנגס־צייט, סיי בנוגע באַגריף פון פּאָלק, סיי בנוגע מהות פון ייִדישקייט, וועט נישט געדויערן קיין דורות, האָט ייִדיש די בעסטע שאַנסן צו בלייבן אַ גערעדטע שפּראַך. אויב די צעטומלעניש זאָל אָנהאַלטן עטלעכע דורות און דאָס ייִדיש פּאָלק זאָל צעדריבלט ווערן און בלויז אַ קליינער טייל פון דער אומה זאָל בלייבן, וואָס וועט האָבן די גייסטיקע גבורה אויסצופירן דעם ייִדישן רענעסאַנס, קען מעגלעך זיין אַז אינאיינעם מיט ייִדישן אויפלעב וועט אויך אויפק־

מען אַ ניי יידיש לשון. די שפראך וואָס וועט אויפקומען וועט האָבן איר יסוד אין דעם לשון פון דער מדינה, ווו דער יידישער שפּעפּרישער קיבוץ וועט זיך געפינען.

איין זאך, דוכט זיך מיר, איז קלאַר: העברעאיש וועט נישט ווערן די גערעדטע שפּראַך פון תּפּוצות-ישראל. ערשטנס צוליב די צוויי סיבות, וואָס איך גיב אָן אין דער אַרבעט „מדינת ישראל און תּפּוצות ישראל“ (זע ווייטער, זייט 205), נעמלעך: אָננעמען העברעאיש ווי אַ גערעדט לשון מיינט אַריענטירן זיך אויף דעם נאַציאָנאַליזם פון מדינת-ישראל. און נאַ-ציאָנאַליזם אין תּוך לייקנט אָפּ די עקזיסטענץ פון אַ פּאַלק אויסער לאַנד און מדינה. און אויך אויב העברעאיש זאָל ווערן אַ גערעדטע שפּראַך אומעטום, סיי אין מדינת-ישראל און סיי אין תּפּוצות-ישראל, וועט זי זיך אַזוי ענדערן, אַז זי וועט האָבן גאַר אַ קנאַפע שייכות מיט דעם לשון-קודש פון תּנ"ך און משנה, די מקורות פון וועלכע יידן וועלן דאַרפן ציען זייערע גייסטיקע יניקה אין תּפּוצות-ישראל. חוץ דעם מוז ווערן העברע-איש, און עס ווערט שוין איצט, אַ סעקולאַרע שפּראַך אויסגעליידיקט פון יידישן אינהאַלט. ס'איז אַ באַדייטנדיקער סימפּטאָם, וואָס אין תּש"ח שוין, איז דערשינען אין פּאַרלאַג „עם עובד“, אַ בוך מיטן נאָמען „תּבת הים“, איבערזעצט פון יידיש, דער אַריגינאַל געשריבן פון ש. אייזנפעלד. אין יענעם בוך ווערן פּאַרטייטשט אַלע אויסדרוקן פון יידישן לעבנס-שטייגער, אין ספּעציעלע באַמערקונגען אונטער יעדן בלעטל פון בוך. דאָס מיינט אַז שוין איצט איז אין מדינת-ישראל פּאַראַן אַ שייכט אין פּאַלק, וואָס זיין לשון איז העברעאיש, און פּאַרשטייט נישט וואָס עס מיינט „יעלות“, „נעילה“, „מוסף“, „שחרית“ און צענדליקער אַנדערע אויסדרוקן. אַזאַ שפּראַך איז נישט צוגעפּאַסט צו אַ קיבוץ אין תּפּוצות-ישראל, וואָס לעבט אַ גאַנץ יידיש לעבן, ער וועט דאַרפן זי צוריק פּאַריידישן.

ווען איך בין געווען אין מדינת-ישראל אין יאָר תּש"ט האָב איך זיך דאָרט באַגעגנט מיט שמחה פּיעטרושקאַ ע"ה, דעם איבערזעצער פון משניות אויף יידיש. ער האָט מיר דערציילט אַז ער גרייט צו אָן איבער-זעצונג פון משניות אויף ענגליש. אָבער די איבערזעצונג מאַכט ער אויף אַ גאַר אַנדער אופן ווי מען האָט ביז איצט איבערגעזעצט יידישע ספרים. ער לאַזט איבער הונדערטער אויסדרוקן און טערמינען אויף העברעאיש, ווי ער האָט געטון אין זיין יידישער איבערזעצונג. און ער האָט מיר געגעבן אַ ביישפּיל:

— „אָט זעט ווי איך זעץ איבער די ערשטע משנה פון פאה אין פרק ה: מאימתי, פון ווען אָן מעג יעדער מענטש קלויבן לקט, משילכו, פון דער צייט ווען די טאָפּערס זענען שוין אַוועקגעגאַנגען. בפרט און עוללות? פון דער צייט נאָכדעם ווי די אָרעמע לייט זענען געגאַנגען אין וויינגאַרטן און זענען געקומען. ובזיתים, און איילבירט ביימער? פון דער צייט ווען עס הויבט אָן צו גיין דער רעגן פון דער צווייטער רביעה.“

— זעט נאָר, האָט ער ווייטער גערעדט, וואָס מיין מעטאָדע איז. איך לאָז איבער אַפילו שווערע העברעאישע ווערטער. נישט נאָר פאַר־טייטש איד נישט „לקט“, נאָר אַפילו די ווערטער „פרט“ און „עוללות“ לאָז איך איבער, ווייל זיי זענען שוין אויסגעטייטשט געוואָרן אין אַ פּרזער־דיקער משנה. איך לאָז איבער אַפילו „רביעה“, איך טייטש עס אויס אַ פאַר שורות שפעטער. ווען דער ליענער ווייסט פון פּרזער אָו פּרט איז אַראָפּגעפּאַלענע טרויבן, עוללות איבערגעבליבענע טרויבן אויפן וויינ־שטאַק און רביעה, וועט ער אויסגעפינען מיינט רעגן־צייט, דאַרף מען עס אים נישט צעקיינען אַלעמאַל. די ווערטער זענען אַ טייל פון לומדישן ייִדיש, וואָס אַ ייד, וואָס לערנט משניות דאַרף קענען, איך האָב דאָך נישט איבער־געזעצט קיין טויטן טעקסט פאַר פּרעמדע. איך האָב איבערגעזעצט דעם לעבעדיקן משניות פאַר אַ לעבעדיק ייִדיש־ריינדיק פּאַלק. די אַלע טער־מינען דאַרטן ווערן אַ טייל פון ייִדיש און אַ סך פון זיי זענען אַ טייל פון ייִדישן לשון. פאַר אָן עס־הארץ גמור איז משניות אַ צו שווערער ענין און ער דאַרף נישט לערנען אַליין נאָר מיט אַ רבין. ווען איך בין צוגעטראָטן צו איבערזעצן משניות אויף ענגליש, האָב איך אין זינען געהאַט אויך אַ לעבעדיק ייִדיש פּאַלק, וואָס רעדט טאַקע ענגליש, אָבער זיין ענגליש לשון האָט שוין אַ ייִדישן טעם. פאַר אַ קיבוץ, וואָס רעדט אַזאַ מין ענגליש אָדער וועט ריידן אַזאַ מין ענגליש, ווייל ער וועט לעבן אַ ייִדיש לעבן, איז כדאי איבערצוזעצן משניות. אָבער צו איבערזעצן משניות פאַר פיינטלעכע, אָדער פריינטלעכע נישט־ייִדן, אָדער אַפּגעפּרעמד־טע יידן איז נישט כדאי. פאַר די עלעמענטן איז משניות אַ טויטער טעקסט פון אַ טויט פּאַלק. צו וואָס זיך ראַיען אין שמות?

און ער האָט צוגעגעבן שפּאַסיק, און מיין איינדרוק איז געווען, אָו ער מיינט עס טיף ערנסט, נאָר ער האָט געשפּאַסט צוליב ענינות:

— איך האָב זיך פאַרזאָרגט מיט אומשטערבלעכקייט מיט מיינע איבערזעצונגען פון משניות אויף ייִדיש און ענגליש, ווייל איינע פון די

צוויי שפראכן וועט בלייבן דאָס לשון פון יידן אין אמעריקע. אָדער יידיש ווי עס איז, אָדער ענגליש וועט פאַריידישט ווערן אין דעם מויל פון יידן. אַ פּאַלק קען נישט לעבן אָן אַן אייגן לשון. איך גלויב, אַז אַט דער געשפרעך גיט אַ געוויסן שליסל צו דער שפראַך־פּראָגע.

אונדז דאַרף זיין קלאַר: דער קאַמף פאַר יידיש דאַרף אָנגעפירט ווערן אינגאַנצן מיט אַנדערע מיטלען ווי מיר טוען עס איצט, און אונדזער אידעאָלאָגישער צוגאַנג דאַרף זיין אינגאַנצן אַן אַנדערער. מיט אַגיטירן יידיש לשם יידיש, יידיש לשם עקזיסטענץ פון פּאַלק וועלן מיר ווייט נישט אַוועקגיין. שפראַך לשם נאַציאָנאַליזם מיינט האַלטן, אַז יידיש פּאַלק איז אַ נאַציע ווי אַלע אַנדערע נאַציעס, וואָס איז מחייב לאַנד, מדינה און פּאָן און צוליב דעם איז נישט כדאי צו מקריב זיין זיך ווייל ס'איז דאָ אַ יידישע מדינה, וווּ אַ פּאַלק פון דעם גוסט איז פאַרזיכערט מיט זיין עקזיסטענץ. ווי ווייט קליינע פעלקער זענען פאַרזיכערט מיט זייער מלוכה. מיר דאַרפן אָנהויבן זיך פאַרטיפן אין אַלטי־יידישקייט, עס איבערשאַצן, אָנהויבן אי־בערבויען יידיש לעבן אויף יסודות פון עטישע ווערטן און יידישער קאַנ־צעפציע פון אומה, וואָס איז אינגאַנצן אַן אַנדער באַגריף פון נאַציע. וועט אונדז געלינגען אויפבויען אַ יידיש לעבן אין תּפוצות־ישראל, וועט יידיש בלייבן אַ לעבעדיקע שפראַך. די וואָס זענען מודה אין דער הנחה, אַז עס וועט אַלעמאָל זיין אַ תּפוצות־ישראל מוזן באַנעמען, אַז די הנחה איז מחייב אַ גייסטיקן וועלט־באַנעם, וואָס שאַפט אַן אייגנאַרטיקן לעבנס־שטייגער. שפראַך און ליטעראַטור איז דער נאַטירלעכער פּועל־יוצא פון אַן אייגענעם לעבן. די עקזיסטענץ פון יידיש, ווי אַ גערעדטער לשון איז פאַרבונדן מיטן רענעסאַנס פון יידיש לעבן און יידישקייט אין תּפוצות־ישראל.

דער נייער געראנג

א.

|| דן און יידישקייט האָבן אין משך פון זייער לאַנגער געשיכטע גע-
קעמפט מיט דער אידיאישער וועלט צוויי רונדעס. איצט שטייען מיר
ביי דער דריטער רונדע.

דער ערשטער קאמף איז געווען מיטן פּאָגאַניזם. יידישקייט האָט עס
אינגאַנצן באַזיגט מיט דער הילף פון קריסטנטום און איסלאַם, וואָס
זענען אויפגעקומען פון דעם יידישן וועלט-מהות.

נאָך דעם אונטערגאַנג פון פּאָגאַניזם האָט יידישקייט געדאַרפט קעמפן
מיטן קריסטנטום און איסלאַם פאַר איר עצם-עקזיסטענץ. נישט געקוקט
אויף די גרויזאַמסטע פאַרפאַלגונגען און אונטערדריקונגען האָט יידישקייט
אַרויסגעוויזן אַ מערקווירדיקע לעבנס-פּעאַיקייט און וויטאַליטעט. די יידן,
די טרעגער פון יידישקייט, זענען געבליבן לעבן ווי אַן אייגנאַרטיק שפּע-
ריש פּאָלק, נישט עפּעס ווי אַן אָפּגעשטאַנענער שבט, אַ פאַרזענער
רעשטל, אַ זכר פון אַמאָליקער גדולה. אין משך פון כמעט צוויי טויזנט
יאָר צעשפּרייטקייט און אָפּגעזונדערטקייט, און פירן אַ באַגרענעצט גאַ-
ציאָנאַל לעבן, האָט דאָס יידישע פּאָלק געהאַט גענוג חיות און כוחות
צו שאַפן, וווינענדיק אין שכנות פון אַנדערע פעלקער, אייגענע עטנישע
גרופּעס מיט אַ בולטן אייגנאַרטיקן לעבנס-שטייגער. זיי האָבן געשאַפן
אייגענע לשונות און אויפגעהאַלטן ווי אַ שריפט-לשון זייער אַלטע אַמאָ-
ליקע שפּראַך. זיי איז געלונגען צו שאַפן אַן אייגענעם נוסח פון לעבן, וואָס
איז געווען איינהייטלעך אין אַלע זייערע ישובים, וואָס זענען געווען צע-
שפּרייט אין אַלע עקן פון דער וועלט. מען דאַרף אויך געדענקען אַז דער

נוסח, דער שטייגער-לעבן, איז נישט ארויפגעצווונגען געווארן דורך פאלי-
צייאישער מאכט. אין א סך תקופות האָבן זיי אויך גענומען אַ וויכטיקן
אַנטייל אין דער אַלגעמיינער קולטור פון דער ציוויליזירטער וועלט.

נאָך אַ גרעסערן ווונדער האָבן זיי באַוווּן: נאָך כמעט אַכצן הונדערט
יאָר פון איינשליסן זיך אין אַ רעליגיעזער וועלט, האָבן זיי אין משך
פון די לעצטע קאָרגע הונדערט און פופציק יאָר באַוווּן צו שאַפן צוויי
סעקולאַרע מאָדערנע ליטעראַטורן: איין ליטעראַטור אין אַ פּרעמדן דיאַ-
לעקט, וואָס זיי האָבן איבערגעשאַפט און דערהויבן צו אַ טיף יידיש לשון —
יידיש, און די אַנדער ליטעראַטור אין דער אַלטער שפּראַך — לשון־קודש,
וואָס זיי האָבן זי פאַרוואַנדלט אין אַ סעקולאַרן לשון — העברעאיש.

און צום לעצט האָבן זיי באַוווּן אַ גבורה, וואָס איז נישט געזען
געוואָרן ביי קיין אומה ולשון: נאָך דער גרעסטער קאַטאַסטראַפּע אין
זייער געשיכטע האָבן ייִדן פאַרנומען מיט דער שווערד זייער אַמאָליק
צוגעזאָגט ווויין־לאַנד, פון וועלכן זיי זענען אַוועק מיט וואָסערע זיבעצן,
אַכצן הונדערט יאָר צוריק, באַזיגט די פעלקער, וואָס האָבן זיך געשטעלט
אַנטקעגן דעם כיבוש; געקראָגן גענוג מיליטערישן כוח נישט אַריינצו-
לאָזן צוריק די אַלטע באַפעלקערונג, וואָס איז צוליב אַ סך סיבות אַנט-
לאַפן, און אויפגעשטעלט אַ מלוכה לויט דעם אייראָפּעאיש־אַמעריקאַנעם
מוסטער.

די וויטאַלע קראַפט, דער רוח־החיים אין ייִדישקייט איז געווען דער
פרושימער גאַנג פון הלכה. אַ רעליגיעזער סיסטעם, וואָס איז געגאַנגן
גען גאָר אויף אַן אַנדער וועג ווי די רעליגיעס פון דער וועלט. די שיטה
קען איבערגעגעבן ווערן אין געציילטע ווערטער: נישט אמונה איז דער
עיקר, נישט חכמה, נאָר די קאַנקרעטיזאַציע — די מעשים. דאָס וואָס
אַ מענטש טוט ווערט גערעכנט, נישט דאָס וואָס ער גלויבט אָדער פּרע-
דיקט. ולא המדרש הוא העיקר, אלא המעשה — און נישט דאָס דרשהנען
איז דער עיקר, נאָר דאָס טון.

איצט געוועלטיקט אין דער וועלט דער ראַציאָנאַלער מאַטעריאַליס-
טישער וועלט־באַנעם, וואָס לייקנט אַפּ אַלע רעליגיעזע שיטות. ייִדיש-
קייט ווי אַלע אַנדערע רעליגיעס שטייט פאַר אַ נייעם געראַנגל; פאַר
אונז, די יורשים פון דער אמונה, וואָס די נביאים האָבן פּראַקלאַמירט
אז די פרושים האָבן זי קאַנקרעטיזירט, איז עס די דריטע רונדע.
דער איצטיקער קאַמף איז אַ שווערער און גאָר אַן אַנדערער ווי די ער-

שטע צוויי קאמפן. אין די ערשטע אַרויסרופן האָט ייִדישקײט זיך פאַרמאַסטן מיט וועלט־באַנעמען, וואָס זייער טרייבנדיקער כוח איז געווען פון דעם זעלביקן כאַראַקטער, וואָס האָט באַווירקט ייִדישקײט. סײ פאַגאַניזם און סײ קריסטנטום און איסלאַם האָבן צוגעגעבן, אַז די וועלט ווערט געפירט פון אַ געטלעכן כוח, אָדער געטלעכע כוחות, וואָס עקזיסטירן אויסער דעם מענטשן און אויסער דער וועלט. נאָך אַ גינסטיקער פונקט איז געווען וואָס דער קאַמף איז בעצם געווען אַן אינטערפעלקעריש, אָדער אַ אינטער־גרופן קאַמף. ווען אַ ייִד האָט אויפגעהערט צו גלויבן אין מסורת־אבות, איז ער אַריבער צו פאַגאַניזם אָדער צו קריסטנטום. ייִדישער פאַלקס־גוף איז איינגעשרומפן צוליב די אַנטרונענע אָבער איז נישט אָפגעשוואַכט געוואָרן.

אָבער זינט דעם אויפשטייג פון השכלה קעמפט ייִדישקײט מיט דער סעקולאַרער מאַטעריאַליסטישער ציוויליזאַציע, אָדער אפשר ווי אַנדערע באַצייכענען די שיטה; די וויסנשאַפטלעכע וועלט־קאַנצעפציע, וואָס לייקנט אַפ דעם גאַנצן רעליגיעזן וועלט־באַנעם, וואָס גלויבט אין אַ פירנדיקן, אָדער ווירקנדיקן כוח, וואָס עקזיסטירט אויסער דעם מענטשן און אויסער דער וועלט. דערפאַר בלייבן אין פאַלק די ייִדן, וואָס זענען געוואָרן אויס גלויביקע. דער פאַלקישער גוף ווערט נישט איינגעשרומפט צוליב די אַנטרו־נענע, אָבער ער ווערט גייסטיק אָפגעשוואַכט.

ס'האָט זיך איצט געשאַפן אַ מאַדנע לאַגע. כלפֿי־חוץ איז דאָס ייִדישע פאַלק אַ קאַמפאַקטער און באַצייכנטער איינס. אינערלעך אָבער איז אַזוי אַ גאַר קליינע מינאַריטעט, כמעט בלויז שיריים, היט אַפ דעם אַלטן גלויבן און האַלט אויף די אַלטע פאַרמעס און האָט אַן אייגענעם נוסח, אַ לעבנס־שטייגער. די גאַר גרויסע מאַיאַריטעט איז אינגאַנצן נישט גלויביק, אַ גרויסע מינאַריטעט האַלט אַז עס איז כדאי אויסצופאַלגן אַלע דינים און געבאַטן, אָבער זי האָט נישט קיין כוח, קיין וויטאַליטעט אויסצופאַלגן גענוג געבאַטן און מצוות, אַז זי זאָל האָבן אַן אייגענעם לעבנס־שטייגער, אַ נוסח. אויך איז פאַראַן אַ היפשע מינאַריטעט וואָס מען וועט ביי איר פועלן צו האַלטן זיך ביים אַבסטראַקטן ייִדישן גלויבן (וואָס באמת איז עס איצט נישט אויסשליסלעך, כאַראַקטעריסטיש ייִדיש), אָבער אַט די מאמינים האַלטן, אַז הלכה איז נישט מער ווי אַ דרויסנדיקער לבוש, אַ טפל, אַ האַרטע שאַלעכץ, וואָס איז אַלעמאַל געווען אַ שטער צו דערגרייכן אמתע אמונה־שבלב, פאַר זיי איז הלכה אינגאַנצן אומזין און נאַריש.

שטייט איצט פאַר דעם מאַדערנעם ייִדן איין גרויסע קאַרדינאַלע פּראָ-
גע: האָט ייִדישקייט בכלל און פּרושימשע הלכה-ייִדישקייט בפרט וועלכן
ס'איז עטישן ווערט פאַר אונדז אין איצטיקער צייט? קען זיך הלכה-
ייִדישקייט פאַרמעסטן אין אַן אידיען-קאַמף מיט דער סעקולאַרער מאַ-
טעריאַליסטישער ראַציאָנעלער ציוויליזאַציע?

אַט דער פּראָבלעם שטייט נישט נאָר פאַר דעם אומגלויביקן ייִדן, וואָס
האַלט פון וויסנשאַפטלעכער וועלט-קאַנצעפּציע און וויל בלייבן ייִד און
זוכט אַ זין פאַר זיין ייִדישקייט, נאָר אויך פאַר דעם גלויביקן ייִדן, וואָס
האַלט אַז ס'איז דאָ אַ קראַפט אויסער דעם מענטשן און אויסער דער
וועלט, וואָס באַווירקט די וועלט און מענטשן — אין פשוטע ווערטער,
אַ ייִד וואָס גלויבט אין גאָט, אָבער זעט נישט קיין זין אין ייִדישער הלכה,
ווייל ער מיינט, אַז עס איז נישט מער ווי אַ שאַלעכץ.

דער פּראָבלעם פאַר אונדז איז נישט קיין ריין אַקאַדעמישער, גלאַט אַן
אַבסטראַקטע ספּעקולאַציע. דער באַשייד פון דעם פּראָבלעם וועט באַ-
שטימען די צוקונפט פון ייִדישקייט און ייִדן אין די תּפוצות. עס וועט
געבן אַדער נישט געבן, קיין זין צו זייער קיום. עס וועט באַשטימען
דעם כאַראַקטער און פאַרמע פון ייִדישן לעבן. דער אופן פון לייזונג פון
אַט דעם פּראָבלעם וועט אויך באַשטימען די פאַרמע פון דער מלוכה און
דעם אינהאַלט פון טאַג-טעגלעכן לעבן אין מדינת-ישראל. געבן אַן ענטפּער
אויף דער פּראָגע צי וועט דער קיבוץ-גלויות אין מדינת-ישראל זיין
אַ קאַנטינואַיטעט, אַ המשך צום ייִדישן פּאָלק, אַדער עס וועט געשאַפן
ווערן דאָרטן אַ ייִדיש פּאָלק וואָס וועט זיין כּכל הגויים. אַ ניי ייִדיש
פּאָלק וואָס וועט זיין אין געשטאַלט פון די איראַפּעאַישע פעלקער און
וועט מיט ייִדישקייט האָבן אַ קנאַפע שייכות.
דאָס שטייט אין קאָן.

ב.

דער ערשטער אַרויסרוף (טשאַלענדש) פון פּאַגאַניזם קעגן ייִדישקייט
איז אויפגעקומען אין בבל, באַלד נאָכן גלות יהויכין. אין דעם מלוכה-
פּעריאָד, ביזן חורבן בית-ראשון, איז יהוה געווען דער גאַטירלעכער
גאָט פון די ייִדן. זייער קלאַר און שכלדיק טייטשט אויס דעם ענין יחזקאל
קויפּמאַן. אין דער צייט פון פאַרן חורבן בית-ראשון זענען ייִדן נישט געווען
קיין געצנדינעריש פּאָלק, ווי אַ סך פאַרשער מיינען, און ווי דער אויבער-

פלעכלעכער איינדרוק איז פון די שריפט־נביאים. ערשטנס, איז די גאַנצע זינדיקייט פון יידן אָן איבערגעטריבענע. מוכיחים טרייבן אַלעמאַל איבער. צווייטנס, איז געווען אַ טענדענץ ביי די נביאים צו באַשולדיקן דאָס גאַנצע פּאָלק פאַר די זינד פון געוויסע קרייזן. דריטנס, דאַרף מען נישט פאַרגעסן, אַז די זינדיקייט פון די יידן איז געווען דער פּאַסטולאַט (די פּאַרויס אָנגענומענע הנהגה) פון דעם תנ"כישן וועלט־קוק. אָן דער הנהגה אַז יידן זענען אַ זינדיק פּאָלק האָבן די נביאים נישט געקענט דערקלערן די ווירקלעכקייט: די אומגליקן און צרות, וואָס זענען געקומען אויפן ייִדישן פּאָלק, די אויסדערוויילטע קינדער פון גאָט. אויב עס זענען נישט געווען קיין שווערע חטאים האָט מען זיי געדאַרפט צוטראַכטן. ישראלס זינד איז געווען די טראַדיציע — די באַרעכטיקונג פון גאָט, אַז זיין הייליקייט און גערעכטיקייט ווערן נישט געמינערט, וואָס ייִדיש לעבן איז פול מיט צרות און אומגליקן.

די גרונט־אידיע פון גאָטהייט איז ביי יידן מקדמונים אָן געווען אַ מאַנאַטעאיסטישע. זייער גלויבן אַז יהוה איז זייער גאָט, איז שוין געווען איינגעוואַרצלט נאָך פאַרן ערשטן חורבן. אָבער דער ריטואַל און צערע־מאַניאַל און דאָס עטישע טאַג־טעגלעך לעבן זענען געווען פּאַנאַניסטישע, ווייל לויט דער טראַדיציע האָבן זיי נישט געשטימט נישט מיט תּורת־משה, וואָס איז געגעבן געוואָרן אויפן באַרג סיני, און נישט מיט די נבי־אישע באַגריפן פון מאַנאַטעאיזם. באַנצנדיק זיך מיט אַ מאַדערנער טער־מינאַלאַגיע, לויט אַ קולטור־היסטאָרישער פאַרשונג, זאָגן מיר: תּורת־משה און דער גאָט־באַגריף פון די נביאים זענען נאָך נישט געווען איינגעשטעלט. יעדער אויפקום פון אַ העכערער תּורה און געהויבענעם געדאַנק אין נבואה האָט געמאַכט יידן זינדיק.

יחזקאל קויפּמאַן גיט אַ שיינעם משל, וואָס וואַרפט אַ ליכט אויף דעם איבערלעבן זיין פון די נביאימשע שטראַף־רייד: אין דער קריסטלעכער קירך איז אָנגעגאַנגען אַ שקלא־וטריא וועגן איקאַנעס (הייליקע בילדער). די קירך האָט מתיר געווען איקאַנעס און געהאַלטן, אַז עס איז נישט קיין געצנדינעריי נאָר אַ סימבאָלישע אויפפאַסונג. אָבער די קעגנער פון איקאַ־נעס האָבן געהאַלטן דאָס פאַרקערטע, אַז עס איז יאָ געצנדינעריי, און אָנגעווענדט אויף די איקאַנעס דעם גייסט פון פּסוק און דערקלערט, אַז איקאַנעס אין קירך איז פעטעשיזם און פּאַנאַניזם. אַט אַזוי דאַרף מען אויך זיך נישט איילן און דערקלערן, אַז די באַשולדיקונג, וואָס די נביאים

האָבן באַשולדיקט ישראל אין געצנדינעריי איז געווען פּאָגאַניזם. (באריכות וועגן דעם ענין אין „תולדות האמונה הישראלית“ מאת יחזקאל קויפמן, כרך ג', קאפיטל ט"ו, ז' 659—685).

דאָס איז געווען אין ארץ־ישראל, ווען יידן זענען געזעסן אויף זייער לאַנד. אָבער באַלד נאָך גלות יהויכין זענען די גולים געקומען פנים אל פנים מיט דעם פּאָגאַניסטישן וועלט־באַנעם, וואָס האָט אינגאַנצן אָפּגע־פרעגט דעם ייִדישן מאָנאָטעאיסטישן וועלט־געדאַנק. ייִדישקייט האָט גע־דאַרפט געפינען ענטפּערס אויף זייער האַרבע פּראָגעס.

דאָס הויפּט־פּראָבלעם ביי די גולים איז געווען צו קריגן אַ קלאַרן ענטפּער אויף דער פּראָגע: פּאַרוואָס איז דער בית־המקדש חרוב געוואָרן און נבוכדנצר האָט באַזיגט ירושלים, גאָטס שטאָט? איז עס נישט קיין סימן און ראיה אַז מרדוך, דער באַבילאָנישער נאַציאָנאַלער גאָט איז שטאַרקער און מעכטיקער פון ייִדישן גאָט?

די פּראָגע האָט צו ערשט פּאַרענטפּערט ישעיה מיט קרוב הונדערט און פּערציק יאָר פאַר גלות־יהויכין. ווען סנחרב איז באַפּאַלן יהודה און האָט אָנגעבאַטן נישט חרוב צו מאַכן ירושלים; מיט אַ תּנאי, אַז יידן זאָלן זיך אונטערגעבן און מסכים זיין צו לאָזן זיך דעפּאָרטירן אין אַן אַנדער לאַנד, האָט ישעיה געהייסן די יידן זיך שטעלן אַנטקעגן אשור. ער האָט געזאָגט אַז ס'איז נישטאַ וואָס צו שרעקן זיך פאַרן שונא. ס'איז דאָ אַן איינגעשטעלטער סדר, אַן אַרדענונג, אין דער וועלט. אשור איז נישט מער ווי דער שטעקן אין גאָטס האַנט, די רוט פון גאָטס צאָרן און כּעס. גאָט באַפעלט אים איינצונעמען די לענדער וועלכע דאַרפן באַשטראַפט ווערן. אָבער ווען אשור האָט זיך פּאַרמאַסטן קעגן ירושלים — הר ציון — איז עס נישט אין גאָטס פּלאַן, ס'איז חוצפה פון דעם שונא און אשור וועט דורכפּאַלן. (ישעיה י', ה—יט און נאָך).

ירמיהו וואריאירט דעם זעלביקן געדאַנק: עס וועלן קומען חורבן און גלות, ווייל דאָס איז דער רצון פון גאָט. ער, דער כּביכול, האָט באַשטימט נבוכדנצר צו געוועלטיקן אויף אַ באַשטימטער צייט — זיבעציק יאָר (ירמיהו כה, כו, כח און נאָך).

יידן האָבן געקראָגן אַן ענטפּער אויף דער האַרבער פּראָגע פון חורבן; דער זיג פון דעם שונא קומט נישט פון דעם כּוח פון זיינע געטער, נאָר ס'איז נישט מער ווי אַ כּוח־הרשאה פון דעם ייִדישן גאָט. דאָס איז זיין פּלאַן. קיין זאך ווערט נישט געטון אַן זיין השגחה.

אַבער שאַרפּערע און אַקטועלערע פּראָבלעמען זענען אויפגעקומען ביי די גולים: די פּראַכט און גלאַנץ פון פּאַנאַניסטישן קולט, דאָס גלויבן אין שטערנוזעריי און אין דער מאַגישער ווירקונג פון די אָפּגעטער. יידן זענען געקומען אין טאַג־טעגלעכער באַרירונג מיט די שכנים אַרום, וואָס האָבן אינגעשטעלט זייער לעבן לויט אַט די אמונות. אַ פּאַר יאָר נאָכן גלות־הויכין שיקט ירמיהו אַ בריוו צו די גולים. ס'זענען נישטאָ אין בריוו קיין דראַוונגען און שטראַף־רייד, ווי עס איז פּאַראַן אין זיינע רייד שפּעטער צו די גולים אין מצרים, וואָס האָבן טאַקע ממש געדינט צו דער אישטאַר (אשתורת). ס'איז ווי מיר וואַלטן געזאָגט איצט אַן אידעאָלאָגישע אויפקלערונג.

אין קאַפיטל צען פון ירמיהו איז דאָ דער טעקסט פון אַ בריוו, אָדער אפשר נאָר אַ טייל פון בריוו, אין וועלכן דער נביא קלערט אויף די גולים וועגן די דריי פּאַזעס פון געצנדינעריי.

(א) שרעקט זיך נישט פאַר דער אמונה פון שטערנוזעריי — אַסטראַ־לאָגיע. לערנט זיך נישט אָפּ פון די פעלקער; פאַר די צייכנס פון הימל זאָלט איר זיך נישט שרעקן, ווייל די פעלקער שרעקן זיך פאַר זיי. די מנהגים פון די אומות זענען נישטיקייטן, נאַרישקייטן. דער גאָט פון ישראל איז דער וואָס פירט די וועלט און נישט די שטערן, די לבנה און די זון.

(ב) אין דעם גלאַנץ און פּראַכט פון די געצן איז נישטאָ קיין שיינ־קייט. אמת, דער געץ איז באַפּוצט מיט גאָלד און זילבער, גאָר מיט פיינעם גאָלד און זילבער. דער זעלבערבלעך קומט אַזש פון תּרשיש און דאָס גאָלד פון אופּו. אויך זענען די געצן באַקליידט מיט בלוי און פּורפור. אָבער איז וואָס? דאָס גיט זיי נישט קיין געטלעכע שיינקייט, ווייל ס'איז דאָך די אַרבעט פון מענטשן, בעלי־מלאכות. דער געץ איז אַלץ נישט מער ווי אַ גולם. אַט ווי אַ סטראַשידלע אין אַ פעלד פון גרינס.

(ג) דערפאַר איז נישטאָ וואָס צו מורא האָבן פאַר זיי, ווייל נישט זיי קענען ביזו טון און נישט זיי קענען גוטס טון. זיי זענען נישטיקייטן און נאַרישקייטן. שטיקער האַלץ, געמאַכט מיט מענטשלעכע הענט.

און ירמיהו רופּט אויס: „וואָס פאַר אַ פּאַרגלייך זענען זיי צו גאָט, וואָס ער איז דער אמתער גאָט, דער לעבעדיקער גאָט, וואָס פון זיין כּעס ציטערט די ערד און די פעלקער קענען נישט אויסהאַלטן זיין צאָרן?“

און ירמיהו זאָגט צו די גולים: זאָגט צו אייערע שכנים אין זייער לשון, אין אַרמייאיש, קורץ און שאַרף: „די געטער וואָס האָבן די הימלען

און די ערד נישט געמאכט וועלן אונטערגיין סוף-כל-סוף, פון דער ערד און פון אונטער די הימלען"*)

דווקא אין דער פרעמד, אין גלות-בבל, האָבן יידן, דאָס גאַנצע פּאָלק, אַלע גרופּן און קלאַסן זיך אויסגעהיילט פון פּאַגאַניסטישן קולט און בכלל פון דער מחלה פון געצנדינעריי. „ערשט איצט, אין גלות-בבל, האָט דער יידישער מאָנאָטעאיזם זיך עמאַנציפּירט פון זיין לאַקאַלער געבוּדקייט און דער ייד אין דער פרעמד איז מער נישט געווען געצוונגען צו דינען די „געטער פון לאַנד — אלהי האַרץ“. (א. מענעס).

מיט גלות-בבל איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן די תקופה פון יידישע בלאַנדזשענישן נאָך פרעמדע קולטן. די גאַנצע וועלט איז געווען געצנדי-נעריש און ביי די יידן האָט זיך שוין פאַרענדיקט די תקופה פון אָננעמען דעם אַבסטראַקטן מאָנאָטעאיזם. עס האָט זיך ביי זיי אָנגעהויבן די תקופה פון קאָנקרעטיזירן, פאַרווירקלעכן מלכות-שמים — פאַרוואַנדלען די אַבסטראַקציע פון דער תורה און פון די נביאים אין טאַג-טעגלעכע מעשים. ס'איז אויפגעקומען די תקופה פון פאַרטייטשן און אויסטייטשן די תורה אַזוי, אַז יידן זאָלן טאַקע קענען גרינדן „אַ מלוכה פון כוהנים און אַ היי-ליק פּאָלק“.

ג.

די פּערסישע תקופה, פון דער ערשטער עליה אונטער ששבצר ביז דעם אָנקומען פון אלקסנדר מוקדון אין ארץ-ישראל, איז געווען די אַנט-שיידנסטע צייט אין דער יידישער געשיכטע. אין אַט דעם צייט-אַפּשניט האָבן יידן אָנגעהויבן צו עקספּערימענטירן ווי אַזוי צו פאַרווירקלעכן, ווי אַזוי צו איינפירן, אין טאַג-טעגלעך לעבן די געבאַטן פון דער תורה און

(* אַ סך פאַרשער האַלטן אַז ווי באלד ירמיהוּס סאַטירע איז ענלעך אויף ישעיהוּס בייסנדיקער סאַטירע וועגן געצן (ישעיה מ'מד) איז עס אַ סימן, אַז דאָס קאַפּיטל איז נישט געשריבן געוואָרן פון ירמיהוּ, נאָר פון אַ נאָך-גלות נביא. אָבער תרגום יונתן זאָגט אויף פסוק י"א, קאַפּיטל י"ד, דאָס איז אַן אָפּשריפט פון אַ בריוו, וואָס ירמיהוּ האָט געשיקט צו די זקנים פון גלות". עס קען מעגלעך זיין אַז אין צייט פון בעל-תרגום איז געווען אַ מינדלעכע טראַדיציע וועגן קאַ-פּיטל. און אויב אַפילו נישט איז עס אַן אויסטייטשונג, וואָס לייגט זיך אויפן שכל און דאָס קאַפּיטל איז טאַקע פון ירמיהוּ ווי לויט דער מסורה (זע אויך יחזקאל קויפּמאַן, „תולדות האמונה בישראל“, ספר ז', ז' 464).

די אַנזאָנגען פון די נביאים. אין משך פון יענער תקופה, אַן אָפּשניט צייט פון איבער צוויי הונדערט יאָר, איז די אַבסטראַקטע ייִדישע רעליגיע געוואָרן אַ קאָנקרעטע אַמונה, וואָס האָט באַווירקט יעדן איינציקן ייִדן.

שוין גאָר אין אָנהויב פון איר אויפקום איז די ייִדישע רעליגיע נישט געווען קיין אויסשפראַך פון בלוז אַ דערהויבענערער אידיע ביי יחידי־סגולה, ווי געוויסע פאַרמעס פון מאַנאַטעאָזים און עטישע סיס־טעמען זענען אויפגעקומען ביי מאַנכע הויפט פריסטער, אָדער מלכים פון בבל און מצרים און פילאַסאָפּן און זייערע געציילטע תלמידים אין גריכנלאַנד; אויך ביי געוויסע פאַעטן, ווי נעפּלדיקע וויזיעס, וואָס זענען צו גאַרנישט נישט מחייב. עסאַטאָרישע אַמונות און נביאותן זענען נישט געווען קיין זעלטנקייט. די ייִדישע אַמונה אָבער איז אין איר אָנהויב שוין געווען ביז אַ געוויסער מאָס די גרונט־אידיע פון אַ פּאַלקס־קולטור, אַ גאַנצער וועלט־געפיל פון אַן אומה (יחזקאל קויפּמאַן).

אָבער אַן אידיע קומט נישט אויף אַ פאַרפּולקאַמטע, אַ גאַנצע, ס'מוז זיין אַ צייט פון וואַקסן, פון אַנטוויקלען זיך. קען מען זאָגן, אַז ביז חורבן־בית־ראשון איז אַנגעגאַנגען דער פּראָצעס פון וואַקסן פון דער אידיע פון מאַנאַטעאָזים און אין דער זעלביקער צייט איז אַנגעגאַנגען אַ שטענדיקע ראַנגלעניש אין פּאַלק: יעדער אַרויסשפּראַך פון אַ העכערער אידיע ביי די נביאים האָט געשטעלט נייע פּאָדערונגען צום פּאַלק. יעדע אַקצעפּטי־רונג פון אַ נייעם געדאַנק האָט געגעבן אַ שטויס פאַר נייע מער דער־הויבענע פּאָדערונגען. די פּריער אַקצעפּטירטע אידעאַלן האָבן שוין קיינעם נישט צופּרידן געשטעלט. דאָס האָט זיך געצויגן ביז חורבן־בית־ראשון. באַלד נאָכן חורבן, נאָך עטלעכע יאָר פּריער, האָט זיך אַנגעהויבן די תקופה פון פאַרווירקלעכן די אַבסטראַקטע אידעאַלן און קאַנצעפּציעס פון די נביאים. באַלד ווי די ייִדן פון יהודה זענען געוואָרן גולים, איז אויפגע־קומען ביי זיי די פּראָגע; וואָס מיינען די רייד פון די נביאים אין טאַג־טעגלעכן לעבן, אָט דאָ, אין דער פּרעמדער סביבה?

ס'איז נישט קיין צופאַל, וואָס נבואה האָט זיך אָפּגעשטעלט אַ קורצע צייט נאָך דער לעצטער עליה. ייִדן האָבן זיך שוין מער נישט גענויטיקט אין דער נביאות־דיקער שליחות. די פּונקציע, וואָס נבואה האָט זיך גע־שטעלט, בלאַיִודעים, איז געווען דאָס אַננעמען פון אַבסאָלוטן מאַנאַטע־איום און נעמען אויף זיך עול־שדי — דער יאָך פון גאַט. ייִדן האָבן מסכים געווען דערצו. איצט איז געקומען די צייט פון אויסטייטשן דעם

שלמה טיימאן

מיין פון די רייד פון דער תורה און פון די נביאים. ס'איז געקומען די תקופה פון פארוואנדלען אבסטרעקטע אידייעס אין מעשים. נבואה, וואס האט געפאדערט דעם מאקסימום, אבסאלוטע גערעכטיקייט, אבסאלוטן יושר, אבסאלוטע הייליקייט, וואלט נישט געהאט די געדולד און דעם איינזען פאר דער איבערגאנג צייט פון פארווירקלעכונג. נבואה וואלט געווען א שטער, האט זי זיך אפגעשטעלט. איר פונקציע האט איבערגע- נומען אגדה, וואס בויט אויך אלעמאל אויף דברים-שבלב און שטעלט אוועק דעם לפנים-משורת-חדין העכער ווי די נארמע. אבער ביי די בעלי-אגדה האט מען צוגענומען דאס רעכט פון אסרן און דאס רעכט פון מתיר מאכן. דאס האט מען איבערגעגעבן צו די בעלי-הלכה.

דער פרושימער וועג אין הלכה איז געווען גאר א נייער אויפטו און א נייער וועגווייזער פאר דער מענטשהייט. די שיטה פון די פרושים איז, אז אבסטרעקטע אמונה אליין קען נישט ווירקן אויף דעם מענטשן, סיידן זי ווערט פארוואנדלט אין קאנקרעטע מעשים, מצוות. דאס געטלעכע און חומרישע זענען אין שטענדיקן געראנגל אין דעם מענטשן. מצוות האבן דעם כוח צו מאכן דעם מענטשלעכן גייסט הערשער און דאך נישט אונטערדיקן דעם גוף.

נאך א וויכטיקן פרינציפ האבן זיי איינגעשטעלט: דער יחיד איז דער וויכטיקסטער באשטאנדטייל פון דער געזעלשאפט. אין זיינע הענט ליגט זיין אייגענער גורל און די גאולה פון דער וועלט. דער יחיד איז דער יש, נישט די מלוכה אדער ציבור. ער דארף און מוז זיך אויפפירן לויט דער אנגענומענער תורה און ער אליין איז פאראנטווארטלעך פאר זיינע מעשים. נישט דער קאלעקטיוו און נישט דער מלך קען אים באפוילן עובר צו זיין אויף א דין פון דער תורה. און אויב זיי באפעלן אים דאס צו טון, דארף ער נישט פאלגן. אויב ער פאלגט און איז עובר די עבירה, זינדיקט ער און ער וועט באשטראפט ווערן. ער אליין איז פאראנטווארטלעך פאר זיינע מעשים, נישט דער וואס באפעלט אים.

די פרושימשע הלכה איז נישט געווען קיין אפנויג פון נבואה, נאר א ווייטערדיקע אנטוויקלונג. די פרושים האבן זיך געשטעלט אפשר נאך א העכערן ציל פון די נביאים. זיי, די נביאים, האבן געקענט אפקומען מיט אבסטרעקציע. זיי האבן קיינמאל נישט געהאט פאר זיך קיין קלארן לעבנס-שטייגער, קיין קאנקרעטע מצוות עשהס אדער לא-תעשהס. למשל,

ווען מיכה זאָגט: „גאָט האָט דיר, מענטש, אָנגעזאָגט וואָס איז גוט. און וואָס פּאָדערט גאָט? נאָר צו טון משפט און ליב האָבן גנאָד און גיין שטיל באַשיידן מיט דיין גאָט“ (מיכה ו'ח), קען עס ווערן אָפּילו דער יסוד פון אַן אכזריותדיקע תּורה. ווי עס האָט טאַקע פּאַסירט אין מיטלאַלאַטער: „צו טון משפט“ — אויספּאַרשן די עדות פון דער אינקוויזיציע אָז זיי זאָלן דערציילן דעם אמת. ווען זיי זאָגן עפעס, נישט גלויבן זיי ביז מען מאַכט טערט זיי. „ליב האָבן גנאָד“ — זען מזכה זיין דעם אומגלויביקן מיט דער אמתער אמונה. נו, איז וואָס אָז דו וועסט אים פּאַרברענען לעבעדיקערהייט? ווי באַלד אָז ער וועט ירשנען אייביקן לעבן טוסטו מיט אים אַ חסד. „גיין שטיל באַשיידן מיט דיין גאָט“ — אויב דו ביסט אַ העכערער פּריסטער אין דער רעגירונג דאַרפסטו דאָך גיין אָנגעטון אין רייכע קליידער, אָבער אונטער די קליידער טראָג אַ זאַק. דעם נביאס אָנזאָג איז אַן אַבסטראַקציע, וואָס מען קען אויסטייטשן אויף אַ סך אופנים. אָבער דער אויסטייטש צו די פּסוקים פון די פּרושים איז קאָנקרעט: „עשות משפט — טון גערעכטיקייט“ — דו זאָלסט נישט באַעוולען דיין חבר סיי אין געלט־זאַכן און סיי אין רייד. „הצנע לכת עם אלהיך — זאָלסט זיין שטיל באַשיידן מיט דיין גאָט“ — דו זאָלסט טון מצוות בצנעה: העלפן אַן אַרעמער כלה, ברענגען אַ מת צו קבורה. דאָס זאָלסטו טון שטיל, פּאַרבאָרגענערהייט, קיינער זאָל נישט וויסן. (זע אבן עזרא און רד"ק אויף מיכה ו'ח). אָט די אַלע „קלייניקייטן“ האָבן נישט דעם שוונג און פּאַרנעם פון נביא. אָבער אָט די ממשותדיקע מעשים זענען אַ סך שווערער איינצופירן אין לעבן ווי צו צוהערן זיך צום נביא און צושאַקלען מיטן קאַפּ: מסכים! די אידעאלן פון די נביאים זענען גרויסע ליכט־טער אין הימל, אָבער נעמען פון זיי ליכט און וואַרעמקייט פאַרן מענטשן אויף דער ערד איז אַ סך אַ גרעסערער אויפטו ווי בלוז צו קוקן אויף די ליכטער אין הימל און אַזוי האַלטנדיק פאַרריסן דעם קאַפּ גיין און אַריינפאַלן אין אַ גרוב.

אָבער דער וועג צו שלימות דורך קאָנקרעטיזירונג פון הלכה איז געווען אַ שווערער. ביי יידן זענען געווען עליות און ירידות. די רע־לאַטיווע שלימות פון דעם יידן איז ערשט דערגרייכט געוואָרן אין גלות, נאָך קרוב צוויי טויזנט יאָר ראַנגלעניש (רעכענען פון דער צייט פון שיבת־ציון), איבערהויפט ביים אשכנזישן יידנטום. די אשכנזישע קהילות פון פּוילן, רייסן, ליטע און גאַליציע האָבן זיך פאַרמאַסטן מיט דער

וועלט, מבטל געמאכט א גרויסן טייל פון דער וועלט-קולטור און גע-
זיגט אויפן עטישן און געזעלשאפטלעכן געביט. זיי האבן געוויזן דער
וועלט ווי אזוי א פאלק דארף לעבן ווען מלכות-שדי וועט זיגן. אלע
געזעלשאפטלעכע פונקציעס זענען אויסגעפירט געווארן פרייוויליק און
פאציפֿיזם האבן זיי דערפירט צו הילפלֿאזיקייט אָדער ווי שונאים זאָגן
צו פחדנות.

יידן איז נישט אָנגעקומען גרינג צו דערגרייכן זייער שלימות אין
זייערע שטעטלעך, „די קרוין פון יידישער געשיכטע“:

„אין די תנ״ך־צייטן איז נאָך דער יידישער מענטש נישט געווען
דאָס אות פון דער יידישער וועלט־תורה. עס האָט דערצו געמוזט נעמען
טויזנטער יאָרן. די יידישע געשיכטע האָט געמוזט מאַכן אַ סך עקספערי-
מענטן, און זיך אויסשטעלן אויף די ביטערסטע און בלוטיקסטע נסיונות,
ביז די יידישע מחשבה האָט, ווי אַ ליכטיק פייער, אַדורכגעדרונגען דאָס
בלוט און דאָס פלייש פון יידישן מענטשן. ביז זי איז נישט געווען בלויז
דער נביאימער אידעאָל, נייערט די טאָג־טעגלעכע טבע פון יידישן מענטש.
ביז זי איז געוואָרן זיין טאָג און נאָכט, זיין האַפענונג און טרויער — — —
ביז די יידישע מחשבה איז געוואָרן די אינערלעכע לופט, אין וועלכער ער
האָט געלעבט. טויזנטער יאָרן, זאָג איד, האָט עס געמוזט געדויערן, דער
מענטש, וואָס הויבט זיך אַרויס פון אַלע „דזשונגל־מאַכטן“ און פון אַלע
גרענעצן פון די אור־היילן, וואָס אויף דער מאַדערנער שפּראַך הייסן זיי
שטאַטן און פּאָטערלענדער — ביז דער מאַכטלאַזער מענטש האָט באַקומען
פאַרעם און געשטאַלט“ (י. י. טרונק, פאַרוואָרט צו „פוילן“, אונדזער צייט,
פעברואַר—מערץ 1953).

איראָפּע, אַ קעסל־גרוב פון פעלקער, וואָס יעדעס פון זיי האָט
געדורשט נאָך מאַכט און געגלוסט צו באַזיגן לענדער און אַריינכאַפּן וואָס
מער שטח; יעדעס פּאָלק האָט געהאַט איין מאַניע, משוגעת — „צו מאַכן
אַ נאָמען“ — די אַלטע אַמביציע פון די וואָס ווידערשפעניקן קעגן גאָט
(דור־הפּלגה). אין מיטן פון אַט דער איראָפּע איז געלונגען איין פּאָלק —
דעם יידישן פּאָלק — צו שאַפּן אַ פּאָלקס־לעבן געבויט אויף מלכות־שדי.
די לאַיאַליטעט פון יידישן יחיד איז נישט געווען צו קיין שטאַט, אָדער
צו אַן אינסטיטוציאָנעלער רעליגיע — אַן אַפיציעלע קירך — נאָר צו
גאָטס וואָרט, צום דין. אין זייער אָפּגעזונדערטקייט האָבן יידן געשאַפּן
אַ מדינה אין אַ מדינה. אָבער אַזאַ מדינה האָבן זיי געשאַפּן, וואָס איז
געשטאַנען אויסער דעם מהות און דעם באַגריף וואָס געוויינלעך ווערט
דאָס וואָרט פאַרשטאַנען.

די געזעצן פון דער „שטעטל-מדינה“ זענען נישט דורכגעפירט גע-
וואָרן מיט פּאַליציי-צוואַנג, נאָר פון אַ גייסטיקער אויטאָריטעט, וואָס
האַט זיך נישט געשטיצט אויף קיין שום מאַכט. ס׳האַט געקענט זײַן אַ
פּלוגתא וואָס עס איז טריף און וואָס עס איז כשר, אָבער אויב דער פּסק
איז געקומען פון דעם אָנערקענטן אויטאָריטעט, האָבן אַלע אויסגעפּאָלגט.

אין דער „שטעטל-מדינה“ איז מקוים געוואָרן דער ווונטש פון די
נביאים, וואָס האָבן געהאַלטן אַז שׂכר ועונש ליגט אין האַנט פון גאָט
און נישט אין דער האַנט פון מענטשן*).

שוין אין די צייטן פון חשמונאים-אויפשטאַנד (168 פאַר דער איצטי-
קער צייט־רעכענונג) איז דאָס ייִדישע פּאַלק געווען רייף גענוג, גייסטיק
און עמאַציאָנעל, אָנצופירן מיט אַ שטאַט אָן שום תּאוּוה צו מלוכה־רום
און גירייקייט פון עקספּאַנסיע. דאָס פּאַלק איז געווען גרייט איינצושטעלן
אַ טאַג־טעגלעך לעבן פון קדושה. אָבער די אַרומיקע וועלט איז נאָך
נישט געווען גרייט צו דערלאָזן די עקזיסטענץ פון אַזאַ מלוכה. אין דער דע-
מאָלטיקער וועלט (איצט נאָך אויך) איז געווען אוממעגלעך די עקזיס-
טענץ פון פולע אויטאָנאָמיע פאַר אַ פּאַלק אָן פּאַליטישער זעלבסטשטענ-
דיקייט און מיליטערישער מאַכט אויפצוהאַלטן די פּאַליטישע זעלבסט-
שטענדיקייט. דאָס האָט געפירט צום אויסברוך פון חשמונאים-אויפשטאַנד.
אין אָנהויב האָט דער אויפשטאַנד געשטעלט פאַר זיך גאָר אַ באַשיידענעם
ציל — געווינען פולע אויטאָנאָמיע פאַרן פּאַלק־לעבן. ווען די פּאַליטישע
פרייהייט איז אויסגעקעמפט געוואָרן, האָבן געקראָגן די אויבערהאַנט די
עלעמענטן, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז פאַר פולער אויטאָנאָמיע מוז מען
האָבן נישט נאָר פולע פּאַליטישע פרייהייט און מיליטערישע מאַכט אויפ-
צוהאַלטן די פרייהייט, נאָר ס׳איז אויך מחייב עקספּאַנסיע. די חשמונאים
האָבן זיך באַלד געשטעלט אין דער שפיץ פון די וואָס האָבן געהאַלטן

* ביי קיינעם פון די נביאים איז נישטאָ קיין אָנזאָג, אַז פאַר וועלכע עס
איז זינד הייסט גאָט די הערשנדיקע מאַכט צו באַשטראַפן. די נביאים זאָגן אַלעמאַל
פאַרויס שטראַף און אומגליק, וואָס וועט קומען דורך גאָטס האַנט. נישטאָ קיין
זכר פון אַ קאָדעקס, וואָס די נביאים האָבן איינגעשטעלט, פאַר וועלכע דער
מענטש איז מחויב צו באַשטראַפן זיינע מיטמענטשן. די דראָאונג פון שטראַף
איז אויך געווען מיט אַ תּנאי — אויב מען וועט נישט תּשובה טון. תּשובה
אָנולירט דעם עונש, וואָס וועט קומען פון גאָט.

פון דער שיטה, אַז פולע פרייהייט איז אוממעגלעך אָן פּאָליטישער זעלבסט-
שטענדיקייט און עקספּאַנסיע.

אַבער ייִדן זענען נישט געווען גרייט צו לאָזן דעם שטאַט צו קריגן
די אויבערהאַנט אין זייער לעבן. זיי האָבן געזען אַז אַ זעלבסטשטענדיקע
מלוכה אין די רשעותדיקע תנאים פון דער וועלט איז מחייב קאַמפּראַמיסן.
די קדושה איינגעפירט אין טאַג-טעגלעך לעבן מוז מאַכן גרונט-פּשרות
מיט שפיכת-דמים, טומאה און רשעות בכלל. די פּרושים האָבן זיך גע-
שטעלט אַנטקעגן דער גרופּע, וואָס האָט אַוועקגעשטעלט דאָס גליק פון
פּאָלק אויף דעם דערפּאָלג פון דער מלוכה. נאָך לאַנגער ראַנגלעניש מיט
די פּירער פון דער מלוכה האָבן די פּרושים סוף-כל-סוף אומגעבראַכט
דעם שטאַט*.)

אין יענער צייט זענען ייִדן שוין געווען אין דער תקופה פון קאַנ-
קרעטיזירונג פון נביא־משער ייִדישקייט. די גאַנצע איבעריקע וועלט איז
געווען איינגעטונקט אין געצנדינעריי. זנות, שפיכת-דמים, מלחמות, שקלאַ-
פּעריי איז געווען די נאַרמע פון דער וועלט. נאָר איין פּינטעלע, יהודה,
האָט אַוועקגעשטעלט גאָט אין צענטער פון לעבן. ייִדן האָבן זיך פּאַרמאַסטן
צו ווערן גלייך צו אים, צום כביכול.

אַבער שוין מיט הונדערט און פּופציק יאָר פאַרן חורבן בית שני,
האָט די ציוויליזירטע וועלט אונטער דער רוימישער הערשאַפט און גריי-
כישער קולטור פּאַרלוירן איר גלויבן אין די אַלטע געטער. זי איז געווען
גרייט אַנצונעמען מאַנאַטעאיזם און אַבסטראַקציע. אַבער זי איז נאָך נישט
ראוי געווען אַנצונעמען מצוות-מעשיות. די וועלט איז נאָך נישט געווען

(* וועגן דער ראַלע, וואָס די פּרושים האָבן געשפּילט אין פּאַרלירן פון
ייִדישער זעלבסטשטענדיקייט, גיט יוסף קלויזנער אַ קלאַר בילד אין „היסטוריה
של הבית השני“, חלק ג', ז' 152 און 227. יוסף קלויזנער רופט די האַנדלונג
פון די פּרושים, וואָס האָבן זיך געווענדט נאָך הילף צו דמיטרוסן דעם דריטן
קעגן ינאי המלך אין 88 פ.א.צ.ר.: „פּאַראַט קעגן פּאַטערלאַנד“ — זהו בגד ומעל
במולדת. וועגן דער ייִדישער דעלעגאַציע צו פּאַמפּיי, וואָס האָט צו אים גע-
טענהט, אַז ייִדן זענען נישט להוט נאָך זעלבסטשטענדיקייט און די הילף וואָס די
פּרושים האָבן געגעבן צום רוימישן קייסער זאָגט קלויזנער: „אין דעם נאַציאָנאַלן
אומגליק באַשולדיקן ייִדישע און נישט-ייִדישע היסטאָריקער די פּרושים“. וועגן
דער ראַלע פון ר' יוחנן בן זכאי אין צייט פון חורבן בית שני און אויף וויפל
ער האָט געהאַלפן די רוימער מיט זיין בקשה וועגן יבנה. זע וועגן די פּרטים
אין „היסטארי און די דזשוס“, סאַלאַמאַן גרייזעל, ז' 195.

דערוואקסן פאר אַט דער פאזע פון יידישקייט, וואָס האָט געוואָלט דורך מעשים קאָנקרעטיזירן די אידעאַלן פון די נביאים.

„צווישן די פעלקער, איבערהויפט צווישן דער אינטעליגענץ איז אַנגעגאַנגען אַ גרויסער רעליגיעזער אויפרייר. דאָס אַלגעמיינע געפיל צווישן די געלערנטע ביי די פעלקער איז געוואָרן, אַז פאַגאַניזם האָט שוין אָפּגעלעבט זיין צייט. מען האָט געפרווט אויסטייטשן דעם פאַגאַניזם און אַרייַן טייטשן אין אים עטישע און פּילאָסאָפּישע כּוונות און געדאַנקען — אָבער דאָס איז דאָך דער אָנהויב פון סוף פון יעדער אוממיטלבאַרער אמונה. די נייע פּילאָסאָפּיע, נישט געקוקט אויף דעם אויפבלי פון די סאָאָיאַקער מיט פעסידאַניזם אין דער שפּיץ, איז געוואָרן סאָפּיסטיק און רעטאָריק אין די מיילער פון די „פּאָלקס־פּילאָסאָפּן“ פון יענער תקופה. נישט געקוקט אויף דער אַלגעמיינער בליענדיקער עקאָנאָמישער לאַגע און דעם שטאַט־פּרידן פון דער „אוואַנסטוס תקופה“ און אין דער צייט פון די שפּעטערדיקע צעוואָרן, האָט זיך דאָך געפּילט אין דער גאַנצער רוימישער אימפּעריע אַ זעלישע דערדריקונג, וואָס האָט זיך געריסן צו אַ גייסטיקער דערלייונג.“ (יוסף קלויזנער, „מישו עד פּאָלוס“, חלק שני, ז' 140).

יידישקייט איז געווען גרייט צו געבן דער וועלט די נייע אמונה, אָבער ייִדן זענען געקומען צו דער פּרוּשימשער קאָנקרעטיזאַציע פון די נביאים דורך ענוים, פּייג, זעלישע מאַטערנישן און ראַנגלענישן. דאָס קען מען נישט נעמען פון גרייטן. די פאַגאַניסטישע וועלט איז געווען גייסטיק גרייט בלויז אַנצונעמען די נביאימשע אַבסטראַקציע, די נישט קאָנקרעטיזירטע פּאַרמע פון יידישקייט, דעם אַבסטראַקטן געדאַנק פון מאַנאַטעאיזם, וואָס האָט נישט קיין פּיקסירטע תורה.

אין פשוטערע רייד, דער פאַגאַניזם איז געווען גרייט אַנצונעמען אַ גרינגע יידישקייט, אַ יידישקייט, ווי מיר האָבן עס פּריער דעפּינירט: לויט דער טראַדיציע, אַ יידישקייט פון פאַר מתן־תורה און לויט דעם קולטור־היסטאָרישן בליק; אַ יידישקייט, וואָס איז נאָך נישט געווען איינגעשטעלט. ס'איז אפשר נישט קיין צופאַל, וואָס קריסטנטום האָט זיך צוערשט פאַר־שפּרייט צווישן פּרויען. חוץ, וואָס אויף זיי קען נישט חל זיין די מצווה פון מילה, זענען זיי על־פּי־תורה פטור פון דעם גרעסטן טייל מצוות־מעשיות. „דער פּרושי, שאול פון תרשיש, וואָס איז באַקאַנט ווי פּאָל, איז געווען דער אמתער גרינדער און שאַפּער פון קריסטנטום ווי אַ נייע אמונה און אַ קירך, נאָכדעם ווי זי האָט עקזיסטירט אַ צאָל יאָרן ווי אַ יידישע סעקטע, כּיתה, און אויסשליסלעך ווי אַ יידישע געמיינדע בלויז.“ (יוסף קלויזנער).

דער אפאסטאל פאול האָט פאַרוואַנדלט די אמונה פון דער אומבאַ-
קאַנטער נישט וויכטיקער ייִדישער סעקטע אין אַ וועלט־רעליגיע דורך
פאַרלייקענען הלכה. ער האָט פאַרניינט דעם גאַנצן פרושימשן וועג, פאַר-
וואַנדלט די ייִדישע פאַרצווייגטע אמונה אין דער אַבסטראַקטער רעליגיע,
וואָס זי איז געווען אין איר יוגנט „ווען ישראל איז נאָך אַ ייִנגל געווען“.
ער האָט געגעבן דער וועלט אַ גרינג ייִדיש גלויבן וואָס האָט מחייב געווען
בלויז צוויי מצוות: טבילה — באַפטיזם, און די בשותפותדיקע סעודה
(האַסטיע), ביידע* פון ייִדישן מקור.

במקום מצוות־מעשיות האָט פאול אַוועקגעשטעלט דערלייזונג דורך
אמונה און חסד פון גאָט. אין אָנהויב האָט ער נאָך נישט געוואָגט גיין צו
ווייט. ער האָט אַוועקגעשטעלט אמונה און חסד אויף דער זעלביקער
מדרגה ווי מעשים־טובים. אָבער ביסלעכווייז, ביסלעכווייז האָט ער באַ-
פרייט די נייע אמונה אינגאַנצן פון פרושימשן קאָמפלעקס און דערקלערט,
אַז מצוות־מעשיות זענען אַ שטער צו דערלייזונג, די תורה איז אַ שטער.
זי ברענגט גרימצאָרן*.)

אודאי האָט די קירך שפעטער אַנטוויקלט אַ קאָדעקס פון מצוות־
מעשיות און אַנטוויקלט אַן אייגענעם ריטואַל און צערעמאָניאַל. אָבער
דער טראָפּ איז אַלעמאַל געשטעלט געוואָרן מער אויף אמונה ווי אויף
מעשים־טובים. מיט רעכט באַמערקט ר. טרעוואַרס הערפאָרד: „די קירך
האָט גאַנץ אָפט פאַרברענט פאַר נישט ריכטיקן גלויבן, אָבער קיינמאַל
נישט פאַר אויפפירן זיך זינדיק — פאַר נישט אָפהיטן קיין מצוות“.
דערפאַר האָט אויך קריסטנטום זיך געקענט פאַרשפרייטן דורך אָפּשמדן
גאַנצע פעלקער און אַלעמאַל אויסגענוצט מלוכה־מאַכט צו פאַרשטאַרקן
דעם גלויבן. אמונה אַליין איז געווען דער וויכטיקסטער עלעמענט פון
דער קירך.

ייִדישקייט האָט נישט פאַרניינט אמונה, אָבער דעם טראָפּ האָט זי
געשטעלט אויף מעשים־טובים. דערפאַר האָט ייִדישקייט אין תוך זיך נישט
געיאָגט צו מגייר זיין גאַנצע פעלקער.

די וויכוחים וואָס זענען אָנגעגאַנגען אין מיטלאַלטער צווישן די גלחים
און רבנים, אָדער צווישן משומדים און רבנים קענען אויבנאויפיק אויס-

* ריימער בריוו ג' כא, כב, כח; ד' טו, טז; יא' ה, ו; גאלאטער־בריוו ג'
יא, יב; עפעזער־בריוו ב' ה, ט און נאָך.

קוקן פֿאַרן מאָדערנעם מענטשן ווי טעאַלאָגישע סאָפיסטיק. די אַלע ראיות, וואָס די קריסטן ברענגען פון תנ"ך צו רעכטפֿאַרטיקן זייער אמונה און זייערע טענות קעגן תלמודישער ייִדישקייט, זענען דוכט זיך נישט מער ווי נאַרישער דרוש און אָפּט פשוטע עם־הארצות. מען קען אויך זאָגן אַז די ענטפֿערס פון די רבנים זענען אויך נישט קיין קליגערע. לויט אונדזער קולטור־היסטאָרישן קוק פֿאַרשטייען נישט ביידע צדדים, אַז בעצם זענען די קשיות קיין קשיות נישט און דער פרוו אויסצוגלייכן די ווידערשפּרעכנדיקע פּסוקים איז נישט נויטיק, ווייל נישט דער תנ"ך און נישט דער תלמוד זענען פון איין גוס — מער אַחד; נישט געשריבן פון איין מענטשן און נישט אין איין תקופה. ווי מיר פֿאַרשטייען איצט אַלטע טעקסטן, דאַרף מען זיי קענען אַוועקשטעלן אין דער ריכטיקער צייט און אין אַ קולטור־היסטאָרישער פּערספעקטיווע.

אַבער דאָס איז נישט מער ווי אַן אויבנאויפיקער בליק. די טעאַלאָג־גישע באַפֿאַרבונג פון די וויכחים איז געווען נישט מער ווי צייט־צינו. אויך קען מען נישט דערוואַרטן פון גלויביקע מענטשן וואָס האָבן געלעבט אין מיטל־אַלטער, אַז זיי זאָלן האָבן אַ קולטור־היסטאָרישן קוק אויף היילי־קע שריפטן, וואָס לויט זייער אויפפֿאַסונג זענען זיי געגעבן געוואָרן מפי הגבורה — פון גאָטס מויל. די וויכחים זענען בעצם געווען וועגן תוך־זאַכן; קען דער מענטש דערלייזן זיך און די וועלט בלויז מיט אמונה, צי נישט? אויב יאָ, קען די וועלט דערגרייכן שלימות דורך שטאַטמאַכט, דורך אַרויפצווינגען אַ געוויסע פֿאַרמילע, אַ דעקלאַראַציע, אַן אמונה און דאָס זאָל זיין גענוג צו ברענגען די גאולה פֿאַר דער מענטשהייט און במילא וועט דער יחיד באַגליקט ווערן? אויב אַבער אמונה אַליין איז ווייניק, קען די גאולה פון דער מענטשהייט קומען נאָר ווען דער יחד זאָל זיך ענדערן, פֿאַרבעסערן זיך, אויסגעלייטערט ווערן דורך מעשים־טובים און דיסציפּלינירט ווערן דורך מצוות. אין אַזאַ שיטה איז צוואַנג נוצלאָז, די גאולה הויבט זיך אָן פון יחיד און ס'איז אַ פֿאַמעלעכער, לאַנגזאַמער פּראָצעס פון דערציאונג, פון לערנען, פון איינזאַפֿן תורה, פון איבערקאָכן אַ וועלט־באַנעם און מאַכן אים אייגנס.

דאָס געראַנגל צווישן ייִדישקייט און זיינע צוויי אַרויסשפּראַצונגען: קריסטנטום און מאַכמעדאַניזם איז נישט געווען בלויז אַ טעאַלאָגישער געראַנגל. טעאַלאָגיש קענען רעליגיעס דורכקומען. ייִדישקייט האָט אין קבלה און דערנאָך אין חסידים אַריינגענומען גאָר אַ סך נישט קיין ייִדישע

עלעמענטן. אבער די בעלי-קבלה און די חסידים זענען געבליבן אין ראם פון יידישקייט, ווייל זיי האבן נישט פארלייקנט דעם „שולחן ערוך“. פאר-קערט, די חסידים האבן געטראגן גרעסערע און גרעבערע פיאות, לענגערע ארבע-כנפות, געדיכטערע בערד און געדאוונט נאך פרומער פון די מתנגדים און נישט געבראכן קיין איין מצווה. די אלטע פרעמדע עלעמענטן זענען געווען ביי זיי בלויז א מיטל צו פארשטארקן די פרושימשע שיטה פון מצוות-מעשיות.

אין דעם געראנגל צווישן יידישקייט און די צוויי אמונות זענען געלעגן פארשיידענע גרונט-געדאנקען, פארשיידענע וועלט-באנעמונגען, אנדערע גייסטיקע ווערטן, וואס האבן דירעקט און אומדירעקט מחייב געווען פארשיידענע לעבן-שטייגערס. שטאט, חשיבות פון יחיד, צוואנג און התחייבות פון יחיד, באציאונג צו אנדערע פעלקער, די אלע לעבנס-עיקרים, זענען אויפגענומען געווארן אנדערש פון די דריי רעליגיעס.

דאס וואס קריסטנטום און איסלאם האבן געשטעלט דעם טראפ אויף דערלייזונג דורך חסד און אמונה אין די ראמען פון קירך און אויסגע-שלאסן מעשים-טובים ווי דעם עיקר פון דערלייזונג, האט מעגלעך גע-מאכט פאר ביידע אמונות צו פארשפרייטן זייער ממשלה אויך מיט דער שווערד*.)

אבער מען דארף צוגעבן אז יידן האבן געקענט אנטוויקלען „א יידיש-קייט, וואס נעמט ארום אלע אקטיוויטעטן פון מענטשן און זיין אויפפירעכץ אין לעבן“, ווייל זיי האבן זיך נישט נאר אפגעזונדערט פון דער ארומי-קער באפעלקערונג, נאר זיי האבן אויך פארניינט, צוליב זייער אָננעמען דעם גלות, דעם שטאט, אפגעזאגט זיך ווי א פאלק ווי וויסנשאפט און אפגעווארפן ווי א פאלק די פארטידיקונג פון אייגנטום און בלויז אין

* אויסער דער קירך און חסד פון גאט איז נישטא קיין דערלייזונג, איז די דאגמע פון מאַכמעדאָניזם און דער קריסטלעכער קירך. פאר מעשים-טובים אן אָנגעהעריקייט צו דער קירך ווערט מען נישט באַלוינט — לויט ביידע רעלי-גיעס. אַנדערש איז דער יידישער קוק. גאט באַלוינט לויט די מעשים. (דזשארדזש רוט מור, „מאַכמעדאָניזם“, ז' 489). דער רמב"ם פסקנט נישט אַזוי, וואָס איז לאַוודווקא געדרונגען פון דעם טעקסט פון דער גמרא („יד החזקה“, הלכות מלכים, כרך ח' יא, זע דעם כסף משנה אויף דעם סעיף). מורס אויסטייטש איז נענטער צום טעקסט פון דער גמרא.

אויסנאם פאלן זיך געשטעלט אנטקעגן א שונא, ווי א גרופע, מיט געווער אין האנט, צו פארטידיקן דעם נפש.

קריסטנטום האט אויך ביסלעכווייז, ביסלעכווייז אנגעהויבן אננעמען דעם זין פון מצוות-מעשיות, געפרעדיקט מעשים-טובים און איינגעפירט א ריטואל און צערעמאניאל פארן טאג-טעגלעכן לעבן. די רעפארמאציע אין קריסטנטום האט אפגעווארפן א סך פאגאניסטישע דאגמעס און א סך סעקטעס האבן אויפגעהערט צו פארלאזן זיך אויפן שטאט צו שטיצן זייערע דאגמעס. עס זענען אויך אויפגעקומען סעקטעס אין קריסטנטום, וואס האבן באמת געשטרעבט צו קאנקרעטיזירן מלכות-שדי אין טאג-טעגלעך לעבן. אבער קריסטנטום האט קיין צייט נישט געהאט צו דערגרייכן צו דער צווייטער פאזע פון יידישקייט — דעם פרושימשן וועג, ווייל נאך פאר דער רעפארמאציע איז אויפגעקומען דער רענעסאנס, וואס האט ארויסגעבראכט דעם וויסנשאפטלעכן קוק אויף דער וועלט, וואס האט אינגאנצן אפגעפרעגט דעם רעליגיעזן וועלט-באנעם. א צאל רעגירער און פירער און טאן-געבער פון דער קריסטלעכער וועלט זענען געווארן כופרים — זיך אפגעזאגט פון דעם געדאנק, אז עס איז דא א געטלעכער כוח אויסער דעם מענטשן און אויסער דער וועלט, וואס האט השגחה אויף דעם מענטשן און זיינע אקטיוויטעטן. אפילו די רעליגיעזע קריסטלעכע פירער זענען נישט געווען ריין פון דעם זינד*.)

פאר קריסטנטום האט זיך אנגעהויבן א נייער געראנגל און פאר יידישקייט די דריטע רונדע — דער געראנגל מיט דעם ראציאנאליסטיש-מאטעריאליסטישן וועלט-באנעם.

ה.

רעליגיע ווערט אפגעפרעגט אויף פארשידענע אופנים פון סעקולארע היסטאריקער און וויסנשאפטלער. סאלאמאן רענאק, דער יידיש-פראנצויזישער היסטאריקער איז דער מילדסטער פון זיי:
 „די געשיכטע פון דער מענטשהייט איז א פראגרעסיווע סעקולאריזאציע. דער פראצעס האט זיך נאך נישט פארענדיקט. רעליגיע איז היסטא-“

(* „ארפעאוס“ פון סאלאמאן רענאק, ז' 9, 10, וועגן דעם גייסטיקן צור-שטאנד פון קריסטנטום אין אכצנטן יארהונדערט. וועגן דעם גייסטיקן צושטאנד פון דער קאטוילישער קירך אין צייט פון דער רעפארמאציע זע גיבאנס „דעקליין ענד פאל אוו ראם“ — קאפיטלעך 15 ביז 17. די רבנים פון אמאל און היינטיקע פרומע רבנים האט קיינער קיינמאל נישט באשולדיקט אין כפירה.)

ריש געווען אַ באַפרייאונגס־כוח און געבראַכט דער מענטשהייט אַ סך גוטס, ווייל זי האָט צום ערשטן אָפגעקליבן טאַבוס און דערנאָך געצוימט, געהאַ־ מעוועט דעם אַנאַמיזם (דאָס גלויבן אַז יעדע טויטע זאָך איז באַזעצט מיט אַ רוח, אַ שד, אַ גייסט). כדי צו מאַכן אונטערטעניק די טויזנטער גייסטער, שדים און רוחות, מיט וועלכע דער מענטש האָט געגלויבט אַז ער איז אַרומגערינגלט, האָט ער זיך אויפגעזוכט אַ העלפער — די מאַגיק. כישוף, די מאַמע פון אַלע וויסנשאַפטן. דער אָנהייב פון רעליגיע איז אויפגעקומען מיט דעם אָנהויב פון מענטשלעכער אינטעלעקטועלער אַקטיוויטעט. אין משך פון צייט האָט רעליגיע דערפירט צו דער עקזאָקטער וויסנשאַפט, עטיק און געזעץ.

„רעליגיע, האַלט רענאַק, וועט קיינמאַל נישט פאַרשווינדן, ווייל דאָס מיסטישע, דאָס אומבאַקאַנטע אין נאַטור וועט אַלע מאַל בלייבן, און די וויסנשאַפט קען נישט לייזן אַלע פראַבלעמען און קען נישט געבן קיין ענטפער אויף אַלע פראַגעס. דערצו וועט אין מענטשן בלייבן אויף אַלעמאַל עפעס פון זיינע אורעלטערנס אַנאַמיזם. אָבער, טרייסט רענאַק, רעליגיעס אַליין האָבן די טענדענציע צו סעקולאַריזירט ווערן“ („ארפעאוס“, ענגליש־ אויסזאָגן פון די זײַ 23 ביז 25).

נישט געקוקט וואָס סאַלאַמאָן רענאַק גיט צו די וויכטיקע ראַלע, וואָס רעליגיע האָט געשפילט אין דער מענטשלעכער ציוויליזאַציע, לייקנט ער אַפ דעם תוך פון רעליגיעזן וועלט־באַנעם. ס'האָט געשפילט אַ ראַלע און וועט אַזוי גיך נישט בטל ווערן, ווייל דער מענטש איז נאָך אַלץ הילפלאַז אָבער לעתידי־לבוא, ווען דער מענטש וועט „קלוגער“ ווערן, וועט נישט זיין קיין אַרט פאַר אמונות.

אַנדערע היסטאָריקער האַלטן אַז רעליגיע האָט געהאַט אַ שעדלעכע ווירקונג אויף דער מענטשהייט. רעליגיע האָט פאַרטומלט די מענטשן מיט פאַרטעמפטן אינפאַטאַליזם.

„וואָס האָט קריסטנטום באַזיגט? דעם קולט פון דער אומזיגבאַרער זון? קיין ווונדער נישט, וואָס די וועלט איז געוואָרן פינצטער.“ „די ערשטע נאַכפאַלגער פון קריסטנטום זענען געווען פון דעם מין מענטשן, וואָס ווען זיי באַזוכן גיריאַרק, איז באַלד אין ערשטן טאַג קויפן זיי אַפ דעם ברוקלין־בריק. די וויליאַרט־געביידע אָדער דעם האַרדסאָן־טוועל. די ווייבער אין דער היים אַבאַגירן זיך אויף גאַנצע גאַנגס (סעטס) ביכער אויף אויסצוצאָלן, פאַקן אַן גאַנצע אַלמערס מיט פאַטענטירטע מעדיציניען; אַנישט גייען זיי צו טרעפערקעס, וואַרוואַגערניס אויסצוגעפינען די צוקונפט. דאָס זענען מענטשן וואָס ווילן אויף גיך רייך ווערן און שנעל זיך אויס־ היילן פון אַלערליי חולאתן. זיי זוכן אַלעמאַל צו פאַרגייטיקן אַן אַרעם, פאַראַור מערט צעדריבלט לעבן מיט אַ נאַרישן, פאַרטעמפטן נאַרקאָטישן הלום. די מענטשן פאַרלאָזן זיך שטענדיק אויף אָבערגלויבן און האָבן נישט קיין

שום נוצן פאָרן מוה; אַט דער מין מענטש קען אפילו נישט טראַכטן ווי עס באַדאַרף צו זיין: קנעכט, פויערים, דלפנים, קבצנים, פעדלערס, גאַסן־קערערס, שוואַרערס, קליינע געמבלערס, קאַליקעס, איגוואַלידן, אידיאַטן, אלמנות, נישט קיין דערפאַרענע מוידן און אַלטע צעדרייטע ווייבער.

„רעליגיע קען נישט מאַכן קיין סוף צו מלחמות, קען נישט אַפשאַפן קיין הונגער און מגפות אָדער חולאתן, קען נישט ברענגען קיין גליק צו דער וועלט אָדער אַפשאַפן מענטשלעכע ליידן בכלל. בלויז דער מענטש קען עס טון. ער קען עס אָבער דורכפירן איבער דעם טויטן קערפער פון רעליגיע“.

„דער אָנהויב איז שוין געמאַכט געוואָרן. נאָר, איך בעט אייך, צו געדענקען, אַז די אויסערגעוויינלעכע אינדוסטריעלע תקופה האָט עס מעגלעך געמאַכט להיפוך דער קירך, אויסער דער קירך, און די מענטשן, וואָס האָבן געמאַכט אַט דעם פרוו אויסצובעסערן די וועלט זענען פאַרפאַלגט געוואָרן פון דער קירך“ („מענס אאון שאו — סיוויליזיישן“, ביי דזשאַדאָזש א. דארסי. ז' 539, 542, 543 און 624 — אויסצוגן).

וועגן ייִדישקײט רעדט זיך אַרויס ד״ר אברהם קאַראַליניק אויך אַזוי

שאַרף:

„אַ שטאַרקער גלויבן, וואָס ענדערט זיך נישט איז מער געפערלעך און שעדלעך ווי אַ סקעפטיציזם וואָס זוכט. גלויבן באַרואיקט און פאַרוויגט, אָבער סקעפטיציזם איז פראַגרעס, פערפעקציע, דערוועקט כוחות, זוכט אַ נייעם אמת, איז אומרואיקייט און איז נישט צופרידן מיטן אַלטן. דער גלויביקער וויל גאַרנישט נישט וויסן — — — אַזוי ווי דער ייִדישער גאַט ענדערט זיך נישט און בייט זיך נישט, אַזוי איז אויך זיין תורה — זי איז איינגעשטעלט און ענדערט זיך נישט, קיינמאַל נישט“.

„לעבט נאָך ייִדישקײט בכלל? ווען ס׳איז געשטאַרבן די אַלטע גריכיש־שע קולטור און אירע געטער איז אויפגעקומען קריסטנטום אויף דער וועלט. קריסטנטום האָט געלעבט, צייטיק געוואָרן כדי אויך סוף־כל־סוף זיך צו בייגן פאַרן גרויזאַמען גורל — אַפשאַרבן און אַוועק פון דער וועלט. קריסטנטום איז געשטאַרבן. געשטאַרבן אויף אייביק נישט צוריקקערן זיך, נישט געקוקט אויף אַלע סימנים פון האַפּענונגען פון די גלויביקע קריסטן אָדער פון די וואָס ווילן פאַרשטאַרקן זייער אמונה — — — און אַז אַלץ איז צעטרייסלט קען ייִדישקײט געדייען? ווען די גאַנצע וועלט ווערט באַנניט, האָט ייִדישקײט גענוג כוח און גענוג יוגנטאַפט צו דערפילן אַלע פאַדערונגען פון לעבן?“

ד״ר אברהם קאַראַליניק האַלט, אַז ייִדישע עטיק איז נידעריקער פון דער עטיק פון די איראָפּאָעער. למשל, די עטיק, וואָס דער סאַציאַליזם האָט איינגעשטעלט. ייִדישע עטיק האָט נישט קיין האַפט, ווייל אין תוך

אין זי אונטערטעניק צו אַ האַר, צום רבונג-של-עולם. אָבער די אייראָפּע-
אישע עטיק שטיצט זיך אויפן מענטשן.

וועגן יידישן וועג פון הלכה פון די פרושים ציטירט ד"ר קאַראַלניק
מענדלסאָנען, וואָס האָט געזאָגט קלאַר, אַז יידישע אמונה באַפעלט אים
נישט צו גלויבן אין אייביקע אמתן, נאָר אין געוויסע געבאַטן און
אַנעמען אַ געוויסן לעבנס-שטייגער און אַ צערעמאָניאַל און ריטואַל און
באַשטימטע דינים. ד"ר קאַראַלניק איראַניזירט: „זעט וויפל מענדלסאָן
האַט דערגרייכט מיט אַט דעם אויפפאַסונג פון יידישקייט!“

קאַראַלניק רעדט באַריכות וועגן ענין מצוות-מעשיות און מאַכט קלאַר
אַז לויט דעם מאָדערנעם וועלט-באַנעם אין דער גאַנצער קאָמפּלעקס פון
הלכה „אַ טויטער אינווענטאַר (רכוש מת)“. ער זאָגט:

„איך וויל דאָ נישט קריטיקירן די רעליגיעזע מנהגים, דאָס לאָז איך
איבער צו די רעפּאַרמערס און צו די אַנפירערס פון דער ליבעראַלער
יידישקייט. זאָלן זיי באַשטימען וואָס איז גוט און וואָס איז שלעכט, וואָס
איז פּאַסיק און וואָס איז נישט פּאַסיק, וואָס מען קען יאָ אָננעמען פון
הלכה און וואָס מען קען נישט. איך וויל זיך מיט דעם נישט פאַרנעמען.
איך וויל דאָ נאָר פאַרצייכענען דעם פּאַקט, אַז אונדזערע רעליגיעזע מינה
גים זענען אַ טויטער אינווענטאַר, אין וועלכן מען קען נישט אַריינבלאָזן
קיין רוּח־חיים.“

„דאָס איז דער מאָדערנער וועלט-בליק. אַט דער געדאַנקען-גאַנג איז
אויך אַריינגעדורונגען אין די מאַסן. די מאַסן גלויבן מער נישט אין גאָט
און משיחן. זיי זינגען איצט גאַר אַן אַנדער שבועה ווי אַמאַל: „משיח און
יידישקייט זענען געשטאַרבן, אַ נייער משיח קומט אָן.“

„די אַלטע לוחות זענען צעבראַכן, מען קען זיי מער נישט פאַריכטן.
אמת, מיר ווילן אַזוי גיך נישט אונטערגיין. די געזעצן פון געשיכטע זענען
פוילער און אַרבעטן לאַנגזאַם. אָבער אַ לעבן, וואָס ציט זיך צוליב דער
נאַכלעסיקייט פון דער געשיכטע איז אַ געמיין לעבן, און איז גאַרנישט
נישט ווערט.“ (ד"ר אברהם קאַראַלניק, „שאלתנו המרכזית“ — העתיד ב
בערלין, הוצאה שניה, תרפ"ג) *.

(* ס'איז נישט מיין עובדא צו פאַלעמעזירן מיט דזשארדזש דארסי אָדער
מיט א. קאַראַלניקן. אָבער ס'איז כדאי אָנצוווייזן אויף עטלעכע טשיקאָווע פונקטן.
למשל, אברהם קאַראַלניק באַהויפט אַז נישטעס מאַראַל איז אַ העכערע אין
תוך ווי די נביאימס, ווייל נישטעס מאַראַל איז אַן אויטאָנאָמישע — דו זאָלסט
לעבן שייך נאָך די געזעצן פון דיין איד, כדי דו זאָלסט זיך און די גאַנצע מענטש-
הייט דערהויבן. דער נביאימשער כדי איז משועבד צו עפעס „כדי דו זאָלסט
געפינען הן אין די אויגן פון גאָט, אָדער ווייל ס'איז גאָטס געבאַט.“ יידן זענען,

„די אַלטע לוחות זענען צעבראַכן“ — זענען נייע לוחות אַראַפּגע-
בראַכט געוואָרן צום פּאַלק? רענאַק מיינט, אַז עס זענען נישט נויטיק קיין
נייע לוחות, „די רעליגיע פון סאַציאַלע פּליכטן באַפּרידיקט דעם מאַדער-
נעם מענטשן“. אָבער ס'איז נישט אמת.

מען קען מיט רעכט זאָגן, אַז דער גייסטיקער צושטאַנד פון דער
וועלט איז איצט דער זעלביקער ווי אין די ערשטע צוויי, דריי הונדערט
יאָר פון דער קריסטלעכער עראָ. די מאַסע איז נאָך טיילווייז רעליגיעז.
זי איז ביז אַ געוויסן גראַד טאַלעראַנט צו די אַנדערע רעליגיעס, נישט
ווייל זי פאַרשטייט און באַנעמט די אינערלעכע אמתן פון אַלע רעליגיעס,
נאָר ווייל אמונה איז ביז אַ געוויסער מאָס אַפּגעשוואַכט געוואָרן ביי דעם
דורכשניטלעכן מענטשן. אויך גלויבט די גרעסטע צאָל מענטשן, אַז אין
די אַנדערע רעליגיעס זענען דאָ אויך געוויסע כוחות, געטלעכע אָדער
דעמאָנישע, וואָס קענען שלעכטס טון אָדער גוטס טון זייערע נאַכפּאַלער.
די רעגירער און אינטעלעקטואַלן האַלטן אַז אַלע רעליגיעס זענען נאַריש
און אַבערגלויבעריש, אַן איבערבלייב פון מענטשנס אינפאַטאַליזם און פון
דערפאַרונג ווייסן זיי, אַז כדי אַנצוהאַלטן וועלכן ס'איז אינטערגרופּן פּרידן
אין דער מדינה, מוזן זיי זעען אַז אַלע רעליגיעס זאָלן זיך טאַלעריין.

די געזעלשאַפטלעכע פירער, די טאַן-געבער פון אונדזער לעבן, די
אינטעלעקטואַלן זענען על-פּירוב כופרים, אָבער זיי ווייסן אַז רעליגיע
שפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דיסציפּלינירן דעם געוויינלעכן מענטשן,
דאַרף מען זעען אונטערשיצן רעליגיעזע אינסטיטוציעס און אַרויסווייזן
צו זיי אַ יראַת-הכבוד. ס'זענען דאָ איצט גאָר ווייניק מענטשן אַפּילו צווישן
די אינטעלעקטואַלן וואָס האָבן נישט קיין „קאַרעקטע“ באַציאונג צו רע-
ליגיע.

אָבער סקעפטיציזם און אומגלויבן זענען אַריינגעדורנגען אין די

הייסט עס, קנעכט צו גאַט, נישט קיין פּרייע מענטשן. דארסי זאָגט, אַז אין
גאַנצן חומש איז נישטאָ קיין וואַרט וועגן ליבשאַפט פון מאַן צו פּרוי. ער
פאַרגעסט די ווונדערבאַרע מעשה פון יעקב און רחל און דעם פּסוק „האַט יצחק
זי געבראַכט אין געזעלט פון זיין מאַמען, שרה. און ער האָט גענומען רבקה,
און זי איז געוואָרן זיין ווייב און ער האָט זי ליב געקראָגן און ער האָט זיך
געטרייסט נאָך זיין מוטער“ (בראשית כ"ד—ס"ז). אָבער דער צוועק פון די גע-
בראַכטע אויסצוגן פון די צוויי מחברים איז געווען בלויז צו ווייזן דעם סעקר-
לאַרן קוק אויף ייִדישקייט און אמונה בכלל.

מאסן, אן קיין שום פילאָסאָפישער באַגרינדונג, ווי עס איז דער פּאַל ביי די דענקער און פילאָסאָפן. דער איינפאַכער מענטש דערפילט אַז הינטער דער מאַסקע פון ווירדיקער און מוסטערהאַפּטער באַציאונג צו רעליגיע ביי די העכערע קלאַסן, איז דאָ אין תּוֹך פאַראַכטונג. דערפאַר פאַרלירט אויך דער איינפאַכער מענטש זיין גלויבן אין די כוחות פאַר וועלכע ער האָט מורא. ער זעט, אַז די, פאַר וועמען ער האָט דרֶך־אַרץ, האַלטן נישט פון די נאַרישקייטן. ער הויבט אָן נאַכמאַכן די קליגערע, געלערנטערע און גרע־סערע פון אים. האָט זיך געשאַפן אין דער וועלט אַן אַטמאָספּערע פון אומגלויבן אַן אַ פילאָסאָפישער באַגרינדונג.

אַבער דער מענטש קען נישט לעבן אָן אַ גלויבן. אַ געוויסע צאָל אינ־טעלעקטואַלן און אַ קלענערע צאָל קינסטלער מכל־המינים קענען סובליר־מירן דאָס גלויבן אין אַ העכערן און אַ פירנדיקן כוח אין דעם וואָס זיי פאַרנעמען זיך מיט זייערע ספּעציפישע געביטן. אָבער דער דורכשניט־לעכער מענטש און אויך די גרעסטע צאָל אינטעלעקטואַלן און ספּעציאַ־ליסטן אויף זייערע געביטן, מוזן האָבן אַ גלויבן, אַ רעליגיע, וואָס זאָל געבן זייער לעבן אַ זין און אינהאַלט, אַנישט ווערן זיי אַרומשווימענדיקער אַפּפּאַל, אין שטראַם פון געשעענישן, און ווערן מיטגעטראָגן מיט יעדער כּוואַליע. זייער פּערזענלעכער לעבן ווערט נודע און ציילאָז. ווען מען כּפּלט אַזעלכע לעבנס אויף מיליאָנען, ווערן זיי אַ צעשטערנדיקער כוח אין דער געזעלשאַפט.

ווען פּאָגאַניזם האָט אָנגעהויבן אַפּשטאַרבן, האָט אַן אַנדער, מער ראַ־ציאָנאַלע און מער עמאַציאָנעלע רעליגיע אָנגעהויבן אַריינצודרינגען אין דער רוימישער אימפּעריע — קריסטנטום. די נייע רעליגיע האָט געזיגט צוליב אַ סך סיבות, אָבער די הויפּט־סיבה איז געווען ווייל עס איז אויפ־געקומען אַ טיף גלויביקע גרופּע, וואָס איז געווען גרייט צו שטאַרבן פאַר איר אמונה. די נייע אמונה, וואָס האָט געגעבן אירע נאַכפּאָלגער אַ זין אין לעבן און געהאַט אַ באַוווּסטיניקן ציל — אַפּשאַפן פּאָגאַניזם, האָט געמוזט זיגן, „אַ קליינע צאָל, אַן אמת דיסציפּלינירטע באַוווּסטיניקע און ציל־באַוווּסטע גרופּע קען אַלעמאַל באַזיגן און אונטערטעניק מאַכן אַ נישט דיסציפּלינירטע, אומוווּסנדיקע, סקעפּטישע גרויסע צאָל. מענטשן, און אַרױפּצױנגען אויף זיי איר ווילן“.

אויך איצט, אין אַ צייט פון רעליגיעלאַזיקייט, ווייזן זיך סימנים פון דעם אויפקום פאַר אַ נייער רעליגיע — אַ ראַציאָנעל־מאַטעריאַליסטישע

פסעוודאָ-וויסנשאַפּטלעכע אמונה — מאַרקסײזם. די דריי אַרױסשפּראַצונגען פון מאַרקסײזם: פּאַשײזם, נאַצײזם און קאַמוניזם, נישט געקוקט אויף זייער ראַציאָנאַליסטיש-מאַטעריאַליסטישער באַגרינדונג און זייער פאַרלייקענען פון דער עקזיסטענץ אַ מאַכט פון אויסער דער וועלט און אויסער דעם מענטשן, האָבן אָנגענומען די אַלע בולטע פאַרמעס פון אַ פּרימיטיווער רעליגיע: בלינדער גלױבן, אַ צוואַג פון עולם-הבא פאַרן קאַלעקטיוו, נישטאַ קיין דערלייונג אויסער דער פאַרטיי (פאַרטייש קירך), איקאַנען, היי-ליקע צו וועלכע מען גייט אויף קבר-אבות, אַדער מען רופט אַרױס זייער גייסט אין צייט פון אַ פייערונג, אַ גלױבן אַז עס זענען דאָ צוויי כוחות אין דער וועלט (גאָט און שטן-טייוול) וואָס זענען אין שטענדיקן געראַנגל, פאַרפּאָלגונגען אויף אַפיקורסים — די קלענסטע אָפּנויגונג פירט צו זינקען אין טומאה. אַ פאַרגעטערונג פון דעם פירער — אים דערהייבן צו אַ גאָטהייט. און דער הויפּט-סימן איז, וואָס די נייע אמונה האָט זיך אונטערגענומען צו געבן אַן ענטפּער אויף אַלע פּראַגעס און אַלץ מוז קאָנ-פאַרמירט ווערן צו דער נייער רעליגיע. סקעפטעציזם, זעלבסטשטענדיקע פאַרשונג, וועלכע ס'איז גייסטיקע טעטיקייט אויסער די ראַמען פון דער נייער רעליגיע איז פאַרבאָטן — אַפילו די אַבסטראַקציעס, וואָס האָבן אין פלוג גאַרנישט נישט וואָס צו טון מיט דעם נייעם קליזיארך — די שטאַט-פאַרטיי, וואָס איז דער מקור פון וויסן און חכמה קען קיינמאַל קיין טעות נישט מאַכן.

קריסטנטום און ייִדישקייט און אַלע אַנדערע רעליגיעס שטייען פנים-אל פנים מיט אַ טאַפּלטן שונא: א) די מאַטעריאַליסטישע ציוויליזאַציע, וואָס פאַרלייקנט בעצם רעליגיע און גיט דעם מענטשן אַזוי פיל באַ-קוועמלעכקייט און פסעוודאָ-גייסטיקייט, אַז עס בלייבט אים נישט קיין צייט פאַר קאַנטעמפּלאַציע און ווונדערן זיך אויף דעם וועלט-באַשאַף, וואָס פירט צו אמונה. ב) „די נייע רעליגיע“, וואָס פאַרמעסט זיך פאַר-נעמען איצט דעם חלל, וואָס איז געשאַפן געוואָרן פון דער כפירה. די מאַטעריאַליסטישע ציוויליזאַציע איז נישט פאַנאַטיש קעמפּעריש, זי באַ-הערשט און באַצווינגט דעם מענטשן און דערשטיקט זיין גייסטיקייט. זי האָט די טענדענץ צו מאַכן די געזעלשאַפט קאַנפּאַרמיסטיש, מיט איר גרויסער שפע פון גופישע באַקוועמלעכקייט און גייסטיקע ערזאַצן. ס'איז אַ סכנה קעגן וועלכער די מענטשהייט האָט צייט צוצוגרייטן נייע ווערטן. „די נייע רעליגיע“ איז אַבער אַגרעסיוו, פאַרמעסט זיך צו פאַרנעמען

די וועלט, וויל ארויפצווינגען איר וועלט-באנעם מיט גוואלד און איז א סך א גרעסערע און באלדיקע, תיכפדיקע, סכנה פאר אונדז.
 קריסטנטום איז אין א בעסערער לאגע ווי יידישקייט צו איבערלעבן די איבערגאנג-צייט און סוף-כל-סוף זיך אריינפאסן אין די נייע אומ-שטענדן און שפעטער ווערן ווידער א ווירקנדיקער פאקטאר אין דער וועלט-ציוויליזאציע. קריסטנטום האט אין זיין ארשפרונג פארליקנט נישט נאר דעם שטאט, נאר אויך דעם עצם לעבן גופא — די מענטשלעכע אינסטינקטן. קריסטן האבן איגנארירט קאמערץ, אייגנטום און נישט גע-פונען פאר נויטיק אַנטייל צו נעמען בכלל אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. זיי האבן חתונה געהאט בלויז ווייל זיי האבן נישט געוואלט אַפּשטעלן די עקזיסטענץ פון דעם מין, אָבער נישט-חתונה-האָבן איז געווען אַ גרויסע מרדגה. זיי האָבן געהאַלטן אַז דער גאַנצער צוזאַמענשטעל פון אונדזער געזעלשאַפט האָט נישט קיין האַפט, ווייל איידער וואָס ווען, וועט ישוע ווידער דערשיינען און דער איינשטעל פון דער וועלט וועט געענדערט ווערן. דאָס פאַרליקענען פון מענטשלעכן לעבן איז געווען אַ טייל פון דער גרונט-דאָגמע פון קריסטנטום. ביו איצט האָט זיך נאָך קריסטנטום אינגאַנצן נישט באַפרייט פון אַט דער גרונט-אידיע.

דער פאַראַדאָקס איז, ווייל קריסטן האָבן געהאַט אַ נעגאַטיווע שטע-לונג צו דער וועלט, האָבן זיי געקענט שלום מאַכן מיט איר. וויבאַלד אַז קיין מצוות-מעשיות זענען נישט נויטיק צו דערלייזן דעם מענטשן און די מענטשהייט, נאָר בלויז אמונה און דער חסד פון גאָט, האָבן זיי נישט געדאַרפט לייגן קיין געוויכט אויסצובעסערן די עקזיסטירנדיקע עוולות. אויך האָבן זיי געקענט אָננעמען אַזאַ מאַראַל וואָס זאָל נישט האָבן קיין עצם-באַרירונג מיטן טאַג-טעגלעכן לעבן. דער אמת איז אַז דער מאַראַל-קאָ-דעקס איז געווען אומאַנווענדבאַר און איז לכתחילה אויסגערעכנט געוואָרן ווי אַן אידעאַל, אַ ווונטש פאַר אַ נישט ערדישן לעבן.

דערפאַר האָט זיך אַנטוויקלט אַ טאַפּלטיקייט אין דער קריסט-לעכער ציוויליזאַציע; גלויבן באַזונדער און לעבן באַזונדער. די רעליגיע איז געווען פאַר באַשטימטע שעהן און ספּעציפישע צוועקן. אַפּט זענען דאָס געווען טיף-רעליגיעזע דורכגעלעבטע שעהן. אָבער די זעלביקע מענטשן האָבן געקענט, באַלד נאָך די שעהן פון זייער רעליגיעזן עקסטאַז, איבערגיין צום פּראָפּאַגעם לעבן; יאָגה, מלחמה, פאַרמעסט צווישן ריטער, גלאַריע אויפן שלאַכט-פעלד, שכרות, נישט-געזעלעכע ליבעס און אי-

בערהויפט האָט די רעליגיע זיך נישט געמישט אין דער תאוה פון שטאַט, גלאַרע און עקספּאַנסיע.

דער פרימיטיווער קריסטנטום און אויך די אָפיציעלע קירך האָט נישט אָנגעווענדט די קריסטלעכע מאָראַל אויפן ווירטשאַפּטלעכן לעבן, אויף די מוניציפּאַלן, אויף דער אַרמיי — דאָס אַלץ האָט דאָך קריסטנטום פאַרלייקנט, געהאַלטן פאַר צייטווייליק און פּראָפּאַן.

יחידים, וואָס האָבן געוואָלט פירן אַ גאַנצן קריסטלעכן לעבן, אַ לעבן אָן פּגומות, האָבן זיך דערווייטערט פון ציוויליזאַציע. ס'איז נישט קיין צופאַל, וואָס די אינסטיטוציע פון נזירים און נזירות — מאָנאַסטירן — האָט זיך אַזוי שטאַרק פאַרשפּרייט אין דער קריסטלעכער וועלט און איז געוואָרן אַ וויכטיקער באַשטאַנד פון דער קירך.

דער אָנהויב פון קריסטנטום איז געווען אַ טאַטאַלע פאַרלייקענונג פון מצוות-מעשיות און זיך פאַרלאָזן בלויז אויף אמונה און חסד פון גאָט, וואָס אין תּוֹך איז נישט מחייב צו שטעלן זיך קעגן דער וועלט — „גיב צעזאָרן וואָס איז צעזאָרט“, וויבאַלד אַזוי, אויב נויטיק, קען קריסטנטום צוריק אינשרומפן צו דער פרימיטיווער פאַרמולירונג און ווערן אַ גרינגע ייִדישקײט, וואָס איז צו גאַרנישט נישט מחייב און גרינג איבער-לעבן די נישט-גינסטיקע אומשטענדן, ביז עס וועלן אָנקומען מער פּאַסי-קע צייטן פאַר אַ רעליגיעזן אויפשטייג.

גאַר אַ בלי-ערך גרעסערע סכנה שטייט איצט פאַר ייִדישקײט. מירן אויסלאָזן פון חשבון, וואָס ייִדישקײט האָט נישט קיין גרויסע צאָל נאָכ-פּאַלגער און איז פשוט אַרעמער אין גייסטיקע כוחות און מאַטעריעלע רעסורסן. מירן דאָ באַטראַכטן בלויז איר אידעאָלאָגיע.

ייִדישקײט האָט קיינמאַל נישט פאַרלייקנט דאָס לעבן, זי האָט אויפגע-נומען די וועלט ווי אַ טייל פון מענטשן. די וועלט, האָט ייִדישקײט גע-האַלטן, איז געשאַפן געוואָרן צו געניסן פון איר, צו באַוווינען זי, באַהערשן די נאַטור און זי מאַכן אַן אינסטרומענט אין מענטשלעכע הענט און זי דערפירן צו שלימות.

די וועלט קען אויסגעבעסערט ווערן נאָר דורך מעשים-טובים. דערליי-ונג פון יחיד, די גאולה פון דער וועלט און די מענטשהייט וועלן קומען דורך מעשים-טובים. דערלייזונג קומט נישט אויטאָמאַטיש דורך דעם חסד פון גאָט און אמונה, נאָר דורך דעם זכות פון מעשים-טובים.

די תורה איז די וועג־ווייזערן. זי באשטימט וואָס איז גוט און וואָס איז שלעכט. נישט דער קאָפּריו אָדער גוטסקייט פון דער מאַכט אויסער דעם מענטשן און אויסער דער וועלט. דער כביכול אַליין „פאַרברענגט מיט דעם ווונדערבאַרן אוצר יעדן טאַג“, „ער באַצירט די אותיות פון דער תורה מיט קריינדלעך“. ווען עס קומט צו פסקענען אַ דין, קען זיך דער כביכול נישט אַרײַנמישן, ווייל „די תורה איז נישט אין הימל“ (דברים, יב). אפילו ווען אַ בת־קול נעמט זיך די מי און ווייזט אָן אַז דער דין איז נישט ווי די מערהייט האָט געפסקנט, פאַלגט מען נישט די שטים פון הימל, ווייל ס'איז קעגן וואָס עס איז געשריבן אין דער תורה „אחרי רבים להטות“ — מען דאַרף גיין נאָך דער מערהייט. און דער אויבערשטער, ווען ער הערט אַזוינע רייד פון זיינע קינדער שמיכלט ער און זאָגט: נצחוני בני — מיינע קינדער האָבן מיך באַזיגט (בבא מציעא כ, וועגן דער פּלוגתא פון תנור עכנאי — אַ שטאַנגען אוי־וועלע).

יידן האָבן אָפּגעוואָרפן אַסקעטיזם. אַוודאי זענען געווען אַסקעטן ביי יידן, אָבער קיינמאַל האָט עס זיך נישט גערעכנט ווי אַן עיקר אין ייִדיש־קייט. יידן האָבן אפילו געקוקט קרום אויף נזירות:

„מיר האָבן געלערנט: ר' אליעזר פון קאפּאר זאָגט אין רביס נאָמען: עס שטייט אין דער תורה און ער (דער קרבן) וועט פאַרגעבן אויף אים וואָס ער האָט געזינדיקט מיט זיין נפשׁ“ (במדבר ו', יא), וועגן וועלכן נפשׁ האָט ער, דער נזיר, געזינדיקט? ער האָט געזינדיקט, ווייל דער נזיר האָט זיך מצער געווען און ער האָט זיך צוריקגעהאַלטן פון וויין. איז עס דאָן אַ קל־וחומר: מה דאָך, אַז דער וואָס האָט זיך צוריקגעהאַלטן פון וויין ווערט אַנגערופן זינדיקער, איז דאָך פון דעם געדוונגען, אַז דער וואָס זיצט אין אַ תענית איז אַוודאי און אַוודאי אַ זינדיקער“ (נדרים מ', עמוד א).

דער פּסוק „לא לתהו בראה — לשבת יצרה“ (ישעיה מ"ה, יח). ער האָט זי נישט באַשאַפן צו זיין וויסט, נאָר צו ווינען אין איר האָט ער זי געפורעמט, איז כולל דעם גאַנצן ייִדישן קוק אויף דעם צוועק פון דער וועלט־יצירה.

די טיפּע אמונה פון שכר פאַר מצוות אויף יענער וועלט האָט ביי יידן נישט פאַרקלענערט דעם ווערט פון לעבן אויף דער וועלט. ווייל בעצם איז לויטן ייִדישן באַנעם פון מצוות נישט דער עיקר דער שכר, נאָר דאָס שטייגן פון מענטשן, צו זיין גאַרן און דערגרייכן פון שלימות. דאָס קען אויסגעפירט ווערן נאָר אויף דער וועלט, ווי אַ מענטש האָט בחירה און

ברירה. אויף יענער וועלט דאַרף מען לעבן פון גרייטן, איז וואָס איז עס פאַר אַ מדרגה? עס שטייט געשריבן: „ווייל אַ לעבעדיקער הונט איז בעסער פון אַ טויטן לייב“ (קהלת ט'—ד). פאַרוואָס? ווייל אויף דער וועלט קען אַ הונט ווערן אַ לייב און אַ לייב קען ווערן אַ הונט. אָבער לעתיד-לבוא, ווער עס איז אַ הונט קען נישט ווערן קיין לייב, און ווער עס איז אַ לייב קען נישט ווערן קיין הונט. („ילקוט שמעוני“, קהלת ט').

אָבער דווקא צוליב דעם פּרינציפּ פון כולל זיין די גאַנצע וועלט אין די ראַמען פון הלכה, קען עס ווערן אַ שטער פאַרן ווייטערדיקן קיום פון ייִדישקײט.

קריסטנטום האָט צעשפּאַלטן דאָס לעבן, ייִדישקײט האָט אָנגענומען אַן אַנדער מעטאָד: זי האָט ייִדן, ווי אַ פּאַלק, אָפּגעזונדערט פון דעם הויפּט-שליאַך פון דער וועלט-ציוויליזאַציע. ייִדן האָבן נישט אַריינגענו-מען אין זייער סכּום ייִדישקײט אַ גרויסן טייל פון טאַג-טעגלעכן לעבן, — קיין וויסנשאַפטן, קיין קונסט מיט פּראָפּעסיאָנעלע קינסטלער, קיין פירן פון מלוכה, קיין תּכּסיסי-מלחמה, קיין אַדמיניסטראַציע. די אַלטע חוקים וועגן די ענינים זענען געבליבן פאַרפיקסירט אין קאָדעקס און די פּראַק-טישע אַנווענדונג פון די אַלע זאַכן איז אָפּגעלייגט געוואָרן אויף לעתיד-לבוא, ווען ייִדישקײט וועט נישט געשטערט ווערן פון אַ רשעותדיקער וועלט.

אין זייער באַשטימטער סביבה און אָפּגעגרענעצט לעבן האָבן ייִדן אַנטוויקלט אַן עטישן מענטשן, וואָס האָט געהאַט אַ פשוטן פיזישן עקל צו שפּיכּת-דמים, אַ פּאַלקס-בירגער אַן קיין שום לוסט צו זיג און עקס-פּאַנסיע. נאָך מער, דאָס ייִדישע פּאַלק האָט דערווייטערט זיינע מיטגלידער פון וועלכער ס'איז געזעצלעכע רשעותן; פּאַליציי, טורמע-אויפּזעער, צינזן-מאַנער, זעלנער, פּראָקוראַרן און סתּם רעגירער, וואָס דאַרפן באַשטראַפן און באַצווינגען. דער גאַנצער זין פון מאַכט און רציחה איז געוואָרן פּרעמד פאַר ייִדן.

י. ל. פּרץ אין זיין משכּיליש טענדענציעזער דערציילונג „דער שבת-גוי“, לאַכט אָפּ פון ייִדישער הילפּלאָזיקייט און נאַאיוויטעט. דער רב פון דער עדה סימבאָליזירט די ייִדישע בטלנות און נישט וועלטלעכקייט. אָבער „מתוך גנותו בא לידי שבחו“ — פון דער פאַראַכטונג וואָס פּרץ ווייזט אַרויס צו די מידות פון דעם רב, קענען מיר זעען די גרויסקייט פון מנהיג. ער סימבאָליזירט דעם ייִדישן וועלט-באַנעם. ער האַלט אַז „מענטשן

זענען דווקא פיינע ברואימלעך, אי יידעלעך און להבדיל אנדערע". מען טאר אפילו נישט זאגן אויף דעם מענטשן אז ער איז א רוצח, ווייל אויף א באשעפעניש רוצח? — זאגט דער רב — נישטא קיין רוצחים. עס זאלן זיין רוצחים אויף דער וועלט, וואלט די וועלט חס-ושלום קיין קיום נישט גע- האט". אי מען זעט דאך פארט רציחה ביי די ארומיקע? גיט דער רב הילפ- לאזע, קינדערישע תירוצים און עצות. אבער דער ברען-פונק איז דעם רבס גלויבן אין מענטשן. "רוצח, ענטפערט דער רב געלאסן, איז פארט לאו- דווקא, כ'האב דיר איינמאל שוין געזאגט: די וועלט וואלט חס-ושלום קיין קיום נישט געהאט. נישטא קיין רוצחים!" אזא גלויבן אין מענטשן איז אפשר די גרעסטע מדרגה, וואס וועלכע ס'איז אומה האט דערגרייכט. מען דארף נישט פארגעסן אז דאס איז נישט געווען גלאט א תורה, פאר- שריבן אויף פאפיר, נאר א טייל פון יעדן יידנס נשמה. טאקע ווי דער נביא האט פארויסגעזאגט: „איך האב אריינגעגעבן מיין תורה אין זיי, און אויף זייער הארצן וועל איך זי אויפשרייבן, איך וועל זיין זייער גאט און זיי מיין פאלק". (ירמיהו ל"א, לב).

ז.

הלכה-יידישקייט האט געקענט ווייזן דעם נס כל-זמן זי האט אפ- געטיילט פאר זיך בלויז א ווינקל אין דער אלגעמיינער ציוויליזאציע. אבער איצט, איזאלירן מיר זיך נישט מער פון דער וועלט. מיר נעמען אן אנטהאלטן אין דעם פאליטישן, סאציאלן און וויסנשאפטלעכן לעבן פון אונדזערע ווינונגס-ערטער און דערצו האבן מיר א יידישע מלוכה, וואס איז מחייב אריינצונעמען סעקולאריזם אין טאג-טעגלעך לעבן, און דורכ- פירן די פונקציעס פון דער מדינה. אויך וועלן מיר מוזן האבן די פונקציע- נארן, וואס דארפן זיך פארנעמען מיט רשעות. די פראגע איצט איז, צי הלכה-יידישקייט קען אנגעווענדט ווערן אין אזעלכע תנאים. קען הלכה- יידישקייט אריינעמען צו זיך די גאנצע וועלט און אין תוך בלייבן א פרושים-יידישקייט? קען יידישקייט זיך ווידער פארמעסטן מיט דער וועלט? האט הלכה-יידישקייט ווערטן, איבערלעכע זעלבסט-ווערטן, וואס קענען ארויסגעשטעלט ווערן ווי וועגווייזער פאר דער וועלט?

דער ענטפער איז א גרויסער יא, אויב מיר וועלן דערקענען דעם אמתן זין פון הלכה, וואס האט געשאפן די סיסטעם פון מצוות-מעשיות.

הלכה איז נישט קיין אויסערלעכע פארמע, די שאַלעכץ פון אמונה. הלכה איז אַ טייל פון דער יידישער אמונה, דער איינציקער וועג פון יידישער אמונה, די פרושים האָבן נישט געשאַפן אַדער באַצוועקט צו שאַפן אַן אויסערלעכע פארמע פון ריטואַלן און צערעמאָניעס. הלכה איז די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון נבואה, זי איז אַזוי וויכטיק ווי נבואה; הלכה איז איינע פון די יסודות פון יידישקייט, נישט אַפּצוטויילן און נישט אַפּצורייסן פון נבואה און פון די עיקרים פון יידישן וועלט-באַנעם.

דער גאַנג פון הלכה, מוז ווידער און ווידער באַטאַנט ווערן, איז צו פאַרווירקלעכן, קאַנקרעטיזירן די אַבסטראַקטע עטישע אידיען. אַן הלכה בלייבט יידישקייט אַן אַבסטראַקציע, וואָס איז אַפילו נישט ספּעציפיש יידיש.

הלכה איז די מעכאַניק פון דער יידישער אמונה. דער מענטש האָט אין זיך דאָס געטלעכע און דאָס חומרישע. גייסט און חומר זענען גע- קניפט און געבונדן. אָבער דאָס חומרישע האָט אַן אַנשפאַר אויף דער וועלט אַרום זיך, וואָס איז אַ חומרישע, קען אַנגערירט ווערן און דערשפירט ווערן מיט די חושים. דער חומר אין מענטשן ווערט געשטאַרקט פון דער וועלט אַרום און דאָס גייסטיקע אין אים ווערט פאַרטונקלט, ווערט גענוצט נאָר אַזוי פיל וויפל די חושים זאָלן קענען הנאה האָבן פון די קעגנשטאַנדן אַרום.

הלכה איז פאַר דער נשמה פון מענטשן דאָס, וואָס די מעכאַנישע וועלט איז פאַרן גוף. אַן הלכה-קאַנקרעטיזירונג פון דער געטלעכער תורה, אַדער דאָס גייסטלעכע אין מענטשן אין אונדזער טערמינאָלאָגיע, ווערט דער גוף דער גאַנצער באַלעבאַס איבערן מענטשן.

ביז דער השכלה איז דער לבוש פון הלכה געווען אויסשליסלעך אַ רעליגיעזער. אָבער פאַר סעקולאַריסטן מיינט עס נישט אַז עס איז דער איינציקער אומפאַרמיידלעכער לבוש: אַט ווי די אידעאָלן פון די נביאים האָבן געטראָגן דעם לבוש פון זייער צייט, אַזוי האָט הלכה געטראָגן איר צייט-לבוש. אַט אַזוי ווי נבואה האָט אין זיך, אונטער דעם לבוש פון רע- ליגיע, אייביקע ווערטן, אַזוי (האָט הלכה אין איר גאַנג אַן אייביקן ווערט פאַרן מענטשן).

הלכה איז נישט צוגעבונדן און אַפהענגיק פון רעליגיע, הלכה איז זעלבסטשטענדיק, אַ סימן, קריסטנטום האָט אינגאַנצן אַפּגעלייקנט די נויטיקייט פון הלכה אין רעליגיע. דער איסלאַם שטעלט אויך נישט דעם

טראָפּ אויף דער הלכה. דאָס מיינט, אַז הלכה איז אַ ספעציפישער יידי-
שער וועלט-באַנעם, ווי יידישע עטיק, וואָס איז אויסגעוואַקסן פון רעליגיע,
אַבער איז נישט אָפּהענגיק פון איר — אָפּט אינגאַנצן איבערגעוואַקסן
דעם ענגן רעליגיעזן וועלט-באַנעם. אזוי אויך קען דער מאַדערנער מענטש
אַננעמען דעם פרינציפּ פון הלכה און דעם רעליגיעזן אימפעראַטיוו.

וואָס איז די טרייב־קראַפּט פון הלכה? אָדער וואָס איז די מעטאָפּיזיק
הינטער הלכה? אין פשוטן לשון, וואָס איז דער פאַרוואָס פון הלכה?
דער טעם, די סאַנקציע הינטער הלכה ווענדט זיך און דעם מענטשן
וואָס זוכט די סאַנקציע. די וואָס גלויבן אין אַ מאַכט אויסער דער וועלט
און אויסער דעם מענטשן, איז התגלות, רעוועלאַציע פון גאָט, דער יסוד
פון הלכה. פאַר די מיט אַ קולטור-היסטאָרישן צוגאַנג צו יידישקייט, זענען
די עטישע ווערפּן און די ווירקונג אויף דעם הלכה-מענטש די „מעטאָפּיזיק“
פון הלכה-יידישקייט. די איבערצייגונג, אַז די שיטה פון די פרושים האָט
געפירט צו שלימות, אָדער פירט צו שלימות, איז די פילאָסאָפיע הינטער
הלכה. ס'איז די זעלביקע „סאַנקציע“ וואָס מיר געבן צו דעם מאַטע-
ריאַליסטישן וועלט-באַנעם.

אין געצייילטע ווערטער: הלכה איז די גלאַרפיקאַציע פון דעם גייס-
טיקן אין מענטשן.

דער אויפנאַם פון הלכה דאַרף נישט זיין מעור-אחד — פון איין גוס.
ס'איז אַלעמאַל אזוי געווען ביי יידן — און ס'איז אויך אזוי אין אַלע
באַזעגונגען. דער גאון, דער פּוסק, דער רב, דער למדן, דער שיינער
באַלעבאַס, דער פּראָסטער ייד, דער פאַרגרעבטער ייד — יעדער איינער
האָט משיג געווען יידישקייט אויף זיין אופן. שוין אין דער גמרא ווערט
געזאָגט, אַז ישעיה האָט געזען גאָט ווי אַ גרויס שטאַטיקער זעט דעם
מלך, און יחזקאל האָט געזען גאָט ווי אַ דאַרפסמאַן זעט דעם מלך (חגיגה
יג). אַלע ייידן האָבן פאַראייניקט אמונה און התגלות. איצט דאַרף אויך
אזוי פאַרשטאַנען ווערן הלכה — ס'איז דאָ התגלות אין הלכה גופא —
מצוות-מעשיות זענען ווערטן פאַר זיך אַליין און קענען ברענגען די
גאולה פאַרן יחיד און די גאולה פאַר דער וועלט*.)

* גאָר נאָענט צום געדאַנק איז די מיסטישע דערקלערונג פון בעל-
התניא וועגן מצוות-מעשיות. די תרי"ג מצוות זענען די געטלעכע לבושים. ווען
איינער איז מקיים אַ מצווה איז פונקט ווי ער וואָלט זיך באַהעפּט מיט דעם

אַננעמען דעם פרינציפ פון הלכה מיינט נישט אַקצעפטירן דעם גאַנצן „שולחן ערוך“, אָט ווי ער איז. דאָס איז פאַר אונדז אוממעגלעך פסיכאָלאָגיש, גייסטיק און פיזיש. ביז אַ געוויסער מאָס אַפילו נישט לאַ-גיש. אַננעמען הלכה מיינט אַ סעלעקציע, אַן אַפּקלויב.

אַבער דער אַפּקלויב מיינט נישט אַננעמען בלויז די דינים וואָס זענען באַקוועם און שכלדיק, לויט אונדזער איצטיקן וועלט-באַנעם. די סעלעקציע מיינט אַן אַפּקלויב פאַר דערציאונג. אפשר אַנווענדן דעם פרינציפ — „אין גוזרין גזירה על הצבור אלא אם כן רוב ציבור יכולין לעמוד בה“ (בבא קמא) — עס מיינט אַננעמען יענע דינים וואָס דאָס רוב קען אויס-האַלטן. איך מײן אויסהאַלטן, נישט אויספירן.

דאָס איז פונקט דאָס פאַרקערטע ווי דער ענדזיל פון די רעפּאַרמערס. זיי האָבן אין פרינציפ אַפּגעוואָרפן מצוות-מעשיות, ווייל זיי האָבן נישט געהאַלטן פון דעם אינערלעכן ווערט פון הלכה. זיי האָבן אַוועקגעשטעלט ייִדישקייט אויף דער אַבסטראַקטער עטישער אידייע. ביי זיי איז ביז איצט אַנגעגאַנגען אַ לאַנגיאַריקער פּראָצעס צו מאַכן ייִדישקייט וואָס גרינגער. מיר אָבער האַלטן אַז הלכה איז דער יסוד פון ייִדישקייט. עס קען נישט געמאַלט זיין אַ ייִדישקייט אַן מצוות-מעשיות. זיי האָבן געמאַכט אַ סעלעקציע צו מאַכן ייִדישקייט גרינגער, אָבער מיר מאַכן אַ סעלעקציע, כדי צו נעמען אויף זיך דעם עול פון מלכות-שמים, נישט כדי צו מאַכן אונדזער ייִדישקייט גרינגער, נאָר צו געבן איר אַ זין, אַז עס זאָל זיין כדי צו נעמען אויף זיך אַן עול.

ווען מיר נעמען אַן דעם פרינציפ פון הלכה און ווען מיר פאַסן אויף אַז הלכה דאַרף נישט האָבן קיין סאַנקציע, ווייל זי איז זעלבסטשטענדיק, קען זיך דערנערן פון אייגענע כוחות, אָט ווי דער מאַנאַטעאיזם, דעמאַלט איז נישט קיין פּראָגע פון ספּעציפישע מצוות. מצוות עשהס און לאַתעשהס, צוגעבונדן צו צייט און אָרט פאַלן אָפּ אויטאָמאַטיש. עס עפנט זיך פאַר אונדז אַ ברייטער וועג און מיר קריגן אַ היתר אַנצווענדן הלכה צו איצ-טיקע דערשיינונגען אין לעבן און זיינע פּראַבלעמען.

כביכול. טון מצוות איז נאָך גרעסער פון שכר-עולם-הבא, ווייל אויף יענער וועלט קען מען נאָר דערגרייכן צו קומען אין באַרירונג מיט דעם אַפּגלאַנץ פון רבונור-של-עולם, „זו השכינה“. אָבער ווען מען טוט אַ מצווה דערנענט מען זיך אַזוי צו גאט, ממש ווי מען וואַלט אַרומגענומען אַ מלך אין זיינע קליידער („ליקוטי מאמרים“, סוף פרק ד', זו' ח, ט).

דערן פרינציפ פון הלכה ווי אן עטישער עיקר, ווי א עטישע סיסטעם, ווי א וועלט-באנעם, קערט אום יידישקייט צוריק צו איר אמאליקן פאר-נעם און זי קען זיך פארמעסטן מיט דער וועלט. עס גיט יעדן יידן א זין פאר זיין קיום און אן ענדציל פארן יידישן פאלק.

מיטן אָננעמען פון דעם פרינציפ קענען מיר אָנהויבן איבערבויען אונדזער יידיש לעבן און קומען מיט א דינאמישער יידישקייט צו די פארשטויסענע יידן, די ראַנדי-יידן, די גלייכגילטיקע יידן, די צופעליק-געבוירענע יידן און געבן זיי א פאָרוואָס פאר אַ שעפּערישער יידישקייט פאר אַ קעמפּערישער יידישקייט.

מיט דער אידיע קענען מיר אויספורעמען אַ פאלק אין מדינת-ישראל אין געשטאַלט פון ישראל-סבא און זאָל דאָך ווערן אַ יונג מאַדערן פאלק, וואָס קען איבערקאָכן די גאַנצע וועלט-ציוויליזאַציע און נישט פאַרלירן דעם המשך מיט די לעצטע דורות. דאָס קען לערנען יידן אין מדינת-ישראל, אַז ס'איז נישט כדאי צו ווערן צוריק די תלמידים פון יהושע בן נון (חיים גרינבערגס ע"ה אן אויסדרוק).

עס קען געבראַכט ווערן צו יידן די בשורה פון געדאַנק אין אַ לבוש פון הלכה, אַז יידישקייט איז נישט בלויז אן אמונה, אַ רעליגיע אָדער דאָס גלויבן פון אַן עטנישער גרופע, נאָר אַז יידישקייט איז רעליגיע, פאלק און אייגענער וועג פון אויפפאַסן ציוויליזאַציע, און אייגנאַרטיקע שיטה פאר דעם יחידס און מענטשלעכער גאולה. תוך-יידישקייט נעמט נישט אויף די וועלט ווי זי איז, נאָר ענדערט זי, בעסערט זי אויס און פירט זי צו שלימות.

אַזאַ יידישקייט איז נישט אַפּאַלאַגעטיש, זי האָט נישט מורא צו פראַק-לאַמירן: „איר וועט נישט קענען דינען גרינג גאָט, ווייל אַ הייליקער גאָט איז ער“ (יהושע כד, יט). מען דאַרף שטאַרק האַרעווען צו האָבן די זכיה צו זיין אַ ייד.

יחזקאל הנביא דערציילט:

„איך האָב געזען ערשט אַ האָנט אין אויסגעשטרעקט געוואָרן צו מיר, אין איר איז געווען אַ מגילת-ספר — אַ גרויסע מגילה. און ער האָט זי אויסגעשפּרייט פאַר מיר און זי איז געווען פאַרשריבן פון ביידע זייטן. און אַנגעשריבן אין איר איז געווען טרויער, קלאַג און וויל. און ער האָט געזאָגט צו מיר: דו מענטשנזון, דאָס וואָס דו האָסט געפונען עס! עס אויף די מגילה און גיי רייד צו יידן. און איך האָב געעפנט מיין מויל און ער האָט געמאַכט מיך צו עסן די מגילה און ער האָט געזאָגט צו מיר: מענטשנ-“

תּוֹךְ-יִיִדִישְׁקײט

זון, דיין בויד זאל זיך אָנעסן און דיין אינגעווייד זאלסטו אָנפילן מיט דער מגילה, וואָס איך גיב דיר".
"און איך האָב זי אויפגעגעסן און זי איז געווען אין מיין מויל זיס ווי האָניק" (יחזקאל ב' ט—י; ג' א—ג).

יִיִדִישְׁקײט איז אַ מגילה לאַנג ווי דער גלות, און די מגילה איז פאַרשריבן פון ביידע זייטן און ס'איז שווער אויסצופאַלגן, וואָס אין דער מגילה שטייט, ווייל זי נעמט אַרום אַלע אַקטיוויטעטן פון מענטשן. אָבער אַז מען פאַרוכט די מגילה — יא, דעמאָלט איז זי זיס ווי האָניק. ס'איז כדאי און ווערט צוליב אַזאַ יִיִדִישְׁקײטן צו נעמען אויף זיך אַ יאָך. ס'איז אויך כדאי און ווערט צו קעמפן פאַר אַזאַ יִיִדִישְׁקײט.

די שרעק פאר פסוקים

די בעסטע פון אונדז לעבן אויף ערזאץ פון ערזאץ-יידישקייט. מיר, די וועלטלעכע יידן, לעבן אויף שיריים פון יידישקייט. מיר זענען הילפ־לאז צו איבערשאפן יידישקייט, ווייל מיר האלטן אין איין באטאָנען: מיר גלויבן נישט אין אַ פּערזענלעכן גאָט. אָן אמונה אין אַ גאָט, וואָס זיצט אויבן מיט אַ קאַנטשיק אין האַנט, גרייט צו באַשטראַפן די וואָס עסן מיט אַ מילכיקן לעפל פון אַ פליישיקן טעלער, מיינען אונדזערע סעקולאַ-ריסטן, קען נישט זיין קיין יידישקייט.

וויבאלד מיר מיינען, אַז יידישקייט איז בלויז גלויבן, וואָס ווערט אויפגעהאַלטן פון אַ גאַנצן קאָדעקס פון מצוות, האַלטן מיר, אַז מיר דאַרפן זיך אָפּזאָגן פון יידישקייט, ווי עס איז קאַנקרעטיזירט געוואָרן פאַר די לעצטע צוויי טויזנט יאָר. מיר דאַרפן זיין ווי אַלע פעלקער און בויען אונדזער לעבן אויף ליטעראַטור, קונסט און שפּראַך. די אַלטע פאַרמע פון יידישקייט: תורה, שבת, יום־טוב, תפילה, בית־מדרש איז מוזי-יידישקייט. עס וועט שטענדיק מסתמא זיין אַ שיכט, וואָס וועט גלייבן אין אַלטן גאָט. און ווען מיר וועלן זיך פאַרבענקען נאָך די אַלע קינדערייען, וועלן מיר קומען צו די פרומע אין שטיבל. אָבער פאַר אונדז זענען די אַלע זאַכן אָפּגעלעבט און ווערטלאָז. מיר זענען ווי אַלע פעלקער, נאָר נישט אינגאַנצן ציוויליזירט און מענטשלעך ווי זיי, אָבער מיר דאַרפן שטרעבן צו ווערן ווי זיי, די אומות־העולם.

אונדזערע סעקולאַריסטן שטעלן אַוועק יידישקייט ווי אַ סתירה צו וועלטלעכקייט. שוין דער משכיל־דיכטער, יהודה־לייב גאַרדאַן, האָט גע-זונגען: „הוה יהודי באהליך ואדם בצאתך“ — זיי אַ ייד אין שטוב און אַ מענטש ווען דו גייסט אַרויס. דער דיכטער איז געווען זיכער, אַז יעדער

ליאדער שכורער גוי איז אַ מענטש. און דער פיינטער געבילדעטסטער, וועלכעסטער פרומער ייד דאַרף ערשט ווערן אַ מענטש.

לויט אונדזער היינטיקע משכילים-סעקולאַריסטן איז די גאַנצע יידישע געשיכטע ביו איצט, דער גאַנצער לאַנגער גלות, די גאַנצע מאַרטי-ראַלאַגיע — איין גרויסער טעות. די לייזן זענען נישט קיין באַרעכטיקטע, די טייכן טרערן און בלוט זענען פאַרגאַסן געוואָרן צוליב אַבערגלויבן, צוליב אַן אומזיניקן שרעקן זיך פאַר אַ בייזן גאַט, וואָס האָט קיינמאַל נישט עקזיסטירט און צוליב אַן אילוזיע פון אַ גליק אויף אַ יענער וועלט, וואָס איז קיינמאַל נישט געווען.

דאָ נישט לאַנג צוריק בין איך אַרויס פון אַ סעמינאַר מיט איינעם פון אונדזערע באַרימטע היסטאָריקער. יענעם אָונט האָט אַ באַוווּסטער יידישער מאַדערנער רב, וואָס איז אַ גרויסער תנ"ך-פאַרשער, און אַן אוי-טאַריטעט פון יידישער פּילאָסאָפּיע, איבערגעגעבן זיינע איינדרוקן פון אַ רייזע אין מדינת-ישראל. ס'איז געווען אַ טיף-דורכגעטראַכטער רעפּע-ראַט. דער חשובער רב האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם גרויסן איבער-בראַך אין דער יידישער געשיכטע און אַנגעוויזן אויף די קאַנפּליקטן צווישן דער מדינה און די אַלע פרומע שאַטירונגען. בעצם האָט ער געזאָגט, איז איצט ווידער אויפגעקומען דער אַלטער קאַנפּליקט צווישן מלוכה און נבואה, צווישן מדינה און מלכות-שדי. די פרושימשע יידישקייט וועט דאַרפן דורכגיין אַ לאַנגן וועג פון צופאַסונג איידער זי וועט אַקצעפטירן אַ סעקולאַרע מדינה. און אפשר וועט מדינת-ישראל דאַרפן זיך אַ סך ענדערן, ווייל מיר זענען דאָך יידן, אַנדערש פון אַלע פעלקער פון דער וועלט און מיר קענען זיך נישט צופרידנסטעלן מיט בלויז מדינה אַן עפעס, אַפילו אין דער איצטיקער רשעותדיקער וועלט. אַפילו נישט צייטווייליק.

דער יידישער היסטאָריקער איז געווען פלאַם-פייער, ער האָט גע-שטורעמט:

„אַ פאַלק האָט זיך אַריינגענומען אַ משוגעת אין קאַפּ און טו מיט אים עפעס! אויסדערוויילט זענען מיר, אתה-בחרתניקעס! פרעגט יעדן פּסיכאָ-אַנאַליטיקער וועט ער אייך זאָגן, אַז נאַרמאַלע מענטשן האָבן נישט אַזאַ איינרעדעניש. לאַמיר זיין ערלעך, וואָס האָבן מיר אין פאַרגלייך מיט אַלע אַנדערע פעלקער? וואָס האָבן מיר אויפגעטון אין דער וועלט פון וויסנשאַפט און קונסט אין פאַרגלייך מיט וועלכן ס'איז פאַלק? מיר

האַלטן זיך נאָך אַפילו מיט אַ באַרבאַרישן אלה-בית. היינט דאָס אויסליי-
געכץ פון העברעאיש! און מיט אונדזער ייִדיש האָבן מיר זיך וואָס צו
גרויסן? דער זעלבער פאַרעלטערטער אלה-בית און מיר, די קליגסטע
פון אַלע פעלקער, האָבן זיך אַפילו נישט צוזאַמענגערעדט צו אַן איינהייט-
לעכן אויסלייג. מיר דער אור-לגויים, אַ ליכט פאַר אַלע פעלקער? אַ קראַנט-
קע איינרעדעניש, וואָס נאָר אַ פּסיכאָ-אַנאַליטיקער קען אויפקלערן. די
איינציקע זאָך מיט וואָס מיר קענען זיך גרויסן איז וואָס מיר זענען געבליבן
צו עקזיסטירן ווי אַ פּאַלק. אָבער מיר האָבן נישט געלעבט ווי קיין
נאַרמאַל פּאַלק. ס'איז אַ פּראַגע צי אַזאַ לעבן איז כּדאַי.

איך האָב אַפּט געהערט אַזעלכע רייד פון אַ סך פון אונדזערע נאַציאָ-
נאַליסטן-סעקולאַריסטן. שטאַרק נתפעל פון אַזעלכע רייד ווער איך נישט.
אָבער ס'איז מיר געווען אַ גאַנץ היפש ביסל פּריקער צו הערן די סקאַרבאַ-
ווע רייד פון דעם מויל פון אַ באַוווסטן ייִדישן היסטאָריקער. איך האָב
באַמערקט:

— הייסט עס, אַז אונדזער גאַנצע געשיכטע איז געווען אַ טעות. אַט
בין איך איצט פאַרנומען מיטן ספרל „עמק הבכא“, וואָס דערציילט פון
ייִדישע ליידן, פון ייִדישע טייכן בלוט, פון ייִדישן קידוש-השם, פון מסירת-
נפש פאַר ייִדישקייט. אייך איז דאָך דאָס ספרל באַקאַנט. הייסט עס, אַז
דאָס אַלץ איז געווען אַ נאַרישער פאַרזען. יידן האָבן זיך נישט געדאַרפּט
שטעלן אַנטקעגן, יידן האָבן זיך נישט געדאַרפּט ווערן, יידן האָבן זיך בע-
סער געדאַרפּט אַפּטרייסלען פון זייער ייִדישקייט.

ער האָט מיר געענטפערט מיט אימפעט:

— איר זענט איינער, וואָס גריבלט זיך דאָך אין די ענינים, דאַרף
מען אייך זאָגן דעם ברוטאַלן אמת: ס'איז געווען אַ טעות! אין רעטראַספּעק-
טיוו האָבן אונדזערע יידן, וואָס זענען כלומרשט גוטע סוחרים, געמאַכט
אַ שלעכט געשעפּט. זיי האָבן פאַרקויפּט אַ שיינע וועלט פאַר אַן עולם-הבא-
וועלט, וואָס איז נישט מער ווי אַ נאַרישע אילוזיע. וואָס האָבן יידן געגעבן
דער וועלט נאָך קריסטנטום? גאַרנישט. די אַלע פּילאַסאָפּן, וויסנשאַפּטלייט,
וואָס יידן רעכענען זיי פאַר יידן, זענען דאָך נישט קיין יידן, לויט זייער
וועלט-באַנעם. צופעליק זענען זיי געבוירן געוואָרן יידן, אָבער זייער צו-
שטייער צו דער וועלט-קולטור האָבן זיי נישט געגעבן דורך דער ייִדישער
וועלט-קאַנצעפּציע. שפינאַזאַ האָט זיך דאָך אָפּגעזאָגט פון ייִדישן וועלט-
באַנעם. מאַרקס אויך, און וואָס האָט צו טון איינשטיין מיט ייִדישקייט?

ווען זיי בלייבן אין די ישיבות וואָלטן זיי געוואָרן מהר"שאַעס. צום גליק פון דער וועלט האָבן די גרויסע יידן זיך צוגעטוליעט צו דער וועלט־קולטור און דערפאַר האָבן זיי באַרייכערט די מענטשהייט.

איך האָב אים נישט געקענט אָפּשטעלן און ער האָט ווייטער גערעדט: — יידן האָבן פּאָפּולאַריזירט דעם מאָנאָטעאיזם, איך זאָג פּאָפּולאַרי־זירט, ווייל ס'איז נאָך אַ פּראָגע צי עס איז געווען אַן אַריגינעלע ייִדישע שאַפּונג, אָבער זאָל זיין אַז מאָנאָטעאיזם מיט זיין ספּעציפּישער עטישער מאַראַל איז אַ ייִדישער אויפטו. נו, האָט עס קריסטנטום איבערגענומען. ייִדישער גאָט און ייִדישע מאַראַל זענען געוואָרן דאָס אייגנטום פון דער גאַנצער מענטשהייט. און איך בין אַן אפּיקורוס וועגן דעם גאַנצן אויפטו פון מאָנאָטעאיזם. איך בין מסכים מיט די היסטאָריקער, וואָס האַלטן, אַז די וועלט וואָלט געווען אַ שענערע און אַ בעסערע ווען קריסטנטום, וואָס איז אַ כּשר קינד פון ייִדישקייט, וואָלט נישט באַהערשט איראַפּע און איבערגעריסן די אַנטוויקלונג פון רוימיש־גריכישער ציוויליזאַציע. ווען די גריכישע וויסנשאַפּט און ציוויליזאַציע וואָלט נישט צעשטערט געוואָרן וואָלטן מיר שוין איצט גאָר ווייט געהאַלטן. איין זאָך איז זיכער פון אונ־דער איצטיקן שטאַנדפּונקט, כ'מיין פאַר אונדז, וואָס גלויבן נישט אין אַ פּערזענלעכן גאָט: די גאַנצע ייִדישע געשיכטע איז אַן אומזין.

ער האָט נאָך גערעדט און גערעדט. אָבער דעם אמת זאָגן, איך האָב זיך שוין נישט צוגעהערט צו אים. איך האָב רחמנות געקראָגן אויף אַט דעם אומגליקלעכן ייד. נעבעך אַן אמתער געצנדינער און לעבט ווי אַ ייד. פאַרוואָס גייט ער אַרום אין עולם־התוהו? פאַרוואָס ווערט ער נישט אויס ייד? אָבער מסתמא קען ער נישט. עס זענען מיר אַריינגעפאַלן אין מויל פיר שורות פון אברהם רייזענס אַ ליד:

....און מיין לעבן איז געגליכן
צו אַ לאַמפּ מיט ווייניק נאַפּט,
ווערן ווערט ער נישט פאַרלאָשן
און ברענען האָט ער נישט קיין קראַפּט..."

און דער ייִדישער היסטאָריקער, וואָס האָט גערעדט מיט שוים אויף די ליפּן וועגן ייִדישקייט, איז נישט דער איינציקער וואָס גייט אַרום אין עולם־התוהו. אַט איז נישט לאַנג צוריק דערשינען אַ בוך אויף ענגליש געשריבן פון אַ ייִדישער טאַכטער, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט אַ קריסט. דער טאַטע איז געווען אַ באַווסטער סאַציאַליסט, ראַדיקאַל, וואָס האָט

פארשפרייט אפיקורסות צווישן יידן. דאָס בוך „דזשענטלמענס־אַגרימענט“ איז געוואָרן דאָס ליבלינג פון אַמעריקאַנער יידישער אינטעליגענץ. אין דעם בוך האָט די אויטאָריין דערציילט די צרות, וואָס אַן אַמעריקאַנער ייד שטייט אויס, ווייל מען נעמט אים נישט אָן אין דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפט, אַפילו נאָכדעם ווי ער האָט חתונה מיט אַן אַריסטאָקראַטישער קריסטין. אויך דערציילט זי פון די שוועריקייטן וואָס יידישע יונגעלייט און מיידלעך האָבן אין קריגן שטעלעס אין אַ סך אינדוסטריעס. דער הויפט־טעזיס פון בוך איז, אַז יידן שיינן זיך נישט אָפּ מיט קיין זאַך פון אַנדערע אַמעריקאַנער. זיי, די יידן, רייזן די זעלביקע שפּראַך, האָבן די זעלביקע מאַניערן און גלויבן אין די זעלביקע זאַכן, וואָס אַלע אַנשטענדיקע מענטשן גלויבן. נישט מער, די אַלע פיינע און געבילדעטע יונגעלייט זענען צופעליק געבוירן געוואָרן ביי יידישע עלטערן. אָבער דער נייער דור האָט נישט איבערגענומען די זאַבאַבאַנעס פון זייער טאַטע־מאַמע. די אויטאָריין פרעדיקט נישט טאַלעראַנץ צו אַנדערע קולטורעלע גרופּעס. זי באַטאַנט ווידער און ווידער, אַז ס'איז נישטאָ אַזאַ זאַך ווי עפעס ספּעציפישעס יידיש. דורך אימפּליקאַציע קען מען זיך אַנשטויסן, אַז זי האַלט אַז ווען יידן וואַלטן געלעבט אַ פּול־בלוטיק יידיש לעבן, וואַלט זי געווען די ערשטע נישט צו טאַלערירן זיי. צום גליק גלויבט נישט דער נייער דור אין די אַלע גאַרישקייטן פון צוריקגעשטאַנענער יידישקייט, דאַרף מען זיין טאַלעראַנט צו אים.

פאַראַן אַפילו יידישע שרייבער, וואָס זאָגן אָפּן אַז ס'איז נישטאָ וואָס צו איבערנעמען זיך, וואָס מיר זענען געבליבן אַ פּאַלק ביז היינטיקן טאַג: „יבנה. די בריונים. רב יוחנן בן זכאי. מיט די ערשטע וואַלטן מיר אָפּגעווישט געוואָרן, מיטן צווייטן פאַרקויפּן מיר אַלטע הויזן ביז אויפן היינטיקן טאַג. איז ווי? כ'מיינן — וווּ איז דער גרעסטער טאַלק?“ (ל. שאַפיראַ, כתבים, 1949, ז' 369. מיין קורסיוו).

פון וואָנען נעמט זיך דער ביטול און שנאה צו יידישקייט ביי יידישע אינטעלעקטואַלן?

פאַרוואָס מיינען אונדזערע פּובליציסטן, אַז ווען מען רעדט פון אויפ־לעב פון יידישקייט, פון אַ רענעסאַנס פון יידישקייט, מיינט מען צוריק ברענגען דעם אַלטן אָפּגעלאָזטן בית־מדרש, די באַך, די מקווה, דאָס שטריימל, דאָס שייטל, פּיאַות און קאַלטונאַוואַטע באַרד, עין־הרע אָפ־שפּרעכן, נישט עסן קיין אַרבעס אום פּסח. אין קורצן צוריקברענגען „דאָס

גאנצע קלאפער-געצייג פון אלטער טראדיציאנעלער שטריימליידישקייט? פארוואָס מיינען אונדזערע אינטעלעקטואַלן, אַז ייִדישקייט מיינט בלויז די אַלטע ייִדישקייט פון אונדזערע טאַטעס און מאַמעס און זיידעס, וואָס איז געפאַלן אַזוי שווער אויף אונדז, און וואָס איז אינגאַנצן נישט אין הסכם מיט אונדזער וועלט-באַנעם?

איך מיין אַז די נישט-פאַרשטענדלעכקייט נעמט זיך פון איין עיקר-טעות: אונדזערע סעקולאַריסטן מיינען, אַז ייִדישקייט איז געקומען צו אונדז דורך אַ פּערזענלעכן גאַט, וואָס האָט איינגעשטעלט אַ נאַרמע פון שכר און עונש, און אַן דעם גלויבן קען קיין ייִדישקייט נישט געמאַלט זיין. דער תנ"ך, די משנה, די גמרא, די ראשונים און די אחרונים, מיינען אונדזערע ראַדיקאַלע אינטעלעקטואַלן, זענען אַ דירעקטער רעזולטאַט פון דער תורה, וואָס איז געגעבן געוואָרן פון גאַט אויף דעם באַרג סיני. וויבאַלד, אַז מיר גלויבן נישט אין מעמד-הר-סיני און מיר גלויבן נישט, אַז עס איז דאָ אַזאַ גאַט, וואָס וועט זיך מטריח זיין אַראָפּצוגידערן אויף אַ באַרג און געבן יידן אַ תורה, האַלטן מיר, אַז אַלע געבאַטן, אַנזאָגונגען, מצוות-עשהס און לא-תעשהס פון דער תורה און אַלץ וואָס איז שפּעטער צוגעגעבן געוואָרן, די אַלע זאַכן זענען אַ זינלאַזער יאָד, נאַרישקייטן און אַבערגלויבנס פון וועלכע מיר דאַרפן זיך באַפרייען.

פון דעם טעות נעמט זיך דער גאַנצער פּלאַנטער ביי אונדז אין קאַפּ. ווען אונדזערע אינטעלעקטואַלן וועלן צוגיין וויסנשאַפטלעך, קולטור-היסטאָריש, צום אורשפּרונג און אַנטוויקלונג פון ייִדישקייט, וועלן זיי זיך אויפהערן צו שרעקן פאַר ייִדישן וועלט-באַנעם און צערעמאַניאַל. זיי וועלן אויך אויפהערן צו באַשולדיקן אונדז, די וואָס ווילן באַנייען און אויפלעבן ייִדישקייט, אַז מיר ווילן זיך אומקערן צום „אַלטן קלאַפער-געצייג“.

לאַמיר נעמען עטלעכע פּסוקים, וואָס לייגן דעם יסוד פון ייִדישן וועלט-באַנעם, וואָס פון זיי איז אַרויסגעוואַקסן דער ייִדישער קוק אויף פעלקער, וועלט און גאַט.

„און איר וועט זיין אַ קעניגרייך פון כוהנים און אַ הייליק פּאַלק“ (שמות י"ט ו), „ווייל דו ביסט אַ הייליק פּאַלק צו גאַט דיין גאַט, דיר האָט גאַט אויסדערוויילט אים צו זיין פאַר אַן אייגן פּאַלק פון אַלע פעלקער, וואָס אויפן געזיכט פון דער ערד. נישט ווייל איר זענט די גרעסטע פון אַלע פעלקער האָט גאַט געגלוסט צו אייך און אייך אויסדערוויילט, ווייל איר זענט דאָך די קלענסטע פון אַלע פעלקער“ (דברים ז' ו, ז).

„און איך וועל דיך מאַכן פאַר אַ ליכט פון די פעלקער“ (ישעיה מ"ט, ו).

און איך דערלויב זיך נאָך איין פּסוק, וואָס מאַכט קלאַר דעם זין פון דעם ייִדישן אתה-בחרתנו-געדאַנק:

„ווייל נאָר אייך האָב איך אויסדערוויילט פון אַלע פעלקער, דערפאַר וועל איך אייך באַשטראַפן פאַר אַלע אייערע זינד“ (עמוס ג' ב).

פאַר אַ פאַרצייטיקן יידן, וואָס האָט געגלויבט אין אַ פּערזענלעכן גאָט, זענען די אַלע פּסוקים געווען אַ קלאַרער באַווייז, אַז גאָט אַליין האָט זיך באַוווּזן צו משהן און צו אַלע נביאים און זיי איבערגעגעבן די באַפעלן. די מאַמינים פון יעזוסן האַלטן, אַז די אַלע אַנזאָגונגען זענען בטל געוואָרן נאָכדעם ווי גאָט האָט באַגייט די תּורה דורך ישוע פון נוצרת. פאַר דעם אפיקורוס, אַטעאיסט זענען די פּסוקים אַבערגלויבנס, נאַרישקייט, וואָס מענטשן האָבן זיך איינגערעדט. ס'איז דאָך נישטאָ קיין פּערזענלעכער גאָט, איז ווי אַזוי האָט ער זיך געקענט אַנטפלעקן אויפן באַרג סיני און צו די נביאים?

אַבער דער ריכטיקער וועג איז דער קולטור-היסטאָרישער צוגאַנג. אפּשר האָט זיך גאָט נישט באַוווּזן צו די יידן אויפן באַרג סיני. אַבער דאָך זענען די אַלע אַנזאָגונגען געווען אַ געשיכטלעכער אמת. מען דאַרף נאָר אַרויסשילן די אַלע געבאַטן און אַנזאָגונגען פון זייער צייט-לבוש. דער מאַדערנער היסטאָריקער ווייסט, אַז אויב דאָס פּאַלק האָט גע-גלויבט אין די אַלע אַנזאָגונגען און זיי אַקצעפּטירט פאַר זיין וועג-ווייזער אין זיין געשיכטע מיינט עס, אַז דאָס פּאַלק האָט געשאַפן די אַלע הייליקע באַגריפּן. דאָס פּאַלק האָט געשאַפן אַזאַ גאָט, וואָס פּאַדערט הייליקייט, יושר און ערלעכקייט פון מענטשן. איך וויל איבערחזרן דעם געדאַנק נאָך אַמאָל, כדי אַט דער פּונדאַמענטאַלער רעיון זאָל זיין קלאַר — נישט גאָט האָט געשאַפן דאָס ייִדישע פּאַלק, נאָר דער ייִדישער גאָט איז געשאַפן געוואָרן פון פּאַלק ישראל. ווי זאָגן די געשיכטע פּאַרשער: יעדעס פּאַלק שאַפט אַ גאָט אין זיין געשטאַלט. די גריכן האָבן געשאַפן געטער אין גע-שטאַלט פון מענטשן, מיט זייערע אַלע תּאוות און גיריקייטן און די יידן האָבן געשאַפן דעם מענטשן אין דער דערהויבענער געשטאַלט פון גאָט! אויב איר ווילט איז די ייִדישע שאַפונג נאָך אַ גרעסערער נס פון מעמד-הר-סיני. אויב איר גלויבט, אַז אַלץ וואָס שטייט אין תּנ"ך איז אַנגעזאַגט געוואָרן פון גאָט, איז וואָס איז דאָס פאַר אַ נס? אַ גאָט וואָס

האָט געשאַפֿן אַן אַוּניווערס פֿון גאַרנישט — אַ ישׁ מאַין, איז וואָס פֿאַר אַ גרויסער אויפטו פֿאַר אים צו געבן חכמה און גרויס פֿאַרשטענדעניש און גרויס רחמים-געפֿיל צו זיינע נביאים, און שאַפֿן אַ פֿאַלק, וואָס זאָל שטרעבן צו אַ הייליק לעבן, צו יושר און צו גערעכטיקייט אין דער וועלט? אויב אָבער דער ייִדישער גאָט איז די שאַפֿונג פֿון ייִדן, אויב די גאַנצע ייִדישע תּוֹרָה איז דער אויפטו פֿון ייִדישן פֿאַלק, דעמאָלט איז עס אַ נס, וואָס מען קען עס כּמעט נישט דערקלערן מיט אונדזערע איצטיקע ידיעות וואָס מיר פֿאַרמאָגן וועגן דער וועלט-געשיכטע.

מען דאַרף אָבער פֿאַרשטיין אַז אַ צייט-לבּוּש זענען נישט נאָר די אַנ־טראַפֿאַמאָרפֿישע שטעלן אין תּוֹרָה, עס מיינט די ערטער וווּ גאָט ווערט פֿאַרגעשטעלט ווי אַ מענטש: למשל, ווען ער שפּאַצירט אַרום אין גן-עֵדן צו שעפֿן פֿרישע לופּט, אָדער ווען ער רופּט דעם מערדער קין, אָדער ווי ער באַווייזט זיך צו אַברהמען און עסט ביי אים אַ מאָלצייט און נאָך און נאָך. אויך די וויזיעס פֿון נביאים, זייער דירעקט קאָמוניקירן זיך מיט אַן אָבסטראַקטן גאָט, און זייער ריידן אין נאָמען פֿון גאָט, זענען אַ צייט-לבּוּש. הינטער די אַלע פֿאַרמען ליגט די אידיע פֿון ייִדישקייט. הינטער די אַלע פֿאַרעלטערטע פֿאַרמען איז באַהאַלטן דאָס אייביקע שטרעבן פֿון ייִדיש פֿאַלק צו אַן אייגנאַרטיקן הייליק לעבן.

„אַפֿילו ווען מיר גיבן צו, אַז מיר קענען נישט אָננעמען דעם טראַפֿ-דיציאָנעלן גלויבן, אַז גאָט האָט געגעבן דעם באַפעל וואָס איז פֿאַרשריבן אין חומש שמות: „און איר וועט זיין ביי מיר אַ קעניגרייך פֿון כּוהנים און אַ הייליק פֿאַלק“, קענען מיר נישט העלפֿן צו גלויבן, אַז דאָס פֿאַלקס-געוויסן איז געווען באַאומראַויקט פֿון אַזאַ באַפעל, האָט געזוכט אַ תּכּלית, אַ זין, אַ צוועק (אין דער וועלט). אין דעם פּראָצעס פֿון זוכן האָט דאָס פֿאַלק אַנטדעקט וויכטיקע מאָראַלישע און גייסטיקע ווערטן“ (פּראָפּעסאָר מרדכי קאַפּלאַן, „רעקאָנסטראַקשאַניסט“, כ״ה תּשרי תּש״א).

די געשיכטע פֿון ייִדן איז אַנדערש פֿון דער געשיכטע פֿון אַלע אַנ־דערע פעלקער, מיט דעם וואָס זי הויבט זיך נישט אָן מיט קיין שטאַט, מדינה און אַ לעגענדאַרישן קעניג, וואָס איז שפּעטער געוואָרן דער גאָט פֿון פֿאַלק. ייִדיש פֿאַלק הויבט זיך אָן מיט אַן אידיע — אַ נייעם גאָט-געדאַנק.

די אידיע פֿון ייִדישקייט האָט געטריבן אַברהמען פֿון זיין געבורט-לאַנד, און איך וויל באַטאָנען פֿאַר אונדזערע אפיקורסים, אַז עס איז נישט וויכטיק ווי דער אמת איז געווען, וויכטיק איז ווי אַזוי די געשעעניש

האַט זיך אָפּגעשפּילט אין געוויסן פון פּאַלק, אין זכרון פון פּאַלק און סטימולירט דאָס פּאַלק צו ווייטערדיקע מעשים.

די זעלביקע אידייע פון ייִדישקייט האָט געגעבן יידן דעם געדאַנק צו מאַכן זייער שקלאַפּעריי אין מצרים פאַר אַ סטימול פאַר יושר און צדק. מיט דער אידייע האָבן זיי איינגענומען אַ לאַנד און עס געמאַכט הייליק און דערמיט געשאַפן אַזאַ געדאַנקען-גאַנג, אַז זיי האָבן קיינמאַל נישט געקענט האָבן קיין אימפּעריאַליסטישע אַמביציעס. זיי האָבן געהאַט איין ציל — צו ווערן גאַטס הייליק פּאַלק, און האָבן די מעגלעכקייט צו פירן אַ הייליק לעבן. זיי האָבן אַלץ געטון כדי צו פאַרווירקלעכן גאַטס קעניג-רייך אויף דער ערד.

דאָס הייליק לעבן, האָבן יידן געהאַלטן, דאַרף דאָס פּאַלק פירן ווי אַ גאַנץ און יעדער יחיד פון דער אומה. אמת, דער מענטש איז אַ ילוד-אשה, געבוירן פון אַ פרוי. ער איז אַש און בלאַטע. אָבער ער איז אויך געשאַפן געוואָרן אין געשטאַלט פון גאַט. זינגט דער משורר פון תהילים:

„אַז איך זע די הימלען, דאָס שאַפן פון דיינע פינגער,
די לבנה און די שטערן, וואָס דו האַסט אויפּגעשטעלט,
איז וואָס איז דער מענטש, וואָס דו זאָלסט אים געדענקען?
און דער זון פון אדם, וואָס דו זאָלסט אים דערמאַנען?
דאָך האַסטן אים אָבער אויך געמאַכט בלויז עטוואָס ווייניקער פון גאַט,
און דו האַסט אים באַקרוינט מיט כבוד און גלאַנץ.“

(תהילים ח' ד, ה, ו.)

דאָס איז דער זינען פון ייִדישער געשיכטע. אַוודאי זענען יידן נישט געווען קיין מלאכים. דער תנ"ך באַטאַנט ווידער און ווידער די מענטש-לעכקייט אַפילו פון משה, אהרן, דוד, שלמה, ישעיה, ירמיהו, יחזקאל. זיי אַלע האָבן געהאַט מענטשלעכע שוואַכקייטן און האָבן געזינדיקט. און וויפּל די נביאים האָבן ליב געהאַט די יידן, שאַנעווען זיי נישט דאָס אויס-דערוויילטע פּאַלק. אָפט פּאַלט אַריין דער נביא אין מוראדיקע גוזמאות. למשל ירמיהו האַלט אַז יידן זענען די ערגסטע פון די פעלקער:

„פאַרט אויס די גאַנצע וועלט און זעט אויב אַזוינס איז געשען, האָט דען וועלכע ס'איז פּאַלק פאַרביטן זיינע געטער, און זיי זענען דאָך נישט קיין געטער, און מין פּאַלק האָט פאַרביטן זיין כבוד (גאַט) אויף געצן וואָס נוצן נישט. גרוילט איר הימלען איבער דעם?“ (ירמיהו ב' י, יא, יב, טיילווייז פאַראַפּראָזירט).

עס זענען געווען תקופות פון גרויליקייטן אין יידישער געשיכטע. מען דארף זיך נישט פארענטפערן וועגן זיי. דאָס וואָס ייִדן, אין די אַלטע צייטן, זענען געווען אָפט ווי אַלע אַנדערע פעלקער איז קיין ווונדער נישט. דער נס איז געווען, וואָס ייִדן האָבן געוואָלט זיין אַנדערש, און זענען געוואָרן אַנדערש פון אַלע אַנדערע פעלקער. אַוודאי האָבן אויך ייִדן מקריב געווען קינדער צום געץ מלך, אָבער בלויז ייִדישע נביאים האָבן גע- שטורעמט קעגן דעם. נישט נאָר האָבן ייִדן אָנגעפירט אַ קאָמף פאַר זייער הייליק לעבן מיט דער דרויסנדיקער וועלט, נאָר זיי האָבן אויך אָנגעפירט אַ קאָמף מיט זיך. און ווער ווייסט, אפּשר איז דער אינערלע- כער קאָמף, נישט צו בלייבן ווי אַלע פעלקער, געווען דער שווערסטער. עס נעמט צייט און מי און גרויס פיין און גרויס ראַנגלעניש צו דערגרייכן די מדרגה צו פאַרשטעלן זיך, אַז גאָט וויל בלויז:

„זאל נאָר קוועלן ווי וואָסער גערעכטיקייט
און רעכטפאַרטיקייט ווי אַ מעכטיקער שטראָם“ (עמוס ה' כד).

און דאָס פּאָלק האָט געקעמפט מיט זיך כדי צו ווערן גאָטס פּאָלק. עס האָט אָנגעצייכנט פאַר זיך, גלייך פון אָנהויב פון זיין געשיכטע, אַ לעבן פון געבאָטן, מצוות-עשהס און לאַתעשהס, אזהרות, חומרות, סיגים און סיג-לסיגים כדי זיך צו דיסציפלינירן, כדי זיך אַליין צו מחנך זיין, כדי צו ווערט זיין צו טראַגן גאָטס יאָך און פאַרווירקלעכן דאָ אויף דער ערד גאָטס מלוכה. די אַלע מצוות און אַפילו סיגים-לסיגים זענען נישט איינ- געשטעלט געוואָרן צוליב קיום-האומה, ווי די מערסטע היסטאָריקער מיי- נען. ניין, דאָס פּאָלק האָט זיי געשאַפן כדי צו רעאַליזירן די געטלעכע פּאָדערונג פון אַ הייליק פּאָלק.

אַוודאי איז אָפט געוואָרן דער טפל, דער צערעמאַניאַל, דער עיקר און דער עיקר דער טפל. דאָס איז אומפאַרמיידלעך. די נביאים האָבן גע- שטורעמט קעגן שטעלן דעם טראַפּ אויפן צערעמאַניאַל און אַפילו די תנאים וואָס האָבן זיכער געהאַלטן פון צערעמאַניאַל האָבן אויך געזען די סכנה פון בלויז צערעמאַניאַל:

„ר' יהושע האָט געזאָגט: אַז אַ זייער פרומער, אַ נאָר, אַ כּיטרער

רשע, און אַ פּרוי וואָס מאַכט דעם אָנשטעל פון אַ פרומע און די מכה פון פרושים, זיי אַלע ברענגען אום די וועלט“ (סוטה פרק ג, ד).

די גמרא דערנאָך ברענגט זיבנערליי פרושים, פון וועלכע מען דארף זיך אויסהיטן (סוטה כ"ב).

די חסידים, די תלמידים פון בעש"ט האָבן געהאַט טענות צו די רבנים, פאַרוואָס אונטער זייער איינפלוס איז ייִדישקייט פאַרגליווערט גע- וואָרן. שפעטער זענען די חסידים אַליין געוואָרן די גרעסטע מדקדקים פון די קלענסטע מצווהלעך. ס'איז אַלעמאַל דאָ די סכנה אין פאַרמעלער רעליגיע. דאָך איז בדרך-כלל געלונגען יידן צו ווערן אַן איינגאַרטיק פאַלק; אַנדערש, שענער און הייליקער ווי וועלכע ס'איז פאַלק אויף דער וועלט.

יידן איז געלונגען איינצושטעלן אַ גוססה, אַן איינהייטלעכן לעבנס- שטייגער, אַן צוואַנג און אַן מאַכט איז עס זיי געלונגען דאָס איינצופירן איבער גאָר דער וועלט. נאָך מער די יידן זענען געווען דאָס איינציקע פאַלק, וואָס האָט נישט געהאַט קיין רשעות-שיכטן, ווי פאַליצי, מיליטער, טורמע-אויפזעצער, הענקערס, יעגער און נאָך און נאָך. ייִדישקייט האָט אַפילו אָפגעשאַפט די מעגלעכקייט פאַרן יחיד צו פאַרגיסן דאָס בלוט פון בהמות און חיות. עס איז אויפגעקומען אַ ספעציעלער כלי-קודש — דער שוחט. און דער שוחט איז געווען איינער פון די אידלסטע מענטשן פון שטעטל. פאַרגלייכט דעם שוחט מיט דעם גויאישן „קוילער“ וועט איר ערשט באַנעמען די גבורה פון ייִדישער קדושה.

„ס'איז קיין ספק נישט, אַז נאָך אין דער חשמונאים-תקופה, און אפשר נאָך פריער, האָט זיך אַרויסגעוויזן די דערהויבענע שטרעבונג, וואָס באַצייכנט אַמבולטסטן ייִדישקייט, און האָט געמאַכט פון ייִדישקייט דאָס וואָס זי איז געווען פאַר די לעצטע טויזנטער יאָרן: הייליקן דאָס לעבן דורך דער הייליקייט פון אמונה. יעדע וואַכעדיקע עובדא, וואָס דער ייד טוט, איז שוין דעמאַלט געהייליקט געוואָרן מיט דער קדושה פון דינען גאָט. אַזוי אַז יעדער ייד איז געווען פאַר זיך אַ כוהן, וואָס פראַוועט די עבודה אין בית-המקדש. דאָס דאַווען אין די בת-כנסיות אָדער ביי זיך אין הויז, אויסערן בית-המקדש; דאָס ברכה מאַכן אויף יעדן מין עסן און טרינקען, פאַרן עסן און נאָכן עסן; וואָשן די הענט, וואָס איז זיכער לכתחילה געווען אַ טיילווייזע טבילה, וואָס האָט פאַרביטן די גאַנצע טבילה און נאָך און נאָך — אַלץ האָט געהייליקט דאָס גאַנצע לעבן פון אַ יידן: זיין הויז — אַ בית-המקדש און זיין טיש — אַ מזבח. דאָס אָפזונדערן זיך פון די גוים, אויסהיטן זיך פון יעדער אומריינער זאַך, זיין אָפגעהיט אין עסן, טרינקען און אַלע אַנדערע זאַכן; צניעות אין געשלעכטלעכע ענינים; רחמנות, ביישנות (שעמעוודיקייט), גמילות-חסדים — דאָס איז געווען דער דרך פון די פרושים נאָך אין דער צייט פון די חשמונאים“ („היסטוריה של הבית השני“, פרופסור יוסף קלוזנער, כרך רביעי, ז' 112).

אַט די תורה, וואָס האָט געהייליקט דאָס טאַג־טעגלעכע לעבן, איז נישט געווען קיין גלויבן צו וועלכן אַ יחיד האָט זיך דערטראַכט, ווי למשל אין אַלטן עגיפטן, האָט זיך עכנאַטאָן דערטראַכט צו מאַדיפיצירן פּאָליטע־איזם. אָדער ווי עס האָט פּאַסירט אין אייראָפּע מיטן אָננעמען פון קריסטן־טום; אַ מלך האָט פּלוצים „אַנטדעקט די אמתע אמונה“ און זי אַרױפּגע־צווונגען אויפן פּאָלק. ייִדישקייט איז אַרױסגעוואַקסן פון עצם־מהות פון ייִדישן פּאָלק.

„די געשיכטע פון ייִדישער רעליגיע איז נישט די געשיכטע פון דער אידייע, נאָר איר פּאַרױרקלעכונג, איר פּאַרקערפּערונג און איר װירקונג“ (יחזקאל קופּמן, „תּולדות האמונה הישראלית“, כרך ראשון, ז' 77).

די פּרושימשע ייִדישקייט, וואָס איז בעצם די קאָנקרעטיזירונג פון דעם נביאישן וועלט־באַנעם, האָט אַרױסגעװיזן אַן אויסערגעװײנלעכע לעבנס־פּעאיקייט. ייִדישקייט האָט געלעבט און געבליט אין אַלע קלימאַטן און אין אַלע ציוויליזאַציעס, אין גוטע באַדינגונגען און אין די שוידער־לעכסטע און גרוילעכסטע אומשטענדן.

פּרעגט זיך: האָט איצט אויך ייִדישקייט עפּעס אַ װערט און קען זי אויך אויסהאַלטן איר לעבנס־װעג און קען זי איינבייסן די איצטיקע ראַ־ציאָנאַלע און מאַטעריאַליסטישע ציוויליזאַציע?

איך גלויב אַז יאָ. אָבער מיט איין באַדינג — צוטרעטן צו ייִדישקייט ווי צו אַ לעבעדיקער אידייע. מען זאָל זיך נישט שרעקן פאַר קיין פּסוקים און מען זאָל נישט מורא האָבן פאַר דעם אַלטן לבוש, אין וועלכן די אידייע איז באַקליידט. מען דאַרף אויסנוצן די אַלטע פּאַרמעס, װײל זײ האָבן זיך אַרױסגעװיזן לעבנס־פּעאיק. אָבער מען דאַרף אַרױסשײלן די יאָדרע פון שאַלעכץ, און אין אַ סך אַלטע כלים דאַרף מען אַרײַנגיסן פּריש קוואַ־ליק װאַסער.

איד זאָג מען דאַרף צוריק רעסטאַװירן דעם אַלטן בית־מדרש. מען מוז אַרײַנגעבן אַ נייעם אינהאַלט אין שבת. ס'איז נויטיק צו אַרגאַניזירן קהילות. מען טאַר זיך נישט פּאַרנעמען מיט מיאוסע פּרנסות. אַרבעט דאַרף דערהויבן װערן צו קדושה. דאָס מײַנט נישט זיך צוריקקערן „צו די אַלטע גוטע צײַטן און גאַנצן טראַדיציאָנאַלן קלאַפּער־געצײג“. איך מײַן אַן איבערבאַרדן אין איצטיקן מאַטעריאַליסטישן לעבן, אַ באַניאונג פון ייִדישן װעלט־באַנעם. נישט נאָכמאַכן די פּרומע, נאָר איבערשאַפּן און אויפלעבן ייִדישקייט און אַפּרײַניקן דאָס צופּעליקע, דאָס פּאַרלעגענע און

דאָס נישט נויטיקע, וואָס האָבן פאַרשטאַפּט די אַלטע ייִדישע קוואַלן. די פרומע קענען אַזאַ רעוואָלוציע נישט ברענגען, ווייל זיי מיינען אַז יעדער קוצ־שלייוד איז הייליק, יעדער נאַרישער מנהג טאַר נישט אָנגע־רירט ווערן. אַלע סיגים, אַלע צווייטן זענען געגעבן געוואָרן למשה מסיני. מיר אָבער שרעקן זיך אויך. זיי שרעקן זיך פאַר אויסטייטשונג, פאַר צופאַסונג, פאַרן פשוטן גראַדן שכל. מיר שרעקן זיך פאַר דער אַלטער טערמינאָלאָגיע. מיר האָבן מורא פאַר יעדן גרויסן, טיפּן ייִדישן געדאַנק ווייל ער געפינט זיך אין תנ"ך, אין דער גמרא אָדער אין מדרש. אויב ער געפינט זיך דאַרטן און האָט נישט די הסכמה פון קיין נישט־ייִדן, איז עס שוין רעאַקציע רחמנא־ליצלן.

זיי גלויבן און מיר גלויבן: זיי גלויבן, אַז ייִדישקייט איז געגעבן גע־וואָרן אויפן באַרג סיני פון גאָט מיט דונער און בליץ. דערפאַר איז יעדער פינטעלע, יעדע נקודה הייליק און טאַר נישט געענדערט ווערן. מיר גלויבן, וויבאַלד אַז ייִדישקייט איז נישט געגעבן געוואָרן פון גאָט אויפן באַרג סיני דערפאַר האָט נישט די תורה קיין שום ווערט פאַרן היינ־טיקן דור.

איך ווייס נישט וועלכע הנחה איז מער פאַלש.

ווען מען וואָלט מיך געפרעגט וואָס זענען די סימנים פון אַ ייִדן? וואָלט איך געענטפערט:

— אויב דו מיינסט אַז דו ביסט אַ ייִד, זאָג מיר אין וואָס באַשטייט דיין ייִדישקייט? לעבסטו אַזאַ גאַנצן ייִדיש לעבן, אַז דו מווט האָבן אַן אייגן ייִדיש לשון, ווייל דאָס פרעמדע לשון קען נישט דיר געבן דיין איבערלעכע וועלט, וואָס דו האָסט איבערגענומען פון פּרע־ערידיקע דורות? איז דיין לעבנס־שטייגער אַן אַנדערער פון דעם לעבנס־שטייגער פון דייןע שכנים? לעבסטו אַן ערלעך לעבן אַן עקספּלואַטאַציע פון פרעמדער אַרבעט? האָסטו דעם באַווסטזיין אַז דו געהערסט צו אַ פּאַלק, וואָס איז צעשפּרייט איבער גאַר דער וועלט און אומעטום האָבן זיי אַ געפּיל פון געמיינשאַפּטלעכעס? פּילסטו אַ פאַרבינדונג מיט די פאַרגאַנגענע דורות, אַפּילו ווען זייער אוי־סערלעכער גייסטיקער לבוש איז געווען אַן אַנדערער? פשוטער נאָך, וואָלסטו זיך געקענט צוזאַמענריידן מיט הלל, רבי עקיבא, רבי הקדוש, שלמה בן גבירול, בעל־שם־טוב, ווילנער גאון און נישט געפּילט אַז זייער ייִדישקייט איז פרעמד און עקזאָטיש? רירט אַן ייִדישקייט דיין טאַג־טעגלעך לעבן? אויב דייןע ענטפערס זענען נעגאַטיווע אויף די אַלע פּראַ־

שלמה סיימאן

געס, איז דיין יידישקייט א צופעליקע און דו ביסט נישט קיין גוטער מיט-גליד פון דיין פאָלק.

דאָס איז די מאַס מיט וועלכער יעדער איינער פון אונדז דאַרף זיך מעסטן.

וויפל פון אונדז קענען זאָגן מיטן פולן מויל, אַז מיר זענען אמתע גוטע בירגער פון ייִדן-לאַנד?

זוכט אן אייגענעם וועג

א.

ד'איז אַפּט פּאַטעטיש צו זען ווי מיר פּרייען זיך מיט קליינע דער-
גרייכונגען, וואָס ווי שטאַרק מיר צעבלאָזן זיי, זענען זיי אין תּוך אַלץ
קלייניקייטן. למשל, מיר גרויסן זיך מיט אונדזער איינמאַליקע אַדער צוויי-
מאַליקע דעמאָנסטראַטיווע פייערונגען. מיר צעפּויקן איבער דער וועלט,
ווען די יוואָ האָט איר יערלעכע קאַנפּערענץ, אָז עס זענען געקומען צו
דער דערעפענונג איבער טויזנט מענטשן. מיר זעען אין דעם טויזנט-
קעפּיקן באַזוך אַ גרויסע דעמאָנסטראַציע פאַר ייִדיש. אַבער מיר לאַכן דאָך
אָפּ, און מיט רעכט, פון די האַלב-געבאַקענע יידן, וואָס גייען אין שול
בלויז ראש-השנה און יום-כּפור. מיר רופן זיי מיט שפּאַט: יום-כּפור-יידן.
באַטראַכטנדיק דעם ענין אַביעקטיוו, זענען אונדזערע גרויסע פייערונגען
אַ טראַפּן אין אַן עמער וואַסער, אין פאַרגלייך מיט דער צאַל יידן, וואָס
גייט ראש-השנה און יום-כּפור אין שול. נאָך מער, אַ ייד, וואָס גייט ימים-
נוראים אין שול לאָזט זיך קאַסטן פון פּופּצן ביו צוואַנציק טאַלער פאַר
אַ בילעט און נאָך מער. וויפּל קאַסט אַן אונדזעריקן ייד צו קומען צו די
גרויסע פאַרזאַמלונג-דעמאָנסטראַציעס פון יוואָ, פּען-קלוב אַדער פּרין-
שרייבער-פאַראיין?

מיר האָבן נישט קיין יונגן דור. אַבער טאַקע גאַר נישט. אַט האָב
איך הונדערטער באַקאַנטע און פּריינט צווישן ייִדישע קולטור-טוערס און
שרייבער, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן זייער גאַנץ לעבן פאַר ייִדיש און ייִדי-
שע קולטור, דאָך קען איך נישט אַנווייזן אויף קיין איין שטוב, אַבער אויף
קיין איינער נישט, וואָס איך זאָל קענען זאָגן, אָז טאַטע-מאַמע האָבן נחת
פון קינדער.

נחת, מיין איך, האָט געהאַט מיין פּראָסטער טאַטע, ווען ער איז געקו-
מען פון שול מיט מיר אַהיים און אַ זאָג געטון:

— נו, שלמהקע, זאָג איבער דעם מגידס משל פאַר מיר.

נחת האָט געהאַט אונדזער שכן דער למדן, וואָס האָט אַן עפּן געטון
אַ רמב"ם פאַר זיין זון, אַ טייטל געטון מיטן פינגער און אויסגערופן מיט
רוגזה:

— נו, אַדרבה, למדן מיינער, ווי וועסטו אויסטייטשן אַט דעם סעיף?

מיר האָבן אַפילו נישט קיין צער פון אונדזערע קינדער.

צער האָבן געהאַט אונדזערע טאַטעס און מאַמעס פון אונדו, דעם
יונגן דור. האָט זיך געקאַכט דער פרומער טאַטע:

— סטייטש, דאָס איז דאָך אַן אב-מלאכה. ביסט דאָך אַ כופר-בעיקר.

מיר האָבן געוווּסט, וואָס אַן אב-מלאכה איז.

צער האָבן זיי געהאַט פון אונדו, ווען מיר האָבן געמאַכט לשון-קודש
פאַר אַ טאַג-טעגלעך לשון. צער האָבן זיי געהאַט, ווען מיר האָבן פאַרביטן
פוסקים אויף מענדעלען און שלום-עליכם, פּרץ און פּרישמאַן.

איך געדענק, ווי מיין פּראָסטער טאַטע האָט געהאַלטן פּרצעס פּאַלקס-
טימלעכע געשיכטן אין האַנט, נאָכדעם ווי ער האָט עס איבערגעלייענט,
געקוקט אויף פּרצעס בילד און אויף מיר, געשאַקלט מיטן קאַפּ און געזאָגט
מיט פאַרדרוס:

— דער „שבחי בעל-שם" איז ביי דיר נאַרישקייט, דער „קב הישר"

איז פול מיט פּוּסטע זאַכן און אַז דער גלוח שרייבט די זעלביקע זאַכן איז
עס ביי דיר תורת-לאַקשן. קוק אויף זיין פנים, ס'איז דאָך נישטאַ אויף
אים קיין צלם-אלקים. מיט זיינע לאַנגע וואַנצן און אַפּגעגאַלטער מאַרדע
קוקט ער דאָך אויס ווי אַ שליאַכטשיץ, אַז אַך און וויי צו דיר מיט אַזאַ
רבין.

ניין, מיר האָבן נישט קיין צער פון אונדזערע קינדער. זיי זענען דאָך
אַזעלכע געראַטענע, אַזעלכע פיינע, אַזעלכע געלערנטע, אַזעלכע דער-
פּאַלגרייכע. ס'איז דאָך נישטאַ קיין יידישע הויז אַן אַ דאַקטאָר, אַן אַ
פּראָפעסאָר, אַן אַ גרויסער שישקע ערגעץ אין אַ רעגירונגס-ביוראָ. אונ-
דזערע קינדער קריגן גאַלדענע מעדאַלן, סקאלערשיפּ (סטיפּענדיעס) פון
קאַלעדזשעס (הויכשולן). גאָט און לייט דאַרפן זיך בענטשן מיט אונדזערע
קינדער.

יא. מיר זענען שטאַלץ מיט זיי, זייער שטאַלץ! אָבער קיין נחת האָבן מיר נישט פון די געראַטענע קינדער.

אין אונדזערע שולן דערציען מיר צופרידענע מענטשן. מיר גיבן נאָך די גלייכגילטיקע טאַטע-מאַמע און מיר באַאומראיקן נישט, חלילה, די קינדער מיט לערנען זיי צו זיין אמתע יידן, טיפע יידן; צו זיין יידן אַפילו ווען עס זאָל קומען צו אַ ריס צווישן זיי און טאַטע-מאַמע; צו זיין יידן אַפילו ווען עס וועט שטערן צו זיין אַ „סוקסעס“ — אַ דערפאַלג. אַ, ניין, מיר האַלטן אין איין איבערחורן: „ווען דאָס קינד וועט קענען ייִדיש וועט עס אים העלפן אין זיינע אַלגעמיינע לימודים. קענען נאָך אַ שפּראַך, דער- ציילן מיר טאַטע-מאַמע, שטערט נישט דעם לימוד פון ענגליש. אונדזערע קינדער זענען פון די בעסטע אין אַלע קאַלעדזשעס און אוניווערסיטעטן.“ פאַרויכערן מיר די צעשראַקענע טאַטע-מאַמע, וואָס צייטערן נעבעך, און דאָס קינדעלע זייערס זאָל חלילה נישט ריידן קיין ענגליש מיט אַ שמץ פון אַ ייִדישן אַקצענט. דאָס העכסטע, וואָס מיר האָבן זיך געקענט פאַרמעסטן אין די רעזאָלוציעס, וואָס מיר האָבן צוגעשטעלט צו דער נאָר וואָס אַפּ געהאַלטענער דערציאונגס-קאַנפערענץ איז „פאַרפלאַנצן באַגייסטערונג פאַר דער עקשנות און אויסדויער פון די יידן אין קאָמף פאַר אַפּהייטן זייער אייגנאַרטיקייט.“ וואָס איז די באַגייסטערונג מחיבי? „דאָס ייִדישע קינד דאַרף צוגעגרייט ווערן אויסצוואַקסן אַן אַקטיווער אַנטיילנעמער אין דעם לעבן פון ייִדישן קיבוץ דאָ אין לאַנד.“ פאַרשטייט, אַן אַנטיילנעמער, נישט קיין שאַפּער פון ייִדישן לעבן, בלויז אַן אַנטיילנעמער! נישט ברעכן קיין פאַרמעס און חלילה אַוודאי און אַוודאי נישט צו שאַפן קיין אייגענע אינ- סטיטוציעס און איבערצושאַפן די אַלטע.

די גאַנצע ייִדישע און העברעאישע דערציאונג באַשטייט, מיט קליינע אויסנאַמען, אויסצולערנען דאָס קינד אַ ביסעלע לשון, אויב עס וואַקסט אויף אַ קינד, וואָס פאַרשטייט ייִדיש אַדער העברעאיש, ווען מען רעדט צו אים, האַלטן מיר עס פאַר אַן אויפטו. אויב דער יונגערמאַן אַדער יונגע פרוי רעדט ייִדיש אַדער העברעאיש, אַפילו מיט גרייזן, זענען מיר אין זיבעטן הימל.

ברוטאַל גערעדט: צום קינד דעם מושלם, וואָס קען אַלע שבע-חכמות, האָבן מיר צוגעגעבן אַ חן פינטעלע, ער קען אַ ביסעלע אונדזער לשון, וואָס לויט דעם איינשטעל פון קינדס גייסטיקן און עקאָנאָמישן לעבן וועט ער עס קיינמאַל נישט דאַרפן אַדער וועלן נוצן.

ב.

איך וויל נישט שילדערן דעם גייסטיקן חורבן פון אונדזער לעבן דאָ אין אַמעריקע. ווער וויל דאָס קראַצן אייטערדיקע ווונדן? ס'איז אונדז אָבער נישט גוט. ס'איז אונדז אַלעמען נישט גוט. ס'איז גאָר נישט פריילעך ביי די רעליגיעזע יידן, ס'איז נישט איבעריק יום־טובדיק צווישן די אַלערליי שאַטירונגען פון די רעפּאַרם־יידן, ס'איז אַ שוידערלעכע פּוסטייט צווישן די ענגליש־ריידנדיקע ציוניסטן. אָבער מיר, די יידישיסטישע וועלטלעכע טוער, פילן אַמטיפסטן דעם צער. מיר האַלטן זיך דאָך פאַר די יורשים פון יידישקייט, מיר האָבן שטענדיק אויף זיך געקוקט ווי די, וואָס שטעלן מיט זיך פאַר דעם שעפּערישסטן, לעבעדיקסטן טייל פון יידן. און מיר זעען, אַז מיר בלייבן עקרט, אונדזער לעבן ווערט פּוסטער און ליידיק.

שוין יאָרן און יאָרן, אַז אַ סך פון אונדז האָבן אָנגעהויבן אַפּצוגעבן זיך אַ דינ־והשבוּן וועגן אונדזער יידישיסטישן וועלט־באַנעם. ב. ריווקין ע"ה, און דער שרייבער פון די שורות, גלויב איד, זענען געווען פון די ערשטע אין אַמעריקע, וואָס האָבן גענומען זוכן אַ נייעם וועג צו יידישקייט. איצט איז דאָ אַ גאַנצע גרופּע, אמת, נישט קיין אַרגאַניזירטע, וואָס ווערט באַצייכנט מיט דעם נאָמען „גאַט־זוכער“. פאַרשיידן זענען די צוגאַנגען פון אַלע די, וואָס ווילן רעווידירן אונדזער יידישקייט.

ב. ריווקין ע"ה, האָט געשטעלט דעם טראַפּ אויף יידישער ליטעראַטור און ארץ־ישׂראל.

א. גאַלאַמב אויף אינטעגראַלער יידישקייט. אַ גאַנצע יידישקייט. יידן אומעטום, איבער גאָר דער וועלט, זאָלן זיך אויפפירן אין טאַג־טעגלעכן לעבן, ווי אַלע נאַציאָנאַליטעטן, ווי אַלע פעלקער, וואָס וווינען אויף זייער באַדן. די יידישע קולטור, אין דער פרעמד, זאָל אַלץ כּולל זיין. יידישקייט צוליב קיום.

לייבוס לערערס צוגאַנג איז, אַז יידישקייט ווייסט בכלל נישט וואָס רעליגיע איז. ס'איז נישטאָ אַזאָ זאָך, ווי קלעריקאַליזם, סעקולאַריזם און רעליגיע אין יידיש־לעבן. דאָס זענען גויישע באַגריפּן. יידישקייט איז פּאַלקס־לעבן — טראַדיציע.

אַברהם מענעס דעקט אויף די גרויסקייט און שיינקייט פון אַלט־יידישקייט. ער מיינט אָבער, אַז מיר האָבן נישט דעם כּוח איבערצושאַפּן יידישקייט אויף סעקולאַרע יסודות. מיר דאַרפן דערפאַר זיך צוטוליען

צו דער אַלטער ייִדישקײט. זײנע גרײנטלעכע אַרבעטן וועגן די ענינים זענען צעשפּרײט איבער אַלע ייִדישע פּעריאָדישע שרײפטן.

דער פּאָעט דוד אײנהאַרן האַלט אויך אין אײן באַזײנגען די אַלטע ייִדישקײט און אין אײן אויפֿווייזן די פּוסטקײט פֿון סעקולאַרער ייִדיש־קײט. ער צײכנט נישט אָן קײן נײעם וועג און זאָגט נישט בפּה־מלאַ אַז מײר זאָלן גײן צוריק צו דער אַלטער ייִדישקײט. אָבער מיט זײן שטענדיקן באַזײנגען דעם אַלטן דור און די שײנקײט פֿון רעליגיעזער ייִדישקײט, וואָס לױט אײם אײז זײ אָן אַ פּגם און אָן אַ פּלעק אײז קלאַר, אַז נאָר דאָרט וועלן מײר געפּײנען מנוחה ושלחה.

ישראל עפּרויקין האָט אויף זײך גענומען דעם יאָך צו באַגרינדן די פּילאָזאָפּיע פֿון אמונה. ער רופּט קלאַר און אויפֿן קול צו אַ צוריקקער צו מאָנאָליטישער אַלטער, אַרטאָדאָקסישער אמונה.

אַבאָ גאַרדײן פּרעדיקט אַבסטראַקט־ייִדישקײט. עטישקײט יאָ, אָבער מצוות — חלילה! סײז געצנדינסט.

די זוכענישן פֿון די אויבן דערמאָנטע שרײבער און די נישט דער־מאָנטע האָבן געבראַכט צו אַ טײלווייזער רעוויזיע אין אונדזערע שול־פּראָגראַמען און אַ טײפע ענדערונג אין אונדזער קוק אויף דעם לעבן פֿון תּפּוצות־ישראל. אָבער עס האָט אויך אַרײנגעטראָגן אַ סך צעטומלעניש צווישן אונדזערע ייִדן, אַ סך ייִדן מײנען, אַז אַלע ייִדישע גאָט־זוכער רופן צוריק אין דער אַלטער שול אַרײן (און אײך רוף די אַלע שרײבער גאָט־זוכער נישט לשם גנאי, אײך האַלט עס פּאַר אַ כּבוד־טײטל. אײך האַלט זײך פּאַר אײנעם פֿון זײ).

מײר מוזן צוגעבן, אַז דער אײנדרוק אײז נישט אײנגאַנצן אַ נישט קײן באַרעכטיקטער. אַ סך פֿון די „בעל־תּשובּה“ הײבן אָן צובײסלעך גײן אין שול אַרײן. אויב זײ גײען נישט, ווײל זײ קענען נישט גײן, קױפֿן זײ אַ תּלית און לײגן עס אַרײן אין טיש־קעסטל, ווי יעקב באַטאַשאַנסקי האָט דערצײלט וועגן דעם טראַגישן אײנצידענט מיט מנחמען. (זע „די פּרעסע“, אויגוסט 20, 1950):

גײן צוריק אין שול אַרײן וואַלט נישט געווען קײן עוולה, ווען דער רופּער און גײער וואַלטן געוואָרן בעל־תּשובּה. אײך מײן, אַז אַזוי ווי אַ פּרומער ייִד קען ווערן אָן אַפּיקורס, אַזוי קען ווערן אַ נישט גלױביקער ייִד פּרום. אײך ווייס טאַקע פֿון אַזאַ פּאַל. אָן אונדזעריקער ייִד אײז פּרום געוואָרן. אָבער אמת פּרום געוואָרן און אײבערגעבראַכן זײן טאַג־טעגלעך

לעבן. ער איז אפילו געווען אַ פרוש פאַר אַ היפשער צייט פון זיין פרוי, ווייל זי האָט זיך אָפגעזאָגט אָפצוהיטן הלכות־נשים. דער ייִד רופט אין שול אַריין. ער מעג.

אַבער אונדזערע ייִדן, וואָס רופן אין שול אַריין טוען עס פון הילפ־לאָזיקייט, אָדער צוליב קיום־האומה. זייער טענה איז, אַז מיר וועלטלעכע ייִדן זענען אַרעם גייסטיק און מיר האָבן נישט וואָס צו געבן אונדזערע קינדער. די איינציקע רפואה איז צוריק צו אַ פרומען לעבן. אַליין עפענען בתי־מדרשים און אָנשטעלן רבנים האָבן מיר קיין כוח נישט. דאַרפן מיר גיין צו די פרומע, אין זייער שול. אַוודאי וועלן מיר נישט ווערן קיין דריי־מאַל אַ טאַגיקע דאַוונער. נו, וועלן מיר באַזוכן די שול פיר, פינף מאַל אַ יאָר. ס'איז בעסער ווי גאַרנישט. אַ ביסעלע פרומקייט וועט העלפן צו האַלטן די קינדער לעבן אונדז.

דאָס איז דאָך פרומקייט אָן תשובה און אָן חרטה. דאָס איז פשוטע הילפ־לאָזיקייט. ווען איך הער די ייִדן ריידן, אָדער איך לייען זייער שרייבן, קומט מיר אַרויף אויפן זינען א. ווייטערס דראַמע „דער שטומער“. ווען אונדזערער אַ ייִד אַנטלויפט אַהין, מוז ער ווערן שטום. נישט שעפעריש. מיר קומען אַהין נישט מיט חרטה און גלויבן אין האַרצן. מיר קומען אַהין בלויז צו באַהאַלטן זיך, צו באַהאַלטן זיך פון זיך אַליין. אָבער פון אייגענער הילפ־לאָזיקייט קען מען נישט אַנטלויפן און מען קען זיך נישט באַהאַלטן.

ערגער נאָך פון די קוואסי־פרומע, פון די עטלעכע־מאַל אַ יאָר שול־גייער שלא־לשמה, זענען די וואָס „ליטעראַטעווען“ וועגן ייִדישקייט. אַליין טוט מען כל־דבר־אסור, אָבער אַז עס קומט פסח שרייבט מען אָן אַ פייער־דיקן אַרטיקל וועגן מצה... און אויפן אייגענעם טיש ליגט ברויט מיט שינקע. עס קומט יום־כפור שרייבט מען אָן אַ טיפן מאמר וועגן חשבון־הנפש און גרויסקייט פון נעילה און יענעם טאַג שפילט מען אין קאַרטן אָדער מען גייט זען אַ מואווי. די וואָס „ליטעראַטעווען“ צעטיילן אונדזער וועלט אויף צוויי: ביי אונדז איז וואַכעדיק, גרוי, גראַבער מאַטעריאַליזם און הפקרות, אָבער דאָרט, אין דער פרומער וועלט, דאָרט זענען דער בית־מדרש און דער נר־תמיד, צדקה און מסירת־נפש. דאָרט שטייען ייִדן מיטן פנים צום עמוד, וואָס איז באַצירט מיט „שוית׳ ה׳ לנגדי תמיד“. ס'איז אָבער נישט אינגאַנצן אמת. אַלט־ייִדישקייט האָט טאַקע אין זיך ווונדערבארע פאַרמעס און אָן עטישן וועלט־באַנעם און גרויסן אויס־

דויער כוח. אבער די פרומע יידישקייט איז אויך געווען אומטאָלעראַנט, אָפּגעשלאָסן פון דער וועלט און פול מיט שרעק און מורא פאַר אַ בלינדער ביזער קראַפט.

די טיפע בלינדע אמונה האָט טאַקע שענער געמאַכט דעם מענטשן, אָבער אויך אים באַגרענעצט און ביו גאַר אַ גרויסער מאָס אים געמאַכט הילפלאָז, אים נישט דערלויבט צו פאַרלאָזן זיך אויף אייגענע כוחות. אַלטיידישקייט האָט געהאַט איר תקופה, איר צייט. אָננעמען עס ווי עס שטייט און גייט מיינט אַן אַנאַכראָניזם, אַ פּסיכאָלאָגישע און קולטורעלע אוממעגלעכקייט.

ג.

פאַר אונדז אומצוקערן זיך צו אַלטער יידישקייט מיינט ווערן פאַר-מאַליטעטייַדן, אָן נשמה, אָן אינהאַלט, אָן שעפּערישקייט. גערעכט איז געווען י. ל. פּרץ, וואָס איז געווען ביי אונדז וועלטלעכע יידן, דער ער-שטער גאַט-זוכער:

„נעמט מען אינסטיטוציעס (אינסטיטוטן אין אַריגינאַל — ש. ס.) אין וועלכע עס באַקליידט זיך אויף אַ געוויסן פּלאַץ, אין אַ געוויסן מאַמענט דער יידישער גייסט, אויפן אָרט פון יידישן גייסט“.

„און איר וואָס ווילט? ווילט איר, איר הומש- מיט רשיפרעדיקער, צוריקכאַפּן דעם נעכטיקן טאַג? גלוסט זיך אייך, איר אָפּשטעלער, אויס-ציען, ווייניקסטן דעם היינט, איבער זיין גרענעץ און נישט צולאָזן דעם מאַרגן? ווייסט איר, וואָס דאָס באַטייט? נעמען דאָס לעבעדיקע זאַמען, אַרום וועלכע די שאַל האָט געפּלאַצט, וואָס דאַרף אויפּסניי פאַרפּלאַנצט ווערן, וואָס זאַל שענער און פאַרביקער אויפּשפּראַצן, און צוריק אין דער שאַל פאַרשליסן, און פאַרבינדן און אַרומדראַטן די שאַל און אַ שפּרוך זאָגן: זאַמען, וואַקסט אין ענגשאַפט, וואַקסט אין דער פינצטער!“

פּרץ האָט געזען אין דער טיף, ער איז נאָך נישט געקומען צום געדאַנק, אַז מיר קענען טון אויף אונדזער אופן, דאָס וואָס אונדזערע עלטערן האָבן געטון מיט דער יידישקייט-ירושה. ס'איז נאָך געווען צו פרי, און אפשר איז נאָך איצט אויך צו פרי וויל דער מאַדערנער ייד פון אונדזער דור איז אַזוי שוואַך, ווי אין דעם דור פון פּרץ:

„דער מאַדערנער מענטש טויג לחלוטין נישט צו קיין מלחמה, פאַסט לחלוטין נישט אין דער אַרמיי, אַפילו נישט אין דער נאַציאָן אַרין, ווי ווייט די נאַציאָן פאַרלאַנגט אַרבעט און אָפּפער“ (די אַלע ציטאַטן זענען גענומען פון „אין מיין ווינקעלע“, באַנד 13, געקליבענע ווערק פון י. ל. פּרץ, אַרויסגעגעבן פון פאַרלאַג אידיש, ניויאַרק, תר"פּ).

יא, גיין צוריק אין שול אריין און ווערן אויס קריטיש, צוריק איינ-
שלעפערן זיך, איז נישט דער וועג צום יידישן רענעסאנס. זאלן די וואָס
ווערן צוריק פרום גיין געזונטערהייט. מיר קענען נישט האָבן קיין טענות
צו פרום-געוואָרענע יידן. אָבער פאַר נישט פרומע יידן איז דאָס אַנטלויפן
צוריק אין שול זעלבסט-אַפּנאַרעריי.

ד.

אונדזער גאַט-זוכעניש מיינט רעווידירן יידישקייט. רעווידירן יידיש-
קייט אין תּוֹך, גיין ביזן יסוד און נישט מורא האָבן. רעווידירן יידישקייט
מיינט איבערנעמען די גאַנצע ירושה און מאַכן זי אייגנס. נעמען די פרום-
שימשע יידישקייט, וואָס מיט איר, און אין איר, האָבן מיר געלעבט ביזן
היינטיקן טאָג, און זען זי מאַכן ווירקזאַם אויך אין דער איצטיקער ראַציאָנאַ-
לער און מאַטעריאַליסטישער ציוויליזאַציע. מיר דאַרפן זיך אָפּגעבן אַ דיך-
וחשבון: האָט יידישקייט גענוג סאַציאַלע און עטישע ווערטן, אַז זי זאָל
זיין אויך ווירקזאַם פאַר אונדז? האָט אין זיך יידישקייט גענוג וויטאַלי-
טעט, אַז מיר זאָלן קענען לעבן ווי אַ באַזונדערע גרופע צווישן פעלקער,
ווי מיר זענען צעשפּרייט? האָט נאָך יידישקייט גענוג כּוּח צו שאַפן אַ
לעבנס-שטייגער, וואָס זאָל פאַרקערפּערן, אין סימבאָלישע ריטואַלן, וועלט-
דערלייזונג און יחידישן גליק? איז פאַראַן אויך פאַר אונדז, וואָס קוקן
אויף יידישקייט פון אַ קולטור-היסטאָרישן שטאַנדפּונקט אַ פאַרוואָס צו
טראַגן דעם שווער-זיסן יאָך פון יידישקייט, וואָס זאָל אַרומנעמען דאָס
טאַג-טעגלעכע לעבן?

דאָ גייט נישט אין רעפּאַרמירן יידישקייט, נאָר אין ווייטערדיקער
אַנטוויקלונג. די גרינדער פון יידישקייט האָבן אַלעמאַל געהאַלטן אַז יידיש-
קייט איז אַ לעבעדיקער וועזן נישט צוגעבונדן צו לאַקאַלע אינסטיטוציעס
אָדער ריטואַלן.

די גרעסטע רעפּאַרמאַטאָרן פון יידישקייט זענען געווען די פרושים.
פון אַ קליינער חברותא, וואָס האָט לכתחילה זיך פאַרבונדן צווישן זיך
אפשר בלויז צו אָפהיטן די דינים פון טומאה און טהרה (זע לואיס פינקל-
שטיק, „פרושים“, חלק ב', ז' 606. ענגליש), זענען די פרושים געוואָרן
די טאָג-געבער פון יידישן לעבן פון זייער צייט און אוועקגעלייגט זייער
חותם אויף דעם יידישן געדאַנקען-גאַנג ביזן היינטיקן טאָג.

ווי אזוי האָט עס פּאַסירט? פשוט, ווייל די פרושים זענען געווען די איינציקע צווישן די ייִדישע פּאַרטייען פון יענער צייט, וואָס האָבן איינגע- שטעלט אַ ווייט-גייענדיקן פּרינציפּ, נעמלעך: די תורה איז געגעבן געוואָרן פון אַ לעבעדיקן גאָט, וואָס איז דער מקור פון גוטסקייט, גערעכטיקייט און חכמה. דערפאַר קען די תורה נישט האָבן אַזעלכע דינים און געזעצן וואָס זאָלן נישט זיין צוגעפאַסט צו דער צייט און צו די תנאים פון דער תקופה (יוסף קלוזנער, „היסטוריה הבית השני“, כרך ג', ז' 136).

די פרושים האָבן דערפאַר געוואָגט איינצופירן זאַכן, וואָס זענען אָפט געווען קעגן פּראָסטן טייטש פון פסוק. אַ ביישפּיל פון ליכט-בענטשן, די צדוקים האָבן געטייטשט דעם פסוק „לא תבערו אש בכל משבתכם ביום השבת“ (שמות ל"ה, ג), איר זאָלט נישט ברענען קיין פייער אין אַלע אייערע וווינערטער אין דעם טאָג פון שבת, פשוט כמשמעו. אַ ייד טאַר נישט האָבן קיין פייער ברענען אום שבת. מען דאַרף זיצן אין דער פינצ- טער. די פרושים האָבן אָבער געטייטשט „לא תבערו“, איר זאָלט נישט אָנצײַנדן קיין פייער אין דעם טאָג פון שבת. אָבער לאָזן פייער פון ערב- שבת אויף שבת מעג מען יאָ. ניין, נישט נאָר מען מעג עס טון, כדי מען זאָל נישט דאַרפן זיצן אין דער פינצטער ווי פראים, נאָר ס'איז אַ מצווה אָנצוצינדן ליכט ערב-שבת. און נישט נאָר אָנצוצינדן די ליכט, נאָר מען דאַרף אויף זיי אַ ברכה מאַכן. אזוי איז אויפגעקומען דער שיינער מנהג פון ליכט-בענטשן.

פון שטאַנדפונקט פון אַנטוויקלונג איז פאַראַן אַ זין און שעפּערישקייט און טיפע אמתע ייִדישקייט אין אַן עונג-שבת, וואָס ווערט געפּראָוועט אין אַ ייִדישער וועלטלעכער שול. אַודאי פאַרלעצט מען דאָרט אַ סך דינים פון שבת, לויטן אַלטן איינשטעל. אָבער וויבאַלד אַז אין דער ייִדישער וועלטלעכער שול לייענט מען פון דער פרשה פון וואָך אויף ייִדיש און העברעאיש און מען טייטשט זי אויס. מען זינגט שבת-לידער — אַלטע און נייע, מען זינגט און מען רעציטירט נישט נאָר תפילות פון סידור, נאָר אויך פון דער שפּעטערדיקער ליטעראַטור. מען האָט אַ בשותפותדיקן מאָלצייט און מען רעדט תורה — אין ברייטן זין — דאָס איז שעפּע- רישקייט! דאָס איז אַן אָנהויב פון שאַפן אַ נייעם נוסח. דאָס איז אַ צוגאַנג צו ייִדישקייט ווי צו עפעס וואָס לעבט, צו עפעס, וואָס האָט אויך אַ ווערט פאַר אונדז, נישט קיין אַנטלויפן צו אַ פאַרשטיינערטן, פאַרגליווערטן אַלטן

ריטואל, וואָס מיר פאַרשוועכן אים סיי־וויי־סיי, ווען מיר פאַרלאָזן די פיר ווענט פון בית־מדרש.

מער נישט, אָן עונג־שבת איינמאַל אין דריי וואָכן אָדער אַפילו אַלע וואָך איז ווייניק. מיר דאַרפן לערנען מיטן עולם און מיט זיך אַליין, אַריינצונעמען אַלץ מער און מער פון ייִדישן פאַרמאָלן לעבן, עס איבער־קאָכן און מאַכן פאַר אייגנס. מיר דאַרפן צוריק איינשטעלן, אַז אַ חוץ מצוות־עשהס זענען דאָ אויך לאַ־תעשהס. די לאַ־תעשהס זענען אפשר אַזוי וויכטיק, און איך מיינן נאָך וויכטיקער, ווי מצוות־עשהס. ביז איצט איז ביי אונדז געווען, אַז דאָס וואָס מען מעג, מעג מען דאָך, און דאָס וואָס מען טאָר נישט, מעג מען אויך, אַ פרייער מענטש טאָר נישט זיין געבונדן. עס דאַרף צוריק אוועקגעלייגט ווערן דער יסוד פון אַ ייִדישער פֿיל־לאַסאָפיע, וואָס זאָל באַגרינדן דעם פאַקט, אַז ייִדישקייט איז מער ווי אַ רעליגיע און מער ווי נאַציאָנאַליזם.

ייִדישקייט איז אַלעמאַל געווען רעליגיע, פאַלק, פאַלקס־לעבן, וועלט־אידעאָל, נאַציאָנאַלער אויפֿלעב און ועל־כולם דאָס געבאַט צו לעבן אַנדערש: צו הייליקן דאָס טאַג־טעגלעכע לעבן מיט גאַטס קדושה — דער קדושה־אידעאָל פון דער וועלט.

ייִדישקייט מיינט שטעלן זיך קעגן דער וועלט. שטעלן זיך קעגן גראַבן מאַטעריאַליזם, שטעלן זיך קעגן מעכאַנישער וועלט־דערלייזונג, קעגן אינסטיטוציאָנעלער וועלט־דערלייזונג.

ייִדישקייט מיינט פאַלקס־דערלייזונג, וועלט־דערלייזונג, יחידישער גליק פון טאַג־טעגלעך לעבן; קדושה פון לעבן, קדושה פון מענטשן און איז מחייב יעדן יידן צו לעבן אַ הייליק לעבן, אַ מענטשלעך לעבן, אַ ריין לעבן.

אַבער נישט אין אַבסטראַקציע. נישט בלויז ריידן פון אידעאָלן, נאָר לעבן אידעאָל.

יא, לעבן אידעאָל, לעבן אָן אייגנאַרטיקן לעבן, נישט פאַרשלונגען ווערן פון תאוות, און נאָך ערגער פון תאוה־לעד, און נישט אונטערגעבן זיך אינגאַנצן צו אומשטענדן. אויב נויטיק צופאַסן אומשטענדן צו גייסטיקע און עמישע ווערטן.

אַזא ייִדישקייט האָט אַ פאַרוואָס. פאַר אַזא ייִדישקייט איז ווערט צו ליידן און ווערט צו קעמפן.

תּוֹךְ יִיִדִישְׁקײט

אַבער אַננעמען אַזאַ ייִדישְׁקײט מײַנט נישט אַ צוריקקער צו דער אַלטער ייִדישְׁקײט, וואָס פאַר אונדז איז זי פאַרגליווערט און וואָס אירע היצוניתדיקע פאַרמאַליטעטן זענען פאַר אונדז זינלאָז.
צוריקקערן זיך בלינד צו דער אַלטער ייִדישְׁקײט מײַנט פאַרשטאַפּן אונדזערע אַלע שעפּערישע קוואַלן.

צוריקקערן זיך אַהין אָן אמונה, נאָר צוליב קיום, מײַנט פאַר אונדז שטום צו ווערן, אַנטלויפן פון זיך אַליין. אַבער ייִדישְׁקײט, וואָס איז ווערט מען זאָל פאַר איר קעמפן און לייַדן איז אַ לעבעדיקע ייִדישְׁקײט, וואָס אַנטוויקלט זיך און וואָס האָט אַ זין אין אַלע סיטואַציעס און אין אַלע אומשטענדן.

נייַג, נישט קיין צוריקקער צו אַלטער ייִדישְׁקײט, אויך נישט קיין קאַמף מיט איר, נאָר אַנטוויקלען אָן אײַגענעם דרך, זוכן אָן אײַגענעם וועג אויף אונדזער אײַגענעם שטייגער.

דאָס מײַנט גאַט־זוכעניש פאַרן מאַדערנעם מענטשן. דאָס מײַנט זוכן דעם מאור־היהדות — דאָס ליכט פון ייִדישְׁקײט.

יידישום ווהתין?

א.

דער יידישיסטישער סעקטאר ביי אונדז אין אמעריקע איז דער פאר-
ווארלאזסטער פון וועלכן ס'איז אנדערן סעקטאר.
די פרומע האבן בתי-מדרשים און שולן, תלמוד-תורהס און ישיבות,
א רבנים-סעמינאר און אפילו אן אוניווערסיטעט. זיי פארמאגן פונקציאן-
נערן; שמשים, חזנים, מגידים, לערער, פרינציפאלן, ראשי-ישיבות, רבנים,
משגיחים און פראפעסארן. די פונקציאנערן זענען דאס די אנפירער און
וועגווייזער פון ארטאדאקסישן לעבן, אדער דארפן עס זיין. זיי ראנגלען
זיך מיט דער סביבה און באקעמפן זי. נישט אלע זענען קעמפער. די
גרעסטע מערהייט גיט נאך און היט דאס שטיקל ברויט. אבער דא און
דארט זענען פאראן עקשנים, וואס פרווון דורכברעכן די ווענט פון גלייכ-
גילטיקייט און גראבן מאטעריאליזם און אמאל געלינגט עס זיי. לכל-
הפחות פירט די פרומע אינטעליגענץ א יידיש לעבן און זי קומט אין
בארירונג מיט דעם פרומען עולם. דער רב, דער ראשי-ישיבה, דער למדן,
דער פראפעסאר קומט אין בית-מדרש דאווענען, פירט אן מיט א שיעור,
ווי מען פאדערט עס. ווילן פירן דעם יידישן עולם אויפן פרומען וועג.
אודאי ווערט די גרעסטע מערהייט פון די פונקציאנערן געפירט פון דעם
עולם, וואס איז דא אין אמעריקע, זייער ווייט פון אמתן יידישן דרך. מען
מוז אבער צוגעבן, אז אין די לעצטע פופצן יאר איז דא אין פרומען
סעקטאר א באוויסטזיניקער פרוו צוצופאסן די סביבה צו דער אלטער
תורה, און אומבאוויסטזיניק פאסט זיך צו די אלטע תורה צו דער סביבה.
דאס זעלביקע קען מען זאגן וועגן רעפארם-יידישקייט אין אלע אירע
שאטירונגען. אויך די רעפארמערס פארמאגן ארגאניזאציעס, פונקציאנערן,

האָבן אַ פּילאָסאָפּיע, אַ שיטה און האַלטן זיך ביי אַ געוויסן דרך אין ייִדישקייט. דאָס איז חל הן אויף די אולטראַ-רעפּאָרמער, הן אויף די מעסיקע און אויך אויף די קאָנסערוואַטיוון און רעקאָנסטרוקציאָניסטן. די לעצטע צוויי לייקענען, אַז זיי זענען רעפּאָרמערס, אָבער בעצם, אין גרונט, זענען זיי אַ טייל פון רעפּאָרם-ייִדישקייט.

די רעפּאָרם-אינטעליגענץ איז אויך פּאַרבונדן מיט איר פּאַלק — מיט די רייכערע קלאַסן, וואָס זוכן אַ גרינגע און באַקוועמע ייִדישקייט און באַאיינפלוסן צופיל זייערע פונקציאָנערן און אינטעליגענץ. אָבער אויך ביי זיי זענען דאָ און דאָרט פּאַראַן יחידים, וואָס שטעלן זיך קעגן זייער סביבה. אין די אַקאַדעמישע קרייזן ביי די רעפּאָרמערס, אין די פּאַ-קולטעטן פון זייערע העכערע אַנשטאַלטן, אין זייערע צייטשריפטן, אין זייערע זאַמליכער דעבאַטירט מען וועגן מהות פון ייִדישקייט. די אינ-טעליגענץ פּאַרשט, זוכט, גריבלט זיך, האָט ספקות און קומט אַפילו צו פרומער אַפיקורסישקייט. דאָס טעאַרעטישע זוכן, דאָס גריבלען זיך הייבט אָן מער און מער באַאיינפלוסן די פּראַקטישע אַרבעט פון די טוער אין די טעמפלען און צענטערס. רעפּאָרם-ייִדישקייט איז איצט מי-יודע מער ייִדיש ווי זי איז עס געווען אַפילו צוריק מיט צוואנציק יאָר.

אָבער דער ייִדישער וועלטלעכער סעקטאַר איז דער איינציקער, וואָס איד „כצאך בלי רועה ואין אדון“ — ווי שאַף אָן אַ פּאַסטוך און נישטאָ קיין האָר — נישטאָ קיין פירערשאַפט און נישטאָ קיין אויטאָריטעט. מיר האָבן נישט קיין פונקציאָנערן, מיר האָבן נישט קיין אַקאַדעמישע קרייזן, נישטאָ קיין העכערע אַנשטאַלטן, נישטאָ קיין ערנסטע ייִדישע טעאַרעטישע צייטשריפטן, נישטאָ קיין פרומקייט, נישטאָ קיין אפיקורסישקייט און נישטאָ קיין שיטה.

מען רעדט און מען שרייבט ביי אונדז גאָר אַ סך וועגן ייִדישער קולטור, פּאַלקס-לעבן, פּאַלקס-שאַפונג, יורשים פון אייראָפּעאישן ייִדן-טום — אָבער ס'איז נישטאָ קיין טעאַרעטישע באַגרינדונג, נישטאָ קיין שיטה בנוגע פּאַלקס-לעבן, וואָס יאָ אַננעמען און וואָס נישט אַננעמען. וויבאַלד ס'איז אַזוי, איז שוין במילא נישטאָ קיין גרופּעס, וואָס זאָלן מאַכן אַ פרווון צו קאָנקרעטיוון דאָס אַבסטראַקטע פּאַלקס-לעבן, עס פעלט אַפילו דער עיקר — בתי-מדרשים, בתי-כנסיות, ווו צו עקספערימענטירן; און מיר האָבן נישט געשאַפן און קיינמאַל נישט געטראַכט צו שאַפן העכערע אַנשטאַלטן צו דערצייען פונקציאָנערן. מיר האָבן אַרויפגעוואָרן 1971 דעם

מאָנטל פון פירערשאַפט אויף די אַקסלען פון דעם פּאַלקסשול־לערער, ער איז געוואָרן אונדזער רב, שמש, מגיד, חזן און פּראַקטישער טעאַרע־טיקער!

די פּראַפעסיאָנעלע אינטעליגענץ, די שאַטנס פון פונקציאָנערן, וואָס דער ייִדישיסטישער וועלטלעכער סעקטאָר פאַרמאַגט, זענען די ייִדישע שרייבער. אָבער דער ייִדישער שרייבער, וואָס רעדט דורך זיין צייטונג צו צענדליקער טויזנטער ייִדן, איז באַמת דער דערווייטערסטער, דער אינאָלירטסטער פירער, וואָס קומט זעלטן אין באַרירונג מיטן פּאַלק. דער ייִדישער שרייבער רעדט אין זיין שרייבן צו אַן אַבסטראַקטן פּאַלק; ער וואָס איז ביי אונדז דער מאַדערנער מגיד, רעדט אָפּט צו אַן עולם ייִדן, האַלט אַ לעקציע, אָבער זיין רעדן, זיין שרייבן איז נישט צוגעבונדן צו אַ לעבנסשטייגער, צו אַן איינגעשטעלטן נוסח פון אַ לעבן, אָדער צו אַ נוסח, וואָס ער וויל איינשטעלן. דער ייִדישער שרייבער, ווי זיין עולם, האָט נישט קיין בית־מדרש, קיין קהילה, קיין גרופע ייִדן, וואָס מיט זיי קומט ער זיך צוזאַמען אין באַשטימטע שעהן פון טאָג אָדער אין באַ־שטימטע טעג פון וואָך דורכצופירן געוויסע ריטואַלן, צערעמאָניעס אָדער ימים־טובים־פייערונגען, וואָס זענען נאָכן לוח נאָך פאַראויס באַשטימט. ווען דער ייִדישער שרייבער קומט זיך צונויף מיט אַ ייִדישן עולם אויף אַ יום־טוב, איז עס נישט קיין איינגעשטעלטער יום־טוב, מיט אַ פאַרטיקן נוסח. ס'איז בכלל קיין יום־טוב נישט, נאָר אַ פייערונג, אַ פאַרשטעלונג אין וואָס דער עולם נעמט נישט קיין אַנטייל. ער איז אַ פּאַסיווער צוקוקער. דער שרייבער איז דער אונטערהאַלטער, דער פאַרוויילער, די "קראַפט".

די ירידה פון ייִדישוועלטלעכן סעקטאָר שפיגלט זיך אָפּ צום בולטסטן אין ייִדישן שול־וועזן. דער פּראַצענט ייִדישע קינדער וואָס לערנט בכלל אין וועלכן ס'איז ייִדישן דערציאָונג־אַנשטאַלט, דערגרייכט אפשר דרייסיק פּראָצענט. די קינדער אין די ייִדישיסטישע שולן באַ־טרעפט עפעס ווייניקער ווי פינף פּראָצענט פון דער צאָל ייִדישע קינדער, וואָס באַזוכן אַ ייִדישע שול. אָבער דאָס גיט נישט דאָס גאַנצע בילד. עס זענען פאַראַן תלמוד־תורהס, ישיבות, רעליגיעזע און העברעאיסטישע טאַגשולן מיט צענדליקער לערער. עס עקזיסטירט אין ניו־יאָרק אַן אַר־גאַנצזאַציע פון העברעאישע פּרינציפּאַלן, אגודת המנהלים. דער ייִדישיס־טישער שולוועזן באַשטייט באַמת פון חדרים — אַ חדר־שול מיט איין לערער. עס זענען אפשר, איך זאָג אפשר, פאַראַן אין ניו־יאָרק נישט מער

ווי פיר, פינף געציילטע יידישיסטישע שולן, וואָס האָבן צוויי לערער; צוויי שולן, וואָס האָבן דריי לערער.

דאָס איז נאָך נישט אַלץ. אין גאַנץ ניו-יאָרק, אין אַ שטאָט פון קרוב צוויי און אַ האַלב מיליאָן יידן, וואָס פאַרמאָגט צוויי גרויסע טעגלעכע יידישע צייטונגען און אַ דריטע, אַ קליינע, זענען דאָ נישט מער ווי אַרום צוויי הונדערט און פופציק קינדער, וואָס באַזוכן אַ יידישיסטישע מיטלשול. אַנדערע זאָגן, אַז נאָך ווייניקער.

וואָס איז דער ווונדער? דער יידישער שרייבער און דער יידישיסטישער שער אינטעליגענט בכלל האָט ווייניק וואָס געטון פאַר דער יידישער דערציאונג. ס'איז אַ פאַקט, אַז אין די פאַרוואַלטונגען פון אַלע טיפן יידישיסטישע שולן געפינט זיך נישט קיין איינציקער יידישער שרייבער. דאָס איז נישט קיין ענין פון כלל-טועריי, דער שרייבער זאָל ווערן אַ טוער אָדער אויפטוער, שאַפן פאַנדן און אַרגאַניזירן שולן. דאָ איז גאָר אַ פשוטע פראַגע פון געהערן, צו זיין אַ מיטגליד אין דער איינציקער יידישיסטישער אינסטיטוציע, וואָס האָט עפעס אַן ענלעכקייט צום אַמאָליקן בית-מדרש.

די יידישיסטישע קינדער-שולן זענען נישט בלויז שולעס, וווּ קינדער קריגן אַן עלעמענטאַרע יידישע דערציאונג. זיי זענען מינאַטור בתי-מדרשים, וווּ דאָס פּאָלק מאַטערט זיך צו געפינען אַן אופן ווי אויפצונען מען שבת, ראַנגלט זיך מיט ימים-טובים, מיטן יידישן לעבנשטייגער און זוכט אין דער יידישער ליטעראַטור אַ זין פאַר יידישער עקסיסטענץ.

די פאַרוואַלטונגען פון די שולן האָבן יאָרן-לאַנג זיך אַריענטירט אויף דער יידישער ליטעראַטור. דעם יידישן שבת, דעם יידישן יום-טוב, די יידישע טרויער-טעג האָבן זיי פאַרביטן אויף ליטעראַרישע פּייערונגען. קיין יום-טוב אָדער שבת האָט מען נישט אָפּגעהיט. דאָס איז דאָך געווען רעאַקציע. קיין סוכה האָט מען נישט אויפגעשטעלט. דאָס וואָלט דאָך געווען אבערגלויבן. אָבער מען האָט פאַרגעלייענט דערציילונגען, וואָס גלאַריפּיצירן שבת און יום-טוב. מען האָט דעקלאַמירט לידער, וואָס באַזינגען דעם סכך און די סימבאָלישקייט פון דער סוכה. מען האָט געפּייערט דאָס דערשיינען פון אַ בוך, און מען האָט אָפּגעהיט דעם יאַרצייט פון אַ שרייבער, אַ געבוירן-טאָג אָדער יוביליי. אַזוי האָט מען זיך געפּירט יאָרן. אָבער עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער מאַגערער צערעמאָניאַל איז ווייניק. מען האָט זיך אויך אַרומגעזען, אַז די יידישע ליטעראַטור האָט

נישט קיין כוח איינצוואַלטן אַרום זיך דעם אַלטן דור און אוודאי האָט זי נישט קיין כוח צוציען דעם יונגן דור. דער ייִדישער ליטעראַטור פעלט דער הלכה־עלעמענט. נישט זי קען און אפשר האָט זי קיינמאָל גאַרנישט געוואַלט ווערן די וועגווייזערין אין ייִדישן לעבן.

מען באַשולדיקט אונדז, און מיר אַליין באַשולדיקן זיך, אַז אונדזערע קינדער זענען אַוועק פון אונדז. ס'איז נישט אמת — זיי זענען קיינמאָל נישט געווען מיט אונדז! מיר האָבן דאָך קיינמאָל נישט אויפגעבויט פאַר זיי וועלכע ס'איז גייסטיקע היים. מיר האָבן זיך אָפגעזאָגט פון אַלטן בית־מדרש און נישט אויפגעבויט קיין נייעם. מיר האָבן פאַרוואַרפן דעם אַלטן צערעמאָניאַל און נישט געשאַפן קיין נייעם — אָדער איבערגעשאַפט דעם אַלטן. מיר אַליין האָבן געלעבט אויף שיריים. פאַר אונדז איז שיריים געווען גענוג. מיר האָבן דאָך אַריינגעזאָפט די אַלטע ייִדישקייט, האָבן מיר געהאַט צו וואָס צו בענקען. אָבער דער יונגער דור האָט געקראַגן אַן אָפגעצערט גייסטיק לעבן, אַ ייִדישקייט, וואָס קען נישט באַגייסטערן, וואָס האָט זיך נישט פאַרמאַסטן צו ווערן אַ וועלט־דערלייזערין. מיר האָבן זיי געגעבן אַ ייִדישקייט, וווּ טוביה דער מילכיקער פאַרנעמט דעם אַרט פון רבונר־של־עולם, וווּ אַ ליד וועגן סוכות פאַרנעמט דעם אַרט פון סוכות. אַ דערציילונג וועגן שבת איז געוואָרן דער שבת. מיר האָבן גערעדט וועגן חסידישער התלהבות, אָבער מיר האָבן זיך געהיט נישט צו לער־נען, אַז מען דאַרף לעבן מיט חסידישן ברען און מסירת־נפש. מען האָט אַלץ גערעדט וועגן אַ מאַלצייט און קיין געריכטן האָט מען נישט סער־ווירט. אונדזערע קינדער האָבן קיינמאָל נישט געהאַט די געלעגנהייט איבערצולעבן דעם עקסטאַז פון כל־נדרי, דעם פחד פון נעילה, די פייערלעכקייט פון אַ סדר, די שטילע רו און גליק פון אַ שבת, דעם טרויער פון שבת־פאַרנאַכט און די פרייד פון פורים און שמחת־תורה, ווי מיר האָבן עס איבערגעלעבט.

דערפאַר איז בכלל קיין פראַגע נישט צי די ייִדישע וועלטלעכע שולן זענען אַ דערפאַלג צי נישט. די טעאָרעטיקער און פירער פון די שולן האָבן קיינמאָל נישט געשטעלט קיין ציל פאַר זיך, וואָס פאַר אַ ייִדיש לעבן זיי וואַלטן געוואַלט איינפירן — איז ווי אַזוי קען מען רעדן פון דער־פאַלג אָדער מיסדערפאַלג?

אַ סך פון די טוער אַרום די וועלטלעכע שולן, די טוער וואָס האָבן זיך פאַרבענקט נאָך רעליגיעזע איבערלעבונגען, אָדער וואָס האָבן נישט

געקענט פארטראגן די וואַכעדיקייט אין דער סעקולאַר-וועלט, זענען אַוועק אין די פרומע שולן און בתי-מדרשים. געוואָרן גוטע מיטגלידער אין די צענטערס און טעמפלען. אין די רייען פון די וועלטלעכע ייִדישיסטן האָט מען אויך אָנגעהויבן זוכן אַ וועג צו הלכה-ייִדישקייט. אָבער די אינטע-ליגענץ אונדזערע איז געבליבן שטיין פון דער ווייטן. די מערסטע ייִדישע שרייבער ווייסן נישט על-פּיר-רוב, וואָס עס טוט זיך אין די שולעכלעך, וואָס זענען צעשפּרייט איבער ניו-יאָרק אין קראָמען, אויבערשטיבלעך און קעלערס. עס איז פּאָטעטיש צוצוזען די מאַטערנישן פּאַר יעדן יום-טוב אָדער אָפּילו פּאַר יעדן עונג-שבת, וואָס די טווער גייען דורך. עס פעלן באַלעבאַטים לומדים. עס זענען נישטאָ קיין פּונקציאָנערן; רבנים, זונגים און מגידים. עס זענען נישטאָ קיין קאַנאָניזירטע טעקסטן. אַלץ פּאַלט אויף די פּלייצעס פון פּאַלקסשול-לערער. ער האָט נישט ווהיין צו ווענדן זיך נאָך אינפּאַרמאַציע, צו וועמען אַ קער זיך טון צו פּרעגן אַן עצה. ער אַליין דאַרף אָפט מאַכן אימפּראָוויזירטע איבערזעצונגען פון אַלטע תּפּילות, פון אַלטע טעקסטן. זיי זענען נישטאָ אויף ייִדיש. אַ גליק איז נאָך, וואָס ס'איז דאָ יהואשעס תּנ"ך-איבערזעצונג.

ב.

עס הייבט זיך אָן אַרויסשילן אַ ייִדישער נוסח אַרום די ייִדישיסטישע שולן. יעדע שול איז געוואָרן אַ מין שטיבל פּאַר חסידי-ייִדיש, וואָס ווילן זיך אומקערן צו הלכה-ייִדישקייט. עס גייט אָן אַ ראַנגלעניש צווישן די טווער. אין תּוך איז עס אַ טעאַרעטישע ראַנגלעניש, אָבער עס פעלט די טעאַרעטישע פּאַרטיפּונג, ווייל די אינטעליגענץ באַטייליקט זיך נישט אין אָט דער זוכעניש. ס'איז באמת אַ קאַמף, אָדער בעסער, אַ זוכעניש, וואָס דאָס פּאַלק אַליין זוכט אַ וועג און ווייסט אָפט נישט אָפּילו ווהיין דער וועג דאַרף פירן.

ביז נישט לאַנג צוריק האָט דער ייִדישער וועלטלעכער עולם גע-האַלטן, ווי די משכילים און די טעאַרעטיקער פון סאַציאַליזם האָבן אים געלערנט, אַז די גאַנצע הלכה-ירושא איז פּאַרעלטערט און אָפּגעלעבט. איז רעאַקציאָנער און האָט נישט קיין שום ווערט פּאַר דעם מאַדערנעם מענטשן. די דיסציפּלין פון הלכה איז שעדלעך, פענטעט דעם מאַדערנעם מענטשן און לאַזט אים נישט זיך צו פּאַרלאָזן אויף אייגענע כּוחות. אַ מענטש דאַרף

זיין פריי און דער יצר-הרע איז אַ גרויסער קאַנסטרוקטיווער כוח. יידיש-קייט איז נישט בעסער און נישט ערגער פון אַלע אַנדערע רעליגיעס און עס דאַרף נישט שפּילן קיין ראַלע אין פּאַלקס-לעבן.

דער גרעסטער טייל וועלטלעכע יידן, וואָס שטייען אַרום די יידיש-שע שולן, האָבן אָבער אינסטינקטיוו דערפּילט, אַז אין אַ יידיש לעבן, אויסגעליידיקט אינגאַנצן פון הלכה-יידישקייט, איז נישטאָ קיין אַרט אַפּילו פאַר נאַכמיטאַג-שולן. אָבער זיי אַליין האָבן נאָך מורא פאַר הלכה-יידיש-קייט. אַלעמאַל בלייבט אַ פאַרעקשנט רעשטל, קאַנסערוואַטיווע מענטשן, וואָס האַלטן זיך ביים אַלטן (און דאָ איז עס אַלטע אַפּיקורסישקייט). ראַנגלט מען זיך מיט זיי און מיט זיך: מעג מען רויכערן אין צייט פון עונג-שבת? זאַל מען אַפּלאַדירן? פאַרוואָס נישט אַנטון דאָס היטל, ווען מען מאַכט קידוש? יא, אַ טייל פון דער סדרה פון וואָך לייענט מען אויף יידיש, אָבער אפשר לייענען אַ פאַר פּסוקים אין לשון-קודש און מיט דעם טראָפּ? פאַרוואָס נישט כאַטש אַ טייל פון אמתן קבלת-שבת?

אָפּט דוכט זיך, אַז דאָס זענען אַלץ קינדערייען, נאַרישקייטן. אָבער דאָס איז בעצם אַ זוכן אַן אייגענעם וועג אין יידישקייט. ס'איז אַלץ בעסער, ווי אַ סך פון די ערנסטערע יידישע שרייבער האָבן אַנגעהויבן רופן צוריק אין שול אַריין, צוריק זיך צוטוליען צו אַלטער יידישקייט, און אַננעמען אַן שאלות וויפּל מ'קען נאָר דעם אַלטן „שולחן ערוך“, ווי ער שטייט און גייט.

די רעליגיעזע אָדער האַלב-רעליגיעזע אָדער די, וואָס האָבן זיך פאַר-בענקט נאָך אַלטער יידישקייט, זענען דאָך אַלץ איינס אַוועק. די, וואָס זענען געבליבן אין די וועלטלעכע רייען פילן אינסטינקטיוו, אַז אַן אמונה אין „שולחן ערוך“-יידישקייט און אַן האַרץ, בלויז צוליב פּוסטקייט און לאַנגווייל קען מען צוריק נישט גיין אין שול אַריין. דאָס וויכטיקסטע איז, וואָס מיר זענען נישט געוואָרן צוריק רעליגיעז; די וועלט בכלל איז איצט נאָר ווייניק רעליגיעז אין אַלטן זין. צוריקגיין און אַננעמען דאָס אַלטע, ווי עס שטייט און גייט, קענען מיר נישט. מיר קענען נישט צוריק אַנטון דעם טלית, סיידן מיר זאָלן קענען אין דעם אַריינלייגן אַן אייגענעם מיינ. פון די „צוריק אין שול“ רופער איז קיינער נישט געקומען מיט אַ נייער שיטה, מיט אַ סינטעזע, וואָס קען אונדז אַקטיוויזירן. זיי פרעדיקן צוריקגיין אין אַלטן בית-מדרש צוליב הילפּלאַזיקייט און פּוסטקייט אָדער צוליב קיום-האומה, אָבער אַפּילו בלויז צוליב קיום-האומה, אַן יידישן אידע-

אל פון וועלט-דערלייזונג, קען מען זיך נישט צוריקקערן. אין יידישן וועלט-באנעם איז קיום צוליב קיום קיינמאל נישט געווען קיין ענין. אזא צוריקקער קען נישט ברענגען קיין שעפערשקייט. די גרעסטע צאל צווישן די יידישיסטן האלטן נישט אז דאס איז אַ לייזונג. נישט זיי ווילן און נישט זיי קענען צוריק פרום ווערן און אָננעמען דעם אלטן וועלט-באנעם אָן קשיות.

צווישן די יידישע שרייבער און אינטעליגענטן זענען אויך פאַראַן גאָר אַ סך, וואָס האָבן זיך מייאש געווען פון גרויסע זאַכן און זיי שטעלן זיך איצט צופרידן מיט קלייניקייטן, וואָס וועלן פון זיך אַליין ווערן נאָך קלענער. זיי האָבן זיך אונטערגעגעבן, זיי האָבן שלום געמאַכט מיט די נייע אומשטענדן; מיט דער שטאַרקע ווירקונג פון אַמעריקאַנער ציוויליזאַציע און אויסערגעוויינלעכן נאַציאָנאַליסטישן דרוק פון מדינת-ישראל. אַט די יידישיסטן האַלטן; אַמאָל האָבן מיר געמיינט, אַז מיר קענען איינגעמען דאָס גאַנצע יידישע פּאָלק. מיר זענען געווען זיכער, אַז מיר זענען בכוח איבערצובויען דאָס גאַנצע יידישע לעבן אויף סעקולאַרע יידישיסטישע יסודות, מיט דער יידישער ליטעראַטור, ווי דעם הויפטזייל. איצט זעען מיר, אַז מיר האָבן געמאַכט אַ טעות. אין יידישן לעבן זענען מיר בלויז אַ מינוט-שבמינוט, וואָס שטעלט מיט זיך פאַר בלויז איין אַטפּעקט, איין פּאַזע פון יידישן פּאָלקס-גלויבן. אונדזער יידישיזם און אויך די יידישע ליטעראַטור איז נישט מער ווי אַ פּועל-יוצא, אַ רעזולטאַט, אַ באַגלייט-פּראָדוקט (ביי-פּראָדוקט אין ענגליש) פון דעם אַלגעמיינעם יידישן לעבן. אונדזער יידישיסטישע עקסיסטענץ הענגט אָפּ פון דעם אַלגעמיינעם יידישן לעבן, וואָס מער אינטענסיווער ס'איז דאָס פרומע לעבן אַרום אונדז, וואָס רייכער און פאַרשידנאַרטיקער עס איז, אַלץ מער וועט אַראַפּפּאַלן פון זייער טיש פאַר אונדז און מיר וועלן געניסן עפעס פון דעם. ווען ס'זענען דאָ קהילות יידן, וואָס היטן אָפּ שבת, יום-טוב, גייען דריי מאָל אַ טאַג אין שול און דורך זייער קאַנקרעטיזירן פון יידישקייט מאַכן זיי דאָס טאַג-טעגלעכע לעבן הייליק, קענען מיר, די באַרעדעוודיקע, אים באַזינגען אין ליד און באַשרייבן אין פּראָזע. מיר אַליין קענען אַפילו לעבן אַ נישט-יידישן לעבן, מיר אַליין קענען אַפילו נישט זיין קיין אַקטיווע שפּעער פון יידיש לעבן, אָבער מיר קענען זיין דאָס צינגל אין גלאַק פון יידישקייט און עס אויסקלינגען און אויסזינגען פאַר דער וועלט. טייל פון שרייבער האַלטן, אַז מיר, די וועלטלעכע יידישיסטישע יידן, זענען נישט בכוח צו

שאָפֿן אָן אײגנאַרטיק ייִדיש לעבן. דער בעסטער באַווייזן איז סאַוועט־רוסלאַנד. ווען דאָרט איז געוואָרן סעקולאַרער ייִדישזיגן דער מלך־בכּיפּה — דער אַבסאָלוטער הערשער, איז אין געצײלטע יאָרן ייִדיש לעבן געוואָרן אָפּגעצערט, ער איז געוואָרן אַלץ ווייניקער און ווייניקער אַ פּאַלקס־ענין. שוין אין די דרייסיקער יאָרן איז ייִדישע ליטעראַטור געוואָרן דאָרט בלויז די גייסטיקע פּאַרוויילונג פון אַ גרופּע שרײַבער געשטיצט פון דער רעגירונג. ווען די סאַוועטישע רעגירונג האָט אומגעבראַכט די ייִדישע ליטע־ראַטור, האָט זי געטויט אַ טויט וועזן.

כל־זמן ס'איז דאָ אַ פּול־בלוטיק ייִדיש לעבן מאַכט עס נישט אויס, וואָס דער סעקולאַרער סעקטאָר און די ייִדישע ליטעראַטור זענען אויף קעסט ביי כלל־ישׂראל. ייִדישע סעקולאַריסטן גייטיקן זיך נישט אין אָן אײגענער ייִדישער פּילאָסאָפּיע, אין אָן אײגענעם אײנשטעל צו ייִדישקײט בנוגע פּרטים. די אַפּיקורסישקײט פון וועלטלעכן סעקטאָר איז זיין פּיר־לאַסאָפּיע און זיין ייִדישער אײנשטעל.

ווען ס'איז דאָ אַ גאַנץ ייִדיש לעבן איז די אַפּיקורסישקײט פון וועלט־לעבן ייִדישן סעקטאָר שעפּעריש, ווייל ס'איז אַ ייִדישע אַפּיקורסישקײט. זי האָט געוויקט פּאָזיטיוו אויף צוויי אופנים: זי האָט באַווירקט צו ערשט די ייִדישע אַרטאָדאָקסיע. די אַרטאָדאָקסיע האָט זיך געמוזט פּאַרטיידיקן קעגן דעם סעקולאַריזם. אין איר פּאַרטיידיקונג האָט זי פּאַרלוירן איר פּאַרגליווערטקײט, זי איז געווען געצווונגען צו איבערשאַצן ווערטן און נישט ווילנדיק האָט זי זיך אָנגעהויבן צופאַסן צו די נייע אומשטענדן. דאָס, וואָס די אַרטאָדאָקסיע איז געוואָרן מיליטאַנטיש און שעפּעריש, האָט סעקולאַריזם גאָר אַ גרויסן חלק אין דעם.

וויכטיקער נאָך איז וואָס די ייִדישע ליטעראַטור, האָט באמת פּאַר־נומען דעם אַרט פון מדרש אין ייִדישן לעבן. די ייִדישע ליטעראַטור האָט געלייגט געוויכט אויף דברים־שבלב. זי האָט איבערגענומען דעם נביאישן עלעמענט, וואָס האָט זיך נישט באַגנוגט בלויז מיט ריטואַל, צערעמאָניאַל און אויסערלעכע פאַרמען. די ייִדישע ליטעראַטור איז גע־וואָרן די אגדה פון דער ייִדישער אמונה. מענדעלע מוכר ספרימס „שלמה ר' חיימס“, פּרצעס „פּאַלקסטימלעכע דערצײלונגען“ און אַ טייל פון זײנע חסידישע מעשיות, שלום עליכּמס „טוביה“, ה. ליוויקס „גולם“, „מהרם“ פון רוטנבערג, אַשעס „דאָס שטעטל“ און גאָר אַ גרויסער טייל פון דער ייִדישער פּאָעזיע זענען צום טייל געוואָרן, און מיט דער צײט וועלן זיי

ערשט ווערן, מאָדערנע מוסר-ספרים און מדרשים. די יידישע ליטעראַטור איז איצט אַ וויכטיקער צוגאַב צו דער יידישער הלכה. שפעטער, ווען עס וועט אויף איר זיך לייגן די הייליקייט פון צייט, וועט זי ווערן נאָך מער וויכטיק.

ווען ס'איז דאָ אַ גאַנץ יידיש לעבן אַרום אונדז, זענען יידישע סעקור-לאַרע שולן אַ וויכטיקער צוגאַב צו יידישער דערציאונג. עס מאַכט נישט אויס אַפילו, ווען מען איז גלייכגילטיק אין די יידישע שולן צום יידישן שבת, צום יידישן יום-טוב, אָדער אַפילו ווען מען באַקעמפט מיט אַפיקורס-שישקייט יידישע הלכה. יידישע אַפיקורסישקייט איז אויך אַ פאַרמע פון יידישקייט און וויפל מען זאָל נישט וועלן אויסליידיקן יידישע שולן פון יידישן אינהאַלט, אויב ס'איז דאָ אַ יידישע סביבה, בלייבן די שולן יידיש. עס קען גאַנץ געמאַלט זיין, אַז אין אַ טיף רעליגיעזער סביבה זענען סע-קולאַרע שולן אַ נויטווענדיקייט — אַ קעגן-כוח צו פאַרגליווערטער אַר-טאָדאָקסיע. אַפיקורסישקייט אין אַ יידישער סביבה האַלט שבת, אָבער קעמפט קעגן דעם אופן פון אַפּהיטן שבת. דאָס איז אַ יידישער קאַמף. ווען די טאַטעס פון דריי פערטל פון די קינדער, וואָס האָבן באַזוכט די אַפיקורסישע סעקולאַרע שולן אין פוילן, האָבן געמאַכט אַ סוכה און גע-זעסן אין איר אַכט טעג, האָט מען געמעגט, און אפשר געדאַרפט, קעמפן קעגן פאַרגליווערטן צערעמאַניאַל און שטעלן סוכות אויף דברים-שבלב. דער קאַמף האָט אַריינגעבראַכט נייע ניואַנסן, מנהגים און אינהאַלט אין יום-טוב.

אָבער ווען מיר סעקולאַרע יידן נעמען איבער דעם יידישן לעבן ווי אין סאָוועט-רוסלאַנד און ווי דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע איז געוואָרן סעקולאַריזירט, דעמאַלט ווערן סעקולאַרע שולן נישט קיין אַפיקורסישע שולן נאָר פשוט אויסגעליידיקטע פון וועלכן ס'איז יידישן אינהאַלט. ווען אין אַ ניו-יאַרקער מיטלשול איז דורכגעפירט געוואָרן אַן אַנקעטע וויפל טאַטעס און מאַמעס פון די קינדער זענען געגאַנגען צו כל-נדרים, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אַפילו קיין פינף פּראָצענט נישט פון די עלטערן האָבן נישט באַזוכט קיין שול צו כל-נדרים, דעמאַלט איז נישטאָ קיין זין צו שטעלן יידישקייט בלויז אויף דברים-שבלב (די אינפּאַרמאַציע וועגן די צאָל טאַטעס, וואָס היטן אַפּ סוכות און יום-כפור האָט מיר געגעבן דער פּעדאַגאָג ח. ש. קאָדאָן).

גאַר באַלערנדיק איז וואָס אין די צישאַ-שולן האָט מען נישט גע-
לערנט שבת — נאָר מען האָט געלערנט זונטיק. אין די ייִדיש-וועלטלעכע
שולן אין ניו-יאָרק, וואָס זענען בלי-ערך פרומער און מער ייִדישלעך,
ווי די צישאַ-שולן, לערנט מען נישט זונטיק. פּאַקטיש לערנט מען שבת,
ווייל דער פּרייטיק ציט זיך דאָך אַריין אין שבת — און אין די מיטלשולן
לערנט מען בלויז שבת און זונטיק.

זאָגן אַ סך ייִדישיסטישע אינטעלעקטואַלן, אַז איצט איז נישטאָ קיין
אַרט אין ייִדישן לעבן פאַרן סעקולאַריזם — איבערהויפט פאַר וועלטלעכע
ייִדישיסטישע שולן. מיט דעם אויפקום פון מדינת-ישראל האָט ייִדישער
סעקולאַריזם געקריגן אַ תּיקון אין אַ לאַנד. דאָ, אין די תּפוצות, האָט וועלט-
לעכער ייִדישיזם קיין זין נישט. מיר זענען נישט בכוח צו שאַפן אייגענע
בתי-מדרשים, אַ גייסטיקע היים פאַרן יונגן ייִדישן דור און אַפילו פאַר זיך.
מיר זענען נישט בכוח איבערצונעמען דעם גאַנצן ייִדישן לעבן. מיר
דאַרפן אויפגעבן דעם חלום פון אייננעמען און איבערנעמען ייִדיש לעבן
און עס איבערבויען אויף די יסודות פון ייִדישער וועלטלעכקייט. מיר
דאַרפן זיך באַנוגענען בלויז מיט צוגעבן נאָך אַ ניואַנס צום ייִדישן לעבן —
דעם ניואַנס פון ייִדישיזם, פון ייִדישער ליטעראַטור. לאַמיר נישט פּליצן
צו הויד, לאַמיר זיך קאַנצענטרירן צו שאַפן גוטע ביכער, וויכטיקע ביכער.
ייִדיש וועט לעבן כל-זמן עס וועט זיין אַן אַרטאָדאָקסישער פרומער לעבן.
די ייִדישע ליטעראַטור וועט זיין דער בית-קיבול, דער ייִדישער לשון-
אויסדרוק פון אַט דעם ייִדישן לעבן. וואָס רייכער דער גאַנצער פרומער, דער
ייִדישער לעבן וועט זיין, אַלץ רייכער וועט זיין דער ייִדישער לשון און
אַלץ טיפער וועט זיין די ייִדישע ליטעראַטור. אונדזער רעזערוואַר איז די
פרומע ייִדישקייט, וואָס איר יסוד איז הלכה. רעליגיעזע ייִדישקייט אַדער
רעפּאַרם-ייִדישקייט וועט שוין פאַרזאַרגן דאָס ייִדישע פּאַלק, זיי האַבן
אַ דרך פאַרן יונגן דור. מיר אָבער פאַרנעמען זיך בלויז מיט אגדה, וואָס
איז אויך אַ גרויסער ענין. אגדה סטימולירט, וועקט און ווירקט, ווי אַ קאַ-
טאָליטישער עלעמענט, מיר זענען די הייוון, וואָס מאַכט דעם גאַנצן טייג
וירן. ייִדישע ליטעראַטור איז ווי די אגדה אין אַלט ייִדישקייט, זי איז
געווען טיילווייז פאַרוויילונג, טיילווייז סטימול, טיילווייז מוסר און גער-
וואַנטע נישט קאָנפּאַרמיסטישע ספּעקולאַציע — אָבער קיינמאַל נישט קיין
וועג-ווייזערין. זי האָט נישט פאַרליקנט הלכה, אָבער זעלטן אַריין אין
אירע גרענעצן.

דאָס איז דער וועג פון אַ סך ייִדישע שרייבער — די דעפּעטיסטן, פון די, וואָס האַלטן זיך פאַר באַזיגטע — מיר קענען נישט פּליען, מיר טאָרן נישט פּליען הויך, מיר דאַרפן פאַרנעמען זיך בלויז מיט ייִדיש און ייִדיִש־שע ליטעראַטור.

ג.

אַבער אָפּגעבן דעם ייִדישן וועלטלעכן סעקטאָר אַזאַ נישט־תּוּכיקע און נעבעכדיקע ראַלע — לעבן פון שיריים פון ייִדישקייט, מיינט אונטער־שאַצן די שעפּערישקייט פון ייִדישזום און נישט באַנעמען די פּאַטענציעלע כּוחות, וואָס ליגן איינגעשלומערט ביי די ייִדיש־ריינדניקע וועלטלעכע יידן.

דער ייִדיש־ריינדניקער סעקטאָר האָט אַן אוממיטלבאַרע באַציאונג צו ייִדישקייט, וואָס עס פעלט ביי וועלכן ס'איז אַנדער טייל פּאַלק. אין פּלוג דוכט זיך, אַז די ייִדישיסטן האָבן זיך אינגאַנצן באַפּרייט פון ייִדישן יאָך. אַבער ס'איז נישט אמת, אין זייער פּרייקייט, וואָס גרענעצט זיך אָפּט מיט הפּקות, איז נישטאַ קיין אָפּגעפּרעמדטקייט און אָפּגערינסקייט פון כּלל־ישׂראל. פאַרקערט, זייער נישט אָפּהיטן קיין ייִדישע טראַדיציע איז אין תּוך דורך־און־דורך ייִדישלעך — ס'איז דאָס אָפּוואַרפן פון איין פאַרמע פון ייִדישקייט און אָננעמען אַן אַנדער פאַרמע. קאַנקרעט: אַ ייִדיש־ריינדניקער ייד, וואָס האָט זיך באַפּרייט פון אַ סך דאָגמעס, מצוות, סיגים און סיגים־לסיגים, האָט נישט אַראַפּגעוואַרפן פון זיך דעם עול ייִדישקייט. ער ווייטיקט מיט ייִדישן צער, פּרייט זיך מיט ייִדישן גליק, לעבט אין עבר פון דער ייִדישער געשיכטע און האָפט אויף אַ שיינער צוקונפט פון ייִדישן פּאַלק. ער האָט אין דעם חלל, וואָס איז געבליבן נאָכן אָפּזאָגן זיך פון רעליגיעזער דאָגמע, נישט אַריינגעגאַסן קיין פּרעמדן אינהאַלט, נאָר אַ ייִדישן רעוואַלטירנדיקן רעבעלירנדיקן גייסט. ער באַנוגנט זיך נישט מיט דאָגמע, ער וויל מער ווי דאָגמע. זיין גאַנצער עמאַציאָנעלער איינשטעל איז טיף ייִדיש, וואָס וויל אַן עכטע ייִדישקייט, אַ שיינע ייִדישקייט, וואָס זאָל אַרומנעמען די גאַנצע וועלט. אַט ווי די נביאים, וואָס האָבן זיך גע־שטעלט קעגן ריטואַל פון קרבנות און האָבן געוואַלט אוועקשטעלן ייִדישקייט אויף שווערערע יסודות — צום ריטואַל און צערעמאָניאַל אויך טון גערעכטקייט און גוטסקייט און אומגיין שטיל באַשיידן פאַר גאָט, אַזוי האָט דער ייִדיש־ריינדניקער ייד גענומען אויף זיך אין תּוך אַ דאָגמעלאַזע

ייִדישקײט, וואָס מאַכט דאָס לעבן טיף ייִדיש און שווער — נישט גרינגער און באַקוועמער.

ייִדיש לשון אין מויל, אין דער איצטיקער נישט־ייִדישער סביבה, איז נישט גלאַט אַ מעכאַנישע מיטל צו ריידן אָן אַנדער שפּראַך, ווי די, וואָס ווערט גערעדט פון די מענטשן אַרום אונדז, ייִדיש לשון איז מחייב כמעט בעל־כרחו צו דענקען טיף ייִדיש, צו דענקען זעלבסטשטענדיק אַפֿ־געטיילט פון דער אַרומיקער נישט־ייִדישער סביבה, איבערנעמען די דרויסנדיקע ווערטן און זיי איבערקאָכן, אַסימילירן און מאַכן אייגנס. דער־פאַר איז די ייִדישע ליטעראַטור אַזוי שעפּעריש. זי שטייט ביים קוואַל פון פּאָלקס־שאַפֿן, זי שעפּט פון דער עשירות פון דורות. זי נוצט אויס אַ טויזנט יאָריקע ירושה פון ייִדיש לעבן, אַ ירושה, וואָס באַשטייט נישט בלויז פון ביכער און אידיען, נאָר פון אַ קאָנקרעטיזירונג פון אידיען, פון אַ לעבנס־פאַרמע, וואָס האָט געמאַכט אידיען אַ טייל פון טאַג־טעגלעך לעבן, וואָס האָט פאַרפיקסירט אידעאַלן און זיי פאַרוואַנדלט אין פּאָלקס־לעבן.

דעם בעסטן באַווייז פון דער טיפּער איינגעוואַרצטיקייט אין ייִדישן לעבן פון דעם וועלטלעכן ייִדיש־ריידנדיקן ייִדן האָבן מיר געזען בעתן גרויסן ייִדישן אומגליק און נאָך דעם. קיין טייל פון פּאָלק האָט נישט געשאַפֿן אַזעלכע קינות סיי אין איכות און סיי אין כמות, ווי דער ייִדיש־ריידנדיקער סעקטאָר. אַפילו אין דער העברעאישער ליטעראַטור האָט זיך נישט אַפּגעשפּיגלט דער ייִדישער בראַך אַזוי וואַריאירט און גרינט־לעך ווי אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

אין איצטיקן מצב פון ייִדישן פּאָלק זענען דווקא די ייִדישע וועלטלעכע ייִדן צום מיינסטן מסוגל צו ווערן די יורשים פון אַ ייִדישקײט.

אין איצטיקן מצב זענען פאַראַן צוויי כוחות, וואָס קענען ברענגען צו אַ גייסטיקן אונטערגאַנג פון ייִדישן פּאָלק — די ייִדישע מדינה און דער חומרישער, מאַטעריאַליסטישער וועלט־באַנעם — די הערשאַפט פון דער מאַשין אין טאַג־טעגלעכן לעבן.

די ייִדישע מדינה איז די קאָנקרעטיזירונג פון סעקולאַרער ייִדישקײט מיט אַ שטאַרקער נאַציאָנאַליסטישער באַפּאַרבונג. לויט דער געאָגראַפּישער און פּאָליטישער לאַגע מוז די ייִדישע מדינה לייגן גרויס געוויכט אויף כוח, מיליטאַריזם און טעכנישער אַנטוויקלונג. ווען עס זאָל אַפילו נישט קומען צו אַ וועלט־קאָנפּליקט אין דער נאַענטער און אַפילו אין דער ווייטער

צוקונפט, מוז די יידישע מדינה זיין מיליטעריש שטארק צו באשיצן אירע גרענעצן. ווילנדיק נישט ווילנדיק וועט זי אפגעבן אירע בעסטע כוחות פאר דער אינדוסטריעלער און מיליטערישער אנטוויקלונג. גרויסע מלחמות מוז די וועלט אויסמיידן און אפשר קען זי זיי אויסמיידן, אבער קליינע מלחמהלעך זענען נאך אלץ ווארשיינלעכקייטן. די וועלט, ווי מיר קענען זי איצט, מישט זיך ווייניק אין לאקאלע קאנפליקטן און ווער עס גייט ארויס דער זיגער, יענער בלייבט ביי דער מאכט. דאס אפגעטוענע ווערט אנגענומען. דערפאר קען זיך מדינת-ישראל, אונטער די אידע-אלסטע אומשטענדן, נישט פארלאזן אויף דעם יושר פון דער וועלט און זי מוז ווערן און בלייבן א וויכטיקע מיליטערישע מאכט אין נאענטן מזרח. דאס אריענטירן זיך אויף מאכט איז אינגאנצן קעגן יידישן וועלט-באנעם, וואס האט אלעמאל אפגעלייקנט דעם כוח פון פויסט; מיר האבן עס געהאלטן גאר פאר א זינד. צי קענען יידן בלייבן יידן, אין גייסטיקן זינען פון ווארט, ווען זיי אריענטירן זיך אויף לאנד, דארף ערשט באווייזן ווערן. אין דער ווייטער צוקונפט וועט אפשר זיך ווידער דערוועקן אין יידן-לאנד א ווידערשטאנד צום ענגן נאציאנאליזם און אריענטאציע אויף לאנד. דערווייל אבער מוזן יידן אין מדינת-ישראל ווערן א פאלק ווי אלע פעלקער. אויסערלעך, פארמעל יידיש, אינערלעך א פאלק ווי אלע פעלקער, אדער ווי מיר האבן ביז איצט באצייכנט — גוים, אפילו אין שענסטן באגריף — חומריש, גופיש.

דער חומרישער וועלט-באנעם, וואס האט געמאכט די מאשין די הער-שערין אין טאג-טעגלעכן לעבן, איז דער גרויסער גורם צו אסימילאציע אין די תפוצות. צוויי סיבות זענען די גורמים: ערשטנס אריענטירט זיך דער עקסטרעמער מאטעריאליזם אויף מדינה, אויף קאנצענטרירטע מאכט, וואס מוז האבן א גלייכגעשטאלטיקטע באפעלקערונג, קען נישט דערלויבן, אדער קען זיך נישט פארגינען קיין נישט קאנפארמיסטישע מינאריטעט. צווייטנס, אפילו אין די פרייע לענדער, ווו עס איז פאליטיש יא דערלויבט פארשיידענע מינאריטעטן, ווערט די באפעלקערונג גלייכגעשטאלטיקט פון דעם מאשין-קולט, וואס מאכט די מאטעריאליסטישע ציוויליזאציע אזוי רייך אין חומרישע באקוועמלעכקייטן, אז דער גוף פארנעמט צופיל ארט ביים מענטשן. אין די איצטיקע אומשטענדן בלייבט ווייניק צייט פאר דער נשמה, די הויפטזארג פון יידישקייט, וואס האט שטענדיק געוואלט מאכן פון גוף גייסט און פון גייסט גוף.

די אַרטאָדאָקסיע, אין ברייטן פאַרנעם, איז נישט מסוגל צו איבערשאַפן און צופאַסן און אַקטיוויזירן ייִדישקייט אין דער היינטיקער וועלט. אַרטאָ-דאָקסיע איז פיקסירט און צוגעבונדן צום וואָרט, צום געשריבענעם דיין, הויך דעם פאַרלייקנט זי די וועלט. וווּ זי האָט די אויבערהאַנט אינאָלירט זי זיך פון דער וועלט; נעמט אָן די מעכאַנישע פאַרבעסערונגען פון דער ציוויליזאַציע, אָבער איז נישט אַקטיוו אין שאַפן זי. אָבער דער גרעסטער מינוס פון דער אַרטאָדאָקסיע איז וואָס אין תוך איז זי געבויט אויף דעם יסוד פון שרעק — שרעק פאַר אַ מיסטישער מאַכט, וואָס באַשטראַפט פאַר נישט פּאַלגן. גאָר אָפט ווירקט די שרעק, אַז דער מענטש הייבט אָן מורא האָבן צו קעמפן קעגן דער וועלט. איידער אַרטאָדאָקסיע קען ווידער אַקטי-ווירט ווערן, מוז זי אין זיך איינזאַפן און איבערקאָכן אַלע עלעמענטן פון דער מערב-ציוויליזאַציע און מוז נישט שטעלן דעם טראַפּ אויף איי-סטיטוציאַנעלע פאַרמעט, וואָס דערלאָזן נישט קיין שנויים, און וועלן אָפּ-היטן דעם קלענסטן פּינטעלע פון הלכה, יעדן קוצן-שלייוד. אָבער ווען אַרטאָדאָקסיע זאָל עס טוהן, וועט זי ווערן אויס אַרטאָדאָקסיע. ייִדישע אַר-טאָדאָקסיע, אין איר איצטיקן איינשטעל, וויל בלויז אויפהיטן דאָס אַלטע, האַלט נישט אָפּילו, אַז אַ סינטעז איז נויטיק.

די רעפּאָרם-ייִדישקייט אין אַלע אירע שאַטירונגען, קען נישט ווערן קיין כוח אין איבערשאַפן און אַקטיוויזירן ייִדישקייט, ווייל רעפּאָרם-ייִדיש-קייט איז נישט געקומען פון די טיפענישן פון ייִדישן פּאַלק, נאָר פון די אויבערשטע שיכטן, וואָס זייער צוועק איז נישט געווען צו מאַכן ייִדישקייט שעפּעריש, מער דינאַמיש, נאָר מאַכן דעם עול גרינגער. מאַכן ייִדישקייט באַקוועם פאַר די, וואָס האָבן אַ גרינג עקאָנאָמיש לעבן. צוויי סימנים באַ-ווירן די אימפּאַטענץ פון רעפּאָרם-ייִדישקייט. אַלע מינים רעפּאָרמעס, אַפילו די קאַנסערוואַטיווע, די רעקאָנסטרוקציאָניסטן, האָבן נישט קיין איין קהילה אין אַן אַרעמער ייִדישער געגנט. קיין איין שאַטירונג פון רע-פּאָרם-ייִדישקייט באַנוצט זיך נישט מיט אַ ייִדיש לשון אין טאַג-טעגלעך לעבן, ווי אַ סך פון די אַרטאָדאָקסן טוען עס, ווייל זיי גויטיקן זיך לויט זייער טאַג-טעגלעכן לעבנס-שטייגער אין אַ ייִדיש לשון.

ווי מיר וועלן עס ווייטער מער מסביר זיין האָבן וועלטלעכע ייִדישקייטן פּאַטענציאַנעל די כוחות און די מעגלעכקייטן צו רעווידירן, אַקטיוויזירן און מאַכן שעפּעריש די הלכה-ייִדישקייט, איבערהויפּט צוליב ייִדיש לשון

אין מויל און ווייל זיי זענען נישט צוגעבונדן צו דאָגמע, אויך זיי וואָרפן נישט אָפּ די מערב־קולטור.

ד.

אַבער אויב וועלטלעכע ייִדישיסטן ווילן זיך פאַרמעסטן צו ווערן די יורשים און איבערשאַפּער פון ייִדישקייט, מוזן זיי פּרזער אָנגעמען אַז דאָס ייִדישע פּאָלק איז אַנדערש אין זיין אַנדערשקייט פון אַלע פעלקער פון דער וועלט. אַוודאי האָט יעדער פּאָלק זיין ספּעציפישע קולטור און גיט צו אַ ניואַנס צום וועלט־אַרקעסטער. אַבער דאָס ייִדישע פּאָלק איז אַן אויסנאַם מיט זיין אַנדערשקייט, ווייל ער האָט זיך געשטעלט פאַר זיך ווי אַ פּאָלק אין ציל — פאַרווירקלעכן מלכות־שדי דאָ אויף דער וועלט. ביז איצט האָט עס דאָס ייִדישע פּאָלק געפרובירט פאַרווירקלעכן אין די ראַ־מען פון זיין אמונה, פון זיין רעליגיע. אַבער ייִדישע רעליגיע איז אַנדערש פון אַלע רעליגיעס, נישט אין אַבסטראַקציע, נאָר אין איר קאָנקרעטיזירונג, מיט דעם וואָס זי איז אי נאַציאָנאַל, אי אַ לעבנס־שטייגער, אי אַן אמונה. איינס איז געבונדן מיטן אַנדערן, נישט אַפּצוטיילן און נישט אַפּצוגרענעצן. און די אַלע פאַרמעס האָבן געהאַט אַ שיטה פון איין ענדציל — וועלט־דערלייזונג דורך דערהייבן דעם יחיד.

ווי אַן אמונה האָט ייִדישקייט אָנגענומען די דיסציפּלין פון הלכה אין טאַג־טעגלעך לעבן און זי האָט אַוועקגעשטעלט אין צענטער פון לעבן דעם יחיד, נישט די רעליגיעזע אינסטיטוציע. די ייִדישע אמונה האָט אַרויפגעלייגט אויף דעם יחיד די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער וועלט, דערפאַר איז ייִדיש לעבן געווען דינאַמיש.

דער יחיד, לויט דער ייִדישער אמונה, האָט פולע בחירה, ער קען נישט באַשולדיקן די סיסטעם, די הנאים פון לעבן, אָדער אַפילו דעם יצר־הרע, וואָס איז געשאַפּן פון גאָט אַליין. אַוודאי איז דער יחיד אונטערגע־וואָרפן אונטער דער אויטאָריטעט פון מלוכה, אַפילו ווען די מלוכה איז אַ פרעמדע, אַבער בלויז ביז צו אַ געוויסער גרענעץ. כל־זמן דער קעניג אָדער מלוכה רירט נישט אָן דעם עיקר — די מצוות. פאַר אויספאַלגן זיי איז דער ייד פאַראַנטוואָרטלעך צו גאָט. פסקנט דער רמב"ם.

„דער, וואָס איז מבטל דעם מלכס גזירה, ווייל ער איז פאַרנומען מיט טון אַ מצווה, אַפילו מיט דער קלענסטער מצווה, איז פטור פון שטראַף. און מען דאַרף אַפילו נישט באַטאָנען, אַז אויב דער מלך באַפעלט בכל צו מאַכן אַ מצווה, פּאָלגט מען אים נישט“ (רמב"ם, „הלכות מלכים“, פרק שלישי, הלכה ט).

גאַר בולט און דראַמאַטיש ווערט דער פּרינציפּ פון דעם יחידס פאַר-
אַנטוואָרטלעכקייט אָן תּנאי אַרויסגעבראַכט אין משנה וועגן אַ זקן-ממרא —
אַ געלערנטער וואָס פאַרפירט. אויב ער פּסקנט, אַז מען דאַרף נישט לייגן
קײן תּפּילין, איז ער פּטור פון שטראַף, ווייל ווי רש"י פאַרטייטשט: דאָן
זו הוראה דויל קרי בי רב הוא — ס'איז נישט קײן פּסקענען, ווייל ס'איז
אַזאַ באַוווסטער דין, וואָס אַפּילו חדר-ינגלעך ווייסן (סנהדרין, פרק י"א,
ג'), איז אויב מען פּאַלגט אים, איז דער וואָס פּאַלגט אים שולדיק. ער קען
נישט אַנגעבן קײן תּירוץ, אַז אָן עלטערער, אַ געלערנטערער, דער וואָס
האַט אויטאָריטעט האָט אַזוי געפּסקנט און באַפוילן.

דעם יחידס פאַראַנטוואָרטלעכקייט און אַקטיוויזירונג זענען געווען די
הויפּט-גורמים פון דעם הייליקן לעבן, וואָס יידן האָבן געפירט. געוויינלעך,
מיינען אַ סך פון אונדזערע סעקולאַרע דענקער, אַז די אמונה איז געווען
די טרייבקראַפט פון ייִדישן לעבן. אָבער אויב בלויז אמונה איז געווען
דער גורם פאַר אַ הייליק און רעכטפאַרטיק לעבן, איז דאָך די נישט-
ייִדישע באַפעלקערונג אַרום דעם ייִדישן שטעטל געווען אַזוי טיף רעליגיעז
ווי די ייִדישע.

ווי זאָגט פּרץ: „זאָל מען פאַרגלייכן גלייכס מיט גלייך“: דאָס שטעטל
פון מזרח-איראָפּע מיטן דאַרף, וואָס איז אַפט געווען אַפּגערוקט פון ייִדישן
ישוב נישט מער ווי מיט אַ פאַר טויזנט איילן. אין ענין אמונה איז דער
דורכשניטלעכער פּויער נישט געווען אַפּגעשטאַנען פון דעם דורכשניטלעכען
ייִדישן בעל-מלאכה. ביידע האָבן געציטערט פאַר יענער וועלט. דאָך וואָס
פאַר אַ תּהום עס איז געלעגן צווישן דער התנהגות פון ייִדישן בעל-מלאכה
און נישט-ייִדישן פּויער. בעיני ראיתי — דאָס האָב איך אַליין געזען,
ווי אַ ייִדישער בעל-מלאכה, אַ דאַרף-גייער, האָט זיך אַפּגעוואַלגערט דריי-
פיר וואָכן אויפן דאַרף. ער האָט דאַרטן נישט אַנגערירט קײן וואַרעם גע-
קעכץ. נישט געהאַט קײן באַד און דערווייטערט פון ווייב. ער איז געקומען
אַהיים אין אַ ווינטערדיקן פּרייטיק נאַכמיטאַג, געאַנגען אין מרחץ,
דערנאָך אין שול, אַפּגעגעסן אַ געקאַכטן מאַלצייט, געלייגט זיך אין אַ ריי-
נער בעט און איז אויפגעשטאַנען שעהן איידער עס איז ליכטיק געוואָרן —
געאַנגען צו חברה תּהילים. און זיין הנהגה איז נישט געווען קײן אויס-
נאַם! האָט דער פּויער, דער טיפּער מאַמין, עס אויך געטון?
און נאָר בין אדם-למקום? דאָס שטעטל איז געווען פול מיט זעלבסט-
הילף חברות, סאַציאַלע אינסטיטוציעס, מיט מידות-טובות און תּורה. לויט

פראפעסאָר צבי שאַרפּשטיין איז אין אָנהייב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט געווען די צאָל אַנאַלפּאַבעטן — די וואָס האָבן נישט געקענט לייענען און שרייבן — אין פּוילן 59 פּראָצענט און אין רוסלאַנד 70 פּראָצענט. און אַפילו די, וואָס האָבן שוין געקענט שרייבן און לייענען, האָט די גרעסטע מערהייט זיך געלערנט נישט מער, ווי אַ דריי אַדער פיר יאָר און דערנאָך נישט געעפנט קיין ביכל. פאַרגלייכט עס מיט דער ייִדישער באַפעלקערונג אין שטעטל. מיר האָבן נישט געהאַט צווישן די מאַנסבילן אַפילו קיין איין פּראָצענט, וואָס האָט נישט געקענט לייענען. וואָס עפעס לייענען? די גרעסטע צאָל מאַנסבילן האָט געקענט מעביר זיין די סדרה, אַפּדראָפּן אַ שטיקל חומש מיט רש"י, געלערנט אין חברה חיי-אדם, זיך צוגעהערט צו אַ רבין, וואָס האָט געזאָגט מדרש. און אַפילו די פרויען האָט אַ גרויסע צאָל געקענט דאוונען (צבי שאַרפּשטיין, „תולדות החינוך בישראל בדורות האחרונים“, חלק א', זו' 29—30).

איז דאָס געווען בלויז צוליב אמונה? ניין, ס'איז געווען צוליב אַן אַנדער וועלט־באַנעם, צוליב אַן אַנדער צוגאַנג צום לעבן, צוליב אַן אַנדער שיטה, וואָס ייִדישער גלויבן, קאָנקרעטיזירט אין הלכה, איז געווען דער לבוש, די פאַרמע. דער הויפטציל און דער ענדציל איז געווען רעאָליזירונג פון מלכות־שדי.

יידן זענען אויך געווען אַ נאַציע. זיי האָבן זיך אַלעמאַל געהאַלטן ווי אַ באַזונדער פּאָלק, אַן אומה אין אַן אומה. אָבער דאָ זענען מיר אויך געווען אַנדערש. מיר האָבן נישט געהאַט די סימנים פון אַ געוויינלעך פּאָלק, אַדער ווי עס איז איצט געוואָרן אין דער מאַדע אַנצורופן אַ געוויינ־לעך פּאָלק — אַ נאַרמאַל פּאָלק.

מיר האָבן נישט געהאַט דעם הויפט־סימן פון אַ פּאָלק — אַן אייגן לאַנד. ס'איז געווען אַ צובונד צו אַרץ־ישׂראל, אָבער אין עיקר אַ רעליגיעז מיסטישע: „אַרץ־ישׂראל איז הייליקער פון אַלע אַנדערע לענדער. און אין וואָס באַשטייט איר הייליקייט? וואָס פון איר ברענגט מען דעם עומר, די ביכורים און די שתי הלחם (די צוויי חלות), וואָס מען ברענגט נישט פון אַלע אַנדערע לענדער.“ (כלים, פרק א', משנה ו').

דאָס איז נישט געווען קיין גלות־טישער באַגריף, וואָס האָט זיך געשאַפן נאָכן חורבן. דאָס היימלאַנד פאַר זיך איז קיינמאַל נישט געווען פאַררעכנט פאַר קיין פעטיש, ווי ביי די מאַדערנע פעלקער און אַלטע פעל־קער פון אַמאָל. שוין אין די צייטן פון די נביאים זאָגט מיכה:

„שטייט אויף, גייט אין גלות, ווייל ס'איז נישטאָ דאָ פאַר אייך קיין רון, ווייל איר האָט זי (די ערד, דאָס לאַנד, די נחלה — ש. ש. ס.) פאַראומרייך ניקט, וועט זי אייך פאַרדאַרבן מיט אַ שטאַרקער פאַדאַרבונג“ (מיכה ב, י. זע רש"י, רד"ק, אבן עזרא און יהואשעס הערות צום תנ"ך). ס'איז נישט דאָ דאָס אַפּצושטעלן זיך באריכות וועגן דעם ענין. אָבער יידן האָבן זיכער נישט פאַרהערלעכט קיין גבורה אויפן מלחמה-פעלד, וואָס איז די הויפט-פאַדערונג פון אַ פאַטערלאַנד, ווי אַלע אַנדערע פעלקער. אין „עלילות גלגמש“ ווערט געזאָגט, אַז אויף יענער וועלט ווערן אַלע מענטשן געגעסן פון ווערים און ווערן סוף-כל-סוף שטויב פון דער ערד, אָבער דער, וואָס איז געפאַלן פון דער שווערד „ליגט אויף אַ בעטל און טרינקט קוואַליק וואַסער“. און דער, וואָס פאַלט אין מלחמה — „זיין טאַטע און מאַמע שפּאַרן אים אונטער דעם קאַפּ און זיין ווייב איז איבער-געבויגן איבער אים“ („עלילות גלגמש“, תרגם ש. טשרניחובסקי, ז' 116). דאָס איז געווען דער אשורישער באַגריף פון העלדישקייט. פאַרגלייכט עס מיט די נביאימשע רייד וועגן מלחמה-רום, פערד און רייטער און גבורה אויפן שלאַכטפעלד.

אין דעם פרט איז אונדזער נאַציאָנאַליזם געווען אַנדערש ווי ביי אַלע אַנדערע פעלקער. אונדזער נאַציאָנאַליזם האָט געלייגט דעם טראַפּ אויף אַ ריין און יושרדיק נאַציאָנאַל קאַלעקטיוו לעבן, נישט נאָר אויף דער יחידס גערעכט לעבן. דאָס האָט צוגעגרייט, געמאַכט מעגלעך, אַז דאָס פּאָלק זאָל זיך קענען אויפהאַלטן זיין נאַציאָנאַלע אייניקייט אויך אָן לאַנד. דעם טראַפּ האָט מען נישט געשטעלט אויף טעריטאָריע. פאַר די יידן, וואָס בלייבן מחוץ מדינת-ישראל, איז דאָ אַ היסטאָרישע קאָנטינואַיטעט און אַ ייִדישער זין — אין זייער אַריענטירן זיך אויף אַ גייסטיק לעבן, געשאַפן אויסער אַ טעריטאָריע.

ייִדישע אמונה איז אין תּוֹך געווען אַן אינסטרומענט פאַר דעם העכערן צוועק — צו שאַפן אַ הייליק פּאָלק, וואָס טראַגט דעם יאָך פון געטלעכקייט און וויל רעאַליזירן אַ הייליק טאַג-טעגלעך לעבן, וואָס דער ענדציל איז וועלט-גאולה. דאָס האָט די ייִדישע אמונה פאַרווירקלעכט דורך דער דיסציפּלין פון הלכה.

וועלטלעכע ייִדישיסטן זענען אַ סך מער מסוגל, ווי וועלכער עס איז אַנדער סעקטאַר, צוצופאַסן און מאַדיפּיצירן ייִדישע הלכה צו אונדזער איצ-טיקן לעבן און אַרויסברענגען דעם מאור-היהדות פאַר זיך און פאַר דער וועלט. זיי זענען נישט געבונדן צום טויטן וואָרט און זיי ציטערן נישט פאַר-

שטראף און דערווארטן נישט קיין באלינונג. מיר קענען אָננעמען דעם פרינציפ פון הלכה, אָבער זיך נישט אונטערוואָרפן אונטער דעם יאָך פון דעטאַליזירטן שולחן ערוך אָן קיין שום אָפקלייב.

אָודאי איז עס אַ גליטשיקער און סכנותדיקער וועג. צום בעסטן האָט זיך אויסגעדריקט וועגן דעם ענין הרב ראובן גאַרדיס:

„מען קען נישט לייקענען, אָז אַזאָ ליבעראַלער צוגאַנג צו יידישער טראַדיציע שמעקט מיט סכנה. ווי קענען מיר זיין זיכער, אָז די שינויים, וואָס מיר ווילן איינפירן, וועלן נישט צעשטערן דעם אמתן כאַראַקטער פון יידישקייט און אינגאַנצן איבעררייסן די רינגעלעך פון דער קייט? דער ערלעכסטער ענטפער איז, אָז ס'איז קיין אַנדער גאַראַנטיע נישטאָ, חוץ דער אויפריכטיקייט, געלערנטקייט און וואַכזאַמקייט פון די יידישע פירער. לעבן איז אַלעמאַל אַ געפערלעכער ענין, נאָר דער טויט איז פריי פון אַלע סכנות“ („דער כאַראַקטער פון יידישער טראַדיציע“, פון פראָפּעסאָר ראובן גאַרדיס, יידישע שריפטן, ב' זעקס, נומ' 4, ד' 31).

נאָך אַ גרויסע שמירה, וואָס די יידישיסטן האָבן, צו בלייבן אויף דעם יידישן דרך, איז דאָס יידיש לשון אין מויל. אמת, באַלד וועט שוין נישט זיין קיין נויטווענדיקייט פאַר דעם לשון, ווייל דאָס לעבן, וואָס נויטיקט זיך אין אַ באַזונדער שפראַך, גייט אונטער. אָבער אָפט לעבט איבער אַ לשון די מאַמענטאַלע נויטווענדיקייט און ווערט אַליין אַ פאַקטאָר אין לעבן אויפצוהאַלטן אַ געוויסן נוסח און שטייגער. מיר האָבן עס געזען מיט אַראַמעאיש, וואָס האָט געשפילט גאָר אַ גרויסע ראַלע אין שאַפן דעם כאַראַקטער פון מזרח-איראָפּעאישן ייִדנטום און געהאַלפן זיין דינאַמיש-קייט. אויך פון גאָר גרויס וויכטיקייט איז דאָס, וואָס די יידישע שפראַך איז נישט צוגעבונדן צו לאַנד און טראַגט נישט קיין נאַציאָנאַל טעריטאָר-ריעלן כאַראַקטער, וואָס שליסט במילא אויס, אַויטאָמאַטיש, די קיבוצים וואָס זענען נישט אונטער איר ממשלה.

ה.

אָבער זענען מיר, די יידישיסטן, גרייט און זענען מיר ביכולת איבער-צונעמען די אַלטע אינסטיטוציעס, פריער זיי גרינדן פאַר זיך און זיי אי-בערשאַפן פאַר אונדזערע צוועקן? זענען מיר, ווי יידישיסטן, בכוח ווידער גרינדן אַ בית-מדרש, וואָס אָן אים קען נישט זיין קיין יידיש קהלישער לעבן און אַפילו נישט קיין יחידיש יידיש לעבן? מען קען נאָך און נאָך, גאָר אַ סך פראָגעס שטעלן. אָבער איך בין אויסן בלויז קלאָר מאַכן דעם

ענין, אַז אַבסטראַקטער ייִדישזום אָן הלכה־פּרינציפּ מיינט גאָר נישט, אַז טענות האָבן און קלאַגן אויף דעם אונטערגאַנג פון ייִדיש וועט אונדז ערגעץ נישט פירן. אויך וועט עס אונדז ערגעץ נישט ברענגען, קיין גרונטלאָזער אַפּטימיזם. מיר הערן שוין יאָרן פון אַ סך מיילער:

„נישטאַ וואָס צו שרעקן זיך פאַרן אונטערגאַנג, פון ייִדיש, אַט האָט איינער געזאָגט, אַז קיין זכר וועט נישט זיין פון ייִדיש אין 1920 און איצט איז ייִדיש בלי־ערך שטאַרקער (ש, ס.) ווי מיט דרייסיק יאָר צוריק, און אַט האָט י. ל. גאַרדאָן זיך געקלאָגט: „ווער ווייסט צי איך בין נישט דער לעצטער העברעאישער דיכטער.“ און זעט, ווי ער האָט געטראָפּן מיטן פינגער אין הימל! נצח ישראל לא ישקר.“

מען קען גרינג ענטפערן, אַז אויב עמעצער האָט נישט געטראָפּן אין אַ פאַר צענדליק יאָרן איז עס נאָך נישט קיין סימן, אַז די פינצטערע נבואה וועט נישט מקוים ווערן. י. ל. גאַרדאָן איז דאָך געווען גערעכט. ווען ציוניזם וואַלט נישט אויפגעקומען וואַלט ער געווען איינער פון די לעצטע העברעאישע משוררים. לאָזן אַלץ צום גורל איז נישט דער קליג־סטער וועג און אַוודאי נישט דער ריכטיקער דרך.

מיר מוזן מאַכן אַ רעוויזיע אין אונדזער וועלט־באַנעם. די קולטור־אַרבעט וואָס מיר טוען איצט איז ווייניקער ווי ווייניק, מיר פאַרנעמען זיך מיט ליטעראַטור, וואָס איז בלויז פּרפראות לחכמה — אַ באַצירונג צו חכמה אָבער נישט די עצם־חכמה. מיר זענען זיך מתעסק מיט חינוך־דערציאונג וואָס האָט נישט קיין ציל, ווייל מיר האָבן נישט קיין קהלשן לעבן, אין וועלכן מיר ווילן אַריינפירן אונדזערע קינדער און מיר האָבן נישט קיין לעבנס־שטייגער, וואָס מיר ווילן איבערגעבן אונדזערע קינדער.

מיר האָבן נישט צום באַדויערן קיין אַקאַדעמישע קרייזן וווּ מיר זאָלן צווישן זיך קענען דיסקוטירן די תּוֹך־פּראַגן פון ייִדישזום. מיר האָבן נישט קיין ערנסטע צייטשריפטן, קיין איינע נישט, וווּ מיר זאָלן קענען דרוקן גרינטלעכע און לאַנגע טעאָרעטישע אַרטיקלען וועגן דעם ענין. אונדזער ייִדישיסטישע וועלט איז אַזוי פאַרוואַרלאָזט, אַזוי הילפלאָז, אַזוי נישט שעפּעריש, אַז עס קלינגט זייער נישט אויפריכטיק און אַפּט קאַמיש, ווען מיר קומען מיט טענות צו מדינת־ישראל און צו די פרומע, רעליגיעזע קרייזן. אונדזער הויז האָט אַפילו נישט קיין ווענט, ווי אַזוי קענען מיר קריטיקירן דעם קאַליר פון דער טאַפעצירעריי אויף יענעמס ווענט? אַלץ איז ביי אונדז רעדוצירט צו שיינע רייד, וואָס זענען צו גאָר

נישט מחיב. עס וואלט געווען גאר אינטערעסאנט צו ברענגען אויסצוגן פון צענדליקער ארטיקלען און דעקלאראציעס פון יידישיסטן וועגן יידי-
שיום און אנווייזן, אז הינטער אלע דערקלערונגען איז נישטא קיין שום
קאנקרעטע טעאָרעטישע באַגרינדונג. איך וועל זיך באַנוגענען מיט איין
אויסצוג פון איינעם פון אונדזערע בעסטע און שעפערשיסטע יידישיסטן,
קאַלעגע א. גלאַנץ:

„ווען איך זאָג יידיש, ווי די באַזע פון יעדן מין דערציאונג אין קאָמף
קעגן אַסימילאַציע, מיין איך געוויס נישט בלויז דעם הוילן לבוש פֿין
לשון — ווי וויכטיק דאָס זאל נישט זיין פֿאַר זיך אַליין — נאָך אין סעפֿר
טעמבער 1937 (באַמערקט דאָס באַנוצן זיך מיט דעם נישט־יידישן יום —
ש. ס.) האָב איך געשריבן אין אַן אַנדער פֿאַרבינדונג מיט דעם ענין, צי ווען
איך באַשטיי אויף יידיש, מיין איך בלויז שפּראַך: „אַן אַ גרויסן אינהאַלט,
אַן גרויסע יידישע און מענטשלעכע אידעאַלן ווערט דער יידישום פּיסטקייט,
אַ באַוועגונג פֿאַר אַ בוך אָדער אַ ביכל, פֿאַר יידישע פּילאָלאָגיע, פֿאַר גוטער
אַרטאָגראַפּיע. וועמען קען עס און זאל באַגייסטערן?“ אַזוי האָב איך שטענדיג
דיק געגלויבט, אַזוי איז געווען מיין שטענדיקע באַציאונג — יידיש מיינט
נישט בלויז שפּראַך, זי מיינט גרויסער אַלמענטשלעכער אינהאַלט. עס
מיינט דאָס לעבן פון אַ פֿאַלק וואָס האָט זיך היסטאָריש אויסגעאַרבעט אַן
אייגענע קולטור, אַן אייגענעם וועלט־באַנעם און פֿאַר דעם געשאַפֿן אַן
אייגענעם וואָרט־אינסטרומענט“ („דער איינציקער ריכטיקער ענטפֿער“,
א. גלאַנץ, „טאָג“, כ' שבֿט תשי"ב).

דאָס זענען זייער פּיינע און אמתדיקע רייד, אָבער בלויז אַבסטראַקט
ציע. אוודאי האָט „דאָס יידישע פֿאַלק אויסגעאַרבעט אַן אייגענע קולטור
און אַן אייגענעם וועלט־באַנעם“, אָבער פֿאַר דעם האָט זי געשאַפֿן נישט
בלויז אַן אייגענעם „וואָרט־אינסטרומענט“, נאָר אויך אַ לעבנס־שטייגער
אין שטוב, אין גאַס, אַ בית־מדרש, סאַנקציאָנירטע טעג און אַ ספּעציפּישן
ריטואַל און צערעמאָניאַל, וואָס האָט דיסציפּלינירט דעם יחיד און אָנגע-
פּילט זיין טאַג־טעגלעך לעבן מיט סאַציאַלן יושר און סאַציאַלע הילף־
אינסטיטוציעס.

צו זיין ספּעציפּיש, איך וואָלט געוואָלט וויסן, וואָס איז קאַלעגע
א. גלאַנצס שטעלונג צו שבת, יום־טוב, בית־מדרש, תורה לערנען, כשרות,
צערעמאָניאַל, מאָס פון איזאָלאַציע פון די שכנים אַרום, יידישן דרך אין
סאַציאַלע פּראָגן (נישט לויט סאַציאַליזם), לאַנד, אַרט פון סעקולאַרע לימוד
דים אין יידישער דערציאונג, יידישע פּרנסות, ווערט פון אַרבעט —
און וואָס נישט?

לאָמיר זיך פאַרשטעלן אַז מען קומט צו אונדו און מען זאָגט אונדו:
 איר ייִדישיסטן זענט באלעבאַטים פון ייִדיש לעבן אין אַמעריקע, אָט ווי
 איר זענט געווען אין סאַוועט-רוסלאַנד, ווי וואָלט איר איינגעשטעלט ייִדיש
 לעבן דאָ? וואָלט איר זיך אַריענטירט אויף ליטעראַטור, טעאַטער, מאַלעריי
 און מער נישט? אָדער איר וואָלט אַריינגענומען אויך דעם בית-מדרש, תּורה
 לערנען און איבערגענומען דעם גאַנצן קאַמפלעקס ייִדישקייט און אים
 איבערגעשאַפט אויף אייער אייגענעם דרך, אַפילו ווען נויטיק פירן אַ קאַמף
 מיט דער אַרומיקער סביבה?

ייִדישיזם האָט ביז איצט נישט געהאַט קיין אייגענע פּראָגראַם וואָס
 זאָל אַרומנעמען און אַרייננעמען גאַנץ ייִדיש לעבן. דאָס איז געווען איינע
 פון די סיבות פון דעם דורכפאַל פון דער וועלטלעכער ייִדישקייט אין
 סאַוועט-רוסלאַנד, זי איז פון לכתחילה געווען בלויו אַ געצייג אין די
 הענט פון דער מלוכה, שוין גאַר פון אַנהייב פון דער רעוואָלוציע האָט
 זי אָנגעהויבן צו פאַרגוויזירן דאָס ייִדישע פּאָלק אין סאַוועט-רוסלאַנד.
 אונדזער ראָלע דאָ אין אַמעריקע ווענדט זיך אָן דער מאָס פון אַחריות
 וואָס מיר וועלן אויף זיך נעמען. וועלן מיר אָנגיין אויף דעם איצטיקן וועג,
 קענען מיר נישט דערוואַרטן צו זיין אַ כוח אין אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן,
 מיר קענען זיין בלויו אַ שטיקל דעקאָראַציע.

אויב מיר ווילן אַז ייִדישיזם זאָל ווערן אַ שעפּערישער כוח אין אַמע-
 ריקע, מוזן מיר מאַכן אַ גאַנצע רעוויזיע אין אונדזער וועלט-באַנעם, וואָס
 איז בעצם נישט קיין וועלט-באַנעם, נאָר אַ ביסל שיריים פון שטעטל. מיר
 מוזן אַ רוק טון דעם זייגער, וואָס זיינע וויזערס זענען געבליבן שטיין
 אויף דער צייט פון מזרח-אייראָפּעאישן ידנטום, וווּ עס איז געווען אַ פול-
 בלוטיק ייִדיש לעבן און ייִדישיזם האָט דאָרטן דורכגעפירט אַ היסטאָרישע
 פונקציע. ס'איז אַוועק די צייט ווען ייִדישע אַפיקורסישקייט האָט געהאַט
 אַ שעפּערישן כוח. איצט איז געקומען די צייט פון איבערשאַפן, איבער-
 נעמען דאָס גאַנצע ייִדישע לעבן. שאַפן אַ ייִדישיסטישן קהלשן לעבן מיט
 פונקציאָנערן, העכערע לערער-אַנשטאַלטן, אַקאַדעמיעס, וווּ מיר וועלן קע-
 נען איבערפורעמען דאָס ייִדישע לעבן אין אונדזער אויסזען. מיר וועלן
 דאַרפן גיין נאָך ווייטער, אויב מיר מיינען ערנסט מיט אונדזער ייִדישקייט,
 וועלן מיר דאַרפן שאַפן ייִדישע ישובים, דערפער, שטעטלעך מיט אַן איי-
 גענער סאָציאַלער גערעכטער עקאָנאָמיע, וווּ עס וועט זיין גרינגער פאַרן
 ייִדישן יחיד צו זיין אַ ייד. וועלן מיר עס טון, וועלן מיר זיין אַ ברכה

שלמה סיימאן

פאר זיך, א ברכה פארן פאלק און א ברכה פאר דער וועלט, וואס פאר איר
וועלן מיר אויפהאלטן דעם אמתן גייסט פון מהות פון יידישקייט.
אבער צום ערשטן דארפן מיר יידישיסטן זיך שטעלן די הארבע פרא-
גע — ווהיין? נישט באנוגענען זיך מיט קלאגן און נישט טרייסטן זיך מיט
פאלשי אפטימיזם.

מדינת ישראל און תפוצות ישראל

(א סך הכל)

1 יר יידן האָבן צוויי פראָבלעמען, ווי אחד-העם האָט שוין לאַנג קלאָר געמאַכט, די יידן-פראָבלעם און די יידישקייט-פראָבלעם. אויף דער יידן-פראָבלעם איז נישטאָ קיין סך וואָס צו אָפּשטעלן זיך. לייזן די יידן-פראָבלעם, אָפּשאַפן די שנאה צו אונדז פון די פעלקער אַרום, ליגט נישט כמעט אין אונדזערע הענט. ס'איז אַן אַלט לידל: קלאַגט זיך די שנור אויף דער שוויגער, וואָס האָט זי פיינט:

גיי איך גיך,
צערייס איך די שיד,
גיי איך פאַמעלעך
בין איך אַ למך.

די שנאה צו אונדז וועט נישט אָפּגעשוואַכט ווערן ווען מיר זאָלן אויפֿ-געבן עקאָנאָמישע פּאָזיציעס, אָדער זיך אָפּזאָגן פון דעם דראַנג צו בילדונג. אין די לענדער וווּ יידן האָבן זיך פאַרנומען מיט ערד-אַרבעט, ווי אין טראַנסילוואַניע, האָט מען באַשולדיקט די יידן אין פאַרכאַפן די ערד פון פאַטערלאַנד. אין פּוילן, איבערהויפּט אין לאַדזש, פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה, האָבן די פּוילישע אַרבעטער נישט צוגעלאָזט די יידן צו די וועבעריי-פאַבריקן. אין דער צאַרישער רוסלאַנד און אין פּוילן האָט מען געקוקט קרום, מילד גערעדט, אויף דער ספּעציפישער יידישער הלבשה און האַלטן זיך מיט אַן אייגענעם לשון. ווען די יידן האָבן זיך געוואַלט אַסימילירן האָט מען פאַר זיי געמאַכט באַגרענעצונגען אין די בילדונג-אַנשטאַלטן. שנאה געפינט שטענדיק אַן אויסרייד.

אַנטיסעמיטיזם איז אַ פאַרפלאַנטערטע און פאַרקנילטע פראָבלעם, וואָס האָט וואַרצלען אין ווייטן אַלטערטום און מען קען עס נישט לייזן

מיט איין רעצעפט, מיט אַ רפואה אין אַ קליין פלעשעלע, אָדער אַ פּוּדער אין אַ פּאַפּיראַס־פּאַפּיר. איך פּערזענלעך מײן, אַז כּל־זמן יײַדן וועלן אויפ־האַלטן אַ שּׁמץ פּון זײער אידענטיטעט צווישן פעלקער, וועט זײן אַנטײ־סעמיטיזם ביז אַ געוויסן גראַד. אין נאַרמאַלע צײַטן ווײניקער און אין קריזיס־צײַטן מער.

אַבער מען דאַרף געדענקען, אַז יײַדן זענען נישט די אײנציקע מינאַ־ריטעט וואָס לײדט און האָט געלײטן. נישט מער יײַדן זענען די עלטסטע און פּאַרשפּרייטסטע מינאַריטעט, לײַדן זײ לענגער און אָפּטער. היטלער, ימח שמו וזכרו, האָט זיך אונטערגענומען צו פּאַרטיליקן נישט נאַר די יײַדן. ער האָט אויך אַרײנגענומען די ציגײנער. ווען ער וואָלט חלילה געזיגט, נער ווייסט וויפּל אַנדערע פעלקערשאַפטן ער וואָלט אומגעבראַכט. דערפּאַר טאַרן מיר נישט, אַפּילו איצט, פּאַרלירן דעם גלויבן אין דער מענטשהײט. מיר דאַרפן האָפּן, אַז דער היטלער־פּסיכאָז וועט זיך נישט איבערחזרן. יא, אַוודאי קען פּאַסירן, אַז עס זאָל אויפקומען אַ היטלער־משוגעת. אַבער קײן פּאַלק קען נישט בויען און טאַר נישט בויען זײן לעבן אויף אַ מעג־לעכער וועלט־קאָמטראַפּע, וואָס קען אַלץ צעשטערן. מיר דאַרפן גע־דענקען, אַז עס איז נישטאָ קײן שמירה קעגן אַזעלכע אומגליקן. דאָס וואָס דער ישוב אין ארץ־ישׂראל איז געבליבן גאַנץ און דער יײדישער ישוב אין מזרח־אײראָפּע איז פּאַרניכטעט געוואָרן, איז דאָך געווען נישט מער ווי אַ רײנער צופאַל. ווען די דײַטשן וואָלטן געווען אָפּגעשטעלט געוואָרן לעבן ביאַליסטאָק און די ענגלענדער וואָלטן באַזיגט געוואָרן בײַ אל־אַלאַמײן, וואָלט פּאַסירט דאָס פּאַרקערטע. דער ישוב אין ארץ־ישׂראל האָט זיך דאָך נישט געראַטעוועט מיט זײנע אײגענע כּוחות.

מיר דאַרפן האָבן אמונה, אַז מיט דער פּאַרבעסערונג פּון דער וועלט־עקאָנאָמיע און מיט דעם אויפשטייג פּון דעם עטישן ניוואַ אין דער באַ־צײאונג צווישן יחידים און צווישן פעלקער, וועט אַ היטלער נישט מעגלעך זײן. ביז דער דערשיינונג פּון נאַציזם האָבן דאָך אַלע אַזוי געגלויבט. אַפּילו אַזאַ גאַנצער יײַד, און אַזאַ טיפּער קענער פּון יײדישער געשיכטע, ווי נחום סאַקאַלאָוו, זכּרונּו לברכה, האָט געשריבן:

„וואָס קען אונדז ברענגען די צוקונפּט? זי קען אונדז נישט ברענגען קײן גרעסערע רדיפות און נישט קײן בעסערע שׁוה און מער יײַד־רעכט ווי די פּאַרגאַנגענהײט“ („העתיד“, כרך ד).

נחום סאַקאַלאָוו האָט אַ טעות געהאַט, עס זענען געקומען אויף אונדז די היטלער־רדיפות. פּונדעסטוועגן דאַרפן מיר געדענקען, אַז אַפּילו בימײ־

היטלער איז אויך געווען אַ גרויסע וועלט, וואָס האָט זיך געשטעלט קעגן אים. מיר מוזן גלויבן אין דער צוקונפט פון דער מענטשהייט, אַנישט קענען מיר ווייטער נישט אַנגיין מיט אונדזער לעבן נישט אין מדינת־ישראל און נישט אין די תּפוצות־ישראל.

ס'איז כּדאי צו ציטירן די רייד פון איינעם, וואָס איז דורכגעגאַנגען אַלע שבעה־מדורי־גיהנום פון היטלעריזם. דאָס זענען די רייד פון א. אייזען אין זיין בוך: „דאָס גייסטיקע פנים פון געטאָ“:

„אַבער, צי לעבט דען אין יענע פעלקער בלויז דער שנהאָר און רויב־אינסטינקט? צי שאָפן זיי דען נישט אויך גרויסע זאַכן — זאַכן פון ליב־שאַפט און נוצן?

מיינע פריינט, ווען די פעלקער וואַלטן בלויז געזיט אַרום זיך שנהאָר און מאָרד און נישט געשאַפן אויך זאַכן פון ליבשאַפט און נוצן, דאָן וואַלט פאַר די לעבנגעבליבענע טיילן פון אונדזער פּאָלק געבליבן איין וועג: אַפּוּטראַגן זיך פון דער אויבערפלאַך פון דער מערדערישער ערד. צום גרויסן גליק לעבט איינעם מין מענטש אויך אַ גרויסער קוואַל פון ליב־שאַפט“ (ז' 112).

אַפילו איצט, אין דער שוידערלעכער עפאַכע פון גוואַלד און מאַכט דאַרפן מיר געדענקען, אַז מיר זענען אַ טייל פון דער גרויסער נישט־ידישער וועלט און אונדזער גורל איז פאַרבונדן מיטן וועלט־גורל. די צווייטע פּראָבלעם — די ייִדישקייט־פּראָבלעם, ווענדט זיך שוין אין אונדז אַליין. דאָס איז אַן אינערלעכע גייסטיקע פּראָבלעם וואָס מיר דאַרפן זי אַליין לייזן. מיר דאַרפן געפינען אַ פאַרוואָס פאַר אויפהאַלטן אונדזער אייגנאַרטיקייט און אונדזער מינאַריטעט־אידענטיטעט צווישן די פעלקער פון דער וועלט. אין פשוטע געציילטע ווערטער: פאַרוואָס און צוליב וואָס זאָלן מיר בלייבן ייִדן?

בעצם איז די פּראָגע „פאַרוואָס זאָלן מיר בלייבן ייִדן“ לפי־ערך אַ נייע פּראָבלעם ביי אונדז. ביזן רענעסאַנס האָבן ייִדן אַפילו נישט געטראַכט וועגן דער פּראָגע. אַ ייִד איז געבליבן אַ ייִד ווייל ער האָט געגלויבט אין שׂכר ועוּשׂו, אויך האָבן ייִדן געהאַלטן, אַז זיי זענען גאַטס אויסדערוויילטע קינדער און ס'איז אַ גרויסע זכיה צו זיין אַ ייִד; און דעם ייִדישן פּאָלק דערוואַרט אַ ליכטיקע צוקונפט. ווען משיח וועט קומען וועלן אַלע פעלקער קומען און בעטן זיך צו ווערן ייִדן.

איז געזעסן אַ ייִדישער שוסטער אין אַ ווינקל פון אַ געוועלב אין אַלכסנדריה פון מצרים און ער האָט געזען פאַרבייגיין אַ רוימישן פּאַטריציער

און דער אַרעמער ייד האָט געקוקט מיט גרויס רחמנות אויף דעם אַריסטאָ-
קראַט, נעבעך, זיין סוף איז דאָך אין גיהנום. אין אַלט-פּוילן האָט אַ פּראָס-
טער ייד זיך געקניט, געבוקט און זיך געחנפעט צום מעכטיקן אויסגע-
פּוצטן פּריץ און אין האַרצן האָט דער „משונהדיק“/געקליידטער ייד מבטל
געווען כּעפּרא דארעא דעם פּריץ מיט זיין גאַנצן גלאַנץ, פּראַכט און מאַכט;
נעבעך, דער פּריץ איז דאָך, אַ פּאַרגרעכטע בריאה, אַ זון פּון עט-הדומה-
לחמור.

צו דער הנחה איז גרינג צו ברענגען ראיות/און באַווייזן, פּון דער
אַלטער און נייער העברעאישער ליטעראַטור און פּון דער יידישער ליטע-
ראַטור, אָבער דאָס זענען אַזעלכע דברים-מפורסמים, וואָס מען דאַרף נישט
ברענגען קיין אותות-ומופתים צו פּאַרשטאַרקן זיי. אַחד-העם האָט אַמבעסטן
סומירט דעם יידישן גייטיקן מצב:

„זינט די כנסת-ישראל איז אַוועק אין גלות, טרעפּן מיר נישט אין קיין
שום צייט, אַז זי זאָל זיך אָפּשטעלן און זיך אַליין פּרעגן; ווהיין גיי איך,
צוליב וואָס לייד איך צרות, וואָס זענען נישט געהערט געוואָרן צווישן
פעלקער, און וואָס איז דער תּכלית פּון מיין קיום? הונדערטער און הונדערט-
טער יאָרן האָט די יידישע אומה געלעבט מיט אמונה און בטחון, דור נאָך
דור איז זי געגאַנגען אויף דעם וועג, וואָס האָבן אויסגעטראָטן פּאַר איר
אירע פירערס און לערערס פּון אָנהויב פּון איר זיין. מיט ליבשאַפט האָט
זי אויף זיך גענומען די יסורים פּון דרויסן און מיט אהבה האָט זי געטראָגן
דעם אינעווייניקסטן יאָך. זי האָט גאַרנישט געפּרעגט און זיך נישט געוויג-
דערט, ווייל אויף אַלע פּראָגעס איז קשיות האָבן אמונה און בטחון געהאַט
איין אַלגעמיינעם ענטפּער אָנגעגרייט פּון פּריער: „לויט דעם צער איז דער
שכר“ (אחד-העם: „על פרשת דרכים“, הקדמה למהדורה ראשונה).

יידן האָבן נישט נאָר געגלויבט אין שכר אויף יענער וועלט, יעדער
ייד האָט אויך געגלויבט, אַז מיט זיינע מעשים איז ער מקרב די גאולה
אויף דער וועלט. יעדער ייד האָט דורך זיינע מעשים געוואָלט רעאַליזירן
מלכות-שדי אויף אונדזער זינדיקער וועלט. אָבער יידן האָבן נישט גע-
גלויבט, אַז מיט דעם כּוח פּון אַרגאַניזירטער רעליגיע קען מען דערבענ-
טערן די גאולה. יחידישע מעשים זענען געווען דער עיקר פּון יידישן
גלויבן. אַ ייד האָט אַפילו נישט געטראַכט פּון קיום-האומה, ער האָט נאָר
געטראַכט פּון אָפהיטן די גאַנצקייט פּון זיין נשמה. מיט דעם האָט זיך דער
ייד אונטערגעשיידט פּון וועלכן ס'איז אַנדער מאַמין פּון אַן אַנדער רעלי-
גיע. יעדער ייד האָט זיך געהאַלטן פּאַר דער גאַנצער אומה. דאָס האָט אים
געגעבן כּוח און מוט נישט נאָר איבערצוטראָגן צרות און ענויים אין אַן

איז נישטאָ קיין גאָט אויף דער וועלט. דער פרומער טאָטע האָט זיך גע-
אָמפּערט מיט זיין אָפּיקורסישן זון און אים באַוויזן באַתות-ומופתים, אַז
די פּילוסופים זענען זיך טועה. אַזוי האָבן זיי זיך געשפּאַרט אַ גאַנצע
וואָך. שבת אינדערפרי האָט דער טאָטע געוועקט דעם זון:

— מאָטל, שטיי אויף! צייט צו גיין דאַוונען!

דער זון האָט זיך איבערגעקערט אויף דער אַנדער זייט און אַ בורטשע
געטון פאַרשלאָפּן:

— טאָטע, איך האָב דאָך דיר געזאָגט, אַז איך גלויב נישט אַז ס'איז
דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט.

דער פרומער ייד האָט אויסגערופן מיט רוגזע:

— רעדסט דאָך נישט צו דער זאך. יאָ גאָט נישט גאָט — אַ ייד

דאַרף דאַוונען.

יאָ, אַן מצוות-מעשיות קען נישט געמאָלט זיין קיין ייד. נישט דורך
אמונה האָט זיך אַ ייד דערנענטערט צו גאָט נאָר דורך מעשים-טובים.
אַ ייד האָט געטראָגן אויף זיך דעם יאָך פון תּרי"ג מצוות נישט אויפצוהאַלטן
די אומה, נאָר כדי צו געפינען זעעלישן גליק אויף דער וועלט און יענעד
וועלט. ווען מיליאָנען יידן האָבן אויפגעפירט זיך אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן,
איז שוין במילא אויסגעקומען אַז מען האָט נישט געדאַרפט דאגהנען
פאַר קיום-האומה.

אַט דעם דרך פון יידישקייט דאַרפן מיר געדענקען, מיר וועלן זיך
נאָך אומקערן צו אַט דעם עיקר.

ב.

סוף אַכצנטן יאָרהונדערט האָט דאָס יידישע שטעטל, וואָס האָט
קאָנקרעטיזירט די גייסטיקע יידישקייט פון די נביאים, דערגרייכט די
העכסטע הייך. אָבער אין אַט דער צייט, ווען עס האָט זיך אויסגעדאַכט
אַז דער איינגעשטעלטער נוסח פון שטעטל האָט דאָמינירט אַלע פּאַזעס
פון יידישן לעבן, איז אין איראַפּעאַישן ייִדנטום, איבערהויפט אין די
ישובים פון מערב-איראַפּע, אויפגעקומען די השכלה-באַוועגונג, וואָס האָט
אונטערגעגראָבן דעם פונדאַמענט פון דעם יידישן וועלט-באַנעם.

די יידישע השכלה-באַוועגונג האָט געהאַט אירע וואַרצלען אין דעם
איבערבאַך פון דער איראַפּעאַישער געזעלשאַפט אין דער צייט פון רענע-
סאַנס. אַ סך פּרזער פון דעם אויפשטייג פון דער יידישער השכלה איז אין

אייראפע אויפגעקומען אַ באַוועגונג וואָס האָט געצילט צו רעאַליזירן אַ נייעם קולטור-אידעאַל: באַפרייען די אייראָפּעאישע ציוויליזאַציע אין איר טאַג-טעגלעכן לעבן פון דעם יאָך פון רעליגיע. די באַוועגונג איז אַרויס אין קאַמף קעגן קלערקאָליזם, זי האָט געוואַלט באַפרייען פון זיין השפּעה און זיין הערשאַפט דעם פּאָליטיש-און קולטור-לעבן פון פּאָלק. די השכלה-באַווע-גונג ביי די אייראָפּעאישע פעלקער האָט געצילט צו שאַפן אַ סעקולאַרן קולטור-לעבן.

אין אַכצנטן יאָרהונדערט איז די סעקולאַריזאַציע-באַוועגונג ביי די אייראָפּעאישע פעלקער געשטאַנען אויף איר העכסטער הייך. די יידישע השכלה איז געווען אַן אַפּצווייג פון אַט דער אַלגעמיינער השכלה-באַוועגונג. טעאָרעטיש האָט די יידישע השכלה געהאַט אַ פּאָזיטיווע נאַציאָנאַלע שטרעבונג: זי האָט געוואַלט אויסבעסערן, פאַרשענערן דאָס יידישע לעבן און עס צופאַסן צו די נייע באַגריפן און אידייען. די השכלה האָט באַפרייט די יידן פון הונדערטער און הונדערטער סייגים און חומרות, וואָס האָבן פאַרשטיינערט, פאַרגליווערט און איינגעהאַמעוועט יידיש לעבן. זי האָט לויז געמאַכט דאָס יידיש לעבן פון די שנורן, שטריק און קייטן פון דער בלינדער יידישער דאָגמע, וואָס האָט פאַרגליווערט יידיש לעבן. די השכלה האָט געעפנט די קאַנאַלן פון יידישער שעפּערישקייט. עס האָבן זיך אַנט-וויקלט די יידישע און העברעאישע ליטעראַטורן; יידיש לעבן איז געוואָרן פאַרבנרייך און וואַריאירט. יידישער געדאַנק האָט זיך באַפרייט פון דער באַגרענעצטקייט פון דאָגמע און יידן האָבן צום ערשטן מאַל אין זייער געשיכטע אַנגעהויבן צו טראַכטן און ריידן פריי וועגן דעם מהות פון יידישקייט און געספּעקולירט אַן שום צוריקהאַלט וועגן זייער צוקונפט און באַטראַכט פריי די ווערטן פון יידישקייט, אַן אַ פרייער באַשטימטער באַ-גרענעצונג. יידיש לעבן איז געוואָרן רייך אין באַוועגונגען.

אַבער נישט געקוקט אויף אַלע פּאָזיטיווע עלעמענטן פון דער השכלה, און אַפילו ווען מיר באַנעמען די אומפאַרמיידלעכקייט פון דעם איינפלוס און ווירקונג פון די געוואַלטע געדאַנקען פון דער אויפקלערונג, מוז מען צוגעבן, אַז אין דער פּראַקטיק האָט די השכלה-באַוועגונג ביי יידן געפירט צו אַסימילאַציע און גייסטיקן נאַציאָנאַלן חורבן.

ביי אַלע אַנדערע פעלקער האָט די השכלה נישט געבראַכט צו קיין צו גרויסן איבערבאַך אין נאַציאָנאַלן לעבן. פאַרקערט, גאָר אַפט האָט די השכלה ביי די אומות העולם פאַרטיפט דעם נאַציאָנאַלן כאַראַקטער פון דער

קולטור. די אויפקלערונג-באוועגונג האָט דאָך געשטעלט דעם טראַפּ אויף סעקולאַרער קולטור. די ליטעראַטור, דער טעאַטער, די קונסט האָבן אָנגעהויבן שעפּן זייער יניקה פון דעם טאַג-טעגלעכן לעבן און דערפאַר איז די קולטור אין ברייטערן זין געוואָרן מער נאַציאָנאַל, ווייל זי האָט אָפּגעשפיגלט דעם כאַראַקטער פון די באַזונדערע פעלקער. פריער האָבן די קולטורן געטראָגן אַ רעליגיעזן כאַראַקטער, דעם כאַראַקטער פון קריסט-לעכן גלויבן, וואָס האָט געהאַט זיינע וואַרצלען אין יהודה און איז אין תּוך געוואָרן דורך דער קירך קאָסמאָפּאָליטיש. אונטער דעם איינפלוס פון רענעסאַנס האָט זיך דער כאַראַקטער פון די אייראָפּעאישע קולטורן גע-ביטן. זיי זענען געוואָרן נאַציאָנאַליסטיש.

אַנדערש איז אָבער געווען די ווירקונג פון דער השכלה אויף דער ייִדישער וועלט. דאָס ייִדישע לעבן איז בעיקר געווען געבויט אויף רעלי-גיעזע יסודות. מיר האָבן נישט געהאַט קיין מלוכה-אַפּאַראַט, וואָס איז אין תּוך סעקולאַר. מיר זענען נישט געווען צוגעבונדן צו דער ערד, וווּ דאָס טעגלעכע נעגירט אָפּט די רעליגיע — ווי יאָגד און פּאַלקס-הוליאַנקעס, וואָס טראָגן אין זיך תּמיד שיריים פון פאַרגעסענע געצן-קולטן. אויך האָבן די אַלע פעלקער, אַ חוץ ייִדן, געהאַט וויסנשאַפּט-אינסטיטוציעס, אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, צוגרייטונגען צו מלחמות און מלחמות. דאָס לעבן פון די זעלנער אויף דעם מלחמה-פעלד און אין די לאַגערן, ספּאַרט און צענדליקער אַנדערע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן זיך באַקומען פון מלוכה-פירונג — אַלץ אַקטיוויטעטן וואָס אין תּוך זענען דאָס די סעקולאַרע ענינים, וואָס פאַרנעמען דעם גרעסטן טייל פון טאַג-טעגלעכן לעבן פון פּאַלקס-אַפּאַראַט. ייִדן האָבן אָבער בעצם געהאַט בלויז אַ קהלטן רעליגיעזן לעבן.

אַפילו יענע משכילים, וואָס אין תּוך זענען זיי נישט געווען קעגן אמונה, זענען זיי אָבער געווען קעגן תורה ווי די צענטראַלע אידייע אין ייִדישן לעבן. זיי האָבן געוואַלט איינשטעלן אַ ייִדיש לעבן, אין וועלכן לי-טעראַטור, קונסט, טעאַטער, וויסנשאַפּט, מלוכה-אַפּאַראַט און אַנדערע סעקו-לאַרע אינסטיטוציעס זאָלן פאַרנעמען די הויפּט-פלעצער. אָבער די אַלע זאכן האָבן נישט געשפּילט קיין ראַלע אין ייִדישן לעבן. זיי זענען נישט געווען אַפילו קיין טפל זאכן. דער עיקר אין ייִדישן וועלט-באַנעם און אין טאַג-טעגלעכן לעבן זענען געווען תורה און מצוות. די משכילים האָבן געשטעלט דעם טראַפּ אויף סעקולאַרע עלעמענטן, וואָס געוויינלעך האָבן די

הערשנדיקע פעלקער עס באזאָרגט פאַר אונדז. אַט דער געדאַנקען-גאַנג פון די משכילים האָט אונטערגעבראַכן דעם גאַנצן ייִדישן וועלט-באַנעם. דער קאַמף פון ייִדישקײט קעגן סעקולאַרײַזם איז גאַר אַן אַנדער קאַמף פון די קאַמפן, וואָס די ייִדישע אמונה האָט אַנגעפירט מיט אַנדערע רע-ליגיעס. אין דער לאַנגער געשיכטע פון דער ייִדישער אמונה, ווען זי האָט געקעמפט מיט פאַרשיידענע רעליגיעס, פאַגאַניסטישן, קריסטלעכן און מאַכמעדאַנישן גלויבן, איז עס געווען אַ קאַמף צווישן גלייכע שיטות. אַלע רעליגיעס האָבן געהאַט איין בשותפותדיקן עלעמענט — גלויבן. איצט קעמפט די ייִדישע אמונה מיט אַ שיטה, וואָס לייקנט אַפּ דעם עצם-מהות פון רעליגיעזן וועלט-באַנעם. פריער איז געווען אַ קאַמף פון אַריבערגיין פון איין אמונה אין אַ צווייטער, איצט אָבער איז אויפגעקומען אַ ייד וואָס איז געבליבן אין דער ייִדישער מחנה און דאָך געלייקנט אין דעם גאַנצן מהות פון ייִדישקײט. פריער, אויב אַ ייד האָט מער נישט געגלויבט אין ייִדישן וועלט-באַנעם, איז ער אַוועק פון ייִדישן פאַלק. די וואָס זענען אָבער געבליבן יידן, זענען געווען צוגעבונדן צו דער ייִדישער שיטה. די מחנה איז אַפט געוואָרן קלענער אין צאָל, אָבער איר גלויבן אין איר עק-זיסטענץ-מאַכט זענען נישט געוואָרן שוואַכער. איצט איז די ייִדישע מחנה געבליבן רעלאַטיוו גרויס, אָבער גייסטיק אַפגעשוואַכט. אַ גרויסע צאָל פון אירע מיטגלידער פילט נישט קיין באַרעכטיקונג פאַר איר ייִדישקײט. פאַרמעל זענען זיי געבליבן יידן, אָבער אין תּוֹך זענען זיי פּרעמדע, וואָס וואַלטן וועלן פטור ווערן פון יאָך און אַוועקגיין, אָבער האָבן נישט ווהיין צו גיין.

נאָך אַ טיפערער איבערבראַך איז פאַרגעקומען אין ייִדישן לעבן אין דער באַציאונג, וואָס די אויפגעקלערטע האָבן געהאַט צום גלות. יידן האָבן מיטאַמאָל דערפילט, אַז דער גלות איז אַן אומזיניקער יאָך. גלות איז נישט קיין שטראַף פאַר באַגאַנענע זינד, וואָס וועלן אַמאָל פאַרגעבן ווערן. גלות איז אויך נישט קיין אומגליק, וואָס איז געקומען אויף דעם פאַלק צוליב דער רשעות פון דער וועלט. און גלות איז אַוודאי און אַוודאי נישט קיין אַפּקומעניש, וואָס לייטערט יידן און די וועלט כדי דאָס פאַלק זאָל שפּעטער אויפגעריכט ווערן און זיין דאָס ליכט פאַר דער וועלט און ווען די ייִדישע גאולה וועט קומען, וועט די גאַנצע וועלט באַגליקט ווערן. גלות, האָבן די משכילים געהאַלטן, איז אַ חרפה און אַ שאַנדע און אַ דערנידערונג, וואָס איז געקומען צוליב אונדזער אומוויסניקײט און

הילפלאזיקייט. מיר דארפן זיך באפרייען מיט די אייגענע כוחות פון אַט דעם אומגליק און אָנהייבן לעבן ווי ווירדיקע מענטשן. מיר דארפן ווערן צוריק אַ נאַרמאַל פּאָלק. דאָס קען אויסגעפירט ווערן אָדער דורך ווערן אַ טייל פון דעם פּאָלק צווישן וועלכע מיר וווינען, אַנישט צו פאַרנעמען, באַזיגן אַ לאַנד. ייִדישע גאולה האָט גאַרנישט וואָס צו טון מיט וועלט-דערלייזונג. יידן לעבן איצט אַ בזוי לעבן, אַ נישט נאַרמאַל לעבן און זיי דארפן ווערן צוריק נאַרמאַל ווי אַלע אַנדערע פעלקער.

און אַודאי און אַודאי האָבן די משכילים נישט געגלויבט, אַז מיר זענען אַן אויסדערוויילט פּאָלק. יא, זיי האָבן טאַקע געהאַלטן אַז מיר זענען אַנדערש פון אַלע אַנדערע פעלקער. אָבער מיר זענען נחות-דרגאָת אין פאַר-גלייך מיט אַלע אַנדערע אויפגעקלערטע פעלקער. מיר דארפן אויך אויפגע-קלערט ווערן, פאַרלאָזן דעם ייִדישן דרך און אויפנעמען די ליכטיקע אייראָפּעאישע קולטור.

אַט דער געדאַנקען-גאַנג האָט זיך קאַנקרעטיזירט אין פאַרשיידענע באַוועגונגען: אַסימילאַציע, רעפּאַרם-ייִדישקייט, וואָס האָט אין תּוך נישט געגלייבט אין טאַטאַלער אַסימילאַציע; סאַציאַליזם, דער גלויבן, אַז די גאולה פאַר יידן וועט קומען ווען די עקאָנאָמישע פּראָגע וועט געלייזט ווערן; נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע אויף די וווינערטער, טעריטאָריאַליזם און ציוניזם.

דער ציוניזם ווי דער טעריטאָריאַליזם איז באַשטאַנען צו באַזעצן יידן צוריק אין אַן אייגן לאַנד. דער טעריטאָריאַליזם, אין וועלכן ס'איז לאַנד און דער ציוניזם — דווקא אין ארץ-ישראל. דער ציוניזם האָט זיך געשטעלט פאַר זיין ציל צוריקברענגען די יידן קיין ארץ-ישראל נישט צו לעבן אין שכנות פון הערשנדיקן פּאָלק, נישט צו שאַפן אַ צייטווייליקן וווינאַרט, ווי אַלע אימיגראַנטן האַלטן דאָס נייע לאַנד ביז זיי אַסימילירן זיך, נאָר טאַקע גלייך פון אָנהייב זען איינצונעמען דאָס לאַנד און ווערן דאָרט באַלעבאַטיים אויף דעם אייגענעם גורל. אין אָנהייב פון דער באַוועגונג איז נישט געווען קלאָר ווי אַזוי זאָל מען אייננעמען דאָס לאַנד, דורך אַ טשאַרטער אָדער קאָלאָניאַציע. שפעטער זענען אויפגעקומען עקסטרעמיסטן וואָס האָבן גע-האַלטן, אַז עס קען זיין אַז מען קען און מען דאַרף באַזיגן דאָס לאַנד אין אַ מלחמה.

ציוניזם האָט אויסגעזען צו זיין די אומפּראַקטישסטע און אַטאַפּיס-טישסטע ייִדישע באַוועגונג. ארץ-ישראל איז געווען באַזעצט מיט אַראַבער.

איבער דעם לאַנד האָט געהערשט אַ פּאַנאַטישע, אַפילו היפש צוריקגע-
שטאַנענע מלוכה, אָבער דאָך אַן אימפעריע מיט וועלכע מען האָט זיך
גערעכנט. דאָס לאַנד איז אָרעם אָן נאַטירלעכע רייכטימער, אָן וואַסער,
נישט פּאַסיק פּאַר אַגריקולטור. פון קיין אינדוסטריע קיין זכר און קיין סימן
און עס פעלן די עלעמענטאַרסטע רוי-מאַטעריאַלן צו אַנטוויקלען אַן אינ-
דוסטריע.

דאָס ייִדישע פּאָלק איז געווען צעזויט און צעשפּרייט איבער גאַר דער
וועלט. אין מערבֿ-אײראָפּע האָבן זיך די ייִדן געפילט ווי אַ טייל פון די
פעלקער צווישן וועלכע זיי האָבן געלעבט. אין מזרחֿ-אײראָפּע, איז דאָס
פּאָלק געווען רעליגיעז און די רעליגיעזע פירער, מיט געציילטע אויסנאַ-
מען, זענען געווען קעגן דער אַפיקורסישער, סעקולאַרער ציוניסטישער
באַוועגונג, וואָס האָט געוואָלט ברענגען משיחן איבערגוואָלד. דער יונגער
אויפגעקלערטער דור איז אין דעם רוב געווען סאַציאַליסטיש גענייגט
און באַקעמפט דעם „רעאַקציאָנערן שאַוויניסטישן ציוניזם“.

אין רעטראַספעקטיוו קען מען זאָגן, אַז די פירער פון ציוניזם זענען
געווען צווייערליי אינטעלעקטואַלן: מערבֿ-אײראָפּעאישע ייִדישע אינטע-
לעקטואַלן, וואָס האָבן געוואָלט ווערן גאַנצע גוים און האָבן נישט געקענט,
ווייל על־פּירֿרוב האָט מען זיי נישט געלאָזן און מזרחֿ־ייִדישע אײראָפּעאיש-
שע אינטעלעקטואַלן, וואָס האָבן אין זיך אַריינגעזאָפט דעם ייִדישן וועלט־
באַנעם מיט זייער מוטערס מילך און זענען געוואָרן לפנים אַפיקורסים.
זיי האָבן אָבער זיך אינגאַנצן נישט געקענט באַפרייען פון דער יוגנט־
ירושא, האָבן זיי סובלימירט זייער רעליגיעזע משיחיסטישע בענקשאַפט.
זיי האָבן קאַנקרעטיזירט דעם געטלעכן משיח־געדאַנק, וואָס האָט באַמת
ווייניק וואָס געהאַט צו טון מיט ערדישער מלוכה, אין אַ סעקולאַרן מלוכה־
געדאַנק. היסטאָריש קען מען אָננעמען, אַז די מזרחֿ-אײראָפּעאישע ייִדישע
אינטעלעקטואַלן האָבן צוריק אויפגעלעבט די אַלטע ייִדישע שיטה, אַז דאָס
ייִדישע נאַציאָנאַלע לעבן דאַרף געבויט ווערן אויף די יסודות פון מלוכה־
מאַכט, וואָס זוכט זיכערקייט אין לאַנד. די שיטה וואָס איז דורכגעפאַלן
אין דער צייט פון בר־כוכבא.

דערצו דאַרף מען נאָך צוגעבן, אַז אַלע עקאָנאָמיסטן און סאַציאַלאָגן
האָבן באַוויזן מיט אותות־ומופתים אַז ציוניזם קען קיינמאַל נישט רעאַלי-
זירט ווערן.

און נאך א "קלייניקייט", דאס פאלק האט גערעדט א שפראך וואס די ציוניסטישע פירער, מילד גערעדט, האבן נישט ליב געהאט און זיי האבן זיך אונטערגענומען אויפלעבן העברעאיש ווי א לעבעדיקע שפראך, א זאך, וואס קיין אנדער פאלק איז עס נישט געלונגען.

דאך איז די איראניע פון דער געשיכטע, אז ציוניזם איז אין משך פון פופציק יאר געווארן א רעאליטעט. היסטאריש גערעדט קען מען זאגן, אז דער אלטער פארלאנג צו זיין ווי אלע אנדערע פעלקער און איינשטעלן דעם קיום פון דער יידישער אומה אויף לאנד און מלוכה, וואס איז דורכגעפאלן אין דער צייט פון בר-כוכבא, איז צוריק אויפגעשטאנען תחית-המתים.

ציוניזם ווי אן אידעאלאגיע האט געזיגט אין יידישן לעבן. יידן האבן פארנומען א לאנד כדי צו פארזיכערן זייער עקזיסטענץ. זיי האבן באזיגט דאס לאנד, ווו זיי האבן באשטימט צו גרינדן א נאציאנאלע היים. ס'איז נישט וויכטיק צי יידן האבן געוואלט די מלחמה מיט די אראבער צי נישט, וויכטיק איז וואס צום ערשטן מאל, זינט חורבן-בית-שני, האבן יידן ווידער געלייגט געוויכט אויף לאנד און מלוכה און גענומען די שווערד אין דער האנט אריינצוקריגן א לאנד און באפעסטיקן א מלוכה און געזיגט.

ווען מיט אריינקריגן די טעריטאריע וואלט אויך געקומען צו א קיבוץ-גלויות, וואלטן די יידן-פראגע און די יידישקייט-פראגע געלייזט געווארן, ווייל מיט דער גרינדונג פון מדינת-ישראל האבן זיך יידן נארמאליזירט. דער טייל פון יידישן פאלק, וואס וויינט אויף זיין אייגענעם לאנד קען האבן אלערליי שוועריקייטן, אבער ער וועט זיך נישט שטעלן די פראגע: צוליב וואס זענען מיר יידן? לעבן צווישן אייגענע אין אייגן לאנד מאכט גרינג פארן יחיד צו לעבן א נאציאנאל לעבן און ס'זענען נישטא פאר יעדן יידן קיין שוועריקייטן צו לעבן א יידיש לעבן אין ראם פון פאלק.

יידן אין ישראל קענען זיך אפילו אסימילירן ווי א קאלעקטיוו, אבער עס וועט נישט אנרירן דעם יחיד. יעדער יחיד אין מדינת-ישראל בלייבט נאמינאל א ייד. די אלע וואס מיינען אז די עקזיסטענץ פון מדינת-ישראל איז מחייב יידן צו זיין אנדערש און ערשט דארט, אויפן אייגענעם לאנד, אנטוויקלען דעם אמתן יידישן גייסט, זענען זיך טועה. אפשר וועט זיך דארט טאקע אנטוויקלען דער אמתער יידישער גייסט און אפשר נישט. לעבן נארמאל אויף אן אייגן לאנד שטעלט נישט קיין ספעציפישע פאדערונגען צו אנטוויקלען ספעציפישע אייגנשאפטן. די תביעות פון די נבי-

אים, מוכיחים און בעלי-מדרש זענען געווען אויסער-טעריטאָריעלע פּאַ-
דערונגען. וועלן יידן אין מדינת-ישראל אַרויסווייזן נייגונגען צו ספּעציפיש-
עטישע און געזעלשאַפטלעכע פּאַרמעס, וועט זיין מה-טוב, עס וועט זיין
מיט וואָס צו גרויסן זיך פאַר דער וועלט. אלא נישט, וועט קיינער נישט
קענען האָבן קיין טענה צו זיי: פאַרוואָס לעבט איר ווי יידן? און אַוודאי
וועלן זיי צו זיך אַליין נישט האָבן קיין טענות און וועלן נישט רייסן קיין
פּאַסן פון זיך ווי מיר טוען עס. ישראל וועט זיין אַ באַרעכטיקטער איינס
צווישן דער משפּחה פון פעלקער. דאָס באַהערשן פון אַ ספּעציפישער,
באַשטימטער טעריטאָריע באַרעכטיקט די איינוווינער צו אַ פּאַלקיש
מלוכה-לעבן. אַ פּאַלק דאַרף נישט באַשטיין פון גאונים. עס מעג זיין
אַ פּאַלק פון פּאַסטעכער פון שאָף און אַקערער פון ערד.

די יידן-פּראַגע ווערט אויך אויטאָמאַטיש געלייזט פאַר די בירגער
פון מדינת-ישראל. זייער גורל וועט זיין ווי דער גורל פון אַלע קליינע
פעלקער — נישט ערגער און נישט בעסער. צו אַ פּאַלק, וואָס לעבט אויף
זיין אייגענער טעריטאָריע, קען נישט געמאַלט זיין קיין אוניווערסאַלע
אויסערגעוויינלעכע שנאה.

וואַלט געווען אַלץ גוט און וויל ווען אינאיינעם מיט דעם אַריינקריגן
פון לאַנד וואַלט אויך געקומען צו אַ קיבוץ-גלויות. אָבער אונדזער גורל
איז אַזא, אַז מיר זענען נאָך אַלץ צעשפּרייט צווישן די אומות און ניין צענטל
פון אונדזער פּאַלק, און אפשר נאָך מער, לעבט נישט אין מדינת-ישראל,
און ווי עס ווייזט אויס וועט קיינמאַל דאַרט נישט זיין. סיידן — עס זאָל
קומען צו אַ וועלט-אומגליק, וואָס זאָל באַרירן דעם וועלט-יידנטום און
נישט אַנרירן מדינת-ישראל.

אין איצטיקער לאַגע איז די ייִדישקייט-פּראַגע נאָך מער פאַרשאַרפט
געוואָרן פאַר די יידן אין די גלות-לענדער. דער אויפקום פון מדינת-ישראל
מאַכט נישט גרינגער אונדזער לעבן דאָ אין אַמעריקע. פאַרקערט גאָר,
אונדזער גייסטיק לעבן אין גלות איז נאָך געוואָרן שווערער נאָך דער
גרינדונג פון מדינת-ישראל. נייע פּראַבלעמען זענען אויפגעקומען. ס'איז
געוואָרן פאַר אונדז נאָך שאַרפער די פּראַגע פון „פאַרוואָס און צוליב וואָס
זאָלן מיר בלייבן יידן דאָ אין אַמעריקע?“

איצט, אַז עס איז דאָ אַ ייִדישע מדינה, איז די צעשפּרייטונג נישט
מער „גלות“, נאָר אין דער פּרעמד, „נכר“. אין דער פּרעמד האַלט נישט
אויף קיין פּאַלק זיין אייגנאַרטיק לעבן, אָדער זיין ספּעציפישע קולטור.

א גאנצער תהום ליגט צווישן די צוויי באגריפן: „גלות“ און „פרעמד“.
גלות מיינט צייטווייליקער זיין אין א נישט אייגן לאַנד מיט א האַפּענונג
אויף גאולה. עס מאַכט נישט אויס ווי לאַנג די צייטווייליקייט געדויערט.
אין „גלות“ בויט מען אינסטיטוציעס, מען שאַפט אַן אייגנאַרטיק לעבן,
כדי מען זאָל זיין גרייט און באַרעכטיקט אויסגעלייזט צו ווערן. אין דער
פרעמד אָבער שאַפט מען נישט קיין אייגענע אינסטיטוציעס. מען קומט
אין דער פרעמד פרייוויליק כדי סוף-כל-סוף זיך אויסמישן מיט דער אַרטי-
קער באַפעלקערונג. אין גלות ווערט מען פאַרטריבן אָדער מען עמיגרירט
איבערגואַלד און מען האַפט אַז מען וועט זיין אין גלות בלויז אויף
אַ באַשטימטע צייט. אין דער פרעמד בלייבט מען אויף אייביק, ווייל מען
האַט דאָך געהאַט די בחירה, דעם אויסוואַל.

וויבאַלד אַז עס איז דאָ אַ ייִדישע מדינה און מיר נעמען אַן די
איצטיקע מדינת-ישראל ווי די רעאַליזירונג פון גאולה, זענען מיר אַלע
אין דער „פרעמד“, מיר קענען דאָך אַהיין אין מדינת-ישראל עמיגרירן ווען
מיר ווילן. דאָ, אין דער פרעמד, דאַרף מען נישט קיין ייִדישקייט. דער קיום
פון פּאָלק איז דאָך פאַרזאַרגט אין מדינת-ישראל. דער יחיד, וואָס וויל
באמת לעבן בתוך עמו, קען עמיגרירן. דאָס טאַג-טעגלעכע לעבן ביי די
ברייטע ייִדישע מאַסן איז סעקולאַר. וווּ איז דאָ די באַרעכטיקונג פאַר
אַ ברייטן, טיפּן קולטורעלן לעבן אין דער פרעמד? ליטעראַטור, קונסט,
מוזיק זענען דער פּועל-יוצא פון אַ פּאָלקסלעבן, נישט די סיבות פאַר
אַ נאַציאָנאַל לעבן.

אין דער וועלט האָט נאַציאָנאַליזם אַ באַשטימטן איינשטעל. לאַנד,
שפּראַך און בירגערשאַפט זענען די דריי סימנים וואָס באַשטימען די נאַ-
ציאָנאַליטעט פון יחיד. נישט אַלע סימנים זענען אַלעמאַל נויטיק צו פאַר-
רעכנט ווערן ווי אַ מיטגליד פון אַ באַשטימטער נאַציע. אָבער אַלע זענען
מסכים, אַז אויב אַ מיטגליד פון אַ פּאָלק עמיגרירט פון זיין לאַנד און
באַזעצט זיך, צו בלייבן, אין אַן אַנדער לאַנד און נעמט אַן די בירגער-
שאַפט און שפּראַך פון זיין נייעם וווינאַרט, ווערט ער אויס בירגער פון
זיין געבוירנלאַנד. מיט דער מאַס מעסט מען אַלע פעלקער. יידן האָט מען
ביז איצט געמאַסטן מיט אַן אַנדער מאַס. זעען מיר למשל אין אַמעריקע.
אַז בירגער פון צווייטן דור פון נישט-יידן ווערן פאַררעכנט פאַר פּולקאַ-
מענע אַמעריקאַנער. אַ ביישפּיל זענען יודזשין דעבס און ווענדל ווילקי.
אָבער אַ ייד אַפילו פון צענטן דור אין אַמעריקע איז נאָך אַלץ אַ ייד.

למשל קאַרדאָזאַ. די דערקלערונג דערפאַר איז נישט ווייל די גוים זענען אַנטיסעמיטן, ווי אַנדערע מיינען, נאָר ווייל ביז איצט האָט די ייִדישע בירגערשאַפט געהאַט אַ לאַיאַליטעט צו אַן אַבסטראַקציע — כנסת-ישראל, וואָס איז נישט געווען צוגעבונדן צו לאַנד, שפּראַך און מדינה. איצט אָבער זענען מיר ווי אַלע אַנדערע פעלקער. מיר האָבן פון וואָס אַפּצוזאַגן זיך: לאַנד, שפּראַך און בירגערשאַפט.

מיר קענען נישט לעבן מיט דעם זכות פון מדינת-ישראל אין אַמע-ריקע. גרעסערע פעלקער איז עס נישט געלונגען. די פּאָליאַקן, די דייטשן, די פּראַנצויזן, די איטאַליענער מיט רייכע גרויסע קולטורן דאָרט אין דער היים, האָבן זיך דאָ אויסגעמישט און פאַרשווונדן ווי נאַציאָנאַליטעטן. געדויערט עס עטלעכע דורות, אָבער סוף-כל-סוף גיט מען זיך אונטער.

ס'איז קלאַר אַז מיר קענען נישט אויפהאַדעווען אונדזערע קינדער דאָ אין אַמעריקע ווי בירגער פון מדינת-ישראל. נישט מען וועט אונדז לאַזן, און אויב עס וועט אונדז געלונגען אַפּצונאַרן אונדזערע שכנים, וועלן אונדזערע קינדער אונדז נישט פּאַלגן.

ביי אַלע פעלקער פון דער וועלט איז קיין טראַגעדיע נישט וואָס עס פּאַלן אָפּ פון פּאַלקס גוף געוויסע פּראַצענטן דורך עמיגראַציע. אונדזער לאַגע איז אָבער אַנדערש. עטלעכע און ניינציק פּראַצענט פון אונדזער פּאַלק לעבן אויסער מדינת-ישראל. זענען מיר גרייט אַפּצוזאַגן זיך פון רוב־מנין-ובנין פון פּאַלק?

איז וואָס זאָלן מיר איצט טון?

זיכער איז נישט קיין אויסוועג צו פּאַרלייקענען מדינת-ישראל, שטעלן זיך קעגן מדינה-געדאַנק אַדער פּאַרלייקענען מדינת-ישראל. ערשטנס פּאַר-לייקנט מען נישט קיין פּאַקט און צווייטנס איז מדינת-ישראל אַ גרויסער וויכטיקער און שעפּערישער ישוב. אין דעם מאַמענט איז דער ישוב אין מדינת-ישראל מער דינאַמיש און מער שעפּעריש ווי דער פינף מאָל גרע-סערער ייִדישער ישוב אין אַמעריקע. זיין אַנטי-מדינת-ישראל איז נאַריש און קען נישט זיין ווירקזאַם און שעפּעריש.

מיר טאָרן אָבער אויך נישט אַ מאַך טון מיט דער האַנט, מייאש זיין זיך און אונטערגעבן זיך דעם גורל, מסכים זיין מיט די שוללי-הגלות און זאַגן צו זיך: פּאַרפּאַלן, דער גלות מוז אונטערגיין, דאָס ייִדישע פּאַלק מוז איצט איינשרומפּן און ס'איז גוט וואָס ס'איז דאָ איצט מדינת-ישראל — בעסער ווי גאַרנישט. אַ הצלה-פורתא איז אויך עפעס.

יידן וואס האלטן, אז יידישקייט האט גרויסע גייסטיקע און עטישע ווערטן, קענען נישט מסכים זיין אויף נעגאציע פון גלות. אַזעלכע יידן וועלן נישט פאַרלייקענען מדינת-ישראל, אָבער וועלן נישט אויפגעבן דעם גלות. מיר, די יידן וואָס טראָגן דעם יאָך פון ירושה, מוזן זוכן און געפינען אַ לייזונג צו דער איצטיקער פאַרפלאַנטערטער פראַבלעם פון יידישקייט.

ג.

ס'איז קלאַר, אַז די גאַנצע יידישע ירושה קען נישט אָפגעווישט ווערן איבער נאַכט און די אַלטע גרונט-יסודות פון יידישקייט זענען נאָך גענוג שטאַרק, אַז מיר זאָלן קענען אויף זיי אויפבויען אַ מאָדערנעם יידישן וועלט-באַנעם, וואָס זאָל באַפּרוכפּערן אונדזער גלות-לעבן, מאַכן אים שעפּעריש און אַזוי יידיש טיף, אַז מדינת-ישראל מיט דער סעקולאַרער מלוכה זאָל נישט קריגן די אויבערהאַנט און דאַמינירן אונדזער לעבן און אים איינשרומפּן.

מיר דאַרפן אָנהייבן איבערבויען אונדזער לעבן אין די גלות-לענדער מיט וויזיע און פאַרנעם, נישט באַנוגענען זיך מיט קלייניקייטן. מיר דאַרפן האָבן אַ נייע טעאַרעטישע באַגרינדונג פאַרן גלות און אַ פּלאַן פאַר אונדזער אַרבעט דאָ.

איך וועל דאָ פרווון אָנוואַרפן אַ פראַגראַם. די פראַגראַם פון צוויי טיילן — אַ ווייטגייענדיקע וואָס איז טיילווייז אַ פּרינציפּן-דערקלערונג און פראַקטישע אָנווייזונגען אויף איצטיקער אַרבעט. פאַרשטייט זיך אַז די פּרינציפּן-דערקלערונג קען נישט געבן קיין פראַקטישע עצות. ווייטגייענדיקע פּרינציפּיעלע פראַגראַם:

(א) דער באַגריף גלות מוז בלייבן. דאָס גרינדן פון אַ יידישער מלוכה האָט נאָך נישט געבראַכט די געגאַרטע און געטרוימטע גאולה, וואָס יידן האָבן זי אויסגעחלומט במשך פון טויזנטער יאָרן. נישט דאָס יידישע פּאַלק און נישט די וועלט זענען אויסגעלייזט. בלויז אַ נייער, וויכטיקער יידי-שער צענטער איז צוגעקומען. מיר בלייבן אין גלות כל-זמן די גאַנצע וועלט איז נישט אויסגעלייזט. באַנוצן זיך מיטן אַלטן יידישן געדאַנקען-גאַנג, מיר זענען אין גלות כל-זמן משיח איז נישט געקומען. דער רוב-מניין-ובנין פון אונדזער פּאַלק לעבט בתפוצות-העולם און די שכינה, דער וועלט-יושר, איז אין גלות מיט אונדז. באַנוצן זיך מיט דער געוואַגטקייט

פון רעליגיעזע דענקער קען מען זאָגן, אַז די שכינה וועט דאָך נישט אַוועק פון תּפוצות־ישׂראל כל־זמן אַזויפיל יידן זענען אין גלות. כל־זמן די שכינה אַליין איז אין גלות קען נישט זיין קיין גאולה פאַר אונדו, ווייל דער וועלט פעלט שלימות. אין אַ וועלט פון רשעות קענען יידן נישט זיין קיין אויס־געלייזטע, ווייל זיי בויען זייער לעבן אויף אַ גערעכטן איינשטעל פון דער וועלט. מיר יידן האָבן שוין איינמאַל געהאַט אַ משיח־זים אַן וועלט־דערלייזונג. מיר און די וועלט האָבן זיך גענוג אַנגעליטן פון אַט דעם משיח־זים.

מיר דאַרפן גוט געדענקען, אַז דאָס גרינדן פון מדינת־ישׂראל האָט נישט געבראַכט משיח, סמוכין לזה: מיר קענען זיך אַפּלערנען פון דעם איינשטעל אין צייט פון בית־שני. אַפילו ווען יידן זענען געווען זעלבסטשטענדיק האָבן זיי אַפּגעהיט תּשעה־באב ווי אַ טרויער־טאָג און געהאַלטן, אַז משיח דאַרף ערשט קומען. זיי האָבן געהאַלטן אַז עס קען נישט זיין קיין גאולה כל־זמן רשעות הערשט אויף דער וועלט.

(ב) אין איצטיקן מאַמענט שטייט מדינת־ישׂראל אין צענטער פון אונדזער אויפּמערקזאַמקייט און הילף. אַט ווי נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער מזרח־איראָפּעאישער ישוב געשטאַנען אין צענטער פון אונדזער אַרבעט, ווייל דער ישוב האָט זיך גענייטיקט אין אונדזער הילף. אַזוי איז איצט די לאַגע וועגן דעם ישוב אין מדינת־ישׂראל. מיר דאַרפן אָבער געדענקען אַז כּנסת־ישׂראל איז גרעסער פון וועלכן ס'איז געאַגראַ־פישן פונקט. כּנסת־ישׂראל איז מער פון מדינה, מער פון תּפוצות־ישׂראל און מער ווי מדינת־ישׂראל און תּפוצות־ישׂראל. דאָ גילט נישט דער געאָ־מעטרישער כלל, אַז דאָס גאַנצע איז נישט גרעסער פון זיינע טיילן. נין, דאָ גילט דער פּסיכאָלאָגישער כלל, אַז אַ מענטש איז מער ווי די כּעמישע מאַטעריאַלן פון וועלכע ער איז צונויפּגעשטעלט. אַ הויז איז מער ווי די ציגל, ברעטער און טשוועקעס. אַ טיש איז מער ווי די שטיקלעך האַלץ און דאָס ביסל קליי.

אַוודאי וועט מדינת־ישׂראל נישט מסכים זיין צו פאַררעכנט ווערן בלויז ווי נאָך אַ ייִדישער ישוב, נאָך אַ וויכטיקער קיבוץ. מדינת־ישׂראל פאַרמעסט זיך שוין איצט צו זיין דער איינציקער ייִדישער קיבוץ און נעגירט אַלע ייִדישע ישובים. דעם געדאַנק דאַרפן מיר באַקעמפן ווייל — (ג) אונדזער לעבן דאַרף ציען זיין יניקה נישט פון דעם נאַציאָנאַ־ליזם פון מדינת־ישׂראל, נאָר פון דעם אַלטן ייִדישן באַגריף פון קדושה

אין טאג-טעגלעכן לעבן. מיר זענען אן אייגנארטיק פאלק, אין אן אייגנארטיקער לאגע, וואָס ווי איך גלויב, איז נישט גלאַט אַ צופאַל נאָר אַ פריי-וויליקער אויסוואַל. דאָס איז דער געדאַנק פון בונד צווישן ישראל און גאַט און דאָס איז דער הינטער-געדאַנק פון אתה-בחרתנו-פאלק. דערפאַר — (ד) יידיש לעבן אין גלות מוז זיין געבויט אויף דעם איינשטעל פון די פרושים. אַברהם מענעס האָט עס קורץ און גרינטלעך פאַרמולירט: „דער מענטש דורך זיינע מעשים מוז פאַרדינען גאַטס חסד; דער גאַנצער זינען פון מענטשלעכן לעבן באַשטייט דערין צו נעמען אויף זיך דעם יאָך פון גאַטס ווילן און גאַטס מצוות. דאָס איז אינגאַנצן פאַרטושט געוואָרן אין דער מאָדערנער וועלט און אין היינטיקן לעבן. דער היינטיקער סאָציאַליזם איז אַ המשך פון פאָלוס איינשטעל, אַז דורך גלויבן, נישט דורך מעשים קען מען דערגרייכן גאַט“.

יידישקייט אין פראַקטישן טאָג-טעגלעכן לעבן מיינט, אַז דער יחיד דאַרף נישט אַזויפיל דאָגמען פאַר קיום-האומה ווי פאַר זיין אייגענעם גייסטיקן קיום, פאַר זיין אייגענעם דרך אין לעבן. אַ ייד דאַרף אויף זיך נעמען פערזענלעכע אַחריות, נישט דער כלל איז דער העכסטער תכלית, נאָר דער גייסטיקער גליק פונעם יחיד איז דער עיקר. דאָס פאַרקערטע, וואָס אחד-העם האָט געפרעדיקט. אַ ייד טאָר נישט וואַרפן די שולד פון זיין אויסגעליידיקט לעבן אויף עקאָנאָמישע אומשטענדן. טאַטאַלע צופאַסונג איז נישט קיין מעלה, זאָגט ר' ראובן גאַרדעס: „אַ לעבן אינגאַנצן צוגע-פאַסט צו די אַרומיקע אומשטענדן איז אַ לעבן אָן גייסטיקייט, אָן אינדיווידואַלע דאָליטעט“.

דאָס איז אַ שווערע יידישקייט. אַבער יידישקייט איז קיינמאַל נישט געווען קיין גרינגער יאָך.

(ה) אַט די צוויי באַגריפן: גלות-באָוווסטזיין און פערזענלעכע אַחריות זענען אונדז מחייב צו האָבן אָן אייגענעם לעבנס-שטייגער. די גאַנצע יידי-שע ירושה פון מצוות-מעשיות מוז צוגעפאַסט ווערן צו אונדזערע איצטיקע גייסטיקע באַגריפן. דאָס איז אַ שווערער ענין און עס קען נישט געטון ווערן אין אַ יאָר צוויי. עס וועט נעמען לענגער ווי דאָס לעבן פון אַ דור. איך קען נישט געבן וועגן דעם ענין אַפילו קיין ראשי-פרקים. איך וויל בלויז אַנמערקן אַז רעפאָרם-יידישקייט האָט שוין לאַנג אָנגעהויבן די צופאַסונג און די רעפאָרם-צייטן זענען אַוועק ווייטער אויף דעם זעלבליקן וועג. דער חסרון פון ביידע באַוועגונגען איז וואָס זיי זענען צו ראַציאָנאַל.

עס פעלט זיי ניצוצי-קדושה. נאך ערגער, זיי זוכן מאַכן ייִדישקײט באַקוועם פאַר ייִדן, וואָס לעבן גאַנץ באַקוועם. דערפאַר האָט זיך נישט אַרױסגע-
שיילט פון זיי קיין פירער, וואָס זאָלן זיין גרייט לעבן אין אַרעמקײט כדי
צו ברענגען גאַטס וואָרט צום דורכשניטלעכן ייִדן. אָבער זיי זענען אויף
דעם ריכטיקן וועג. אין אונדזערע קרייזן איז דאָ אַ גרינגשעצונג צו רע-
פאַרם-ייִדישקײט, מיר פאַרגעסן אַז אפילו די קיצונים-חרדים (עקסטרעמע
אַרטאָדאָקסן) זענען באַאיינפלוסט געוואָרן פון די רעפּאַרמיסטן.

די פּרױערדיקע פינף סעיפים זענען פאַר דער ווייטגייענדיקער מאַקסי-
מאַלער פּראָגראַם.

וואָס דאַרף זיין די איצטיקע מינימום פּראָגראַם?
א) העברעאיש. לערנען העברעאיש דאַרפן מיר מיט דער חברה
אַשכנזי. מיר לערנען העברעאיש נישט ווייל ס'איז אַ גערעדטע שפּראַך,
נאָר ווייל דאָס גיט אונדז דעם שליסל צו ייִדישע מקורים. די השפּעה
פון אַ גערעדטער שפּראַך מוז זיין אַ נאַציאָנאַליסטישע און מיר טאָרן
נישט בויען דאָס ייִדישע לעבן אין תּפוצות-ישראל אויף נאַציאָנאַליזם.

ס'איז נישט קיין צופאַל וואָס ייִדן האָבן אויפגעהאַלטן העברעאיש
ווי אַ בוך-שפּראַך. ייִדן האָבן אויפגענומען פרעמדע שפּראַכן און פאַר-
ייִדישט זיי. אָבער זיי האָבן נישט געמאַכט קיין ערנסטע פּרוּווּן צו מאַכן
העברעאיש פאַר אַ גערעדטער שפּראַך. און ס'איז נישט געווען בלויז ווייל
זיי האָבן געהאַלטן העברעאיש פאַר לשון-קודש, אַ הייליקע שפּראַך. זיי
האָבן דאָך געשריבן אַ סך דברי-חול אויף דער שפּראַך: געשעפטס-בריוו,
פּילאָזאָפּישע ביכער, אפילו עראַטישע לידער, און וואָס נישט?

דער אמת איז אַז עס איז געווען אַ טיפּער מיין אין דעם נישט צולאָזן,
אַז העברעאיש זאָל ווערן אַ גערעדטער לשון. אַ גערעדטע שפּראַך אַנט-
וויקלט זיך אויף אַ נאַטירלעכן וועג און ווערט אַזוי געענדערט אַז אין
יאָרן ווערט זי אינגאַנצן אנדערש, אַזוי אַז זי האָט קנאַפּ וואָס צו טון מיט
דעם אַריגינאַל. ענגליש איז לפי-ערוך נאָך גאַר אַ יונגע שפּראַך, דאָך
אַ גוטער ענגליש-קענער וועט נישט פאַרשטיין טשאַסער. די גריכן האָבן
קיינמאַל נישט אויפגעהערט צו ריידן גריכיש און אַ מאָדערנער גריך פאַר-
שטייט נישט קיין וואָרט אין דער איליאַדע אָדער אָדיסעע. פאַר אים
איז עס געשריבן אין אַ פרעמדן לשון און מען דאַרף עס פאַר אים איבער-
זעצן אויף זיין גריכיש.

העברעאיש אָבער איז ביז נישט לאַנג צוריק געווען אַ פּאַרשטענד-
 לעכע שפּראַך פּאַר דעם דורכשניטלעכן ייִדן. אַפילו די עמי־הארצים האָבן
 פּאַרשטאַנען אַ שטיקל חומש און גאַר אַ גרויסער טייל פון פּאָלק האָט זיך
 געקענט פּונאַנדערקלייבן אין משניות. איצט, אַז לשון־קודש איז געוואָרן
 אַ גערעדטע שפּראַך אין מדינת־ישראל איז זיכער, אַז אין אַ פּאַר דורות
 אַרום וועט דער תנ"ך, משניות און אַלע אַלטע מקורים בלייבן פּאַרשלאַ-
 סענע ספרים. די זעלביקע ווערטער וואָס מיינען איצט איין זאַך, וועלן
 דעמאָלט מיינען עפעס גאַר אַנדערש. דאַרפן ייִדן אין תּפוצות־ישראל אויפ־
 היטן העברעאיש ווי אַ בוד־שפּראַך, כדי עס זאָל נישט אויפּגעהיט ווערן דער
 שליסל צו די אַלטע מקורים. אַנישט וועט די השפּעה פון אונדזער אַלטער
 קולטור אינגאַנצן פּאַרשווינדן.

אינע פון די מיטלען פּאַר אונדז אויפּצוהאַלטן העברעאיש ווי אַ בוך־
 שפּראַך איז די אַשכּנזישע אויסשפּראַך. אפשר איז געווען אַ טיפּער מיין
 פון דער געשיכטע, וואָס אין מדינת־ישראל איז אַנגענומען געוואָרן די
 ספרדישע אויסשפּראַך.

דאַרפן איצט זיין צוויי דיאַלעקטן פון העברעאיש, דער פון מדינת־
 ישראל און דער פון תּפוצות־הגולה. דער גלות וועט אויפּהאַלטן לשון־
 קודש און מדינת־ישראל וועט האָבן אַן אייגענע שפּראַך — פּאַר זיך. אין
 געוויסע הינזיכטן וועט דער גלות לשון־קודש אָפּהאַלטן דעם העברעאיש
 פון מדינת־ישראל, נישט אַוועקגיין צו ווייט און צו שנעל אין זיין אַנט־
 וויקלונג.

(ב) ייִדיש מוז אויפּגעהאַלטן ווערן מיט אַלע כוחות ווי אַ גערעדטע
 שפּראַך. ייִדיש האָט אין זיך איינגעזאַפּט די גאַנצע ייִדישע שעפּערישקייט
 פון די לעצטע פיר־פינף הונדערט יאָרן. אין דער שפּראַך האָט זיך אויס־
 געשטאַלט דאָס ייִדישע שטעטל, די קרוין פון ייִדישער שאַפּונג. אַז מען
 רעדט ייִדיש איז מען נאָענט צו ייִדישע שעפּערישע קוואַלן. אַ ייִדיש־רעדנ־
 דיקער ייִד האַלט אין זיך אויף אַ געוויסן לעבנס־שטייגער, אַ נוסח, אַ פּאַרמע
 און ייִדישן אינהאַלט. רייזן ייִדיש איז מחייב צו לערנען און צו פּאַרטיפּן
 זיך אין ייִדישן מהות.

(ג) מיר דאַרפן אָנהייבן אָפּצוהיטן מצוות־מעשיות. מיר דאַרפן מאַכן
 אַרדענונג וועגן ענין שבת, וואָס איז זייער אַ קאָמפּליצירטער ענין. אויך
 וועגן כשרות דאַרפן מיר איינשטעלן אויף וואָס פּאַר אַ מין אופן. איך שרעק
 זיך נישט פּאַר ייִדן כּופרים־בעיקר. איך שרעק זיך נאָר פּאַר ייִדן וואָס רייזן

וועגן קדושת-שבת און אַרבעטן אום שבת. איך שרעק זיך אויך פאַר ייִדן וואָס רייִדן וועגן נויטווענדיקייט פון כשרות און פאַסמאַקעווען זיך מיט חזיר. זאַל דער ענין ווערן אויס ליטעראַטור־ענין. לאַמיר בעסער קומען צו אַ געוויסער פאַרשטענדעניש, וואָס מיר זאַלן אָפּהיטן און פאַרוואַס, און וואָס נישט אָפּצוהיטן און פאַרוואַס.

ס'איז געווען אַ צייט ווען מיר האָבן זיך געדאַרפט שטעלן קעגן דאָגמע און ריטואַל. זיי זענען געוואָרן אַ שווערער לאַסט אויף אונדז. איצט איז אונדזער לעבן אויסגעליידיקט געוואָרן, דאַרפן מיר אָגיטירן פאַר מצוות־מעשיות. לאַמיר זיך אָפּלערנען עפעס פון אונדזער געשיכטע. די ערשטע שריפט־נביאים האָבן געשטורעמט קעגן קרבנות און די שפעטערדיקע האָבן געשטראַפט פאַר נישט אָפּהיטן די אַלע אַנזאָגונגען וועגן קרבנות. דור־דור־ועיקריו, דור־דור־וחומרותיו, יעדער דור מיט זיינע עיקרים און יעדער דור מיט זיינע חומרות. איך ווייס, אָ עס איז שווער אָנצוהייבן צוריק מיט מצוות־מעשיות. מיר זענען אין דער בחינה פון יענעם מענטשן, וואָס האָט געפאַסט אַ לאַנגע צייט און ער קען נישט אָנהייבן תּיכף עסן צו זאָט. מען דאַרף אים קאַרמענען מיט אַ טייִל־לעפעלע. אין אָנהייב וועט אונדז דער ענין פון מצוות־מעשיות זיין פּריקרע. שפעטער וועלן מיר זיך צוגעוויינען. מיר וועלן מער זיין צופרידן עמאַציאָנעל און אונדזערע היימען וועלן נישט זיין פּוסט ווי חורבות, ווי שדים טאַנצן דאַרט.

איך בין אייך נישט ביכולת צו געבן פאַר אַלץ אַ מעטאָפיזישע באַ־רעכטיקונג. ביי מיר איז די פּראָגע צי עס איז נייטיק אַזאַ באַרעכטיקונג. אַט זענען דאָ פּרינציפּיעלע העברעאִיסטן און ייִדישיסטן און ווי איז זייער מעטאָפיזישע באַרעכטיקונג? פאַר אונדזערע אויגן איז אויפגעקומען אַ מאַ־טעריאַליסטישע רעליגיע מיט דער פאַרגעטערונג פון אַ מענטשן, און אַן עולם־הבא זענען זיי זיך מקריב פאַר זייערע איבערצייגונגען.

ד) מיר דאַרפן רעסטאָורירן דעם אַלטן בית־מדרש. ער דאַרף אַוידער ווערן וואָס אַמאָל — דער צענטער פון ייִדישן קהלשן לעבן. ער דאַרף ווערן דער צענטער פון דער קהילה, וואָס דאַרף געשאַפן ווערן, און אויך אַ מקום־תּורה. תּורה אין ברייטן זין פון וואָרט. דער אונטערגאַנג פון בית־מדרש מוז באַטראַכט ווערן ווי איינע פון די גרעסטע איבלען אין אונדזער לעבן. פאַרשטייט זיך, בויען בתי־מדרשים פאַר איינ־מאַל־אָוואָך־מנינים איז אַן אומזין, אַזעלכע בתי־מדרשים זענען געשפענסט־חורבות.

אָוודאי איז פאַראַן אַ סכנה, אַז דער גאַנצער איינשטעל זאָל פאַרגליי-
ווערט ווערן אין אינסטיטוציע־רעליגיע. אָבער אין איצטיקן מאַמענט דאַרפן
מיר זיך מער זאָרגן פאַר אַ רעליגיעזער אָרדענונג ווי פאַר אַ רעליגיעזן
גלויבן. אונדזער גאַנצער ייִדישער לעבן איז געוואָרן פאַרמלאָז. מיר וווינען
איצט אין דרויסן און ס'איז נישטאָ ווהיין איינצולאָדן אונדזערע קינדער.

(ה) עס מוזן געשאַפן ווערן קיבוצים אין אַמעריקע, אין אַ געוויסער
מאָס לויט דעם מוסטער פון מדינת־ישראל. איך מיינ נישט הכשרה־קיבו־
צים פאַרן ישוב פון מדינת־ישראל, נאָר קיבוצים וווּ מען זאָל דערציִען
מנהיגים, לערער און טאָן־געבער פאַרן ייִדישן קהלשן לעבן אין אַמעריקע.
די קיבוצים דאַרפן טראָגן אין אַ געוויסער מאָס דעם כאַראַקטער פון אַמאָ-
ליקע ישיבות, וווּ דאָס לערנען איז געווען פרייוויליק ביז אַ גרויסער
מאָס. אַלע הצטרכותן פון די תלמידים דאַרפן באַזאָרגט ווערן. עס דאַרף
געלייגט ווערן גרויס וויכטיקייט אויף לומדות. סיי די ייִדישע לימודים
און סיי די סעקולאַרע דאַרפן זיין אַממיינסטן אַ לערנען לשמה. אָבער די
תלמידים דאַרפן נישט בלויז לערנען. דער קיבוץ דאַרף זיין אַ פראָדוקטי-
ווער. אַלע מיטגלידער פון קיבוץ דאַרפן זיך פאַרנעמען מיט אַרבעט. נישט
נאָר מיט ערד־אַרבעט. די ווירטשאַפט דאַרף זיין אַ געמישטע. קיין דרויסן-
דיקע אַרבעטער טאָרן נישט באַשעפטיקט ווערן אין קיבוץ. אַלץ דאַרף
באַזאָרגט ווערן פון די מיטגלידער. אַרבעט מוז דערהויבן ווערן צו קדושה,
אָזוי אַז אַ טייל פון די תלמידים זאָלן דערנאָך וועלן בלייבן אַרבעטער.

די קיבוצים דאַרפן אין זיך אויסבילדן גרענינים, קערנדלעך פאַר נייע
קיבוצים. מיט דער צייט, קען מען האָפן, וועלן אויפקומען ייִדישע שטעט-
לעך אין אַמעריקע. מיר מעגן זיך אָפּלערנען אין דעם הינזיכט פון מדינת-
ישראל. דאָרט האָבן זיי אויפגעהאַלטן דאָס ייִדישע שטעטל און עס געגעבן
גאָר אַ נייעם געשטאַלט.

**

דאָס זענען בתכלית־הקיצור פונקטן פאַר אַ פראָגראַם פון גלות־ייִדיש-
קייט. איך וויל אַז עס זאָל זיין קלאַר אַז איך אַגיטיר נישט פאַר גלות-
אויטאָנאָמיעס, אויטאָנאָמיע דאַרף זיין אַן אינעווייניקסטער ענין. יידן
דאַרפן פריער וועלן נעמען אויף זיך אַ פרייוויליקן אייגנאַרטיקן לעבן;

אַז זײ וועלן עס וועלן וועט אַזאַ לעבן געשאַפן ווערן, אַפילו אַן דער סאַנקציע פון דער רעגירנדִיקער מאַכט.

די וועלט שטייט איצט פאַר אַ גרויסן איבערבראַך. אַלע דאַרפן אַנ-הײבן איצט פאַרפּעסטיקן זיך מיט גײסטיקער גבורה, ווייל די נסיונות וועלן זײן גרויס. מיר יִידן על־אחת־כמה־וכמה. מיר דאַרפן איבערבויען אונדזער גאַנצן יִידישן לעבן אויב מיר ווילן עקזיסטירן ווי אַן אײנהײט איבער דער וועלט.

אַזעלכע פּלענער און רײד קלינגען אַוטאָפּיסיש, פּאַנטאַסטיש און אַפיקורסיש. אַבער אַוטאָפּיזם, אַפיקורסישקײט, ספּקות און זוכענישן זענען אַלץ בעסער ווי פּולקאַמענע צופּרידנקײט. צופּיל פון אונדז נעמען אַן די וועלט ווי זי וואָלט געווען אין אַן אײביקן סטאַטישן צושטאַנד. אויך האָבן מיר צופּיל צופּרידענע יִידן, וואָס מײנען, אַז מדינת־ישׂראל האָט אַלץ פאַרענטפּערט אין יִידישן לעבן. נישט אַלץ איז פאַרענטפּערט געוואָרן. די סכּנה איז גרויס, גאַר גרויס דווקא ווייל מיר זענען אַזוי צופּרידן מיט זיך. לאַמיר געדענקען די ווערטער פון נביא צפּניה:

„און עס וועט זײן אין יענער צײט, וועל איך דורכזוכן ירושלים מיט ליכט און איך וועל באַשטראַפּן די מענטשן, וואָס זענען רואיק אַט ווי דער וויין וואָס גליווערט אױף דעם אַראַפּגעזעצטן הייוון“ (צפּניה, א—ב).

לאַמיר ווערן אומרואיק און זוכן און באַטאַנען דעם זין פון אונדזער נאַציאָנאַלן לעבן און פּלאַנעווען אונדזער צוקונפּט און נישט לאַזן אַלץ צום בלינדן גורל.

איך האָב בטחון און אמונה אין דעם כּוח און ווילן פון אונדזער פּאַלק.

אונדזער וועג אין די תפוצות

(פראקטישע אנווייזונגען)

א.

|| ען מען שרייבט וועגן איבערבויען אונדזער יידיש לעבן אין די תפוצות. וועגן איבערשאפן יידישקייט, וועגן „צובינדן דעם יידישן גלויבן צו מצוות-מעשיות אפילו נישט צו די מצוות פון שולחן-ערוך“ (שמעון דובנאָו). וועגן קאָנקרעטיזירן וועלטלעכע יידישקייט און געבן אַ פאַרוואַס צו אונדזער לעבן, אַ יידיש לעבן אין אַ נישט-יידישער סביבה, קומט באַלד דער אַפּרוּף:

— אדרבא, גיט אונדז אַ פראַקטישן פלאַן, אַן פּילאָסאָפּיעס, אַן טע-אַריעס, ווי אזוי צו שאַפן אַ פול יידיש לעבן אין די תפוצות. אויב איר וועט אונדז ווייזן דעם פראַקטישן וועג וועלן מיר אים אָננעמען. מיט פּילאָסאָ-פּיעס און חקירות קען מען נישט שאַפן קיין לעבנס-שטייגער.

מיר דאַרפן באַלד פאַרשטיין, אַז ווען אַ סעקולאַרער ייד פּאַדערט אַ פראַקטישן פּלאַן, מיינט ער אַ גרינגן וועג. ער וויל מען זאָל אים געבן אַ יידישקייט, וואָס זאָל טאַקע פאַרכאַפן די יוגנט און זי האַלטן לעבן טאַטע-מאַמע; אַ יידישקייט וואָס זאָל געבן אַן אינהאַלט און זיין צום יידישן לעבן אין די תפוצות, אָבער אין דער זעלבער צייט זאָל די יידישקייט נישט שטערן די קאַריערעס פון די קינדער, נישט שטערן אויך זיין אייגן טאַג-טעגלעכן לעבן און בכלל נישט זיין קיין אַפּהאַלט אָנצוגיין מיט אַלע טאַג-טעגלעכע געוויינהייטן און קלייניקייטן און באַקוועמלעכקייטן.

אָבער דער אמת איז, אַז ווען מען פרעגט אָפּ אַ טעאַריע צוליב פראַק-טישקייט, איז עס אַ גוטער סימן. עס איז על פי רוב אַ באַווייז אַז דער טעאַרעטיקער, דער מאַנער איז געקומען מיט עפּעס נייעס. דאָס באַווייזט אויך, אַז דער טעאַרעטיקער גייט אין דער טיף, וויל איבערבויען דאָס גאַנצע לעבן, באַנוגנט זיך נישט מיט פאַרלאַטן בלויון, נאָר וויל ענדערן

דעם איינשטעל פון אלע טאג-טעגלעכע אקטיוויטעטן. ער וויל ברענגען נייע ווערטן, וואס שטויסן זיך צוזאמען מיט דעם איצט, מיט דער כהוויה, אלעמאל איז געווען די טענה פון נישט פראקטישקייט צו די וואס זענען געקומען מיט גרינטלעכע פאדערונגען. שוין צו משהן האָט מען געהאָט טענות:

„און זיי האָבן געטראָפֿן משה און אהרנען ווען זיי, די שוטרס, זענען אַרויס פֿון פרעהן. און זיי האָבן געזאָגט צו זיי: זאָל גאָט אַראָפֿקוקן און משפֿטן, וואָס איר האָט פֿאַרמיאַוסט אונדז אין די אויגן פֿון פרעהן, און אין די אויגן פֿון זיינע קנעכט, צו געבן אַ שווערד אין זייערע הענט אונדז צו הרגענען“ (שמות ה' כ, כא).

איז ציוניזם געווען פראקטיש? אוודאי נישט. אָבער די טעאָרעטיקער פון ציוניזם האָבן נישט גערעדט פון פראקטישקייט נאָר פון אומפאַר-מיידלעכקייט. נישט משה העס און נישט לעאָן פינסקער האָבן אָנגעוויזן אַ פֿראַקטישן פּלאַן ווי צו רעאַליזירן דעם אומקער פון ייִדן קיין ארץ-ישראל. זיי האָבן בלויז אָנגעוויזן אויף דער אומגעלעכקייט צו לעבן אין גלות און פאַרלאָזן זיך אויפֿן חסד פון אונדזערע שכנים. שפעטער זענען געקומען די פֿאַרטייטשער, די אויסטייטשער און די פראַקטישע טוער, וואָס האָבן אָנגעהויבן צו רעאַליזירן דעם ציוניזם.

די טענה, אַז פּילאָסאָפּיע, אַ טעאָריע, שאַפט נישט קיין לעבנס-שטיי-גער, איז קיין טענה נישט. אָן אַ טעאָרעטישער באַגרינדונג קענען נישט קומען נישט קיין באַוועגונג, נישט קיין פּירער, נישט קיין נאַכפֿאלגער און נישט קיין פראַקטישע טוערס.

אמת, ווען אַ טעאָריע ווערט רעאַליזירט אין לעבן און ווערט אַ טייל פון טאָג-טעגלעכן אויפֿפיר, זענען די נאַכפֿאלגערס נישט קיין גרויסע בקיאים אין דער תורה וואָס זיי פּאַלגן אויס. בלויז יחידי-סגולה ווייסן אלע פאַרוואָסן, אַ גרעסערע צאָל פון די יחידי-סגולה ווייסן די ראשי-פרקים פון דער טעאָריע. אָבער די גאָר גרויסע מערהייט פּאַלגן אויס די נייע לערער צוליב שרעק, אָבערגלויבן, הילפֿלאַזיקייט, נאַכמאַכונג, בלינד-דע געהאַרכזאַמקייט, ווירקונג פון שלאָג-ווערטער און איבערהויפט פון נישט וועלן אָפשטיין פון כלל.

אַ גוטער ביישפּיל פאַר דעם זענען די מיליאָנען סאַציאַליסטן און קאָמוניסטן. וויפּל פון זיי זענען באַקאַנט, בלויז באַקאַנט, מיט די טעאָ-ריעס פון סאַציאַליזם און קאָמוניזם? וויפּל פון זיי זענען בקיאים, אמתע בקיאים, אין קאַרל מאַרקס?

דאָך, אָן אַ סאַציאָליסטישער טעאָרעטישער באַגרינדונג וואָלט אומ-
מעגלעך געווען אַ סאַציאָליסטישע מאַסן-באוועגונג, אָדער אַ קאָמוניס-
טישער שטאַט.

עס זענען דאָ דריי סטאַדיעס אין יעדער טעאָרעטישער אינאָואַציע.
צווערשט קומט אַ טעאָרעטישע באַגרינדונג, וואָס גאָר ווייניק הערן זיך צו
צו איר. מען פרעגט אָפּ אַממיינסטן די טעאָריע מיט אפיקורסישקייט.
נאָכדעם ווי די טעאָריע דרינגט אַביסל אַריין צווישן די מענטשן, און אַ
סך זענען שוין מסכים מיט איר, פרעגט מען זי אָפּ מיט פּראַקטישקייט.
נאָכדעם, ווען עס קומען די פּראַקטישע טוער און די טעאָריע ווערט
רעאַליזירט אין לעבן, ווונדערט מען זיך ווי אַזוי מען האָט געקענט אויס-
קומען אָן איר, געלעבט בלינד און נישט געזען „דאָס ליכט פון אמת“.

ב.

איבערבויען אונדזער לעבן לויטן איינשטעל פון צוגעפאַסטער הלכה
איז נישט קיין אַרבעט פון אַ יאָר, צוויי, ס'דאַרף געדויערן יאָרן. לאָמיר
זיך פאַרשטעלן, אַז לויט די אַנווייזונגען פון אַ נייעם סאַנקציאָנירטן
שולחן-ערוך עפענען מיר בתי-מדרשים, וואָס ווערן די צענטערס פון אַ
באַנייטן גייסטיק גאַנצן ייִדיש לעבן. ווען דאָס זאָל געשען איצט, אָט אין
היינטיקן יאָר, וואָלטן מיר ערשט געזען וואָס פאַר אַ גייסטיקער מדבר
עס איז אונדזער ייִדישער וועלטלעכער סעקטאָר.

ביי ייִדן זענען געווען דרייערליי פּראַפעסיאָנעלע כלי-קודש: רבנים,
חזנים און מגידים. די רבנים זענען געווען די טעאָרעטיקער פון הלכה-
ייִדישקייט. די חזנים די אונטערהאַלטער, קיין שליח-ציבור אין פולן זין
זענען זיי נישט געווען, יעדער ייִד האָט געקענט דאווענען ביים עמוד.
די מגידים זענען געווען די באַטאַנער פון אגדה-ייִדישקייט, וואָס שטעלט
גרויסע פּאָדערונגען, אָבער איז קיינמאַל נישט פאַררעכנט געוואָרן ווי די
נאַרמע פון טאַג-טעגלעכן לעבן. ביי אונדז, ייִדיש-רעדנדיקע סעקולאַרע
ייִדן, זענען געבליבן בלויז די מגידים. ייִדישע שרייבער זענען די מאַ-
דערנע מגידים, וואָס האַלטן רעפּעראַטן, שטעלן פּאָדערונגען, וואָס זאָרגן
אַממייסטן וועגן דברים-שבלב.

ווען מיר זאָלן עפענען בתי-מדרשים פאַר זיך, האָבן מיר נישט קיין
גייסטיקע פירער, וואָס זאָלן קענען קאַנקרעטיזירן ייִדישקייט.

עס פעלט אונז אויך דער שיכט פון בעלי-בתים לומדים, וואָס האָבן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין ייִדישן לעבן. אָט די לומדים זענען גע-
ווען די אַנפירער און טאַנגעבער. זיי זענען געווען די וואָס האָבן אָנגע-
פירט מיט די אַלערליי חברות פון שטעטל. אָפט האָבן זיי דורכגעפירט
די פונקציעס פון רבנים. לויטן ייִדישן דין איז נישט נייטיק קיין רב דירכ-
צופירן וועלכע ס'איז צערעמאָניע. דער רב איז דאָך נישט מער ווי אַ
מומחה.

ווען מיר זאָלן אָנהייבן ערנסט מיט אונדזער אַרבעט איבערצושאַפן
ייִדישקייט, מוזן מיר אָנקומען צו אַלטע טעקסטן, וואָס זענען פאַראַן וויי-
ניק אויף ייִדיש. די ייִדישע ליטעראַטור קען נישט פאַרנעמען דעם אָרט
פון די קאַנאָניזירטע טעקסטן. די גאַנצע ייִדישע ליטעראַטור (אויך די מאַ-
דערנע העברעאישע ליטעראַטור גייט אַריין אין דעם כלל) איז נישט מער
ווי אַ פאַרוויילונג-ליטעראַטור. זי פאַרנעמט זיך נישט מיט הלכה, מיט איינ-
שטעלן פאַרמעס.

די ייִדישע ליטעראַטור, וואָס אַ סך מיינען אַז זי קען ווערן און דאַרף
ווערן דער דאָמינירנדיקער כוח אין אונדזער לעבן, באַשטייט אינגאַנצן
פון אגדה. (ווי מיר האָבן עס אין אַן אַנדער אָרט קלאָר געמאַכט.) מיט
אגדה מיין איך אַ שיטה וואָס פאַרנעמט זיך בלויז מיט דברים-שבלב, מיט
העכערע ענינים, מיט העכערער פרומקייט, וואָס האָט נישט צו טון מיטן
טאַג-טעגלעכן אויפפירן. אגדה מיין איך מוסר-רייד, וואָס זענען גאַנץ אָפט
אַזוי עטיש הויך, וואָס זענען צו גאַרנישט מחייב אין געוויינטלעכע אומ-
שטענדן. קיין דירעקטיוון ווי צו לעבן, ווי זיך אויפצופירן גיט נישט די
ייִדישע ליטעראַטור.

אָט ליגט פאַר מיר מ. באַסינס דיקער בוך פון קרוב זעקס הונדערט
זייטן גרויס פאַרמאָט — „די אַמעריקאַנער ייִדישע פּאַעזיע אַנטאַלאָגיע“,
וואָס נעמט אַרום פופציק יאָר ייִדיש שאַפן. בלעטערט דורך דאָס גאַנצע
בוך און זעט צי איר געפינט איין ליד, וואָס זאָל געבן דירעקטיוון ווי אַזוי
אַ ייד זאָל זיך אויפפירן אין טאַג-טעגלעכן לעבן. איר פאַרזיכער אייך,
אַז אַזאָ ליד איז דאָרט נישטאַ.

נאָך בעסער, נעמט צונויף די גאַנצע סעקולאַרע ייִדישע ליטעראַטור
און זאָל אַ ייד זי לערנען, כדי ער זאָל וויסן ווי אַזוי ער דאַרף לעבן זיין
טאַג-טעגלעך לעבן, כדי ער זאָל בלייבן אַ ייד. ער וועט יאָרן לערנען און
עס אַדזן נישט וויסן. זאָל ער פרובירן אויסגעפינען פון דער ליטעראַטור

ווי אזוי אַ ייד דאַרף לעבן צווישן די פעלקער, וואָס דאַרף ער אָפהיטן און וואָס דאַרף ער נישט אָפהיטן — ער וועט גאַרנישט אויסגעפֿינען. אוודאי קען מען טענהן, אַז הלכה איז נישט די עובדה פֿון ליטעראַ-טור. מסכים. אָבער ווען איז עס גערעדט געוואָרן, ווען עס איז דאָ אַ פאַר-צווייגט פֿול ייִדיש לעבן און די ליטעראַטור איז נישט מער ווי אַן אַפּצווייג. אָבער ווען מען פאַרלאָזט זיך אינאַנגען אויף ליטעראַטור און שפּראַך — דאַרף דאָך די ליטעראַטור אויספֿילן אויך די פֿונקציעס פֿון הלכה, פֿון אַ וועג-ווייזערין. אַנישט בלייבן מיר דאָך בלויז מיט אַן אויבערשטיבל, אַ שייך אויבערשטיבל וואָס הענגט אין דער לופטן. דער פֿונדאַמענט פעלט. דאָס בעסטע וואָס מען קען זאָגן וועגן אונדזער ליטעראַטור איז, אַז זי האָט אין זיך אַ ניצוץ פֿון די נביאים. אין איר איז פאַראַן יענע אַב-סטראַקטע ייִדישקייט, וואָס האָט געמאַנט מער ווי בלויז ריטואַל און צע-רעמאַניאַל — מער ווי פאַרמע און לבוש. אָבער ווען די נביאים האָבן געהאַמערט מיט זייערע שטראַף-רייד איז דאָך דעמאָלט געווען אַ ייִדיש לעבן, אַ ייִדישער צערעמאַניאַל און אַ ריטואַל, האָבן זיי געקענט פֿאָדערן מער ווי דאָס. ווען ס'איז געווען אַ קולט פֿון קרבנות, אַ רייכער צערע-מאַניאַל פֿון תּפֿילות און געזאַנגען האָט דער נביא געקענט שטורעמען:

„איך האָב פֿינט, איך פאַראַכט אייערע יום-טובֿים,
איך פאַרטראַג נישט דעם ריח פֿון אייערע פאַרזאַמלונגען.
אייער מעל-אַפּפּער וויל איך נישט
און די פֿריד-אַפּפּער פֿון אייערע געשטאַפטע בהמות
וויל איך נישט אַנקוקן,
נעמט אַוועק פֿון מיר דעם ליאַרם פֿון אייערע געזאַנגען,
דאָס שפֿילן פֿון אייערע האַרפעס וויל איך נישט הערן.“
(עמוס ה', כא, כב, כג).

אָבער ווען מיר היטן נישט אָפּ קיין שבת און קיין יום-טובֿ, ווען מיר קומען זיך נישט צוזאַמען אין אונדזערע בתי-כנסיות מיט געזאַנג און שפֿיל, איז וואָס קען מען פֿון אונדז מאַנען און פֿאָדערן? וואָס פאַר אַ טענות קען מען האָבן קעגן צערעמאַניאַל און ריטואַל, וועלכע מיר היטן נישט אָפּ? ווען איך הער אונדזערע פֿירער און טעאַרעטיקער אַנפּאַלן אויף אַ ייִדישן טויטן ריטואַל און זינלאָזן צערעמאַניאַל דאַכט זיך מיר אויס, אַז זיי גיבן אַ היתר צו יידן צו זיין פֿריי פֿון ייִדישקייט און נישט אָפהיטן קיינע מצוות-מעשיות — אַ היתר אויף הפּקרות.

די יידישע ליטעראטור האט נישט נאר אראפגעוואָרפן פון זיך דעם יאָך פון הלכה־יידישקייט נאר אויך זיך אָפגעזאָגט פון יידישער שליחות. שליחות מיינט איך נישט קיין פאַרטיי־דירעקטיוון, אָדער גרופע־דירעקטיוון. איך מיינט יענע שליחות, וואָס דאָס יידישע פּאָלק האָט געטראָגן אויף זיך מימים־קדמונים: צו קאָנקרעטיזירן גאָטס קעניגרייך אויף דער ערד אויף אַ נאַציאָנאַלן אופן; טראָגן דעם יאָך פון אַן עטישן גאָט וואָס פאַר דערט אַ הייליק לעבן, וואָס וועט ברענגען דערלייזונג פאַרן יחיד, פאַר דער אומה און דער וועלט. דאָס האָט אַוועקגעשטעלט יידן ווי אַ פּאָלק, וואָס איז אַנדערש פון אַלע אַנדערע פעלקער, אַ פּאָלק וואָס איז אַ מוסטער פאַר דער וועלט. די יידישע ליטעראטור האָט גאַר אַוועקגעשטעלט די פעלקער פון דער וועלט ווי אַ מוסטער פאַרן יידישן פּאָלק.

ס'איז נישטאָ און ס'איז נישט געווען ביי אונדז יידישיסטן־גלותיסטן קיין איין פובליציסט מיט דעם ערנסט פון אַ ד״ר נחמן סירקין, וואָס האָט געמאַכט פאַנטאַסטישע פּלענער פאַר ארץ־ישראל. קיינער פון די פובליציסטן, וואָס האָט זיך אַריענטירט אויפן גלות, האָט זיך נישט פאַרמאַסטן צו שאַפן אַ פרייוויליקע אַרגאַניזאַציע, וואָס זאָל אַרויפלייגן שטייערן, איינשטעלן דיסציפלין, צענטראַליזירן דערציאונג, פאַרלאַג־וועזן, שול־געביידעס און איינשטעלן דאָס גאַנצע יידישע לעבן. יידישע פובליציסטן און פירער פון אונדזער לאַגער האָבן שטענדיק צוגעטשעפעט יידיש לעבן צו עפעס אַ פרעמדן וואָגן — סאַציאַליזם, וואָס דאַרף רעאַליזירט ווערן און איינגעפירט ווערן מלוכיש פון אַנדערע און דערנאָך אונדז כולל זיין, ברענגען פאַר אונדז די גאולה, אָדער געבן הילף אונדזערע אַרעמע בריי־דער ערגעץ וווּ, זיי אויסלייזן. אָבער מיר איז נישט באַקאַנט עס זאָל קומען אַ יידישער שרייבער און פאַדערן אַ גאַנץ יידיש לעבן געבויט אויף מאַראַלישער דיסציפלין, אויטאָנאָמיע וואָס קומט פון אינווייניק, נישט פון דרויסן, אַ שטייער־אַרױפלייג אַן צוואַנג פון דרויסנדיקער מלוכה, אין קורצן איינפירן אַ הלכה־יידישקייט נאָך ברייטער ווי בלויז רעליגיעזע הלכה. אַזאַ פאַדערונג איז קיינמאַל נישט געווען ביי יידישע שרייבער. מען האָט אַלץ איבערגעלאָזט דאָס לעבן פון די תּפוצות צום בלינדן גורל. דאָס פאַרהערלעכן פון דעם אַלטן הלכהשן לעבנס־שטייגער אין דער ליטעראטור איז געטון געוואָרן פון די, וואָס דער הלכהשער גאַנג פון יידישקייט איז געווען ביי זיי טויט. ס'איז געוואָרן סיי ביי די בעלעטריסטן און סיי ביי די פובליציסטן בלויז אַ פּאַעטישע איבערלעבונג. פּרץ האָט

אין זיין פובליציסטיק געפרוויט רעדן פון איבערבויען יידיש גייסטיק לעבן אויף הלכהשע יסודות, אָבער אין זיינע בעלעטריסטישע אַרבעטן איז ער שטענדיק געווען אויף דער זייט פון אגדה, פון דברים-שבלב. די הלכה-יידישקייט האָט ער נישט ליב געהאַט. פונקט ווי אין זיינע חסי-ישע דערציילונגען האָט ער אַרויסגעוויזן אַ גרויס ליבשאַפט און פאַרגע-טערונג צו חסידישקייט, אָבער נישט צו חסידים, אַזוי האָט ער אין זיינע פאַלקסטימלעכע דערציילונגען און אַנדערע פרומע דערציילונגען אַרויס-געוויזן אַ גרויס פאַרשטענדעניש צו אגדה-יידישקייט, אָבער נישט צו הלכה-יידישקייט.

די אַלע וואָס האָבן געשריבן וועגן יידישן שטעטל, אָדער וועגן רעלי-גיעזן לעבן בכלל, האָבן נישט געמיינט עס אַוועקצושטעלן, כדי מיר זאָלן עס נאָכמאַכן אָדער איבערבויען, אָדער צופאַסן. ניין, ס'איז געווען בלויז „נאַטטאַליע“. קינדער-יאָרן-בענקשאַפטן וועגן וועלכע מען רעדט מיט ליבשאַפט אָבער, פאַרשטייט זיך, מען קערט זיך נישט אום צו זיי. ווי דער וואַנדערער פון שלום אָס שטעטל, וואָס קומט אַריין אין שטעטל אַ שווייגנדיקער און גייט אַוועק אַ שווייגנדיקער. ער האָט געזען אַ שיינע זאַך, אָבער מיט אים פאַרקטיש האָט עס קיין שייכות נישט.

פּרץ ענדיקט אַזוי די פאַלקסטימלעכע דערציילונג „דריי מתנות“:

„און די צדיקים האָבן זיך פאַר אים געמיט. די טויערן פון גן-עדן האָבן זיך, נאָך די דריי מתנות, געעפנט.
און דער אורים ותומים האָט געזאָגט:

— אמת, שיינע מתנות, אויסטערליש שיינע, צוניץ קומטן זיי נישט, נאַרנישט לתשמיש, אָבער לנוי אויסטערליש“ — (מין קורסיוו, פאַלקסטימ-לעכע געשיכטן, פאַרלאַג יידיש ניו-יאָרק תרפּ, 1920).

ביי פּרצן זענען די דריי מצוות: גלוי-ראש, צניעות, ארץ-ישראל-ערד, נישט מער ווי עסטעטיש-פּאַעטישע איבערלעבונגען. נישט צו נוצן, נאָר בלויז צוליב שיינקייט. אפשר על-פי-הדחק קען מען אַריינטייטשן אין פּרצן עטיק-באַוונדערונג, אָבער נישט קיין באַוונדערונג פון הלכה.

ג.

עס זענען פאַראַנען שוועריקייטן און שוועריקייטן ביים איבערבויען אונדזער לעבן אויף די יסודות פון הלכה-יידישקייט. מיר זענען איינגע-טונקען אין מ״ט-שערי-וועלטלעכקייט — סעקולאַריזם. ס'איז פאַר אונדז

פסיכאלאגיש שווער צו מקיים זיין וועלכע ס'איז מצוות-מעשיות, און איבערהויפט איז פאר אונדז שווער דורכצופירן וועלכן ס'איז רעליגיעזן צערעמאניאל.

ס'איז נישט קיין פראגע פון עסטעטיק, ווי אַ סך פון אונדז מיינען. איך האלט, אַז עס איז דאָ אַ סך שיינקייט אין אַנטון אַ טלית און שטעלן זיך דאוונען בציבור. ווען אַן עדה יידן שטייט אָנגעטון אין טליתים און דאוונט בציבור, יעדער איינער דאוונט אַקטיוו און פאַרלאָזט זיך נישט אויפן שליה-ציבור ווי ביי די אומות-העולם, דוכט זיך מיר, אַז די ספּע-ציפּישע הלבשה — דער טלית — איז נישט נאָר אַ סימבאָל, נאָר אויך אַן אַקט פון אויסטון זיך פון וואַכעדיקייט. פּסיכיש פילט אַ מענטש גאָר אַנדערש ווען ער בייט זיינע בגדים.

ביי מיר איז איינגעקריצט אין זכרון, פון יוגנט אָן, דאָס בילד פון פּאַלן כורעים אים יום-כּפור ביי דער עבודה. אפילו פון טעאַטראַלישן שטאַנדפּונקט איז עס געווען אַן אימפּאַזאַנט בילד — אַן עולם אָנגעטון אין טלית און קיטל פּאַלט אויף די קני ווי איין מענטש מיט אַ תפילה אויף די ליפּן. די גייסטיקע דערהייבונג און עמאַציאָנעלע איבערלעבונג איז גאַרנישט אָפּצושאַצן.

דאָך איז שווער פאַר אונדזערן אַ יידן אָנצוטון אַ טלית. מיר מיינען, אַז די שווערקייט איז נישט ווייל מיר גלויבן נישט מער אין אַ פּערזענ-לעכן גאָט און מיר האָבן פאַרלוירן די שרעק פאַר אים. אַט זעען מיר ווי מאַדערנע, נישט קיין גלייביקע יידן, מאַרשירן דעם ערשטן מאַי, אויסגע-פּוצט אין רויטע סטענגעס און אַנדערע צאַצקעס. אין געוויסע מינוטן הויבן אויף אַלע ווי איין מענטש די רעכטע האַנט פאַרשטייפט אין אַ קולאַק און שרייען אויס לאַזונגען. זיי חזרן איבער די לאַזונגען נאָך אַמאָל און נאָך אַמאָל מיט רעליגיעזן עקסטאַז אַלע אין איין קול און מיט איין ניגון. וועלכער בייזער גאָט צווינגט עס זיי צו טון?

דער אמת איז, אַז מיר האָבן זיך דערווייטערט פון יידישן וועג און יידישן לעבנס-שטייגער. אַט פיר איך אַן מיט אַ «חברה לערנער». אָבער באמת לערן איך מיט זיי נישט, נאָר האַלט סיסטעמאַטיש פאַר זיי לעק-ציעס. ווען איך זאָל זיך זעצן מיט זיי לערנען טעקסטן, עיז-יעקב, משניות אַדער תנ"ך, וועלן זיי נישט מסכים זיין. זיי זענען נאָך נישט גרייט אויף דעם. אַ לעבן לאַנג זענען זיי געגאַנגען צו לעקציעס, צו רעפּעראַטן ווי „מאָדערנע" מענטשן טוען, איז פאַר זיי לערנען חומש, נביאים, כתובים

אַדער משניות אַלט־מאַדיש און נישט פּראַגרעסיוו. (איי די רעאַקציאָנע־
רישקײט פון פּראַגרעס).

מיר זענען צו אַ סך זאַכן נאָך נישט גרייט. אונדזער דור איז אַ דור
וואָס האָט געבראַכן צאַמען און איז פּסיכיש נישט גרייט צו ווערן אַ בויער.
אַ סך ייִדישע אינסטיטוציעס און מנהגים זענען ביי אונדז פאַרבונדן מיט
נישט קיין אַנגענעמע עמאַציאָנעלע איבערלעבונגען.

איך וועל גיין נאָך ווייטער. ס'איז מעגלעך, אַז אפילו אונדזערע קינד־
דער זענען נישט ראוי אויפצולעבן און איבערבויען די הלכה־ייִדישקײט.
מיר, זייערע טאַטעס, זענען נישט געווען קיין גאָר גוטער ביישפּיל פאַר
זיי. מיר האָבן דאָך געלייגט דעם טראַפּ אויף דערפאַלג, אויף גופישקײט,
אויף הנאה, אויף פאַרווילונג. איצט, אַז מיר זענען געקומען צו אַנדערע
איבערצייגונגען, וואָרפן זיי אונדז פאַר גאַנץ אָפּט, אַז מיר זענען אַלט
געוואָרן און מיר האָבן זיך דערשראַקן פאַרן רבונג־של־עולם.

עס זענען פאַראַן נאָך און נאָך שוועריקייטן, אפילו טעאַרעטיש איז
נאָך פאַראַן אַ סך וואָס צו טראַכטן און זוכן. למשל די פּראַגע פון סאַנק־
ציע, ווער איז דער אויטאָריטעט? וועלכע מצוות זאָלן מיר אַננעמען,
וועלכע נישט? אויך די פּראַגע פון סעפּאַראַטיזם פון אונדזערע שכנים. ווי
ווייט זאָלן מיר זיך אָפּזונדערן פון זיי?

אַבער די אַלע שוועריקייטן דאַרפן קיינעם נישט איבערשרעקן. דער
עיקר פון אַלע עיקרים איז צי הלכה־ייִדישקײט האָט אין זיך אַזעלכע
ווערטן, אַזאַ לעבנס־וועג, וואָס איז כּדאי איבערצובויען, כּדאי אויפצולעבן.
ווען מיר קומען צו דער איבערצייגונג, צום גלויבן, אַדער צום געפּיל, אַז
הלכה־ייִדישקײט טראַגט אין זיך אַ בשורה פון גאולה צו דער איצטיקער
ראַציאָנעלער און מאַטעריאַליסטישער וועלט, ווי די נבואה־ייִדישקײט
האָט געטראַגן צו דער געצנדינישער, צו דער פּאָאָניסטישער וועלט,
דעמאָלט זענען די שוועריקייטן קיין שוועריקייטן נישט. ווייל ווי שווער
עס איז אַנצוהייבן איבערצובויען אונדזער לעבן איז נאָך שווערער צו לעבן
ווי איצט א מהיכא־תּיתא־ייִדישקײט.

ד.

אונדזער עובדא אין איצטיקן מאַמענט איז אַנצוהייבן איבערצובויען
אונדזער ייִדיש לעבן. דער איבערבויער דאַרף זיך סומך זיין אויף די אַלטע

פיר יידישע יסודות: פרייוויליקער יאך, פערזענלעכע פאראנטווארטלעכ-
קייט, בית-מדרש און תורה לערנען.

פרייוויליקער יאך: ביי אלע פעלקער איז פאראן די געשעעניש ווי
א גאט האט געגעבן די געזעצן צו זיין פאלק. אבער דער געדאנק פון א
פרייוויליקן בונד צווישן גאט און זיין פאלק איז אויסשליסלעך א יידי-
שער. א בונד ווערט געמאכט מיט דער צושטימונג פון ביידע צדדים.
צוואנג און שרעק קענען נישט זיין קיין הויפט-פאקטארן. גערעכט איז
קארל בודדע ווען ער זאגט:

„די יידישע רעליגיע איז געווארן אן עטישע אמנה, ווייל זי איז גע-
ווען א פרייוויליקער באשלוס, וואס האט עטאבלירט אן עטישע באציאונג
צווישן פאלק און זיין גאט אין אלע צייטן“ (די רעליגיע פון ישראל ביזן
חורבן, פון קארל בודדע, ז' 38, ענגליש).

אט דער פרייוויליקער אויסוואל איז דער עיקר פון אלע עיקרים
און דארף און מוז אנגעווענדט ווערן איצט אויף אונדז. מיר דארפן אויפ-
הערן צו טראכטן אז דער גאנצער יידישער מהות פון גאטהייט איז גע-
קומען פון שרעק. דער „ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך
ובכל מאדך“ (דברים ו' ה) און דו זאלסט ליב האבן גאט, דיין גאט, מיט
דיין גאנצן הארצן, מיט דיין גאנצער נשמה און מיט דיין גאנצן כוח, האט
שפעטער אין דער יידישער רעליגיעזער געשיכטע געשפילט א גרעסערע
ראלע ווי דער „כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכי“ (דארט, יב),
נאר צו מורא האבן פאר גאט דיין גאט צו גיין אין אלע זיינע וועגן. אפילו
אין אט דעם פסוק שטייט אויך ווייטער: „ולאהבת אותו ולעבד את ה' אלהיך
בכל לבבך ובכל נפשך“ — און ליב האבן אים און דינען גאט מיט דיין
גאנצן הארצן און מיט דיין גאנצער נשמה. נאר פון ליבשאפט קען מען
דינען עמעצן מיטן גאנצן הארצן און מיט דער גאנצער נשמה. נישט פון
שרעק (זע ש. זילבערשטיין „דע, אהב וירא“ — ספר השנה ליהודי
אמריקה, תרצ"ח).

פערזענלעכע אחריות: א יידישע חשבון דארף זיין צווישן אים און גאט
(געוויסן, פאר די וואס שרעקן זיך פאר דעם ווארט גאט). נישט צווישן
מענטשן און פאלק. א ייד קען נישט הרגענען, ווייל ער האט געקראגן א
באפעל פון א העכערן פון אים. יעדער יחיד איז פאראנטווארטלעך פאר
זיינע מעשים.

יעדער יחיד דארף זיך גייסטיק און עטיש אליין באזארגן. ער מוז עס

טון כדי זיין אייגן לעבן זאל זיין גאַנץ און הייליק און האָבן אַ זין. וועלן טויזנטער, צענדליקער טויזנטער, מיליאָנען ייִדן פירן אַן עטיש, הייליק לעבן, אויפפירן זיך ווי יידן, וועט שוין במילא זיין אַ פּאַלק אַן דאגה פאַר זיין קיום. קיום צוליב קיום איז זיבלאָז לויטן ייִדישן באַנעם. די נביאים האָבן זיך געשטעלט אַפילו קעגן גליק פון פּאַלק, אויב דאָס פּאַלק האָט זיך נישט אויפגעפירט ווי געהעריק. הושע קלאָגט:

„און ישראל האָט פאַרגעסן אַן זיין באַשעפּער און ער האָט געבויט פּאַלאַצן און יהודה האָט פאַרמערט באַפעסטיקטע שטעט. דערפאַר וויל איך אַריינשיקן אַ פּייער אויף זיינע שטעט און עס וועט פאַרברענען זיינע פּאַלאַצן“ (הושע ה', יד).

הושע פאַרשעלט דאָס גליק און דערפּאַלג פון יהודה און ישראל — באַפעסטיקטע שטעט און פּאַלאַצן, ווייל ייִדן פירן זיך נישט אויף ווי עס באַדאַרף צו זיין.

בית-מדרש: דער צענטער פון קהלשן לעבן איז געווען און מוז בלייבן דער בית-מדרש. אַן אַ בית-מדרש קען נישט זיין קיין קהל-לעבן. אַן אַ קאַמונאַלן לעבן איז נישטאָ ווהיין צו ברענגען קינדער און נישטאָ קיין ציל פאַר ייִדישער דערציאונג.

תורה-לערנען: צוריק צום לערנען. ליטעראַטור איז בדרך-כלל בלויז פאַרוויילונג. דער גאַנצער איינשטעל פון מאָדערנער קולטור איז הנאה. דאָס פאַרשענערן און פאַרבעסערן דאָס לעבן איז נישט די פונקציע פון ליטעראַטור און קונסט. ליטעראַטור איז פאַר הנאה, תורה אָבער איז כדי אַ מענטש זאל וויסן דעם וועג צו גאָט, כדי דער מענטש זאל וויסן וואָס צו טון, ווי אַזוי צו אויפפירן זיך אין אַלע סביבות און אומשטענדן. דערפאַר לייענט מען ליטעראַטור, אָבער מען לערנט תורה. ליטעראַטור איז אינדיווידואַליסטיש, תורה, אפילו די אינדיווידועלע, איז קאָלעקטיוו. ס'איז דאָ אַ טיפּער געדאַנק אין דעם אופן ווי ייִדן דרוקן אַ תנ"ך און דעם תלמוד מיט מפרשים. זעט, אַ שטיקל נביאים און דער קליינער עמוד איז אַרומגערינגלט מיט מפרשים. די גמרא. איין משנה, נאָך דער משנה שטיקער גמרא. אַרום דער גמרא. רש"י און תוספות און ביי די שולח-הגולים — די ראַנדן — אַנדערע מפרשים און צום סוף פון דער מסכתא נאָך מפרשים. אפילו דער רמב"ם איז נישט געדרוקט אַן מפרשים. ס'איז אַ שיכט אויף אַ שיכט און אויבן ווידער אַ שיכט. עס איז המשך, נואַרצלידיקייט. דערפאַר קען מען לערנען די טעקסטן ווידער און ווידער „הפוך בה והפוך בה דכלא בה“ — קלער אַריין אין איר, אַרבעט אַריין

אין איר, ווייל אלץ איז אין איר דאָ (אבות ה', כב). ס'איז אַן אַקור-מולאָציע פון דורות. אָבער אַ מאָדערנער שרייבער שטייט אַליין, אַ נאַ-קעטער. ס'איז נישטאָ וואָס צו לערנען, בלויז צו לייענען. איינמאָל איז גענוג. צוויי מאָל איז שוין איבערגענוג.

דאַרפן מיר אָנהייבן פון ייִדישע מענטשן, וואָס ווילן מער נישט לעבן מיטן גייסטיקן ווינט, מיט ערוואַך, מיט שיריים פון ייִדישקייט. זאָלן זיי פאַרמירן גרופּעס, זאָלן זיי תּיכּף דינגען אַ לאַקאַל, אָדער זיך צונויפטרעפן סיסטעמאַטיש ביי איינעם אין שטוב. אָבער אַ שטענדיקער אָרט דאַרף עס זיין. עס זאָל נישט ווערן אַ מין גיין פון שטוב צו שטוב און יעדע באַלעבאַסטע זאָל וועלן זיך אויספיינען פאַר די חברטעס מיט איר רייכן טיש און שיינער באַלעבאַטישקייט. אין אַט דעם שטענדיקן לאַקאַל זאָל זיך געפינען דער בית-מדרש, זאָל זיין דער מנין.

איך ווייס נישט צי אַזא מנין ייִדן קען דאווענען, אָדער קען האָבן אַ ספּרית-תּורה. געוויסע עקספּערימענטן אויף דעם געביט האָבן איך גע-מאַכט. צו אמתן דאווענען איז נאָך נישט געקומען. אָבער אויב נישט דאווענען זאָל מען לערנען. אָבער טאַקע לערנען, נישט לייענען. (איבער-הויפט זאָל מען זיך אויסהיטן אויף די צונויפקומען איינצולאָדן שריי-בער, כדי זיי זאָלן לייענען פון זייערע איגענע שאַפּונגען. פאַר דעם צוועק דאַרפן זיין ספּעציעלע געלעגנהייטן.) דאָס לערנען דאַרף באַשטיין אַממיינסטן פון לערנען אַלטע טעקסטן וואָס האָבן די סאַנקציע פון דורות — תּנ"ך, תּלמוד, מדרש, מוסר-ספרים. פאַרשטייט זיך מיט באַלויכטונגען און דערקלערונגען לויט אַ קולטור-היסטאָרישן צוגאַנג.

איך שרעק זיך אפילו נישט אויב עס וועט שפּעטער קומען צו דאווענען און צו קריאת-התּורה און אפילו צו אַ ספּעציעלער הלבשה אין דעם בית-המדרש. דאָס קען קומען ווען די מיטגלידער וועלן ווערן ראוי צו דעם. דער הויפּט-חסרון פון אָרטאָדאָקסישער ייִדישקייט באַשטייט אין איר שרעק פאַר אַן איבערנאַטירלעכער מאַכט. יעדע בלינדע רעלי-גיע האָט אַן עלעמענט פון צוואַנג און שרעק. אפילו אַזא עטישע און ליכטיקע פּערזענלעכקייט ווי רבי ישראל סאַלאַנטער מיידט נישט אויס די שרעק פאַר שטראַף אויף יענער וועלט. אין דעם קונטרס „כוכבי אור“ שטייט געשריבן:

„איצט וועלן מיר זיך אַ קער טון צו איינצוקוקן זיך אויף גאַס משפּטים, זאָל זיין געבענטשט זיין נאָמען, וואָס גיט געצאָלט דעם רשע לויט זיין

רשעות. און ווי נאך אין דער וועלט פון באַלוינונג (יענע וועלט — ש. ש. ס.), וואָס דאָרט זענען אָנגעגרייט אַ סך גרויסע און שרעקלעכע שטראָפן צו די וואָס זינדדיקן, צו לייטערן זיי אין פּלאַקערדיקן פייער, ווי מען לייטערט זילבער".

„און ווי מיר גלויבן דורך דער קבלה פון אונדזערע חכמים זכרונם לברכה, אַז די שטראָף אויף יענער וועלט פאַר אַ זינד, איז שרעקלעך, אַז ס'איז נישטאַ צו איר קיין פאַרגלייך אין אַלע וועלט־יסורים“ („כוכבי אור“ ס"ט, יצא לאור ע"י הוועד להוצאת ספרים אצל ועד ההצלה, מינכען תש"ז).

אַבער די וואָס ווילן באַנייען ייִדישקייט טוען עס נישט פאַר מורא נאָר צוליב דעם באַוווּסטזיין, אַז אַזוי דאָרף אַ יוד לעבן, אַזוי מוז ער לעבן, ווייל לעבן אַנדערש האָט נישט קיין זין און קיין ווערט.

אַט די גרופּעס, די לערן־חברות, די מנינים (און איך האָב נישט קיין מורא אפילו זיי אַנרופן די 'שטיבלעך' דאַרפן ווערן די קערנדלעך, וואָס פון זיי זאל אַרויסוואַקסן אַ פאַרצווייגטע און אַ פאַרטיפטע ייִדישקייט. פון אַנהייב אָן וועלן זיי אויסזען נעבעכדיק און אַפילו קאַמיש. מיר האָבן נישט 'קיין אינטעליגענץ אַנצופירן די אַרבעט און מיר האָבן נישט קיין נוסח. אַבער אויב מיר וועלן נישט האַלטן די אַנהייבן ווי אַן ענדזיל, לעצטגילטיקייט און תכלית פאַר זיך און אַ נייע פאַרווילונג, קענען אַט די גרופּעס ווערן דער אַנהייב פון איבערדערציאונג פון פּאַלק. אַט די שטיבלעך, מנינים, חברות קענען ווערן דער וואַרשטאַט פון דער אומה.

מיר פאַרלאָזן זיך איצט צופיל אויפן געשריבענעם וואָרט. דאָס גע- שריבענע וואָרט האָט קיינמאַל נישט געהאַט די קראַפט און ווירקונג פון לעבעדיקן גערעדטן וואָרט. אין איצטיקער צייט פון גרויסע צייטונגען, פאַרפלייצונגען פון זשורנאַלן, האָט דאָס געשריבענע וואָרט נאָך ווייני- קער ווירקונג ווי אַמאַל. לגבי לערנען — לייענען מיר צופיל. עס דאַרפן צוריק אויפגעלעבט ווערן די אַמאַליקע אַגיטאַציע־קרייזלעך, וואָס די סאַ- ציאַליסטישע און ציוניסטישע באַוועגונגען האָבן אַזוי דערפאַלגרייך אָנגעפירט. באמת זענען די קרייזלעך געווען אַ המשך פון די ייִדישע חברות און בית־מדרש; חברה־משניות, חברה־עין־יעקב, חברה־תפארת- בחורים און חברה־ש"ס. דאָס לעבעדיקע וואָרט דאַרף צוריק אַנהייבן שפילן אַ ראלע אין דערציאונג פון ייִדישן דערוואַקסענעם יחיד.

מיר דאַרפן אויך פאַרשטיין, אַז מיר, דער עלטערער דור, קענען נישט איבערבעטן אונדזער פּערזענלעכן לעבן און עס דערפירן צו אַ גאַנץ ייִדיש־לעבן. מיר זענען איצט אין דער בחינה פון די יראי־אלהים — די

פֿאַרכטיקער פֿון גאַט — אין דער צייט פֿון פֿאַר חורבן-בית-שני. עס איז געווען אַ גרויסער שיכט אין דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג, וואָס האָט דערזען דעם מאור-היהדות, אָבער האָט נישט געהאַט קיין כוח אַנצונעמען אַלע מצוות. די יראי ה' זענען געווען צופיל פֿאַרוואַרצלט אין דער געזענ-דינערישער וועלט. פֿלעגן זיי דערפֿאַר מקיים זיין נאָר אַ טייל פֿון די מצוות. אָבער זייערע קינדער זענען שוין געווען פֿולע יידן. מיר, וואָס האָבן זיך דעם גרעסטן טייל פֿון אונדזער לעבן געוויקט אין דער נישט-ידישער וועלט, האָבן נישט בדרך כלל קיין כוח צו נעמען אויף זיך דעם גאַנצן יאָך ייִדישקייט. גערעכט איז י. עפרויקין:

„ווערן אַ בעלי-תשובה איו, מיינע ליבע פֿריינט, גאָר נישט קיין קליינער און לייכטער ענין. בפרט איז גאָר נישט אַזוי גרינג תשובה צו טון פֿאַר אַ יידן אין די עלטערע יאָרן און זיך אַפּזאָגן פֿון גויישע רגילות, וואָס מאַכן דעם לעבן לייכטער און באַקוועמער, און האָבן זיך פֿאַרוואַרצלט אין אַ משך פֿון אַ גאַנצן מענטשן-לעבן“ (הקדמה צו „אַ חשבון-הנפשׁ“ פֿון י. עפרויקין).

אָבער אויב פֿאַר זיך קענען מיר זיך צופֿרידנשטעלן מיט אַ מינימום מצוות און באַגרענעצטן לעבנס-שטייגער, דאַרפֿן מיר שטעלן אַ סך גרע-סערע פֿאַדערונגען צום נייעם דור, וואָס מיר ווילן דערציען. אָבער נישט גלאַט צו אַן אַבסטראַקטן דור, נאָר טאַקע צו אונדזערע אייגענע קינדער. די ייִדישע דערציאונג פֿון די גרופּעס דאַרף שטעלן פֿאַר זיך דעם ציל אויפצוהאַדעווען אַ ייִדישן דור, וואָס זאָל נישט טראַכטן פֿון קאַריערע. קאַריעריסטן האָבן מיר געהאַלטן שטענדיק נישט פֿאַר קיין שיינע מענטשן (אַ סך פֿון אונדז אפילו פֿאַר נישט קיין צו זויבערע מענטשן). איצט אָבער גרויסן מיר זיך מיט די קאַריערעס פֿון אונדזערע קינדער. מיר שטאַלצירן מיט דעם. ווען נאָר און וווּ נאָר איר באַגעגנט זיך מיט ייִדישע טאַטע-מאַמע פֿאַרגראַגערן זיי אונדז דעם קאַפּ מיט די גרויסע קאַריערעס פֿון זייערע קינדער.

מיר דאַרפֿן אויפהאַדעווען אַ דור, וואָס זאָל וועלן גיין אין פֿאַלק. יונ-געלייט זאָלן וועלן ווערן לערער. נישט נאָר זיין לערער אין די גרויסע ייִדישע צענטערס, נאָר אויך אַוועקגיין אויף אַ יאָר צוויי אין אַ פֿאַרוואַר-פענעם העק, צונויפֿנעמען די קינדער און לערנען מיט זיי. אויב נייטיק — גיין פֿון שטוב צו שטוב.

און נישט נאָר ווערן לערער, אויך, אויב מען דאַרף, אַוועק אין אַן אַרעמען ייִדישן ישוב, וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט פֿאַרמערריי, ערד-אַרבעט,

און אַרויסהעלפן אויסבויען אַ ווירטשאַפּט, דאַרף מען עס טון. די קוויי-
קערס אין די פאַראייניקטע שטאַטן טוען עס.

נאָך מער, עס דאַרפן געגרינדעט ווערן הכשרה-פאַרמס און קיבוצים
וואו מען זאָל דערצייען מנהיגים, לערער און טאַנגעבער פאַר ייִדישן קהלשן
לעבן אין אַמעריקע. אַט די קיבוצים דאַרפן זיין אַ קאַמבינאַציע פון ישיבה,
וואו מען לערנט לשמה און אַ ווירטשאַפּט אָנגעפירט פון דער יוגנט. אַ
ווירטשאַפּט וואָס דאַרף לסוף אויסהאַלטן דעם קיבוץ.

די קיבוצים דאַרפן אויסאַרבעטן קערנדלעך פאַר נייע קיבוצים. מיט
דער צייט דאַרפן אויסוואַקסן קליינע קאַמפּאַקטע ייִדישע ישובים, באַזעצט
אין קליינע שטעטלעך. היינטיקע שטעטלעך מיט פאַבריקן און ערד-אַר-
בעט-ווירטשאַפּט וועלן טראָגן גאָר אַן אַנדער כאַראַקטער פון אַמאָליקע
שטעטלעך, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין אייגענעם עקאָנאָמישן באַדן.
ווען עס זאָלן אויסוואַקסן אַזעלכע קאַפּעראַטיווע שטעטלעך, וועלן
קומען סאַציאַלאָגן און עקאָנאָמיסטן און באַווייזן מיט אותות-ומופתים
ווי אומפאַרמיידלעך עס איז געווען אין צווייטן העלפט פון צוואַנציקסטן
יאָרהונדערט דאָס אויפקומען פון אַזעלכע ווירטשאַפּטן.

דער גרעסטער מינוס אין אונדזער איצטיקן לעבן איז וואָס מיר
אַקצעפּטירן די וועלט ווי זי איז. מיר האָבן שלום געמאַכט מיט איר און
אַלע אירע מאַטעריאַליסטישע אידייען און נעמען זי אָן ווי אַ מוז. יידן
האַבן עס קיינמאָל נישט געטון. זיי האָבן אַלעמאָל צוגעפאַסט די וועלט צו
זייער אייגענעם וועלט-געדאַנק. נישט אַנטלאָפן פון דער וועלט, נאָר אַרייַן-
גענומען צו זיך. מיר אָבער זענען אַנטלאָפן אין דער וועלט, ווילן זיך
אויפלייזן אין איר ווי מענטשן און פּאַלק — אַ מענטש ווי אַלע מענטשן
און אַ פּאַלק ווי אַלע פעלקער, ווייל אַזוי קענען מיר האָפן אויף ווייטער-
דיקן קיום.

קיום, קיום. קיום צוליב וואָס? אויב דורך אַנטלויפן אין דער וועלט
קענען מיר אויפהיטן די נפשות פון יידן, און אַנדערש קענען זיי נאָך חלילה
פּיזיש פאַרניכטעט ווערן, דעמאָלט איז אין דעם אַ זין. אויב אָבער עס
רעדט זיך נישט וועגן קיום-הנפש, נאָר וועגן קיום לשם אויפהאַלטן די
פונקציע פון אַ פּאַלק, פון אַ גרופע מיט אַ באַשטימטן נאָמען, איז צו
וואָס? די וועלט האָט גאַרנישט געוווּנען וואָס עס איז געבליבן אַן עטנישע
גרופע, וואָס טראָגט דעם אַמאָליקן נאָמען גריכן, און האָט אין זיך גאַר-
נישט פון דער ירושה פון די אַמאָליקע גריכן. וואָס פאַר אַן אומגליק וואָלט

געווען פאר די איצטיקע גריכן, ווי אַ פּאַלק, ווען זיי וואַלטן געטראָגן דעם
 נאָמען לוטאנער, אָדער צבעונער אָדער עוצים? וואָס וועט די וועלט גע-
 ווינען ווען עס וועט בלייבן אַ פּאַלק וואָס וועט זיך רופן יידן, אָבער וועלן
 זיין ווי אַלע פעלקער? און וואָס וועלן יידן האָבן, ווען מען וועט זיי באַציי-
 כענען מיט דעם נאָמען, אָבער זיי וועלן נישט טראָגן די ירושה זייערע?
 מען האַלט אונדז אין איין אַריינקלאַפּן אין קאָפּ — פּראַקטיש דאָרף
 מען זיין, עקאָנאָמישע אומשטענדן, נאַטור, דרוק פון דרויסנדיקער קול-
 טור, הילפלאַזיקייט קעגן די גרויסע קרעפטן פון דער מאָדערנער ציווילי-
 זאַציע. מען רעדט צו אונדז ווי מיר יידן וואַלטן ערשט נעכטן געבוירן
 געוואָרן. ווי מיר יידן וואַלטן זיך קיינמאַל נישט געשטעלט קעגן דער וועלט.
 ווי מיר יידן וואַלטן אַלע מאָל אַקצעפּטירט די טראַנשיקייט פון דער נאַ-
 טור. דער גאַנצער איינשטעל איז דאָך געווען צו שטעלן זיך קעגן דער
 וועלט, איינברעכן די נאַטור און נישט אַקצעפּטירן די וועלט ווי זי איז.
 אין דעם איצטיקן טרוקענעם, ראַציאָנעלן און מאַטעריאַליסטישן
 איינשטעל פון דער וועלט, ווי דער מענטש האָט פאַרלוירן זיין חשיבות
 און איז געוואָרן בלויז אַ צוגאַב צו דער מאַשין, צו דער פּאַרטיי, צו דעם
 פירער, צו דעם הערשער — האָט די פּרושימשע הלכה-ידישקייט דעם
 זעלביקן זין און די זעלביקע שליחות ווי דער עטישער מאַנאַטעאיזם האָט
 געהאַט אין דער פּאָגאַניסטישער וועלט. פּרייוויליקער יאָך, יחידישע פּאַר-
 אַנטוואָרטלעכקייט, בית-מדרש-קולטור וואָס איז ווידערשטאַנד קעגן אויער-
 און אויג-פאַרוויילונג בלויז. הלכה לערנען ווי דער קעגנזאַץ צו פאַרוויי-
 לונג-ליטעראַטור — דאָס זענען די נכסי-צאן-ברזל, די גרונט-אידייען,
 מיט וועלכע מיר קומען צו דער וועלט.
 אַ יידישקייט וואָס וויל מתקן זיין די וועלט במלכות-שדי; אַ יידישקייט
 וואָס וויל שאַפּן אַ מאַראַלישע, ליכטיקע, גערעכטע וועלט; יידישקייט,
 וואָס האַלט, אַז די גרונט-אידייען אויף וועלכע די וועלט שטייט זענען מאַ-
 ראַל, עטיק, הייליקייט פון לעבן, הייליקייט פון יחיד, חשיבות פון יחיד,
 הערשאַפט פון מענטש איבער נאַטור, געוועלטיקונג פון מענטש איבער
 מאַשין — פאַר אַזאָ יידישקייט איז ווערט צו שטאַרבן, ווערט צו לעבן און
 ווערט צו קעמפּן.

תוך-יידישקייט און ציוניזם

וועגן מאַריס סעמועלס בוך: „דער איידלמאַן און דער ייד“

א.

די געצנדינערישע וועלט

מאַריס סעמועל איז אַן אויסנאַם צווישן די יידיש-ענגלישע שרייבער. געוויינלעך זענען די וואָס שרייבן אויף ענגליש פאַר יידן, נישט קיין דערפאַרענע שרייבער. זיי האָבן געוואָלט ווערן אַמעריקאַנער שריי-בער, אָבער ס'איז זיי נישט געלונגען, האָבן זיי אַראָפּגענידערט צום יידישן עולם. דערפאַר פילט זיך אָפט אין זייער שרייבן אַן איבערגעטריבענע להכעיס-יידישקייט. און נישט זעלטן לאָזט איבער זייער שרייבן אַ שלעכטן ביי-טעם. אָפילו די טאַלאַנטפולסטע פון זיי שרייבן נישט אַן אַנשטעל און נישט נאַטירלעך. אָבער אין מאַריס סעמועלס שרייבן פילט זיך די נאַ-טירלעכקייט פון אַ יידישן שרייבער, וואָס שרייבט פאַר יידן אויף יידיש אָדער העברעאיש. נישט ער איבערשאַצט זיין יידישקייט און נישט ער אונטערשאַצט די דרויסנדיקע וועלט. ער חנפעט נישט קיין יידן און דערגייט נישט די יאָרן די גוים. אָדער פאַרקערט. ווען מען וואָלט איבער-זעצט זיינעם אַ בוך אויף איינעם פון די יידישע לשונות און נישט אַנגע-שריבן אויפן שער-בלעטל אַז עס איז אַן איבערזעצונג וואָלט קיינעם נישט איינגעפאַלן, אַז דאָס בוך איז לכתחילה נישט געשריבן געוואָרן אויף יידיש אָדער העברעאיש.

זיין בוך „דער איידלמאַן און דער ייד“ — „דהי דזשענטלמען ענד דהי דזשו“ איז אַ טיף ערנסט בוך, וואָס באַהאַנדלט תוך-יידישקייט. זיין אויס-טייטש פון ציוניזם איז נישט קיין קאַנפאַרמיסטישער. ווייניק ציוניסטן,

אפילו פון די יידישסטע, וועלן מיט אים מסכים זיין. און די פועלי-ציוניסטן, די פארטיי וואס ער שטעלט ארויס ווי די טרעגערין פון זיין אידייע, פירט זיך אויף פונקט פארקערט ווי ער מיינט די פארטיי דארף זיך אויפפירן. דאך נעמט עס נישט אוועק די וויכטיקייט פון בוך, ווייל עס רעגט אָן, פרעגט אָפּ אַ סך אָנגענומענע הנחות און איבערהויפט שטעלט זיך מאַריס סעמועל אַנטקעגן די גרויסע צאָל „יאָ“ זאָגערס. ער וואָגט אַפּילו צו באַ- צייכענען די מערסטע צאָל פּריש צוגעקומענע ציוניסטן, ווי „געצן-דינער“.

לויט די באַריכטן פון ד״ר שמואל מאַרגאַשעס און בצלאל שערמאַן איז דאָס בוך פאַרקויפט געוואָרן נישט מער ווי אין אַרום פינף טויזנט קאָפּיעס. די צוויי חשובע ציוניסטן ווונדערן זיך און ווייזן אָן אויף דעם שפּלן גייסטיקן מצב פון אַמעריקאַנער ציוניזם, וואָס אַזאַ וויכטיק בוך האָט זיך אַזוי ווייניק פאַרקויפט. איך פּערזענלעך מיינ, אַז די צאָל פאַר- קויפטע עקזעמפּלאַרן איז גאַר אַ גאַנץ היפשע פאַר אַזאַ בוך. ס׳איז אַ שווער בוך סיי אין אינהאַלט און סיי אין פאַרם און אַזעלכע ביכער פאַרקויפן זיך אַלע מאָל ווייניק.

די פאַרם פון בוך: מאַריס סעמועל הייבט אָן אויטאָביאָגראַפּיש-דער- ציילעריש און באַלד גייט ער אַריבער אויף עקספּאָזיציע. די ליטעראַרישע זשאַנערן האַלטן זיך אין איין בייטן אין בוך. פאַר די לייענער איז שווער איבערצוגיין פון איין געמיט-צושטאַנד צום אַנדערן, נאָך אַ חסרון פון בוך איז, וואָס דער מחבר האָט נישט גובר געווען זיין זשורנאַליסטישן יצר- הרע. פאַראַן צופיל אַפּניגונגען פון דער הויפט-טעמע. ווי אינטערעסאַנט די דעגרעסיעס זענען, שטערן זיי דעם לייענער צו קאַנצענטרירן זיך אויף דער הויפט-טעמע.

דער אינהאַלט: ס׳איז גאַרנישט קיין גרינגער אינהאַלט. דער לייענער דאַרף האָבן אַ גוטע צוגרייטונג צו אַריענטירן זיך אין אַלע קעגנשטאַנדן, וואָס מאַריס סעמועל באַרירט. ער באַהאַנדלט פּאָאָניזם (געצנדינעריי), קריסטנטום, סאַציאַליזם, יידישקייט, תּמצית פון נביאים, תּנ״ך-פאַרשונג, פּילאָסאָפּיע — אַלגעמיינע און יידישע, ציוניזם און גלותיזם. אין קורצן, דעם גאַנצן קאָמפּלעקס, וואָס מיר רופן יידישקייט — יידישקייט ווי אַן אייגנאַרטיקן וועלט-באַנעם, ווי אַ וועלט-דערלייזערישע דערשיינונג, וואָס האָט זיך איצט מאַניפעסטירט אין ציוניזם.

די הויפט-וויכטיקייט פון בוך באַשטייט אין דעם, וואָס עס איז אַ גאַנ- צער בנין פון אַן אייגנאַרטיקן וועלט-באַנעם. ווייניק יידישע שרייבער האָבן

אין אונדזער צײט זיך גענומען די מי אויפצובויען פֿאַר זיך אַ גאַנצן ייִדישן וועלט-באַנעם, וואָס זאָל פֿרווון לײזן פֿאַר זיך און פֿאַר דעם בריי-טערן עולם די פֿראַבלעם ייִדן און ייִדישקײט אין שײכות מיט דער וועלט. מסכים זײן מיט אים טאָרן מיר נישט. מאַריס סעמועל האַלט נישט, אַז הלכה איז אַן עיקר פֿון ייִדישקײט און דערפֿאַר מײנט ער, אַז צווישן קריסטנטום און ייִדנטום איז נישטאַ קײן חילוק. דאָס פֿירט אים סוף-כל-סוף צו אַ שווערער ייִדישקײט פֿאַרן כלל און אַ גרינגע ייִדישקײט פֿאַרן יחיד. מיר דאַכט, אַז נישט נאָר לײזט נישט זײן געדאַנקען-גאַנג די פֿראַבלעם פֿון ייִדישקײט, נאָר פֿשוט קען אויפֿלײזן ייִדישקײט. אָבער איגנאָרירן דאָס בוך טאָר מען נישט. עס איז צו ערנסט און צו טיף געשריבן געוואָרן און גאָר אַ סך אמתן זענען אַרויסגעזאַגט געוואָרן אין אים. דערפֿאַר איז דאָס בוך ווערט מען זאָל וועגן אים רײדן באַריכות און ערנסט דיסקוטירן מיטן מחבר.

**

דאָס ערשטע קאַפיטל פֿון דעם ערשטן טײל: „די געצנדיגער און ייִד“, הײבט זיך אָן מיט אַ שילדערונג פֿון דעם ייִדישן קוואַרטאַל אין מאַנטשעסטער, ענגלאַנד. ייִדן זענען עקאָנאָמיש זײער אַרעם און זײ ווײזן אַרויס אַ גרויסע באַגײסטערונג פֿאַר דער דרויסנדיקער פֿאַרם פֿון דער גוײשער סביבה און קולטור. זײ האָבן באַווונדערט די טראַמוויען, די בית-הכסאס, די גאַז-באַלײכטונג, די פֿרײע פֿאַלקס-שולן, די דעמאָקראַטישקײט פֿון די נידעריקע באַאַמטע און פֿון די געבילדעטע קלאַסן. אָבער אין דער זעלביקער צײט זענען ייִדן נישט בטל געוואָרן פֿאַר דער דרויסנדיקער סביבה. נישט געקוקט אויף דער אַרומיקער רײכער קולטור האָבן די ייִדן דערפֿילט, אַז ס'איז דאָ אַ באַרעכטיקונג אָנצוהאַלטן זײער אייגענעם לעבנס-שטייגער, וואָס זײ האָבן מיטגעבראַכט פֿון די שטעטעלעך אין רומעניע. זײ האָבן אינסטינקטיוו אָנגעטאַפֿט, אַז זײ היטן אָפּ עפֿעס אַזוינס, וואָס איז דער פֿורעם פֿאַר אַ הויכן עטישן ווערט. ייִדן האָבן אָפֿילו געפֿונען חסרונות אין זײערע שכנים — די אַרעמע שכורן, און זײ זענען נישט אַרעמער פֿון די ייִדן, אויך זענען פֿאַראַן צופֿיל בויאַנעס צווישן זײ. מאַריס סעמועל מײנט, אַז דאָס אָנהאַלטן פֿון ייִדישן לעבנס-שטייגער איז נישט געווען קײן פֿראַגע פֿון קיום, ווייל פיזיש זענען ייִדן נישט געשטאַנען אין קײן שום סכנה. ס'איז געווען אַן אויפהיטונג פֿון קיום מיט המשך:

„א ייד פון הללס צייטן וואלט זיך נישט געפילט ווי קיין פרעמדער ביי אונדז צום סדר. א ייד פון די קרייצצוגן וואלט געפילט א גרויסע קרובה־שאפט צום פראסטן יידן אין דער צייט פון די קעשעניעווער פאגראמען (17).“

נישט אומזיסט האָבן די עמיגראַנטן־יידן אין דער פרייער ענגלאַנד אויפגעהאַלטן חדרים, צוגאַב־שולן צו די פּאַבליק סקולס. זיי האָבן געפילט, אַז נישט נאָר האַלטן זיי אויף זייער זעלבסט חשיבות, נאָר אויך אַ גייס־טיקן וועלט־באַנעם, וואָס איז כדאי אויפצוהאַלטן אין אַט דער פרעמדער וועלט, ווייל ס'איז אַנדערש און העכער פון דעם וועלט־באַנעם פון דער נישט־ידישער באַפעלקערונג.

פאַרשטייט זיך, אַז מאַריס סעמועל האָט עס פאַרשטאַנען ערשט שפּע־טער, ווען די גויישע וועלט האָט אין זיינע אויגן פאַרלוירן איר גלאַנץ. אין דער יוגנט איז ער פאַרכאַפט געוואָרן פון דער גייסטיקער נישט־ידי־שער וועלט, פּונקט ווי דער עלטערער דור איז פאַרכאַפט געוואָרן פון דעם מאַטעריעלן גלאַנץ.

צוויי זאַכן האָבן אויף אים געווירקט: די ענגלישע פּאַבליק סקול און די ענגלישע קינדער־ליטעראַטור. אין ביידע איז דער טראַפּ געשטעלט געוואָרן אויף קאַנקורענץ, אויף קאַמפּעטיציע, אויף ספּאַרט, אויף „מאַכן אַ נאַמען“.

האַנאָר שטייט העכער פון אַלץ. דאָס „ריינע“ שפּיל איז דער עיקר פון לעבן. ווען מען דאַרף קיילן, מאַרדן, פירן מלחמות, דאַרף עס געפירט ווערן לויט כללים פון אַ „גיים“ — אַ שפּיל. יידן האָבן אַמאָל אויך געפירט מלחמות, אָבער זיי זענען געווען אַזעלכע ערבנסטע, טרויעריקע און טראַ־גישע געשעענישן. אָבער די מלחמות וואָס ענגלאַנד האָט געפירט — די מלחמות פון דער נישט־ידישער וועלט, די ריטער־שטרייטן — זענען געווען עפעס ווי אַ שפּיל. סער דרייק שפּילט אָפּ זיין קריקעט־גאַנג און לאַזט זיך באלד אַרויס „אַפּצופּוצן“ די שפּאַנישע אַרמאָדע. יידן האָבן נישט געקענט שאַפּן אַזאַ ליד ווי „דער אַנפּאַל פון דער לייכטער בריגאַדע“ פון טעניסאָן, ווייל יידן וואַלטן נישט גלאַריפּיצירט אומזיסט בלוט־פאַרגיסונג, זינלאַזן העראַאיזם — זינגען אַ ליד צו עמעצנס טעות, וואָס האָט פאַר־אורזאַכט שפּיכט־דמים.

מאַריס סעמועל האָט דעמאָלט געלעבט אין צוויי וועלטן: אין דער ייִדישער, וואָס האַלט אַז „דער וואָס פאַרשעמט עפּנטלעך זיין חבר פאַר־

לירט ער זיין חלק עולם הבא" און ״ווער איז אַ גבור? דער וואָס באַזיגט זיין יצר-הרע״ און אין דער נישט-ייִדישער וועלט, וווּ דער העלד איז דער בוקאַניר טיפּ, וואָס צווינגט זיינע געפאַנגענע ״דורכגיך״ די ברעט איידער ער דערטרינקט זיי. ער ווערט געלויבט דערפאַר און ווערט פאַררעכנט פאַר אַ העלד, ווייל אין קאַמף איז ער געווען ״ערלעד״. ער האָט זיך גע- שלאָגן אַרנטלעך, ״רייך״, נישט געבוכצעט אונטערן גאַרטל. אויב די שווערד איז אַרויסגעפאַלן פון דעם שונאס האַנט האָט ער געוואַרט ביז ער, דער שונא, האָט זי אויפגעהויבן און דערנאָך — אים דערשטאַכן.

ער האָט געמיינט, אַז די קריסטלעכע וועלט איז מאַנאַליטיש — אויך די קירכעס און די געבעטן אין די קירכעס און זייער צערעמאָניאַל פאַרהערלעכן און פרעדיקן אָט די וועלט-אַנשוואַונגען. אין עלטער פון פערצן יאָר האָט ער באַזוכט אַ קירך און ער האָט געקראָגן די גרעסטע נשמה-אויפטרייסלונג. ס'איז כדאי איבערצוגעבן די געשעעניש אין זיינע אייגענע ווערטער, ווייל דאָס איז די עיקר-טעזע פון בוך:

„איך בין אינגאַנצן צעטומלט געוואָרן פון דער דרשה פון דער בימה. די דרשה, וואָס איז געווען דורכגעפלאַכטן מיטן נאַמען יעזוס, מיט אַ שוין דערלעכער (פאַר מיר) אָפטיקייט, האָט גאַרנישט נישט געהאַט צו טון מיט דער גוטמוטיקער, פרייער אַוואַנטוריסטישער שפּיל-וועלט, וואָס איך האָב אַזוי גלאַרפּיצירט. די דרשה האָט נישט פּראַקלאַמירט אין נייע און פאַג-טאַסטישע אַנציענדיקע פּראָזן די קאַסמישע ריכטיקייט פון דעם לעבן פון ד גרעייִפּרייערס, ״די נקמה״, ״דער אַנפאַל פון דער לייכטער בריגאַדע״ און דעם קריקעט-טורניר. אויף אַן אומגלויבלעכן אופן האָט די דרשה איבער-געהזרט, וואָס מיר האָבן געלערנט אין חדר. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אויך ביי זיי, ביי די קריסטן, זענען די נידערגעשלאָגענע, די דערנידעריק-טע — די געבענטשטע. ווען איינער גיט דיר אַ פאַטש, ענטפּערסטו אים נישט לאַכנדיק מיט אַ „לינקן קנאַק״ און לאַדסט נישט איין דינע פריינט אַרומצושטעלן זיך אין אַ ראַד און צוקוקן אייער פּויסטנקאַמף, וואָס ווערט אַנגעפירט לויט די כללים פון דעם מאַרקיו פון קווינסבערי. ניין, עס הייבט זיך גאַרנישט אָן. דו שטעלסט גאַר אַן די צווייטע באַק — עס האָט אויס-געקוקט, אַז אויך זיי האַלטן, אַז די רודף-שלומניקעס, נישט די זעלנער, אָדער דער בראַווער גוטמוטיקער גולן, זענען געבענטשט פון גאַט — דאָס זענען דאָך מיין רבינס רייד...״ (זו' 34, 35).

ער האָט דערפילט, אַז עפעס קלעפּן זיך נישט די רייד פון דער קירך מיט דער קולטור און ציוויליזאַציע פון ענגלאַנד, וואָס ער האָט געזען אַרום זיך. ערשט שפעטער האָט ער עס פאַרשטאַנען, אָבער דאָס איז געווען

דער אנהייב פון א לאנג לעבן זוכעניש און פארשן, וואס עס האט אים אוועקגעפירט אויף גאר נייע וועגן.
 די מסקנות, צו וועלכע ער קומט שפעטער זענען: די קירך איז נישט מער ווי א טפל צום טאג־טעגלעך פאגאניסטיש לעבן. דער קריסט קען שטענדיק אנטלויפן פון דער קירך צו דער פאגאניסטישער וועלט. דער שטרייט צווישן די צוויי וועלטן איז דער שליסל צו דער נישט־יידישער קריסטלעכער וועלט.

מאָריס סעמועל האַלט, אַז דער יסוד פון יידישן וועלט־באַנעם איז קאָאָפּעראַציע און דער יחיד. דער יסוד פון דער פאָגאָניסטישער, געצנדי־נערישער וועלט, איז קאָנקורענץ און שטאַט. די נישט־יידישע וועלט איז נישט אינהייטלעך, זי באַשטייט פון צוויי וועלט־קוקן — די קריסטלעך־יידישע עטיק און די פאָגאָניסטישע. אין רואיקע צייטן, אין צייטן פון פרידן, ווען קיין וויכטיקס שטייט נישט אין קאָן, דעמאָלט, איז ווי שעקספיר זאָגט, דאַרף מען זיך אויפפירן שטיל, באַשיידן און עניוודיק. אָבער ווען אַ מלחמה קומט אָן דאַרף מען נאָכמאַכן דעם טיגער: „אין פרידן פאַסט נישט בעסער דעם מענטשן ווי באַשיידענע שטילקייט און עניוודיקייט. אָבער ווען דאָס שאָלן פון מלחמה בלאַזט אין אונדזער אויער, דעמאָלט מאַך נאָך די האַלטונג פון דעם טיגער“.

מעקיאָווייליס „דער פרינץ“ איז דער צווילינג־ברודער פון קאָסטיגליאַ־נאַס „דער קאַרטיער“־הויף־מענטש. ביידע זענען געבוירן געוואָרן אין דער זעלביקער שעה פון איטאַליענישן רענעסאַנס. געטראָגן און געבוירן גע־וואָרן פון דעם זעלביקן גייסט און גוף. ביידע זענען דער תמצית פון דער פאָגאָניסטישער וועלט, ווי זי איז פאַרגעשטעלט געוואָרן אין פלאַטאַס רעפּובליק.

לויט פלאַטאַן און מעקיאָוויילי איז אַ פונדאַמענטאַלע הנחה, אַז דער שטאַט איז די אַנטגילטיקע אינהייט פון מענטשלעכער אַרגאַניזאַציע און איז די נויטיקע ראם אין באַצוג צום יחיד — די מענטשהייט ווערט באַ־גריפן ווי אַן אייביק צעטיילטע אין קאָנקורירנדיקע אינהייטן צוליב איר באַשטאַנד, גורל אָדער נאַטור־געזעץ — רופט עס מיט וועלכן נאָמען איר ווילט. די העכסטע מעגלעכקייטן פאַר דעם מענטשן קענען רעאַליזירט ווערן אין אַט דעם איגראַם.

אין אַזאַ קאַנקורירנדיקער וועלט איז די ערשטע עובדא פון שטאַט צו זיין שטאַרק אין קעמפנדיקן זיין. אַזוי לאַנג ווי דער מענטש געפינט זיך אויף דעם פלאַנעט, מוז ער זיין אונטערגעוואָרפן צו די אומשטענדן, וואָס פראַדוצירן אַ שטאַרקן שטאַט.

פון דעם פונדאמענטאַלן געדאַנק פליסן אַרויס געוויסע עוואָלוציעס פון מענטשן. פלאַטאַס צוגאַנג איז פונקציאָנאַל. דער מענטש איז בעצם אַ שוסטער, אַ פאַרמער, אַ שניידער, אַ זעלנער אָדער רעגירער. אַ מענטש איז ער נאָר פון די אייגנשאַפטן, וואָס בלייבן נאָך דעם. די מאַסע קען אַפט שטערן דאָס גלאַטע אַנפירונג פון שטאַט, און אַזוי ווי די מאַסע איז אומ-צעשטערבאַר, מוז מען זי האַלטן אין צאַם. דערפאַר ווערן פּאַעטן אויס-געשלאָסן פון פלאַטאַס רעפּובליק, דערפאַר איז אויך דער ליגן דער פאַ-סיקער אינסטרומענט פאַר דער טאַקטיק פון שטאַט.

מעקיאַוויליס צוגאַנג איז „מאַראַליש“, אָבער פירט צו ענלעכע שלוסן. דער מענטש איז בטבע שלעכט, דערפאַר דאַרף מען אים צאַמען, דיקטירן פאַר זיין אייגענעם ווילויין און דעם ווילויין פון שטאַט. דער פרינץ, אָדער דיקטאַטאָר, אָדער מענעדזשער, הויפט-פירער, מוז נוצן אַלע מיטלען; ליגנס, דראַאונגען, אויסגערעכנטע מילדקייט, מאַרד, גערעכטיקייט, אויסגערעכנט-קייט, כדי אויפצוהאַלטן דעם שטאַט און שטאַרקן אים. ביידע, פלאַטאַ און מעקיאַווילי, האַלטן, אַז דער מענטש קען זיך נישט בייטן.

זיי זענען מיט דער מיינונג, אַז דער שטאַט פאַרזאָרגט די דריי טיפן מענטשן: די מאַסע, דעם דזשענטלמאַן-הויף-מענטש און דעם פרינץ. דער פרינץ באַפעלט, די מאַסע פאַלגט. דער פרינץ איז העכער פון מאַראַל; די מאַסע — נידעריקער פון מאַראַל. דער דזשענטלמאַן איז די מאַראַל אין שטאַט. צוליב זיין באַזונדערע פונקציע אין שטאַט מוז ער באַזיצן אַ הע-כערע מאַס אינטעליגענץ, פעאיקייט, כאַראַקטער און אַ גרעסערן קרייז פון אַקטיוויטעט, ווי דער מאַסן-מענטש.

מען גיט אים די פּריווילעגיע אונטערצוהוכן אַפּנאַרעריי אויב ער וויל, ווייל מען קען אים געטרוען. ווי אַ דזשענטלמאַן וועט ער עס טון אין „ריכטיקן גייסט“ און נישט גיין צו ווייט...

דער פרינץ און דער דזשענטלמאַן זענען די ירושה פון געצנדינעריי. אין דער צייט פון רענעסאַנס, ווען פאַגאַניזם — געצנדינעריי איז ווידער אויפגעשטיגן צו אַ בריליאַנטענער שטופע, זענען אויך די צוויי געשטאַלטן ווידער אויפגעקומען.

צום גליק פון דער מענטשהייט איז עס נישט די איינציקע ירושה און נישט די גאנצע ירושה פון פאגאניזם. דער פאגאניזם האט אויך פאר- מאגט דעם סטאאיקער, וואס איז מעגלעך אויף אים צו זאגן, אז ער קען זיך פארמעסטן מיט זיין עטישן הויך מיט דער שאפונג פון די נביאים. מאַריס סעמועל מיינט, אַז די רעפּרעזאַנטיווסטע צוויי סטאַאיקער זע- נען עפיקטאַטוס און מאַרקוס אוריליוס. זיי האָבן אין זייער לערע עפעס וואָס עס איז ענלעך אויף דער נביאישער קראַפט פון וואָרט. די ענלעכ- קייט קומט צוליב דעם, וואָס עס קוקט אויס (אַבער נישט מער) ווי זיי אַפּעלירן צום זעלביקן מקור פון מאַראַל און עטיק — דאָס געטלעכע. אַבער בעצם איז עס נישט אַזוי, ווייל זייער עטיק איז נישט מער ווי אַ סיסטעם, אַ גאַנג, אַ צאַל כללים פאַר זעלבסטנוצן. אַ מענטש טוט דאָס, וואָס עס פאַסט פאַר זיין איידעלן כאַראַקטער, נישט וואָס עס קומט אַרויס פון ליבשאַפט צו זיין שכן.

דער סטאאיקער, נישט געקוקט וואָס ער פאַררופט זיך אויף גאָט און געטער, איז דער פאַטער פון דער ראַציאָנאַליסטישער און מעכאַנישער סיסטעם פון געזעלשאַפט — עס מיינט, אַז צו זיין גוט האַרמאָנירט מיט דער נאַטור. דערפאַר קומט אַפט דער מאַראַלישער שטויס פון שטודירן נאַטור-געזעצן. די אַנווענדונג פון גאָט צו דער מאַראַל איז נישט מער ווי אַ פאַרמאָליטעט, ווייל גאָט איז דאָך נישט מער ווי אַ טייל פון דער נאַטור. די כללים פון גוטסקייט פאַסן זיך אַריין מיט די רעגעלן פון געזונט. מען דערציילט אונדז, אַז וואָס מער מיר וועלן זיך באַקאַנען מיט די געזעצן פון דער נאַטור, אַלץ בעסער וועלן מיר וויסן ווי זיך אויפצופירן. אַבער דער אמת איז גאַר פאַרקערט — ס'איז קיין זאַך נישטאָ אין דעם שטודיום פון דער נאַטור, וואָס פירט צו גוטסקייט.

ווייל דעם סטאאיקערס קוק איז, אַז גוטסקייט איז אַ נאַטירלעכער געזונט-צושטאַנד, פעלטי אים וויזיע פון אַ מענטשהייט, וואָס שטרעבט צו געטלעכקייט. אמת, מיר געפינען אַ סך שטעלן ביי די סטאאיקער, וואָס רעדן פון מענטש, ווי גאָטס קינד, אַבער איך קען זיך נישט דערמאַנען, זאָגט מאַריס סעמועל, קיין איין שטעל, וואָס שפיגלט אַפ, און איז אַ טייל פון דער שטרעבונג צו געטלעכקייט אין מענטשן. איך קען זיך אויך נישט דערמאַנען קיין איינעם פון די פאגאניסטישע מאַראַליסטן, וואָס שטעלט אַוועק גוטסקייט ווי אַ נאַציאָנאַלע טאַקטיק. די שטרעבונג צו הייליקן דעם שטאַט, דעם קאָאָפּעראַטיוון לעבן, וואָס האָט געצווונגען די יידישע נבי-

אים צו זאגן צום ייִדישן פּאָלק, אָז ער איז נישט ווערט צו לעבן, אויב ער לעבט נישט אין גוטסקײט, דאָס איז פרעמד די סטאַאיקער. דער סטאַאיקער אָפּעלירט צום יחיד בלויז, דער נביא צום פּאָלק און צום יחיד.

אָודאי שטייט דעם סטאַאיקערס באַגריף פון עטיק אויף אַ סך אַ הע־ כערע מדרגה פון מאַראַל, ווי דער פּלאַטאַנישער און מעקיאָוילישער באַ־ גריף. אָבער זיי, די סטאַאיקער, האָבן זיך אַליין פּאַראַליזירט מיט דעם וואָס זיי האָבן געלאָזן דעם טויטן וועזן אַסימילירן דעם לעבעדיקן. די נשמה פון דעם מענטשן האָבן זיי צוגעבונדן צו דער נאַטור. זיי האָט געפעלט דער געדאַנק פון הייליקייט. זיי האָבן געהאַלטן, אָז עס באַצאַלט זיך צו זיין גוט, וואָס איז נישט אַלעמאַל אַזוי. אָבער דער געדאַנק פון הייליקייט האַלט, אָז עס איז נישט קיין פּראַגע פון באַצאַלן זיך. אָן גוטסקײט, אָן הייליקייט קען קיין לעבן נישט זיין — אין דעם זין, אָז עס איז נישט כּדאי צו לעבן אַזאַ לעבן.

די פּאַגאַניסטישע וועלט איז געבויט אויף מאַכט, אויף קאַמף. מאַריס סעמועל מיינט, אָז דאָס שטרעבן צו מאַכט איז פשוט אַ משוגעת און איז שעדלעך, עס צעשטערט ווערטן און לעבן. די גאַנצע טעאָריע, אָז קאַמף איז נויטיק פאַרן עקזיסטענץ, איז נישט אמת פאַר אונדזער צייט. אַמאַל איז עס אפשר געווען אַ נויטווענדיקייט, אָבער ווי נאָר די פּראַבלעם פון דערנערונג איז געלייזט געוואָרן, און נאָך פּריער, האָט דער מענטש געזוכט גלאַריע, האָנאָר און קאַמף פאַר מאַכט. אין קורצן; מאַכט, דער ספּאַרט־ קולט פון דער מערב־איראָפּעאישער ציוויליזאַציע, איז אַן איבערבלייב פון באַרבאַריזם.

די קעמפּנדיקע, קאַנקורירנדיקע פּילאַסאָפּיע איז טיף איינגעוואַרצלט ביי די איראָפּעאישע מאַסן אַזוי ווי ביי דעם דזשענטלמאַן־קלאַס. אויך די סאַציאַליסטישע גרופּעס זענען פאַרכאַפט פון דער פּילאַסאָפּיע. מאַריס סעמועל האָט געזען, אָז ביי די טעקסטיל־אַרבעטער, ציגל־לייגער, טראַמ־ וויי־טרייבער, טרעגער, איז געווען דאָס געבאַט פון סאַציאַליזם איין זאך און דאָס טאַג־טעגלעכע לעבן אָן אַנדער זאך. די מצוות און געבאַטן פון סאַציאַליזם זענען געקומען פון די לערער, דאָס טאַג־טעגלעכע לעבן האָט געפּליסט פון פּאַלקלאַר, פון דער פּאַגאַניסטישער ירושה. דאָס טאַג־טעג־ לעכע לעבן, נישט דער סאַציאַליזם, האָט דיקטירט די רעזולטאַטן. דאָס ערגסטע איז געווען, וואָס דאָס זעלביקע האָט פּאַסירט מיט די

פירער און לערער, מיט די וועגווייזערס. אַט אַזוי ווי די גלחים האָבן די לערער טאַקע געפאָדערט, אַז קאַאָפּעראַציע זאַל פאַרנעמען דאָס אָרט פון קאַנקורענץ. אָבער נישט נאָר האָבן זיי נישט אויסגעבעסערט די קאַנ- קורענץ־נייגונגען פון די סאַציאַליסטישע מאַסן, נאָר זיי האָבן עס דער- מוטיקט. ביידע, די לערער און די מאַסן, האָבן געטיילט מיט דעם דזשענטלמאַן-קלאַס דעם ציוויליזאַציע-קאַמפלעקס, וואָס טייטשט אויס דאָס לעבן אין טערמינען פון קאַנטעסטיירנדיקן ספּאָרט.

יידן איז פרעמד די שטרייט־עטיק. יידן פעלט אינגאַנצן דער ספּאָרט- קאַמפלעקס פון לעבן. נישט נאָר איצט, נאָר אויך נאָך פאַרן גלות-בית- שני איז זיי געווען פרעמד דאָס געפיל פון שטרייט־עטיק. ס'איז נישט קיין גלות-אַנטוויקלונג, נאָר זיי האָבן עס געבראַכט מיט זיך אין גלות אַריין. ספּאָרט איז כמעט נישט דערמאָנט אין תנ"ך. אויך די משנה, וואָס האָט דינים, כללים, רעגולאַציעס וועגן אַלע פאַזן פון לעבן, האָט נישט קיין כללים פאַר „גיימס“ שפילן, ספּאָרט.

דאָס אַפּזאָגן זיך פון ספּאָרט איז נישט געווען קיין מיטל פאַר קיום, אָדער אַ פּוּעל־יוצא, וואָס אין גלות האָט געפעלט רוים און אָרט פאַר שפיל. און אויך וואָלט געווען שעדלעך זיך פאַרמעסטן אין כוחות מיט דער דרויסנדיקער וועלט. דער אמת איז, אַז דאָס ווידערווילן צו ספּאָרט איז געקומען ווי אַ רעזולטאַט פון אַ באַשטימטער מאַראַלישער קאַנצעפּציע פון אַ וועלט־באַנעם. דער תנ"ך האָט אַוועקגעלייגט זיין חותם, זיין שטעמפל אויף יידן און זיי געמאַכט אַ פּאַלק אַנדערש פון אַלע אַנדערע פעלקער פון דער וועלט.

ב.

דער חותם פון תנ"ך אויף יידן

דער תנ"ך, זאָגט מאַריס סעמועל, האָט אַוועקגעלייגט זיין שטעמפל אויפן יידישן פּאַלק. דער נביא־שער עטישער קוק אויפן לעבן איז גאָר אַנדערש פון דעם קוק פון די פּאַגאַניסטן, אַפילו פון די בעסטע פון זיי. די נביאים האַלטן נישט ווי די סטאַאיקער, אַז מאַראַל, מוסר, גוטסקייט איז די סיבה פון אַ גליקלעך און צופרידן לעבן און אַז אומרעכט, רשעות ברענגט אומגליק, שטראַף. אַוודאי רעדן די נביאים וועגן שטראַף פאַר אַן אוממאַראַליש לעבן, אָבער דאָס איז נישט מער, ווי אַן אויסערלעכע פאַרם, וואָס די נביאים האָבן גענוצט. ס'איז געווען דער ליטעראַרישער

מאַניער פון יענער צייט. מען דאַרף קענען אָפּטיילן די שאַלעכץ פון דער יאַדרע אין תנ"ך. דער עצם־תמצית פון דעם נביאישן וועלט־באַנעם איז, אַז גוטסקייט, ערלעכקייט, אַ רעכטפאַרטיקער לעבן איז אַ טייל פון גאַט, וואָס איז אַ טייל פון מענטשן. עס זענען פאַראַן גענוג שטעלן אין תנ"ך, וואָס דערציילן פון נישט פאַרדינטע שטראַפּן און אומגליקן. דער קלאַסי־שער ביישפּיל איז יאשיהוס טויט און זיין מפּלה אין מגידו.

די נביאים האָבן אָפּגעטיילט די פּראַבלעם פון גוטס און שלעכטס פון דער קאַנצעפּציע פון אויסגערעכנטקייט — עס לוינט זיך אַזוי: פאַ־סיקייט — עס פאַסט אַזוי; אין אוטיליטערישן באַגריף — עס ברענגט נוצן. ביי זיי איז גוטסקייט דער נאַטירלעכער צושטאַנד. זיין שלעכט, נישט מאַראַליש איז נאַריש, אומזיניק, אַ חסרון אין דעם מענטשן, אַ נישט־נאַטירלעכע באַגרענעצונג. גוטסקייט האָט אַלע מאַל עקזיסטירט אַן דער אַריינמישונג פון די נביאים. דער נביא האָט אונדז בלויז אויפּמערקזאַם געמאַכט, אונדז געמאַכט באַוווּסטיניק אויף דעם פאַקט, אַז מאַראַלישקייט איז אַ רעאַליזירונג פון דעם מענטשן, אַ פאַרענדיקונג, אַ דערגרייכונג פון ציל. לויט דעם נביא איז עטיק, מאַראַל נישט קיין מיטל פאַר עפּעס. גוט־קייט און יושרדיקייט זענען זעלבסט־עקזיסטירנדיק, לעבן האָט אַ זין. דער זין דריקט זיך אויס אין גוטסקייט. אַן דעם איז אוממעגלעך צו לעבן. דאָס מיינט נישט, אַז אַן מאַראַל קען דאָס לעבן נישט אַנגיין, נאָר אַז אַן מאַראַל איז נישט כּדאי צו לעבן און דאָס לעבן איז נישט מענטשלעך, איז גאַרנישט ווערט. אַט ווי מען זאָגט וועגן אַ מענטשן — „ס'איז אוממעגלעך צו לעבן מיט אים“.

די נביאים זענען נישט געווען בלויז די באַשיצער פון די מאַסן קעגן די מלכים און קעגן די רייכע, די מעכטיקע. די נביאים האָבן נישט גע־האַלטן, ווי אַ סך פון די מאַדערנע אַגיטאַטאָרס האַלטן, אַז די אַרעמעלייט זענען רייך, אַן זינד; אַז די אונטערדריקטע זענען אַלעמאַל גערעכט און זיי טאָר מען נישט באַשולדיקן אין קיין זאַך; די מאַסן דאַרף מען נישט מזהיר זיין, ווייל זיי זענען קרבנות פון דער סיסטעם. קרבנות זענען זיי טאַקע, אָבער אויב מיר נעמען צו ביי זיי די מאַראַלישע פאַראַנטוואָרטלעכקייט, די בחירה, מיינט עס אינגאַנצן זיי צו דערנידערקין. אוודאי איז דער הויפּט־צאַרן פון דעם נביא געווען געווענדט קעגן די רייכע, קעגן די מאַכט־האַבערס, אָבער ער האָט אויך נישט אַראַפּגענומען די פאַראַנטוואָרט־לעכקייט פון די אַרעמע, וואָס האָבן דערלאָזט צו אַזאַ מצב.

די נביאים האָבן פֿאַרטיידיקט די אַרעמע אָן הנפענען זיי, אָן פֿאַר-
אַרעמען זיי גייסטיק. דאָס איז געווען דער תּמצית פֿון נביאס צוועק; די
אונטערדריקטע און אַרעמע מאַסן טאָרן נישט דערמוטיקט ווערן אין דעם
שעדלעכן גלויבן, אָז זיי זענען נישט פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר דעם טרויער-
ריקן מצב. דאָס וואָלט דאָך געפֿירט צו דער מעכאַנישער קאָנצעפּציע פֿון
מאָראַל. און די מעכאַנישע קאָנצעפּציע נעמט אַרום אַלץ: אויב די אַרעמע-
לייט זענען נישט פֿאַראַנטוואָרטלעך צוליב דעם סיסטעם, זענען דאָך די
רייכע, די מאַכט-האַבער, אויך אַ טייל פֿון דער סיסטעם. איז ווער טראַגט
די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט, די אַחריות?

די נביאישע וויזיע איז נישט געווען וועגן אַ גליקלעך, רייך פֿאַלק,
נאָר וועגן אַ פֿאַלק דורכגעדרונגען מיטן עטישן גייסט. אמת, די נביאים
זענען געווען איבערגעגעבענע נאַציאָנאַליסטן, ס'איז אויך אמת, אָז מען
קען זיי אַנרופן די היטער פֿון ייִדישן נאַציאָנאַליזם. אָבער מען דאַרף
געדענקען דעם צוועק פֿון זייער נאַציאָנאַליזם. ביי זיי האָט אַ נאַציע, וואָס
איז נישט געווען דער מאָראַלישער אינסטרומענט פֿון גאָט, נישט געהאַט
קיין סיבה, קיין אורזאָך, קיין רעכט צו עקזיסטירן. זיי האָבן נישט גע-
האַלטן פֿון דער פֿאַרמילע „די נאַציע מוז לעבן אַפֿילו ווען אַלע מאָראַלישע
ווערטן זאָלן אונטערגיין“, נאָר פֿאַרקערט, „זאָל די נאַציע אונטערגיין, אויב
עס האָט נישט קיין מאָראַלישן צוועק“ — דאָס איז דער זין פֿון אַלע דראָ-
אונגען מיט נאַציאָנאַלע קאַטאַסטראָפּעס.

נבואה איז די ייִדישע דערפֿאַרונג, דאָס ייִדישע ראַנגלעניש מיט דער
וועלט און מיט זיך. נבואה איז נישט געקומען פֿון דרויסן צום פֿאַלק, זי
איז געווען אַ טייל פֿון פֿאַלקס דערפֿאַרונג. דער נביאישער קוק איז געבליבן
דער ייִדישער נאַציאָנאַלער קוק אויף פֿאַלק און לאַנד.

נבואה איז אַנדערש פֿון דער כּהונה און חכמה-ליטעראַטור. נבואה
איז דינאַמיש, די אַנדערע צוויי זענען סטאַטיש — סטאַטיש אין דעם זין,
וואָס זייער מאָראַל איז ביי זיי נישט קיין צוועק פֿאַר זיך, נאָר אַ מיטל פֿאַר
עפּעס אַנדערש ווי מאָראַל אַליין. אָבער אַפֿילו כּהונה און די חכמה-ליטע-
ראַטור זענען באַווירקט געוואָרן פֿון נבואה. די נישט פֿראַפעטישע מאָראַל-
ליסטן האָבן קיינמאַל נישט געהאַט דעם כּוח צו פֿאַרטונקלען די ייִדישע
פעאיקייט צו אַרויסברענגען נבואה און נביאים. קיינמאַל האָבן יידן זיך
אינגאַנצן נישט אַפּגעקערט פֿון דעם נביאישן באַגריף און אַנגעהויבן צו

אידעאליזירן דעם קעמפנדיקן קאָדעקס און די מאַראַל פון קאָנקורירנדיקן ספּאַרט.

אין זיין יוגנט, דערצייילט מאָריס סעמועל, איז דאָס לעבן אין דער געטאָ פון מאַנטשעסטער נישט געווען פּאַרטיפּט אין נביאישן וועלט-באַנעם, ווי די חסידים אין פּוילן זענען עס געווען. דאָס לעבן פון די יידן, וואָס ער האָט געקענט, האָט אָפּגעשפּיגלט מער די מאַראַל פון דער חכמה-ליטעראַטור. די פּראַקטישע מאַראַל. דאָך האָבן די יידן זיך אינסטינקטיוו אָפּגעזאָגט פון דער גלאַריפּיקאַציע, אַז דאָס לעבן איז אַ שפּיל, אַ „גיים“ און אַז דער מענטש איז בטבע אַ קעמפּער, אַ מלחמה-האַלטער. דורך הונדערטער יאָרן אין אַמאַליקן ארץ-ישראל האָט אָפּט גע-טראָפּן, אַז יידן האָבן זיך אָפּגעקערט פון דער נביאישער מאַראַל, אָבער קיינמאַל האָבן זיי זי אינגאַנצן פּאַרלאָזן, אָפּגעזאָגט זיך פון איר און אָנגע-נומען דעם גאַנצן פּאַנאַניזם. אַלעמאַל, און אומעטום, האָבן יידן געמוזט האָבן אַ געוויסן צובונד צום נביאישן בליק פון לעבן. ווען זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון מינימום-צובונד, האָבן זיי זיך אויסגעמישט מיט די פעל-קער אַרום.

דער תנ"ך איז ביידע זאַכן, אַ געשיכטע-בוך און אַ שאַפּער פון גע-שיכטע. וועגן יידן קען מען זאָגן, אַז זייער געשיכטע איז אַממיינסטן געשאַפּן דורך זייערע געשיכטע-ביכער.

יידן זענען געפּאַנגען געוואָרן פון תנ"ך. עס האָט געדויערט דורות ביז יידן האָבן זיך אונטערגעגעבן צום תנ"ך. ס'איז געווען אַ פּאַמעלעכער פּראַצעס. אָבער אונטערגעגעבן האָבן זיי זיך. און דער תנ"ך איז געוואָרן דער הויפּט-פּאַקטאָר אין ייִדישן נאַציאָנאַלן לעבן.

דער פּאַלקלאָר פון תנ"ך האָט געווירקט אויך אויף אַנדערע פעלקער, למשל אויף די פּורטאַנער. אָבער אויף יידן האָט ער געהאַט די פּולע ממשלה. צו יידן איז דער תנ"ך נישט געקומען פון דער פרעמד און ער האָט נישט געדאַרפּט קאָנקורירן מיט די נאַרדישע זאָגעס, גריכישע מי-טאָלאָגיע, אַראַבישע טויזנט-און-איינ-נאַכט-מעשיות, לעגענדעס פון דער פייענוועלט, שרעטלעך און אַלערליי פּאַנאַניסטישע באַבע-מעשיות, וואָס זענען געווען פּאַרשפּרייט צווישן די פעלקער, וואָס האָבן אָנגענומען דעם תנ"ך. נאָך וויכטיקער איז, וואָס דער תנ"ך האָט נישט געהאַט קיין נאַציאָנאַ-נאַלע געשיכטע מיט וועלכער צו קאָנקורירן (ווי לנישל ביי די גריכן און טאַקע ביי אַלע פעלקער, וואָס זייער נאַציאָנאַלע געשיכטע האָט גאַרנישט

וואָס צו טון מיטן קריסטנטום, וואָס זיי האָבן אָנגענומען — ש. ס.). דער תנ"ך איז ביי יידן געווען זייער גאַנצע געשיכטע; די סעקולאַרע, געטלעכע און נאַציאָנאַלע. ער האָט אַרומגענומען דאָס גאַנצע פעלד פון ייִדישער אַק-טיוויטעט.

אַ גוטע אילוסטראַציע, לויט מאַריס סעמועל, ווי די תנכישע וועלט-אויפפאַסונג האָט געפאַנגען דאָס ייִדישע פּאָלק, איז דער חשמונאים-אויפ-שטאַנד. יידן האָבן זיך געשטעלט קעגן שמה, קעגן אַסימילאַציע, וואָס אַ געוויסער טייל פון פּאָלק האָט געוואָלט אַרויפצוווינגען אויפן גאַנצן ייִדישן פּאָלק, דורך אַ דרויסנדיקער מאַכט. אונטער דער פירערשאַפט פון דער חשמונאים-משפחה האָבן יידן זיך געשטעלט אַנטקעגן אַט דער מאַכט. ווען די מלחמה איז געווינגען געוואָרן, האָט אַ זון פון איינעם פון די חשמונאים-ברידער פאַרראַטן דאָס פּאָלק און צוריק געוואָלט איינפירן דעם אַסימי-לאַטאַרישן דרך. די יידן האָבן זיך געשטעלט אויך קעגן אים און סוף-כל-סוף געווינגען דעם קאַמף.

די חסידים ואנשי-מעשה, וואָס האָבן געקעמפט אונטער די חשמונאים, האָבן נישט געקעמפט פאַר אַ גרויסער יהודה, פאַר אַ מעכטיקן שטאַט, צו באַזיגן און צו באַהערשן די שכנים. זיי האָבן זיך בלויז אַנטקעגן גע-שטעלט דער מעכטיקער, העלעניסטישער אימפעריע, וואָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט דעם פאַגאַניסטישן גריכישן גייסט פון קאַנקורענץ, ספּאַרט און מאַכט צוליב מאַכט. ווען די יידן האָבן געזיגט, געווינגען די מלחמה, האָט די חשמונאים-דינאַסטיע אָנגעהויבן צו העלעניזירן די יידן און אויס-געניצט פאַר דעם זייער משפחה-פרעסטיזש און דעם הויכן אַמט פון כהונה-גדולה. זיי האָבן געוואָלט מטמא מאַכן דאָס פּאָלק מיט דער פאַטריאַטי-שער, דזשינגאַאיסטישער ליידנשאַפט. זיי האָבן געפירט מלחמה פון באַ-הערשונג. זיי זענען באַגאַנגען די זעלביקע אַכוריותן און פאַרברעכנס אויף זייערע שכנים, ווי אַנטיוכוס עפיפאַנעס איז באַגאַנגען אויף יידן. זיי האָבן געצווונגען איין שכן-פּאָלק זיך מגייר צו זיין און פאַרברענגט דעם טעמפל פון אַן אַנדער שכן-פּאָלק. די חשמונאים-הערשער האָבן זיך געהיט נישט צו פאַרשווערן די אויסערלעכע פאַרמעס פון ייִדישקייט, אָבער זיי האָבן פאַרלעצט איר גייסט. די געשיכטע פון יוחנן הורקנוס, דער זון פון שמעון און אַלקסנדר ינאי, וואָס זייער הערשאַפט האָט געדויערט זעכציק יאָר, איז די געשיכטע פון אַן איבערלעכן פרוו אַפצושמדן די יידן אויף אַ פאַגאַ-ניסטיש פּאָלק — נישט פאַרמעל.

די חשמונאים-עפאכע איז איינע פון די קלימאקסן אין דער ייִדישער געשיכטע, ווייל זי באַווייזט און לערנט אונדז די איינגעפונדעוועטע פאַרמע פון דעם געראַנגל אין דעם ייִדישן פּאַלק.

מאַריס סעמועל שטעלט זיך אָפּ אויף דעם חילוק צווישן דעם תנ"ך און דעם ברית־חדשה (מיר וועלן שפעטער אָפּפרעגן אַ סך פון זיינע הנחות, אָבער מיר ווילן דאָ איבערגעבן מאַריס סעמועלס אויפפאַסונג אָן איבער־רייסונגען און פירושים, כדי נישט צו שטערן דעם גאַנג פון זיינע געדאַנ־קען). דער אונטערשייד, מיינט ער, איז אַזאַ קליינער, אָז מען קען נישט אַנרופן דעם ברית־חדשה אַ נייע דיספּענסאַציע, רעוועלאַציע — התגלות אויף אונדזער לשון. דער נייער טעסטאַמענט איז פונקט אַזוי טיף ייִדיש ווי דער תנ"ך. אויב מען וועט טענהן, אָז די מאַראַל פון דער עוואַנגעליע איז נישט פּראַקטיש, זאָגט מאַריס סעמועל, אָז די מאַראַל פון תנ"ך איז נישט מער פּראַקטיש. אויב ס'איז אַ פּראַגע פון גערעכטיקייט ווערוואַס ליבע — ווי אַחד־העם שטעלט עס אַוועק — זענען דאָ אין נייעם טעסטאַ־מענט גענוג שטעלן, וואָס וואַרענען און דראַען שטעט, וואָס נעמען נישט אָן ישועס לערע; די דראַאונגען און וואַרונגען שטייען נישט אָפּ אין זייער האַרבקייט פון די שטראַף־רייד פון די נביאים. אויב מען וועט אַנווייזן וועגן דער געטלעכקייט פון ישועס פּערזענלעכקייט און זיינע ניסים — דאָס איז טאַקע אמת נישט אין דעם דרך פון די שריפט־נביאים, אָבער ווען קריסט־טום וואַלט געבליבן אַ ייִדישע סעקטע וואַלטן די ניסים פּאַרלירן זייער וויכטיקייט; זיי וואַלטן פּאַרטושט געוואָרן. ניסים ווערן דאָך דערמאָנט אין תלמוד און מדרש. אַט האָבן ניסים געשפּילט אַ גרויסע ראַלע אין חסידות און דאָך איז חסידות געוואָרן אַ טיפּער שטראַם אין ייִדיש לעבן, זיין געט־לעכקייט? עס זענען פּאַראַן קריסטלעכע סעקטעס וואָס באַטראַכטן אים בלויז פאַר אַ מענטשן.

מאַריס סעמועל מיינט, אָז דער הויפט־חילוק צווישן די צוויי רעווע־לאַציעס איז דאָס, וואָס דער תנ"ך איז די געשיכטע פון דער מאַראַלישער עוואַלוציע פון אַ פּאַלק און די עוואַנגעליע איז אַן איינמאַליקע דערקלערונג פון התגלות. דער תנ"ך איז די געשיכטע פון ייִדישן פּאַלק, וואָס איז צו־נויפגעוועבט מיט דער התגלות אַזוי, אָז מען קען זיי נישט פונאַנדערטיילן, אָבער די קריסטלעכע התגלות איז אינגאַנצן זעלבסטשטענדיק פון דער גע־שיכטע פון דער קריסטלעכער קירך. זי, די התגלות, איז פּאַרבונדן בלויז מיט דעם פּערזאָן ישוע. די געשיכטע פון ייִדן שפּילט די זעלביקע ראַלע

שלמה סיימאן

אין יידישקייט, ווי ישוע אין קריסטנטום, מיט דעם חילוק, וואָס די יידן ווערן פאַרגעשטעלט מענטשלעך אין זייערע לידן און אין זייערע זינד און ישוע נישט.

טויזנטער יאָרן האָבן יידן אַריינגענומען אין זייערע תפילות און גע-לייענט טיילן פון תנ"ך, נישט נאָר די טיילן, וואָס דערציילן וועגן גוטס-קייט און זייער אויספאלגן גאָט. נאָר אויך וועגן זייער ווידערשפענונג און זייערע זינד. אָט לייענען זיי, ווען זיי פאַסטן, אָז גאָט וויל נישט קיין תעני-תים. זיי לייענען, ווי מען דאַרף מקריב זיין קרבנות און אָז גאָט וויל נישט קיין קרבנות און אָפילו קיין תפילות נישט. עס איז פאַרשריבן אין תנ"ך, ווי דער נביא שטעלט זיך אַנטקעגן אַ כהן אין גאָטס הייליקטום — עמוס אין בית אל קעגן אמציהן. ווו זענען די שטעלן אין דער קריסטלעכער ליטורגיע, אָדער אין דער געשיכטע פון דער קירך, וואָס די קריסטן ליי-ענען, אַ וואַרונג און אַן אַנקלאַגע קעגן די מנהיגים, פירער פון דער קירך, אָדער קעגן די מנהיגים פון דער קירך? אַוודאי האָבן די פראַטעסטאַנטן פאַרדאַמט די קאַטוילישע קירך און זי גערופן „די זונה פון רוים“ און די קאַטאָליקן האָבן גערופן די פראַטעסטאַנטן „געצנדינער“, אַבער דאַס איז דאָך נישט קיין טייל פון דער קריסטלעכער ביבל.

אין פשוטע ווערטער: דעם תנ"ך האָבן יידן אויסגעטראָגן און געבוירן מיט חבלי-לידה. די בשורה פון נייעם טעסטאַמענט האָט מען דערלאַנגט די נישט-יידן אויף אַ זילבערנעם טעצל. די קריסטלעכע רעליגיע איז גע-שאַפן געוואָרן פון אַ יחיד, די יידישע — פון פאַלק. יידישקייט איז צונויפ-געוואָקסן געוואָרן מיט יידן. קריסטנטום איז אַרויפגעוואָרפן געוואָרן אויף די אייראָפּעאישע פעלקער. די קריסטלעכע וועלט וועט מוזן אויסברייטערן דעם נייעם טעסטאַמענט, אים אַריינזעצן אין זייערע אייגענע פאַלקס-געשיכטעס און מאַכן דעם ברית-חדשה אַ טייל פון זייערע איבערלעבונג-גען. אויב נישט, דאַרף דער גאַנצער פראַפעטישער גאַנג פאַררעכנט ווערן ווי אַ דורכפאַל פאַר דער נאַענטער צוקונפט.

דאַס מיינט נישט, אָז קריסטנטום האָט נישט געהאַט קיין ווירקונג אויף אייראָפּע און די יידן האָבן געהאַט ביז איצט דעם העכסטן סטאַנדאַרט פון מאָראַל. עס מיינט נאָר, אָז אין איצטיקן נידעריקן און פרימיטיוון מצב פון מאָראַליטעט איז נישטאָ קיין גרויסער חילוק צווישן דאַס בעסטע און ערגסטע. אַבער ס'איז דאָ גאָר אַ גרויסער חילוק פון דירעקציע, ריכטונג.

וּוּ קריסטנטום האַלט זיך אויף דאַרטן קען מען גרינג אַנטאַפֿן דעם קאַנטאַקט מיט נבואה, איך קען נישט געפינען, זאַגט מאַריס סעמועל, קיין שום חילוק צווישן „חובת הלבבות“ און באַטויסעס „די טרייסט פון פילאַ-סאַפּיע“, אָדער קעמפּיפּעס „נאַכטון יעזוסן“. ס'איז דאָ אַ סך געמיינ-שאַפטלעכע צווישן דעם בעל-שם-טוב און פּראַנציסקאַ פון אַסיסיס, אַפילו ווען דער בעל-שם-טוב האָט פון אים קיינמאַל נישט געהערט. וויכטיקער נאָך, גיט צו מאַריס סעמועל, איז וואָס די זעלביקע וואַרעמקייט און האַר-ציקייט, וואָס איך האָב געטראָפֿן אין די ייִדישע הייזער פון מאַנטשעסטער, ניו-יאָרק, וואַרשע און ווילנע, האָב איך אויך געטראָפֿן אין די קריסטלעכע הייזער פון לאַקשייערס, וויקער, מיטל-מערבדיקע אַמעריקאַנער פאַרמערס און פּראַנציוזישע פּויערים. ס'וואַלט געווען פאַרפּירעריש צו באַהויפטן, אַז נאָר ביי דער ייִדישער וועלט איז דאָ אַן אַריינבליק אין די הומאַנישע פּראַבלעמען.

אַבער, באַהויפטעט ווייטער מאַריס סעמועל, איך האָב יאָ אויסגעפּו-נען, אַז אין דער קריסטלעכער וועלט איז דאָ „אַן אַלטערנאַטיווער אידעאַל, וואָס איז פאַררעכנט פאַר גאַנץ אַנשטענדיק, אָבער איז טיף פּאַגאַניסטיש און נישט מאַראַליש“. זייט ביי זייט מיט די אַלע קריסטלעכע מוסר-ספרים איז דאָ אַ קאַנקורירנדיקע פּאַגאַניסטישע ליטעראַטור און אַ קאַנקורירנדי-קער פּאַנטעאָן — אַ טעמפל פון געטער — פּאַגאַניסטיש, שפּילעוודיק און שעדלעך, אָבער מיט אַן אוניווערסאַלן פאַרנעם, פון דעם זעלביקער עלטער און נאָך פון מער חשיבות. אויף דעם העכערן שטאַפל שטייט פּלאַטאַן דער לערער, אויף דעם נידעריקן שטאַפל — קיפּלינג. מען קען אַנטלויפֿן פון יעזוסן צו זיי אַן קיין שום שוועריקייטן און קיינער וועט עס נישט האַלטן פאַר אַפּיקורסישקייט. ביי יידן איז נישטאַ אַזאַ בכּוּדִיקע און רעספּעקטאַבעלע אַנטרינונג אין אַ טאַלעריטרן פּאַגאַניזם. אַודאי קען מען אַהין אַנטרינען, אָבער מען וועט וויסן, אַז מען האָט געזינדיקט.

יידן זענען אַנדערש פון אַלע אַנדערע פעלקער פון דער וועלט. אָבער זייער אַנדערשקייט, מיינט מאַריס סעמועל, האָט גאַרנישט וואָס צו טון מיטן אַפּהיטן פון די תּר״ג-מצות. דאָס איז נישט מער ווי אַ דרויסנדיקע פאַרם, אַ שאַלעכץ. יידן קענען אַפּהיטן אַלע תּר״ג-מצוות, זאַגט מאַריס סעמועל, און דאָך בלייבן און זיין נישט-יידן. אין אַמאַליקן ארץ-ישראל זענען גע-שטאַנען פאַר יידן צוויי סכּנות — שמד צום ערשט און דערנאָך פאַרשטיי-נערונג. אין גלות איז פאַרקערט — די גרעסטע סכּנה איז פּרײַער פּעטריי-

פיקאציע — בלייבן פארגליווערט, פארשטיינערט, און דערנאך פארלייקע-
 בונג — שמד. ס'איז דא א גרויסע סכנה פון פארגליווערונג אין דעם אָנע-
 מען פון די אַלע מצוות, מנהגים, סיגים און סיגילסיגים. דערפאר, באַ-
 הויפטעט מאַריס סעמועל, האָב איך אַממיינסטן אָנגעוויזן אויף דעם גייסט
 און די געשיכטע פון וווקס אין יידישן קהלישן לעבן, וואָס איך האָב גע-
 קענט אין מיין יוגנט און אויך פון די יידן מיט וועלכע איך בין שפעטער
 געקומען אין באַרונג. נישט די מצוות און די סימבאָלן זעלבסט מאַכן
 די יידן פאַר אַן אייגנאַרטיק פאַלק און אַנדערש פון אַלע פעלקער פון דער
 וועלט, נאָר דער גייסטיקער אינהאַלט פון די אַלע געבאַטן און אָנזאָגונגען
 פון די מצוות און די סיגים.

ג.

ישראלִי און ייד

דער ציוניזם און די יידישע מדינה ווערן אויפגענומען גאַנץ פאַרשידן
 פון די באַזונדערע שיכטן פון יידישן פאַלק, זאָגט מאַריס סעמועל. פאַראַן
 אַ סך אַסימילאַטאָרן, וואָס זענען מיט האַרץ און נשמה פאַר מדינת־ישראל.
 זיי האַלטן אַז מדינת־ישראל וועט העלפן דער אַסימילאַציע מיט דעם, וואָס
 זי וועט נאַרמאַליזירן דאָס יידישע פאַלק.

פאַר די אַסימילאַטאָרן האָט מדינת־ישראל אַ טאַפלטן ווערט: אַ פּראַ-
 פּאָגאַנדע מיטל און אַ טעראָפּעוטישער מיטל — הייל־מיטל.

פּראַפּאָגאַנדע: ווען די אַנטיסעמיטן וועלן טענות האָבן צו יידן פאַרוואָס
 זיי פאַקן אָן די קאַלעדזשעס, נעמען זיך צו גרינגע פרנסות און זענען
 פאַציפּיסטן וועלן די יידן קענען אָנווייזן, אַז דאָרט אין מדינת־ישראל זענען
 פאַראַן יידן, וואָס באַאַרבעטן ערד, זענען אַרבעטער אין פאַבריקן, טוען
 שוואַרצע אַרבעט, אויך פירן זיי מלחמה און זענען בכלל אַ נאַרמאַל פאַלק
 ווי אַלע פעלקער.

אַ הייל־מיטל: יידן אין די תּפוצות וועלן אַראָפּנעמען אַ מוסר־השכל
 פון די יידן אין מדינת־ישראל און זיי נאָכמאַכן — זיי וועלן זיך נעמען
 צו פּראַסטע און שווערע אַרבעטן און צו מער נאַרמאַלע באַשעפּטיקונגען.
 אַט די צוויי זאַכן, מיינען די אַסימילאַטאָרן, וועלן ווירקן אַז מען זאָל
 אָנהייבן יידן ווייניקער און ווייניקער פיינט צו האָבן און זיי וועלן האָבן
 די מעגלעכקייט צו אַסימילירן זיך. ווייל ס'איז ווייניק וואָס יידן וויילי

זיך איצט אַסימילירן — מען דאַרף זיי פּרײַער לאָזן זיך אַסימילירן. וואָס מערער די ייִדן וועלן זיך אַסימילירן, אַלץ שוואַכער וועלן זיי זיין פאַר-בונדן מיט מדינת-ישראל — — עס וועלן ווערן אויס ייִדן אין די תּפוצות.

ייִדן וועלן ווערן אויך אויס ייִדן אין מדינת-ישראל. זיי וועלן זיך נאָר-מאַליזירן. און ווי זיי האָבן באַוויזן דער וועלט אַז זיי קענען פירן מלחמה ווי אַלע אַנדערע פעלקער, אַזוי וועלן זיי באַווייזן, אַז אין אַנדערע ענינים שיידן זיי זיך נישט אָפּ פון אַנדערע פעלקער. סוף-כל-סוף וועלן ייִדן אינשטעלן אַ פּאַלקס-לעבן ווי אין אַלע דעמאָקראַטיעס און — — אויס ייִדן. ס'וועלן מער נישט זיין קיין ייִדן נישט אין די תּפוצות און נישט אין מדינת-ישראל — טאַטאַלע אַסימילאַציע.

מאַריס סעמועל פּטרט אָפּ אַט די ציוניסטן איינס און צוויי. ערשטנס וועט צוליב ארץ-ישראל נישט פאַרקלענערט ווערן דער אַנטיסעמיטיזם. די שונאיי-ישראל וועלן נישט קוקן אַהין ווײַהין די ייִדן ווייזן אָן מיטן פינגער און אַראָפּנעמען אַ מוסר-השכל. און צווייטנס וועלן די ייִדן אין די תּפוצות זיך נישט ענדערן צוליב מדינת-ישראל. ס'איז איין זאַך ווען אַ מענטש רייסט איבער מיטן עבר און גייט אַוועק אין אַן אַנדער לאַנד איבערצובויען זיין לעבן און ס'איז עפעס גאָר אַן אַנדער זאַך ווען איינער בלייבט אויפן אַרט, איינגעוואַרצלט, געפאַנגען פון געווינהייטן און סביבה. אָבער אַט די שיטה פון ציוניזם איז גאַנץ שטאַרק פאַרשפּרייט האַלט דער מחבר, איבערהויפט צווישן די, וואָס האָבן זיך „געווננטשן אַזאַ צור-שטאַנד“, וואָס וואַלטן געוואַלט אַז ענלעכס זאָל געשען.

דאָס איז איין מיין ציוניסט. פאַראַן אַן אַנדער מיין ציוניסט. ער האַלט אַז ייִדן וועלן נישט אונטערגיין בלויז אין מדינת-ישראל. דער ייִדישער שטאַט קען נישט ווערן ווי אַלע אַנדערע שטאַטן. עפעס פון אַמאָליקער ייִדישקייט וועט צוריק אויפגעלעבט ווערן. היינטיקע מדינת-ישראל וועט נאָך מיט דער צייט קאָנקורירן מיט אַמאָליקער יהודה. מיט וואָס וועט די ייִדישע מדינה זיין אַנדערש? אַ סך מיינען אין ריטואַליסטישן זין, אַנדערע מיינען אין סאַציאַלן געבוי, אַנדערע מיינען — בכלל גייסטיק אַנדערש. אַט די האַפּענונגען גייען פונדעסטוועגן צוזאַמען מיט דעם באַטאַנען פון נאַרמאַליטעט — אַ שטאַט ווי ביי אַלע פעלקער, מיט די אַלע צאַצקעס מיט וועלכע ייִדן האָבן זיך שוין אַזוי לאַנג נישט געשפּילט און נאָך וואָס זיי

בענקען אזוי שטארק. זיכער זענען אבער די דאזיקע ציוניסטן, אז יידן אין די תפוצות וועלן אונטערגיין.

דער מחבר ברענגט ארויס, אז די פארליקענער פון גלות, די שוללי-גלות, זענען נישט קיין ניס ביי יידן. פון חורבן-בית-שני און זענען געווען יידן, וואס האבן געהאלטן גלות פאר א שרעק, פאר אן אומגליק. מאריס סעמועל מיינט אז גלות איז נישט געווען בלויז אן אומגליק און א שרעק. צופיל שאפונגס-גייסט האט דער גלות ארויסגעוויזן כדי פאררעכנט צו ווערן בלויז ווי א קאשמאר. נאך מער דער ציוניסט, וואס וויל אז מדינת-ישראל זאל זיין אינגאנצן נארמאל, וואס עס מיינט א רעגולירטע און סטאנדארטיזירטע נאציע ווי אלע נאציעס — זאל אפילו זיין ווי א בריי-ליאנטענער מוסטער — אט דער ציוניסט וועט מוזן אויך פארגעסן אלץ אין יידישער געשיכטע, וואס איז אזוי אויסערגעוויינלעך אויפן גרענעץ פון קאפריז-אומזין. ער וועט אויך מוזן פארגעסן די גייסטיקע יידישע שאפונגען פון גלות, ווייל דער גלות שליסט אויס דעם באגריף פון א סטאנ-דארטיזירטע נאציע, האלט עס ווי א געצנדינערשע אינסטיטוציע. אויך אינגארירט דער גלות דעם געדאנק פון ספארט און קאנקורענץ-באגריף פון לעבן. וויכטיקער נאך, ער וועט מוזן פארגעסן דעם תנ"ך. אמת, דאס וועט ער נישט קענען טון מיט א גרינג הארץ. דער תנ"ך האט דאך אזא גוואלדיקן פרעסטיזש. נו, וועט ער עס מאכן פאר אן ענין בלויז אויף שבתים. אין דעם הינזיכט וועט ער ווערן א טייל פון א סטאנדארטיזירטער נאציע.

פאראן אבער יידישע ציוניסטן. אט די דאזיקע ציוניסטן האבן גע-וואלט א יידישע מדינה צוליב דריי טעמים: ערשטנס, דאס בענקען נאך דער פיזישער זיכערקייט אין א יידישער היים. צווייטנס, דאס בענקען נאך פאליטישער זעלבסט-פארוואלטונג, טיילווייז צוליב זיכערקייט; און איבער-הויפט צוליב דעם דריטן מאטיוו — זיי האבן געבענקט נאך זעלבסט-חשיבות, וואס קומט פון אויפפירן זיך לויטן יידישן דרך.

אבער דער אמתער טעם, דער עיקר פארוואס זיי האבן געוואלט א יידישע מדינה איז צוליב דעם פארלאנג צו בלייבן יידן. צוריק אנטו-הייבן צו פונקציאנירן ווי א נאציע, אדער אפילו זעלבסט-פארוואלטונג, ביידע זענען געווען בלויז טפל-זאכן, סענטימענטן. אפילו זעלבסט-זיכער-קייט אפגעטיילט פון יידישקייט האט נישט געלאקט די יידישע מאסן. וואלטן די יידן געוואלט בלויז זיכערקייט וואלטן זיי אנגענומען אוגאנדע. נישט

הערצלט „ידישע נויט“ איז געווען די טרייב־קראפט פון ציוניזם נאָר ייִדישער ווילן, דער פאַרלאַנג צו בלייבן ייִדן איז געווען די טרייב־קראַפט. אמת, ייִדן האָבן זיך דערשראָקן פאַר דער מאַדערנער דעסאינטעגראַציע, צעפאַלונג, פון ייִדישקײט. קאַמפּאַקטע ייִדישע מאַסן, וואָס ריידן אָן אייגן לשון, וואָס ווערן ווייניק באַרירט פון דער דרויסנדיקער וועלט, עקזיסטירן מער נישט און קענען נישט צוריק געשאַפן ווערן. די ייִדישע ייִדן האָבן זיך דערשראָקן פאַרן קיום פון פּאַלק, אָבער ציוניזם איז אויפגעקומען און אַקטיוויזירט געוואָרן נאָר טיילווייז צוליב דער נייער סכנה. דער צוועק פון אַ ייִדישער היימלאַנד איז נישט געווען בלויז צוליב אַרויסראַטעווען די היימלאַנדע און די פאַרפאַלגטע; אויך האָט ציוניזם קיינמאַל נישט באַצוועקט אַרויסצונעמען אַלע ייִדן פון גלות — קיבוץ-גלויות. און אַוודאי און אַוודאי האָט ציוניזם קיינמאַל נישט פאַרגעשלאָגן צו איבערלאָזן די קהילות פון די תּפוצות צו זייער אייגענעם גורל. די ייִדישע היימלאַנד איז „געפלאַנעוועט“ געוואָרן פון וועלט־ייִדנטום אויפצוהאַלטן די וועלט־ייִדישקײט.

דובנאַווס אויטאָנאָמיזם האָט געוואַלט באַזאָרגן דאָס אויפהאַלטן פון וועלט־ייִדישקײט אָן לאַנד. ער האָט אָבער אונטערגעשאַצט דעם כוח פון נייעם נאַציאָנאַליזם אין איראַפּע, וואָס האָט נישט געהאַלטן וואָרט מיט זיינע צוואַגעכצן. ווען אַפילו די פעלקער פון איראַפּע וואַלטן געהאַלטן וואָרט וואַלט עס נישט געהאַלפן, ווייל די נייע צייט פאַדערט, און קען דורכפירן, נאַציאָנאַלן קאַנפּאַרמיזם.

ציוניזם האָט אַקטיוויזירט ייִדן און ייִדישקײט. גערעכט איז געווען זאַנגוויל (אַפילו ער האָט עס נישט געמיינט לשבח), ציוניזם האָט געוואַלט אונטערגראַבן ייִדישקײט אין גלות, און באמת עס אויפגעלעכט.

אַוודאי האָט דער היטלער־עפּיזאָד געהאַט אַ ווירקונג אויף דער רע־אַליזירונג פון ציוניזם. אָבער די גרינדער און שאַפער פון אַ מדינה זענען געווען די חלוצים, די שאַפער פון קיבוץ. זיי האָבן קאַנקרעטיזירט די ייִדישע פּילאַסאָפיע פון קאַאָפּעראַציע אין קעגנזאַץ פון דער נישט־ייִדי־שער ספּאַרט־קאַנקורענץ פּילאַסאָפיע, מיט דעם וואָס זיי האָבן געשאַפן די קיבוצים.

די חלוצים, ווי די אמתע ייִדישע ציוניסטן, האָבן געמוזט אָננעמען העברעאיש ווי די נאַציאָנאַלע שפּראַך, דאָס איז געווען אַ דערנענטערונג צום תּנ״ך. די תּנ״כישע פּיקסאַציע, פעסטזעצונג, פון אַ נישט־טרייט־

לוסטקן לעבן, וואָס האָט אויסגעפורעמט דאָס ייִדישע פּאַלק האָט געפּאַ-
דערט אַרץ־ישׂראל און העברעאיש.

עס זענען געווען דרייערליי ייִדן אין דער צייט פון אויפּקום פון ציו-
ניזם: א) אַסימילאַטאָרן, צווייערליי. די וואָס האָבן געהאַט אַן אַבסעסיע.
אַ פּלאַגעניש־געפיל, צו ווערן אויס ייִדן, זיי האָבן געשאפּן אַ גאַנצע פּי-
לאַסאָפּיע וועגן דעם ענין. ב) האַלבע אַסימילאַטאָרן מיט טיילווייז אַ ייִדישן
סאַציאַלן אידעאַל. אַט די זענען דאָס געווען פּאַראינטערעסירט אין סאַציאַ-
לער טראַנספּאַרמאַציע דורך רעוואָלוציע אָדער עוואָלוציע. צווישן זיי
זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געוואָלט פּערפּעטואירן, פּאַראייביקן
ייִדישע אידענטיטעט. געווען אַנדערע וואָס זיי האָט נישט געאַרט אַז ייִדן
זאָלן אונטערגיין. געווען אַזעלכע וואָס האָבן געהאַלטן אַז דאגהנען וועגן
אַ ייִדישער אידענטיטעט איז קאַנטר־עוואָלוציע. צווישן זיי זענען געווען
אַזעלכע וואָס האָבן געזוכט אַ נישט אַרץ־ישׂראלדיקע טעריטאָריע, אויך
גלות־נאַציאָנאַליסטן, וואָס מען קען זיי נישט אַנרופּן אַסימילאַטאָרן, אָבער
פּראַקטיש האָט דער נישט־ציוניסטישער גלות מער נישט געקענט אויפֿ-
האַלטן דאָס ייִדישע פּאַלקסלעבן. דאָס מיינט סוף־כל־סוף אַסימילאַציע.
ג) ייִדישע ייִדן, צווישן זיי זענען געווען די פרומע, וואָס האָבן זיך גע-
שטעלט קעגן ציוניזם, וואָס אין תּוך זענען זיי געווען אַסימילאַטאָרן. זייער
פרומקייט איז אָפט געווען אַ פּאַרשטיינערטע.

צווישן די ציוניסטן זענען נישט אַלע געווען ייִדישע ייִדן. די ציוניסטן,
וואָס האָבן געהאַלטן אַז אַ ייִדישער שטאַט דאַרף זיין ווי אַלע שטאַטן זענען
געווען אין תּוך אַסימילאַטאָרן. ייִדישער נאַציאָנאַליזם איז געווען ייִדיש
מיט דעם וואָס איז געווען אַ פּאַרזעצונג, אַ המשך פון דער נביאישער
אויסטייטשונג. אַ טיף דורכגעדרונגענע מאַראַלישע שטרעבונג, וואָס האָט
לכתחילה געאַרבעט צו שאפּן אַ ייִדישע היים, געשאפּן אייגענע פּאַרמעס
נאָך איידער דער כאַראַקטער פון דעם שטאַט האָט זיך אויסגעפורעמט פון
פּאַגאַניסטישן נאַציאָנאַליזם. אַט די נביאישע אויסטייטשונג איז געווען
פּאַרבונדן מיט חלוציזם, וואָס איז ביז איצט די שענסטע פּאַרקערפּערונג
פון ציוניזם.

זאַגט דער מחבר: אין אַ נישט גאַנץ פינקטלעכער אַנאַלאָגיע — מען
קען פּאַרגלייכן די איצטיקע ציוניסטישע צעטיילונג צו דער ביבלישער
קלאַסיפּיקאַציע וואָס איך האָב פּרזיער דערמאָנט. די מזרחים — די כּוהנים־
קאַסטע, וואָס האָט אָפּגעהיט דעם רעליגיעזן ריטואַל. די אַלגעמיינע ציו-

ניסטן — די חכמים־פּילאָסאָפּן, וואָס גוטסקייט, יושר און עטיק איז אויט־ליטאַריש. די אַרבעטער־ציוניסטן — דער נביאישער באַנעם פון ייִדישקייט. די חלוצים האָבן אַלץ צום ערשט געוואָלט אַ ייִדיש לעבן. זיי האָבן געוואָלט מאַקסימום קאָאָפּעראַציע אין זייער טאַג־טעגלעך לעבן. זיי האָבן געוואָלט אַרץ־ישראל און העברעאיש. וואָס פאַר אַ פאַרם פון אַ רעגירונג עס וועט זיי געגעבן ווערן וועט זיין גוט גענוג פאַר זיי: אַ קאַלאָניע, אַ בריטישער דאָמיניאָן, אַ פּראָווינץ — אַלץ איז רעכט. דער מאַראַלישער אינהאַלט איז געווען ביי זיי דער עיקר. די פּאָגאַניסטישע לייַדנשאַפט פון שטאַטזום, וואָס האָט אַרומגעכאַפט אַ סך ייִדן, די משוגענע נישט־ייִדישע בענקשאַפט פאַר דעם אויפציטער פון שטאַט זענען געווען אינגאַנצן פּרעמד די חלוצים.

די חלוצים, ווי די נביאים, האָבן צוגעגעבן די נויטווענדיקייט פון אַ וועלט אַרגאַניזירט אין פעלקער. ווי די נביאים האָבן זיי זיך נישט אָפּ־געקערט און פאַרלייקנט די נויטווענדיקייט פון דעם מוז. זיי האָבן נישט איבערגעלאָזן נאַציע צו פּאָגאַניזם. זיי האָבן זי אַקצעפּטירט, געהייליקט און צוגעגעבן צו איר די הומאַניסטישע אויסטייטשונג.

דער היטלער־עפּיזאָד האָט אָבער געהאַט אַ שעדלעכע ווירקונג אויפן ציוניזם, ווייל ער האָט אים געגעבן אַסימילאַטאָרישע און פּאָגאַניסטישע טענדענציעס — ער האָט אַרייַנגעבראַכט אין ציוניזם דעם טעריטאָריאַליס־טישן עלעמענט. די אַלע עקסטרעמע גרופּעס זענען עס דער פּועל־יצא פון דעם. אין די לעצטע צען יאָר, איידער דאָס אויפקומען פון מדינת־ישראל, ווען אַ מלוכה וואָלט געקומען און אָנגעבאַטן אַן אוגאַנדע צו ייִדן וואָלטן עס אָט די ציוניסטן אָנגענומען. דעמאָלט וואָלט ציוניזם געוואָרן אינגאַנצן אַסימילאַטאָריש. דער מחבר גלייבט אָבער אַז ציוניזם וועט איבערקומען דעם צוריקשטויס, די רעגרעסיע, וואָס ציוניזם האָט געקריגן צוליב דעם היטלערזום.

ווייטגייענדיקע און ווייטדערגרייכנדיקע פּראַבלעמען זענען אויפגע־קומען פאַר ייִדן אומעטום, זאָגט דער מחבר. מען טאַר זיי נישט אינגאַריין און זאָגן, אַז זיי וועלן ווי עס איז פאַרענטפּערט ווערן פון זיך אַליין. אַ ציל־באַוואָוסטע שטעלונג איז אַ גרויסער כּוזה. ער מוז קולטיווירט ווערן, ער קען גאָר אַ סך באַווירקן די געשעענישן.

מאָריס סעמועל גלייבט אַז עס דאַרף זיין אַזאַ זאַך ווי אַ ייִדישע שטע־לונג צו ייִדישע פּראַבלעמען; די ייִדישע שטעלונג מיינט ער דאַרף פאַר־

שטאנען ווערן ווי דאס געפיל פון יידישער אייניקייט אין צייט, רויים און גורל. אט למשל אין דער פראגע פון באציאונג צווישן קריסטן און יידן. מיר טארן נישט איגנארירן דעם פאקט אז עס איז דא אן אונטערשייד חוץ דעם סאציאל־עקאנאמישן פאקטאָר. דאָס פראַבלעם קען פארוואַנדלט ווערן אין אַ ברכה אויב יידן און קריסטן וועלן באַנעמען אַז יידישקייט און קריסטנטום זענען טאַקע אַ רעאַליטעט, נישט קיין אילוזאָרישע בייזאַך פון אַ רעאַליטעט.

מיר טארן נישט ריידן וועגן מדינת־ישראל און די תפוצות ווי „זיר“ און „מיר“. מיר דארפן אַרומנעמען אין אונדזערע דיסקוסיעס דאָס יידישע פאַלק ווי עפעס גאַנצעס. מיר דארפן זאָרגן פאַר די גרעסטע מעגלעכקייט פון יידישן גייסט און זיין וויכטיקייט. אויב נייטיק, דארפן מיר פאַרבייגן אַנדערע לאַקאַלע אינטערעסן.

מיר דארפן שאַפן אַ גלייכגעוויכט. מיר דארפן באַנעמען און פאַר־שטיין, אַז דער אומגליק היטלער איז געווען אַן איינמאַליקע מגפה. די יידישע תפוצות וועלן נאָך לאַנג לעבן. אָבער מיר דארפן אויך פאַרשטיין אַז דאָ און דאָרט וועלן אויפקומען אַזעלכע אומשטענדן אַז יידן וועלן מוזן עמיגרירן צוליב שנאה. דער יידישער שטאַט מוז זיין גרייט אויפצונעמען די פליטים. אָבער צוגרייטן אַ יידישן שטאַט, וואָס זאָל זיין אַזוי שטאַרק און גרויס אַז ער זאָל קענען אַרײַננעמען אַלע יידן אין זינלאַז. אַפילו אַמע־ריקע קען זיך נישט פאַרזאָרגן קעגן אַלע אומגליקן וואָס קענען טרעפן אין דער וועלט.

וואָס פאַר אַ גלייכגעוויכט דאַרף געשאַפן ווערן צווישן מדינת־ישראל און די תפוצות? די פראַגע קען נישט פאַרענטפערט ווערן מיט שוין און זיכערקייט־מדרגות: ווען איז שוין דער שטאַט פאַרזיכערט פון שונאים? ווען איז ער שוין באַשיצט קעגן פורעניותן? אָדער פון אַן אַנדער שטאַנד־פונקט: ווען האָט שוין דער שטאַט דערפילט זיין ציוניסטישע פונקציע אַזוי אַז מיטן אַלגעמיינעם יידנטום האָט ער שוין פאַרזאָרגט די אייביקייט פון יידישקייט? די ווירקזאַמקייט פון יידישן שטאַט אין די הינזיכטן ווענדט זיך אַן דער אַלגעמיינער יידישקייט פון וועלט־יידינטום.

פאַר איצט איז קלאָר אַז מדינת־ישראל איז נאָך נישט עטאַבלירט פיזיש און גייסטיק. פיזיש מוז זי האָבן הילף פון דרויסן צו העלפן איר טראַגן דעם לאַסט פון אימיגראַציע. גייסטיק — זי ווערט פאַרפלייצט ביי אַ גרויסן צופלוס פון יידן וואָס ווילן דע־יזירן יידישקייט, מאַכן יידיש־

קײט אויס ייִדיש. נישט נאָר די שוואַייִשראל האָבן פאַרויסגעזאָגט, אַז אין אַ צענדליק יאָר וועט מדינת־ישׂראל ווערן אויס ייִדיש, נאָר די ביזע און שרעקלעכע נבואה האָבן געמאַכט אויך אָנהענגער פון ייִדישקײט.

יידן פון די תּפוצות מעגן זיך מישן אין די אינערלעכע ענינים פון מדינת־ישׂראל. אָדער מיר הערן אויף העלפן מדינת־ישׂראל אָדער מיר גיבן צו אַז די הילף מיינט אַ שטילער שותפות אין זייער פּאָליטיק און טאַקטיק.

די פּראַגע פון אַמעריקאַנער חלוצים דאַרף נישט פאַרשטאַנען ווערן צי מען האָט אַ רעכט צו מאַכן אַזאַ אַפּיל, אָדער צי אַמעריקאַנער יידן האָבן אַ רעכט צו עמיגרירן אַהין. אַוודאי מעג מען ביידע זאַכן טון, עס זענען שוין געווען אַזעלכע פּאַלן אין אַמעריקאַנער געשיכטע. אָבער מיטן תּמציית פון ציוניזם האָט עס נישט וואָס צו טון; ווייל אָדער ישׂראל איז נישט קיין שטאַט ווי אַלע שטאַטן, און אויב יאָ איז עס אַ שאַפונג פון אַ טרויעריקן צוגאַב (דעם טרויעריקסטן, ווייל ער האָט אַזוי פיל פּרעטענז־דירט) צו דער לאַנגער ליסטע פון זעלבסט־צענטרישע, קאָנקורירנדיקע לענדער, אָן אַ וויזיע פון אַ נייעם נאַציאָנאַליזם, וואָס זאַל זיך ווידמען צו דער דערלייונג פון דער מענטשהייט. ס'איז פאַרשטענדלעך אַז אויך אויף אַזאַ הייך האָט ישׂראל אַ רעכט צו עקזיסטירן ווי אַלע אַנדערע קליינע שטאַטן. אָבער מיט וואָס קען ער צוציען די ייִדישע יוגנט אָדער אויפ־וועקן ספּעציעלע אַמעריקאַנער סימפּאַטיע? אַ מדינת־ישׂראל וואָס ווערט מער נישט באַרירט מיט דעם ייִדיש־ציוניסטישן אידעאַל, אַ מדינת־ישׂראל וואָס רעדט בלויז נאַציאָנאַליזם און איז נישט מער פאַרבונדן מיט וועלט־דערלייונג־אידעאַל פון ייִדישקײט איז אַ צוריקטריט נישט קיין פאַר־שריט, אַ מינוס אין די וועלט־דערלייווערישע כּוחות, נישט קיין צוגאַב צו זײ.

חלוצים איז געווען אַ גייסטיקע דערשיינונג. די חלוצים זענען אַוועק קיין ארץ־ישׂראל איידער היטלער האָט געגעבן אַזאַ שרעקלעכן קלאַפּ דעם ייִדישן גייסט. אַמעריקאַנער ציוניזם איז באַפאַרבט מיטן בּפּירושן נאַציאָנאַליזם, דערפאַר טראַכט ער נישט פון חלוצים. אמתער חלוצים קען נישט אויסוואַקסן פון נאַציאָנאַליזם־פּראַפּאַגאַנדע. בלויז אַ נאַציאָנאַליס־טישע פאַרבנדינג צווישן אַמעריקאַנער יידן און מדינת־ישׂראל קען אפשר טאַלערירט ווערן פון אַמעריקאַנער ליבעראַלן, אָבער די אינספּיראַציע פון אַ העכערן צוועק און אַן אייגנאַרטיקע פאַרם קען עס נישט שאַפן.

דאס יידישע פאָלק איז אַ נאַציאָנאַלער אָרגאַניזם געהייליקט צום שאַפן פון אַ נישט־קאָנקורירנדיקן נאַציאָנאַליזם. אויף אַזוי פיל איז עס ייִדיש. ווען עס פאַרלאָזט דעם נביאישן וועלטקוק און נאָר דער נביאישער נאַציאָנאַליזם ווערט מעגלעך, דעמאָלט איז עס אַ סטאַנדאַרטיזער נאַציע, נישט קיין ייִדישע און נישט קיין קריסטלעכע.

די יידן האָבן אַלעמאַל פאַרנומען אַן אייגנאַרטיקע פּאָזיציע אין דער וועלט און וועלן עס נאָך לאַנג פאַרנעמען. ביז איצט איז די אייגנאַרטיקע פּאָזיציע געווען באַזירט אויף מיספּאַרשטענדעניש. די וועלט אָבער וועט און קען נישט פאַרגעסן, אַז דער יסוד פון דער מאַראַלישער אויפפאַסונג, אין דער מערבֿ־וועלט, איז געלייגט געוואָרן פון יידן. זי קען און דאַרף פאַרשטיין: די אייגנאַרטיקע הומאַניטעט, וואָס ייִדישקייט רעפּרעזענטירט, איז נישט געוואָרן איבעריק צוליב דעם אויפקום פון קריסטנטום. זאָל מען יידן נישט אויפּוואַרפן, אַז זיי ווילן ספּעציעלע פּריווילעגיעס. גאָט ווייסט אַז פון דעם עולם־הוהדיקן שטאַנדפּונקט איז שוין גאַרנישט קיין פּריווילעגיע צו פאַרנעמען אַן אייגנאַרטיקן אָרט אין דער וועלט. אונטער די בעסטע אומשטענדן וועט עס זיין אַ שווערער און אַ באַלאַסטיקטער יאָך.

דער דערפּאָל פון ציוניזם האָט געבראַכט צו אַ ירידה, ציוניזם איז אַריין אין דער מאַדע, עס האָט אָנגענומען די פאַרמע פון דעם גראַבסטן נאַציאָנאַליזם. אַ סך פון אונדזערע שוועריקייטן קען מען באַצייכענען מיט דעם "קעפל": "דער פאַראַליז פון דערגרייכונג, פון דערפּאָלג". כל־זמן מיר האָבן געדאַרפט בייקומען די חסרונות פון גלות האָבן מיר זיך געקענט גרויסן מיט יעדער נאַרמאַליזירונג. אָבער ווייטער אָנגיין מיט אַפּלאַדירן דעם חולה, וואָס ווערט צוריק נאַרמאַל, מיינט מאַכן אַן אינוואַליד פון דעם קראַנקן. ס'איז שוין גענוג צו באַטאָנען און זיך גרויסן, אַז יידן האָבן אַן אַרמיי, אַ פאַרלאַמענט, פאַרטייען, פּראַקציעס און קאָקוסן. נישט צוליב דעם האָט דאָס ייִדישע פּאָלק איבערגעלעבט אַלע צרות. דער איבערוועלטיקער עלעמענט אין איצטיקן שיבת־ציון איז געווען צו בלייבן ייִדיש. ווי די חסידים אין די חשמונאים־צייטן האָבן געקעמפט פאַר מיני־מאַלע מעגלעכקייטן, אַז זיי זאָל זיין דערלויבט צו ממשיך זיין זייערע גייס־טיקע זוכענישן, אַזוי האָבן אויך די ייִדישע ציוניסטן אין ארץ־ישׂראל געזוכט די מעגלעכקייט צו פּערפּעטואַרן, מאַכן מעגלעך פאַר אַלעמאַל, די זעלביקע זוכענישן. פּאָליטישע זעלבסט־דעטערמינאַציע ווי אַ צוועק, די

סטאַנדאַרזירטע נאַציאָנאַלע פּונקציעס ווי אַן אידעאַל, זענען אַלעמאַל געווען אוממאַראַלישע באַגריפּן.

פון דעם פאַראַלזי מוזן ייִדישקײט און ציוניזם געראַטעוועט ווערן דורך רעאַקטיוויזאַציע. און אפשר איז דער מעטאַפּאָר נישט קיין ריכטיג-קער. מיר האָבן דאָ צו טון נישט מיט קיין פאַראַלזי, נאָר מיט אַ פּראַגראַם פון דעייִזירונג — ווערן אויס ייִדן. אין דעם פאַל איז בעסער צו נוצן דאָס וואָרט תּשובּה.

צום סוף, זאָגט דער מחבר, מוז ער צוזאַמענוועבן די דריי פּעדעס פון זיין טעזע: דער פּאָגאַניסט, דער ייִד און דער ישראלי. ער מוז ווידער רייזן וועגן דעם קאָנקורירנדיקן פּרינציפּ אָדער מאַכט-פּרינציפּ אין דעם יחיד און אין דער נאַציע און פון נביאישן פּרינציפּ פון קאָאָפּעראַציע אין דעם יחיד און אין דער נאַציע; און דעם ייִדנס אָננעמען דעם נביאישן פּרינציפּ ווי אַ נאַציאָנאַלן פּרינציפּ און דרך; אָדער בעסער אַ נאַציאָנאַלן זין.

די שטרעבונג צו מאַכט, ווי שוין פּריער געזאָגט, האָט נישט קיין צוועק און קיין זין, ס'איז נישט ראַטזאַם אָדער קלוג און עס העלפט נישט אין קאַמף פאַר עקסיסטענץ און עס העלפט גאַרנישט נישט אַרויסצוקריגן מער פון לעבן. פאַרקערט, ס'איז שעדלעך און צעשטערנדיק. ס'איז געווען אַ צייט ווען קאַמף האָט געהאַט אַ זין, אין דער פּריערסטער צייט פון מענטשלעכער געשיכטע, אָבער נישט איצט. אין אונדזער צייט זענען מיר געקומען צו אַזאַ מדרגה פון קאָנטראַלירן די נאַטור, אַז אַנגיין מיטן געראַנגל צווישן גרופן מיינט אונטערגאַנג פון דער מענטשהייט.

די שטרעבונג צו מאַכט איז אַ פּאַטאַלער איבערבלייב פון די ווילדע צייטן, איצט איז די צייט פון קאָאָפּעראַציע.

ווי אַזוי קענען מיר דערגרייכן די קאָאָפּעראַציע? סטראַשען און דראַען דער מענטשהייט, אַז אויב די פעלקער וועלן נישט קאָאָפּערירן וועלן זיי אונטערגיין? דאָס וועט נישט העלפּן. מענטשן הערן אויס די דראַאונגען און גייען ווייטער אַן מיט זייערע נאַרישקייטן. אַפעלירן צו דער מענטשלעכער איינזעעניש און פּראַקטישקייט וועט אויך נישט העלפּן. ס'איז פאַראַן נאָר איין וועג — דער וועג וואָס די נביאים האָבן אָנגענו-מען. דאָס איז — פאַרלייקענען דעם פּרינציפּ פון שטרעבן צו מאַכט בלויז ביים יחיד איז נוצלאַז, טיידן מען זאָל עס פאַרברייטערן צו דער נאַציע. די נאַציע טאָר נישט שטרעבן צו מאַכט און די נאַציע מוז זיין מאַראַליש.

אויב די נאציע איז נישט מאַראַליש איז אוממעגלעך פאַרן יחיד צו זיין מאַראַליש.

די נביאים האָבן אַוועקגעלייגט אַ מאַראַלישן געבאַט אויף ביידן, אויף דעם יחיד און אויף דער נאציע. בעסער געזאָגט: דאָס פּאָלק וואָס האָט געשאַפן נבואה האָט געשטרעבט עס אַרױפצולייגן ווי אַ חוב אויף זיך אַליין. דאָס פּאָלק האָט געשטרעבט און איז דורכגעפאַלן; זיך נישט אונטערגעגעבן, ווידער געשטרעבט און ווידער דורכגעפאַלן און איז אַנ-געגאַנגען מיט זיין שטרעבונג וויסנדיק אַז דאָס איז די איינציקע לייזונג. די יידן, ווי אַ פּאָלק, זענען געוואָרן אין משך פון זייער געשיכטע די נישט־שלימותדיקע, אומפערפעקטע, פאַרקערפערונג פון דער באַפרייאונג פון דעם מעכאַנישן ציקל פון דער נאַטור; פאַר הונדערטער יאָרן אויפן אייגענעם לאַנד און פאַר אַ סך לענגערער צייט אין גלות. עס האָט זיך געראַנגלט מיט זיין גורל, רעאַליזירט זיין אידעאַל טיילווייז, צייטנווייז — אָבער אַלעמאַל מיט אַ מאַדנער פאַרביסענער עקשנות.

איצט, אין אונדזער צייט, האָט דאָס פּאָלק געמאַכט אַ פרווּו צו שאַפן אין לאַנד פון זיין אַריגינאַלער זעלבסט־רעאַליזאַציע אַ פאַרמע פון לעבן, וואָס וועט קאָנקרעטיזירן זיין מאַראַלישן גורל. אפשר וועט די איצטיקע פאַרמע זיין מער דערפאַלגרייך, אפשר וועט דעם ייִדישן פּאָלק איצט בע־סער געלינגען צו רייניקן זיין מאַראַלישן גורל פון אומפערפעקציע און וועט קלאַרער מאַכן זיין שליחות.

אמת, עס איז נישט אומפאַרמיידלעך אַז אַזוי זאָל עס געשען. ס'איז נישט אומפאַרמיידלעך, אַז דעם מענטשן בכלל זאָל געלינגען צו באַפרייען דאָס לעבן פון זיין קנעכטשאַפט. אָבער קלאַר איז, אַז דער וועג פון באַ־פרייאונג ליגט אין דער ריכטונג, וואָס די נביאים האָבן אָנגעוויזן. אויב דאָס ייִדישע פּאָלק וועט איבערקומען זיינע דרויסנדיקע סכנות, וואָס רינ־גלען אים אַרום, און די אינערלעכע קאַרופציע און פאַרדאַרבנקייט, וואָס האָט זיך אַריינגעריסן אין זיין איבערשאַפונג־פרוווּ — וועלן די יידן דערגרייכן זייער צוועק, וואָס זיי האָבן זיך געשטעלט מיט טויזנטער יאָרן צוריק.

ד.

ייִדישקייט און מצוות־מעשיות

ווי מען קען זען פון דעם קיצור, וואָס איד האָב געגעבן פון מאַריס סעמועלס בוך, האָט ער אויפגעבויט אַ טעאָריע וועגן ייִדישקייט, וואָס

קען, אין פּלוג, געבן אַ זין און אַ באַרעכטיקונג פאַרן גלות, אַפילו פאַר יידן, וואָס זענען נישט קיין גרויסע מאַמינים. אויך האָט ער אַוועקגע- שטעלט אַ ציל פאַר מדינת-ישראל, אָנגעצייכנט דעם וועג אויף וועלכן אַ ייִדישע מדינה דאַרף גיין, כדי צו דערגרייכן די שלימות, וואָס די נביאים האָבן געפּאָדערט.

אַבער מיר דאַכט זיך, אַז אין מאַריס סעמועלס טעאָריע ליגט אַ גרוי- סע סכנה פאַרן קיום פון גלות און שטעלט אונטער אַ פּראָגע צייכן די באַרעכטיקונג פון דער עקזיסטענץ פון מדינת-ישראל.

די געפאַר פאַר כנסת-ישראל ליגט אין מאַריס סעמועלס הויפט- הנחות — מצוות-מעשיות זענען נישט מער ווי אַן אויסערלעכע שאַלעכץ און דער עיקר פון ייִדישקייט איז דער אַבסטראַקטער געדאַנק; יידן האַלטן נישט פון קאָנקרעטן, פון מאַכט צוליב מאַכט ווי די פּאָאָניסטישע וועלט, נאָר פון קאָאָפּעראַציע, פון שלום. דערפאַר איז יידן פרעמד דער ספּאָרט, וואָס איז אַ פּאַרמע פון קאָנקרעטן. אַט דער גייסטיקער באַגריף קעגן ספּאָרט-שפּיל-וועלט איז דער עיקר פון ייִדישקייט.

ער נעמט אַן כמעט דעם נישט-ייִדישן קוק אויף מצוות-מעשיות, נעמ- לעך, אַז עס איז נישט מער, ווי אויסערלעכע פּאַרמעס, וואָס האָבן ווייניג וואָס צו טון מיט דעם אינערלעכן גייסט פון ייִדישקייט. ער פרעגט:

„וואָס האָט דאָס אַלץ צו טון מיט ייִדישקייט, ווי עס ווערט אין אַלגע- מיין פאַרשטאַנען, מיט דעם בית-מדרש און ימים-טובים, מיט תּר״ג-מצוות און שולחן-ערוך, מיט קדיש און יאַרצייט און יזכור-ליכט, מיט כשרות, מיט מילה, מיט תּפּילין, מזוזה, מיט דעם טלית, מיט מקוה, מיט תּעניתים און מיט מצוות אויף פּסח?“ (ז' 204).

און ער ענטפּערט, אַז עס האָט טאַקע נישט וואָס צו טון מיט דעם גייסט פון ייִדישקייט:

„די ריטואַלן און רעליגיעזע דאַגמעס פון די יידן מאַכן זיי נישט פאַר אַן אייגנאַרטיק פּאַלק (פעקוליאַר פּיפל), סיידן אין דעם זין, וואָס אַלע פעלקער זענען אייגנאַרטיק, מאַדנע און אַנדערש. אַט אַזוי ווי עס איז מעגלעך פאַר אַ ייִדישע נאַציע צו באַוויגען ארץ-ישראל און נישט זיין ייִדיש, אַזוי איז מעגלעך פאַר אַ ייִדיש פּאַלק אין גלות צו אָפּהיטן אַלע מצוות און גלויבן אין דאַגמעס פון ייִדישקייט און אויך נישט זיין קיין יידן“ (ז' 210).

ווייטער זאָגט ער:

„איך פּיל זיך נישט אין דערהיים אין די פּאַרמאַלע אמונות פון דער אַרטאָדאָקסישער ייִדישקייט; אַבער איך פּיל זיך אין דערהיים אין איר

גייסט, וואָס איז מיט איר ערנסטער, נישט שפּילעוודיקער און נישט פּאַנאַ-
ניסטישער באַציאונג צום לעבן, דער זעליקער ווי דער גייסט פון דעם
נישט ריטואַליסטישן אַרטאָדאָקסישן קיבוץ פון מיינ יוגנט" (ז' 212).

דאָס מיינט, אַז מצוות-מעשיות גיבן גאַרנישט נישט צו. מצוות, ייִדי-
שער נוסח פון לעבן איז נישט מער ווי אַן אַרױפּגעלייגטער בגד אויף
דעם עיקר פון ייִדישקייט, אויף דעם ייִדישן גייסט, אויף דעם ייִדישן
וועלט-באַנעם, פון נישט קאַנקורענץ, פון נישט ספּאַרט-געפּיל פון לעבן.

אַבער דאָס איז אינגאַנצן קעגן ייִדישן דרך. דער אַבסטראַקטער גע-
דאַנק פון יושר און צדק, פון קאַפּעראַציע און אַפּילו פון אחדות-אלהים
געפינען זיך אין אַלע ציוויליזאַציעס, אין אַלע רעליגיעס, אַפּילו אין די
פּאַגאַניסטישע. אַבער דער חילוק צווישן ייִדישקייט און אַלע רעליגיעס,
אַריינגערעכנט קריסטנטום, איז וואָס ייִדישקייט האָט אַנגענומען הלכה,
וואָס איר צוועק איז נישט געווען קיום-האומה, ווי אַ סך היסטאָריקער
מיינען, נאָר דיסציפּלינירן דאָס לעבן, אַז דאָס פּאַלק זאָל רעאַליזירן אין
זיינע טאַג-טעגלעכע מעשים די הייליקע פּאַדערונג פון אַ הייליק פּאַלק.

אין דער נישט-ייִדישער וועלט איז גוטסקייט געווען בלויז אַן אַב-
סטראַקטער געדאַנק, ביי יידן איז עס געוואָרן קאַנקרעטיזירט. איך וועל מוזן
איצט ברענגען עטלעכע צייטאַטן, וואָס איך האָב שוין פּריער געבראַכט:

„ס'איז קיין ספק נישט, אַז נאָך אין דער חשמונאים-תּקופה און אַפּשר
נאָך פּריער, האָט זיך אַרױסגעוויזן די דערהויבענע שטרעבונג, וואָס באַצייכנט
אַמבולטסטן ייִדישקייט און געמאַכט פון ייִדישקייט דאָס, וואָס זי איז גע-
ווען פאַר די לעצטע טויזנטער יאָרן: הייליקן דאָס לעבן דורך דער היילי-
קייט פון אמונה. יעדע וואַכעדיקע עובדא, וואָס דער ייד טוט, איז שוין
דעמאָלט געהייליקט געוואָרן מיט דער קדושה פון דינען גאָט, אַזוי אַז יעדער
ייד איז געווען פאַר זיך אַ „כהן“, וואָס פירט דורך די „עבודה“ אין בית-
המקדש. דאָס דאָווענען אין די בתי-כנסיות, אַדער ביי זיך אין הויז, אויסערן
בית-המקדש, דאָס ברכה מאַכן אויף יעדן מין עסן און טרינקען פאַרן
עסן און נאָכן עסן; וואָשן די הענט, וואָס איז זיכער לכתחילה געווען אַ
טיילווייזע טבילה און נאָך און נאָך, אַלץ האָט געהייליקט דאָס לעבן פון
אַ יידן, זיין הויז — אַ בית-המקדש און זיין טיש — אַ מזבח. דאָס אַפּזונ-
דערן זיך פון די גוים, אויסהיטן זיך פון יעדער אומריינער זאַך, זיין
אַפּגעהיט אין עסן, טרינקען און אַלע אַנדערע זאַכן; צניעות אין געשלעכט-
לעכע ענינים, רחמנות, ביישנות, גמילות-חסדים — דאָס איז געווען דער
דרך פון די פּרושים נאָך אין דער צייט פון די חשמונאים“ (היסטוריה
של הבית השני, פרופּסור יוסף קלוזנער, כרך רביעי, ז' 112).

נאָך שאַרפּער זאָגט עס אהרן קאַמינקאַ:

„ווען די פרשה „ואהבת“ ווערט אַרײַנגעלייגט אין די בתים כּון די תּפּילין, איז עס נישט קיין סימן, און מען האָט אָן איר פּאַרגעסן, נאָר ס׳איז אַ סימן, אָז זי איז העכער פּון וועלכן ס׳איז ספּק אָדער אַפּפּרעג און ס׳איז דער אמתער באַווײַז, און דורך דעם וועט אַ ייד געדענקען דעם גרויסן נדר“ („העתיד“, כרך רביעי, ז' 175).

אַבסטראַקטע גוטסקײט, יושר ווי אַ טעאָריע איז אויך נישט פּרעמד דער געצנדינערשער וועלט. אַפּילו פּלאַטאָנס בוך, וואָס מאַריס סעמועל האַלט ווי דעם אב־אבות־הטומאה, איז נישט אינגאַנצן רשעות. אָט וואָס ערנעסט רהײס זאָגט אין דער הקדמה פּון בוך:

„זײַן געווער איז געווען די לײדנשאַפּטלעכע אײבערצײגונג פּון דעם חילוק צווישן גוטס און שלעכטס און די אײנערלעכע ווערט פּון שײנקײט און גוטסקײט, אָן אײבערצײגונג וואָס ער האָט אַליין פּראַקטיצירט אַזוי גוט ווי ער האָט געפּרעדיקט“.

אַבער בלױז סאַקראַטעס האָט געלעבט לױט זײַן פּרעדיקן. קײן הלכה, וואָס זאָל די־ספּילנירן דעם מענטשן האָט ער נישט געשאַפּן. אַבסטראַק־צײע אַליין מײנט גאַרנישט. אָט איז פּאַראַן אין ווירגיל אַפּילו אַ באַחרית־הימים, אַ נבואה אויף דער צוקונפּט, וואָס קען זיך גוט פּאַרגלייכן מיט ישעיהוס נבואה פּון באַחרית־הימים:

„מענטשן וועלן באַפּרײט ווערן פּון זײערע אַלטע לאַנג־אַריקע שרעקן, נאָר עטלעכע פּלעקן פּון די אַלטע זײנד וועלן אײבערבלייבן. אונטער דער הערשאַפּט פּון אַ נײעם, פּון הימל־געשיקטן, פּרינץ וועט די ערד אַרויס־געבן פּרוכט ספּאַנטאַן און די אַלטע קריגערישע כּוחות פּון דער נאַטור וועלן פּאַרוואַנדלט ווערן אין עלעמענטן פּון פּרידן. דער לײב וועט מער נישט פּאַרצוקן דעם אַקס, די גיפּטיקע שלאַנג און די גיפּטיקע גראַזן וועלן פּאַרשווינדן און די בשמים־פּלאַנצן, וואָס וואַקסן אין ווייטע לענדער, וועלן קולטיווירט ווערן אין יעדנס פּעלד. די צײטיק־געוואַרענע תּבואה וועט קײנ־מאַל נישט צעשעדיקט ווערן פּון בראַנדן, וויינטרויבן וועלן וואַקסן בשפּע אויף קראַפּיווע, דערנערגעוויקסן און פּון דעם מעכטיקן דעמב וועט טריפּן מיט האַניק“.

ווירגיל, וואָס איז געשטאַרבן צוואַנציק יאָר פאַר אונדזער צײַט־רעכע־נונג, קען זײַן האָט געלייענט ישעיה אין אַ גריכישער אײבערזעצונג. אַבער די וויכטיקײט ליגט אין דעם וואָס ער האָט אַנגעשריבן אַ גאַנצן ציקל פּון פּאַעמעס, וואָס האָבן פּאַרגעשטעלט אַ צוקונפּטיקע גליקלעכע וועלט. אַ סימן אָז עס זענען געווען לײענער פאַר אַזאַ מײַן שרײַבן. אַבער די אַלע שײנע פּאַעמעס זענען נישט געוואָרן קײן טײל פּון דעם טאַג־טעגלעכן לעבן

פון רוימישן פאלק. טרעפלעך קורץ און טיף האָט פראָפעסאָר יחזקאל קויפּמאן איבערגעגעבן דעם זין פון דער געשיכטע פון דער יידישער רעליגיע:

„די געשיכטע פון יידישער רעליגיע איז נישט די געשיכטע פון דער אידיע, נאר איר פארווירקלעכונג, איר פארקערפערונג און איר ווירקונג.“ איר פארווירקלעכונג, איר פארקערפערונג און איר ווירקונג דאָס האָט נאר געקענט רעאליזירט ווערן דורך אַריינפירן פון הלכה אין טאָג-טעגלעכן לעבן.

וויבאלד אַז מאָריס סעמועל האַלט הלכה נישט מער ווי אינגאַנצן אַ דרויסנדיקן לבוש קומט ער, לויט מיין מיינונג, צו דריי שעדלעכע הנחות: א) ער איז בעצם מסכים מיט די שוללי-הגלות, די וואָס פאַר-לייקענען דעם גלות, אַז יידיש לעבן מוז איצט צעפאַלן אין גלות; ב) סיידן ווען מדינת-ישראל וועט זיין אַ שטאַט, וואָס אַריענטירט זיך בלויז אויף קאָאָפּעראַציע, אויסשליסן יעדן פאַרם פון קאַמף און זיך אַפּאָגן פון דעם גייסט פון ספּאַרט-לעבן, וואָס האָט איצט פאַרכאַפט די מערב-וועלט; ג) עס איז נישטאָ קיין חילוק צווישן דעם תנ"ך און דעם נייעם טעסטאַ-מענט.

ער זאָגט וועגן די תפוצות:

„קאַמפּאַקטע יידישע מאָסן, וואָס לעבן אַ באַזונדער לעבן, אַפּגעטיילט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג, וואָס ריידן אַממיינסטן אַן אייגן לשון און זענען אונטערגעוואָרפן נאָר צום ראַנד-דרוק פון דער דרויסנדיקער וועלט, עקזיסטירן נישט מער און קענען צוריק נישט אויפגעלעבט ווערן. אָט די קערפערשאַפטן זענען געווען די טרעגער פון יידישן גייסט אין די תפוצות. זיי זענען אויפגעקומען דערפאַלגרייך אין בבל, שפּאַניע, אין צפון-אַפריקע, אין מזרח-איראָפּע און אין, שוין אין אַן אַפּגעשוואַכטער פאַרם, אין אַמע-ריקע. פון דעם יידישן נאַציאָנאַלן תפוצות-צענטער האָט דאָס יידישע לעבן געשטראָמט צו די אַנדערע יידישע צענטערס. אָט די יידישע צענטערס זענען געווען אזוי קאַמפּאַקט אַז זיי האָבן געקענט אַסימילירן די דרויסנדיקע קול-טור-מאַטעריאַלן, וואָס זענען אין זיי אַריינגעדונגען פון די ראַנדן. אָבער נאָך פאַר די איצטיקע פאַרמעס פון מאָסן-אַטאַקעס אויף דעם קערפער און גייסט פון יידישן פאלק, האָט יעדער צענטער אָנגעהויבן אויפצולייזן זיך. אַזאַ סכנה האָט יידנטום קיינמאַל נישט געהאַט. אין דעם זין איז דער דיאַגנאָז פון די פאַרלייקענער פון גלות געווען אינגאַנצן אַ באַרעכטיקטער“ (ז' 245).

עס מיינט אַז מאָריס סעמועל האַלט אַז הלכה קען איצט מער נישט שפּילן קיין ראַלע אין די תפוצות אויב מדינת-ישראל זאָל זיין אַ שטאַט

ווי אַלע שטאַטן. הלכה אַליין האָט אין זיך נישט די שאַפונג-כוחות זיך צופאַסן צום נייעם וועלט-באַנעם, ווייל הלכה איז נישט מער ווי אַן אויסערלעכער לבוש, שאַלעכץ. די כוחות איינצושטעלן צוריק אַ ניי לעבן אין די תּפוצות קענען קומען נאָר פון דעם ייִדישן שטאַט, דער תּנאי איז נאָר אַז ער דאַרף זיין גאָר אינגאַנצן אַנדערש פון אַלע שטאַטן.

דערפאַר האַלט ער, ווי ס'איז שוין געווען אויבן באַמערקט, אַז ס'איז נישטאָ קיין חילוק צווישן די לערע פון נייעם טעסטאַמענט און תּנ"ך. ער זעט נישט אַז שוין אין אָנהייב פון ישועס התּגלות, ווי עס ווערט דערציילט אין די פאַרשיידענע בשורות, איז אָנגענומען געוואָרן דער פאַגאַניסטישער פּרינציפּ פון שטעלן אַלץ אויף אַבסטראַקציע און דערפאַר איז נישט נייטיק קיין הלכה. ס'איז נישט וויכטיק וואָס דער נייער טעסטאַ-מענט רעדט מיט אַ ייִדישן לשון און יעדער פּסוק באַזונדער איז אַ ייִדי-שער, וויכטיק איז די סיסטעם און אויף וואָס עס ווערט געשטעלט דער טראַפּ. גוט האָט עס פאַרשטאַנען דער נישט-ייִדישער פאַרשער ר. טראַ ווערס הערפאַרד:

„ייִדישקייט איז אַ וועלט-באַנעם געבויט אַרום אַן אידיע, קריסטן-טום איז אַ וועלט-באַנעם געבויט אַרום אַ פּערזאָן“ — „קריסטנטום האָט באַטאַנט און באַטאַנט איצט אויך, אַז גלויבן קומט פּריער ווי וואָסער עס איז אַנדער טועכץ. דאָס איז באַוווּזן געוואָרן, אויב עס דאַרף איבערהויפּט באַוווּזן ווערן, מיט דעם פאַקט וואָס דער תּנאי צו ווערן אַ מיטגליד אין קירך דאַרף זיין אַ דערקלערונג פון גלויבן.“ — — —

— — — „ס'איז טאַקע אמת, אַז די קירך האָט זיך געלערנט, אַז מען דאַרף לעבן אַ ריין לעבן, אַ מאַראַליש לעבן און אַ הייליק לעבן, אַבער זי איז נישט באַשטאַנען אויף דעם אַזוי שטאַרק, ווי אויף דער ריינקייט פון גלויבן און אויפן ריכטיקן גלויבן. מען האָט קיינעם נישט פאַרברענט אויף דער אויטאָ-דערפּע פאַר נישט לעבן קיין ריין מאַראַליש לעבן. אַבער מען האָט יאָ פאַרברענט מענטשן פאַרן נישט ריכטיקן גלויבן. אין אַנדערע ווערטער — צו טון דעם ווילן פון גאָט האָט פאַרנומען דעם צווייטן אַרט אין דער לערע פון דער קריסטלעכער קירך.“

נאָך הונדערטער און הונדערטער יאָרן פאַר דעם יוניטאַרער הער-פאַרדן האָט אַ ייִדישער רב, ר' חסדאי בן-יהודה קרקש, אַרויסגעבראַכט דעם געדאַנק אַ סך שאַרפּער און קלאַרער:

„ייִדישקייט נעמט אַרום אַלע אַקטיוויטעטן פון דעם מענטשן און זיינע אויפפירעכצן אין לעבן. נישט נאָר אין שול, נאָר ווען ער לייגט זיך, ווען ער שטייט אויף, ווען ער איז אין דער היים, ווען ער איז אויף וועגנס, ווען ער עסט און ווען ער פירט געשעפט. בקיצור, אַ ייד לעבט מיט זיין אמונה.

שלמה טיימאן

נישט אזוי איז מיט קריסטנטום, וואָס פאַרנעמט זיך בלויז מיט גלויבן אין גאָטס זון, מיט טבילה (באַפטיזם) און מתווה זיין זיך פאַרן גלח פאַרן טויט און מער נישט. אַפילו דער פרומער קריסט איז בלויז אַ קריסט אין זיין קלויסטער, חוץ דעם לעבט ער ווי איינער אָן דת, אָן אַ רעליגיע. ווייל ביי אים אין שטוב און אויסערן שטוב און אין אַלע זיינע מעשים און אין אַלע זיינע אַקטיוויטעטן איז נישטאָ קיין זכר פון קריסטלעכקייט און ס'איז גאַרנישט קענטיק, אַז ער איז אַ קריסט, און זיין גאַנצער געזעלשאַפטלעכער לעבן איז אויסער דעם תחום פון זיין אמונה. און אויב ער איז אַפילו אַ גנב, אַ גולן און אַלץ וואָס עס איז פאַרדאַרבן איז אין אים, און ער איז אַ פגער רע פאַר לייטן, אויב ער האָט זיך טובל געווען אין גאַמען פון יעזוסן און ער גלייבט, אַז ער, יעזוס, איז אַ גאָט און ער איז געקרייצט געוואָרן, כדי די יונד פון דער וועלט זאל פאַרגעבן ווערן, און ער האָט זיך מתווה גע-ווען פאַרן טויט, גייט ער אַרויף אין גן-עדן און קיינער שטעלט זיך נישט אַנטקעגן" („בטול עקרי הגוצרים", מאת ר' חסדאי בן-יהודה קרקש).

ביידע, דער יידישער רב און דער ערלעכער טיפער קריסטלעכער פאַרשער, ווייזן אָן דעם פאַגאַניסטישן דרך פון קריסטנטום, דאָס שטרעבן און גאַרן צו מעשים-טובים אין אַבסטראַקט, אָבער אָן רעאַליזירונג אין טאַג-טעגלעכן לעבן, הלכה. דאָס מיין איך איז איינער פון די גרונט-טעותים פון מאַריס סעמועל, וואָס מיינט, אַז קריסטנטום איז דורכגעפאַלן, ווייל דער דורכשניטלעכער קריסט האָט געקענט אַנטלויפן אין טאַג-טעגלעכן לעבן אין פאַגאַניזם, וואָס איז געווען אַ דרויסנדיקע קולטור, אַז אָפגעטיילטער לעבנס-וועג פון קריסטנטום. ניין, קריסטנטום גופא, אין זיין אורשפרונג אין דער פערזאָן פון יעזוס איז געווען קעגן יידישן דרך פון הלכה און דערפאַר האָט ער נישט איינגענומען דאָס טאַג-טעגלעכע אין דעם קרייז פון אמונה.

וויבאַלד אַז מאַריס סעמועל שטעלט אַוועק יידישקייט בלויז אויף דער אַבסטראַקציע פון קאָאָפּעראַציע, מיינט ער, אַז די יידישע מדינה, וואָס וועט זיין נישט קיין קעמפּערישער שטאַט, נאָר אַ קאָאָפּערירנדיקער שטאַט, וואָס וועט ווייכן פון דעם ספּאַרט-באַנעם פון דער וועלט, אַט דער שטאַט וועט באַאיינפלוסן די תפוצות און אויפהאַלטן יידישקייט אויך אין גלות. דאָ ווערט די זאך כולו-מוקשה. ער פרעגט אַפ זיך אַליין. אין קאַ-פיטל „אַמפוטאַציע" — אָפּשניידן — זאָגט ער:

„די אַסימילאַטאָרן מיינען, אַז מדינת-ישראל וועט אָפּשאַפן אַנטיסע-מיטיזם, ווייל אויב די אַנטיסעמיטן וועלן טענות האָבן צו די יידן אין גלות, אַז זיי לעבן נישט קיין נאַרמאַל לעבן, וועלן די יידן קענען אַנווייזן, אַז דאָרט, אין מדינת-ישראל, איז אַלץ כשורה. אויך טראַכטן די אַסימילאַטאָרן,

אַז יידן אין די תּפוצות וועלן זיך ענדערן און ווערן נאַרמאַל צוליב דער נאַרמאַליטעט אין מדינת־ישׂראל, אַזוי, אַז ייִדישקײט וועט אונטערגיין אין מדינת־ישׂראל און אין די תּפוצות. זיי מאַכן אַ טעות, האַלט מאַריס סעמועל, ווייל די שונא־ישׂראל וועלן נישט קוקן אַהין ווהיין די יידן ווייזן אַן מיטן פינגער. די יידן אין די תּפוצות וועלן זיך נישט ענדערן צוליב מדינת־ישׂראל. ס'איז איין זאַך ווען אַ מענטש רייסט איבער מיטן עבר און גייט אַוועק אין אַן אַנדער לאַנד איבערצובויען זיין לעבן און ס'איז גאַר אַן אַנדער זאַך, ווען איינער בלייבט אויפן אַרט, איינגעוואַרצלט, געפאַנגען פון געווינהייטן און סביבה״.

דאָך ווענדט ער אַן די זעלביקע לאַגיק ווען עס קומט צו זיין באַליבטן טעזיס — דאָס גרינדן פון אַ נישט־קאָנקורירנדיקן פּאַציפּיסטישן שטאַט.

קען מען דאָך שטעלן די זעלביקע פּראָגע, ווי אַזוי וועלן ענדערן יידן זייער לעבן אין גלות בלויז ווייל זיי וועלן קענען אַנווייזן, אַז דאָרט, אין מדינת־ישׂראל, איז אַ קאָאָפּעראַטיווער שטאַט?

מאַריס סעמועל מיינט, אַז דער ייִדישער שטאַט מוז טראָגן אַ פּאַציפּיסטישן און קאָאָפּעראַטיוון כאַראַקטער. דער איינדרוק איז, אַז דאָס איז דער פּראָגראַם פון דער סאַציאַליסטישער פּאַרטיי אין מדינת־ישׂראל און דאָס איז די שטרעבונג פון די אמתע ציוניסטן. נאָר די אַסימילאַטאָרישע ציוניסטן שטרעבן צו אַ שטאַט ווי אַלע פעלקער.

אַבער ווי איז עס מעגלעך אין די איצטיקע אומשטענדן אַזאַ שטאַט? עס קען זיין, אַז מאַריס סעמועל פּאַרגלייבט עפעס גלייך מיט נישט גלייכס. ער זאָגט, אַז דאָס גאַנצע לעבן אין גלות איז געבויט געווען אויף דעם נביאישן געדאַנק פון קאָאָפּעראַציע, אַנטי־מלחמה, אַנטי־קאָמף, אַנטי־ספּאָרט וועלט־באַנעם. דאָס איז דאָך געווען אין גלות. יידן האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון אַ סך איינגעשטעלטע און אַנגענומענע פּאַרמעס, וואָס ביי דעם דורכשניטלעכן מענטשן זענען זיי דער עיקר סימנים פון אַ פּאַלק — כדי איינצוהאַלטן דעם עיקר. אַבער ווען יידן האָבן געהאַט אַ מלוכה, זאָגט דאָך מאַריס סעמועל אויך, אַז די חשמונאים־הערשער האָבן זיך אויפֿ־געפירט ווי אַלע הערשער. ער האָט דאָך נישט באַוויזן, אַז ווען יידן האָבן געהאַט אַ מלוכה איז זייער מלוכה געווען אַנדערש. אפשר איז מלוכה מחייב אַן אַנדער אויפפירונג אפשר איז אין אַ מלוכה נישט מעגלעך אָפּצוהאַנגן זיך פון ספּאָרט־וועלט־באַנעם, פון קעמפּערישקייט, פון קאָנקורענץ, פון אַוועקשטעלן די אַרמיי, ווי איינע פון די וויכטיקע זיילן פון מדינה?

אָט וועל איך אָנווייזן אויף אַ קלייניקייט. מאַריס סעמועל דערציילט, אַז די ייִדישע צייטונג אין ענגלאַנד האָט קיינמאָל גאַרנישט נישט גע- דרוקט וועגן ספּאַרט. אמת! אינטערעסאַנטער נאָך איז, אַז אַלע ייִדישע ציי- טונגען אין אַמעריקע, וואָס זענען טיף פאַרוואַרצלט אין אַמעריקאַנער לעבן און באַהאַנדלען אַלע פּראָבלעמען פון אַמעריקע, האָבן אויך נישט קיין ספּאַרט-אַפטיילונגען. אָבער דער „דבר“ אין מדינת-ישראל האָט יאָ אַ ספּאַרט-אַפטיילונג. און איך וויל אים אויפּמערקזאַם מאַכן, אַז גאַר אַפט פאַרנעמען די ספּאַרט-באַריכטן אַ סך מערער פּלאַץ ווי די אַפּהאַנדלונגען וועגן ביכער. אַמווייניקסטן אַזוי האָב איך געטראָפּן אין די פּרייטיקדיקע נומערן, וואָס איך דערהאַלט.

אפשר האָט מדינה איר אייגענעם לאַגישן וועג פון אַנטוויקלונג?

חויז דעם, אין דער עצם-פּראָגע פון כאַראַקטער פון שטאַט זענען מיט אים נישט מסכים די הויפּט-פירער פון ציוניזם פון זיין אייגענער פּאַרטיי. מאַריס סעמועל מיינט, אַז אין דער איצטיקער פּאַנאַניזאַציע פון שטאַט איז שולדיק דער נישט-ציוניסטישער עלעמענט, וואָס איז צוגע- קומען צום ציוניזם נאָכן חורבן-היטלער. אָבער די חלוצים, די אַרבעטער אין ארץ-ישראל, האָבן לכתחילה געגרינדעט אַן אמתן ייִדישן שטאַט, און מדינת-ישראל איז אַ פאַרזעצונג פון גלות-באַנעם פון פּאַלק. זיי האָבן קיינמאָל נישט געטראַכט צו ליקווידירן די תּפוצות אָדער זיי לאַזן אויף גאַטס באַראַט. אַט ווי דער יסוד המעלה פון עזראס צייטן האָט עס נישט געטראַכט (ז' 257). ער לייגט די גאַנצע האַפענונג אויף דער אַרבעטער-פּאַרטיי. אָבער בן-גוריון האַלט נישט אַזוי. אַט וואָס ער זאָגט אין צווייטן בריוו צום קולטור-קאַנגרעס:

„מיר דאָ לייגן — אַזוי גלייבן מיר — דעם פּונדאַמענט פאַר אַ נייעם ייִדישן לעבן, מיר זענען נישט קיין קאַנגלאַמעראַט פון יחידים, וואָס רעדן ייִדיש, אַראַביש, פּערסיש, אונגאַריש אַז״ו. מיר זענען אַ פּאַלק, אַזוי ווי מיר זענען נישט געווען מער ווי צוויי טויזנט יאָר, זינט די ערשטע חשמר נאים, און אפשר זינט דעם בית-הראשון (מיין קורסיוו — ש. ס.). איך האָב מורא אַז איר באַגרייפט נישט דעם גאַנצן פאַרנעם און די טיף פון דער היסטאָרישער רעוואַלוציע וואָס קומט דאָ פאַר“ (מאַרגן-זשורנאַל, זונטיק, נאָוועמבער 4, 1951).

איך האָב געקענט ציטירן נאָך און נאָך פון דער ארץ-ישראלדיקער פּרעסע און פון די רעדעס און שריפטן פון די ציוניסטישע פירער, וואָס לויט מאַריס סעמועלס באַגריף זענען זיי קעגנער פון אַ מאַדערנעם נאַציאָ-

תּוֹךְ יִיִדִישְׁקײט

נאַליסטישן שטאַט. אָבער איך גלייב, אַז עס איז נישט נייטיק. אַט איז נאָר
איין ביישפּיל. מאָריס סעמועל האַלט, אַז דער אמתער ציוניזם איז קעגן
קיבוץ-גלויות:

„דער צוועק פון אַ ייִדישער היימלאַנד איז קיינמאַל נישט געווען גע-
ריכטעט אויף בלויז צונויפקלייבן די היימלאַזע יידן און די פּאַרפּאַלגטע;
אויך האָט עס קיינמאַל נישט באַצוועקט קיין קיבוץ-גלויות; ווייניקער נאָך
האַט עס געמיינט צו איבערלאַזן די תּפּוצות צו זייער אייגענעם גורל“
(ד' 245).

אָבער די פּירער פון דער איצטיקער מלוכה פון מדינת-ישראל מיט בן-
גוריון בראש, האַלטן יאָ פון טאַטאַלן קיבוץ-גלויות. דאָס, וואָס זיי האָבן
זיך איצט טיילווייז אָפּגעזאַגט פון קיבוץ-גלויות איז בלויז צוליב טאַקטישע
טעמים. אַט האָט בן-גוריון אין „טאַג“ פון דעצעמבער 1, 1951, אין זיין
מאמר „וואָס קען פּאַרזיכערן די ייִדישע מדינה קעגן אירע שונאים“ ווי-
דער זיך אַרויסגעזאַגט, אַז קיבוץ-גלויות איז די העכסטע מיסיע פון דער
מדינה:

„די עליה איז נישט נאָר אַ ציוניסטישע מצווה און דער וועג צו דער
העכסטער מיסיע פון דער מדינה, צום קיבוץ-גלויות — נאָר זי איז אויך
דאָס ניצלעכסטע מיטל פון דער מלוכה-זיכערקייט.“

דאַנערשטיק, דעצעמבער דעם דרייצנטן 1951, איז באַריכטעט גע-
וואָרן אין אַלע צייטונגען נאָך אַ שאַרפּערע רעדע פון בן-גוריון אין כנסת.
אויך וואַלט מסתמא מאָריס סעמועל נישט געקליבן קיין צופיל נחת
פון דער אומדירעקטער גלאַריפּיקאַציע פון דער אַרמיי, וואָס בן-גוריון
ווייזט אַרויס אין דעם מאמר פון דעצעמבער דעם ערשטן. און בן-גוריון
איז דאָך דער פּאַרשטייער פון דער ציוניסטישער אַרבעטער-פּאַרטיי, וואָס
לויט מאָריס סעמועל, טראַגט זי דעם נביאישן גייסט פון קאָאָפּעראַטיוון
שטאַט.

מאָריס סעמועלס שרעק פאַרן אויפקום פון אַ מאַדערנעם קריגערישן,
געצנדינערישן שטאַט אין אַרץ-ישראל איז אַ באַרעכטיקטע. אָבער וויבאַלד,
אַז ער לייקנט אָפּ די גרויסע וויכטיקייט און דעם עיקר פון ייִדישקייט —
הלכה, וועט ער זיך מוזן באַנגענען מיט אַ נישט-ייִדישלעכן שטאַט אין
ישראל. ס'איז פאַראַן נאָר איין כוח וואָס קען ווירקן קעגן דער גויזאַציע
פון ייִדישקייט אין אַ מאַדערנעם שטאַט — אַן אויפלעב, אַ רענעסאַנס פון
הלכה-ייִדישקייט. אַ הלכה-רענעסאַנס קען אַקטיוויזירן ייִדישקייט אין די
תּפּוצות אַזוי, אַז די מצוות-מעשיות זאָלן נישט זיין קיין מצוות-אנשים-

שלמה טיימאן

מלומדה, נאך זאלן טאקע ווירקן אויף דעם סאציאלן און עקאנאמישן איבערבוי פון יידישן לעבן אין גלות און זאל אפהאלטן די יידישע מלוכה זי זאל נישט ווערן קיין טייל פון דער וועלט־רשעות, ווייל די ריכטונג פון הלכה וועט זי פירן אויף דעם יידישן וועג.

איך פארשטיי, אז מען וועט מיך באלד פרעגן, ווי אזוי עס קען קומען צו א רענעסאנס פון הלכה איבערהויפט פאר דעם מאדערנעם יידן. אבער צו געבן אן ענטפער אויף דער פראגע איז איצט נישט מיין צוועק, דאס האב איך באהאנדלט פריער. דער צוועק איז געווען בלויז אנטווייזן, אז מאַריס סעמועלס בוך, וואָס פאַרלייקנט, אז הלכה איז דער עיקר פון יידישן וועלט־באנעם און דערפאַר מיינט ער, אז עס איז נישטאָ קיין גרונט־אונ־טערשייד צווישן קריסטנטום און יידישקייט, האָט נישט געקענט געבן קיין לייזונג פאַר דער צעפאַלונג פון יידישקייט אין די תפוצות. אויך האָט ער נישט געקענט אַנטווייזן אויף אַ וועג, ווי אזוי צו פאַרמיידן, אַז די פאַ־גאַניסטישע נייגונגען פון מדינת־ישראל זאלן נישט פאַרשטאַרקט ווערן. עיקר חסר מן הספר. דער עיקר פון אַלע עיקרים פעלט אין בוך. אַז אַ רענעסאנס פון הלכה איז נישט מעגלעך קיין יידישער וועג, אַפילו אין אַן אייגענער מדינה. זיין דיאָגנאָז איז אַ ריכטיקער, אַבער זיין רפואה איז נאָך ערגער פון דער מחלה.

די נאטראנלעניש פון ברוד ריווקין

אין זיין מענלעכער גבורה האָט ער זיך
געראַנגלט מיט גאָט (הושע יב, ז).

א.

ריווקין — די פערזענלעכקייט

■ אַרן און יאָרן האָט צווישן אונדז געלעבט אַ מענטש וואָס האָט אין זיך
געטראָגן דעם אויפברויז, דעם פאַטאַס און די וויזעס פון אונדזערע
אַמאַליקע מוכיחים-בשער. ער האָט געהאַט נישט נאָר דעם כוח צו באַ-
ווירקן אונדזער לעבן, נאָר איד גלייב, אַז ער איז געווען ביכולת צו באַ-
נייען און איבערבויען אונדזער ייִדיש-וועלטלעכן וועלט-באַנעם. ער האָט
געקענט באַווירקן די ייִדישע אומגלויביקע, „די אַקטיווע ייִדישע מאַיאָרי-
טעט“ און איר געבן אַ טיפן ייִדישן אינהאַלט און אַריינרועבן זי אין גע-
וועב פון דער ייִדישער אמונה. אָבער אונדזער דור איז נישט געווען ראוי
פאַר זיין התגלות און ער אַליין איז אויך נישט ראוי געווען נתגלה צו
ווערן. מיר, די אויסגעליידיקטע, דינער צו די 'עבודה-זרות פון קונסט
און מאַרקסיסטישן מאַטעריאַליזם, האָבן זיך נישט גענייטיקט אין אים,
און ער האָט נישט געהאַט די תמימות פון אַ קאַנקרעטיזירטן גלויבן, וואָס
איז צוגעבונדן צום לעבנס-שטייגער פון אַן עדה. ער האָט געלעבט אין
אונדזער וועלטלעכער סביבה, אַ סביבה אויסגעליידיקט פון מצוות-מעשיות
און רעליגיעזן פאַטאַס. אַ סביבה וואָס האָט זיך מער נישט גענייטיקט אין
אַ בית-מדרש אַפילו. ער איז געבליבן ווי איינער פון אונדז מיט אַלע
שוואַכקייטן און וואַקלענישן.

אָבער אין תוך האָט ער געגלייבט אין גאָט, אין ייִדישן גאָט. ער האָט
געגלייבט טיף און לייַדנשאַפטלעך. ער האָט געהאַט אַ גאַנצע פּילאַסאָפּיע.

אן אויסגעארבעטע שיטה צו איבערבויען און באנייען אונדזער לעבן. אבער ער האט צו אונדז נישט געקענט ריידן אפנהארציק קלאָר און זאָגן וואָס ער וויל מיט אַ פּולן מויל. ער האָט זיינע געדאַנקען געדאַרפט דורכשמוג-לען דורך דריי גרענעצן, ער האָט געדאַרפט בייקומען דריי מכשולים-שטערונגען.

(א) די טאָג-פּרעסע. ער האָט געצויגן חיונה פון שרייבן אין אַ טאָג-צייטונג. אַ רעדאַקטאָר פון אַ טאָג-צייטונג פּאָדערט נישט פון זיינע מיט-אַרבעטער קיין פּאַרטיפּונג. ער וויל גאָר לייכטע אַרטיקלען, אינטערעסאַנטן לייען-שטאַף, וואָס זאָל ווייכן פון עיקר-זאַכן. קיין אַנדערע אַרגאַנען צו ריידן צום עולם האָט ריווקין נישט געהאַט.

(ב) נאָכדעם ווי ער האָט „אַפּגענאַרט“ דעם רעדאַקטאָר, האָט ריווקין געדאַרפט אַריינבאַרן זיינע לייענער. אַ צאָל פון זיי זענען געווען „פּריידענ-קער“, וואָס האָבן געמיינט אַז פּריידענקעריי איז מחייב צו עסן חלב מיט טשוועקעס. די מערסטע איבעריקע לייענער זענען געווען פּאַרכשופּט פון דער נייער עבורה-זרה: מאַרקסיום. זיי האָבן געהאַט אַ טענה: מאַרקס האָט געזאָגט אַז רעליגיע איז אַפּיום. גיי הייב זיך אָן מיט קאַרל מאַרקס (אַ גלויבן פאַר אומגלויביקע“, ז' 31). פאַר אַט דעם לייענער האָט ער זיך געדאַרפט היטן מיט דער רעליגיעזער טערמינאַלאַגיע און סימבאָליק אַפּילו.

(ג) און צום לעצט — ער האָט זיך אַליין געדאַרפט איינריידן און ביז אַ געוויסער מאָס אַפּבאַרן, אַז די מאַדערנע פּילאָסאָפּיע איז מתיר רעליגיע. ער האָט זיך אין תּוֹך געשראַקן פאַר זיינע אייגענע וויזיעס, וואָס האָבן געמאַנט לאַגישע שלוסן — מצוות-מעשיות. ער איז דאָך געווען איי-נער פון אונדזער דור און געדינט צו די פעטישן פון אונדזער צייט: קונסט, ליטעראַטור, טעאַטער, מוזיק און מאַלעריי. ער האָט זיך נישט געקענט באַפּרייען פון די מאַדערנע געצן. ער האָט געמיינט אַז מיט שפּיל און ליטעראַטור, וואָס בינדן נישט צו אַ פּיקסירטן ריטואַל, קען מען בעסער דינען דעם גאָט פון ישראל ווי מיטן אַלטן צערעמאָניאַל, וואָס איז אַן איינגעשטעלטער און פאַרפּיקסירטער פון דורות לאַנג. ער האָט געציי-טערט פאַר מצוות-מעשיות וואָס „פאַרהאַרטעווען דעם גייסט ביז שטייפּ-קייט און מאַטעריע“. ער האָט זיך טאַקע געראַנגלט מיט די מאַדערנע פעטישן, אַבער ער האָט זיך קיינמאַל פון זיי נישט באַפּרייט. ער האָט קיינמאַל נישט פאַרלוירן די אמונה, אַז ליטעראַטור, וואָס איז אין תּוֹך

בלויז פאַרוויילונג, האָט אַזאַ כּוּחַ מיט איר קינסטלערישן וואָרט אַז זי קען ווערן די וועגווייזערין פון מאַדערנעם מענטשן. נאָך מער, אַ קינסטלעריש ליד ווערט מאַמענטאַל טאַט. יעדן דיכטערס אמת גוט ליד קען תּיכּף-ומיד, שוין באַלד נאָכן אָפּדרוקן זיך, ווערן קאַנאַניזירט — אַ פאַרהייליקטער טעקסט.

דער גאַנצער דור אונדזערער האָט פאַרלוירן דעם אַלטן נאַאיוון גלויבן פון די אבות. ביי די מערסטע פון אונדז איז געבליבן נישט מער ווי אַ בענקשאַפט אין האַרצן. אַ נאַסטאַליע — אַט ווי מיר בענקען נאָך אונדזער קינדהייט. אָבער ביי אים איז געבליבן עכטע אמונה — אַ טיפּער גלויבן אין דעם אַלטן ייִדישן גאַט, צו וועמען ער האָט געוואַלט דינען און נישט געוואוסט ווי אַזוי, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר מצוות-מעשיות.

ער האָט געהאַט אַ טיפּע דערקענונג פאַר ייִדישער גרויסקייט, אַן אמונה אין ייִדישן אַלטן אתה-בחרתנו; ער האָט פאַרמאַגט אַן איבערגע-צייגטקייט אין דער אייביקייט פון דער ייִדישער אומה. ער איז אויך געווען דאַגמאַטיש איינגעגלייבט, אַז יידן שטייען אין צענטער פון דער וועלט, אַלע וועלט-געשעענישן דרייען זיך אַרום זיי. עס איז אין זייערע הענט, אין זייער יכולת, ענדערן דעם גורל פון דער וועלט. די וועלט-גאולה ווענדט זיך אַן דער אויפפירעכץ, הנהגה, פון ייִדישן פּאָלק; וועלן יידן שפּילן זייער ראָלע און טון זייער חוב, וועלן זיי ברענגען משיחן און די אמתע גאולה אויף דער וועלט, אַנישט וועט דער משחית פאַרבייטן משיחן. אָבער ער איז דאָך געבליבן איינער פון אונדזער דור „אַ צעקוועלטער, אַ צעווייטיקטער מאַדערנער מענטש מיט רואינירטע נערוון“ (פּרצעס אן אויסדרוק), וואָס האָט מורא פאַר מלכות-שדי. ריווקינס אמונה איז געבליבן אַן אַבסטראַקטע.

בטבע איז ער געווען אַ גאַט-באַטרונקענער רעבעל, אַ צאַם-ברעכער, אַ געצן-ברעכער, וואָס באַנוגנט זיך נישט מיט אויסערלעכע פאַרמעס פון רעליגיע; אַ זוכער פון שלמות, וואָס באַנוגנט זיך נישט קיינמאַל מיט דעם דערגרייכטן, ווייל ווי באַלד אַן אידעאַל איז פאַרווירקלעכט געוואָרן, פעלט אים שלמות. אָבער איידער ער איז אויף דער וועלט געקומען האָבן זיך אַנדערע געפּעדערט און אַליץ צעבראַכן. זיי האָבן נישט נאָר צענומען דעם דרויסנדיקן צאַם, נאָר דאָס הויז אומגעוואָרפן און צעוואָרפן דעם יסוד, דעם פונדאַמענט. פאַר אים, דעם דינאַמיש גלויביקן, איז געבוירן די עובדא צו רעסטאָורירן דעם אַלטן גלויבן. ער האָט גאָר געדאַרפט אַנ-

הייבן מאַנען פון אונדז צו נעמען אויף זיך אַ יאָך. דאָס האָט ער נישט געקענט טון בשלימות, ווייל ער, דער דינאַמיש-גלויביקער, האָט געזען אַ באַגרענעצונג צום אין-סוף אין יעדן סיג, אין יעדן גדר, אין יעדער קאָנקרעטיזאַציע פון גאָטס געבאַט און מצווה. ער האָט נישט געהאַלטן פון די ייִדישע נכסי-צאן-ברזל, פון די ייִדישע גרונט-גיטער — הלכה. ער האָט געלייקנט אַז די פרושימשע הלכה-ייִדישקייט איז המשך פון נבואה. ער האָט געמיינט אַז הלכה, מצוות-מעשיות, צאַמט די נבואה, פאַר-וואַנדלט עכטן גלויבן אין אַ פוסטן פאַרפיקסירטן ריטואַל. האָט ער גע-פרעדיקט דינאַמישע רעליגיע צו אַ דור וואָס האָט נישט געהאַט קיין פאַר-מאַלע רעליגיע. ער האָט איינגעטענהט מיט ייִדן אַז טראָגן ציצית איז נישט וויכטיק, ייִדישקייט איז מער ווי ציצית טראָגן, און די ייִדן וואָס האָבן אים געלייענט האָבן שוין יאָרן נישט געטראָגן קיין טלית-קטן. ער האָט געפאַדערט פייערלעכקייט און כוונה אין צערעמאָניאַל פון יום-טוב און זיי-נע ליענער האָבן דעם יום-טוב אַפילו נישט אָפּגעהיט. נאָך מער, זיי האָבן נישט געהאַט אַפילו קיין מקום-קדוש, וווּ זיך צונויפקומען. ער האָט גע-פרעדיקט, אַז גאָט שטייט אין צענטער פון דער וועלט און יעדער איינער דאַרף גלוסטן צו דינען אים, און זיין דור האָט גאָר אַוועקגעשטעלט דעם אייגענעם גוף אין צענטער פון דער וועלט.

דערפאַר איז אים געווען שלעכט צווישן אונדז. ער האָט געפאַדערט טיפע, עכטע אמונה און מיר האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון אלף-בית פון ייִדיש-קייט. ער האָט עס געוואָלט און דערפאַר האָט ער זיך געשראַקן אַז מען וועט אים נישט פאַרשטיין. ער האָט געפילט אַז „די דיקטאַטור פון נאַר-אָ-נים“ וועט אים נישט לאָזן גיין צו ווייט. דאָס האָט אויף אים פּסיכיש גע-ווירקט אַז ער אליין זאָל זיך האַלטן ביי די פעטישן פון ליטעראַטור, טעאַ-טער און מאַלעריי. מאַכן זיי פאַר די נייע כלים פון דעם רעליגיעזן רענע-סאַנס. האָט מען אָבער אַנגעהויבן עקספּערמענטירן מיט אַט די נייע כלים — געפרוּווט מאַכן מיט ליטעראַטור אַ יום-טוב, שרייבט ער אַן זיין עסיי: „קען ליטעראַטור מאַכן יום-טוב?“ און ער דערקלערט אַז ניין — ס'איז עבודה-זרה.

צוליב די אַלע ווידערשפּרוכן און שלעכטע תנאים האָט ער אַפילו פאַר זיך נישט געקענט אַנטפלעקן אַלע זיינע וויזיעס און אַוודאי און אַוודאי האָט ער נישט געוואָגט דערציילן דעם ליענער וואָס ער, ריווקין, וויל. ער האָט דערפאַר נישט אַריינגעפירט דעם דור צו זיך אין זיינע רחבותדיקע

פּאַלאַצן און אים מהנה געווען מיט דער פולער האַנט פון זיינע וויזיאַנערי-
שע עשירות. ער האָט נאָר אָנגעצונדן אַ ליכטל פון דעם גרויסן פּלאַם.
וואָס האָט געברענגט אין אים און אַרויס צו אונדז, דעם אומגלויביקן דור,
מיר זענען געשטאַנען אין דרויסן ביי די חורבות און ער האָט געפרעדיקט
צו אונדז, געוויזן מוסטערן פון זיין עשירות און מער נישט. מיר האָבן
אים איבערגעוועלטיקט מיט אונדזער צאָל און איינשטימיקער עפנטלעכער
מיינונג פון סעקולאַרער גלייכגילטיקייט. אַלץ וואָס מיר האָבן אים געקענט
געבן איז אַ ביסעלע מבינות — „ער שרייבט קרעפטיק, פּאַעטיש שיין“.

**

זיין שרייבן איז אָנגעלאָדן און איבערגעלאָדן מיט געדאַנקען, שטיי-
מונגען, פּאַטאָס, ייִדישן אינהאַלט און גרויסע ייִדישע וויזיעס. נישט
אַלעמאַל איז ביי אים פּאַראַן אַ שטייפּע פּאַרבינדונג צווישן דער טעמע
און דעם געשריבענעם. די זייטיקע געדאַנקען, וואָס זענען וויכטיק פּאַר
זיך אַליין וועגן אַמאַל אַריבער די הויפט־טעמע. אָפּט פילט זיך אין לייע-
נען, אַז דאָס געשריבענע וואָרט איז פּאַר אים אַ שטער. נישט ווייל ריווקין
האָט עס נישט באַהערשט, נאָר ווייל פּאַר אים, דעם פּאַלקס־טריבון, פּאַר
אים, דעם רבין, איז דאָס געשריבענע וואָרט אַ וואַנט צווישן אים און דעם
לעבעדיקן מענטשן. און פון ריווקינס שרייבן שרייט אַרויס דער טריבון,
דער אַראַטאַר, דער לערער, דער רבי, וואָס ווירקט מער בעל־פה, ווי בכתב.
בדרך־כלל איז אַ רבינס תורה נישט אינגאַנצן קיין קלאַרע און פּראַקטישע
תורה. אַ רבי גיט ראשי־פרקים. די תלמידים, שפּעטער טייטשן זי אויס
יעדער איינער אויף זיין אופן. ווען אַ תלמיד פּאַרשרייבט דעם רבינס תורה
איז זי נישט מער ווי אַ בלאַסע אָפּשפיגלונג פון רבין. דער עיקר איז אין
דעם פּאַרשריבענעם דעם תלמידס אויסטייטשונג, זיין אויפנעם פון דער
תורה. אַזוי האָט אויך ריווקין געדאַרפּט ווירקן.

אַבער קיין רבי האָט ער קיינמאַל נישט געהאַט די געלעגנהייט צו זיין
און איז אפשר נישט געווען מסוגל צו ווערן, צוליב זיין טעמפּעראַמענט,
אַפילו ווען די אומשטענדן וואַלטן געווען בעסערע, ווי די אין וועלכע ער
האָט געלעבט. קיין אַראַטאַר איז ער אויך נישט געוואָרן. פּאַר דעם איז
ער געווען צו טיף, צו אַריגינעל. ווען ער האָט זיך געשטעלט ריידן פּאַר
אַן עולם, האָבן דאָס מויל, די צונג און די ליפּן נישט געקענט אָנהאַלטן
די בליציקייט פון זיין טראַכטן. זיין רייד־אַרגאַן האָט נישט געקענט באַ-

דינען זיינע מאַמענטאַלע איינפאַלן און קאַלאַמבורן. דערפאַר ווען ער האָט גערעדט פאַר אַן עולם, האָט ער אָפט געשטאַמלט פון גרויסער עמאַציע, זיך פאַרהאַקט, געקלאַפט מיטן קולאַק אין טיש און בלוזי יחידי-סגולה, וואָס זענען געווען באַקאַנט מיט זיין קרעפטיקער אַריגינאַליטעט, האָבן געהאַט די געדולד און רואיקייט אויפצוכאַפן אין זיין שטאַמלען, אין זיין פאַרהאַקן זיך, די שפע פון געדאַנקען און די שיינקייט פון אויסדרוק.

זיינע קריטישע אַרבעטן זענען זעלטן געווען אַרגאַניש פאַרבונדן מיט דעם בוך, אָדער שרייבער וועגן וועלכן ער האָט געשריבן. זיין מעטאָדע דערמאַנט דעם גאַנג פון מדרש, וווּ אַ פסוק איז בלוזי אַ תירוץ אַרויסצו-ברענגען אַן אייגענעם אַריגינעלן געדאַנק פון בעל-דרשן, ביי ריווקינען איז דאָס בוך, אָדער שרייבער אָפט אַ תירוץ, וואָס גיט אים די געלעגנהייט אַרויסצוזאָגן זיינע מיינונגען. דערפאַר האָט ער זעלטן אויסגעטייטשט דעם טעקסט, וועגן וועלכן ער האָט געשריבן, נאָר ער האָט אין אים אַריינגע-טייטשט ריווקינען. דער מחבר איז ביי ריווקינען געווען בלוזי אַ בית-קיבוץ פאַר זיין אייגענער עקזאַלטאַציע. אין אַלע זיינע קריטישע אַרבעטן האָט זיך מער אַנגעזעען ריוויקנס פערזענלעכקייט ווי דעם מחברס. ריוויקן האָט פאַרשטעלט, פאַרשאַטנט דאָס רעצענזירטע ווערק.

ריוויקן האָט אַלעמאַל געהאַט גוטע בשורות פאַרן פּאַלק, אָבער ער האָט זיי נישט געוואָלט ברענגען אין זיין אייגענעם נאַמען. ער האָט די בשורות „געפונען“ ביי די פּאַעטן און פּראָזאַאיקער פון אונדזער ליטעראַ-טור. אָפט ביי אַזעלכע שרייבער, וואָס האָבן קיינמאַל נישט געאַנט, אַז זיי ברענגען דערלייזערישע בשורות פאַרן פּאַלק, אָדער אַז זיי האָבן געהאַט וועלט-דערלייזערישע וויזיעס.

דאָס בוך, אין וועלכן ער האָט אַריינגעטייטשט זיינע כוונות, האָט ער תיכף-ומיד דערקלערט ווי אַ קאַפיטאַל ווערק. ס'מיינט, פאַרשטייט זיך, ס'איז נישט קיין אמת גרויס ווערק (ער איז געווען אַ צו גרויסער מבין אויף ליטעראַטור נישט צו דערקענען דעם אמתן ווערט פון אַ בוך). נו, עס פעלט נאָר אַ קלייניקייט, אַז עס זאָל ווערן אַ גרויס ווערק, ווען מען זאָל עס אויסטייטשן און אַריינלייענען אין דעם וויכטיקע געדאַנקען, איז עס טאַקע שוין אַ גרויס ווערק, אַט איז זיין לשון:

„עס פעלט נאָר אַ האָר, עס זאָל ווערן אַ קאַפיטאַל ווערק: עס איז שוין איצט אַ קאַפיטאַל ווערק פאַר דעם וואָס קען אַריינלייענען“ (אַ גלויבן פאַר אומגלויביקע, ז' 164 — מיין קורסיוו).

ריווקין האָט נישט געהאַלטן פון קיין פאַרווילונג-ליטעראַטור. ביי אים האָט ליטעראַטור געדאַרפט פאַרנעמען דעם אַרט פון עבודה. נאָך מער, דאָס וואָרט האָט שוין געדאַרפט ווערן טאַט. „דאָס ליד וואָס האָט מאַגיק, וואָס כּשופּט וואָרט און טאַט“. איי ס'איז נישטאַ אַזאַ ליטעראַטור, ווייל בעצם וויל דאָך דער פּאָעט בלויז פאַרווילונג? נו, איז עס „די אויפגאַבע פון דער קריטיק אַרויסצוקריגן דעם פּאָעט פון זיין באַהעלטעניש, און אַנטפּלעקטע וועלן זיינע לידער ערשט געווינען זייער פּולע וואַגקייט“.

ריווקין וויל דיסציפּלינירן דעם מענטשן מיט נדרים און שבועות. ליטעראַטור וויל דאָך מאַכן דעם מענטשן פריי, אַפילו הפּקרדיק, באַפרייען דעם מענטשנס עמאַציעס פון צוואַנג פון באַוווּסטזין און דרויסנדיקע נדרים. זאָגט ריווקין, אַז ס'איז טאַקע אמת, אָבער עס דאַרף אַזוי נישט בלייבן. ער זאָגט:

„לאַמיר זיך נישט באַנוגענען מיט דער געוויינלעכער פּונקציע פון ליד — אַנצושטעקן און צו פאַרכאַפּן דעם ליינער מיט דער איבערלעבונג פון פּאָעט. דאָס ייִדישע וואָרט דאַרף פאַרצענפאַכן, פאַרהונדערטפאַכן דעם ייִדישן האַרעפּאַשעם כּוזה; פון ייִדישן וואָרט דאַרף אים צוקומען די גבורה, וואָס זאָל אים אַרויסרוקן אין אַוואַנגאַרד, אין דער פּיאַנער־ריי פון די פּלאַס־פּייער־וואַרפּער, שטורעם־שלאַגלער און וועלט־איבערבויער“ (דאָס ליד ווערט גלייך מקוים) אין „ייִדישע דיכטער אין אַמעריקע“.

גערעכט איז אַבאָ גאַרדאַן:

„ב. ריווקין איז נישט געווען קיין קריטיקער אין איינפאַך פּונקציע־געלן טייטש פון וואָרט — — — ער האָט געגלייבט אין דער מיסיע פון ייִדישן גויִקדוש, און אין דער מיסיע פון דער ייִדישער ליטעראַטור צו העלפן אויסקריסטאַליזירן און דערהויפּט צו פאַרגעשטאַלטיקן די אידעאַל־גייע פון דעם גויִקדוש“.

ריווקין איז געווען מסוגל צו שאַפּן אַ נייעם וועג אין ייִדישן לעבן. ער האָט געהאַט די וויזיע און שעפּערישקייט צו רעווידירן ייִדישקייט. ער איז געווען גייסטיק גענוג רייך אויפצושטעלן תּלמידים, וואָס וואַלטן זיין תּורה אויסגעטייטשט און זי פאַרשפּרייט און אַנגעהויבן אפשר אַ נייע באַ־וועגונג פון רעליגיעזן איבערבויען צווישן יידן. אָבער נישט ער, אַ קינד פון אַ דור, וואָס האָט אַוועקגעשטעלט דעם גוף אין צענטער פון לעבן, איז געווען ראוי צו ווערן אַ רבי און נישט דער דור, וואָס האָט אַנגענומען די מאַטעריאַליסטישע מאַרקסיסטישע שיטה ווי אַ וועלט־דערלייזערין האָט געדאַרפט האַבן אַזאַ רבין. דערפאַר איז זיין אַרבעט געבליבן אין תּוך נישט פאַרענדיקט. ער האָט נישט געוואַגט צו ציען די מסקנות פון זיינע וויזיעס.

אָבער צווישן די יידישע גאָט־זוכער וועט ער פאַרנעמען אַן אַרט אויבנאָן. ער איז געווען איינער פון די וואָס האָבן צוגעגרייט דעם באַדן פאַר וועלט־לעכע יידן, אַז זיי זאָלן טיילווייז זיין גרייט אויפצונעמען אַ טעאָרעטישע איבערשאַצונג פון יידישע ווערטן און איבערהויפט זיי זאָלן זיך אויפהערן צו שרעקן פאַר די יידישע רעליגיעזע טערמינאָלאָגיעס און סימבאָליק. זיינע גרונט־הנחות פון יידישקייט געפינען זיך אין די צוויי הויפט־ווערק זיינע — „אַ גלויבן פאַר אומגלויביקע“ און „יידישע יוס־טובים“. איך וויל באַמערקן אַז די צוויי ביכער זענען נישט קיין פאַרשוונגס־אַרבעטן, וויסנשאַפטלעכע ווערק, באַגרינדעט אויף טעקסטן און מראה־מקומות. דאָס זענען צוויי עקזאָלטירטע ווערק, פובליציסטיש־פּאָעטישע אַרבעטן, וואָס אויב מען קען נישט אַלעמאַל מסכים זיין מיטן מחברס אויסטייטשונגען, זענען זיי אָבער אַלעמאַל אַנרעגנדיק. מיט זיין פּאָעטישער אינטואַיציע האָט ער אָפט דערפילט דעם אמת פון דער יידישער געשיכטע אַ סך מער ווי די פאַרשער, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן יאָרן אויף אַזעלכע אַרבעטן. נאָך מער פאַר דעם אַלגעמיינעם לייענער זענען אַזעלכע ווערק אַ סך מער ווירקזאַם ווי טרוקענע וויסנשאַפטלעכע טעקסטן. די צוויי ביכער זענען דער שליסל צו אַלץ וואָס ריווקין האָט גע־שריבן, דערפאַר איז וויכטיק צו שרייבן וועגן זיי באַריכות.

ב.

נישטאַ קיין אומגלויביקע ביי יידן

אין דעם בוך „אַ גלויבן פאַר אומגלויביקע“ רעדט ריווקין צו די וועלטלעכע יידן, וואָס האָבן נישט קיין פאַרמאַלן גלויבן, אַדער ווי זיי מיינען, אַז זיי זענען בכלל נישט קיין גלויביקע. ער האַלט אַז זיי זענען אין תוך גלויביקע, נאָר זיי זענען פאַרשקלאַפט צו דער „דיקטאַטור פון די נאַראַנים“. דאָרף מען מיט זיי לערנען, אַריינקלעלן אין זיי יידישע תורה וועלן זיי ווערן אויס שקלאַפן, און זיי וועלן זיך אויפהערן צו שרעקן פאַרן יידישן גאָט.

ער קלייבט אויס אַ מנין ראַדיקאַלן און טייטשט אויס פאַר זיי זיין שיטה. ער פרוווט „איבערקומען די הויפט־מחיצה, וואָס איז אַוועקגע־שטעלט געוואָרן צווישן רעליגיע און וועלטלעכקייט“. מיט אַט דעם מנין אומגלויביק־גלויביקע שמועסט ער זיך דורך אין פערצן קאַפיטלעך.

שוין אין דעם ערשטן קאפיטל שטעלט אַוועק ב. ריווקין די יידן אין צענטער פון דער וועלט און דערקלערט, אַז זיי זענען דאָס אויסדערוויילטע פּאַלק פון אַלע פעלקער. יידן האָבן באַשאַפן די משיח-געשטאַלט און נאָך מער, יידן זענען דאָס פּאַלק וואָס האָט געשאַפן דורך דער משיח-געשטאַלט אַ נייעם גערעכטן מענטשן-טיפּ. „מיר זענען די באַרופּענע מענטש-גע-שטאַלטער בצלם-אלהים. מיר זענען „גאָט באַשעפּער“ און, דורך גאָט, מענטש-באַשעפּער און פעלקער-געשטאַלטער“.

די וועלט האָט דערוואַרט פון אונדז, אַז מיר זאָלן געבן דעם מוסטער פאַר דער נייער געזעלשאַפט דורך שאַפן אַ שלימותדיקן מענטשן, „אַבער אונדז האָבן נישט געקלעקט קיין כוחות. דערפאַר איז אויפגעשטאַנען היט-לער, ימה שמה, און זיך פאַרמאַסטן אונדז גייסטיק צו טעראָריזירן און פיר-זיש אונדז אויסצוראַטן, ווייל מיר האָבן נישט געשפּילט אונדזער אַנגע-צייכנטע ראַלע“.

איצט איז געקומען דער טאָג פון וועלט-משפט — — — „אין דעם טאָג פון משפט און אין דעם טאָג פון וועלט-גאולה מוזן יידן שפּילן אַ הויפטראַלע. דאַרפן מיר און מוזן מיר קומען מיט דער געהעריקער ייִדי-שער אַקציע. אַנישט וועט דער משחית קריגן די אויבערהאַנט“.

אַט די הנחות, וואָס ריווקין מאַכט, זענען די אַלט-נייע רייד פון די נביאים: יידן שטייען אין צענטער פון דער וועלט. דער יום-יהוה איז אַ טאָג פון וועלט-משפט. דער גורל פון דער וועלט ווענדט זיך אַן די מעשים פון די יידן. וועלן יידן תשובה טון, וועט די גאולה קומען.

ריווקין קען זיינע וועלטלעכע יידן און ווייסט זייער סקעפטיציזם, ראַציאָנאַליזם און שרעק פאַר דער אַלטער רעליגיעזער טערמינאַלאַגיע. פאַרלויפט ער זיי דעם וועג און זאָגט:

„אַבער וואָס באַדייט עס אַלץ? ווי קען מען — וועט מען פרעגן — היינטיקע צייטן אַזוי ריידן? וווּ גאָט, וווּ משיח, וווּ מענטש געשאַפן בצלם-אלהים, וואָס פאַר אַ פּראַקטישע ממשות האָט די גאַנצע רעליגיעזע סימ-באַליק?“

ריווקין הייבט אַן געדולדיק צו קנעלן מיט דעם מגין, וואָס ער האָט געשאַפן אין זיין פאַנטאַזיע:

די גאַנצע רעליגיעזע סימבאַליק האָט אַ פּראַקטישע ממשות. די ייִדי-שע וויזיע פון משיחן איז נישט געווען גלאַט אַ וויג-ליד צו פאַרשלעפּערן

דאס פאלק, נאר „א וויזיע-געשטאלט לויט וועלכער דאס פאלק האט זיך באשאפן אויף צו געדויערן דורך די צייטן“.

קען מען עס אויסטייטשן (נישט אריינטייטשן): דאס פאלק האט גע- שאפן א געשטאלט לויט וועלכן עס האט געשאפן דעם יידישן יחיד און איינגעשטעלט זיין הייליק טאג-טעגלעך לעבן. „משיח, זאגט ריווקין גאנץ יידישלעך, איז נישט געווען בלויז א פאלקס-דערלייזער, וואס וועט קומען אויף א וויסן פערד מיט א שווערד אין דער האנט. משיח וועט ברענגען דעם לעתיד-לבוא און אלץ וואס דעם פאלק האט געפעלט, האבן די נבי- אים אריינגעטון אין דער וויזיע פון משיח צייטן; יושר צווישן מענטשן, שלום צווישן פעלקער — — — סאציאלע גאולה, פעלקער-גאולה — אלץ אינאיינעם“.

די משיח-געשטאלט האט מאביליזירט דעם ייזנס גייסט פאר דעם הארטסטן ווידערשטאנד. זי איז אויך געווען די טרייבקראפט איינצושטעלן א טאג-טעגלעך לעבן מיט מצוות-מעשיות, וואס האבן נישט נאר געהייליקט דעם ייזנס טאג-טעגלעך לעבן, נאר אויך אים געגעבן א וויזיע, צו פאר- מעסטן זיך קעגן דער וועלט און זיין זיכער מיט א נצחון איבער אלע רשעותדיקע כוחות. יידן זענען געמאכט געווארן אפצוהייטן, אין פאקט אדער סימבאל, די געזעצן, וואס זענען געווען גילטיק אין אמאליקן ארץ- ישראל. אן קיין שום אַנשפאר אן היינט איז דער ייד געווען צוגעשפאנט צו א קינפטיקן, גייסטיקן אויבער-נצחון דורך משיחן.

די תרי"ג-מצוות און די סייגים לסייגים זענען נישט געווען קיין חומ- רות גלאט אזוי צוליב פרומקייט, גאטספארכטיקייט.

„זיי האבן געהאט און האבן דעם זעלבסט-היפנאז פון טאג-איבערגע- חזרטע שבועות און נדרים; א תרי"ג טאג-טעגלעכע איבונגען, וואס קרייזן אין גייסט אומצעטערבארע שפורן, קארבן, רינעלעך, קאנאלעכלעך פאר געווינהייטן; צערעמאניאלן אויף שריט און טריט פון באגינען ביז הצות, וואס שפילן דעם פשוטסטן יידן אריין אין דעם ספעקטאקל וואס ווערט אויפ- געשפילט אויף דער טעריטאריע-של-מעלה“ (א גלויבן פאר אומגלויביקע, ז' 14).

אודאי קען מען נישט אַנרופן דעם קאמפלעט פון מצוות-מעשיות א שפיל און א ספעקטאקל פון טעריטאריע של-מעלה. נישט דער ייד און נישט דער כביכול האבן געשפילט טעאטער. ס'איז געווען גאר אן ערנ- סטער ענין. אָבער איך מייך אַז ער זאָגט עס כדי לשבר את האזן — ער רעדט מיט א לשון עס זאל פארשטענדלעך זיין פאר דעם אויער פון זיינע

לייענער. און אפשר אויך פֿאַר ריווקינס אייגענעם אויער און אויג, וואָס זע-
נען צוגעוויינט געווען צו מאַדערנער קונסט.

זיכער מאַכט אויך ריווקין אַ טעות, אַז הלכה, מצוות-מעשיות, איז
געווען נישט מער ווי אַ צוועק, אַ מיטל פֿאַרן ייִדישן קיום, וואָס איז „צוגע-“
שפּאַנט געוואָרן צו אַ קינפּטיקן גייסטיקן אויבער-נצחון דורך משיחין.“
דער טעות פֿירט אים צו ווייכן פֿון מצוות-מעשיות. לויט די ייִדישע פֿאַר-
שערס האָט הלכה געהאַט דעם צוועק צו הייליקן דאָס לעבן דורך קאַנקרע-
טיזירונג פֿון נביאימשער ייִדישקייט. אָבער ריווקין האָט דאָך באַנומען
די גרויסע שעפּערשישע ווירקונג פֿון מצוות-מעשיות אין טאַג-טעגלעכן
לעבן. דאָס איז דאָס וויכטיקסטע.

„וואָס האָט פֿאַסירט, פּרעגט ריווקין, ווען דער עסיקער שכל פֿון
ציוויליזאַציע האָט גענומען אויפּעסן דעם קלעפּשטאַף — דעם גלויבן —
וואָס האָט געגעבן האַפּט דער געטאָ וועלט און די געפּרעסטע גלויבנס-לופּט
האָט אָנגעהויבן זיך צו צעפּאַלן, אויסוועפּן?“

געטפּערט ריווקין: די תּרײַג מעטאַלענע כלים האָבן אָנגעהויבן זיך
צעפּאַלן און ס'איז אויפּגעקומען אַ סכּנה, אַז דאָס וואָס עס האָט זיך אָנגע-
זאַמלט אין די כלים וועט אויסוועפּן. — — — דעמאַלט האָבן זיך געמעלדט
די אַלע מאַדערנע במקומס: ליטעראַטור, קולטור, ציוניזם און סאַציאַליזם.
אָבער ריווקין וואָרנט, אַז אויב מיר ווילן אַז די במקומס זאל געלונגען
אינצוהיטן די אָנגעזאַמלטע גלויבנס-גבורה, בעת דער אַלטער זאַמל-
אַפּאַראַט, דער תּרײַג, איז האַלב צעשטערט געוואָרן, טאָרן נישט די במקומס
פֿאַרקוקן דעם עיקר — דעם פֿאַרמעסט אויף דעם צוקונפּטיקן נצחון: די
ייִדישע ראַלע אין אחרית-הימים.

בלויז אין אַט דער פֿאַדערונג ליגט ריווקינס שטאַרקייט. ער וואָנט
אָוועקשטעלן ייִדישקייט אין אַ פֿאַרמעסט מיט דער וועלט. דאָ שרעקט ער
זיך נישט אַפֿילו צו שאַקירן זיין מנין גלויביקע-אומגלויביקע ראַדיקאַלן.
ריווקין זאָגט, אַז ער ווייסט אַז ביי דעם מאַדערנעם ייִדן איז דער
גואל נישט משיח נאָר קאַרל מאַרקס, און מאַרקסיזם שטעלט אָוועק די
גאַנצע גאולה בלויז אויף אַן אָנגעפֿילטן מאַגן. אויך מיינט דער מאַרקסיזם
אַז מען קען איינפֿירן מלכות-שדי דורך צוואַנג און דורך „אַפּשמדן“ פעל-
קער במקום יחידיים. אָבער דער ייִדישער דרך, האַלט ריווקין, איז אַנדערש.
מען דאַרף אָנהייבן מיטן יחיד.

ער באַנוצט אַ באַפֿליגלטן און מליצהדיקן לשון צו דערקלערן עס,
אָבער דער תּוך פֿון אַלטן ייִדישן וועלט-באַנעם איז דאָ ביי אים. די גאולה

פון דער וועלט און פעלקער הייבט זיך אן פון דעם יחיד, וואָס איז פאַר-
אַנטוואָרטלעך בלויז צום בורא-עולם. דער מענטש קען דערגרייכן צום
כביכול נאָר דורך מעשים. דער מענטש דאַרף אויף זיך אַרבעטן כדי צו
דערגרייכן צו שלימות — מעכאַניש דורך אַ געבאַט און פאַרבאַט קען מען
נישט שאַפן קיין אידעאַלע געזעלשאַפט. און ער זאָגט קלאַר:

„אַבער ווי באַוווסט, אַלע וואָס זענען באַשעפטיקט מיט פלענער ווי
אַזוי צו איבעראַנדערשן דעם וועלטס־דר — די סאַציאַליסטן מכל־המינים —
זענען מעכאַניקער, האַנט־אַרבעטער, וואָס ווען די געלעגנהייט קומט ווערן
זיי, אַלע ווי איינער, יד־חוקהניקעס. אַ סך תורה האָבן זיי אַנגעשריבן אויף
דער איבערקערניש אין דער מאַטעריאַלער אַרדענונג — און דער מענטש?
זיי זענען יוצא מיט דער אַרדענונג. דער מענטש וועט זיך שוין ווי עס איז
אין דער אַרדענונג אַריינשטוקעווען. אַפילו ווען זיי ווענדן אַן קולטור־מיט
לען, איז עס אויך מעכאַניש אַריינגעשטוקעוועט קולטור“ (א גלויבן פאַר
אומגלויביקע, ז' 18).

„אַזוי האָבן זיי אויך אין סאַויעט־רוסלאַנד געטון; דעם עיקר האָבן
זיי פאַרזען — אַז מיט דער געשטאַלטונג פון דער אַרדענונג האָט געדאַרפט
מיטגיין אַ נייע געשטאַלטונג, די נייע באַשאַפונג פון גאַנצע מענשטן“ (דאַרט)
זעלטן ווען מען הערט אין דער ייִדישער ליטעראַטור אַזעלכע שטאַלצע
רייד. ווייניק ייִדישע דיכטער און דענקער האָבן אין די לעצטע תקופות
געהאַט דעם נביאישן מוט צו פאַרמעסטן זיך מיט דער וועלט. געוויינלעך
באַנוגענען זיך ייִדישע שרייבער צו באַווייזן אַז מיר זענען אַזוי גוט ווי די
אַנדערע פעלקער, נישט ערגער. קיינמאַל נישט בעסער און קיינמאַל נישט
אַזוי אַנדערש אַז מיר קענען אַפּרעגן די וועלט. און אַוודאי, אַוודאי זענען
מיר קיינמאַל נישט אַזוי וויכטיק, אַז די וועלט דרייט זיך אַרום אונדז און
קען נישט אויסקומען אַן אונדזער ברכה. ריווקין וואָגט אויסצורופן:
„אַ וועלט־טיש דאַרף געגרייט ווערן פאַר דער וועלט־אַרעמשאַפט. עס
איז נישט קיין אויפגאַבע פאַר אונדז אַליין, נאָר די ברכה דאַרפן מיר געבן,
די גייסטיקע פאַרמולע“ (דאַרט, ז' 20 — מיין קורסיוו).

**

ב. ריווקין זוכט אַ וועג צום ייִדישן רעליגיעזן רענעסאַנס, וואָס קען
נאָר זיין דער איינציקער שוץ קעגן אַלע אומגליקן. ער גלייבט נישט צופיל
אין דער אַרטאָדאָקסיע, וואָס קלאַפט צו דעם אין־סוף, צום הימל. זי איז
פאַרגליווערט. „אַנטקעגן אונדזערע פרומע פאַרזיגלער און פאַרריגלער
האָבן שוין אונדזערע אומגלויביקע אַ גרויסע מעלה: האָבן זיי אַנגעווירן

דעם גלויבן אין משיחן, האָבן זיי (אַבער) נישט אָנגעווירן דעם חוש פאַר משיחס צייטן" (ז' 85). „די ייִדישע אויפלעבונג, די ייִדישע שפּערישקייט. די ייִדישע ווידערגעשטאַלטונג פון מענטשן — און דער קינפטיקער אל-ייִדישער-גאַט-מאַביליזאַציע טאַרן נישט אויסגעלאָזן ווערן די אומגלויב-ביקע, ווייל זיי זענען אונדזער אַקטיווע מאַיאָריטעט" (דאָרט, ז' 21). אַבער דער אומגליק איז וואָס זיי גלויבן נישט אין גאַט און קווענקלען זיך אַפילו צו דערמאָנען זיין נאָמען. אַבער ריווקין מיינט אַז זיי זענען גאַרנישט אומגלויביק. ער האַלט ווי טאַלסטאַי: „נישטאַ אַזאַ זאַך ווי אַן אומגלויביקער ייד". „דער מהלך צווישן די גלויביקע און אומגלויביקע איז גאַר קיין מהלך נישט, ווייל כאַטש אין גאַט גלויבן זיי נישט אַבער דעם עיקר פון גאַטס גלויבן האָבן זיי. אַט די ראַדיקאַלן פאַרמאָגן גלויבנס-ענערגיע, איינגעשפאַרטע גלויבנס-ענערגיע פאַרמאָגן זיי, און האַנדלען אין טראַכטן לויט צוקונפֿט-אידעאַלן, נו, דאָס איז אמונה, ייִדישע אמונה", „פון ייִדיש-געשיכטלעכן גלויבנס-רעזערוואַר האָבן זיי עס אָנגעשעפֿט, כאַטש עס דאַכט זיך זיי אַז זייער גלויבן שטאַמט פון אַן אַנדער מקור" (דאָרט, ז' 23).

ריווקין רעדט פאַטערלעך צו זיינע תלמידים — דער מנין גלויביק-אומגלויביקע, וואָס ער האָט אַוועקגעזעצט אויפן תלמידים-באַנק; איד ווייס, איך ווייס, גאַט און משיח זענען טאַקע גרויל-ווערטער פאַר אייך. אַבער, גזלנים, וואָס שרעקט איר זיך אַזוי פאַר ווערטער? אין מאַדערנע וויסנשאַפֿטלעך גלייבט איר יאָ? נו, אַט זאָגט דער ייִדיש-פּראַנצויזישער סאַציאַלאָג עמיל דורקהיים אַז גאַט איז דער לעבנסווילן פון אַ היסטאָרי-שער געמיינשאַפֿט, וואָס לעבט מער אַדער ווייניקער אויף אַ באַשטימטער טעריטאָריע. נו, איז דאָך אַלץ כשר! די פאַרמולע איז צוגעפאַסטער נאָך מער פאַרן ייִדישן פּאָלק, וואָס האָט פון איר געשיכטע געשאַפֿן אַזאַ טע-ריטאָריע, וואָס קען עקזיסטירן נישט געקוקט אויף אַלע מאַטעריעלע אוממעגלעכקייטן — אַן ארץ-ישראל-של-מעלה. פאַרגעסט, איר אומגלויב-ביק-גלויביקע, וואָס די גראַשנדיקע קענטעניש פון דער וויסנשאַפֿט האָט אַפּגעפּסקנט: ס'איז נישטאַ קיין גאַט און ס'איז אויך נישטאַ קיין נשמה. ס'איז אַ ליגן. באַפרייט זיך פון דער דיקטאַטור פון די נאַראַנים. יאָ, ס'איז טאַקע אמת, וואָס ד"ר חיים זשיטלאָוסקי זאָגט, אַז ס'איז דאָ אַן אידיען-פאַרבינדונג צווישן מאַרקסזיזם און אַטעאיזם. אַבער דאָס האָט פאַסירט. ווייל די פרומע טעאַלאָגיע איז געווען היפּאָקריטיש און האָט פאַרזען די מאַטעריעלע עקאָנאָמישע ווירקלעכקייט. דערפאַר האָט קאַרל מאַרקס גע-

שאפן א נייע טעאלאגיע: עקאנאמיק איבער אלץ! היט זיך פאר אט דער נייער טעאלאגיע, זי האט געבראכט אי דעם נאציזם, אי דעם פאשיזם. זי האט אוועקגערויבט ברויט פון מיליאנען מילער. פריער איז געווען אבער גלויבישער גלויבן און איצט אבערגלויבישער אומגלויב! (דארט, ז' 23). איז וואס איז דער אויסוועג? דער אויסוועג איז, זאגט ריווקין: לאזט זיך נישט בכלל אריין אין טעאלאגיע, „וואס איז פאר אונדז טעאלאגיע ווען מיר מאכן אזא ריזיקן עקספערימענט! נישט דעבאטירן, נישט אר-גומענטירן, נישט פילאסאפירן נאר עקספערימענטירן! עס איז פאראן אן עקספערימענטאלער מעטאד אויף צו געפינען גאט. נוצנדיק די אייגענע נשמה פאר דעם הויפט-אינסטרומענט“ (דארט, ז' 34).

נאר די צרה איז וואס מען קען נישט עקספערימענטירן אן א גלויבנס-אפאראט. „גלויביקע האבן געהאט גלויבנס-טעכניק און די נישט-גלויביקע האבן עס נישט“ (דארט, ז' 36), איז טאקע נישט גוט. אבער א שטיקל אויסוועג איז דא. די נייע גלויביקע קענען טאקע נישט קושן קיין ציצית, מאכן קידוש און אנטון תפילין. אבער זיי קענען זיך אנהייבן איבן, אז די נשמה זאל ווערן א כלי צו דינען און צו אנצאפן גלויבנס-קראפט און לעבנס-זאפט פון יידישן רעזערוו.

ווי אזוי? ער שלאגט פארן ערשטן פרוווי איינפירן דעם באגריף נדר ווי ביי די פרום-גלויביקע.

„נדר, די שבועה, וואס דער גלויביקער נעמט אויף זיך אפצוהיטן געוויסע האנדלונגען, אדער צו פארווערן זיך געוויסע האנדלונגען — דאס איז דאס געצייג אויף אנצוציען נשמה-גבורה. נישט די מצוות גופא, נאר דער נדר, וואס באגלייט זיי, דער נדר צו מקיים זיין — דאס איז דער עיקר. די געבאטן און פארבאטן, די מצוות פון טון און נישט טון, די דיסציפלין און זעלבסט-דיסציפלין, וואס זיי לייגן ארויף אויף אים — זיי איבן זיין נשמה, פארהארטעווען זי ביז מאטעריעלע ממשות — — — פאר דער שטארקונג פון דער נשמה איז דער נדר וויכטיקער ווי די האנדלונג, וואס איז פארנדרט געווארן — די מצוות וואס גאט האט געבאטן“ (דארט, ז' 38, 39).

דא האט ריווקין באמת געגעבן א פארמולע, וואס האט געקענט אר-בעטן, ווען ער וואלט נישט מורא געהאט פאר די לאגישע שלוסן — אן אפקלייב פון מצוות-מעשיות. דערווייל א קליינע אבער שפעטער, מיטן צוגעווינען זיך צו גייסטיקע דיסציפלין וואלטן זיך די מצוות-מעשיות פארמערט, אויך געקריגן א זין און וואלטן מיט דער צייט אנגעהויבן ווירקן ווי דער אלטער תרי"ג. אמת, ער זאגט אז „נישט די מצוות זענען דער

עיקר, נאָר דער נאָר, וואָס באַגלייט זיי. דעם נדר מקיים זיין איז דער עיקר". אָבער עפעס דאָרף דאָך זיין צו מקיים זיין. אַ נדר און אַ שבועה זענען דאָך צו עפעס מחייב.

ס'איז טאָקע ריכטיק, אַז אָפהיטן מצוות צוליב דיסציפלין, אָפילו צוליב ברענגען מלכות־שדי ווען ס'איז נישטאָ קיין יראת־שמים, איז אַ שווערער ענין. אָבער מיר זעען איצט אין אונדזער מאַטעריאַליסטיש־ראַציאָנאַליסטישער ציוויליזאַציע אַז אַ גלויבן נישט צוגעבונדן צו אַ בלינדער איבער־נאַטירלעכער מאַכט אַרבעט אויך. גלויבן אַליין איז אַ געוונדיקער יש פאַר איינצושטעלן אַ צערעמאַניאַל. אָפט פירט דער גלויבן אין אַן אידייע אָפילו צו מסירת־נפש, ווי מיר האָבן עס געזעען ביי אַלערליי מינים סאַציאַליסטן, קאָמוניסטן און אָפילו ביי נאַציס און פאַשיסטן. וועלכע בלינדע קראַפט הייסט מאַרשירן דעם ערשטן מאַי אויסגעפּוצט אין רויע סטענגעס, מיט אַ ים "איקאַנעס" און אַנדערע צאַצקעס? אין געוויסע מינוטן הייבט אויף די גאַנצע מאַרשירנדיקע עדה די רעכטע האַנט, פאַרשטייפט אין אַ קולאַק און שרייט אויס לאַזונגען. זיי חורן איבער די לאַזונגען נאָך אַמאַל און נאָך אַמאַל מיט רעליגיעזן עקסטאַז און אַלע אין איין קול. וואָס פאַר אַ גרעסערער זין איז דאָ אין אַט דעם ריטואַל ווי אַנצוטון טלית און תפילין ביים דאַוונען, אָדער שאַקלען מיט לולב און קלאַפן הושענות? און ריווקין איז מודה אַז "פון דעם שטאַנדפּונקט, עס מיינט פון דעם שטאַנדפּונקט פון נדר און זעלבסט־דיסציפלין איז נישט קיין פאַרברעכן זיך לאַזן אויפּרופן צו דער תורה, בענטשן מיט אַ מזומן און פּראַווען ב־ר־מצווה".

וויבאַלד אַזוי האָט ריווקין געדאַרפט אויסרופן צו זיין מנין תלמידים אומגלויביק־גלויביקע: יידן, הייבט אַן צו עקספּערימענטירן! עפנט אייגענע בת־מדרשים, וווּ איר זאָלט זיין פריי צו דאַוונען אויף אייער שטייגער. הייבט אַן אַפּצוהיטן שבת און יום־טוב אויף אייער אופן. הייבט אַן צו לעבן ווי יידן, דורך עקספּערימענט וועט אייער נשמה זיך שטאַרקן און אַננעמען זיך מיט גבורה און איר וועט דערגרייכן די מדרגה פון אייערע טאַטעס און זיידעס.

אָבער ער דערפירט נישט דערצו. אַלץ וואָס ער קען פּראַקטיש פאַר־שלאָגן איז מען זאל אויף זיך נעמען אַ נדר "יעדן "פעידע־י" (טאָג פון קריגן שכירות) זאל מען באַשטימען אַפּצולייגן נשמה־מעשר פאַר ארץ־ישראל — פינקטלעך אויפן זייער" (דאָרט, ז' 43) און זאל מען שאַפן

קבוצות אין אמעריקע, „דאס קייטלט זיך צו אַ קבוצה, אויב איר זענט אַ ייד; צו אַ קאלכאָז, אויב איר זענט אַ גוי, אָדער צו אַ קאָאָפּעראַטיוו-קאָלאָניע אין אמעריקע, וואָס אַלע דריי זענען זיי ראוי איינצופאַסן און דאַרפן געבראַכט ווערן איינצופאַסן דעם נייִדישן און אַלט־ייִדישן צו-קונפֿט-גלויבן צוזאַמען“ (דאָרט, ז' 44).

אַ קבוצה אין ישראל און קאָאָפּעראַטיוו-קאָלאָניע אין אמעריקע, וואָס זענען באַוווינט פון הונדערט פּראָצענט יידן קען אַלץ זיין פּאָאָניסטיש, אויב דאָס טאַג-טעגלעכע לעבן ווערט נישט געהייליקט דורך הלכה — מצוות־מעשיות בין אדם-למקום און בין אדם-לאדם אָן אַ באַשטימטן צע-רעמאַניאַל, וואָס איז דאָס ספּעציפּיש־ייִדיש וואָס ריווקין הייסט אַריינלייגן איז זיי?

מאָדענע! ריווקין האָט אַזוי קלאָר געזען ייִדישקייט און געהייסן זיך נישט שרעקן און שרעקט זיך אַליין דורכצופירן די לאַגישע שלוסן פון זיינע וויזיעס.

ג.

צוויי מאַנדאַטן

מיר זעען קלאָרער זיין שרעק פאַר קאַנקרעטיזאַציע פון ייִדישקייט ווען ער רעדט וועגן די צוויי מאַנדאַטן וואָס זענען געגעבן געוואָרן יידן אויסצופירן: ארץ־ישראל און שפּילן די הויפּט-ראָלע אין משיח צייטן. אין 1936 האָט ריווקין פאַרויסגעזאָגט אַז יידן וועלן קריגן ארץ־ישראל, צי די פעלקער ווילן עס יאָ צי זיי ווילן עס נישט. יידן וועלן קריגן ארץ־ישראל נישט ווייל זיי האָבן אַ געשריבענעם מאַנדאַט פון ענג-לאַנד, נאָר ווייל די ייִדישע שפּעפּערישע עקשנות האָט געהאַט דעם ענדזיל אלעמאַל פאַר די אויגן.

„און אַלץ וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט און וועט זיך טון: מלחמות און רעוואָלוציעס, קאַטאַסטראָפּעס און מערכות, מקוים־געוואָרענע קללות און נאָך נישט קיין מקוים־געוואָרענע ברכות — זענען נאָר ווער־טער פון יענעם אייביקן מאַנדאַט, וואָס רינט אין און מיט — דעם ייִדנס בלוט, טויב, שטום, בלינד און משוגע — די געשיכטע פון פאַרצייטן ביז היינט, אַליין נישט וויסנדיק דערפון, רעדט נאָר וועגן דעם, נאַכזאָגנדיק אות ביי אות יענע ייִדישע, בלוטיקע און פאַרבלוטקטע ווערטער — ובא לציון גואל... אַנישט האָט די וועלט קיין קיום נישט“ (דאָרט, ז' 70).

„אַט דער רעזערוו פון גייסטיקער ענערגיע האָט אויך אָנגעשטעקט די אַנדערע פעלקער, אַז זיי מוזן אויך העלפן אין דער פאַרווירקלעכונג פון אייביקן ייִדישן מאַנדאַט“ (דאָרט, ז' 73).

די אינעווייניקסטע שבועה, דער נדר טרייבט אונדז און פירט אונדז בלינדערהייט צו רעאליזירן דעם אומקער קיין ארץ־ישראל. אַט די אַבסטראַקציע וועגן ארץ־ישראל האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ ווירקלעכ־קייט, וואָס איז משפיע אויף דער ייִדישער סביבה. די בויער פון ארץ־ישראל, די חלוצים זענען אַ רעזולטאַט פון די נדרים און שבועות. דער נישט־געשריבענער אייביקער מאַנדאַט, אַן אַפּדוכטעניש קען אויך ווערן אַ פאַקט.

ווען ריווקין וואַלט איצט געלעבט, וואַלט ער געזאָגט: זעט, אפיקורסים, איך בין דאָך געווען גערעכט.

אויף צו פאַרווירקלעכן דעם ארץ־ישראל־מאַנדאַט האָט ער געהאַט אַן אַנשפאַר — די בויער פון ארץ־ישראל און די חלוצים, קאָנקרעטיזיר־טער גייסט.

וועגן צווייטן מאַנדאַט — אונדזער הויפט־ראַלע אין משיח־צייטן, זאָגט ריווקין, אַז אַט דער מאַנדאַט האָט געהאַט אַ שלעכטע מערכה ביי ייִדן, סיי פון לינקס און סיי פון רעכטס (איך וואַלט צוגעגעבן אויך ביי ריווקינען — ש. 5). פון לינקס שרייט מען משיח איז געשטאַרבן. אפילו דער זשיטלאָווסקי האָט געפסקנט, אַז די אידייע פון משיח איז „אַ העסלע־כער אַבערגלויבן“. פון רעכטס האָט מען די ייִדישע ראַלע אין אויסליזונג אַלץ מער אויסגעליידיקט פון אינהאַלט. אַלץ דיין־דינער געמאַכט בין זי איז פאַרדינט געוואָרן אין אַ שאַטן, אין אַ בלאַסער מיסיע, וואָס אַפילו די ייִדישע גבירים קענען זי נעמען אין מויל אַריין אַן שאַדן. ביידע האָבן געמאַכט דעם טעות און געמיינט „אַז משיח איז נישט קיין אידייע נאָר אַ געשטאַלט“.

„אַבער דער אמת איז אַז משיח איז אַ וויזיע — אַ צוקונפט־וויזיע און וואָס מען באַדאַרף באַרעכטיקן זי מיט מעשים. ס'איז אַ מעטאָד פון כוח־דערלאַנגונג — פון געשטאַלט געבן ווי אַ מוסטער צו שאַפן אַ לעבן. דעם מעטאָד האָבן ייִדן נישט דערפונען, עס איז אַן אַלט־מענטשלעכער קנין, אַבער צוליב ספעציעלע געשיכטלעכע אומשטענדן האָבן ייִדן עס פאַרפולקומט. מוסאָליניס פאַשיזם, היטלער־נאַציזם (אין דעם מאָמענט, זאָגט ריווקין, וויל ער נאָך רוסלאַנד נישט אַריינמישן) האָבן געגעבן אימי־טירטע פאַלפיצירטע געשטאַלטגעבונג“ (דאָרט, ז' 78).

ריווקין מיינט אז די פרושימשע הלכה, דער תרי"ג האט געהאט נאָר איין עובדא צו דערטראָגן דעם קיום פון פּאָלק אָן לאַנד ביז משיחס- צייטן, ווען משיחס גאולה וועט צוריקברענגען דאָס פּאָלק קיין ארץ-ישראל (דאָרט, זי' 82, 83 און זע דאָס גאַנצע קאַפיטל „הויפט-ראָל אין משיחס צייטן“). ער גיט צו אַז דער תרי"ג האָט נישט נאָר אויפגעהאַלטן ייִדישן קיום, נאָר אויך געפורעמט דאָס פנים פון פּאָלק און מאַדעלירט זיין כאַ-ראַקטער. איצט אָבער מיינט ער איז פרומקייט געפערלעכע עבודה-זרה, וויל פרומקייט מיינט נישט אַנרירן, נישט עפענען און ווי זיי וואַלטן אינגאַנצן פאַרגעסן, אַז די ייִדישע רעליגיע האָט געהאַט אַ ספעציעלע אַפטיילונג פאַר משיחס-צייטן. די פרומע זענען איצט געוואָרן צדיקים חי-אדמניקעס, וואָס האָבן זיך איינגעקריצט דינים אין האַרצן, אָבער נישט קיין צדיקים וואָס געבן זיך אַן אַליין ווי מוסטער-געשטאַלטן.

ריווקין פּאַלט דאָ אַריין אומבאוויסטיניק אין דעם טאָן פון נייעם טעסטאַמענט וועגן ענין מצוות-מעשיות. זיינע רייד זענען נישט מער ווי אַ פאַראַפּראָזירונג פון דעם פסוק „מיר דינען אין דער נייקייט פון גייסט און נישט אין דער אַלטקייט פון אות“ (רוימער ז"ו).

ריווקין ווייסט, אָדער דאַרף וויסן, אַז די פרושים אַליין האָבן אויפֿ-גענומען דאָס פּראָבלעם פון פאַרגליווערטקייט און די שוועריקייט, ווען ריטואַל ווערט מצוות-אנשים-מלומדה — אַן איינגעזוטרער ענין. דאָס אָפּהיטן ווערט אַ זעלבסטשטענדיקע זאַך און אָפט גאָר אַן עבודה-זרה. די משנה זאָגט: (סוטה, פרק ג', משנה ד') די שלעק פון פרושים ברענגט אום די וועלט. די גמרא פאַרברייטערט עס (סוטה, דף כ"ב, עמוד ב') און רעכנט עס זיבערליי פרושים, צווישן זיי ווערט אויך אַריינגערעכנט איינער וואָס טוט מצוות צוליב שכר ועונש. לייען דאָס פּראָבלעם איז שווער אָבער זי-כער איז נישט דער אויסוועג אָננעמען דעם גרינגן וועג — אַפּוואָגן זיך פון מצוות-מעשיות און שטעלן אַלץ אויף כוונה. די דינאַמישע רעליגיע מוז זיך קאַנקרעטיזירן — דאָס איז דער ייִדישער וועג. מען דאַרף בייקומען מכשולים דורך פאַרטיפּן ריטואַל.

ריווקינען איז גוט באַקאַנט אַט דער געדאַנקען-אַנג. ער זאָגט אַליין: „איז וואָס זאָלן מיר טון צו ווערן מוסטער-געשטאַלט? עס דאַרף אונטערקומען אַ האַנדלונג — אין אַ געוויסער ריכטונג, צו אַ געוויסן ציל, לויט אַ געוויסן מעטאָד, אַ האַנדלונג, וואָס ענטפּערט גענוי אַפּ די איינגע-בירענע, געירשנטע „פּסיכאָ-פיזישע שטעלונג“ — גענוי, לויטן זעלביקן

מעטאָד, ווי זיי האָבן זיך אויסגעפורעמט אין פאַרלויף פון דער געשיכטע — און אַט די האַנדלונג וועט דעם גלויבנס־אַנגעלויף אַרויספאַדערן“ (א גלויבן פאַר אומגלויביקע, ז' 94).

דאַכט זיך קלאָר „לויטן זעלביקן מעטאָד, ווי זיי האָבן אויסגעפורעמט אין פאַרלויף פון געשיכטע“ — עס מיינט מצוות־מעשיות, ייִדישקייט, קאַנקרעטיזירט אין אַ לעבנס־שטייגער. נישטאָ קיין אַנדער וועג. דאַרף ריווקין עס פאַדערן, ווייל זיינע וויזיעס האָבן עס פון אים געפאַדערט. אָבער ער פאַדערט עס נישט. ערשטנס, ווייל ער ווייסט, אַט ווי פּרָך האָט געוויסט, אַז דער מאָדערנער מענטש קען נישט פירן קיין דיסציפּלינירטן לעבן. ער איז צעווייטיקט, צעקוועלט מיט רואינירטע גערוון. אַדער ווי ריווקין זאָגט:

„צום באַדויערן, די אידיען־נעץ, וועלכע האַלט די מערסטע פון אונדז געפאַנגען, האָט אונדז אַריינגעוואָרפן אין אַ הילפלאַזן צושטאַנד“ (דאַרט, ז' 94).

צווייטנס, ווי עס איז באַהויפט געוואָרן אין אָנהייב פון דער אַרבעט: ער איז געווען איינער פון אונדזער דור און ער האָט געדינט צום געץ פון אונדזער צייט־קונסט. ליטעראַטור, טעאַטער, מוזיק, מאַלעריי זענען געווען זיינע פעטישן פון וועלכע ער האָט זיך נישט געקענט באַפרייען. דעם צווייטן מאַנדאַט — איבערשאַפן דעם ייִדישן מענטשן אין דער געשטאַלט פון משיחן און מיר ייִדן זאָלן ווערן ווי אַ פאַלק פון מענטשן אין צלם־אַלהים און שפּילן די הויפט־ראַלע, ווען די ענדגילטיקע גאולה וועט קומען — אַט דעם מאַנדאַט גיט ער איבער צו דער קונסט, צו דער ייִדישער ליטעראַטור.

„וועל איך נאָך אַמאַל און ווידעראַמאַל צו זיי זאָגן: האַנדלט אויף משיח! האַנדלט אויף בראַבצלם — אויף מענטש־באַשאַף לויט וויזיע־געשטאַלט. וועלן זיי דאָך מיר פרעגן: ווי אַזוי טוט מען דאָס? מיר ווייסן דאָך אָפּילו נישט ווי אָנצוהייבן? וועל איך זיי ענטפערן: איר זאָלט נישט וויסן וואָס מענטש־געשטאַלטונג איז? דאָס איז דאָך די קונסט, וואָס איר סאַמע עצם איז בראַבצלם — דאָס איז דאָך די ייִדישע ליטעראַטור, וואָס איר טייערט און פייערט! איז פאַר אייך דען אַ סעקרעט, אַז ווען אָפּילו אין לעבעדיקן לעבן איז עס נישט אַזוי קענטיק, שפאַרט און קוועלט משיח־חיסטישע וויזיאַנערישקייט פון דער ייִדישער ליטעראַטור. אויב פאַר דעם איר־ישראל מאַנדאַט האָבן מיר אַן אַנשפאַר אין דער זיך בויענדיקער איר־ישראל, האָבן מיר אין דער ייִדישער ליטעראַטור אַן אַנשפאַר אויף דעם משיח־מאַנדאַט“ (דאַרט, ז' 95 — מיין קורסיוו).

וואס מיינט עס? עס מיינט אז זיין גאנצער שרייבן בלייבט נישט מער ווי אין גדר פון ליטעראטור. גוטע ליטעראטור — אבער נישט מער. ער האט נישט דערפירט צו דעם אז זיין ווארט זאל ווערן טאט — מעשים.

**

צו קיין העכערער מדרגה ווי ליטעראטור דערגרייכט ער נישט אויך אין זיין בוך „ידישע יום־טובים“. ער פארשטייט דעם טיפן זין פון יידישן יום־טוב. ס'איז נישטאז אין דער גאנצער יידישער ליטעראטור קיין בע־סערער יום־טוב־בוך ווי זיינער. יעדער קאפיטל איז אַ געזאנג צו אַ באַ־זונדער יום־טוב. אבער ריווקין באַנוגנט זיך דאָך נישט מיט ליטעראַטור. ער וויל דאָך באַנייען יידישקייט. ער זעט די כוחות וואָס יירן אין איצטיקן יידישן לעבן וואָס זוכן אַ יידיש־רעליגיעזן רענעסאַנס:

„אין דעם צוזאַמענבונד צווישן שול און טעמפל — אַ ניי־באַשאַפּענער צערעמאָניאַל. אַ נישט געבונדענער צו אייזערנע פאַרשריפטן, אַ פריי־קינסט־לערישער, און שעפּערישן שוונג אימפּראַוויזירטער, אויף אונדזער צייט און אויף אונדזער וועלט אַרױפגעשפּילטער רעליגיעזער ספּעקטאַקל און אַט. וואָס עס וועט אונדז זאָגן:
וקרב פּוּרֵינוּ — איך נעם צונויף אונדזערע פאַרשפּרייטע פּון צווישן די פעלקער און קלייב אויף אונדזערע פאַרוואַגלטע פּון די עקן פּון דער ערד“ („יידישע יום־טובים“, ז' 17).

נו, פאַר אַזאַ עקספּערימענט דאַרף מען דאָך האָבן אַ שול, אַ בית־מדרש, אַ טעמפל, אַ קהילה, אַ מנין אומגלויביק־גלויביקע, וואָס זאָלן אויף זיך נעמען דעם יאָך. נו, גוט, אָדער שלעכט, מיר האָבן נישט די אַלע זאַכן, דאַרף דאָך ריווקין פּאַדערן, מאַנען, שרייען, ביזערן זיך און שטראַפּן. און אַוודאי און אַוודאי דאַרף ער באַגריסן יעדן פּרוּוו, יעדן נייעם עקס־פערימענט. אָבער נישט ער פּאַדערט נייע בתי־מדרשים, נישט ער מאַנט קהילות, נישט ער בייזערט זיך און שטראַפּט, אַז מיר יידן לעבן אַ פּוסטן לעבן, און נישט ער באַגריסט נייע פּרוּוו. אַט דערציילט ער פּון אַן עקס־פערימענט מיטן שבת אין בויבעריק; וועגן אַ פּרוּוו מיט דער הילף פּון דער יידישער ליטעראַטור איינצושטעלן אין דעטראַיט די יום־טובים פּסח און שבועות — און ריווקין הייסט ווייטער נישט עקספּערימענטירן. ער פאַרדאַמט עס ווי עבודה־זרה (זע: „קען ליטעראַטור מאַכן יום־טוב“, דאַרט, ז' 40 ביז 45).

ער איז אַלץ אונטער דעם כּשוף פון דער מאָדערנער עבודה-זורה-קונסט — ער מיינט אַז נאָר קינסטלער, פשוט אַקטיאָרן (זע דאָרט, ז' 209), קענען צוריק רעסטאָורירן דעם ייִדישן יום-טוב. ביי אים איז יום-טוב עפעס אַ מין שפּיל „וואַרהאַפטיק, אָן אַלט-נייע רעליגיע ווערט ווידערגע-בוירן אונטער דעם שאַטן פון אליהו הנביאס באַרג — שפּילנדיק“ (דאָרט, ז' 181).

דעם יום-טוב נעמט ער אַוועק פון פּאַלק און גיט אים איבער צום טעאַטער. די „הבימה“ וועט שאַפן דעם צערעמאָניאַל יום-טוב פאַר אַמע-ריקאַנער יידן! (דאָרט, ז' 151 ביז 157). די גאולה צו דער וועלט קענען יידן ברענגען דורך ספּעקטאַקל.

„אַ נייע מתן-תורה דאַרף קומען פון די יידן צו די פעלקער. און אַ גראַנדיעזער ספּעקטאַקל וועט זיך שפּילן פון אינדיען ביז עגיפּטן, פון מאַסקווע ביז ירושלים, מיט דער סימבאָלישער משיח-געשטאַלט, אַלץ אומויכבאַרן דיריזשאָר“ (ז' 229).

דאָס מיינט, אַז נישט געקוקט אויף זיין גאַנצער עקזאַלטאַציע, נישט געקוקט אויף זיינע גרויסע וויזיעס פּאָדערט ער נישט קיין איבערבאַך אין ייִדישן לעבן. עס בלייבט אַלץ ביים אַלטן — ליטעראַטור: פּראָזע און ליד, טעאַטער און מאַלעריי. ער איז געבליבן דינען די מאָדערנע געטש-קעס. עס איז פאַראַן אַ גמרא:

„מנשה האָט זיך באַוווּזן צו ר' אשי אין הלום. האָט צו אים געזאָגט ר' אשי: פאַרוואָס פּלעגט איר דינען עבודה-זורה? האָט ער אים געענטפּערט: ווען דו וואַלט געלעבט אין יענער צייט וואַלטו אויפּגעהויבן די פּאַלעס, דו זאָלט קענען גרינגער לויפן, און נאָכלויפן נאָך מיר“ (סנהדרין ק"ב, עמוד ב').

מנשה ווערט אין יענעם עמוד גמרא געשילדערט ווי אַ גרויסער תּלמיד-חכם און אַ פּרומער ייד. דאָס זעלביקע האָט געטראָפּן מיט ברוך ריווקינען — ער האָט נישט געקענט בייקומען די עבודה-זורה פון זיין דור: קונסט.

אַבער זיין ירושה, וואָס ער האָט געלאָזן פאַר אונדז, איז אַ רייכע. אונדזער חוב איז צו ציען די לאַגישע שלוסן פון זיינע וויזיעס און עקזאַל-טאַציע. זיי דאַרפן קריגן אַ תּיקון אין פּראַקטישער אַרבעט.

א פאר סוף-ווערטער

מיר האבן נישט זוכה געווען אז ער זאל באוירקן אונדזער לעבן. וואָלט ער געלעבט מיט דורות פריער, ווען יידיש לעבן איז געווען גאַנץ און פול מיט אמונה, וואָלט ער אָנגעשריבן טיפע פילאָסאָפישע מוסר־ספרים, וואָס וואָלטן אונדזער לעבן געמאַכט שענער, טיפער, יידישער און נענטער צו גאָט. וואָלט אונדזער לעבן איצט געווען גאַנצער, מער יידיש, בעסער אָרגאַניזירט, וואָלט ער געווען געזעסן באַזאָרגט אין אַ יידישן אוניווערסיטעט און אין רואיקייט און שלוה וואָלט ער איבערגעשאַצט יידישקייט, פאַרטיפט יידישן וועלט־באַנעם און זיינע תלמידים וואָלטן זיין אַבסטראַקטע תורה קאַנקרעטיזירט און צעטראָגן אין פאַלק.

אַבער מיר האָבן אים אַפילו נישט געגעבן קיין ברויט צו זאָט. ער האָט געדאַרפט צעברעקלען זיינע וויזיעס און מאַכן פון זיי צייטונגס־אַרטיקלען. ער האָט געקרוינט האַלבע פּאַעטן ווי געניאַלע בשורה־ברענ־גער און גאַנצע פּאַעטן האָט ער געמאַכט פאַר פילאָסאָפן, פּאַלקס־רעטער און משיחים; ער האָט שוואַכע דערציילער געמאַכט פאַר רביים און גוטע דערציילער האָט ער געקרוינט ווי שאַפערס פון נייע שיטות. ער איז אַרומגעגאַנגען אַ שטענדיק עקזאַלטירטער, און האָט געזונגען זיין לעבנס־ליד מיט צען אַקטאַוועס העכער פון געוויינלעכן טאָן. ער האָט געפילט צענפּאַכיקע טעמפּעראַטור פון פרייד און לייד. אין זיין עקסטאַז איז דאָס וואָרט פאַר אים געווען כּשוף; ליד — טאָט. דאָס טויטע וואָרט איז ביי אים געוואָרן אַ באַפעל; עס זאָל געשען! און עס האָט געשען (אַ פאַראַפּראַ־זירונג פון ז' 111 פון בוך „אַ גלויבן פאַר גלויביקע“).

פאַר אונדז האָט ער נישט דערפירט זיין וואָרט צו טאָט. ביי אונדז איז ער געבליבן ליטעראַטור בלויז. אַבסטראַקטע וויזיעס, וואָס דאַרפן ערשט קאַנקרעטיזירט ווערן.

אַ סך ווידערשפּרוכן זענען דאָ אין זיינע ווערק. אַ סך, גאָר אַ סך אַרבעטן זענען געשריבן געוואָרן צופּרידן שטעלן עמעצן, אָדער אויס־שליסלעך פאַר באַשטעלונגען. אָבער אויך גאָר, גאָר אַ סך תּוך־זאַכן. ס'איז אונדזער שולד וואָס ער איז נישט געווען גאַנצער. ס'איז אונדזער שולד, וואָס ער האָט נישט געהאַט די רואיקייט; ס'איז אונדזער שולד, וואָס ער איז געווען אָנגעפילט מיט אַ מאַס בייזקייט און וואָס מיט אונדזער ראַציאָ־

נאַליזם, גלייכגילטיקייט האָבן מיר אים נישט דערלאָזן צו אַנטפלעקן זיך אינגאַנצן. מיר האָבן נישט זוכה געווען, מיר האָבן אים ביז אַ געוויסער מאָס פאַרשפּילט.

אַבער ס'איז גוט כאַטש וואָס עס האָט זיך געפונען אַ גואל וואָס האָט צונויפגעזאַמלט אין ביכער אַלע זיינע אַרבעטן, וואָס זענען געווען צע-שפּרייט איבער דער גאַנצער ייִדישער טאַג-פרעסע און פאַרשיידענע אויס-גאַבעס. די אלמנה איז זיינע, מינא באַרדא ריווקין, האָט זיי צונויפגעקליבן, איבערגעשריבן, צונויפגעשטעלט און זיי געבראַכט צום דרוק. אין אונדזער איצטיקער ירידה, ווער וואָלט עס זיך פאַראינטערעסירט מיט אַט דער קאַלאַסאַלער אַרבעט?

ס'איז דאָך פשוט געשען אַ נס. אַ סך פון אונדזערע שרייבערס האָבן איבערגעלאָזן אלמנות, אין גאַרנישט קיין שלעכטער עקאַנאָמישער לאַגע און עס איז זיי גאַרנישט איינגעפאַלן אַרויסצוגעבן די ירושה פון זייערע מאַנען. זיין אלמנה איז געבליבן אַן אַ פרוטה. זי איז אַוועק אַרבעטן און אויסגעפירט אירס, טיילווייז מיט אירע מיטלען, אפשר מער מיט איר גינציקייט: זי האָט געקלאַפט אין טירן, געמאַנט, געבעטן, אַליין געוויזן אַ ביישפּיל פון איבערגעגעבנקייט, און ביז איצט זענען דערשינען פינף גרויסע בענד און איין קליין בענדל, חוץ דאָס בוך פון קריטישע אַרבעטן וועגן ריווקינען.

אין אַ ליד צו ריווקינס זיבעטן יאַרצייט, דערציילט מינא באַרדא ריווקין:

„איך האָב פאַרנומען דיין געוויין,

דיין גסיסה לעצטע טרער.

די ווערטער זיך געזיפט דורך דינע ציין:

אוי, וויי! פאַרנעמען וועט מיין פלאַץ, אַ, ווער?״

זי האָט אויף זיך גענומען אַ נדר, אַ שבועה, ווי ריווקין האָט געלערנט

צו טון. זי האָט דעם נדר מקיים געווען:

„אויף אַלע מיינע וואַנדער-וועגן ליגט דיין אַפשיין העל פאַרטראַכט,

איך בין מיט דיר צוזאַמען: איך בין אַ טאַג וואָס הילט זיך אין דער נאַכט;

און מעשה-שטן גייט מיין לעבן אַווי כסדר, כסדר אַן;

נאָך פרימער פון מיין מאַמען, כּהאַלט דעם נדר, איך האָב זיך געטאַן...״

גוט וואָס זי האָט געהאַלטן דעם נדר. צוליב דעם זכות פון נדר האָבן

מיר זוכה געווען צו אַ זאַמלונג פון די ווערק. זאַל זי זיין געבענטשט!

7. טרעוואַרם הערפאַרד - דער פאַרשער פון די פרושים

7. טראַווערס הערפאַרד, אַן אַוניטאַרישער גלח פון ענגלאַנד, איז געווען דער גרינדלעכסטער און טיפסטער פאַרשער און אויסטייטשער פון די פרושים. ווען ער וואָלט נישט געווען קיין קריסט, נאָר אַ ייד און וואָלט געשריבן אויף העברעאיש אָדער ייִדיש, וואָלטן זיינע אַרבעטן אויך פאַר-רעכנט געוואָרן פאַר גרינדלעכע און אויסשעפּנדיקע. דאָס וואָס ער איז געווען אַ פרומער קריסט, אַ באַרימטער גלח, פאַרגרעסערט נאָך די וויכ-טיקייט פון זיינע פאַרשונגען, ווייל קיינער קען אים נישט באַשולדיקן אין פאַרטייאישקייט און אַוודאי און אַוודאי קען מען אים נישט חושד זיין אין אַפּלאַגאַטיק, ווי מען איז חושד ייִדישע היסטאָריקער.

ער האָט געשריבן אַ היפשע צאָל ביכער. אָבער די קרוין פון זיין שאַפונג איז דאָס בוך „די פרושים“, וואָס איז דערשינען צום ערשטן מאל אין 1912 און אין אַ פאַרגרעסערטער אויפלאַגע אַרויס אין 1924 און איז פון דעמאָלט אַן איבערגעדרוקט געוואָרן אַ סך מאל.

ער איז געשטאַרבן אַלט און זאָט מיט יאָרן. ער האָט געלעבט קרוב ניינציק יאָר.

ער איז געווען איינער פון די אמתע חסידי-אומות-העולם תנצב"ה.

א.

דאָס וואָרט פרושי, אָדער אין מערצאָל פרושים, איז פאַררעכנט פאַר אַ זידלואַרט אין אַלע אייראָפּעאישע שפּראַכן. אַ פרושי מיינט ביי זיי: אַ צבועק, אַ דאָגמאַטיקער, אַ היפּאָקריט, אַ צדיק אין פעליך און בכלל נישט קיין שיינער מענטש. ווען סטאַלין האָט געוואָלט באַנוצן אַ שטאַרק

זידלווארט צו באצייכענען די פירער פון די מערב-פעלקער, האָט ער זיי גערופן פרושים. דער געוועזענער תלמיד פון אַ גליישן סעמינאַר האָט גע- וויסט גאַנץ גוט וויפל גאַל, שנאה, ביטערקייט און פאַראַכטונג עס טראָגט אין זיך דאָס וואָרט פאַר דעם דורכשניטלעכן קריסט.

דער נייער טעסטאַמענט איז דער הויפט-קוואַל פון אינפאַרמאַציע וועגן די פרושים, פאַר דער קריסטלעכער וועלט, און פאַר אַ סך פון די קריסט- לעכע געלערנטע און פאַרשער. מתיאס אויסגוס פון שנאה צו די פרושים איז געוואָרן די מאָס, מיט וועלכער די קריסטלעכע וועלט האָט געמאַסטן די פרושים און די יידן. זאָגט דער אַפּאָסטאָל מתיא:

„זיי בינדן שווערע משאות, וואָס זענען שווער צו דערטראָגן און לייגן זיי אַרויף אויף די אַקסלען פון מענטשן; אָבער זיי אַליין לייגן נישט צו קיין פינגער צו זיי. און אַלע זייערע מעשים טוען זיי נאָר כדי צו געזען ווערן פון מענטשן. וואָרום זיי מאַכן זיך ברייט די תפילין און לאַנג די ציצית. האָבן ליב דעם אויבנאָן אויף די סעודות און די חשובסטע שטאַט אין די שולן, און מען זאָל אָפגעבן שלום אין די גאַסן און פון מענטשן אָנגערופן צו ווערן רבי“ (מתיא כ”ג, 4 ביז 7).

זיבן מאָל „וויי“ רופט ער אויס אויף די פרושים און רופט זיי חונפים, בלינדע פירער, בלינדער פרוש, די קינדער פון די, וואָס האָבן געהרגעט די נביאים, שלאַנגען און שפּראַץ פון עקדישן (זע דאָס גאַנצע קאַפיטל כ”ג אין מתיא).

נישט נאָר איז די בשורה פון מתיא פול מיט שנאה צו די פרושים, נאָר דער גאַנצער נייער טעסטאַמענט איז אָנגעפיקעוועט מיט האָס צו די פרושים. ביי שאול פון טאַרסוס, ס”ט פּאַול, איז שוין דאָס וואָרט פרושים אַ שם-נדרף, אַ סיגנאַנים פאַר יידן. אין גאַנצן נייעם טעסטאַמענט איז נישטאָ קיין זכר פון ישועס מילדקייט, גוטסקייט און רחמנות, ווען עס ווערט גערעדט וועגן פרושים. די קריסטלעכע טעאַלאָגן נוצן עס ווי אַ באַווייז ווי שטאַרק היפּאָקריטיש די פרושים זענען עס געווען, אז אפילו דער גרוי- סער בעל-רחמנות ישוע האָט פאַר זיי נישט קיין גוט וואָרט. פּראָפּעסאָר א. ד. אַבאָט אין זיין „ווערטערבוך פון נייעם טעסטאַמענט“, אונטער דעם וואָרט „פרושים“ ברענגט ישועס בייזקייט ווי אַ באַווייז ווי שטאַרק פאַר- דאַרבן די פרושים זענען געווען. ער ציטירט דעם ענגלישן דיכטער מילטאָן:

„אזוי אַז ישוע אַליין, דער מקור פון מילדקייט, האָט געפונען גענוג באַליקייט צו פאַרביטערן און פלאַגן די פאַריסענע פרושים.“

„יִיִּדִישׁ סאַציאָל לעבן אין דער צײַט פון קריסטוסן“ פון ד״ר רעווע-
רענד אַלפרעד עדערשיים רעכנט זיך פאַר אַ גאַר וויכטיק און וויסנשאַפֿט-
לעך בוך, וואָס שטיצט זיך אויף ערשטע מקורות. ער גײט נאָך טראַט אין
טראַט דעם נייעם טעסטאַמענט ווען ער שילדערט די פרושים און דערנאָך
צײַרט ער אַ משנה, אָדער אַ טײל פון דער משנה, צו באַפעסטיקן די
מײנונג פון נייעם טעסטאַמענט;

„ווען איר וואָלט זיך באַגענגט פנים-אל-פנים מיט אַ פרושי וואָלט
איר אים באַלד דערקענט. זײַן זעלבסטצופרידנקײט. אַנישט זײַן אַנשטעל
פון עניוּת, אָדער זײַן געמאַכטע מילדקײט (וואָלטן אים פאַרראַטן, אַפילו
ווען איר וואָלט נישט באַמערקט זײַן פרעכע האַלטונג צו אַנדערע מענטשן,
זײַן אויסהײטן זיך אַנצורירן מענטשן אָדער זאַכן, וואָס ער האַלט פאַר אומ-
רײן און זײַן אויספײגען זיך מיט איבערגעטריבענער פּרומקײט“ (דזשואיש
סאַשליף לײף בײ רעו. ד״ר עדערשיים — ז' 215).

„דאָס ברענגט אונדז גלײַך צו דער באַרעכטיקונג פון דער באַשולדי-
קונג קעגן די פרושים פון אונדזער גאַט דעם האָר. זאָגט אונדזער גאַט דער
האַר: „און דערמיט מאַכט איר בטל גאַטס וואָרט צוליב אײער אַנגענומע-
נער מסורה (מאַרקוס, ז' 13). אַט דער פאַקט, ווי שוידערלעך ער איז, איז
ער ערגעץ נישט אַזוי קלאַר אַרויסגעבראַכט ווי אין דער מצווה פון תפילין.
מיר לערנען אין דער משנה (סנהדרין י"א, ג) „ס'איז האַרבער, עס מײנט
מען באַשטראַפֿט שטרענגער, ווען מען איז עובר אויף דעם געבאָט פון דער תורה“.
פרושים ווי מען איז עובר אויף דעם געבאָט דאָס וואָרט פון דער תורה“.
אויב אַ מענטש פסקנט אַז עס איז נישטאַ אַזאָ דין ווי לײגן תפילין, איז
ער נישט קײן ווידערשפעניקער, אַ רעבעל. אויב אָבער ער זאָגט אַז אין
תפילין זענען דאָ פּינף פרשיות, נישט קײן פּיר איז ער שולדיק“ (דאָרט, ז' 223).

לײט זײַן שרײַבן איז דער ד״ר רעווערענד אלפרעד עדערשיים אַ
גאַנצער למדן. ער פאַרשטייט העברעאיש און אַראַמעאיש. איז שווער צו
זאָגן צי זײַן אויסטייטש קומט פון עס-הארצישקײט אָדער פון קריסטלעכן
פאַראורטייל. איך בין גענייגט אַנצונעמען דאָס צווייטע. ווייל אפילו נישט
קײן למדן קען באַלד זען, אז די משנה מײנט עפעס גאַר אַנדערש ווי דער
געלערנטער קריסטלעכער טעאָלאָג מײנט.

אין דער משנה רעדט זיך וועגן אַ זקן-ממרא — „אַ געלערנטער,
וואָס פאַרפּירט“. וועגן אַזאָ תלמיד-חכם זאָגט זיך, אַז ער ווערט מער באַ-
שטראַפֿט, ווען ער פסקנט אנדערש ווי דער סנהדרין וועגן א דין מדרבנן,
ווי ווען ער פסקנט נישט ריכטיק וועגן א דין פון דער תורה. די משנה
ברענגט דעם בײשפּיל מיט תפילין. אויב ער פסקנט, אַז מ'דאַרף נישט

לייגן קיין תפילין, איז ער פטור, ווייל ווי רש"י מאַכט: „דאין זו הוראה, דזיל קרי בי רב הוא.“ ס'איז נישט קיין פסקענען, ווייל ס'איז א דין, וואָס אפילו חדר-ינגלעך ווייסן. אָבער ווען ער פסקנט, אז מען דאַרף האָבן פינף פרשות אין תפילין, נישט קיין פיר, ווי דער דין איז, איז ער חייב, ווייל נישט אַלע ווייסן דעם דין, פאַרפירט ער דעם עולם, קומט אים אַ שטראַף. ס'איז עפעס גאָר אַנדערש ווי דער קריסטלעכער געלערנטער דרינגט אַרויס פון דער משנה.

אמת, אַ סך יידישע היסטאָריקער, ווי למשל גייגער, גידעמאַן און נאָך און נאָך, האָבן באַוווּזן גאַנץ קלאַר, אַז די קריסטלעכער היסטאָריקער און טעאָלאָגן זענען נישט גערעכט. אָבער געוויינטלעך האָט מען זייער גרינטלעכע היסטאָרישע פאַרשונוגען אַנגענומען ווי אַפּאָלאָגעטיק. די אַנ-גענומענע מיינונג איז אפילו ביי אַ סך פון אונדזערע יידישע אינטעלעקט-טואַלן, אַז קריסטנטום איז די העכערע אַנטוויקלונג פון יידישקייט. עס זענען דאָ צוויי באַזונדערע יידישקייטן; די אַבסטראַקטע גייסטיק-עטישע אוניווערסאַלע יידישקייט פון די נביאים, וואָס קריסטנטום איז איר יורש און די טרוקענע יידישקייט מיט דעם פוסטן צערעמאָניאַל און ריטואַל, וואָס עס האָבן אַנגענומען זורא און נחמיה און עס איבערגעגעבן בירושה צו די סופרים, די פרושים, וואָס האָבן עס איבערגעגעבן צו די תנאים, אמוראים, וואָס האָבן עס איבערגעגעבן צו אונדז ביז היינט.

ב.

אין אַזאַ אַטמאָספערע האָט ר. טראַווערס הערפאַרד אַנגעהויבן צו שרייבן וועגן די פרושים. ער האָט זיך נישט פאַרלאָזט אויף די קריסטלעכע מקורות. ער האָט אַנגעהויבן נאָכווּכן אין די יידישע מקורות פון משנה, תלמוד, מדרש, ספרי, ספרא אא"וו. וואָס זאָגן די פרושים אַליין? ער האָט זיך אויסגעלערנט גוט העברעאיש און אַראַמעאיש. ער האָט זיך נישט פאַר-לאָזן אויף אַנדערע וואָס האָבן געקענט. זיין העכער פופציק יאָר פאַרשונוג וואָלט געווען אַן אויפטו אַפילו פאַר אַ יידישן היסטאָריקער. ווען מיר ווייסן, אַז ער איז געבליבן אַ פרומער קריסט און האַלט, אז אפילו די זילזולים קעגן די פרושים אין נייעם טעסטאַמענט זענען אויטענטיש. און דאָך קומט ער צו גאָר אַנדערע הנחות, איז זיין אויפטו אויפן גרענעץ פון נס. זיין הויפט-ווערק איז דאָס בוך „די פרושים“, ווי עס איז אויבן באַ-

מַעֲרָקֵט גַּעוּוֹאָרָן. דָּאָס בּוֹךְ הָאָט דִּי פֿאַלגנדיקע קאַפּיטלעך; א) הַקְדָּמָה, אִין וועלכער ער דערקלערט זײַן מעטאָד פֿון פֿאַרשונג; ב) הִיסטאָרישער הִינטערגרונט פֿון די פֿרושים! ג) תּוֹרָה און טראַדיציע; ד) די פֿרושים און יִיִּשׁוּקֵי גַּעוּוֹאָרָן; ה) ו) די לערע פֿון די פֿרושים — צוויי קאַפּיטלעך מיט די סובֿ־טיטלעך; הִלְכָה און מַאֲרָאלישע דיסציפּלין, שְׂכָר וּעוֹנֵשׁ, די פֿרושים און די נביאים, תּוֹרָה און עֵטִיק; ז) די פֿרושים און די אַפֿאַקריפּישע ליטע־ראַטור; ח) די פֿרושים און דער נייער טעסטאַמענט און ט) שלוסן.

באַלד אִין דער הַקְדָּמָה טרעט אַרויס הֶערפֿאַרד קעגן די וואָס האַלטן, אז די פֿרושים, ווי קעגנער פֿון ישׁוע, האָבן רעדוצירט יִיִּשׁוּקֵי צו אַ רעליגיע פֿון טויטן וואָרט און אַז ישׁוע איז געקומען צו באַפֿרייען דעם נביאימשן גייסט פֿון יִיִּשׁוּקֵי פֿון טויטן בוכשטאַב פֿון דין. ער זאָגט, אַז די דריי הויפט־מקורות פֿון וואַנען די קריסטלעכע היסטאָריקער שעפֿן זייערע ידיעות וועגן די פֿרושים זענען; א) דער נייער טעסטאַמענט, ב) יאָזעפּוס, ג) די אַפֿאַקאַליפּטישע ליטעראַטור. אויף אַלע דריי מקורות, האַלט ער, קען מען זיך נישט סומך זײַן. דער נייער טעסטאַמענט איז שטאַרק אַנטי־פֿרושימדיק. ס'איז אַ ספֿר געשריבן פֿון קעגנער. זיי האָבן באַקעמפט די פֿרושים. ווי קען מען אויף זיי זיך פֿאַרלאָזן צו געבן אַ ריכ־טיקע אַפֿשאַצונג פֿון זייערע קעגנער? טשיקאווע איז, זאָגט ער אִין אַן אַנדער אָרט, אַז אִין נייעם טעסטאַמענט איז קיינמאַל נישטאָ וואָס די פֿרו־שים האָבן געענטפערט אויף די אויסגוסן פֿון יעזוסן. דער נייער טעסטאַ־מענט איז נישט געווען פֿאַראַינטערעסירט צו געבן די שאַרפע ענטפערס פֿון זייערע קעגנער. יאָזעפּוס איז געשריבן געוואָרן פֿאַר די רוימער, וואָס האָבן זייער ווייניק געוואוסט וועגן יִיִּשׁוּקֵי. ער האָט געדאַרפט מאַכן פֿאַר זיי אַנאַלאָגיעס, וואָס זענען נישט אַלע מאָל געווען פינקטלעך. זיי, די רוי־מער, האָבן נישט געקענט קאָנטראַלירן זיינע הנחות. די אַפֿאַקאַליפּטישע ליטעראַטור איז בעצם נישט קיין פֿרושימשע ליטעראַטור, אפילו די אַפֿאַ־קריפֿן האָבן דורכגעלאָזט הִלְכָה.

כדי צו שרייבן גרינטלעך און מיט פֿאַרשטענדעניש וועגן די פֿרושים, זאָגט הֶערפֿאַרד, מוז מען זיך באַנוצן מיט יִיִּשׁוּקֵי מקורות — משנה, תּלמוד, מדרש, ספֿרי. ספֿרא אא"וו.

ער האָט זיך באַנוצט, זאָגט ער, בלויז מיט יִיִּשׁוּקֵי מקורות און מיט די שטודיום פֿון יִיִּשׁוּקֵי היסטאָריקער, איבערהויפט מיט די אַרבעטן פֿון לויטערבאַכן, וואָס איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אַנגעוויזן אויף דעם

ריכטיקן חילוק צווישן די פרושים און די צדוקים בנוגע טראדיציע. דער אויסטייטש, אָן טראַדיציע איז אַ פאַרזעצונג פון דער תורה־שבכתב גיט דעם שליסל צום פרושימשן וועלט־באַנעם.

תורה, זאָגט הערפאַרד, גלייך אין אָנהייב פון זיך בוך, מיינט נישט געזעץ (לאָן), — נאָר תורה מיינט לערנען, דאָס וואָס דער נייער טעסטאָ־מענט זעצט איבער אַלע מאָל דאָס וואָרט תורה מיט דעם וואָרט געזעץ, איז אַ טעות. „ס״ט פאול האָט עס בעסער געדארפט פארשטיין און נישט האַלטן אין איין איבערחזרן דעם בייזוויליקן טעות“ (זייט 54). הערפאַרד מיינט, אַז דאָס וואָרט תורה קען בכלל נישט איבערגעזעצט ווערן אויף קיין שום שפראַך. דאָס וואָרט איז צופיל כולל. דערפאַר נוצט ער אין גאַנצן בוך דאָס העברעאישע וואָרט תורה נישט איבערגעזעצט.

דערקלערט הערפאַרד דעם ענין תורה און הלכה:

די תורה האָט אַ גרויסע צאָל עשהם און לאַ־תעשהם. דאָס זענען געט־לעכע אַנווייזונגען און אַנזאָגונגען. אָבער:

„די תורה, ווי זי איז געשריבן, האָט אַ סך פונקטן אָן ספעציפישע דירעקציעס. זי האָט נישט אַנגעגעבן קיין קלאַרע אַנווייזונגען, אָדער גאַר נישט קיין אַנווייזונגען, וואָס עס איז גאַטס ווילן אין אַזאַ אָדער אַנדער פּאַל. דעריבער האָט די תורה געדאַרפט האָבן אַן אויסטייטשער, וואָס זאָל קענען אַרויסדרינגען פון וואָס זי האָט געזאָגט אין איין פּאַל און וואָס זי האָט געקענט זאָגן אין אַן אַנדער פּאַל, אויב זי וואָלט קלאַר באַהאַנדלט אַט דעם ספעציפישן פּאַל. דאָס קערנדל פון די פרושימשע אויסטייטשונגען איז אַנגעדייט געוואָרן, גלויב איך אין דעם פּסוק „און דו זאָלסט זיי קלאַר מאַכן די געזעצן און די לערנונגען און זיי באַקענען מיט דעם וועג, וואָס זיי זאָלן אויף אים גיין און די מעשים וואָס זיי זאָלן טון“ (שמות י״ח, כ׳). דאָס צייגט אָן קלאַר דעם צוועק, וואָס די פרושים האָבן געשטעלט פאַר זיך אויסטייטשן די נישט קלאַרע שטעלן פון דער תורה. דער צוועק איז דערפילט געוואָרן ווען אַ געוויסער רעליגיעזער חוב איז דעפינירט געוואָרן פון קאַמ־פעטענטע אויטאָריטעטן אין אַ קלאַרער דערקלערונג, וואָס האָט גענוצט ווי אַ דירעקטע אַנווייזונג אויף דעם וועג, אויף וועלכן דער פאַראַינטער־סירטער מענטש זאָל גיין. אַזאַ דערקלערונג אַנצווייזן די ריכטיקע אויפ־פירונג ווערט גערופן הלכה, וואָס נעמט זיך פון דעם וואָרט הלך, גיין“ (זו' 71, 72).

די פרושים האָבן געהאַלטן, אַז טראַדיציע, קבלה, איז אַ טייל פון דער תורה־שבכתב. די צדוקים האָבן זיך אָבער געהאַלטן בלויז אָן דעם געשרי־בענעם טעקסט און זיך אָפּגעזאָגט פון טראַדיציע און קבלה. דאָס איז גע־ווען פון גרויס וויכטיקייט. דאָס וואָס די פרושים האָבן פארברייטערט די

קאַנצעפציע פון דער תורה, האָט געהאט דעם גרעסטן איינפלוס אויף דער אַנטוויקלונג פון ייִדישקײט. דער רעזולטאט איז געווען דאָס צעברעכן פון די קײטן, וואָס האָבן צונויפגעקערמפט דאָס רעליגיעזע לעבן פון ייִדיש־קײט און דאָס באַפרייען פון זײן גײסט צו קריגן נײע אינספיראציעס פון גאָט. די שיטה פון די צדוקים האָט געהאט די נײגונג צו מאַכן די תורה אַרכאַאיש, אַ הייליקן טעקסט, וואָס איז פאַרהײליקט פון די עלטסטע צײטן, אָבער זײן לערע האָט געהאַט אַלץ ווייניקער באַרירונג מיט די רעליגיעזע באַדערפענישן פון דער צײט. און מיט יעדן דור געוואָרן אַלץ ווייניקער פאַרשטענדיק. (זײט 66).

פון דער סכנה איז די תורה געראַטעוועט געוואָרן דורך די פרושים מיט זײער אָננעמען די טראדיציע ווי אַ טײל פון דער תורה. די תורה־שבכתב און די הלכה זענען געוואָרן אײנס.

די דינים, די סיגים און די סיגים צו סיגים און די מנהגים וואָס זענען אַקצעפטירט געוואָרן ווי דינים, זענען נישט געשאפן געוואָרן פון די פרושים צוליב קיום־האומה, ווי אַ סך מײנען. די גאַנצע פאַרצווייגטע הלכה האָט געהאַט אײן צוועק אין זײנען: שאַפן אַ מאַראַלישע און רעליגיעזע דיסציפלין פאַר דעם ייִדישן מענטש, צו מחנך זײן אים גאָטס וועגן, כדי ער, דער מענטש, זאָל אויספאַלגן די געבאָטן ווי גאָט האָט זײ אָנגעזאָגט. די הלכה גײט דעם ייִדישן מענטשן דעם ענטפער צו דער שטענדיקער פראַגע: וואָס איז גאָטס ווילן אין אַט דעם מאַמענט? וואָס איז גאָטס רצון אין איצטיקן פאַל?

די פרושימשע ייִדישקײט איז נישט קײן איבערבראַך אין דער נביא־־שער ייִדישקײט, נאָר אַ פאַרזעצונג.

„דער צוועק פון זײער אויסטייטשונג פון דער תורה האָט געהאַט בעצם אַ פראַקטישן צוועק. נעמלעך — צו מאַכן די געטלעכע לערע, וואָס איז געגעבן געוואָרן צו ישראל אַזוי, אַז ישראל זאָל זײ קענען אַסימילירן“ (ז' 69).

נאָך קלאָרער מאַכט עס הערפאַרד אין אַן אַנדער שטעל:

„אײנע פון די כאַראַקטעריסטיקעס פון עזראן איז געווען, וואָס ער איז באַשטאַנען אַז יעדער יחיד פון דער ייִדישער עדה האָט אויף זײך דעם חוב אויסצופאַלגן די מצוות פון דער תורה. אין דעם ליגט גאָטס רצון. יעדער ייִדישער יחיד איז מחויב אויסצופאַלגן די געבאָטן און וואַקלענישן. אויב ער טוט עס נישט, וואַרפט ער אַראָפּ פון זײך זײן שײכות צום כלל ישראל און מיט דעם זײן לאַיאַליטעט צו גאָט“ (ז' 71).

הקיצור: הלכה איז די מאַראַלישע און רעליגיעזע דיסציפלין צו דער-
פילן די פּאָדערונגען פון די נביאים. הלכה איז דער מינימום פון דער
קאָנקרעטיזירונג פון דעם מלכות־שמים פון די נביאים. הלכה איז נישט
קיין פּאָרגליווערונג פון דער נביאישער ייִדישקייט אין אַ ריטואַלער און
אויסגעליידיקטער, פּאַרשטיינערטער רעליגיע. פּאַרקערט גאָר, הלכה
מיינט — פּאַרבייטן דעם טויטן בוכשטאַב פון וואָרט אויף דער העכערער
לערע פון די נביאים.

ג.

אַ וויכטיקע ראַלע אין דער טראַדיציע האָט געשפּילט די אַגדה (הער-
פארד שרייבט אַלעמאַל הגדה, פון דעם וואָרט הגיד — האָט געזאָגט). די
אַגדה איז אַנדערש פון הלכה מיט דעם וואָס יעדע הלכה איז אַפּגעשטימט
געוואָרן פון אַ בית־דין, און איז אַנגענומען געוואָרן נאָכדעם ווי די מער-
הייט האָט באַשטימט וואָס די הלכה דאַרף זיין. אין אַגדה אָבער האָט יעדער
איינער געקענט דרשהנען אַ פּסוק לויט זיין אייגענעם גוסט. אַגדה האָט
באַהאַנדלט ענינים, וואָס אין אַנדערע רעליגיעס ווערן זיי באַהאַנדלט פון
דאָקטרינישער טעאָלאָגיע. די אַגדה האָט אויך באַהאַנדלט העכערע עטיק,
פּסיכאָלאָגיע און מעטאָפיזיק. אַגדה איז צו גאָרנישט נישט מחייב, זי זאָגט
בלויז מוסר. אָפּט ווידערשפרעכט איין אַגדה אַ צווייטע אַגדה, וואָס באַ-
האַנדלט דעם זעלביקן קעגנשטאַנד, ווייל אַגדה איז די אינדיווידועלע
פרייע שאַפּונג, נישט געבונדן און נישט געצאָמט פון דער מערהייט־מיינונג
און מערהייט־אַפּשטימונג. יעדער אַגדהיסט איז געווען פריי אויסצוקלייבן
אַ פּערזאָן, אַ קעגנשטאַנד און דרשענען וועגן דעם. אַגדה בדרך־כלל האָט
זיכער אַ סך פון דער העכערער עטיק, וואָס קען נישט זיין חל אויף דעם
דורכשניטלעכן מענטשן און זיין טאַג־טעגלעך לעבן.

מיט דעם קוק אויף הלכה און אַגדה דערקלערט הערפארד די סיבה
פאַרוואָס די אַפּאָקריפּן זענען נישט סאַנקציאָנירט געוואָרן פון די פּרושים.
אַמת, די אַפּאָקאַליפּטישע ביכער און נאָך מער די אַפּאָקריפּישע ספרים
זענען געשריבן אין ייִדישן גייסט און לייגן געוויכט אויף ייִדישער עטיק,
אָבער דער הויפּט־פעלער פון די אַלע ספרים, האַלט הערפארד, איז געווען
וואָס זיי לייגן נישט קיין געוויכט אויף הלכה. נאָך מער, זיי דערמאָנען
נישט אַפילו הלכה. ווען די גאַנצע ליטעראַטור פון די פּרושים וואַלט פאַר-
שוונדן און עס וואַלטן געבליבן די אַפּאָקריפּן, וואַלטן מיר גאָרנישט גע-

וויסט פון דעם געדאַנקען-גאַנג פון די פרושים וועגן דעם ענין הלכה. די גאַנצע אַפּאַקריפישע ליטעראַטור איז בלויז אגדה און דער הויפט-ציל, אָדער צוועק, פון די פרושים איז געווען צו שאַפן אַ רעליגיעזע דיסציפלין דורך הלכה. מחנך זיין די יידן צו גיין אין גאַטס וועגן דורך הלכה. די אגדה איז געווען נישט מער ווי אַ באַגלייטערן צו הלכה. די ספרים וואָס האָבן אַוועקגעשטעלט גאַנץ ייִדישקייט אויף אגדה האָבן אַפּגעלייקנט דעם גע- דאַנקען-גאַנג פון די פרושים און דערפאַר זענען די אַפּאַקריפן נישט קאַ- נאַניזירט געוואָרן.

די אַפּאַקאַליפטישע ספרים האָבן נישט געקענט קאַנאַניזירט ווערן פון די פרושים צוליב נאָך אַ סיבה. די אַפּאַקאַליפטישע ליטעראַטור איז געשאַפן געוואָרן פון די זעלאַטן, אַ מלחמה-פאַרטיי. די פרושים זענען געווען אַפּאָליטיש, זייער הויפט-ציל איז געווען שלום, רו און פרידן, זיי זאָלן קענען אַנגיין מיט זייער רעליגיעזן לעבן. די זעלאַטן זענען אָבער אַלעמאַל געווען גרייט צו פירן מלחמה קעגן די געצנדינער, גאַטס שונאים. די זעלאַטן האָבן געגאַרט און געגלוסט צו דעם טאַג ווען די היידישע וועלט וועט צעשטערט ווערן מיט דער שווערד. פאַרשטייט זיך, אַז זייער ליטעראַטור איז נישט געווען צום האַרצן די פרושים און זיי האָבן זי נישט קאַנאַניזירט.

ד.

הערפאַרד, ווי אַ פרומער קריסט, האַלט אַז עס זענען אויטענטיש די אַלע שטעלן אין נייעם טעסטאַמענט, וואָס זידלען די פרושים און באַ- שולדיקן זיי אין היפּאָקריסטישע, אין צביעות און רעליגיעזן פאַרמאַליום. אָבער דערפון איז נישט געדוּנגען, אַז דער נייער טעסטאַמענט איז גע- גערעכט. ס'איז קלאָר אַז דער נייער טעסטאַמענט איז אַ סעקטאַנטישער בוך. אמת, געשריבן פון ערלעכע סעקטאַנטן, אָבער אויך איבערצייגטע אַז זיי זענען גערעכט.

קריסטנטום, גלייך פון אָנהויב, שוין אין דער פּערזאָן פון יעזוסן אַליין, איז געווען קעגנעריש צום פרושיום. קריסטנטום און ייִדישקייט זענען צוויי קעגנערישע געדאַנק-גאַנגען, וואָס האָבן געמוזט קומען צו אַ צוזאַמענשטויס.

„ייִדישקייט איז אַ וועלט-באַנעם געבויט אַרום אַן אידיע. קריסטנטום איז אַ וועלט-באַנעם געבויט אַרום אַ פּערזאָן“ (זע זײַ 214, 215 און ווייטער). „די רעליגיע, וואָס די קירך האַט אָנגענומען, איז געבויט אינגאַנצן

ארום דעם פערזאן ישוע, יעזוס. ער איז נישט נאָר געווען דער אַנטפלעקער און דער לערער פון דער קריסטלעכער רעליגיע, נאָר ער איז אויך געווען דער רעטער און דער דערלייזער. דער גאַנצער נייער טעסטאַמענט איז אַ רע-קאָרד נישט אַזוי וואָס יעזוס האָט געזאָגט אָדער געטון, אָדער וואָס ער האָט באַפוילן צו טון, נאָר איבערהויפּט דער ברענגער פון דער גרויסער בשורה — אַ בשורה, אָ דער מענטש קען דערלייזט ווערן בלויז דורך אמונה אין יעזוסן. זאָגט דער עוואַנגעליום:

„גלויב אין דעם האָר ישוע און דו אינאיינעם מיט דיין הויז וועלן ניצול ווערן“ (די מעשים פון די שליחים ט"ו, 31).

אַט דער פּסוק איז דער הויפּט־מאָטיוו פון דעם נייעם טעסטאַמענט. כמעט נאָר צוליב אַט דער בשורה איז דער נייער טעסטאַמענט געשריבן געוואָרן.

קריסטנטום איז אַ רעליגיע געבויט אויף דעם גלויבן פון אַ פּערזאָן. איר הויפּט־טעזיס איז די בשורה פון דערלייזונג דורך יעזוסן. קריסטנטום האָט באַטאָנט און באַטאָנט אויך איצט, אָ גלויבן קומט פאַר וועלכן עס איז אַנדער טועכץ. דאָס איז באַוויזן געוואָרן, אויב עס דאַרף איבערהויפּט באַוויזן צו ווערן, מיט דעם פאַקט, וואָס דער תנאי צו ווערן אַ מיטגליד אין קירך דאַרף זיין אַ דערקלערונג פון גלויבן, שוין אין דער עלצטער צייט האָט זיך עס קאָנקרעטיזירט אין אַ צאָל אני־מאמינס, אין אַ קורצער קרעדאָ. אַט די אני־מאמינס זענען געוואָרן דער באַנד, וואָס האָט צונויפ־געהאַלטן די אייניקייט פון דער קירך. ס'איז טאַקע אמת אָ די קירך האָט אויך געלערנט, אָ מען דאַרף לעבן אַ ריין לעבן, אַ מאַראַליש לעבן און אַ הייליק לעבן, אָבער זי איז נישט באַשטאַנען אויף דעם אַזוי שטאַרק ווי אויף דער רייניקייט פון גלויבן און אויפן ריכטיקן גלויבן. מען האָט קיינעם נישט פאַרברענט אויף דער אויטאָ־דע־פּע פאַר נישט לעבן קיין ריינעם מאַראַלישן לעבן, אָבער מען האָט יאָ פאַרברענט מענטשן פאַר נישט ריכטיקן גלויבן. אין אַנדערע ווערטער — צו טון דעם ווילן פון גאָט האָט פאַרנומען דאָס צווייטע אָרט אין דער לערע פון דער קריסטלעכער קירך (זייט 231) —

„ידישקייט, איבערהויפּט פרושים, איז אַ רעליגיע וואָס שטעלט אַוועק אין ערשטן פּלאַץ דאָס טון פון גאָט ווילן און דאָס גלויבן אויפן צווייטן פּלאַץ. דאָס גלויבן איז נישט אין אַ פּערזאָן נאָר אין גאָט“ (דאַרט). קריסטנטום איז געוואָרן אַ רעליגיע געבויט אַרום אַ פּערזאָן דורך דער קירך. שוין אין אָנהויב פון קריסטנטום איז געלייגט געוואָרן דער פונדאַמענט פון אַט דעם גלויבן, האַלט הערפאַרד.

„די ערשטע אַפּאָסטאָלן האָבן זיך געהאַלטן פאַר ייִדן און געלעבט ווי ייִדן. אָבער וויבאַלד אַז זיי האָבן אָנגענומען דאָס גלויבן אין יעזוס, האָבן זיי איבערגעשטעלט דעם צענטער פון געוויכט פון זייער גלויבן. אויפן אָרט צו שטעלן דעם טראַפּ אויף הלכה, האָבן זיי געשטעלט דעם טראַפּ אויף אמונה אין ישוע. „און זיי זענען נשתומם געוואָרן, ווייל ער האָט זיי געלערנט ווי איינער, וואָס האָט רשות נישט ווי די סופרים“ (מאַרקוס א', 22). דאָס מיינט, אַז די נאַכפּאָלגער האָבן געזען ווי ער אַליין האָט אין זיך די געטלעכע אויטאָריטעט נישט ווי די סופרים, די פרושים, וואָס האָלטן, אַז די געטלעכע אויטאָריטעט ליגט אין דער תורה און אין טראַדיציע — הלכה. „וויבאַלד אַז די ערשטע אַפּאָסטאָלן האָבן אָנגענומען די הנחה, אַז די געטלעכע אויטאָריטעט ליגט אין דער פּערוואָן ישוע, האָט דער ייִדיש־קריסט־לעכער עלעמענט נישט געקענט האָבן קיין תקומה אין דער קריסטלעכער רעליגיע. זעען מיר טאַקע ווי דער קריסטלעך־ייִדישער מאַמענט איז געוואָרן שוואַכער און שוואַכער אין דער קריסטלעכער קירך און איז דערנאָך אינגאַנצן פאַרשווונדן פון קריסטנטום“ (214, 215).

הערפּאַרד האָלט, אַז „ביידע רעליגיעס האָבן געהאַט אין צוועק איין ציל: ייִדישקייט איז אַ שכלדיקער פּרוווי צו דערקענען און צו אויס־טייטשן די פונדאַמענטאַלע גייסטיקע רעאַליטעט. און האָט אָנגעוויזן דעם וועג צו דערגרייכן עס דורך דער תורה. קריסטנטום איז אַן אַנדער שכל־דיקער פּרוווי צו דערקענען און פאַרטייטשן די זעלביקע גייסטיקע ווערטן און אָנגעוויזן אַז מען קען עס דערגרייכן דורך גלויבן אין דער פּערוואָן ישוע. ביידע האָבן באַזונדערע מאַסן און צוגאַנגען. ייִדישקייט איז אַ גלויבן געבויט אויף אַן אידייע, קריסטנטום אַ גלויבן געבויט אויף אַ פּערוואָן (זייט 234).

לויט הערפּאַרדס מיינונג קען קריסטנטום נישט ווירקן עפעקטיוו אַן אַ לעבעדיקער ייִדישקייט.

„וואָס פאַר אַ ראַלע קריסטנטום זאָל נישט שפּילן אין דעם גאַנג פון דער מענטשהייט קען עס נישט ווירקן סיידן עס וועט זיין אַ לעבעדיקע ייִדישקייט. טיילווייז אויפצוהיטן קריסטנטום פון אינגאַנצן נישט אַסימילירט ווערן פון געצנדיערשע רעליגיעס און טיילווייז אויסצוהאַלטן און רעפּרע־זענטירן דעם אַנדער אַספּעקט פון התגלות הויך דעם וואָס קריסטנטום האָט צו געבן“ (ו' 233).

אַט דאָס איז בתכלית־הקיצור דער תמצית פון הערפּאַרדס קוק אויף ייִדישקייט. מען קען זען קלאַר, אַז ער האָלט נישט די פרושימשע ייִדיש־קייט נידעריקער פון קריסטנטום. פאַרקערט, נישט זעלטן פילט זיך צווישן

די שורות, אז ער שטעלט אַוועק יידישקייט אויף אַ העכערער מדרגה פון קריסטנטום איבערהויפט ווען עס קומט צו מצוות-מעשיות.

גאַנץ אָפּט האָט הערפּאָרד שאַרפּע רייד קעגן קריסטנטום, למשל: „אויב יידישקייט וואָלט באמת געווען ענלעך צו דאָס וואָס ס'ט פּאָל האָט באַשריבן, וואָלט זי פאַרשווונדן נאָך אַ סך פּריער איידער ישוע האָט זיך באַוויזן. קיין פּאַלק האָט נישט געקענט לעבן לאַנג מיט אַזאַ אומטאַלע-ראַנטער רעליגיע“ (ז' 218).

„פּאָלס טעאַריע (וועגן יידישקייט) האָט נישט געשטימט מיט די פּאַקטן און צי באַוווּסטזיניק צי נישט האָבן די פּאַקטן געדאַרפּט צעדרייט ווערן כדי זיי זאָלן שטימען מיט דער טעאַריע“ (ז' 220). „קריסטן זענען פאַרפּאַלגט געוואָרן און האָבן שטאַרק געליטן אונטער געוויסע רוימישע הערשער. אָבער די ליידן זענען דאָך קלייניקייטן אין פאַרגלייך מיט די ליידן, וואָס די קריסטן האָבן געבראַכט אויף יידן“ (ז' 235).

מען קען ברענגען אַ סך אַזעלכע שטעלן פון בוך. עס ווילט זיך אויך שטאַרק ציטירן די שטעלן, וואָס באַווייזן די דערהויבנקייט פון דער לערע פון די פּרושים, איבערהויפט וועגן תּפּילה, וועגן תּורה-שבלב, אָבער דאָס איז גאָר אַן אַנדערער ענין. אוודאי וואָלט זיך געוואָלט ציען די לאַ-גישע שלוסן פון הערפּאָרדס שטעלונג צו הלכה און אַנווענדן די שלוסן צו אונדזער איצטיקער תקופּה, ווען יידן האָבן זיך פּראַקטיש אָפּגעזאָגט פון הלכה. זיין צוגאַנג צו דער אַפּאַקריפּישער ליטעראַטור קען פאַר אונדז דינען ווי אַ גוטער ביישפּיל צו דער שטעלונג, וואָס מיר דאַרפן נעמען צו אונדזער איצטיקער יידישער ליטעראַטור, וואָס שטעלט דעם טראַפּ אינגאַנצן אויף אגדה און לאַזט אויס הלכה. אָבער דאָס זענען ברייטערע פּראַבלעמען וואָס גייען נישט אַריין אין די ראַמען פון דער איצטיקער אַפּהאַנדלונג וועגן דעם גרויסן געלערנטן.

איך וויל אָבער צום סוף ווינטשן, אַז עס זאָל זיך געפינען אַ ייד אַ מעצענאַט צו פינאַנסירן אַן איבערזעצונג פון דעם וויכטיקסטן ווערק „פּרושים“, פון ר. טראַווערס הערפּאָרד. ס'איז אַ ווערק וואָס יעדער ייד האָט געמעגט מיט אים זיין באַקאַנט.

די אייביקייט פון אן אידייע

אין אונדזערע קרייזן און אויך אין אַנדערע יידישע קרייזן פילט זיך אַ גרויסער פעסימיזם בנוגע דער צוקונפט פון יידישקייט. מען מוז צוגעבן, אַז די לאַגע אין דער גייסטיקער יידישער וועלט באַרעכטיקט דעם פעסימיזם. די סיבה פון דעם פעסימיזם קען מען באַצייכענען מיט צוויי ווערטער: „אזויפיל גוף“, אַדער „צופיל גוף“.

וויזן מען קערט זיך און ווויזן מען ווענדט זיך זעט מען אַדער זאָ-טע צופרידענע יידן, וואָס זענען פאַראַינטערעסירט אין איין זאָך: רייזן איבערגעזעטיקטע אַפעטיטן, אַדער יידן, וואָס ווילן אַריינקריגן אַלץ מער און מער מאַטעריעלע ווערטן צוליב אַ בייזער שרעק, אַז שפעטער, שפע-טער וועט זיי עפעס אויספעלן.

דאָס יאָגן זיך נאָך מאַטעריעלן גליק און גיריקייט צו זעטיקן די חושים פאַרשלינגט אַזויפיל צייט, אַז עס בלייבט נישט דעם מענטשן קיין געדולה. קיין צייט און קיין ווילן פאַר עפעס אַנדערש. אַזוי ווי אַ מענטש קען פאַרטעמפט ווערן און ווערן נישט פעאיק אויפצונעמען דעם רוף צו צו באַפרייען זיך „צוליב קורץ געמיט פון דער אַרבעט וואָס איז זייער שווער“ (שמות ו'ט), אַזוי קען אַ מענטש פאַרטעמפט ווערן פון צופיל פאַר-געניגן אַדער פון יאָגן זיך נאָך גשמיות.

יידישקייט פירט אָן אַ שווערן קאמף מיט דעם ראַציאָנאַליסטישן און מאַטעריאַליסטישן וועלט-באַנעם. אין פלוג קוקט אויס, אַז דער קאמף איז אַ פאַרלוירענער. די איצטיקע וועלט האָט אַזויפיל צו געבן דעם גוף און יידישקייט וויל מאַכן דאָס לעבן גאַנצער — גוף מיט נשמה. ס'איז קעגן איצטיקן גאַנג פון ציוויליזאַציע.

אַבער איך גלויב באַמונה-שלימה, אַז די אידייע פון יידישקייט וועט בייקומען דעם היינטיקן ראַציאָנאַליסטישן און מאַטעריאַליסטישן וועלט-באַ-

נעם, וואָס האָט אַוועקגעשטעלט דעם גוף אין צענטער פון דער וועלט, פונקט ווי די ייִדישקייט האָט באַזיגט די געצנדינערישע וועלט, וואָס האָט פאַרמאָגט גיגאַנטישע כוחות צו רייצן די תאוות און גיריקייט פון מענטשן. די אידייע פון ייִדישקייט איז איצט טאַקע אין אַ פאַרמעסט מיט דער וועלט אָבער ס'איז נישטאָ קיין גרונט פאַר פעסימיום און שרעק, אַז ייִדישקייט וועט פאַרלירן.

ווען ייִדישקייט וואָלט נישט געווען קיין אידייע, נאָר אַן אינסטיטוט־ציע, אָן אַרגאַניזירטע קערפערשאַפט וואָס וויל פאַרשפרייטן איר מאַכט איבער דער וועלט, און איינשטעלן איר נאָרמע, איר פרידן, אָט ווי די אימפעריעס פון בבל, אשור און רוים האָבן עס געטון, אַזוי ווי עס פאַרמעסטן זיך די איצטיקע גרויסע אימפעריעס, וואָלט געווען אַ באַ־רעכטיקטע שרעק פאַר אַ דורכפאַל. די ייִדישע באַפעלקערונג איז קליין און איז איצט קלענער געוואָרן אויף אַ דריטל. וואָס קלענער אַ באַפעל־קערונג איז אַלץ קלענער מוזן זיין אירע אַרמייען. אַ קליינע אַרמיי קען נישט האָבן די מאַכט אַרויפצוּצוּינגען אַ וועלט־באַנעם, אַ געדאַנקען־גאַנג, אַ לעבנסשטייגער אויף דער וועלט.

אָבער ייִדן האָבן זיך קיינמאַל נישט פאַרלאָזן אויף מאַכט און צאַל. ייִדישקייט האָט זיך אידעאיש קיינמאַל נישט גערעכנט אפילו מיט די אומ־שטענדן פון דער וועלט. ייִדישקייט איז געקומען מיט דער אידייע פון אַ גערעכטער וועלט און אָן איינגעשטעלט גערעכט לעבן, וואָס דאַרף רעאַ־ליזירט ווערן פון יעדן יחיד. וויבאַלד אַזוי, איז וווּ קען דאָ זיין יאוש? כל־זמן עס איז דאָ איין טרעגער פון דער אידייע איז גענוג, אַפשיטא ווען ס'איז דאָ אַ גרופע, ווי קליין זי איז, מאַכט עס אוודאי נישט אויס. ווייל אפילו איין טרעגער פון אַן אידייע איז געגליכן צו אַ הייפעלע תבואה־זאַמען, וואָס קען פאַטענציעל, מיט דער צייט, זעטיקן די וועלט. איין טרעגער פון אַן אידייע איז געגליכן צו אַ ליכט. אַ קליין פלעמל קען אַנ־צינדן די וועלט.

עס זענען געווען גאַנצע תקופות אין דער ייִדישער געשיכטע וואָס גאַטס פייער איז געווען באַהאַלטן. נאָך ערגער — גאַטס פייער איז געוואָרן בלאַטיק־וואַסער (זע חשמונאים ב', כה, כו). אָבער שטענדיק איז דאָ אין ייִדן פאַטענציעל דער פונק, וואָס קען פאַרוואַנדלען דאָס בלאַטיק־וואַסער אין פייער פון מזבח.

דער חומש בראשית, וואָס איז נישט בלויז די געשיכטע פון א משפחה, נאָר די סימבאָלישע געשיכטע פון ייִדישן פּאָלק, ברענגט אַרויס דעם געדאַנק, אַז צאָלן שפּילן נישט קיין ראַלע אין ייִדישן וועלט-באַנעם. אויך ווייזן קלאָר די מעשיות פון בראשית, אַז די יורשים, וואָס האָבן געדאַרפט טראָגן די אידייע פון ייִדישקייט ביז-ד-רמה, זענען נישט אַלע-מאַל געווען די פּאַסיקע יורשים. דאָך איז די אידייע נישט געשטאַרבן. אַלעמאַל האָט זיך געפונען אַן עמיצער וואָס האָט גענומען אויף זיך דעם יאָר.

*
*

דער אמת פון איין גאָט ווערט אַנטפלעקט צו אברהמען. צו איין מענטשן. ווי איינזאַם, עלנט האָט זיך דער איין און איינציקער ייִד גע-דאַרפט פּילן אין דער געצנדינערישער וועלט! באלד הערט ער אַ שטים: „גיי אַרויס פון דיין לאַנד, פון דיין געבוירן-אַרט, פון דיין פּאַטערס הויז, צו דעם לאַנד, וואָס איך וועל דיר ווייזן“ (בראשית י"ב א). וועלכער לאַנד זאָגט מען אים נישט. גאָט אַליין האָט נאָך נישט באַשטימט וועלכעס לאַנד איז דאָס פּאַסיקסטע צו פּאַרשפּרייטן זיין תורה. די גאַנצע וועלט איז פול מיט אומוירדיקייטן.

אברהם נעמט מיט זיך אין זיינע וואַנדערונגען אַ טייל פון זיין משפחה, זיין פלימעניק לוט, און די „נפשות וואָס ער האָט זיך איינגעשאַפט אין חרן“. ווי עס ווייזט אויס, זענען דאָס געווען נאָכפּאָלגער זיינע, האַלבע קנעכט אָדער גאַנצע קנעכט, און אפשר פרייע מענטשן. שפעטער רופט ער זיי „חניכים“, אויסגעלערנטע אָדער דערצויגענע. דערצו ווערט ער אַ מכניס-אורה, לויט דער טראַדיציע דער גרעסטער מכניס-אורח פון דער וועלט. דאָס הויז איז אָפן פאר אַלעמען. ער גיט עסן און טרינקען און לערנט די מענטשן צו דינען צום איין-און-איינציקן גאָט. ער האָט ווייניק דער-פּאָלג, לויטן מדרש, מיט זיינע אורחים. לויטן חומש האָט ער נאָך ווייניקער דערפּאָלג. אפילו זיין אייגענער פלימעניק רייסט זיך אָפּ פון אים און גייט אָפּ קיין סדום (דאָרט י"ג).

גאָר אַ לאַנגע צייט האַלט אברהם, אַז עס איז נישט נייטיק צו אויפ-האַדעווען אייגענע קינדער, זיי זאָלן פאַרזעצן זיין תורה. נאָך אַלעמען אַן אידייע גייט נישט אַלע מאָל אַריבער בירושה. פארנעמט ער זיך מיט די חניכים, דערציט זיי, ער איז זיי מל און מסתמא לערנט ער מיט זיי גאָטס

תורה, וואָס ער אַליין היט אָפּ. ווי עס שטייט געשריבן: „עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמתי מצוותי חקותי ותורתי“ (דאָרט כ"ו ה) דער פאָר וואָס אברהם האָט זיך צוגעהערט צו מיין קול און האָט אָפּגעהיט, וואָס איך האָב געהייסן אים אָפּהיטן; מיינע מצוות, מיינע חוקים און מיינע לערנונגען — תורה. אָבער עפעס אויף דער עלטער איז ער נישט צופרידן מיט דער פעולה, וואָס ער האָט געהאַט מיט די חניכים. ער האָט שוין חרטה וואָס ער האָט נישט געהאַט קיין קינדער און האָט טענות צו גאָט „והנה בן ביתי יורש אותי“ (דאָרט ט"ו, ג) און זע, אַ קנעכט וועט מיך ירשענען. גיט אים גאָט צוויי זין. איין זון זאָגט זיך אָפּ באלד פון דער ירושה. אַ געראַטענער זון איז געווען ישמעאל, עס שטייט דאָך געשריבן; גאָט האָט אים געבענטשט און געפרוכפערט און זייער, זייער געמערט און צוועלף פירשטן זענען אַרויסגעקומען פון אים (דאָרט י"ז, כ). אָבער ער האָט נישט גענומען אויף זיך דעם בונד, וואָס גאָט האָט געמאַכט מיט אברהמען. דער צווייטער זון, יצחק, האָט געדארפט ווערן דער אמתער גייסטיקער יורש. אָבער ער איז זייער אַ שוואַכער יורש. מיט קיין אויסערגעוויינטלעכס האָט יצחק זיך נישט אויסגעצייכנט. די עטלעכע מעשיות, וואָס ווערן וועגן אים דערציילט אין חומש זענען בלויז אַן איבערחזרונג פון אברהמס מעשיות אמת, ס'איז שווער פאָר אַ זון פון אַ געראַטענעם טאָטן זיך אויס-צוצייכענען. אָבער דאָך קומט אויס, אַז יצחק איז נישט געווען באַגייסטערט פאָר דער ירושה פון דעם געטלעכן יאָך, וואָס דער טאָטע האָט אויף אים אַרויפגעוואָרפן.

מיר זעען עס ווען דער צוויילינג איז געבוירן געוואָרן צו יצחק. דער עלטערער זון, עשו, האָט זיך נאָך אין דער מאַמעס בויד אָפּגעזאָגט פון דער ירושה און יצחק האָט דווקא ליב געהאַט עשון. די פרעמדע רבקה האַלט מיטן קלענערן זון, יעקב, וואָס איז דער טרעגער פון דער טראַדיציע פון דעם זיידן אברהם.

יעקב שטעלט אויף אַ גרויסע משפּחה. די צוועלף זין דאַרפן עס ווערן די טרעגער פון גאָטס יאָך. אָבער קיין צופיל נחת האָט ער נישט פון זיי. דער עלטערער זון, ראובן, זינדיקט מיטן טאָטנס ווייב (דאָרט ל"ה, כב). יהודה האָט חתונה מיט אַ כנענית און דערצו זינדיקט ער מיט דער איי-גענער שנור (דאָרט ל"ח). שמעון און לוי, זאָגט אויף זיי דער טאָטע, אז זיי זענען רויבער „וואָפן פון רויב זענען זייערע קרובים... ווען זיי ווערן אין כעס הרגענען זיי מענטשן און צוליב פאַרוויילונג פאַרקריפלען זיי „אַקסן“

(דאָרט מ״ט, ה, ו). יעקב שעלט זיי גאָר אפילו. (זע די ווונדערבאַרע דער-קלערונגען צו די פסוקים אין „תולדות האמונה הישראלית“ מאת יחזקאל קויפמאַן, כרך ראשון, זייט 178, אונטן אין דער באַמערקונג).
אַלע ברידער צוזאַמען פאַרקויפן דעם יינגסטן ברודער אין קנעכט-שאַפט. ניין, קיין נחת פון קינדער האָט יעקב נישט געהאַט.

די גאַנצע משפחה עמיגרירט אויף אַ וויילע קיין מצרים. אַוועק קיין מצרים איז מען צוליב הונגער אין כנען. אַבער מען איז שוין דאָרט פאַר-בליבן. אַ ברודער איז געווען דאָרט דער שני-למלך און אַלע ברידער האָט מען געמאַכט „אויבערלייט פון די פי, וואָס פרעה האָט פאַרמאַגט“ (מ״ו, ו). צו וואָס זיך אומקערן צום אַרעמען צוגעזאַגטן לאַנד און וואַרטן דאָרט אויף גאַטס חסד, ווען די רייכע מצרים גיט זיי אַזאַ גוטע און גליקלעכע היים?

ס׳האַט אויסגעקוקט, אַז די בני-ישראל האָבן נישט געוואָלט טראָגן דעם יאָך. דאָך דווקא אין דער פרעמד ווערן זיי אַ גרויס פּאַלק, ווי אַזוי? עס שטייט נישט געשריבן, מסתמא אַבער זענען געווען איינציקע, געצייל-טע, וואָס האָבן אויפגעהיט און אַפגעהיט די ירושה.

שוין אין חומש „שמות“ איז דאָ אַן אַפּשפּיגלונג פון אונדזער צייט. אויך היינט זענען יידן פאַרכאַפט געוואָרן פון די „פלייש-טעפּ“ פון מצרים. באַוווסטזיניק האָבן זיי זיך נישט אַפּגעזאַגט פון ייִדישקייט. דער דורכ-שניטלעכער ייד האָט נישט דורכגעטראַכט דעם ייִדישן דרך און איז געקו-מען צום באַשלוס, אַז ער איז פּאַלש. ניין, דער דורכשניטלעכער ייד איז איצט פאַרכאַפט געוואָרן פון די גרויסע צוזאַגונגען פון דער מאַטעריאַליס-טישער וועלט, וואָס צום ערשטן מאַל אין דער וועלט-געשיכטע, קען צוזאַגן צו געבן דעם מענטשן אַ גרענדן פאַרן גוף אויף דער וועלט.

דערפאַר ווערן אַ סך יידן איצט פאַררעכנט פאַר יידן בלויז צוליב נע-גאַטיוון. זיי זענען נישט צוגעשריבן צו קיין אַנדערער גרופע. דאָס נישט זיין צוגעשריבן צו קיין אַנדערער גרופע איז אויך אַ גרויסער ענין, ווייל פאַטענציעל בלייבן זיי יידן און אוודאי זענען זייערע קינדער און אייניקלעך אַ קוואַל פאַר גוטע אמתע יידן, כל-זמן עס איז אַ באַוווסטזיניק הייפעלע, וואָס טראַגט דעם יאָך.

ס׳איז נישטאַ וואָס צו מיאש זיין זיך און קלאַגן. ייִדישקייט איז אַן אידייע און די גרויסקייט און וויכטיקייט פון אַ אידייע ווענדט זיך נישט

ש ל מ ה ס י י מ א ן

אן דער צאל נאכפאלגער. די אידייע פון יידישקייט איז נישט אפגעפרעגט געווארן פון די נעגאטיווע יידן. בלויז זיי ווילן זי נישט קאנקרעטיזירן, אדער קענען עס נישט טון, צוליבן קורץ געמיט פון יאגן זיך נאך גשמיות. גם זה יעבור — אויך דאס וועט פאריבערגיין. יידישקייט וועט בייקומען דעם מאטעריאליסטישן און ראציאנאליסטישן וועלט-באנעם, ווי זי האט בא- זיגט דעם געצנדיגערשן וועלט-באנעם.

קיום אדער המשך

קיום און המשך איז געגליכן צו א מענטשן וואס שטארבט און קינד-דער, אבער עס בלייבט נאך אים א סטאטוע. קיום מיט המשך איז געגליכן צו א מענטשן, וואס לאזט איבער נאך זיך קינדער אין זיין גע-שטאלט און זיין אויסזען.

פון די אלטע קולטור-פעלקער זענען יידן נישט דאס איינציקע פאלק, וואס איז געבליבן לעבן ביז היינט. די מיצרים און די גריכן לעבן נאך ביז היינטיקן טאג ווי פעלקער. די מיצרים און די גריכן זענען געבליבן לעבן אויף זייער אייגן לאנד. דאך איז דאס קלאסישע גריכישע פאלק טויט און דאס מיצרישע פאלק, וואס איז געווען אין משך פון טויזנטער יארן דאס איינציקע קולטור-פאלק אויף דער וועלט, דאס אלטע מיצרישע פאלק האט קיין שום שייכות, אפילו נישט קיין פיזישע, מיט די איצטיקע מיצרים.

ווען די פרעה-געטער פון דער אכצנטער דינאסטיע אפילו: אמהאס, אמענהאטעפ, טוטמאס, אמענאפיס וואלטן אראפגענידערט איצט קיין מצרים און מיטגעבראכט מיט זיך זייערע חרטומים, כישוף-לייט, הויכע פריסטערס, פריסטערינס, קינסטלער, מאלער, גאלד-שמידן, אינזשיניערן, מאטעמאטיקער, בויער און אסטראנאמער, וואלטן זיי אנגעטראפן א פאלק מיט אן אנדער לשון, מיט אן אנדער אמונה, מיט אנדערע מנהגים און אינגאנצן מיט אן אנדער עטישן באנעם. אלט-מצרים וואלט נישט געהאט קיין בארירונג-פונקט מיט ניי-מצרים.

אודאי וואלטן די קעניגן געפונען די פיראמידן, אויך זייערע קברים, הונדערטער און הונדערטער מאנומענטן, סטעלאס מיט העראגליפישע

אויפשוויפטן, קאלאסוסעס און חורבות פון אלטע טעמפלען. אבער קיינער קען נישט לייענען די אלטע הייליקע אויפשריפטן, קיינער געדענקט נישט די נעמען פון די מלכים און קיינעם פאלט נישט איין צו גיין אויף קבר-אבות אויף די קברים פון די אלטע הערשער, און קיין איין עגיפטער קומט נישט אין די רואינירטע טעמפלען צו מתפלל זיין.

דאס זעליקע וואלט געווען אין גריכנלאנד. ווען עס קומט אראפ א גרופע אלטע פילאסאפן אין איצטיקן אטען, וואס פאר א פאלק וואלטן זיי אנגעטראפן? זיי וואלטן דערווישט א פאלק, וואס האט לחלוטין נישט קיין שייכות צו די אלטערטימער ארום זיי. זיי וואלטן געקומען פנים-אל-פנים מיט א קולטור, וואס איז נישט קיין המשך צו דער קולטור פון די פילאסאפן.

לאמיר עס אוועקשטעלן שארפער: עס קומט אראפ אין גריכנלאנד א צופעליקע גרופע פילאסאפן וואס באשטייט פון אלצעאוס, טהאליס, אנאזאגארא, הערקליטוס, פיטאגאראס, סאקראטעס און אריסטאטל. זיי גייען אריין אין א גריכישן אוניווערזיטעט. וועלן זיי דארט אנטרעפן פא-ליאנטן פון זייערע ווערק מיט מפרשים פון דורות?

וועלן זיי ארויס אין גאס און אפשטעלן א קינד און אים פרעגן: — „זאג אויף אויסווייניק א זאץ פון האמער, פון סאפא, פון אנאקראעאן אדער פון סאפאקלעסן אין דעם אריגינעלן גריכישן לשון.“ דאס קינד וואלט אפילו נישט פארשטאנען וואס דער פרעמדער רעדט צו אים.

אבער זאל אראפקומען ישעיה, ירמיהו און יחזקאל אין א יידישער שטאט וועלן זיי געפינען זייערע נבואות געזאמלט אין איין באנד אין הונדערטער און טויזנטער, צענדליקער טויזנטער הייזער. דער תנ"ך אין אריגינאל וועט נאך זיין געדרוקט מיט מפרשים.

ווען רבי עקיבא, רבי מאיר, רבי יהודה, רב אשי, רב פפא, אביי רבא און רב אשי זאלן אראפקומען אין א שטאט און אריין אין א יידישן העכערן לערן-אנשטאלט וועלן זיי געפינען דיקע פאליאנטן פון זייערע שאפונגען. נאך מער, נישט גלאט צונויפגעזאמלטע טויטע טעקסטן. עס וואלט זיי זיכער גאר געפעלן, אז אין א גמרא איז אין צענטער דא א שטיקל משנה, ארום דער משנה גמרא, ארום דער גמרא רש"י פון איין זייט, תוספות פון דער אנדער זייט. ביי די שוליהגוילים נאך מפרשים און אויפן סוף פון דער גמרא אנדערע מפרשים. צווישן צוויי טאוולען וואלטן זיי געפונען קאמענטארן און דערקלערונגען וואס זענען געשאפן געווארן

אין ארץ־ישראל, בבל, מצרים, פּראַנקרייך, דייטשלאַנד, פּוילן, ליטע — ייִדן פון אַלע דורות און פון גאַר דער וועלט.

איך רייד שוין נישט ווען די נביאים, תנאים און אמוראים וואָלטן אַראָפּגעקומען מיט פּופציק יאָר צוריק אין אַ ייִדיש שטעטל. אוודאי וואָלטן זיי דעמאָלט געזען נישט נאָר המשך, נאָר ממש דובליקאַציע. אפילו איצט, אין ניו־יאָרק, אין בוענאָס־איירעס, אין פּאַריז (איך רייד שוין נישט אין מדינת־ישראל) וואָלטן זיי געפינען ייִדן אָן אַ צאָל מיט וועלכע זיי וואָלטן זיך קענען צוזאַמענרעדן. גאַר אַ גרויסע צאָל ייִדן (און דווקא נישט קיין אָפהיטער פון אַלע תּר״ג־מצוות), וואָלטן זיי געווען נאָענט און טייער. זייער טראַכטן און וועלט־באַנעם וואָלטן פאַר זיי געווען אייגנס.

איך וואָלט געגאַנגען נאָך ווייטער — ווען אפילו משה־רבנו וואָלט אַראָפּגעקומען און דערזען דאָס איצטיקע פּאַלק ישראל, וואָלט ער גע־פילט המשך. ער וואָלט דערזען די טראַדיציע — נישט געקוקט ווי אַנ־דערש זי איז — וואָס ציט זיך פון מדבר ביז יעדן היינטיקן ייִדישן ישוב. ס'איז דאָ אַן אגדה:

ווען משה רבנו איז אַרויף אויפן הימל האָט ער געזען ווי גאָט מאַלט קריינדלעך צו די אותיות פון דער תּורה, האָט משה געפרעגט: „צו וואָס דאַרפסטו צוגעבן צו דיין שרייבן?“ האָט גאָט געענטפערט: „אין קומענ־דיקע דורות וועט קומען אַ מאַן מיטן נאָמען עקיבא, וואָס וועט דרשענען יעדן תּג, יעדן קריינדל, יעדן שטריכעלע איבער אַיטלעכן אות.“ האָט ער צו אים געזאָגט: „רבנו־של־עולם, איך וויל אים זען.“ האָט גאָט גע־זאָגט צו אים: „טו אַ קוק הינטער זיך.“ האָט משה געזעצט זיך אין רבי עקיבאס ישיבה אין דער אַכטער שורה און זיך צוגעהערט וואָס רבי עקיבא דרשנט און נישט פאַרשטאַנען קיין וואָרט. האָט ער געקראָגן גרויס חולשת־הדעת. מיט אַמאָל האָט ער דערהערט פון רבי עקיבאן: „דאָס איז אַ הלכה, וואָס איז איבערגעגעבן געוואָרן צו משהן אויפן באָרג סיני. האָט זיך משה באַרואיקט“ (מנחות ד; כ״ט, ב).

דאָס איז אַ דערקלערונג פון דעם אַרגאַנישן כאַראַקטער פון דעם פּראָצעס פון וואַקסן פון טראַדיציע, הלכה — המשך. ס'איז דאָ אַ פאַר־בינדונג פון משה דעם מחוקק ביז היינטיקן ייִנגסטן עכטן ייִדישן דיכטער. אפילו ווען דער דיכטער שרייבט אין ייִדיש איז זיין יניקה אַלץ פון אַלטן מקור — פון דעם לשון־קודש פון תּנ״ך און משנה און אַראַמעאיש פון

שלמה טיימאן

גמרא און מדרש, וואָס געוויינטלעך קען ער זיי. מוז עס קענען אויב ער וויל זיין אַן עכטער ייִדישער דיכטער. דאָס איז קיום מיט המשך.
אַבער וווּ איז דער אַרגאָנישער וואָקס פֿון דער אַלטער גריכישער קולטור ביי היינטיקע גריכן? וווּ איז די המשכדיקייט פֿון דער אַלטער מיצרישער ציוויליזאַציע ביי היינטיקע עגיפטער?
יאָ — אפשר ווען די אַמאָליקע גריכן און אַמאָליקע עגיפטער באַזוכן די באַראַקן פֿון די זעלנער פֿון זייער פֿאַלק, וואָלטן זיי געזען המשך...

די גרויסקייט פֿון ייִדישן פֿאַלק איז נישט וואָס עס איז דאָ אַ גרופע מענטשן וואָס רופן זיך ייִדן, נאָר וואָס עס איז דאָ אַ גרופע מענטשן וואָס רופן זיך ייִדן און האָבן אַ שייכות מיט אַלע פֿאַרגאַנגענע דורות.
די אַנדערע צוויי אַלטע פעלקער איז געלונגען איינצוהאַלטן בלויז זייער קיום. ייִדן אַבער — קיום מיט מהשך.
דערפֿאַר איז פֿאַר אַ ייִדישן ייִדן אַ היפש ביסל פֿריקערע ווען ער הערט — „אַ ניי פֿאַלק איז איצט געבוירן“, „ערשט איצט זענען מיר גע- וואָרן אַ פֿאַלק מיט פעלקער גלייך“, „ייִדן האָבן אויפֿגעהויבן שטאַלץ זייער קאַפּ און זיי האָבן באַוויזן זייער גבורה אויפֿן שלאַכטפעלד ווי אַלע אַנדערע פעלקער“. מיר דוכט זיך, אַז די אַלע שרייערס ווילן איצט שאַפֿן אַ ייִדיש פֿאַלק, וואָס זאָל בלייבן ווי אַ מאַרמאַרענע סטאַטוע נאָך ישראל- סבא. מיר, ייִדישע ייִדן, ווילן עס נישט. מיר ווילן קיום מיט המשך, מיר ווילן, אַז ייִדן זאָלן אויף ווייטער בלייבן אַ פֿאַלק אין געשטאַלט און אויס- זען פֿון ישראל-סבא, אומעטום אפילו ביי זיך אין לאַנד. דאָס איז אונ- דזער גרויסקייט, דאָס איז אונדזער שטאַלץ אין אונדזערע אייגענע אויגן און אין די אויגן פֿון דער גאַנצער וועלט.

א פאלק אין א פאלק

צו לעבן ווי „א פאלק אין א פאלק“ דארף מען האָבן כוח. מען דארף אויך האָבן דעם רצון און גבורה אָפצוזאָגן זיך פון אַ סך איינגע-שטעלטע און אָנגענומענע נאַרמעס, וואָס ביי דעם דורכשניטלעכן מענטשן זענען זיי די עיקר-סימנים פון אַ פאלק.

אפילו דער חומש באַווונדערט שוין די דערשיינונג, וואָס יידן זענען געבליבן ווי אַ פאלק אין אַ פאלק. דער פסוק זאָגט: „האַט געפרובירט אַ גאַט נעמען פאַר זיך אַ פאלק צווישן אַ פאלק“ (דברים ד' לד). לויט דעם בוי פון זאָץ און דעם ווערב קוקט אויס ווי דער פסוק מיינט דאָרט נישט בלויז ווען גאַט האָט אַרויסגענומען די יידן פון מצרים נאָר אַלעמאַל. ביי מענטשן איז דער יצר-הרע גרויס צו זיין אַ בירגער פון אַ פאלק וואָס איז ווי אַלע פעלקער און האָבן אַלע באַפּוצונגען, אויסערלעכן גלאַנץ און פאַרמעס, מיט וועלכע דער דורכשניטלעכער בירגער גרויסט זיך. ביי יידן איז דאָס בענקעניש נאָך אַ פולן מדינהשן לעבן קיינמאַל נישט אָפּגעשטאַרבן. אָבער בדרך-כלל האָבן יידן גובר געווען אַט דעם יצר-הרע און האָבן פאַר זיך געשטעלט גאָר אַן אַנדער צוועק — באַ-ווסטזיניק צו טראָגן גאַטס יאָך און זען רעאַליזירן אַ גערעכט, ערלעך און פרום לעבן פאַר יעדן יחיד פון דער אומה.

אַט דעם עטישן וועלט-באַנעם, וואָס לויטן יידישן גאַנג האָט זיך עס אויסגעקריסטאַליזירט אין הלכה, האָבן זיי אַוועקגעשטעלט אין צענטער פון יידישן פאלק-לעבן און צוליב דעם זענען זיי געווען גרייט צו איג-נאַרירן די אַרומיקע סביבה און אפילו גיין על קידוש-השם.

אויף אַ סך זאָכן האָבן יידן מוותר געווען. אָבער אויף דעם עיקר פון אַלע עיקרים — צו לעבן אַ יידיש לעבן, האָבן זיי נישט מוותר געווען. צו לעבן ווי אַ נישט-ייד איז דאָס לעבן נישט כדאי.

מיר, די יידן, וואָס בלייבן באונס אָדער ברצון איז נישט וויכטיק, אויסער מדינת ישראל און האַלטן, אַז ייִדישקייט איז נישט צוגעבונדן צו דער מלוכה און לאַנד, האָבן פאַר זיך איצט אַ שווער פּראָבלעם ווי אַזוי צו לעבן ווי יידן אין אַ נישט־ייִדישער סביבה. מיר שרעקן זיך פאַר סעפּאַראַטיזם, פאַר איזאָלאַציע, און ביי אונדז איז דער גרעסטער פּראָבלעם: אויף וויפל זאָלן מיר זיך אָפּזונדערן פון אונדזערע שכנים, כדי מיר זאָלן בלייבן יידן און דאָך נישט זיין קיין פּרעמדע אין לאַנד?

מיר דוכט זיך, אַז מיר קענען אַ סך לערנען פון דעם איינשטעל פון אונדזערע זיידעס און טאַטעס. איבערהויפט ווען עס שווימט אַרויף די פּראָגע פון עקאָנאָמישער נויטווענדיקייט און עקשנות צו האַלטן זיך ביים עיקר.

אָט איז אַ חסידישע מעשה, וואָס פון אויבנאויף קלינגט זי נאַאיוו, ניין, אפילו נאַריש, אָן פאַרשטענדעניש פון לעבן. אָבער באמת איז עס אַ מעשה, וואָס באַהאַלט אין זיך אַ טיפּן זין און אַן אייגנאַרטיקן ייִדישן וועלט־קוק.

„ס'האָט געטראָפּן, אַז דער רבי מענדעלע פון רימאַנאָוו האָט באַפוילן זיינע אַלע חסידים ישׁובניקעס זיי זאָלן זיך אַרויסקלייבן פון די דערפער אין די שטעטלעך אַרײַן. ער האָט געזאָגט: אַ ייד וואָס ווײַנט אין דאָרף איז גלייך, רחמנא־ליצלן, ווי ער וואָלט נישט געהאַט קיין גאַט. ער ווײַנט צווישן גוים קען ער נישט דאוונען מיט אַ מנין אפילו נישט שבתים און יום־טובים. ער קען אויך נישט אויפהאָדעווען קיין קינדער בני־תורה און אמתע יידן.

די ישׁובניקעס האָבן זיך געבעטן ביי אים:

— רבי, ס'איז אַ גזירה וואָס מיר קענען נישט אויסהאַלטן. מיר ציען חיונה פון די דערפער. וואָס וועלן מיר טון אין שטאָט? ווי וועלן מיר מפרנס זיין אונדזערע משפחות?

רבי מענדעלע האָט זיי געענטפערט קורץ:

— שפייז פאַר דער נשמה קומט פריער פאַר שפייז פאַרן גוף. פרנסה? דער השם־יתברך, וואָס שפייזט אַלעמען, וועט אויך אייך שפייזן. מען דאַרף האָבן ביטחון.

זענען די ישׁובניקעס געקומען צו רבי נפתלי פון ראַפשיץ, וואָס איז געווען אַ קלוגער און אַ פאַרשטאַנדיקער און דער באַליבסטער תלמיד פון רבי מענדעלע פון רימאַנאָוו. זיי האָבן אים געבעטן ער זאָל גיין צום

רבין און ביי אים פועלן צוריקרופן די גזירה. רב נפתלי האָט צוגעזאָגט. ס'איז געווען ווינטער-צייט. ביטערע פרעסט זענען געשטאַנען. דער שניי איז געווען טיף ביון גאַרטל. קיין איינבאַנען זענען נאָך דעמאָלט נישט געווען, האָט רב נפתלי אָנגעטון אויף זיך אַלע וואַרעמע מלבושים, וואָס ער האָט געהאַט און איבער אַלע קליידער האָט ער אַרויפגעצויגן אַ שאַפּענעם פעלץ. זיך אַריינגעזעצט אין אַ שליטן, גוט אויסגעבעט מיט היי, און איז אַוועקגעפאַרן צו רבי מענדעלען.

ער איז אָנגעקומען קיין רימאַנאָוו, אַריינגעפאַלן צום רבין אין שטוב און אָן אָנגעפעלצטער איז ער אַנידערגעפאַלן אויף דער קאַנאַפּע און האָט אָנגעהויבן קרעכצן און אויקען און קיינער האָט אים נישט גע-קענט איינשטילן.

רבי מענדעלע איז אַריין אין דער גרויסער סאַלע און ער זעט אָן אָנגעפעלצטער ייִד ליגט אויף דער קאַנאַפּע און קרעכצט און אויקעט. פרעגט ער: „ווער איז עס?“

ענטפּערט מען אים:

— דאָס איז רב נפתלי!

גייט צו אים צו רבי מענדעלע און דערלאַנגט אים שלום-עליכם. רב נפתלי איז זיך נאָך מער פאַרגאַנגען אין זיינע קרעכצן און נישט גענומען אפילו דעם רבינס האַנט.

זאָגט צו אים רבי מענדעלע:

— רב נפתלי ראַפשיצער, וואָס איז געשען?

— וויי וויי, רבי, — ענטפּערט רב נפתלי — לאָזן זיך אין וועג הייב-טיקע צייטן, נאָך דעם רבינס גזירה איז דאָך ממש סכנות-נפשות. צו די ישובניקעס אין אַ קרעטשמע, רבי, בין איך נישט פאַרפאַרן. איר האָט דאָך געזאָגט, אַז ייִדן טאָרן נישט וווינען אין דאָרף. בין איך געפאַרן גלייך צו אייך, רבי, אָן אַן אַפּשטעל. זאָג איך, רבי, אַז איך בין שיער נישט פאַרפּרוירן געוואָרן אויף טויט. זעט, רבי! איך בין אָנגעטון וואַרעם, אין אַ וואַטאָון קאַפּטאַן, וואַטאָווע הויזן, צוויי זשופּיצעס, אויך אַ קאַמזוויל אַ וואַרעמען. און איבער אַלץ האָב איך אָנגעפרענדעט זיך מיט אַ שאַ-פענעם פעלץ. וואָס זאָלן טון ייִדן אַרעמעלייט, וואָס האָבן נישט אַזעלכע מלבושים? ווי וועלן זיי פאַרן אויף דער וועלט צו פאַרדינען חיובנה?

רבי נפתלי האָט אַפּגעכאַפּט דעם אַטעם און ווייטער גערעדט:

— אמאל, פאר אייער גזירה, האט א ייד, אויף זיינע נסיעות, זיך געקענט אפשטעלן אין א קרעטשמע, זיך דערווארעמט מיט א גלאז טיי, מיט א קעלישיקל בראָנפן און טאָקע אָפגעגעסן א וואַרעמען מאָלצייט. אַבער, רבי, וואָס זאָל טון איצט א ייד, וואָס לאָזט זיך ווינטער אין וועגן ס'איז דאָך ממש סכנות-נפשות.

רבי מענדעלע האָט אַ קוק געטון אויף דעם האַלב-דערפרוירענעם רב נפתלי, זיך פאַרטראַכט און געזאָגט:

— אַזוי, אַ סכנה פאַר כלל-ישראל? נו, אויב ס'איז אַזוי זאָלן שוין די יידן בלייבן אין די דערפער. איך בין מתיר.
(לויט מ. לפסון, „מדור לדור“, ב' 2 ז' 174).

אַט די פּאָלקס-מעשה אילוסטרירט קלאַר דעם ייִדישן געדאַנק-גאַנג פון „אַ פּאָלק אין אַ פּאָלק“. רבי מענדעלע און אויך טיילווייז רב נפתלי אינגאַרירן אינגאַנצן די אַרומיקע נישט-ייִדישע סביבה. זיי אינגאַרירן אויך די עקאָנאָמישע אינטערעסן פון אַ גרופע יידן, אויב די עקאָנאָמיע שטערט זיי צו לעבן ווי יידן. לעבן ווי יידן ווערט אַוועקגעשטעלט אין צענטער פון לעבן. רבי מענדעלע זאָגט קורץ: „שפייז פאַר דער נשמה קומט פריער פאַר שפייז פאַרן גוף“. דער גייסטיקער וועלט-באַנעם איז דער טראָפּ אין לעבן.

ווען רבי נפתלי קומט צו רבי מענדעלען אים בעטן צו אָפּשאַפן די גזירה, טענהט ער נישט, אַז דער פּלאַן איז נישט פּראַקטיש, ווייל די סביבה אַרום וועט זיך אפשר שטעלן קעגן אַזאַ איבערשיכטונג, אָדער די ישובניקעס וועלן נישט פּאָלגן. ניין, צו דער סביבה אַרום טאָר מען זיך נישט אונטערגעבן, דאָס לעבן וועט גאַרנישט נישט ווערט זיין אויב אַ ייד זאָל לעבן אַ נישט-ייִדיש לעבן. די ישובניקעס וועלן נישט פּאָלגן? זיי וועלן מוזן פּאָלגן, אויב זיי וועלן וועלן בלייבן אין כלל פון חסידים. רב נפתלי אַבער ווייזט אָן, אַז דער כלל-ישראל וועט ליידן. נו, צוליב כלל-ישראל מעג מען מתיר זיין די ישובניקעס צו בלייבן אין די דערפער און ליידן פון אַ נישט-גאַנץ ייִדיש לעבן.

אין איצטיקער פּראַקטישער צייט פון אַריענטירן זיך אויף פרעמדע קולטורן און אויף איבערגעטריבענע אַמביציעס איז כדאי אַ טראַכט טון, אַז אפשר זענען אונזערע זיידעס געווען גערעכט. מיר דאַרפן זיך אָפּ-

לערנען פון זיי צו האָבן אַן אייגענע גייסטיקע פיזיאָנאָמיע. אונדזער אַריענ-
טאַציע דאַרף זיין אויף אַן אייגן ייִדיש לעבן. דאָס דאַרף זיין דער דאַמי-
נירנדיקער מאַטיוו אין אונדזער טאַג-טעגלעך לעבן. דאָס גאַנצע פּאַלק
קען עס אפשר נישט באַווייזן, אָבער אַ גרופע יידן מיט אַזאַ עקסטרעמע
אידעאָלאָגיע מוז זיך געפינען ביי אונדז. ווען עס געפינט זיך ביי אונדז
אַ גרופע וואָס זאָל טיף באַנעמען דעם טייטש פון פּסוק: „הנסה אלהים
לקחת לו גוי מקרב גוי“ — קען זי האָבן אַ גרויסן איינפלוס אויף כלל-
ישראל.

נישט אלץ צוליב קונסט

איינע פון די סיבות, וואָס די נביאים (און אידן וואָלט געזאָגט דער קריסטאָליזירטער ייִדישער וועלט־באַנעם וואָס האָט גערעדט דורך דעם מויל פון די נביאים) האָבן אַזוי געקעמפט קעגן „פסל“, פּלאַסטישער קונסט און אויך קעגן דעם גערעדטן וואָרט, וואָס האָט פאַרהערלעכט בוים, קוואַל, זון און דאָס גלוסט פון מין, איז געווען ווייל דאָס אַלץ איז געווען אין אַלטערטום פאַרבונדן מיט גניבה, גוילה, רציחה, הפקרות און זנות. ווען מען גראָבט אויס די מאָנומענטן פון אַלט־עגיפטן מוז מען נתפעל ווערן פון דער גרויסער קונסט, פון דער גרויסער שיינקייט, רייכ־קייט פון קאַליר און פאַרב, צאַרטקייט פון פאַרמע, וואָס די עגיפטער האָבן פאַרמאַגט. ווען מיר לייענען אַ סך פון זייערע פּאַלקס־מעשיות מוז מען אימפּאַנירט ווערן פון דער שטאַרקייט פון עמאַציע, פון רייכקייט פון לשון, וואָס באַשרייבט דאָס גלוסטעניש פון מאַן צו פרוי, די בענקעניש פון פרוי צו מאַן און די שיינקייט פון ליבע־גענוס. אין תנכ״ך ווערט דאָס אַלץ אָנגערופן תועבת־מצרים, אָדער תועבת־הגוים — די אומווירדיקייט פון מצרים, די אומווירדיקייטן פון די פעלקער.

ס׳איז פאַראַן אַ מיינונג, אַז די נביאים זענען געווען שונאים פון קונסט, האָבן נישט געקענט פאַרטראַגן קיין קונסט און ווען מען וויל זוכן אמתע קונסט

„מוזן מיר זיך גראָבן אין די פאַרשאַטענע פאַרהיסטאָרישע טיפענישן, וווּ עס איז פאַרזיט געווען דער זאַמען, און עס זידט נאָך די אורזאַפט פון אונדזער נישט־ערשטיקטן, כאַטש פאַרשטויבטן קינסטלערישן רצון. עס דאַרף ווערן וואָך אין אונדז די אוראַלטע, די פאַרביבלישע צייט פון אונז׳ דזער געשיכטע“ (ש. ניגערס „פּאַלק און פּאַלקלאַר“ אין „שמועסן וועגן ביכער“, ז׳ 69).

„זיי האבן זיך תמיד געריסן, אט די פארשטיקטע כוחות, צו דער ליכ-
טיקער שיין, נאך זיי פלעגן אלץ צוריק אריינגעטריבן ווערן אינעווייניק,
אין דער טיף, כדי ווידער ארויסצושפארן און ווידער פארשפארט צו ווערן,
איבערלאזנדיק נאך זיך דעם שוים פון שמאכטנדיקער און נישט-באפרידנדי-
טער ליריק... דערמאנט זיך אן אונדזערע גרויסע גייסטיקע מלחמות: די
נביאים — קעגן וואס פירן זיי זייער פלאמיקן שטרייט? קעגן געצנדינעריי.
דאס הייסט, קעגן דעם פאלקס יצר-הרע“ (מיין קורסיוו).

„שפעטער ווערט דאס פאלק אפגעשוואכט, געעלטערט, זיין געצנדינע-
ריש בלוט קילט זיך אפ, פירן זיי דאן אויס, די נביאים, די טאטעס פון די
קומענדיקע, קונסט-פיינטלעכע, רבנים“ (דארט, ז' 71).

דער חשובער שמואל ניגער גיט איבער זייער גרינטלעך דעם איי-
ראפעאיש-גריכישן קוק אויף די יידישע נביאים. א סך פון די היסטא-
ריקערס, וואס זענען אַנטי-קריסטלעך ווי למשל, עדוואַרד גיבאָנס, דער
מחבר פון „די אפשוואַכונג און פאלן פון רוימישער אימפעריע“, אָדער
דזשאַרדוש א. דאַרסי, דער מחבר פון „דעם מענטשנס ספעקטאַקל-ציווי-
ליזאַציע“, האַלטן אַז די אייראָפּעאישע ציוויליזאַציע וואַלט געווען אַ סך
רייכער, באַקוועמער, טיפּער ווען ייִדנטום וואַלט נישט באַהערשט די
וועלט דורך קריסטנטום, וואָס איז אַנטי-וויסנשאַפט און אַנטי-קונסט און
בכלל קעגן פרייד פון לעבן און קעגן דער געוואַגטקייט און גלאַנץ פון
דער „חרוב געוואַרענער מיטאַלאָגישער קונסט-וועלט“.

ביי שמואל ניגערן איז דאָ אַ בענקעניש נאָך דער פאַרביבלישער
עפאָכע. ער שרייבט:

„אשם „יפתח טאכטער“ איז קונסט, ווייל דאָ האָט ער אַ הויב געטון
פון עפעס אַ טיפּעניש אַ שטיק געצנדינעריי, אַ שטיק פאַרביבלישע מיטאַלאָ-
גיע. אין דער ביבל גופא זענען דאָ טיילן וווּ עס ווערט פאַרהאַטט און פאַר-
מיוסט די „פרעמדע דינסט“, די בילדלעכקייט, און די „זינדלעכקייט“ פון
אלהים-אחרים — נישט מער ווי געזען, ווי כראָניק, אָדער אין בעסטן
פאַל — ליריק. עפיש-קונסטלערישע עלעמענטן טרעפן זיך אין איר, וווּ
עס אַטעמט נאָך פריש און מעכטיק — דער אורמיטאַס פון פאַרן מתן-
תורה“ (דארט, ז' 70).

דאָס איז דער צינז וואָס שמואל ניגער האָט געצאָלט צו דעם אייראָ-
פעאישן וועלט-באַנעם. אין אַ שפעטערדיקער אַרבעט אין דעם זעלביקן
בוך האַלט ער אַז ייִדישע קונסט דאַרף זיין אַנדערש פון אייראָפּעאישער
קונסט. סוף-כל-סוף קומט ער צו אַ קונסט-באַגריף וואָס איז עכט ייִדיש-
לעך: „עס באַשטייט אין דעם „זוכן אַ תיקון“. ווי איך האָב געשריבן פאַר
דעם לעבנס-כאַאָס גופא“, און נישט באַנוגענען זיך דערמיט, וואָס דער

לעבנס-כאַס ווערט איבערגעאַרבעט אין אַ האַרמאָניע פון קונסט. „עס באַ-
טײט אין דעם געהיימען פּאַרלאַנג אויסצולייזן דאָס לעבן און נישט נאָר
דערלייזט צו ווערן פון לעבן“ (דאָרט, ז' 85 — מיין קורסיוו).

אויסצולייזן דאָס לעבן — דאָס איז דאָך געווען די עיקר-כוונה פון
די נביאים און פון די פרושים און שפעטער פון די רבנים, די יורשים
פון די פרושים און די נביאים. די אַלטערטימלעכע וועלט איז געווען
פאַרשקלאַפט צו אירע געצן און צו איר קונסט. עטלעכע, געציילטע פירערס
האַבן גענאָסן פון דער שיינקייט פון די טעמפלען, אַבעליסקן, וואָס זענען
אויפגעשטעלט געוואָרן אויף דעם בלוט פון דעם דורכשניטלעכע מענטשן.
זייער „לעבנס-פרייד“ איז געווען נישט מער ווי הפקות, שמוץ און זנות.
אַט ווי עס באַשרייבט אַן ענטוואַסט פון עגיפטישער ציוויליזאַציע,
ווי אַזוי די ציוויליזאַציע איז געשאַפן געוואָרן:

„איך בין מסכים מיט מ. קאַפּאַרטן, אַז ס'איז אמת אַז נאָר די אומ-
רחמנותדיקע עקספּליזאַציע פון צאַלאַזע קנעכט, געטריבן פון ברוטאַלער
מאַכט האָט מעגלעך געמאַכט די אַרבעט פון אַזעלכע אונטערנעמונגען. אַבער
דאָס איז נישט גענוג צו דערקלערן די ווונדערס פון עגיפטישער אַרכי-
טעקטור, אינספּירירט פון אַ טיפּן מיסטיציזם פון דעם גאַנצן פּאָלק. די
גיגאַנטישע טעמפלען זענען נישט אויפגעשטעלט געוואָרן אַן גרויזאַמע
קרבות פון די פרייע בירגער פון עגיפטישער אימפעריע. ס'איז קיין פּראַגע
נישט, אַז פאַרברעכער, בעלי-חובות, וואָס האָבן נישט געקענט באַצאָלן
וואָס עס קומט פון זיי. מלחמה-געפּאַנגענע אין די הונדערטער געבויגן אונ-
טער דער ברענענדיקער זון און אַלעמאַל צו דעם גרייטן שטעקן פון
אויפזען האָבן געשלעפט די גיגאַנטישע אַבעליסקן און די זעכציק-פּוסיקע
קאַלאַסאָסן. אַבער עס זענען אויך געווען פויעריג-אַרבעטער, געבראַכט ווען
מען האָט געדאַרפט פאַר צוואַנג-אַרבעט, ווען פרעה האָט באַפוילן אויפ-
צושטעלן טעמפלען, סטאַטוען, אַבעליסקן אָדער רייניקן קאַנאַלן. נישט
געקוקט וואָס טוטאַכאַמען האָט פאַרגרינגערט אַ ביסל דאָס לעבן פון די
צוואַנג-אַרבעטער, האָבן די פויעריג-אַרבעטער, וואָס זענען געבראַכט גע-
וואָרן פון די שייכן, געאַרבעט דעם גאַנצן לאַנגן טאַג, גערוט בלויז די
צוויי הייסע שעה פון טאַג, געלאָשן זייער דורשט מיט בלאַטיק וואָסער
און געשטילט זייער הונגער מיט הירזש-פלעצלעך, געשלאַפן אויף דעם
אַרט וווּ זיי האָבן געאַרבעט. געפּירן ביינאַכט אין די קאַלטע עגיפטישע
נעכט. אַנגעהויבן אַרבעטן מיט זון-אויפגאַנג און געענדיקט זייער אַרבעט
מיט זון-אונטערגאַנג. קיין זאַך האָט נישט געקענט פאַרהיטן דעם אַרבעטער,
דעם פויער, אָדער אַפילו דעם שטאַט-פּאַכמאַן פון צוואַנג-אַרבעט“ (דאָס
לעבן פון טוטאַנכאַמען פון ג. ר. טאַבא, איבערגעזעצט אין ענגליש פון
מ. ר. דאַביע, 1930, ז' 247).

„אבער אויב מען האט אויף עמעצן געדארפט רחמנות האבן האט מען געדארפט רחמנות האבן אויף די אומגליקלעכע, וואס האבן געארבעט אין די מינעס פון סיני — — די עגיפטער פון דעם יאר 5300 פאר אונדזער צייטרעכענונג ביז זייער פאלן האבן אויסגעגראבן זייערע איידל־שטיינער, זייער קופער, זייער גאלד מיט אוממענטשלעכע ליידן, וואס מען קען זיך נאר פארשטעלן. די פרויען, די קינדער פון די באזיגטע לענדער זענען גענומען געווארן אהין און זיי האבן געארבעט ווי מענער — טאג און נאכט אן טרינקען, אן שלאפן, שטענדיק געדראָעט פון די שפיון פון די זעלנערס. ליבער איז געווען דער טויט“ (דארט, ז' 248).

„דער פרעה טוטאָנכאָמען ווייסט אז ער איז מסתמא דער איינציקער מענטש אין גאַנץ מצרים, וואס קען אַגשרייבן אויף זיין מצבה: ער האט אויסגעלעבט זיינע יארן און איז אפילו קיין איינמאל נישט באַשטראַפט געוואָרן מיט שטיין פון ריטער פון אַ ריכטער, מאַגיסטראַט“ (דארט, ז' 213). דער יידישער נביא האט מסתמא געזען די שיינקייט פון די טעמפלען, פון די גאלדענע וואַזעס, די סטאַטוען, די גאלעריען און אַלע קונסט־ווערק וואס זענען געשאפן געוואָרן פון די צוואַנג־אַרבעטער און די שקלאָפן. אָבער אַ חוץ דעם גלאַנץ פון גאלד און שייץ פון פאַרבן האָט ער געזען נאָך אַ קאַליר — דעם רויטן קאַליר פון בלוט. אָט איז דאָ אין תנ"ך אַ נבואה וועגן אַ יידישן קעניג, יהויקים, וואָס איז געווען אונטער דעם איינפלוס פון עגיפטן. אָט דאָס טיראַנל האָט געוואַלט נאָכמאַכן די פרעהס, וואָס האָבן געבויט אַזעלכע שיינע פאַלאַצן און קברים. ער האָט אַנגעהויבן פאַרשענערן דעם קעניגלעכן הויף מיט טורעמס און בנינים און איינגעפירט צוואַנג־אַרבעט אין יהודה. וואָס האָט געזאָגט ירמיהו אויף דעם?

„וויי איז צו אים, וואָס בויט זיין הויז מיט נישט־ערלעכקייט און זיינע אויבערשטיבן בויט ער מיט אומרעכט, וואָס אַרבעט מיט זיין שכן אָן שכירות און באַצאַלט אים נישט וואָס עס קומט אים. וואָס זאָגט: איך וועל מיר אויפבויען אַ גרויס הויז און גראַמע אויבערשטיבן. און ער שניידט זיך אויס פענצטער און דעקט דעם דאָך מיט צעדער און פאַרבט דאָס הויז מיט ווירמילאָן. דיינע אויגן און דיין האַרץ זענען נאָר אויף דיין גיריקייט און אויף אומשולדיק בלוט צו פאַרגיסן, און אויף רויב, און אויף אונטער־דריקן דעם אַרעמאָן“ (ירמיהו כ"ב, יג און ווייטער).

דער נביא איז נישט נתפעל געוואָרן פון דעם דאָך פון צעדערס און ווירמילאָן־פאַרב. ער האָט געזען נישט קיין קונסט, נאָר רויב און בלוט־פאַרגיסונג.

וואָס איז געווען דער קאַמף פון די נביאים? יא, זיי האָבן טאַקע גע־פירט אַ שטרייט קעגן געצנדינעריי, דאָס הייסט, „קעגן דעם פאַלקס־יצר־

הרע", ווי שמואל ניגער זאָגט. ווילט איר וויסן וואָס דעם פּאַלקס־יצר־
הרע איז געווען?

אַט איז אַ באַריכט:

"דער קאַיאָר איז נאָך נישט אויסגעבראַכן ווען פרעה זאָגט: ברענגט מיר עפעס צו גרינגער מאַכן מיין האַרץ. דער וויזיר ענטפּערט: „איך האָב געבראַכט אַ באַרזשע און ביי די רודערן זענען די שענסטע מיידלעך פון דיין האַרעם". און טאַקע באלד ווייזט זיך אַ באַרזשע איבער די וואַסערן, וואָס ווערט געטריבן פון צוואַנציק נאַקעטע פרויען מיט גילדערנע נעצן" („דאָס לעבן פון טוטאַנכאַמען" פון ג. ר. טאבאי, ז' 239).

"דאָס איז געווען פרעהס שעה. אַרום אים שוועבן זיינע קעפּס־ווייבער, בויגזאַמע, נאַקעטע. דער גאַנצער קערפּער פאַרזיכטיק געראַזירט, די ליפּן אַנגעפאַרבט, די אויגן־ברעמען שוואַרץ, די נעגל פון די פינגער און פון די פיס געפאַרבט רויט" (דאָרט, ז' 236).

דאָס איז נישט געווען בלויז די צעלאַזנקייט פון אַ קעניג, וואָס איז מסתמא געווען אויך טיילווייז אין יהודה, דאָס איז געווען די אַלגעמיינע מאַראַלישע ניוואַ.

"די עגיפטישע ווייבער האָבן געקענט ברענגען ווי אַ ראיא דעם גאַטס אַמאָרעס ברייטהאַרציקייט, אַ זייערע מענער דאַרפן זיין ברייט־האַרציק און נישט קימערן זיך אויב זייערע ווייבער זענען מזנה. אויב אַ מיידל איז געהייליקט געוואָרן צו גאַט, האָט זי געהאַט אַ רעכט איבערצורגעבן זיך צו וועמען זי האָט געוואָלט. אויך האָט איר פּראָפעסיע געבראַכט כבוד און אַ סך פרנסה. זי האָט אַלעמאַל געקענט קריגן אַ רייכן מאַן, נאָכדעם ווי זי האָט זיך צוריקגעצויגן פון איר פּראָפעסיע. איבערהויפּט ווען זי איז געשטיגן הויך און געקריגן דעם ראַנג „איינע פון די הויפּט־דאַמען פון אַמאָרעס האַרעם" (דאָרט, ז' 227, 228).

"די אַלע געהייליקטע מיידלעך האָבן געדאַרפט צוהעלפן אין דער דינסט פון טעמפל, שפילן אויפן צימבל און פאַכן מיט דער מאַגישער בייטש, צו אַוועקטרייבן רוחות. די פּראָסטערע זענען געווען נידעריקער פון וועל־כער ס'איז מאַראַל. זייערע קערפּערס זענען געווען גרייט צו יעדן איינעם וואָס האָט זיי אויפגעפּאָדערט" (דאָרט).

אַפילו דער גרעסטער אַפּאָלאַגעטיקער פון דער עגיפטישער ציווילי־זאַציע, דושיימס הענרי ברעדסטעד, מוז צוגעבן:

"די פיזישע אומשטענדן פון די נידעריקע קלאַסן זענען געווען אַזעל־כע, וואָס זענען נישט געווען גענייגט צו פירן אַ מאַראַלישן לעבן. אין די שטעט די נידעריקע בלאַטע־ציגל־הייזער זענען געווען אויסגעשטעלט אין רייען, די וועגט — אַלע איין וואַנט. — די באַזאָקן פון די אַר־כעטער זענען געווען גרויסע געביידעס אונטער איין דאַך, מיט לאַנגע

קארידארן צווישן די צימערן. גאנצע קווארטאלן פאר די קעניגלעכע צוואנג-
ארבעטער זענען אויפגעשטעלט געווארן אין די פיראמידן-שטעט. אדער
לעבן די פיראמידן" (היסטאריע און אידושיפט", ז' 86).

דאס איז געווען דער פאלקס-יצר-הרע, וואס די נביאים האבן בא-
קעמפט. דאס איז געווען די רעאליטעט פון דער "חרוב געווארענער מי-
טאלאגישער קונסט-וועלט", וואס די נביאים האבן אנגערופן תועבת-
הגויים — די אומוירדיקייט פון די פעלקער.

גיין, די יידישע נביאים און זייערע נאכפאלגערס — די סופרים, די
חסידים, די פרושים, די תנאים און אמוראים און דערנאך די רבנים
זענען נישט געווען קעגן קונסט. זיי זענען געווען קעגן מאכן פון קונסט אַ היי-
ליקייט, אַ געץ, און צוליב דעם באַרעכטיקן שפיכת-דמים, גזילה, רויבע-
ריי, זנות און הפקרות. אפשר אפילו איצט מעגן מיר קומען צום קינסט-
לער און פאָדערן פון אים צום ערשט אַ ריין לעבן, אַ הייליק לעבן און
דערנאך מעג קומען דאָס שפיל פון קונסט. ווען מיר וואַלטן עס געפאָ-
דערט און אויסגעפירט וואַלט אפשר איצט די וועלט נישט געווען אַזוי
רייך מיט קונסט-ווערק — סיי פלאַסטישע, סיי מאַלערישע און סיי געשרי-
בענע. אָבער דאָס לעבן וואַלט געווען גאַנצער, הייליקער און יושרדיקער.
דערפאַר אין תוך שענער. דאָס איז דער אמתער יידישער צוגאַנג צו קונסט.

א י נ ה א ל ט

7	אידיע און גלויבן
19	לאנד און פאלק
37	אהבת-ישראל
57	פארוואס און צוליב וואס יידישקייט
97	אייגן לשון און ריידן יידיש
119	דער נייער געראנגל
155	די שרעק פאר פסוקים
169	זוכט אן אייגענעם וועג
181	יידישיזם ווהיין
205	מדינת-ישראל און תפוצות-ישראל
229	אונדזער וועג אין די תפוצות
245	תוך-יידישקייט און ציוניזם
283	די גאט-ראנגלעניש פון ברוך ריווקין
307	ר. טרעווארס הערפאד — דער פארשער פון די פרושים
319	די אייביקייט פון אן אידיע
325	קיום אדער המשך
329	א פאלק אין א פאלק
335	נישט אלץ צוליב קונסט

אין פארלאג „יידבוך“ ביז איצט דערשינען

י. ל. פּרץ — דריי חסידישע דערציילונגען
אלבום־פּאַרמאַט, געכתיבהט פון קינסטלער משה פייגענבלום. — לוקסוס־
באַנד.

ח. ש. קאַזדאַן — מעטאָדיק פון ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור
(אויספּאַרקויפט)

י. י. טרונק — כעלעמער חכמים
(יידן פון דער קליגסטער שטאָט אין דער וועלט).
לוקסוס־אויסגאַבע, מיט קאַריקאַטורן, געצייכנט פון י. שלאָס, ניריאַרק. —
300 זייטן.

אלבום־קאַריקאַטורן —
טיפּן לויט כעלעמער חכמים פון י. י. טרונק. — פּרעכטיקע צייכענונגען. —
אַ צירונג אין יעדער ייִדישער שטוב. — מאַלער — יצחק שלאָס.

שלמה סיימאַן — אַמאָליקע יידן
געקליבענע דערציילונגען פון אַ שיינער תקופה. — 190 זייטן.

פּראָפ. ליבמאַן הערש — אויף דער גרענעץ פון צייטן
געקליבענע אַרטיקלען אויף ייִדישע טעמעס, דערשינענע זינט דער צוויי־
טער וועלט־מלחמה. — 304 זייטן, לוקסוס־אויסגאַבע.

יצחק פּערלאָוו — אין אייגענעם לאַנד
דערציילונגען פון לעבן אין מדינת־ישׂראל. — דערציילונגען פון „נאַכן
שטורעם“ — פּראַכט־אויסגאַבע. — 352 זייטן.

י. י. טרונק — דער פּריילעכסטער ייד אין דער וועלט
ש. סיימאַן — תּוך־ייִדישקייט

עס גרייט זיך צום דרוק:

ג. ב. מינקאַוו — זעקס ייִדישע קריטיקער.

וועגן אַלע ענינים פון פּאַרלאַג זיך ווענדן:

Editorial "IDBUJ"

Boulogne Sur Mer 671/75 — T. E. 62-9566 — Buenos Aires

República Argentina

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINE

Copyright by
SALOMON SIMON, New York

Este libro se terminó de imprimir el
día 14 de marzo de 1954, en los
Talleres Gráficos "Zlotoporo Hnos.",
Gascón 1231, Bs. As., Repúb. Arg.

INDUSTRIA ARGENTINA

דרוקעריי ברידער זלאָטאָפּיִוֹרָג — גאַסקאָן 1231 — בוּענאָס־אַיִדעס

*1200 100 1000000
San Juan, 1000000*

SALOMON SIMON

TOCH - IDISHKEIT

(JUDAISMO ESENCIAL)

★

Editorial

“IDBUJ”

de la Asociación Pro-Escuelas Laicas Israelitas en la Argentina
Buenos Aires - 1954